

J. Csabai István
1. ut. százados

FAKERESZTEK
MENTÉN
– NÉPEK
ORSZÁGÚTJÁN

A címlapot Gaal Ferenc festőművész a 39. gyalogezred t. hadnagya rajzolta.

FAKERESZTEK MENTÉN — NÉPEK ORSZÁGÚTJÁN

*ÉLMÉNYEK, TANULMÁNYOK
AZ 1914–18. ÉVI VILÁGHÁBORÚBÓL*

Írta Dr. Csabai István

*reáliskolai tanár,
a cs. és kir. 39. gyalogezred tart. századosa*

BUDAPEST 1935

M időn végiglapozgattam ezt a könyvet, az én hős 39-eseim sok nagy haditettének rövid megemlézését találtam, melyet talán senki sem ért meg egész nagyságában olyan teljesen és olyan mélyrehatóan, mint az, aki a világháborúban közel három évig ezt a dicső ezredet csapatainak kötelékében látta küzdeni és aki megszámlálhatatlan ragyogó hőstettének szemtanúja volt.

Éppen ezért nem tudok ellentállani azon szívem mélyén begyökeredett érzelmeknek, melyek engem minden 39-eshez oly szorosan fűznek és azt súgják nekem, hogy írjak egy szót, egy üzenetet vitéz 39-es bajtársaimnak e könyv első lapjára.

Vitéz bajtársaim! Régi törhetetlen ragaszkodással üdvözöl benne teket és gondol rátok volt hadvezérek, akinek lelkében a harcterek dicsőséges hősi küzdelmeiben és minden borzalmaiban az a meggyőződés érlelődött meg, hogy sújtsa bár a Mindenható a legszörnyűbb megpróbáltatásokkal a magyart, el kell jönnie annak a korszaknak is, melyben végre a szenvedések éjjele után a boldogulás hajnala virrad reá. Ezt lehetővé tenni és előmozdítani legyen legfőbb törekvésünk.

A magyarok Istene áldjon meg minden jóval benneteket vitéz 39-es bajtársaim!

Volt hadvezérek :

A handwritten signature in black ink, appearing to read "József". The signature is written in a cursive, somewhat stylized script. Below the signature is a long, horizontal, slightly curved line that spans the width of the signature.

Az olvasóhoz

Ezt a könyvet 1915-től 1922-ig írtam. Most közrebocsátom azért, hogy összekötő kapcsot teremtek a volt cs. és kir. 39. gyalogezred tagjai között; – hogy adalékkal szolgáljak ezredem háborús történetéhez és – végül, hogy bizonyosságát adjam, hogy a háború utolsó esztendejében reám bízott azon feladatnak, hogy állítsam össze az ezred történetét – tőlem telhetőleg megfeleltem.

Hálás köszönetet mondok Ő Kir. Fenségének, József Főherceg Tábornagy Úrnak, a 39-esek nemesszívű pártfogójának a könyvem élére helyezett kitüntető szavakért.

Köszönöm előfizetőimnek, hogy munkám kiadását szíves támogatásukkal előmozdították.

Ajánlom könyvem a 39-esek és a világháború katonai teljesítményeit megbecsülő magyar véreim jóindulatába.

Budapest, 1935 március 31-én.

Dr. Csabai István.

É L M É N Y E K

HÁBORÚ LESZ!...

1912 október 9-én a Balkán-félszigeten egy fiú elsütött egy ágyút. Ha jól emlékszem, ennek a fiúnak Péter herceg volt a neve. Apja a Feketehegyek országának, vagyis Montenegrónak volt a királya. Az ágyú csöve kelet felé volt irányítva; golyója valahol Törökországban esett le, de hangja elhallatszott északra meg nyugatra is. Európában nagy izgalmat keltett ez az elsütött ágyú, annál is inkább, mert nem egy pajzán fiúcska csínytevése, hanem egy egészen komoly háborúnak a kezdete volt.

Versecen, a Balkán tőszomszédságában, ahol én ekkor az állami főreáliskolánál tanárkodtam, nagyon vegyes hangulatot váltott ki a Balkán-háború. A város szerb lakossága szívvel lélekkel résztvett benne, a németiség nézte, a magyarság pedig, mely magamfajta hivatalnokemberekből állt, nem törődött vele. Mi úgy gondoltuk, hogy a háború nem a mi dolgunk, elintézik azt a mi főlebbvalóink, a politikusok meg a katonák. Inkább csak úgy egymás ijesztgetésére mondogattuk a meleg kávéház asztalai mellett, hogy mozgósítás lesz! . . .

November 29-én reggel 7 órakor erős ajtókopogás ébresztett fel. Még ki sem nyílt a szemem, mikor föltárult az ajtó és belépett rajta a levélhordó. Mint aki jól ismeri a szobák berendezését, odanyúlt az ajtó melletti villanygyújtóhoz, megcsavarta és egy 16-os villanykörte vörösszínű fénye mellett ágyam elé lépett. Kivette a kézbesítőkönyvből az egyetlen levelet és ideadta. Mikor a levélre rápillantottam, azonnal láttam, hogy a katonaságtól jön. Olyan jellegzetesek voltak ezek a katonai levelek, hogy messziről rájuk lehetett ismerni. Borítékjuk rendszeren házilag készült, olyan papírból, amelynek egyik felére már egyszer írtak; azután rajtuk volt a bélyegző, a kétfejű sas meg ez a három szó: Portofreie Dienstsache, Recommandiert. A címzés is katonás; nem a tanárnak, hanem a tartalékos hadnagynak szól. Ami benne van – parancs. Ez esetben ez: „Tekintetességed tartozik azonnal tényleges szolgálattételre Debrecenbe a 39. gyalogezredhez bevonulni.” A papiros színe sárga, ami azt jelenti, hogy a behívás mozgósításszerű.

November 30-án reggel 5 órakor vonatra ültem. Temesváron, Aradon, Békéscsabán, Szajolon keresztül mentem Debrecenbe. December 1-én jelentkeztem. A zászlóalj parancsnoka kiküldött a „Nyulas”-ra. Itt voltak a barakok, melyek tömve voltak póttartalékos bakákkal. Egy szakasznak lettem a parancsnoka. A hideg nagy volt, a hó már esett, s a gyakorlótér tele volt vacogó fogú póttartalékosokkal.

Ebédre a város másik végén épült Pavillon-laktanyába jártam, ahol a koszton kívül híreket lehetett kapni. Mégpedig eredeti balkáni híreket, melyekből arra lehetett következtetni, hogy valóban háború lesz. December 15-ig a prizrendi osztrák-magyar konzul esete izgatta a kedélyeket. A szerbek megsértették! . . . Mégpedig különös balkáni módon. A felháborodás vihara végig-végigzúgott a termen, melynek faláról szépszakállú, pirosajtós törzstisztek arcképe mosolygott le a háborút jósló és háborút kívánó társaságra.

December 15-én azután kisült, hogy semmi sem igaz. Sem a prizrendi konzul esete, sem a kitörni készülő háború, de még az én tényleges szolgálatom sem. Csak fegyvergyakorlaton vagyunk; 28 nap elmúltával hazamegyünk.

Vacsorára rendszeren a Debreceni Első Takarékpénztár új épületének pinchelyiségében gyűltünk össze. Hatan ültük körül az asztalt, mind tartalékos tiszték; ettük a jó debreceni kolbászt és ittunk hozzá badacsonyit. A cigány az ekkor nagyon felkapott „Édes, aranyos kis tyúkom, drága csibikém” kezdetű nótával csalta ki belőlünk a felgyülemlett jó kedvet meg a mindig fogytán levő kékhasú bankót. Így felejtettük mindennap a múltat és a – jövőt. Hiányozni nem hiányzott közülünk senki. Egyetlen kivétel az volt, ha valaki szolgálatot tartott; akkor kint ült a Pavillon-laktanya vagy a Nyúláson levő barakok ügyeletes szobájában, pusztá jelenlétével tartva fenn a kaszárnyán belül és kívül a rendet.

December utolsó harmadának valamelyik napján én voltam az a bizonyos hiányzó ügyeletes. Egyedül ültem a régi barakokhoz címzett bakadermesztő egyik tűrhetően kimeszelt szobájában. Elöttem ácsorgott egy megkopott asztal, mellettem egy jobb sorsra érdemes hencser, a sarokban egy túlfűtött kályha. Az asztal közepén egy inkább füstölgő, mint világító mécses; közte és köztem a gondolataim. Leveleket írtam. Nem tudom hányat, de már mind megírtam. Még egy tiszta levélpapír hevert előttem, azt kellett volna teleírni, de nem tudtam, hogy kinek írjam. A kályhában ropogó fatuskó haragos pattogását elnyomta a szomszéd szobából áthallatszó bakanóta. Kierzett a zajból, hogy túl van az idő a 8 órán. A bor élesztette jó kedv mind szélesebb kört kerített birtokába, s ketten is, hárman is énekelték ugyanazon hangon a jól ismert nótát: „Fújja a szél, fújja, Hazafelé

fújja, Kilencbéli öreg bakák Mennek szabadságra...” Elábrándoztam! . . . Milyen jó is lehet annak a bizonyos kilencbéli öreg bakának, aki szabadságra mehet. Talán éppen karácsonyra megy szabadságra!... Karácsony! . . . Szeretet ünnepe! . . . Kis Jézus . . . Gyertyafény . . . Öröm . . . Boldogság! . . . Család! ... A gondolatok hancúroztak a fejemben! Nem intettem csendre-rendre őket, hiszen karácsonyról álmodoztak.

Egyszer csak erősen megzörrent az ablak. Mintha bottal ütött volna valaki az üvegekre. Felugrottam az asztal mellől és odamentem jnegnézni, ki az? Homlokomat az üveghez nyomtam, hogy rövidebbre vegyem a szemem és a sötétség közti távolságot. Alig néhány centiméterre tőlem arcom vonalai bontakoztak ki. Mintha fekete tükörbe néztem volna. Ebben a pillanatban újra csattant az ablak és odakint összerezett a két rozoga fatábla, mely az egyszerű üvegfalat védelte a külső zivatartól. Tehát nem ütött az ablakra senki. Csak az ablaktáblák csapódtak be. Forró fejemet kellemesen hűtötte le a hideg ablaküveg; megállapítottam, hogy odakint fúj a szél s veri az ablaktáblákat a falhoz, onnan meg vissza az ablakfélfához. Kinyitottam a belső ablakot, bekapcsoltam a két táblát, hogy ne csapkodja őket egész éjszaka a szél. Visszaültem az asztalhoz. Kezembe vettem a tollat, elsimítottam a még üres levélpapírt és írni akartam. A szomszédból ismét zaj hallatszott; hangos kiabálás, lármás veszekedés. Felkeltem, odaléptem az elválasztó falhoz s öklömmel megütöttem. Csend lett. Pusztá jelzésére annak, hogy ott vagyok, elhallgatott mindenki. Az óra kilencet ütött, az őrhelyen megszólalt a kürt, s mélabúsan hangzott a takarodó! . . .

A legények aludni tértek. Felvettem a köpönyegemet, kimentem az udvarra, hogy az esti jelentéstételre összegyűlt altiszteket meghallgassam. Jelentik, hogy mindenki itthon van; én is hazamegyek . . . Magam maradtam. Néztem az asztalomon heverő papírt, figyeltem a rezgő ablakot s az ablakon túl süvítő szelet! . . . Ugyan honnan jön? Vájjon hová megy?. . . És miért olyan mérges?. . . Talán a nagy orosz birodalom fújja reánk dühét? Talán Szibéria hősivatagjai elevedtek meg, s lehetük most özönli el a Nagy Magyar Alföldet?. . . Eszembe jutott a háború! . . . Megmarkoltam a tollat, kezem alá gyűrtem a papírost, s a szoba hőségétől kábult fejjel leírtam az első sort ... „Ez lesz a világnak legborzasztóbb és legutolsó háborúja! ...” A többi aztán ment könnyen! . . . „Nagy urak versenye a kis ember bőrére, szibériai zivatar a hortobágyi pusztá ellen, . . . adriai fergeteg a Bácska ellen, mindenki minden ellen; ember ember ellen ... Ez lesz a háború! ...”

Lefeküdtem. A gyengén pislogó mécses meg a hűlni kezdő kályha melege elaltatott. Álmodni nem volt érkezésem.

Másnap kivonultam fagyos szakaszommal a széltől simára nyalt gyakorlótérre, megadtam vagy tízszer egymásután iránynak a téglagyár kéményét, meneteltem, szaladtattam, lihegtettem, egyszóval edzettem az embert az eljövendő nagy mérkőzésre.

Huszonnyolc nap elteltével leszereltem, hazamentem. Levettem az egyenruhát s lettem, ami voltam, sűrke polgár, keveset gondolkozó, csak hűen szolgáló államhivatalnok.

... A balkáni veszekedők kibékültek, Bácskában learattak; a nap sütött, a szibériai vihar meg az adriai fergeteg elhallgatott, csak a tücsök cirpelt és tangót táncolt minden ember, a főhercegi lakájtól kezdve a verseci szobalányig.

A MOZGÓSÍTÁS.

1914 július 1-én cserkészni indultam egy kollégámmal és vagy tíz tanulómmal Krassó-Szörény és Hunyad megyébe. Három hét elteltével Orsován keresztül a Dunán vonultam haza Versecre, hogy aztán elmenjek szülőfalumba, a bácsbodrogyármegyei Kishegyesre, ahol július 26-án volt a búcsú. Otthoni tartózkodásom alatt a Pesti Hírlap kövérbetűs címeinek buzgó olvasásával elégítettem ki vakációs szellemi igényeimet. Nem tulajdonítottam nagy fontosságot semminek; még az „Ultimátum Szerbiának” című felirat is hidegen hagyott. Csak akkor vettem komolyan a közelgő veszélyt, mikor azt olvastam, hogy a parlamenti pártok között szent lett az egyetértés. Veszélyben levő emberek lelki tulajdonsága, hogy szorosán összetartanak s a baj mindig válaszfalakat döntött, éppen úgy, mint ahogy a szerencse mindig válaszfalakat emel az emberek között.

Július 25-én este együtt mentem falum érdeklődő népével a Zimony felől jövő vonathoz, hogy a kísérő személyzettől valami biztosat tudjak meg a kitörni készülő háborúról. És megtudtam mindent, amit másnap megtudott az egész ország, hogy az annyiszor falrafestett ördög, a Szerbiával való háború kitört. Naiv polgáremberek módján úgy terjesztettük ennek a hírét, hogy „az éjjel bombázzák Belgrádot”.

Elég nyugtalanul feküdtem le s miután egy „Hátha mégis . . .” kezdetű, hamarjában gyártott imádságot útnak indítottam az egek urához, elaludtam. Másnap július 26-a volt; Anna napja, kishegyesi búcsú napja. Szüleimnek eddig nem szóltam egy szót sem. A kapun belépő vendégektől tudtak meg mindent. Ezek azt híresztelték, hogy az ő falujukban már reggel 7 órakor kifüggesztették azokat a bizonyos cédulákat, melyek a mozgósítást tudtul adják s útban is van minden jóra való ember az otthonából.

Nálunk 9 óra van s még nem tudunk semmi bizonyosat. Bementem a községházára érdeklődni s éppen mikor a kapujába értem, akkor lépett ki rajta a kisbíró, nyomában a jegyző, s rövid dobolás után kihirdették a falunak, hogy „az általános mozgósítás el van rendelve, a vasárnapi munkaszünet fel van függesztve ...” A jegyző további szavaira nem figyeltem csak a tömegből kihallatszó „Éljen Magyarország!” kiáltás ütötte meg meg a fülemet; mentem hazafelé . . . Falum népe elkezdett búcsúzkodni. Azt hiszem, nem lesz soha többé emlékezetesebb búcsú Kishegyesen Anna napján! . . .

Otthon sajnálattal adtam tudomására az édesanyámnak, hogy az ebédet nem várom meg, mert éppen 12 órakor indul a vonatom.

Mikor kiértek velem az állomásra, akkor vettem észre, hogy nem fogja fel mindenki olyan közömbösen a háborút, mint én. A tömegesen hazafelé induló búcsúi vendégek sűrűn hullatott könnyei nem az ott hagyott libapecsenyének voltak szánva, hanem egészen másnak. Hiába magyaráztam magamnak és szűkebb környezetemnek, hogy a sírás nem segít, mikor felszálltam a vonatra és édesanyám elbúcsúzott tőlem, az én szememből is kicsordult a könny. A vonat megindult és vitt Szabadkán keresztül Szegedre. Itt láttam először kifüggesztett mozgósítási hirdetést, s azt olvastam, hogy az elrendelt mozgósítás csupán részleges, nem pedig – mint nálunk hirdették – általános. Egy pillanatra fellobbant bennem a remény szikrája, de nem égett soká, mert ott láttam a mozgósított ezredek között az enyémet, a 39-est is. Mentem tovább Temesvárra, onnan Versecre. Vonatom éjfélkor érkezett meg s mire kiértem az állomásépületből, egyetlen kocsi sem állt már rendelkezésemre. Kis katonaládámat az állomáson hagyva, gyalogszerrel indultam neki a kihalt utcáknak. Útközben egy őrjáratral találkoztam, mely igazolásra szólított fel. Ugyan mivel igazoljam magam? Nincs nálam semmi írás, mely személyem mivoltát bizonyítaná. Elővettem nálam maradt vasúti jegyemet s megérttettem az őrjárat parancsnokával, hogy utasember vagyok. Ezt a szegényes igazolást elfogadta s én gyorsított léptekkel mértem az utat a még nyitva levő Glückmann-szálló kapujáig.

Másnap délelőtt 10 órakor indult a vonat, mellyel tovább kellett mennem Debrecen felé. Barátaim kikísértek a vasútállomásra, egyik-másikuk fiatal feleségétől búcsúzott, én még csak nagy titokban gondoltam arra, hogy én is hagyok ott valakit! . . .

A túlsúfolt vonatnak csak lépcsőjén jutott számunkra hely, oda kuporodva beszélgettünk ketten-hárman az előttünk álló háborúról.

Temesvárott elváltam a versed ismerősöktől és új pajtásra akadtam, az 1912-i debreceni fegyvergyakorlatról jól ismert Horváth Kálmánra, aki már akkor népfelkelőnek készült és most, nem csekély

csodálkozásomra, egy úton haladt velem. Mentünk, mendegéltünk, végre vagy negyvenen – kik egy ezredbe valók voltunk – megérkeztünk Debrecenbe. Azonnal elmentünk a laktanyába, ahol Milion kapitány tudunkra adta beosztásunkat. Horváth barátom a menetzászlóaljba került, jómagam pedig az 1. számú katonai munkásosztagnak lettem a parancsnoka. Kezembe adtak egy nyolc lapra terjedő mozgósítási utasítást s ezzel sétakörútra indultam a Pavillon-laktanya mind a négy udvarán.

Július 28-a volt, egészséges, forró nyári nap, amikor először elkiáltottam az udvaron a homokban heverő debreceni magyarok közt a Nagy Mihály nevet. Mintha megelevenedett volna a fővény, mintha a hívó szóra sereglő magyar nép lelke mozdult volna meg – felemelkedett vagy 20 hortobágyi fiú és illedelmes hangon, hogy akár a nagytemplomnál is meghallhatták, elkiáltotta magát, hogy „Hier!”. Erre a tömeges ajánlkozásra nem voltam elkészülve; jobban megnéztem tehát a kezemben levő törzskönyvi lapot, s csökkenteni akarván a Nagy Mihályok számát, hozzáfűztem, hogy „hajdúszoboszlói”. Erre 15 újra homokfürdőt vett, őt azonban állt rendületlenül s azt vallotta, hogy mind hajdúszoboszlói. Újra megnéztem a lapot s a sorozási évszámból kisütöttem, hogy az a Nagy Mihály, akit én keresek, 1907-beli. Erre három ember újra földre rogyott, a kettő meg tanukkal igazolta, hogy mind a ketten „szoboszlóiak” és „hétbeliek”. A törzskönyvi lapon egyéb biztos ismertetőjel nem lévén, tudomásul vettem, hogy van két Nagy Mihályom tényleg, s van egy emberem – papíron. Végigkiáltottam így vagy hetven nevet, jelentkezett vagy 100 ember és összeállítottam századom első szakaszának jobbszárnyát, mely 23 emberből és egy altisztből állt. Ennek a 23 és egy embernek azután megmagyaráztam, hogy ők a katonai munkásosztaghoz fognak tartozni, amit hivatalos nyelven úgy hívnak, hogy Arbeiterabteilung. Figyelmeztettem őket, hogy engem mindig tartsanak szem előtt, mert én leszek a parancsnokuk.

Másnap újra kezdődött az emberszedés, s mert már más is csipegette a homokban heverőket, lassan tisztulni kezdett a debreceni Pavillon-kaszárnya udvara. Annál borúsabb lett az ég alja arra észak felé!... Mikor már kétszáz körül volt az embereim száma, mikor már Szerbia felé járt az ezred java, meg lett az általános mozgósítás. Ez csak annyiban érdekelte Debrecen, amennyiben most már a kassai illetőségű borbélysegédek is elmentek s így nem maradt, aki azzal vigasztalta volna a bevonult katonákat, hogy addig nincs baj, ameddig mindenkit be nem hívtak.

A katonai munkásosztagok csak az Oroszország elleni mozgósítás esetén voltak felállítandók. Az első mozgósítási napnak nyolcadján

kellett őket menetre kész állapotba helyezni. A bevonulásom napján kezembe adott íven pontosan meg volt állapítva minden napra a tenni-való. Amikor azonban keresztül akartam vinni, felhangzott a bölcs szózat: Ugyan mit akartok! . . . Hiszen ti nem is mentek háborúba! . . . Talán mondanom sem kell, hogy az ilyenfajta nyilatkozatnak, különösen ha magasabbrangú ajkáról hangzott el, legnagyobb önámítással adtunk hitelt. Szívesen álltunk félre, s türelmesen vártunk, hogy sor kerüljön reánk, akik csak olyan szalónalakulatnak voltunk kiszemelve, s . . . talán nem is megyünk háborúba! . . .

Szállásunk Debrecennek az a külső része lett, melyet Csapókart-nek hívnak. Innen jártunk be naponta a Pavillon-laktanyába egy-egy nadrágért, cipőért, még meglelhető borjúért, s valahányszor hazamentünk, mindig meg kellett állapítanunk, hogy bizony alig használható az a nekünk juttatott ruha- vagy felszerelési darab, mellyel nagy örömmel megterheltük önmagunkat.

Elérkezett a mozgósítás hatodik napja, amikor letettük az esküt, úgy, ahogy ebben az időben letette minden épkézláb ember Londontól Tokióig . . .

AZ ÉSZAKI HARC TÉREN

AZ ELSŐ SIKEREK GALÍCIÁBAN.

A mozgósítás nyolcadik napján, augusztus 11-én, el kellett indulni. Wolff alezredes búcsúkihallgatáson fogadott bennünket tiszteket; azon gondolkozott, hogy zenészó mellett vonultasson-e ki bennünket az állomásra vagy csak csendben? Végleges elhatározásra nem jutott, csak hallgatásából következtethettünk arra, hogy bizony mi nem muzsika-szó mellett búcsúzunk el Debrecentől.

Délután 4 órakor kivonultunk a vasútállomásra. Én a magam századát Debrecen legszebb utcáján vezettem végig. Elöl jómagam vadonatúj csukaszürke ruhában, sárga lábszárvédővel, derekamon nagy sárga öv, vállamon átvetve egy gukker, kezemben egy fényes kard. Utánam 250 kék ruhába öltözött baka. A 250 ember mellett vagy 200 asszony; feleség, anya, leány, közöttük egy csomó gyermek . . .

Alkonyodott, mikor elindultunk s homályban gurultunk keresztül a Hortobágyon. Félfülkémben kényelmesen helyezkedtem el, s már álm kezdett szállni szemeimre, mikor kinyílt az ajtó s egy kéz egy félliteres üveget nyújtott be rajta. „Tessék bor! Tessék csak elfogadni! . . .” Átvettem az üveget, megköszöntem és lefeküdtem. Még nem aludtam, mikor Poroszló állomáson megálltunk. A kocsi folyosóján női hangokat hallottam. Az ajtó előtt szóltak: „Félóráig áll itt a vonat, az állomásépületben terítve van, tessék kiszállni egy csésze teára! . . .” Mit volt mit tenni, felöltöztem s amint kiszállok a vonatból, látom, hogy embereim nagy része már a vasútállomás előtt tolong: egy csapat táncol, lánnyal a karján, egy nyolctagú cigánybanda meg húzza a talpalávalót. Bent a főnöki irodában a vasutasok családja, a falusi papné, jegyzőné, lányostul, no meg egy terített asztal, mely roskadozik. Elámúltam! . . . Zavaromból egy kedves „Isten hozta! ...” rántott ki. Leültem és hozzányúltam mindenhez a – szemeimmel. Kezem csak egy csésze teát fogott; utána egy pogácsa, búcsúzásul egy pohár bor. Istenem, milyen dús volt, milyen meleg volt, milyen szíves volt ez a vendégszeretet! . . . Mit tudott a magyar nép ekkor elkövetni! . . .

Odakinn Rákóczi-induló, idebenn búcsúszó, megyünk! . . . Kocsim

lépcsőjén megfog egy öreg néni s egy kosár főtt tojást nyom a kezembe. Nekünk hozta – mondja –, csak fogadjam el, mert ő nem tudott az emberekhez hozzáférni, nem tudta kiosztani, osszam ki én! . . . Jól van, szülém, elfogadom. Köszönöm, majd kiosztom. Erre megmozdult a vonat, s lassúból gyorsra való zakatolással ment befelé az éjszakába, kifelé szép Magyarországból! . . .

Utunk a Lupkowi-hágón vezetett keresztül. A hosszú vonatot ismételtén két részre szakították, hogy nagyobb emelkedéseken könnyebben vihesse át a mozdony. Éppen ilyen emelkedésen tartottunk, mikor suttogva ezt kérdezték egymástól az emberek: „Hallod az ágyúdőrgést? . . .” Egész bizonyosan volt közöttük olyan, aki hallotta, hiszen már napok óta oly élénken működik az emberi fantázia! . . .

Augusztus 13-án megérkeztünk Samborba. Innen egy kissé délre fekvő faluba, Wykotyba irányítottak bennünket. Engem mint szálías-előkészítőt négy altiszttel előre küldött csoportparancsnokom. Amíg a városon keresztülmentem, minden embert megkérdeztem, hogy hol van ez a Wykoty nevű falu. Volt aki tudta, volt aki nem tudta. Különösnek találtam, hogy többen voltak olyanok, akik tájékozatlanul rázták a hozzájuk intézett kérdésre a fejüket. Később állapítottam meg, hogy ezek nem helybeliek, hanem a környékről idemenekült honfitársak. Délután 3 óra tájban érkeztem meg Wykoty faluba. Első utam a plébániára vezetett, ahol egy öregedni készülő pap fogadott néma fejhajtással. Amikor szobák iránt érdeklődtem, hebegett, makogott, de érthető szót nem szólt. Kinyitogatta az összes ajtókat, megmutatta a szobáit, a kamráját, az istállóját, de nem beszélt. Csak amikor már vége felé jártam az egész telep átvizsgálásának, akkor sült ki, hogy a pap azért nem beszél, mert nem tud egy szót sem németül. Magyarul nem próbáltam vele beszélni, pedig lehet, hogy úgy tudott volna. A plébániát nem találtam megfelelő helynek s azért elmentem az iskolába. Tetszetős új épület volt; a tanteremben két ágy s minden olyan berendezés, mely arra mutatott, hogy szobává van átalakítva. De ott voltak a padok is, a falakat kutya-macska-képek és a háborús államok térképei díszítették. Három asszony állt előttem, akiknek jellegzetes kézmozdulatokkal tudomására adtam, hogy mindent vigyenek ki a szobából. Ez meg is történt részben; kihordták a női ruhákat, az egyéb bútordarabokat azonban nekem kellett embereimmel kihordatni, mert ők nem bírták. Ez a tanterem lett azután tisztalakás és iroda; ide terítettük le először a szalmát, mely azután 10 hónapig, meg még azután is rendes fejünkálja maradt.

Samborból három századot irányítottak Wykotyba. A három század Rojkó Richárd főhadnagy, csoportparancsnok vezetése alatt állott, az elsőnek jómagam voltam a parancsnoka, a másodiké Ivano-

vits Aladár, aki a polgári életben a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság passauai állomásán hivatalnokoskodott, a harmadik pedig Kovács Gyula hadnagy, egy budapesti zongoragyár tulajdonosa. Hogy a tisztikar bemutatása teljes legyen, idejegyzem még, hogy volt egy orvosunk is, dr. Jósa Ödön.

Minekutána az emberek elhelyezkedtek, mindenki elővette -a kenyeres tarisznyájából azt, amit hazuról hozott vagy útközben kapott és megette az asznapi reggelit, ebédet és vacsorát.

Az iskola tágasnak látszó terme hamarosan szűknek bizonyult. Elhatároztuk tehát, hogy asztaltól ugyan nem, de ágytól el fogunk válni. Ez annál könnyebben ment. mert a falu alatt volt egy urasági kastély s tudvalevőleg a kastélyokban – különösen ha olyan régiek, mint ez volt – nem egy szoba szokott lenni. Amikor én szállást előkészíteni előrejttem, erre a kastélyra ügyet sem vettem. Hogy tehát hibámat jóvátegyem, másnap elmentem a kastélyba, mégpedig, hogy megjelenésemnek súlyt is kölcsönözsek, szolgálati jelvényvel felszerelve. A kastély gazdája komolyan is vette megjelenésemet és rendelkezésünkre bocsátott három szobát.

Wykotyban képeztek ki bennünket műszakilag. A 12. árkász-aszálóalj egy fiatal tisztje vezette ezt a kiképzést négy derék altiszt segítségével. Steibel barátunk (így hívták a hadnagyot) tiszta magyar nyelven magyarázta meg mindannyiunknak jövendő feladatunk legfontosabb részeit és építetett velünk egy zárt támpontot, olyat, hogy tán sohasem vette volna be a muszka, ha önként ott nem hagyjuk.

Augusztus 21-én búcsút mondtunk Wykotynak. Déli 12 órára volt kitűzve az indulás és $\frac{1}{2}$ órakor még nem volt ebéd. Nemcsak nekünk nem volt ebédünk, hanem a legénység sem kapta meg déli kosztját és így az indulást 1 órára kellett halasztani.

Egy órakor azután kiálltunk szép rendben az országútra. Közben automobilon robogtak el mellettünk, harci csapatok meneteltek, huszárok lovagoltak. Este 8 órakor megérkeztünk egy faluba, ahol megszálltunk, hogy megháljunk.

Augusztus 22-én ott maradtunk a faluban, amelynek – amint házigazdámtól megtudtam – Pnykut volt a neve. Egész nap vártuk a további parancsokat.

Augusztus 23-án azután hajnalban felszedtük sátraink karóit és megindultunk a 41. honvédegyalghadosztály mögött. Mentünk reggeltől estig, estétől reggelig hat nap és hat éjszaka, tót gyerek módjára újabbnál újabb árokban aludván, hol félórát, hol 5 percet. Enni csak akkor ettünk, ha valamelyik gyalogezred konyhájában maradt egy kis leves, mert nekünk mozgókonyhánk nem volt, üstökön meg azon másfél óra alatt, mely ebédidőnek volt szánva, nem lehetett főzni. A mély

homokban nehezen mozgó konyhákat tolt a munkásnép s vagy a konyha szelepén kitoró ételgőzzel, vagy egy lehámozott marhacsonttal elégítette ki éhségét. Egyetlen egyszer volt alkalmam főzteni; este 9 órakor tettük föl a húst és 12 órakor lett készen. Akkor meg már úgy aludtak az emberek, hogy a század fele el sem jött a menáziért. A megmaradt húst aztán reggel 4 órakor, az indulás előtt szétosztottam embereimnek, aminek az lett a szomorú következménye, hogy a nyári melegben a sós húsról nem győztek eleget inni s vagy 5 km hosszúságban húzódtak utánam. Valósággal megvadultak a vízéért. Aki kezébe kapta a lakosok által kihozott csuprot, alig emelte szájára, máris két-három várakozó rántotta vissza s így a víz javarésze kiömlött, a várakozók pedig éktelen káromkodás mellett csapták földhöz – vagy egymás fejéhez – az üres fazekat. És én, egyetlen tisztje 250 embernek, egész nap azon fáradoztam, hogy összetartsam századomat, amit úgy próbáltam keresztülvinni, hogy minden vízivó csoport közé dühös kardlapvágást mértem. De kardom csak egy volt, csoport meg akadt egyszerre tíz is.

Annak a városnak a neve, ahol az éjféle ebédet főztem, Magierow volt. Ennek a városnak a főterén játszódtott le az első szomorúan kacagtató jelenet a háborúban. A főteret négyszegletes, nincs benne egyetlen fa sem. Közepén valami középületféle áll. A tér tele van boltokkal. Békés időkben volt itt porcellánkereskedés és könyvraktár, vendéglő és zsinagóga. Most egyforma mind. Kenyeret árul minden ember, ezenkívül főtt tojást, tokaji bort meg csokoládét. Az árusok felszorulnak a házak előtti járdára, mert a tér tömve van katonákkal; olyan magyar bakákkal, akik Veszprémtől Mezőlaborcig, amíg jöttek, ingyen kaptak kenyeret, bort és tojást, akiknek még csak azt sem kellett mondani, hogy köszönöm; örültek a jó magyar asszonyok, ha elfogadták tőlük az ő fiaik. ... És most itt, ezeknek a katonáknak élelmet kínálnak – pénzért! ... Ez nem lehet! . . . Hiszen ez nem illik! . . . Elegendő egy ravasz pillantás és kész a terv. A kettős rendekben négyesével menetelő katonák legszélsője kezébe veszi a feléje nyújtott kenyeret és tovább adja a másodiknak, azzal, mint aki jól végezte dolgát, megy tovább. A második odaadja a harmadiknak, ez a negyediknek és már a tizedik kézben van a kenyér, amikor az árus észreveszi, hogy – nem fizetnek . . . Vissza akarja venni a kenyeret, beugrik a katonák közé, de ebben a pillanatban már a földön van, s ha a sor, mely elbukatta, tapintatosan át is lép rajta, az utána következő már egészen bizonyosan rúg egyet a szegény föltápászkodón. Akad olyan baka, aki a kezéfé lép, aki akarva-nemakarva a fejét rúgja meg, csak éppen olyan nincs egy sem, aki udvariasan megállna, hogy tessék kisétálni a négyes sorból. A fájdalmas jajgatásra összeszalad a négyszegletű tér minden

mozgóboltja, érthetetlen hadarással lármázik, a vagy ötven lépésnyire haladó cipó felé rohan, vagy a fetrengő kiszabadításán fáradozik. . . . Kapkodás, üvöltés, láрма, miközben halad a csapat, kerekarcú, pirosképű legények hahotája kíséri a jó fogást s egy pár vérszemet kapó baka már a sorból is kilép, ha egy kosár tojással vagy eladó cipóval közel merészkednek hozzá. Félve menekül tőle a kócos leány, mosdatlan árus, távolabb megáll; újra kínál mindent, ami kosarában van, amin meg lehet keresni egynapi élelemre való hasznocskát! . . .

De folytassuk az utat, a másik, nagyobbik fele még előttünk van. Ez is ismeretlen vidéken folyik reggel négytől éjfélig és a következő napon ugyanakkor.

Augusztus 26-án egyedül indultam el Magierowból. Nagy kerülőt tettünk, amire abból következtetek, hogy ugyanazon helységeen két egymásutáni napon mentünk keresztül; egyszer délután 5 óra tájban, másnap meg éppen délben értünk oda. Déli megérkezésünk után nagy pihenőt tartottunk. Este 7 órakor megindult a hadosztály. Mikor a tűzérés elindult, a falu öttornyos templomában elkezdtek harangozni. Olyan rémes volt ez a harangszó, hogy megérezte minden ember, hogy nem az ájtatos hívőket hívja ünnepi misére, hanem valami áruló jelnek van szánva. A rutén pap ott járt közöttünk feleségestül, lányostul és magyarázgatta, hogy önáluk ilyenkor este mindig szokás harangozni. Hamarosan négy szurony közé került, de hogy mi történt vele, nem tudom, csak gondolom, hogy az ezidőtájt gyenge kezét mutató vezetőségünk nem csavarta nyakára a harangkötelet, pedig igazán kár. Nem-sokára ránk borult az este; egy erdő szélén megálltunk. Tőlünk jobbra, mint apró szentjánosbogarak, csillogó kis lámpák fénye húzódott hosszú sorban – titokzatosságával rémésé téve az ébrenlétnek amúgy is unalmas pillanatait, majd óráit. Mikor bementünk az erdőbe, szabályzat értelmében feltűztük a puskákra a szuronyt, s 30.000 szurony lépkedett egysorjában a sötét erdei országúton. Sokszor egymásba ütköztünk, jómagam egyik kocsi löcsébe fogózkodva aludtam el, ha egy pillanatra megálltunk. Embereim ilyenkor ledőltek az árok szélére s induláskor úgy kellett őket egyenkint felrázni; mire az utolsó felébredt, az első már megint aludt.

Nagyon sok volt az erdőben az akadály, de azért, ha lassan is, csak haladtunk. Hajnaltájt tábornokok lovagoltak el mellettünk; az egyik kemény hangon leszólt a lováról: „Milyen csapat ez?” – Munkáskülönítmény – feleltem. Ez a szó méregbe hozta az excellenciás urat és magából kikelve folytatta: „Az előttünk levő hadosztály harcban áll; ha most elveszti az ütközetet – ti lesztek az oka, mert nem mentek előre!” – Jó uram – gondoltam –, hiszen csak az orromig látok, én előttem ezredek vannak, én úgy megyek, ahogy mehetek,

de ha Önöknek sürgős – félreállok. Azzal leparancsoltam embereimet az útról egy tisztásra s engedtem, hogy a császárvadászok vagy két ezrede elvonuljon mellettem. Mikor mind elmentek, elindultam én is s reggeli napsütésben, most már erdön kívül, folytattam az utat egy órán keresztül egy kis patakig, melynek szélén megálltam. Az előttem menetelő 41. honvédgyalghadosztály felfejlődését néztem innen végig; a már nagyon jól hallatszó ágyüdörrenések s a tőlem jobbra húzó dombokról leereszkedő menekültek szekerei bizonyították, hogy nincs messze a kezdet, s ez az érzés a mind magasabbra emelkedő nyári nap hevét csak fokozta mindannyiunknál. Mikor a 41. hadosztály teljesen felfejlődött, megindult egy messze látszó torony irányában, melyről azt mondták, hogy Karow. Minthogy én a hadosztályhoz tartozónak éreztem magam, mentem utánuk. Nem kis csodálkozásomra, elhallgatott az ágyúszó; a rajvonalba felfejlődött gyalogság összeszedelőzködött s mire elértük a falut, rendes menetoszlopban vonultak tovább. Karowban a még előző éjszaka előrebocsátott császárvadászokkal találkoztam, akiktől megtudtam, hogy az én honvédekem tovább mentek Uhnobba, mely innen 8 km-re van. Utánuk. Dél előtt 11 órakor érkeztem meg századommal Uhnobba. Elhelyezkedtünk egy mellékutcában, felkerestem a 31. honvédgyalogezeredet, ahonnan ebédet voltam kapandó, azután egy iskola konyhájában megmosakodtam. Ezt a fölséges élvezetet lábaimnak is megadtam s éppen negligzésben voltam, mikor elveszettnek gondolt Ivanovits barátom ezzel a hírrel köszöntött be hozzám: „Csetepaté folyik az erdőben!” A hírt szórványos puska-pukkanás igazolta és én nagysietve öltözködni kezdtem. A honvédségnek riadót fűjtak s mire kiértem az utcára, a 2. számú munkásosztag Réti nevű szakaszvezetője vagy ötvenedmagával, puskával a kezében, éppen egy kerítésen mászott keresztül. Megszólítom, hogy hova megy? Elhebegi, hogy egy ezredes ment erre s azt parancsolta nekik, hogy ugorjanak át a kerítésen és támadják oldalba az ellenséget. Ezt az oldaltámadási parancsot én megsemmisítettem: ráparancsoltam Rétire, hogy embereivel menjen vissza századához és a 39-es tiszteken kívül senkitől parancsot ne fogadjon el. Egyidejűleg átvettem a két század fölötti parancsnokságot s így könnyebb lélekzethez juttattam a 2. századot, mely már nagyon közel volt ahhoz, hogy parancsnok nélkül belerohanjon a biztos pusztulásba. A „csetepaté” tudniillik hatalmas ütközteté fejlődött, mely este 9 órakor még nagyon is ingadozott; az A bizonyos oldal pedig, melyet Rétinek meg kellett volna támadni, valahol Lemberg alatt Zolkiewnél vagy Kulikownál volt, nem pedig a kerítés mellett.

A két század a mellékutcából, melyben eddig tanyázott, kivonult a város főterére és megjelent csoportparancsnokunk is. Időközben

megérkezett a 14. hadtestparancsnokság törzsvezérkara József Ferdinánd főherceg hadtestparancsnok vezetése alatt. Nehogy abba a gyanúba essünk, hogy el akarunk rejtőzni, csoportparancsnokunk a hadtestparancsnokság épülete elé rendelt bennünket. Néhány órát töltöttünk itt és meglehetősen akadályoztuk a mind élénkebbé váló hírszolgálatot. Éjszakára azután elhúzódtunk a vasútállomás közelében elterülő füves térre és megpróbáltunk aludni. Az alvás nehezen indult, mert a délben kezdődő ütközet még este 10 órakor is tartott. Lehetett úgy 11 óra, mikor a szendergő társaságot iszonyatos csattanás talpraugrasztotta. Srapnell pukkant a fejünk fölött, tehát elomlott a fejünk-alja. Nem telt bele 5 perc, már bent voltunk a városban azon a téren, ahonnan délután 4 órakor elindultunk. Folytattuk megzavart alvásunkat és másnap reggel gyönyörű napsütésben ébredtünk. Csend volt. Az ütközet lepergett, harci csapataink elvonultak, csak a hadtestparancsnokság volt még a városban. Csoportparancsnokunk jelentkezett a hadtestparancsnokságnál, maga József Ferdinánd főherceg fogadta és megnyugtatta, hogy azért, mert a munkásosztag a megelőző nap nem támadta oldalba az ellenséget, nem fogják haditörvényszék elé állítani. Mivel a megelőző napi ütközetben egy csomó hadifoglyot ejtettünk, a hadtestparancsnokság ránkbízta az ezek fölötti felügyeletet. Nagy készülődéssel fogtunk hozzá a fogolyörzéshez. Nagy Harangi Gábor, századom főszakácsa, alig győzött főzni a kiéhezett muszka legénységnek.

Délután úgy 4 óra tájban egy tréningmester vágatott végig Uhnou utcáin, torkaszakadtából ordítva – jönnek a kozákok! Akik ezt az időt végigélték, azok nagyon jól tudják, hogy naponta legalább egyszer „jöttek” a kozákok. Ez azt jelentette, hogy a falu népe jajgatva menekült, minden sanitáts katona eszeveszetten szaladt, a munkásosztagok pedig ásóval, lapáttal, puskával kivonultak a falu alá és várták a kozákokat. Így volt most is. Miután Uhnou lakossága teheneivel és gyermekeivel együtt a közeli dombra menekült, a sanitáts katonák pedig elszaladtak, megszálltuk a falu kijáratát és elkezdtünk azon gondolkodni, hogy mi lesz azzal az 500 muszka fogollyal, akik talán még jobban szepegnek a kozákoktól, mint mi, mert hiszen ki kívánczolt 1914 augusztus végén vissza a rajvonalba? . . .

A kozákok nem jöttek, a muszka foglyok megmaradtak s másnap elkísértük őket Rawa-Ruskára. Örültünk, hogy megszabadultunk tőlük; örömünk azonban nem sokáig tartott, mert új csoportot hoztak helyükbe, őriztük ezeket is, etettük ezeket is és jelentettek megint közeledő kozákcsapatot. Csakhogy most már – hogy egy kis változatosság is legyen a rémhírben – a kozákok nem helybe jöttek, hanem a vagy 8 km-re fekvő Karow község határában tűntek fel. A hozzánk

érkező jelentés szerint gépfegyverrel és ágyúval is fel vannak szerelve. Délután 5 óra tájban egy császárvadászszázados lovagolt hozzám s felriasztotta századomat. Tíz perc múlva három szakasszal útban voltam Karow felé. Feladatomban az volt, hogy szálljam meg Karow keleti szélét, küldjek felderítő járőrt Domasowon át Bruckenthalba, mert a fentemléltetett kozákcsapatot innen jelezték. Jelentéseimet a századoshoz kellett küldenem, aki egy faluval hátrább helyezkedett kozák-város állásontra.

Augusztus 30-án este 9 órakor érkeztem Karow alá. Első dolgom volt, hogy a falu alatt húzódó árkot két szakasszal megszálltam. Egy szakaszt tartalékban hagytam vagy kétszáz lépésnyire az árok mögött. Magam egy frissen vágott gödörbe húzódtam le s magam mellé vettem egy őrzetőt, azzal a szándékkal, hogy felváltva aludni fogunk. Valahányszor lehunytam a szemem, őrzetőm ideges rángatással ébresztett fel s megkérdezte, vajjon az előttünk mozgó valami bokor-e vagy kozák? Hiába nyugtattam meg, hogy közönséges mezei kóró, a felébresztgetés tartott hajnali 4 óráig. Ekkor ráncsütött a nap s világossá tette nemcsak az őrzetőt, hanem az egész század előtt, hogy ameddig a szem ellát, kozák nem mutatkozik. Élelmet nem hoztunk magunkkal; az előttünk levő krumpliföldről szedtünk és bevittük a házakba, hogy főzzék meg a nem kis számban otthon lézengő szalmaözvegyek. Ezek a jószívű asszonyok, amikor látták, hogy nincs ennivalónk, a maguk jószántából hoztak a burgonya mellé főtt tojást s így az éhenhalástól meg voltunk mentve. Dél felé megjelent egy ulánusfőhadnagy hat jelentőlovassal és azzal a feladattal, hogy Karow alól küldjön jelentéseket csapatához. Elküldött még aznap vagy három jelentést, hogy ellenség nem mutatkozik, este pedig megmaradt három emberével befeküdt a szomszédos majorság istállójába. Nekem is ágyat vetett tisztiszolgám egy félig készen álló ház előcsarnokában és másnap reggel már meg is mosakodhattam, amiből embereim arra következtethettek, hogy túl vagyunk minden háborús veszedelmen. Pedig éppen nem voltunk túl. Az imént említett éhenvesztés veszélye fenyegetett bennünket. A falu asszonyai már a tyúkot vágták le számunkra s ezzel a tojás-szerzés lehetőségét gyökerestül kiirtották. Burgonya akadt még annyi, hogy három hónap alatt sem fogyasztottuk volna el, de ez nem vigasztalt meg bennünket. Arra gondoltam, hogy az Uhnoban hagyott muszkaőrző szakaszom gazdátlanul áll, megkérdeztem tehát a mögöttem tanyázó vadászszázadostól, hogy meddig kell még nekem Karow keleti kijáratát őrizni. Kérdésekre azonnal megadta a választ, visszaparancsolt Uhnobba.

Szeptember 1-én este elküldtem a századom őrizte 500 orosz foglyot Rawa-Ruskára, magam pedig készültem a másnapi oroszországi

útra. A 31. honvédgyalozezred egy szakaszával kellett elindulnom egy főhadnagy meg egy pap vezetése alatt. A legközelebbi pékségnél egy-egy darab kenyeret adtam embereim kezébe, hogy valami ennivalójuk is legyen. Szeptember 2-án délelőtt 11 órakor léptük át az orosz határt s papunk kezdeményezésére mindannyian levettük a sapkát, amikor elhaladtunk azon domb mellett, melynek innenső oldalán az osztrák császár, a túlsón a muszka cár parancsolt – még két nappal előbb. Orosz földön lefelől egy majorságon mentünk át, melynek udvarán nagy csomó iratpapír hevert szanaszét. Vagy 15–20 katona rendezgette ezeket az iratokat, mégpedig nem kézzel, hanem lábbal, úgy, hogy belerúgott minden olyan csomóba, mely egy másikkal még valamelyest összetartott. Déli pihenőre és ebédre egy templom udvarán állapodtunk meg. Vendége voltam a 31-es főhadnagnak, s hogy magam is hozzájáruljak valamivel az ebédhez, a még Uhnoban vásárolt pezsgős üvegek közül felbontottam egyet. Nem kicsi volt azonban a meglepetésünk, mikor a pezsgős üvegben felhígított málnaszörpöt találtunk. Igazán nem gondoltam, hogy még háborúban is csálnak az emberek! . . . Ma már tudom, hogy háborúban csálnak csak igazán! . . .

Egyórai ebédidő elteltével folytattuk az utat előttem ismeretlen célunk felé; úgy este 9 órakor megérkeztünk egy nagy faluba s én azonnal jelentkeztem a 31. honvéd gyalozezred parancsnokánál s megkérdeztem, hol van a 41. honvéd hadosztály törzse? Az ezredes nem kis csodálkozásomra kijelentette, hogy ő sem tudja. Ezt a negatív felvilágosítást később általánosították s nem volt ember a láthatáron, aki valamit meg tudott volna mondani. Másnap reggel azonban mégis megtudtam, hogy hol sejtik a Divisionskommandót s el is indultam felkeresésére. Tuczapy községbe kellett volna mennem s már a falu alatt jártam, amikor honvédekkel találkoztam, akik abban az irányban meneteltek, amerről én tegnap jöttem. Megkérdeztem őket, hogy hova mennek. Az egyik el is szólta magát, inkább csak tréfából, hogy – Lemhergbe. A messze terülő sík mezőn egy lovascsoportot láttam álldogálni s hogy tőlük valami biztosat megtudjak, odamentem. Nikics altábornagy, a 41. hadosztály parancsnoka állt előttem. Lóháton ült s éppen a következő szavakat intézte az előtte álló alezredeshez: „Azt akarom, hogy a krumplit megfizessék, mi nem vagyunk olyanok, mint a kozákok.” Ezekből a szavakból azt vettem észre, hogy a beszélgetés nem valami fontos stratégiai kérdés körül mozog s egész bátran vettem át a szót rövid jelentésemmel. Megérkeztem a századommal, s kértem a további parancsokat. Az altábornagy úr lovaglópalcájával egy, már alig látszó menetoszlopra mutatott és azt mondta, hogy csatlakozzam ahhoz. És mondott még valamit. Ha volna lova, azonnal adna egyet, mert belátja, hogy szolgálatomat csak úgy gyalogszerrel nem fogom

tudni ellátni. Ez a megjegyzés fülébe jutott Harangi Gábornak, aki magában megesküdt, hogy 24 óra alatt cserél nekem egy lovat. Erre a csendes esküre úgy jöttem rá, hogy mikor visszafelé meneteltünk, Harangi Gábor kivágott a sorból és elkezdett szaladni egy mezőn keresztül három békésen legelésző ló felé. Utána kiáltottam, hogy mit akar, erre mondják az embereim, hogy lovat akar cserélni nekem. Meg kell jegyezni, hogy cserélésnek nevezték az embereim a szerzésnek azt a módját, amikor az elemelt holmi helyébe nem adtak semmit. A lecserélésből ez esetben nem lett semmi, mert ilyen Sobri Jóska módjára mégsem akartam lóhoz jutni.

Meneteltünk visszafelé ugyanazon az úton, amelyiken megelőző nap jöttünk, s kétnapi gyaloglás után megérkeztünk Úhnowba.

Másnap reggel leadtam 50 embert az uhnovi állomáson, ezeket – amint később értesültem – az ottani parancsnok tűz vonalba állította s a legtöbb közülük hadifogságba került. A magam századával Rawa-Ruskára meneteltem. Este 9 órakor értünk Rawa-Ruskára, ahol megaludtunk. Másnap, szeptember 6-án felkerestem a városban lévő 17. hadtestparancsnokságot és további utasítást kértem. Polacek vezérkari kapitány fogadott s azonnal telefonált a 4. hadsereg hadtáparancsnokságának és jelentette, hogy a városban van egy munkásosztag, amely nem tud mit csinálni. A hadtáparancsnokságtól nem kapott reánk vonatkozólag semmi utasítást és így meghagyta nekem, hogy délután újra jöjjenek el. Addig is, míg ez a délután elérkezett, kiültem egyik kocsim árnyékába s részint szabadszemmel, részint hat-szoros nagyítású távcsővemen különös élvezettel néztem a kék égbolton pukkanó srappellfelhőcskéket – nem gondolva arra, hogy minden ilyen nekem élvezetet nyújtó srappellpukkanás annyi derék fiatalembernek halálát jelentette . . . Délután megkaptam a reggeli parancsmásolatát azzal a módosítással, hogy addig is, míg egyéb feladatot nem bízhatnak rám, menjek ki a vasútállomásra és az ott adódó munkálatoknál legyek résen. Az orosz tüzérség által erősen fenyegetett rawaruskai vasútállomáson szép sorjában állottak a vöröskeresztes vonatok, amelyek között a Máltai Lovagrendé volt a legszebb, ha szabad úgy mondanom, legkényelmesebb. Ezek a vöröskeresztes vonatok nem voltak elegendők a sebesültek szállítására, vitték azokat egyszerű parasztkocsin is, aki megtehetette, elment a maga lábán is.

Szeptember 7-e ezekkel a szavakkal van megörökítve hivatalos naplómban: „Polacek százados parancsára a század a vasútállomáshoz vonul, sebesülteket rak be a vasúti kocsikba és lőszeret hord rakárba.” Korántsem mondhatnám azonban, hogy ezzel a csendes munkával kapcsolatban egyéb nem történt. Ő, igenis történt, jobban mondva történtek. Délután 4 óra felé egy ellenséges repülőgép szállt

a város fölött. Úgy gondolom ezzel nem sokat ártott a városban tanyázó tréneknek, meg munkásosztagoknak s ezek mégis a legvadabb tüzelést zúdították rá a kurta puskáikból. Míg a repülőgép nyugodtan tovább szállt, a városban a lovak megvadultak a nagy zajtól s vad száguldással gazdáikat, meg a házakból rémülten kirohanó lakosokat taposták el. A leghiggadtabb ember is elveszítette nyugodtságát s az önkeltette pánik sok ember épségébe, néhánynak életébe került. Én éppen a hadtestparancsnokságtól mentem vissza a csapatomhoz; a nagy kavardásban nem juthattam előre, beálltam egy udvarba s fájdalmas mosollyal néztem a háborúsnál háborúsabb jeleneteket. A lövöldözés a repülőgép eltűntével szűnt csak meg s ekkor juthattam én is vissza az ijedségtől és fáradságtól lihegő századomhoz.

Alkonyatkor egy árkász-tizedes azzal a jelentéssel jött hozzám, hogy parancsot hozott, mely szerint az összes technikai csapatok menjenek vele. Trénestől, mindenestől megindultam a káplár után. Embereimet nem igen kellett buzdítani, mind kikívánczozott a melegedni kezdő vasútállomásból s úgy nekiindult, hogy csak nehezen tudtam őket annyira visszatartani, hogy legalább én is velük mehessek. Egy árkász-főhadnaggyal találkoztam, aki nem tudott ugyan jövetelemről semmit, de külön kifejezett kívánságomra mégis magával vitt. Beesteledett s mi az éjszakában botorkáltunk az országúton. Egy majorságba értünk s a nyitva álló ajtón mindketten beléptünk. Sok félig alvó tiszt közé jutottunk, de egyikünk se szólt. Én a főhadnaggyra vártam, ő meg énám. Végre is én untam meg a hallgatást s megkérdeztem a vezérkari századost, hogy kellünk-e? Nem voltam arra elkészülve, hogy azt fogja mondani, hogy nem; éppen ellenkezőleg, nagyon is megörült jövetelünknek. Kiküldött bennünket a vak éjszakába. Azt mondta, keressük meg az állásokat és ássunk hosszú, mély lövészárkot. Órákig bolyongtunk dombon és hegyen; felvertünk öreg ezredeseket kimerültségi álmukból, orrabuktunk együttesen és külön-külön telefondrótokban, míg végre megérkeztünk egy félig megásott árok elé. Az árok üres volt, azaz, hogy élő ember nem volt benne! Halottak voltak . . . Lövőhelyzetben összegörnyedve, megmerevült dragonyos, félig elföldelt holttest, a burgonyaföldön szanaszét heverő puskák és bornyúk bontakoztak ki a sötétségből! Az éjszaka rémességét teljessé tették a köröskörül égő falvak s egy alig hallatszó fájdalmas, könyörgő hang – magyar szó, mely idegen földön mintegy az Istenhez volt szánva . . . „Vigyetek el. Nem bírok menni . . . Sebesült vagyok! . . .” Embereimmel elhozattam s ezüst vitézségi érem nem hullott, hanem volt nyugodt lelkiismeret és tovább folyt a munka. Éjfél után pukkani kezdett a puska és egy óra múlva már ropogott a közeli erdőben mindig élénkebben. Két óra tájban üvöltésszerű zaj hallatszott ugyanabból az erdő-

ből, mely azután tartott egészen hajnalig. Rohamra ment a szerencsétlen fajzat az erdő éjjeli sötétjében s szuronya hegyén ismerte fel a saját fáját – egy óra múlva. Saját lábukon visszatérő sebesültek beszéltek el, aki ottmaradt – hősi halált halt –, névtelen sírban fekszik az örökre nyúló éjszakában . . .

Nekünk virradt! . . . Munkánkat befejeztük s visszatértünk a majsorságba. Útközben a tegnapról még megmaradt dragonyosokkal találkoztunk, akik mentek ki oda, ahol tegnap társaik ottmaradtak! Rátaláltak az új árokban – a régi halottakra! . . . Fülünk mellett sűrűn süvített a golyó, de szerencsésen biztosabb helyre jutottunk, s miután megtettem a parancsnokságnál a szokásos jelentést, visszatértünk Rawa-Ruskára. Most nem mentünk a vasútállomáshoz, hanem a város azon részén ütöttünk tanyát, mely távolabb esett a még javában kavargó harcvonaltól.

Embereimet egész nap pihentettem, mert hiszen egész éjjel dolgoztak, s a tapasztalat azt mutatta, hogy hiába jelentkeztem a 17. hadtestparancsnokságnál, onnan érdemleges parancsot nem kapok.

Estefelé ébredtek az embereim; ekkor megjelent a századomnál egy lovassági kapitány, s a 4. hadsereg hadtápparancsnokságának nevében azt a parancsot adta, hogy másnap kora reggel, vagyis hajnali három órakor kezdjem meg a Rawa-Ruska-niemirowi országút kijavítását.

A VISSZAVONULÁS.

A Rawa-Ruskáról Niemirowra vezető országút olyan rossz állapotban volt, hogy kijavítása haszontalan kísérletezésnek bizonyult. Mindjárt Rawa-Ruska alatt olyan mély lyukak tarkították, hogy semmiféle járművel sem lehetett rajta közeledni. A nehéz autók és löszeres kocsik tengelyig merültek a gödrökbe, s ha kerekük forgott volna is, nem érvén talajt, nem juthattak tovább. Fenyőágakkal, homokkal tömtük be a gödröket, csakhogy a kerék talajt leljen, s kiemelkedhessek a száraz kátyúból.

Három kocsiból álló élelmezési vonatomat mindjárt hajnalban előre küldtem Potilicz nevű faluba, magam pedig azon fáradoztam déli 12 óráig, hogy elérjem ezt a helységet, s hozzájussak a jól megszolgált délebédhez. Meg is érkeztem Potiliczba, de még le sem rázhattam magamról az út porát, máris hivattak az éppen velem egyidőben odaért 14. hadtest parancsnokságához. Röviden annyit közöltek velem, hogy az útjavítási munkálatokat szüntessem be, a délután folyamán különleges feladatot kapok. Ebéd után a 14. hadtest parancsnokságától,

mely ekkor már mint József Ferdinánd-hadseregcsoporthoz szerepelt, a következő parancsot kaptam: A verchratai állomáson vasúti kocsikban levő 100 km-nyi szegesdrótot felrakatom 10 odarendelt kocsira és elviszem a Scheuma-hadtesthez, Huta-Lubickába. A drótot átadom és csapatom a hadtest rendelkezésére áll. Egy terebélyes fa alatt ültem amellet az alezredes mellett, aki ezt a parancsot írta. Ránéztem minden betűjére, melyet papírra vetett. Mire az írás végére ért, verejték verte ki a homlokomat. Letörültem. Az alezredes rámnézett és látta, hogy színem elváltozott. Vigasztaló hangon megjegyezte, hogy azért, mert a hadseregadta parancsot megváltoztatta, nekem nem lesz semmi bántódásom, ő majd tudomására hozza a hadseregparancsnokságnak, hogy más feladatot bízott rám! . . . Nem is az új parancs aggasztott engem, hanem az út! Ideadta ugyanis a térképét, hogy figyeljem meg az utat! . . . Láttam, hogy erdőn, mocsaras vidéken kell keresztülmen-nem, s indulásom d. u. 4 órára volt kitűzve! . . . Éreztem, hogy késő éjszaka lesz, mire célomhoz jutok, ha egyáltalán elérem! . . .

Szeptember 10-én délután 4 órakor útra keltem és este 6 órára megérkeztem a verchratai vasútállomásra. Már föl volt rakva a szegesdrót 12 kocsira, úgyhogy azonnal mehettem tovább Huta-Lubicka felé. Még Verchrata községben voltam, amikor rám borult az este. Térképem nem volt, megszólítottam tehát minden tisztet, s megkérdeztem, van-e térképe és meg tudja-e mondani vagy mutatni az utat Huta-Lubickára? Éppen a falu temploma melletti útelágazásnál töprengtem, hogy melyiken induljak el, amikor egy lovastisztel találkoztam. Sötét lévén, a rangját nem láttam, csak pajtásnak szólítottam és megkérdeztem, nem tudná-e megmondani, melyik úton menjek a Schemua-hadtesthez? . . . Kölcsönösen bemutatkoztunk, megtudtam, hogy kapitány, s a Schemua-hadtest szálláselőkészítője; várja a hadtestparancsnokságot; ne menjek – mondja – egy lépéssel se tovább, a hadtestparancsnokság egy óra múlva itt lesz. Megállítottam karavánomat, embereimet leültettem az út melletti árokba, magam pedig beszélgetni kezdtem a kapitánnyal. Beszélgettünk a háborúról! Biztosan tudta, hogy seregeink Lemberg mellett 80.000 foglyot ejtettek, hogy csak két napig kell még tartani az itteni állásokat, akkor ott teljessé válik a győzelem! . . . Ez a két napi határidő eszembe juttatta egy magyar honvédnek a megjegyzését! . . . Mikor a 41. honvéd hadosztályt uchnowi győzelmes előnyomulása után orosz földön megállították és visszarendelték Rawa-Ruska alá, parancsban adta ki a tábornok – mesélte nekem az a bizonyos honvéd –, hogy eddig derekasan megállották a helyüket, ha még két napig kitartanak, akkor megvan a teljes és végleges győzelem! . . . Az a honvéd, aki nekem ezt elmondta, akkor, mikor én a kapitánnyal beszélgettem, már a hetedik napja várta a csata kimene-

telét és a végleges győzelmet Rawa-Ruska alatt! . . . Tehát még két nap és akkor biztos a győzelem – Lemberg alatt! . . . Bár a két nap nem volt hosszú idő, hangulatunk nem vidult! . . . Lemondó, bizalmatlan hangon húztuk a beszélgetést még egy darabig, akkor el is hallgattunk mind a ketten. Embereimet elnyomta az álom, magam is bóbiskolni kezdtem, hiszen már tízre járt az idő, s reggel két óra óta ébren vagyunk.

Szendergésemből a lóháton érkező hadtestparancsnokság zaja ébresztett föl. Hosszú lóhátas csapat vonult el előttem, jó neki-neki-szorított a rozoga deszkakerítésnek, s mikor sejtettem, hogy mindenki elment, nyomukba eredtem. Bementem egy kőkerítéses udvarba, ahol mindenki leszállt a lóról. Az én kapitány ismerősöm vette át a szót: „Az épületben jobbra alszik a kegyelmes úr és a generális . . ., balra a többi urak! Lovak mind itt! . . .” s egy nagy istállóra mutatott. A lovakat elvezették, az urak ácsorogtak. Ekkor sor került reám. A kapitány bemutatott egy alezredesnek, a hadtest műszaki előadójának. Berger alezredes volt. Röviden ennyit mondott: „Reggel egy óra-kor indulunk! ... Jó éjszakát! . . . Kivonultam kocsijaim mellé, melyeket egy útmelletti kertbe állítottam be és lefeküdtem. Hideg éjszaka volt; jó Harangi Gábor rámterített vagy három muszkaköpönyeget, s miközben ő maga elkezdte főzni a reggeli kávé, én elaludtam.

Szeptember 11-ének első órájában aztán elindult a század 12 kocsiszegezdőróttal Berger alezredes és két árkásztiszt vezetése alatt Huta-Lubicka irányába! . . . Két – fogát vacogató helybeli lakos hányta magára mellettünk a keresztet! . . . Ezek voltak a vezetők! Mikor megláttam őket és megtudtam, hogy miért vannak ott, akkor láttam csak be, hogy miért vert ki tegnap a verejték az én homlokomon! . . . Három tiszt volt mellettem, térkép is volt náluk és mégsem bíztak abban, hogy odatalálnak Huta-Lubickára! . . . És én egyedül, térkép nélkül indultam útnak bele az éjszakába! A menet megmutatta, hogy igazam volt! Sohasem találtam volna meg az utat. Egy víz- és sár-tenger volt minden! Házak udvarán mentünk keresztül, hogy a kertek túlsó végén megleljük az alig egy kocsinyomnyi utat! . . . Virradni kezdett. Lovaink kimerültek a nagy teher alatt. A szegezdőrt felét le kellett rakni. A másik felét cipeltük tovább. A közbeeső falu Monasztir volt. Itt az alezredes ketté osztotta a kocsikat. Hat velem maradt, hat pedig a két árkásztiszttel ment. Engem ettől fogva az alezredes vezetett. Monasztirban megtudtuk, hogy Huta-Lubickán reggel óta a muszkák vannak, tehát oda nem érünk el! . . . Monasztirtól vagy öt kilométernyit meneteltünk még, mikor egy dombos, erdőborította vidéken megálltunk.

Az alezredes elrendelte, hogy embereim egy része az erdő fáit

vágja s ággal az ellenség *felé* döntse, az ásók és lapátosok pedig gödröt vájtak minden öt lépésre egy lövész számára. – „És mi lesz a szegesdróttal, alezredes úr?” – kérdeztem, mikor az embereket munkába állítottuk. – „Hát tudod – válaszolta az alezredes –, mikor majd a csapataink ide visszavonultak, akkor az erdőben gyorsan kifeszítjük! ...” – Húsz kilométernyi szegesdrótot csak úgy hirtelen kifeszíteni nehéz lesz – gondoltam –, de talán sikerül, ha a muszák be nem szüntetik a munkát! . . . Tőlünk jobbra mozsárütegek vonullak vissza, mellettünk tábornokok lovagoltak a dombon át, kivethető volt, hogy a harc északnak húzódik! . . . Berger alezredes elrendelte, hogy a drótot vissza lehet vinni, nem lesz rá szükség! . . . Húztam a hat túlterhelt kocsit az agyig érő homokban, időnként még embereimmel is toltam, magam pedig előresiettem, hogy sürgessem az ebédet, melyet Verchrátán főztek a számunkra.

Mikor az első kanál levest a számhoz emeltem, a Schemua-hadtest egész vezérkara mellett lovagolt el, köztük Berger alezredes, aki leszólt a lóról: „A kegyelmes úr parancsára a szegesdrótot a hadtest után kell hozni! . . .” – Hova? – kérdeztem. – Ide a magaslatra – felelte, s elvágtatott. N agy sietve bekaptuk az ebédet s elindultam a reám bízott hat kocsis szegesdróttal, meg a magam három kocsijával a jelzett magaslat felé. A szegesdróttal megrakott szekerek tetejére Berger alezredes még sebesülteket is fölrakatott, s így próbáltunk keresztül jutni a mellettünk csörgedező Rata patakon.

Egy három méter széles híd vezetett át a keskeny folyón. Ezen a hídon akkor, amikor odaértünk, már csak úgy tolongott a tűzéség, meg a huszárok poggyászos kocsijai! . . . Félő volt, hogy egyik a másikat a folyó medrébe szorítja! . . . Egy alkalmi résen keresztülvágódunk, s nekimentünk úttalanul a velünk szemben meredő magaslatnak. Tudtam ugyan, hogy mire én kilenc kocsimmal felkapaszkodók a hegyre, a hadtestparancsnokságnak híre sem lesz, de szándékosan nem tértem el a kapott utasítástól. Mikor fölrtem a domb tetejére, az előttem tátongó völgyön kívül nem láttam semmit! . . . Leereszkedtem a völgybe, onnan föl a második dombra. Itt már fáradtak lettünk. Embereim másfél napja nem aludtak, még csak nem is ültek, elhatároztam, hogy rövid pihenőt adok nekik.

Körülöttem nagy nyugtalanság volt, s hogy valami bizonyosai megtudják, századom pihenőjét arra használtam fel, hogy visszamenni egy darabkát arra a dombra, mely a Rata-folyó völgyéből emelkedik s ahonnan messzire lehet látni. Amikor a domb tetejére értem, szörnyű látvány tárult szemeim elé. Olyan volt a kép, amelyet régi festők szoktak festeni hajdani ütközetekről . . . Tüzelő ágyúk, fölfordult kocsik, lóhátról holtan alábukó huszárok, gazdátlanná vált

nyergeslovak eszeveszett vágatása, mind egy helyen egyszerre! . . . Fejem fölött ágyúlövedék zúgta rémes visítását, azt se tudtam, hova tekintsek, a fölöttem gyulladó égre vagy a talpam alatt megingott talajra! . . . Benne voltam egy nagy ütközetben! . . . Visszanéztem pihenő embereim felé, akik a kérdő kíváncsiság kimeredt szemével bámúltak felém, s kezemet magasra emelve intettem nekik, hogy menjenek tovább! . . . Mint megriasztott varjúsereg kerekedett föl tőlem vagy ötszáz lépésnyire a megriadt század s ment hegynek föl, völgynek le, amerre éppen látott, nem törődve senkivel és semmivel, csak-hogy kimeneküljön az ösztönösen felismert pokoli kavarodásból.

A szegesdrótoktól elszakadtam. Három, élelemmel megrakott kocsim éppen egy hegy tetejére igyekezett, amikor egy orosz srapnell két kocsik között pukkant s a lovak elszakították az istrángot. Az egyik szekér félrebillent és gurult le a hegytetőről! . . . Utána a másik! . . . Számvevő altiszt, aki a kocsikat vezette, elkiáltotta magát: Meneküljön, aki menekülhet! . . . amire szétriadt a kocsik körüli legénység és ment neki a széles erdőnek, ahová a század embereit eltűnni látta. A kézipénztárt Harangi Gábor leemelte a kocsiról, de a kincses láda, melyben pedig jó néhány ezer korona volt, oda lett, elveszett, ha ugyan valami jó hullarabló meg nem lelte akkor nagy hamarjában . . . De kinek is volt kedve rablás közben hullává válni ebben az időben? . . .

Mélyen bent egy erdőben, jó néhány kilométernyire a Ratafolyócskától értem utói embereimet, itt vártuk meg a tréntől menekülőket, itt ért utói bennünket Huszár szakaszvezető meg Harangi Gábor, itt mesélték azt, amit én végignéztem, ameddig láttam, amit ők végigéltek, ameddig bennünket utólértek! . . .

A 250 ember, meg jómagam úgy álltunk itt egymással szemben, mint az ágrólszakadtak! Nem maradt semmink, csak a rajtunk levő rongy!.. . Nem volt ennivalónk, nem volt még bográcsunk sem, melyben főzhettünk volna! Eddig sem igen főzhettünk, mert nem volt mit, most ütött rajtunk a sors még egyet, most nem volt mi-ben! . . . Szeptember 11-én lenyeltük az utolsó főtt falatot, ettől kezdve egy álló hétig vadkörtevel táplálkoztunk, meg néhány odavetett konzervával!

Arra az útra kerültünk, amelyiket nekem kellett volna annyira-amennyire járhatóvá tenni. Itt találkoztam a 41. hadosztály pékjeivel, kikönyörögtem tőlük egy adag kenyeret, kivettem a kézipénztárból a néhány ezer koronát, a szekrénykét odaajándékoztam nekik, egy darabig hitegettem őket, hogy náluk maradok, de bizony nem volt maradásom.

Szeptember 12 én kora hajnalban elindultam Jaworowba. Ütköz-

ben 68-as munkásosztagokkal találkoztam, az ő révükön kerestem az összeköttetést a hadseregparancsnoksággal, de nem volt senki, aki munkát adott volna. Egy napot töltöttem Jaworowban és gondolkodtam, hogy merre menjek? . . . Jaroslau és Przemysl közt kellett választanom. Mindkét városba út vezetett, mindkét város felé vonultak harci csapatok. Jaroslau mellett döntöttem. . . Kifelé indultam a városból, s még nem értem el az utolsó házat a város szélén, amikor a 41. hadosztály ismert törzskara vonult el mellettem. Alig hagyott el, megállt a kis csapat; mire melljük értem, mindenkinek térkép volt a kezében, s a vezérkari főnök így szólt: Kegyelmes Úr! . . . Eltévesszítettük az utat! ... A jaroslai országúton voltak; hogy hova igyekeztek, nem tudtam megállapítani. Engem nem térített el a 41. hadosztályparancsnokság törzsének az a megállapítása, hogy rossz úton vannak – eredeti tervemtől. Kitartottam Jaroslau mellett. Csak annyit vártam, amíg néhány megfogyatkozott létszámú ezred elvonul előttem; addig félre álltam. Néztem a menetelő embereket! . . . Istenem, hogy megváltoztak! . . . Ha visszaemlékszem arra a hadosztályra, mely alig három héttel ezelőtt tömött négyes sorokban, pirospozsgás arccal, nevető szemekkel elvonult előttem Niemirow piacán, s nézem ezeket a magukat vonszolni alig képes embereket, kiknek hátát nem is nyomja, hanem kétrét hajlítja az üres borjú, szinte magam előtt látom az egész nagy háborút! . . . Mennyi élet veszett el három hét alatt! Nem csupán az az élet vesztett el, melynek földön maradt pora fölé odatűzték a fakeresztet, hanem elveszett az az élet is, mely ezekből a most előttem elvonuló emberekből hiányzik! Ezek még élnek ugyan, ha életnek nevezhető az a vánszorgás, az a magát vonszolni alig bíró járás, mely itt most az én szemeim előtt folyik. Révedező tekintettel meredtek felénk, útszélén állók felé ezek az emberek, s szinte öntudatlanul motyogták: kenyeret! . . .

Jaroslau 40 km-nyire volt tőlünk! Ügy számítottam, erőltetett meneteléssel estére odaérek! Vagy 10 km-t meneteltem, amikor egy dragonyos főhadnaggyal találkoztam, aki kérdés nélkül ennyit mondott: „Óvatosan menetelni, mert az oroszok előretörték és tűz alatt tartják az országutat! . . .” Három hete bújom a harctérnek nevezett rókalyukakat, annyi eszem már van, hogy mit jelent az előretörés, mit jelent a tűz alá vett országút, s hogyan kell ilyenén óvatosan menetelni! ... Ki kell kerülni! . . . Igen, erről a területről le kell menni, mert ez inog! . . . Kocsik jöttek velem szemben, ami ugyancsak arra mutatott, hogy nem annyira Jaroslau felé kell menetelni, hanem inkább Jaroslau felől kell visszavonulni! . . . Éppen egy útelágazásnál voltam, melyen egy trénozlop utolsó szekere gördült be. Egy szót sem szóltam, hanem bekanyarodtam utána. Magam sem tudtam,

hogy hova fog az út vezetni, csak úgy a Nap állásából következtettem, hogy Przemysl felé! . . . Félórai menetelés után egy völgyben állomásozó vonatcsapatra akadtam, melynek parancsnokától térképet kértem; megállapítottam, hogy hol vagyok, s kitűztem meneteléselem aznapi céljául – Mosciskát!

Délután ismert tájon meneteltünk; olyan vidéken, ahol már járunk! Embereim ráismertek arra a kis hídra, melybe a még Debrecenből hozott vaskapcsokat beleütöttük, hogy össze ne roskadjon a világháború terhe alatt!

Az ismerős táj után ismert falu következett, s hogy ne aludjunk minden éjjel idegenben, itt megálltunk, még mielőtt leszállt volna a Nap! . . . Enni is kell, gondoltam, van embereimnél néhány konzerv, főzzék meg, s szerezzenek hozzá valamit, míg látni is lehet! Egy kis burgonyát a falu alatti kertekből! . . . Alig álltunk meg, felgyulladtak az apró tüzeckék a főzőedények alatt, melyek megteltek, hajdúmegeiesen szólva – kolompárral! . . . Alig égett a tűz annyira, hogy pipára is lehetett vele gyújtani, iszonyatos dördülés reszkettette meg a levegőt. Embereim rémületükben eloltották a tüzet és kiöntötték a szépen meghámozott burgonyát a földre. Álltak menetre készen! Mire odaértem és megmagyaráztam nekik a dörrenés okát, nem égett egyetlen tűz sem. Robbantottak egy közelünkben levő vasúti hidat! Biztattam őket, hogy csak főzzenek, egyenek és feküdjenek le, majd reggel korán indulunk! Nehezen lehetett őket megnyugtatni, volt olyan, aki nem is evett, csak lefeküdt, hogy hamar elaludjon, mert érezte, hogy rövid lesz az éjszaka. Nem is tévedett! . . . Hideg is volt, menni is kellett biztosabb tájra, elfogadtam tehát őrmesteremnek azon indítványát, hogy éjfélután egy órakor induljunk el.

Mivel térképem nem volt, a falu első házának gazdáját fölkeltettem, azaz hogy kihúztam az ágyból és ráparancsoltam, hogy mutassa meg a Mosciska felé vezető utat! Tolmács útján megérttettem vele, hogyha nekivezet Mosciskának, kap egy forintot, ha tévútra visz, lelövetem! ... Az öreg mosolygott, de nagyon izgatott volt! . . . Csoda? . . . Akinek szabad választást engednek a halál és egy forint közt, az mosolyog is, meg izgatott is! . . . Az öreg biztos volt a dolgában, hogy ez esetben mégis a forint lesz az övé! . . . Nekem meg nem igen kellett az élete, hiszen magának sem ért már sokat! . . . Mire virradt, a Mosciska mellett húzódó vasútvonal mentén voltunk, a felrobbantott vasúti hídnál!.. . A vezetőt elbocsátottam, s reggel kilenc órára beértem Mosciskába. Csak úgy menetelés közben megittam egy csésze teát és mentem tovább Przemysl felé! ... A község közepén, egy utcakeresztezésnél egy tábornok állt és rendezte a menetelőket! Csak kocsik voltak! Csapat

magam voltam. Megkérdezte a tábornok, hogy hány emberem van? Mikor megmondtam, intett, hogy mehetek! . . .

Mosciskától Przemyslig 40 km az út! Megtettem egyetlen pihenővel, melyet a később annyira híressé vált Medyka körtefás kertjeiben tartottam! . . . Mikor a vár alá értem, embereimet megállítottam és előrementem szállást készíteni. Kinéztem egy gőzmalmot, mely nem volt üzemben, magam után rendeltem embereimet és este 8 órakor lefektettem őket. Magam bementem a városba, melyben elég élénk élet volt; meleg vacsorát ettem, egy pohár sört is ittam és úgy éreztem, hogy meg vagyok mentve, a jó Isten megsegített! . . .

Másnap, szeptember 16-án jelentkeztem a przemysli térparancsnokságnál és kerestem a 3. hadsereget vagy a 4. hadsereg hadtápparancsnokságát, vagy a 41. gyaloghadosztályt, de mindenre egy volt a felelet – nem tudják! . . . Elmentem másnap, harmadnap, nem tudtak semmit! Már magam is ismerős lettem a városban, tudtam, hogy a San-folyó kétfelé osztja, a túlsó részt úgy hívják, hogy Sasán, ami annyit jelent, hogy túl a Sanon. Túl a San-folyón volt a 3. hadseregparancsnokság. Ide igyekeztem! . . . Még egy ajtókilincset sem kellett kinyitnom, máris találkoztam régi ismerőssel, a 2. munkásosztagcsoport parancsnokával, Elek Miklós főhadnaggyal! . . . Első szavam az volt, hogy vegyen magához a csoportjába, mert az a nagy önállóság, mely Uhnów óta rámnehezedik, megöl! . . . Megígérte. A 3. hadseregparancsnokságának rendelkezése alapján aztán csatlakoztam Elek főhadnagy csoportjához, s ezzel lezárult háborús életemnek első nagy fejezete, innen kezdve más, kedvezőbb mederbe terelődött a magam és embereim életerecskéje.

Szeptember 17-én vásároltam a városban négy új üstöt, hogy legyen miben főzni, s másnap elindultam, térképpel a kezemben, Chyrzyna faluba, hogy csatlakozzam az ott dolgozó 4., 5. és 8. számú 39. ezredbeli munkásosztagokhoz, amelyek az utat javították a San-folyó egyik készülő hídjához.

Hogy hogyan jutottam térképhez ebben a mostoha világban, annak a történetét külön is el kell mondanom. Mikor Elek főhadnaggyal találkoztam, első dolgom az volt, hogy bejelentettem neki, hogy a trénernél ellőtték a muszkák. Vele ment a konyha is meg a pénz is. Tanácsát kértem, hogy hogyan juthatnék kocsihoz és üstökhöz, amire ő azt tanácsolta, hogy forduljak a 3. hadsereg tréner-előadó tisztjéhez, majd az szekerekhez juttat. A tanács nagyon tetszett, meg is fogadtam. Elmentem a 3. hadsereg hadtápparancsnokságához és beállítottam magához a tábornok-parancsnok úrhoz. Előadtam az esetemet, elmondtam, hogy hogy jártam a Rata-folyó kis hídján, s hogy járt a három élelmiszert hordó szekerem egy hegy tetején és oldalában. Rette-

netesen szepegtem, hogy mi lesz! . . . Hány évi börtönt kapok!? . . . S a tábornok úr csak mosolygott! „...Bizony megesik a háborúban – mondta – még nagyobb csapattestekkel is, hogy odavész mindenkünk: . . .” Azon ne búsuljak, majd akad másik! ... De mert a trénelőadó tiszt nincs kéznél, vigasztalásul ad egy térképet, mert az van neki – s kezembe adott egy úgynevezett generál-kártyát, melyen rajta volt az a hely, ahol én voltam, ahol vagyok és ahol ezután leszek! . . . Úgy megörültem a térképnek, hogy nem is szóltam többet a szekerekről, csak siettem ki az irodából, nehogy hamarjában megbánja a tábornok úr, hogy térképet adott és kicserélje egy pár rozoga kocsira! . . . Nekem többet ért a térkép, mint a szekér, üst és pénz együttvéve!

Nyugodt voltam, hogy szekeret is keríték rövidesen, csak kiadom a parancsot Huszár szakaszvezetőnek, hogy szekér „cserélendő”; lesz kocsi, amennyi kell. Úgy is lett! . . . Minekutána megvásároltam az üstöket és kinéztem a térképen, hogy hova is fogok másnap menetelni, szóltam Huszárnak, hogy vagy három szekérre volna szükség és félóra múlva már ott lihegett három pár galíciai ló, szekérrel a háta mögött, a malom udvarán és várta boldogan a másnap reggelt. A három kocsi pedig úgy akadt, hogy Huszár szakaszvezető kiállt az utcára, ahol ezekben a napokban a szekerek végevárhatatlan sora nyargalt végig a kövезeten, s mikor látta, hogy egy oszlopnak nincs ott a parancsnoka, az utolsó három kocsit magasra tartott kézzel megállította és maga után beparancsolta az udvarba! . . . Szegény öreg lengyel kocsis azt se tudta, ki és miért parancsol, csak engedelmeskedett és hajtotta két gebéjét a többi után! . . . Meg volt a három kocsi! ... A kocsisok igazolványára rávezettük, hogy a mai naptól kezdve nálunk teljesítettek szolgálatot, ki kereste, hogy miért, kinek a parancsára! . . . Nem is volt az fontos! ... Ahonnan meg elterelődtek, ott meg feljegyezték róluk, hogy eltűntek! ... Igaz is volt! . . .

Szeptember 18-án kora reggel nekiindultam a javítandó útnak, mely Przemyslből Wara község felé vezetett. Néhány órai menetelés után találkoztam azzal a három századdal, mely Elek főhadnagy parancsnoksága alatt dolgozott a 3. hadsereg körletében. Ezek a századok – mint már említettem – a 4., 5. és 8. voltak. A 4.-nek Riesz Miklós főhadnagy volt a parancsnoka, az 5.-é Reiter Armand hadnagy, a 8.-é pedig a még augusztus végén eltávozott Schneider hadnagy utóda, dr. Jakobovits József hadnagy.

Közvetlen a San-folyó mellett dolgoztunk. Este egy majorságban szálltunk meg, mely Bachow nevű községhez tartozott.

Szeptember 19-én reggel elindultunk Wara irányába. Csúf eső esett az egész úton. Déli pihenő alatt egy kacsát akartunk megfőzni; már félig meg is puhult az állat, amikor a konyhánk ajtajában meg-

jelent egy főhadnagy és felszólított bennünket, hogy nézzünk más szállás után, mert oda, ahol mi most főzünk, egy hadosztályparancsnokság jön. Kihúztuk a kacsát a fazékból, gondoltunk valamit a főhadnagyról és odébb álltunk. Az út szinte járhatatlan volt. A sok eső és a még több kocsi úgy felvájta a talajt, hogy gyalog is alig lehetett rajta menni; a szekerek mind agyig süllyedtek a sárba. Este 8 órára megérkeztünk Warára. Csak magunk emberek értünk oda. Kocsi nem volt. Az mind elakadt a sárban még délután 5 órakor. Sebaj, gondoltuk, majd megérkeznek az éj folyamán. Mi addig kialusszuk magunkat és holnap tovább megyünk. Étlen-szomjan lefeküdtünk. Másnap, nem kis meglepetésünkre, nem volt kocsi. De nem hogy a kocsik nem jöttek meg, még minket is visszaparancsoltak oda, ahol előző nap a kacsánkat kiugrasztották a fazékból. Állt minden, úgy, ahogy otthagytuk. Egyetlen kocsi sem bírt megmozdulni. Az út járhatatlan volt. Nosza neki munkásosztagok! . . . Javítani az utat, vagy továbbtaszítani minden szekeret! Mi az utóbbi választottuk. Én századommal Zohatin faluba kerültem, melynek emelkedő, dombos kijáratánál felállítottam embereimet és átsegítettük a kocsikat azon a meredeken, melyen a kis gebék nem bírták keresztülhúzni.

Három és fél napig tartott ez a munka, mire a 22. osztrák honvédhadosztály szekereit egyenkint kihúztuk a sárból. Szeptember 23-án este aztán sor került magunkra is; megindultunk a hadosztály után Wara felé, hogy még azon este átjussunk a San hídján. Besötétedett. Messziről nagy tűz látszott, ami nem volt ebben az időben ritka jelenség, de nem is volt annyira megszokott, hogy ne érdekelt volna bennünket, hogy mit gyújtottunk fel. Csak nem égetik fel előttünk a hidat saját csapataink! . . . Nem az égett. A híd építéséből megmaradt fenyőszálakat gyújtották meg, hogy aki utánunk jön, ne találjon közelében hídépítéshez megfelelő anyagot! . . .

A San hídján átkelven, megpihentünk, s ettől kezdve egy egész hétig meneteltünk. Szeptember 24-én Brzozowba értünk. A következő napon Rowne faluba jutottunk, majd egy nappal később Bednarkán mentünk keresztül, mely Gorlicétől kissé északra fekszik. Ezen az úton vettem egy hátaslovat 240 koronáért.

Bednarka faluban halt meg az első 39-es emberünk, másnap, mikor Gorlicén keresztülmentünk, meghalt a második, aki az én századomban szolgált. Szeptember 27-én este 7 órára Klimkówka faluba értünk. Unalmas út volt, amire abból is lehet következtetni, hogy a csoport orvosának lova útközben elaludt. Így mondta legalább is a doktor, mikor este leszállt róla. Szállásunk a falu iskolájában volt, tágas tanteremben. Ezen az estén értük meg a háborúban először, hogy postát kaptunk. Nagy volt az öröm ezer ember szívében, de nem hazudok,

ha kimondom, hogy a legnagyobb az enyémben volt! . . . Levelet kaptam, azaz hogy levelezőlapot! . . . És ez már a második lett volna, ha az első rám talál valahol Rawa-Ruska alatt ezelőtt két héttel! .. . Istennem, de jól esett volna! . . .

Szeptember 28-án a 44. hadosztály nyomában meneteltünk, s menetelésünk végcélja Uscie-Ruskie volt. Útközben az a parancs, mely bennünket Uscie-Ruskieba irányított, megváltozott, aminthogy ebben az időben reggel 6-tól este 8-ig minden parancs megváltozott, ha többször nem, legalább egyszer.

Október első napján Bartne faluba érkeztünk. Dél tájban szálltunk meg egy olyan házban, melyben, mielőtt mi beléptünk, tizennégyen laktak. Ketten betegek voltunk. Elek főhadnagy legénye meg én. Tejet forraltak számunkra, de nekem nem kellett. Lefeküdtem és aludtam másnap reggelig. Mikor felébredtünk, Elek főhadnagy megkérdezte a legényét, hogy hogy van? Szénási művész – ahogy én a kisegítőszemélyzetet ebben a korban tituláltam – ezt felelte: „Szaladni már tudnék! . . .” Erre én is jobban megembereltem magam, gondolván, hogy betegség ide, betegség oda, ha muszáj, mégis csak menni kell! . . . Meg kell tehát gyógyulni. . . Olyan állapotban, amilyenben jó békevilágban az ember háromheti pihenőt utal ki magának, kimentem a havasesőben – utat készíteni.

Bartne falutól Majdan, Swierzowa-Ruskin, Jaworzén keresztül kellett a Magura-hegyláncot úttal keresztül szelni. Rettenetes idő volt! Hóval kevert eső esett, s mihelyt leesett, jéggé is fagyott. Ott maradt a jég a fa derekán, az emberek arcán és ruháján, a kapanyélen meg a fűrész lapján. Minden jeges volt. A fű, a fa, az út és az egész égbolt. . . S ebben az időben mentem én ki lázasan utat készíteni. Embereim lépten-nyomon tüzet gyújtottak, s a kevés munka fáradalmait hosszú pihenéssel enyhítették. Melegedtek. Sorra jártam a tüzeket, ahonnan érkezőmre a legtöbb ember eltávozott s munka után nézett és melegedtem. Jól esett a meleg, hiszen harmadnapja nem ettem egy falatot sem. Már csak ezért is fáztam. Melegedésem közben megérkezik egyik szakácsom, Nagy Harangi Gábor, a kezében egy kis bögrével. Úgy hallotta – mondja –, hogy beteg vagyok. Készített egy kis finom borsos pörköltet, kóstoljam meg, ha jól esik, egyem meg, egészen biztosan jót tesz. Éhesnek éhes voltam, s hogy az éppen ott pislogó tűzön megmelegítette, megkóstoltam és ízlett! . . . Ettem belőle jóízűen, áldja meg az Isten érte jó Harangi Gábort! . . . Meggyógyultam! . . .

Október 3-ig voltunk Bartnén, akkor megkaptuk az indulási parancsot. Első nap mindössze 6 kilométert meneteltünk. Swierzowa-Ruskiig jutottunk. Másnap aztán azt a parancsot kaptuk a 44. hadosztályparancsnokságtól, hogy menjünk Chyrowába. Reggel 7 órakor

indultunk. Mindjárt a menetelés első órájában elakadtunk. Egy patakon kellett volna átmennünk, de nem volt rajta híd. Előttünk ezredek meneteltek, s a szerencsétlenek egyenkint, úgynevezett libasorban lépegettek egymás után! . . . Útközben megálltak és – ettek! . . .

Hogy valamelyes időnyereségre szert tegyünk, amiből a mi főzési időnk is kitellett volna, amíg a hadosztály emberei ettek, mi előre akartunk menni. Ott akartuk őket hagyni! . . . Alig meneteltünk vagy egy félórányit, lovas vágatott utánunk és hozta a szigorú parancsot, hogy addig ne mozduljunk, amíg a hadosztály gyalogsága el nem vonult. Mit volt mit tenni, vártunk! . . . Vártuk, míg megindul a hadosztály és elvonul előttünk összes ezredeivel! . . . Hát, kedves olvasóm, aki az eseményeket innen, ezekről a lapokról képezed el, képzelj el egy háborús ezredet, mely áll négyezer élő emberből. Képzeld el, hogy ez a négyezer ember Tirolban született, ott is élt és most itt van, a galíciai mezőkön, hogy meghaljon! . . . A négyezer ember alkotja azt az ezredet, melynek neve: Landeschützenregiment! . . . Vagyis osztrák lövészezred! . . . Ezek az emberek születésük óta csak lassan mentek, mert hiszen a tiroli hegyeken nem szokás szaladgálni! . . . Most is gyalog mennének, ha a talpuk alatt tisztességes talaj volna! De nincs ám talaj! Csak sár, meg víz, meg csúszós part, ahonnan ha 30 kilós bornyúval terhelten egyszer lecsúsztál, hát egy órán belül alig kapaszkodói vissza! . . . Ez a Landeschützenregiment vonul most el előttünk, s elvonulása éppen olyan lassú, éppen olyan vontatott, mint amilyen az én leírásom! . . . Nos, kedves olvasóm, el tudod most már képzelni, hogy hogy éreztük mi magunkat a Chyrowába vezető országúton? . . . Csak az segített rajtunk, hogy a derék lövészeknek egy része, akiket a mi embereink egész egyszerűen strimpfliseknek kereszteltek el, lemaradt az úton; betért egy-egy házba, lefeküdt és várta, míg eláll az eső, vagy vége lesz a háborúnak! . . . Így rövidültek az ezredek, s így jutottunk mi előre, Chyrowa közelébe.

Este 8 órát mulatott az idő, amikor elfogytak mellőlünk az ezredek és szabadon mehettünk azon az úton, mely éjjeli szállásunkhoz vezetett. Én a századommal 9 órára meg is érkeztem, a többiek valamikor éjfélre vetődtek oda, volt ember, aki másnap reggel ért utói bennünket! . . .

Tartozom azonban a Landeschützöknek még valamivel! . . . Nem akarok nekik adósuk maradni! . . . Lassan mentek, az igaz! Nehéz volt kivárni, míg egy ezredük elvonul, az is igaz. De ha egyszer tűzvonásban voltak, akkor meg onnan volt nehéz őket kiverni. . . Jól lőttek, kitartottak, s ahol Landeschütz volt, ott nem jött be elevenen a muszka! . . .

Minekutána kipihentük a chyrowai út fáradalmait, Duklára mene-

teltünk. Itt nagy események történtek! ... Az immár mezítlábos sereggé alakult Arbeiterabteilungenokat felszereltük cipővel. Ott a városban vásároltunk olyan cipőt, amelyet kaptunk és amennyit lehetett. Kiürítettük Dukla cipőboltjait, de azért mégsem volt minden embernek tisztességes lábbelije. Felhatalmaztuk azokat az embereket, akiknek nem jutott boxcipő, hogy szerezzenek cipőt ahogy tudnak, akitől kapnak, minden pár cipőért fizetünk 5 koronát. Szétszéledtek a lyukascipőjük a trennel telt városba és elkezdtek cipőre alkudozni. Meglesték az átvonuló harci alakulatokat és kicsalták a bakáktól azt a bizonyos második pár cipőt, amelyiknek a bornyúban volt a helye és „könnyű cipő” volt a hivatalos neve. Még a leggyámoltalanabb Balog cigány is kerített egy pár cipőt és nagy örömmel futott hozzám, hogy adjam hamar azt a bizonyos megígért 5 koronát, mert van cipő! ... S megkapván a pénzt, ott helyben leült, hogy rongyokba burkolt lábát az újonnan vásárolt cipővel megismertesse. Néhány irigy ember állta körül, olyan, aki nem volt olyan szerencsés és ügyes, mint ő, s az egyik bámész érdekes fölfedezésre jutott! . . . Hallod, te cigány! – mondta –, hiszen ez mind a kettő ballábas! . . . Kezébe vette a cigány mind a két cipőt, egymás mellé illesztette, úgy, ahogy illik, s szomorú szájjal mormolta a szót: Hát biz ez mind a kettő ballábas! . . . De az semmi! Majd megsokja a lábam! . . . Úgy is lett! Három nap múlva akár mind a kettőt a jobb lábára húzhatta volna, olyan puha lett a különben sem kemény bőrből készült bakancs! . . .

Ugyancsak Duklán kaptunk embereink számára téli takarókat. Kereken 1000 darabot.

Október 7-én folytattuk utunkat Wróblík falun keresztül Wzdow irányában. Milyenek voltak azok az utak! . . . Még lóháton sem lehetett előre jutni! . . . Aki nem az út kellős közepén menetelt, az minden pillanatban ki volt téve annak a veszélynek, hogy elmerül – nyakig!... Az út melletti árkok ugyanis színültig megteltek vízzel és sárral, s nem lehetett megállapítani, hogy hol kezdődik, meg hogy hol végződik a szilárd talaj. A lovak annyira irtóztak ettől a pépes sártól, hogy nem mertek belelépni! ... De ugratni sem volt ajánlatos, mert nem tudta az ember, nem egy még mélyebb gödörbe ugratja-e lovát! . . . Még legcélszerűbbnek látszott leszállni a lóról és kantárnál fogva vezetni a hűséges állatot! . . .

Wróblík faluban volt elszállásolva a 44. hadosztály parancsnoksága. Mi Wzdowig meneteltünk, ott megálltunk, beszállásolódtunk és lepihentünk. Gyönyörű kastélyban és a körülötte levő gazdasági épületekben ütöttünk tanyát. A fejedelmileg berendezett termeken kívül egy gazdag felszerelésű könyvtár és egy természettudományi laboratórium vonta magára mindannyiunk, de legkivált jómagam figyelmét.

Az emeleten egy szép kis kápolna egyetlen épen hagyott berendezése egy aranykehely volt, minden egyebet elmozdítottak a nemrég itt porlyázó muszkák! . . .

Mikor a selyemtapétákkal díszített, gyönyörű képekkel teleaggott folyosót jártam, eszembe jutottak a történelemnek azok a fejezetei, melyek arról emlékeznek meg, hogy mikor kerültek az egyes műkincsek azokba az országokba, melyekben most láthatjuk és találhatjuk őket! ... A 30 éves háború viharai, a francia forradalom nyomában keletkezett háborúk kicserélték az értékesebb ingóságok gazdáit, vagy ha úgy jobban tetszik, a gazdák cserélték ki a műkincseket! . . . Innen, ebből a szép kastélyból az 1914. évi muszkadulás napjaiban kerültek a szebbnél szebb szőnyegek, vázák, képek és értékes könyvek valamelyik Ivan Ivanovits nevű későbbi földbirtokos, ekkor még csak trénnritmeister birtokába! . . .

Akármilyen szép is volt a wzdowi kastély, nekünk nem lehetett soká gyönyörködni benne. Mennünk kellett tovább! ... De nem mindannyiunknak! A 44. hadosztály parancsnoksága elrendelte, hogy mindazokat az embereinket, akiket az orvosi vizsgálat betegeknak talál, hagyjuk vissza, s csak az egészségesekkel meneteljünk tovább.

A háború kitörése óta nélkülözésekkel küzdő, az utolsó két hétben már a mostoha időjárással is harcoló legénység annyira kimerült, hogy az 1000 embernek fele beteg volt. Két nappal Wzdowba érkezésünk előtt már kolerás megbetegedést állapított meg az orvos, a vérhas pedig már egy hét óta dühöngött nemcsak nálunk, hanem az egész hadseregben. Minderről pontos és lelkiismeretes jelentést tettünk felettes hatóságainknak, s ezen jelentés alapján rendelte el a 44. hadosztály parancsnoksága, hogy a beteg legénység két tiszt és az orvos felügyelete alatt maradjon a wzdowi kastélyban; a többi pedig két századba tömörítve meneteljen tovább! ... Az 1000 emberből az orvos egészségesnek minősített 400-at, a többi ottmaradt mint beteg! A 400 ember alkotta ettől fogva az 1. és 8. századot. Ezeknek parancsnokai tovább mentek, a betegek ottmaradtak. Azok közül, akik Wzdowban maradtak, 14 ember meghalt, a többi kigyógyult.

Az így megrövidült csoport azután folytatta útját esőben és zivatarban, éjjel és nappal, egészen Przemyslig, meg még azon is túl! . . .

Október 8-án indultunk el Wzdowból, s az első nap nem mentünk többet 15 kilométernél. Másnap délelőtt parancsot kaptunk, hogy egy bizonyos trén után menjünk és tegyünk meg egy nap alatt 40 kilométert. Ez lehetetlen volt. Az utak olyan rosszak voltak, hogy mi még elmentünk volna abba a bizonyos 40 kilométernyire fekvő faluba, de ami négy keréken mozgott, volt légyen az ágyú vagy parasztszekér,

automobil vagy gulyáságyú, az bizony örült, ha megtett egy nap alatt 15–16 kilométert.

Nem is lett abból semmi, hogy mi gyalogosok trének tempójában meneteljünk! . . . Lehagytuk a kocsikat – úgy a magunkét, mint a másokét – és mentünk szépen előre, hogy egyengessük az utat az utánunk jövő járművek számára. Ulucznál átkeltünk a San-folyón és Grabownica nevű falu északi kijáratáig meneteltünk. Itt kellett az utat megcsinálnunk, hogy a tüzéség keresztüljuthasson rajta. Keresztül is jutott egy üteg, de csak úgy, hogy minden egyes ágyút 16 lóval húztak föl a nem is meredek emelkedésen. Kétnapi megfeszített munka után az utat járhatatlannak, illetve tüzéség számára használhatatlannak minősítették s így beszüntették a munkát! . . .

Október 11-én Lipa Dolnáig meneteltünk. Utunk mentén két tüzéségi szerelékkocsi és számtalan elpusztult ló hullája jelezte, hogy a háború nem a mai nappal kezdődött! . . . Lóanyagunk éppen úgy megsínylette az első hetek fáradalmait és az utóbbiak rossz időjárását, akár az emberek! . . . Ha végignéztünk azon a 16 lovon, mely alig bírt el egy olyan ágyút, amilyent hat lónak kellett elvinnie, akkor önkénytelenül is arra gondoltunk, hogy a háború nem tarthat tovább karácsonyánál! . . .

Lipa Dolnától Birczáig, innen pedig a Przemysltől már csak 15 km-nyire levő Olsanyig meneteltünk, hogy elérjük az időközben felszabadított várat. Annak az útnak legnagyobb része, mely Olsany és Przemysl között van, ismerős volt. Ugyanezen az úton jöttünk ki egy hónapnak előtte Przemysl várából, melyet aztán teljesen körülzárt a muszka, melyet meg is ostromolt, de elfoglalni nem bírt. A tájon, melyen keresztülhaladtunk, némi változást lehetett megállapítani. Az erdők jobban le voltak tarolva, a drótsövények sűrűbbek voltak, a betontalajba beépített hegyes vasrudak, melyek keresztben-hosszában szeges dróttal voltak át- meg átszöve, egy kicsit megrozsdásodtak! . . . Heggyel fölfelé meredő farkarók figyelmeztették a járó-keelő muszkákat, hogy a bejárat életveszélyes, tehát – tilos! . . . Remekül kiépített lőréses fedezékek, az árkok felett srappell-fedezék, minden olyan új, minden olyan szép, hogy szinte irigyli a magunkfajta pocsolyakerülő, s szeretne otthonra találni benne! . . . Csak az itt is, ott is kikukkanó ágyúcsövek figyelmeztetik a bámész kíváncsiakat, hogy itt is háború van!...

Hat egész napot töltöttünk Przemyslben. Ez a hat nap volt a mi pihenőnk! Arra használtuk föl, hogy beszereztük a téli ruházatot, cipőt, szőrmebélést, ami ebben az időben nagy választékban és elég jutányos áron állt még rendelkezésünkre! . . .

Október 20-án kiküldött bennünket a 3. hadsereg árkász-előadója

a Przemysltől 18 km-nyire fekvő Rokietnica nevű községbe, hogy szabályozzuk ott a világ minden tája felől összetorlódó forgalmat. Mikor megérkeztünk Rokietnicára, először Boratyn irányában készítettük el az utat, mert azt hittük, hogy csapataink hamarosan szabaddá teszik a muninai vasútállomást, s vonataink befuthatnak ide vagy a tőle nem messze fekvő Radymnóba! ... De bizony abból nem lett semmi! A muszka is tudta, hogy számunkra előnyt jelent ennek a két vasúti állomásnak a megszerzése, s körömszakadtáig védelmezte mind a kettőt. Kénytelenek voltunk tehát a 40 km-nyire fekvő Przeworskából kocsin szállítani az ágyúgolyót és minden hozzá hasonló öldöklő szer számot.

Rokietnicán a papnál voltunk beszállásolva, aki ebben az időben még szabadon járt. Már mikor megérkeztünk, azt emlegette, hogy két hét múlva itt lesznek a muszkák, amiért én le is akartam fogni, de rövid tanácskozás után az a vélemény alakult ki bennünk, hogy talán mégsem az öröm és vágy mondatta velem ezeket a jósigéket, hanem a félelem! . . . Nekem jobb orrom volt, mint azoknak, akik így nyilatkoztak! . . . Muszka pap volt, mint ahogy egész Galíciában nem láttam és nem ismertem mást, csak muszka érzelmű papot! . . . Mikor Rokietnicára értünk, el kellett küldenem 50 embert a przeworski állomásra. Október 25-én felváltott bennünket egy 101-es munkásosztag, mi pedig visszamentünk Przemyslbe. Másnap már a várostól délre fekvő Nizankowice felé meneteltünk, Malhovicen ütöttünk tanyát és kapargattuk a rossznak éppen nem mondható országutat. Nappalaink kényelmes munkában teltek el, csak az éjjelek voltak borzasztóak. A vár ostromai alatt híressé vált Magiera-magaslat alatt voltunk, s éjjelenként ágyúink olyan bömbölést csaptak, hogy még végkimerülés folytán sem tudtuk lehunyni szemünket! . . . Valóságos idegesség vett erőt rajtunk, s kimerültségünkben rémképeket láttunk és rémhíreket hallottunk! . . . Az őrszolgálatot teljesítő emberek akárhányszor azt jelentették, hogy a muszkák özönlének a tőlünk 500 lépésnyire levő hídon keresztül és mészárolják az ott levő huszárokat! . . .

Október 29-én egy hadosztály vonult azon az úton, melyet rendszerben kellett tartanunk. Magyarok voltak. Szegedről és környékéről valók. Przemysl első körülfűzése alkalmával bent a várban teljesítettek szolgálatot, most kirepültek egy kicsit. Elvonult előttem négy ezred. Szokás szerint ismerősöket kerestem. Mert az legtöbbször akadt. Így volt most is. A lugosi ezred legvégén megpillantottam falum doktorát, dr. Tóth Árvái Márkot, akit 33 éves korában mint népfölkelő orvost hívtak be szolgálatra. Mesélt a doktor sokat, mindent, amit csak tudott, említette, hogy ott van közöttük Vigh János is, aki a falunk tanítója.

Október 31-én megkaptuk a parancsot, hogy a Ribotice–Lodzinka–Bircza felé vezető utat tegyük járhatóvá. November 1-én jelentünk Birczán, s nem kis riadalmat okoztunk a falu jámbor lakosága körében. Ahány ember, annyi kérdés ostromolt bennünket: Jönnek az oroszok? . . . Mintha bizony mi lettünk volna a muszka hadsereg szálláscsinálója! . . . De már hiába, az úgy volt, hogy amerre mi mentünk, arra mentek a harci csapatok is! . . . Ha mi utat készítettünk, az azt jelentette, hogy azon az úton szekerek, ágyúk, emberek fognak keresztül menni! . . . Szegény birczaiaknak megvolt az okuk a félelemre! Amikor először erre járt a muszka, nem menekültek el, otthon maradtak, s bizony keservesen élték át a muszkajárást! . . .

November 4-én odahagytuk Birczát és ugyanazon az úton, melyen három hétnek előtte, mentünk visszafelé! . . . Lipa-Dolnán keresztül Borownicába jutottunk, abba a faluba, ahol a nagy sárban elakadt két tűzérési szerelék kocsi! . . . Ott volt most is mind a kettő, de nem az úttesten, hanem az út mellett egy tisztáson. Az akkor járhatatlan út most már gyertyaegyenes fenyővel van kirakva! . . . Vájjon használjuk-e, vagy ezt is a muszkának csináltuk, mint annyi mindent? . . . Három nap és három éjjel dolgoztunk Borownicán, a negyedik nap reggelén előreküldtük kocsiainkat, hogy ne maradjanak a meginduló szekérsokaság mögött, s magunk is indulni készültünk. Reggel 6 órától 8-ig nem kevesebb, mint öt parancsot kaptunk, különféle hadosztályok vezetőségétől. Teljessé vált a kavarodás! . . .

Este 9 órára rátaláltunk a Irénünkre, de a faluban, melyben megakartunk háltni, nem adtak szállást azok, akik előbb odaértek. Pedig lett volna hely! . . . Volt olyan tiszt, aki két szobát foglalt le maga! . . . A pajtási érzés csak úgy dühöngött az ármádiában! . . . Akinek egy csillaggal több volt a gallérján, az kidobott minden alacsonyabbrangút, a tréncapitány minden lova számára külön szobát foglalt le, s akin szürke ruha volt, az a legkülönbözőbb nyelven szidta a — magyart! . . . Megvacsoráztunk és a sötét éjszakában indultunk el fedelet keresni. Tizenegy óra tájban állapotunk meg Brzozowban, azokban a fészerekben, melyekben a szeptember 24-i éjszakát töltöttük. Nem kellett ringatni egyikünket sem; sebesen aludtunk, mert sietős volt az utunk! . . . November 8-án jó úton haladtunk trénoszlopok közé ékelődve és este 8 órakor Kroszcienkó községben állapotunk meg. Egy urasági lakban szálltunk meg, amely — kivételesen — nem volt gazdátlan. Otthon volt a ház ura családotul. Három nagy leánya volt az istenadtának, akik mindjárt megérkezésünkkor rohamot intéztek ellenünk — cigarettadohányért!

November 9-én beosztottak bennünket a 9. hadtesthez, mely békeidőben Leitmeritzben székelt, s így nem volt nehéz kitalálni, hogy csupa

cseh ezredből állt. A cseheknek ekkor már meg volt alapozva a jó hírnevük, s így nem igen lelkesedhettünk az új gazdáért, mikor megtudtuk, hogy kinek a társaságában fogunk elindulni – hazánk védelmére! . . .

November 10-én Zmigródba jutottunk, s itt kaptuk az első parancsot a 9. hadtest keretében. Egy zárt támpontot kellett megépítenünk Zmigródtól északra az országút egyik oldalán. Ennek a támpontnak az elkészítését a 9. hadtest parancsnoksága nem miránk bízta eredetileg, hanem a saját 4-es számú árkászszázadára. Mi csak segítettünk a lassan dolgozó árkászoknak.

Egy rövid délután állt mindössze rendelkezésünkre, ezt egy estével toldottuk meg; amikor odaértek csapataink, nekünk el kellett menni. De egy rövid délután is érdekes események pereghetnek le! . . . Volt most is, nem is egy! . . . Az országúton visszavonuló csapatok közül kivált egy őrnagy és hozzánk, dolgozó emberekhez tartott. Kereste a munka vezetőjét, a parancsnokot! . . . Egy szapórfőhadnagy volt, aki jelentkezett. Én is ott voltam. Az őrnagy sopánkodó hangon előadta, hogy ő azt a parancsot kapta, hogy szállja meg zászlóaljával Zmigród kijáratát, s építsen ott egy zárt támpontot! . . . Most itt van a zászlóalj, itt is marad, csak azt nem tudja, mi az a zárt támpont! . . . Ha meg tudná neki a főhadnagy mondani, nagyon megköszönné! . . . A főhadnagy rámutatott a serényen folyó munkára, s így szól: íme, őrnagy úr, itt van a zárt támpont! . . . Az őrnagy majd leesett a lováról bámulatában és majd megcsókolta a főhadnagyot örömeiben! . . .

Egy másik eset a zmigródi országúton. Még folyik a munka, még készül a támpont a 9. hadtest közeledő katonái számára. Az országúton autós és lóhátas vezérkari tisztek tünedeznek fel és osztják a parancsot jobbra-balra. Egy pillanatig megállnak, a fiatalabbak el is beszélgetnek, s van, aki hosszabban érdeklődik a munka folyása iránt. Éppen egy keménysapkás főhadnagy ácsorog mellettünk, látszik rajta, hogy szeretne valamit mondani, szeretne valamit kérdezni! . . . Egyszerre iszonyatos dördülés reszketteti meg a levegőt! . . . Robbantottak! . . . Aki három hónapja járja a harctereket és tudja, hogy általános visszavonulás van, az nagyon jól megkülönbözteti a robbantás szülte dördülést az ágyú szavától. A főhadnagy felfigyel, a robbantás irányába tekint és így szól: Hallod! Onnan, Jasló irányából nyomulnak utánunk! . . . Mi nem vagyunk megverve, hanem azok ott, a 4. hadsereg, az kapott ki! . . . Nekünk is ott volna a helyünk, dehát nekünk a kedves Magyarországot kell védelmeznünk! . . . Ezeket az utolsó szavakat a gúnyos megvetés hangján ejti a jó lélek, nem is sejtve, hogy én magyar vagyok, s tudom, hogy ő cselák! . . .

Minekutána a csapatok elfoglalták azt a bizonyos ajándékba

Kapott támpontot, mi bevonultunk Zmigród városába éjszakára. Másnap kora reggel tovább mentünk a 9. hadtest két árkászszázadával és Krempnán állapodtunk meg. Én az 1. századdal egy faluval tovább mentem s Swiatkowa-Malin helyezkedtem el. Legénységemnek egyetlen szalmás fészert jutott, jómagam pedig az árkásztisztekkel húztam meg magam egy fedél alatt. Parancsnokom egy Musil nevű százados volt, akin nagyon meglátszott, hogy a háború kezdete óta gyűjti a dicsőséget! . . . Borzasztó ideges volt! . . . Megunta a harcteret és szeretne volna, ha már vége volna a háborúnak! . . . Musil százados engem vendégének tekintett. Ellátott kosztal és lakással és nem vonultatott ki külön feladattal, hanem embereimet beosztotta az ő századába, s így együtt dolgoztak az ő tisztjei és altisztjei felügyelete alatt. Szépen, kényelmesen folyt a munka. Mikor kivonultak a hegyoldalba, akkor minden árkász elővette a pipáját, megtömte, meggyújtotta, s szívta! . . . Ha elaludt, újra meggyújtotta. Az én embereim ezt a módszert nem ismerték! . . . Dolgoztak, ástak, fűrészeltek, szóval végezték a rájuk bízott feladatot. S este, mikor hazamentek, még csak fekvőhelyük sem akadt! . . . Majd kétszázan voltak egy olyan fészert alatt, ahova legjobb esetben be lehetett tenni 100 embert.

Hogy embereim számára egy kis helyet kerítsek, elmentem az ott állomásozó 20. számú osztrák honvédezred parancsnokához, Pokorny ezredeshez, hogy megkérjem, adjon az általa elfoglalva tartott házak közül nekem egyet vagy kettőt, hogy jobban férjek az embereimmel!... Az ő emberei öt-hatosával laknak egy házban, nekem meg 200 ember számára csak egyetlen szalmásszín maradt. Az ezredes a templom mellett lakott, egy olyan házban, melynek ablakából oda lehetett látni az egyetlen viskómra; megmutattam neki tehát, hogy hol vagyok és mit kérek! . . . Kinézett az ablakon, azután felém fordult és ezeket mondta: „Ha főhadnagy úr nincs megelégedve a szállásával és másikat óhajt, beszállásolom Swiatkowa-Welkin, akkor szállása a két rajvonal közé esik!.. Akkor majd jobb lesz! ...” Erre én így feleltem: Ha kérésem megoldhatatlan nehézség elé állította ezredes urat, akkor visszavonom! . . . Nem háborgatni, csak kérni jöttem azon emberek nevében, akik az ezredes úr ezrede részére készítik a fedezőket! . . . Észhez kapott, megkínált egy pohár konyakkal, kikísért az ajtón, de a szállásról megfélekedett! . . . Cselák! . . .

Egy álló hétig dolgoztunk Swiatkowa-Malin; készítettük a lövészárkot a szélrózsa minden irányában, hogy szemben fogadhassa a muszkát a 20. sz. osztrák honvédezred, közeledjék az bármely égitáj felől!... November 18-án délben kaptuk meg a parancsot, hogy menjünk egy faluval tovább. Napi munka után indultunk és jó későre járt, mikor megérkeztünk! . . . Máskor ilyen késő este éhgyomorral voltak

kénytelenek embereim lefeküdni, most friss vacsora várta őket. A 10. hadosztályparancsnokság udvarán annyi gazdtalan tábori mozgókonyha volt, hogy örült a parancsnokság, hogy egyet nekünk adhatott! Ugyan kitalálja-e valaki, hogy miért volt ennek a hadosztálynak olyan sok gazdtalan mozgókonyhája? . . . Talán nem ettek az emberei? . . . Vagy a 36. gyalogezrednek különvonaton szállították a délebédet, esti teát és reggeli kávét? . . . Ó nem! . . . Ez az ezred nem volt olyan büszke, hogy arra várt volna, hogy a jó muszi testvérek odafáradjanak hozzá, inkább maga ment át hozzájuk egy kis (háború végéig tartó) látogatóba. Szóval gazdtalanná vált a konyha, nekünk adta tehát a hadosztályparancsnokság – kölcsön! Jobban mondvá ideiglenesen. Ameddig a hadosztály körletében dolgozunk! . . . Nono! – gondoltam magamban – és ha onnan elmegyünk, s más hadosztálynak dolgozunk, akkor ne együnk? Vagy azt hiszi a 10. hadosztály, hogy a többinél is annyi a bérbeadható konyha, mint ott náluk? . . . Abból ugyan nem lesz semmi, hogy én ezt a konyhát valaha is visszaadjam! . . . Van az én embereim olyan jó katonák, hogy megérdemelnek egy mozgókonyhát! . . . Hiszen eddig összekoplaltak egy konyhaértéket! . . .

November 18-án Rostanieba értünk, 19-én egy hegyoldalon ástuk az árkot, 20-án Wolowiectől keletre fúrtuk a fagyos, havas földet, s vontuk a már kész lövészárkok mögött a másodikat! Századom ekkor a Reimann vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló dandárhoz volt besorozva és dolgozott a 4/9-es számú árkászszázad helyett is, mely ránhagyta a neki kiszabott munka kilenctized részét. Nieznanowa alatt, az Uharecz nevű hegycsúcs oldalán és tetején dolgoztunk havas, hideg időben napokon keresztül, s mikor este egésznapos munka után haza akartunk menni, jött a parancs, hogy meg kell szállnunk a lövészárkot, hogy a 12. vadászszázalaj biztonságban legyen és nyugodtan tölthesse az éjszakát! . . . Nehogy azt gondolja valaki, hogy a munkásosztagnak valami másod- vagy harmadrendű szerepük volt a háborúban, megemlítem, hogy itt az Uharecz-hegyen 5 m hosszúságú, vasúti talpfa vastagságú gerendákat kellett felcipelni a hegy lábától annak tetejére 15 fokos hidegben, fagyos-havas úton! S odafönt be kellett a földbe építeni fedezéknek! . . . Eleinte két emberrel vittem ilyen gerendát, majd mikor láttam, hogy nem bírják, négy-öt embert állítottam egy-egy gerenda alá! . . . Ha a vivők közül egy elcsúszott, a másikra ráesett a gerenda és olyat ütött rajta, hogy azonnal vért köpött! . . . Vadul ment a munka! . . . Szinte emberfeletti erőt fejtettünk ki! . . . S ezekkel az emberekkel nem tudtak bánni! . . . Ezeket az embereket megsértették! . . . És bennük megsértették az egész magyarságot! . . .

A fentebb említett 12. vadászszázalaj 4. századának parancsnoka – mikor utódjának átadta az állásokat s nagyboldogan megjegyezte,

hogy „az állásokat az utolsó csepp vérig tartani kell” – még egyszer végigjárta azokat a készülő árkokat, melyekben dolgoztunk. Meglátta, hogy egyik emberem, akinek az volt a feladata, hogy a felszerelésre ügyeljen, apró tűzrakás mellett melepszik. Nekirohant, megrúgta, s ezeket mondta: „Du verfluchter Magyar! ...” Szegény emberem nem értette, miért e nagy felháborodás, én se tudtam, hogy mi baja lett a századosnak, talán a felváltás fölötti öröm elvette az eszét? . . . Kinyögte aztán, hogy szigorú parancs van, hogy az első vonalban nem szabad tüzet rakni! ... S néhány lépéssel odébb az ő emberei melegítették a kávéét lobogó tűz mellett! . . .

Ennek a nagyon mérges kapitánynak, úgy látszik, a tűz volt a gyenge oldala. Megelőző nap, úgy alkonyattájt, mikor már nem látott oda az ellenség s szabadon lehetett mozogni, szétnéztünk egy kicsit az Uharecz csúcsán. Néztünk észak felé, amerre az ellenség volt, ahonnan még akkor éjjel az oroszok támadását várták. Két falura lehetett jól lelátni; az egyik hosszában nyúlt el, ez volt Swierzowa-Ruski, a másik meg egy csomóban feküdt, ennek neve volt: Kotan. Mind a kettőben apró, sűrű egymásmelletti tüzeckék égtek. Az öreg (nem volt fiatal ember a százados) mutatóját hol az egyik, hol a másik falu irányába bökte, s mondogatta: „Ninü... Ott, ott vannak a muszkák!...” így sejtette legalább is, mert valójában nem a muszkák voltak ott, hanem a mi járőreink! Azok az apró tűzcsomók pedig csóvák voltak a kezükben. Öt perc múlva kigyulladt Kotan első háza. A szalmafedeles viskó egy pillanat alatt lángborult, egyiktől meggyulladt a másik, vagy ha távolabb esett a ház, akkor működött a fáklya, s félóra múlva olyan isteni szépen égett a falu, mintha csak külön arra épült volna, hogy nekem bemutassa, hogy milyen a háború! . . . Fölségesen borzasztó látvány volt a környék legmagasabb pontjáról – hóborította tájék közepén állva, felhők közt bujkáló hold kísérteties fényénél nézni ezt a darab háborút! . . . De nem tartott soká az égés! Egy ház tizenöt percnél tovább nem égett! Ezalatt földig hamuvá vált, s ahogy sorjában kigyulladtak, úgy sorjában aludtak is el ezek az égő pontok, hogy azután sokat sejtető sötétség boruljon a tájra, az Uhareczre és annak minden vadászára! . . . Mikor már az utolsó ház is elégett és én búcsúzni kezdtem az én századosomtól, megszólalt, hogy ő azt hiszi, hogy az oroszok még az éjjel támadni fognak, s akkor nekünk is ott kellene maradni, mert az ő százada kicsi. . . Nem is rosszul gondolkozott! ... Előző éjjel is kint maradtunk, nappal dolgoztunk, most éjjelre megint ki akar bennünket könyörögni! . . . Kiadtam embereimnek – magyarul! – a parancsot, hogy menjenek haza! . . . Mikor az utolsó emberem is eltűnt, jelentettem a századosnak, hogy a munkát elvégeztem, megyek haza! . . .

előttünk volt az első magyar falu – Alsópagony. Az út mellett szép kőépületet pillantottunk meg, ez volt az állami iskola. Utána egy pár szép ház, majd az emelkedő úttól balra egy majorság, gazdasági épületek, az út mellett hegyestornyú templom. Ez Szemelnye. Innen már látszanak a zborói romok, a régi Rákóczi-vár két toronyszerű bástyája, azután a keresztben húzódó egész falu.

A kőépületek megszorodnak, a községbe vezető utca csupa új, szép ház, akad közöttük még emeletes is. A kastély kapuja előtt egy híd, a patak innenső oldalán üzletek. Jobbra tiszta paraszt lakóházak. Amint hírlik, eddig minden ház el van foglalva; sietni kell az elszállásolással, nehogy fedél nélkül maradjunk. Egy idősebb ember szegődik mellém, illedelmesen köszön és ajánlkozik, hogy segíteni fog az elszállásolás munkájában. Megkérdem, hogy ki? Ő a bíró – mondja. Köszönettel veszem segítségét és vagy tíz házban elszállásolom századomat. Én meg szálljak meg nála – mondja. Köszönettel fogadom a meghívást, már vonulok is be legújabb házigazdámhoz. Az ajtóban fogad a felesége, meg a leánya, a Mariska! . . .

Elgondolkoztam! ... Jó három hónapig jártam Galíciát! . . . Sok falut bejártam, sok földet megjártam, sok emberrel is találkoztam, de nem volt egyetlen egy sem, aki azt mondta volna, hogy segíteni fog!.. . Milyen más ez a föld! . . . Milyen mások itt az emberek! . . . Figyelmeztetem embereimet, hogy most már hazai földön vagyunk, itt mindent kétszeresen kíméljenek, mindenre vigyázzanak, és a lakoságnak lehetőleg ne legyenek terhére! . . .

Leültem a bíró házában az asztal mellé és elkezdtem a leányával, a Mariskával beszélgetni. Jól tudott magyarul. Sógora is katona, nővére most itthon van, ott ül a kemence mellett, dajkálja a kis gyermekét. Érdeklődöm, hogy lehetne-e egy pohár bort kapni a községben? .. . Igen, mondja a bíró, mellette korcsma van, jó bort lehet kapni, szívesen hoz. És már megy is a Mariska egy félliter borért. Azért, mert hozta, kapott egy tábla csokoládét! . . . Egész nap nem ettem egy falatot sem. Megvacsorázom, megiszogatom a boromat és behozatok két kéve szalmát; lefekszem.

Az egész napi munka, menetelés és az izgalom elfárasztott; hamar elaludtam. Alig aludtam el, nagy lárma ébresztett fel: Szervusz, Csabai sógor! hallatszott egy jól ismert, de régen nem hallott hang. Jakobovits Jóska érkezett meg Elek főhadnaggal, meg Ivánovits Aladárval. Mindmegannyi régi 39-esek, akik néhány hét óta más utakon rótták a harctereket, s íme most, hogy a hazai rögre szorultunk, itt vannak ők is! . . . Másnap vasárnap volt. A Mariska fölvette ünneplő ruháját, elment a templomba, ahonnan nagy riadalommal tért haza, mert meglátta a falu alatt fölállított ágyúkat, s leányos szepegéssel

mondta: Délután égni fog Zboró! . . . Már menekülni is akart. Csak nehezen tudtam megnyugtatni, hogy míg minket lát, addig ne féljen, hanem ha mi elmegyünk, akkor ne maradjon soká a faluban.

Este együtt vacsoráztunk mi 39-esek; mikor lenyeltük az utolsó falatot, Elek főhadnagy kiadta a parancsot, hogy azonnal indulunk! . . . Ez még engem is meglepett, hát még a Mariskát! . . . Legközelebbi célunk Bártfa volt. Este 11 órára meg is érkezünk Bártfára. A legénységet egy malomba szállásoltam be, mely nem volt fűtve. Ügy mondták az emberek másnap, hogy nagyon – hangos volt! . . . Magunknak is akadt szoba, a Hungária-szállóval szemben telepedtünk le; ez utóbbiból víg cigányzene hallatszott, utolsó akkordjai annak a lelkesítő muzsikának, mely a mozgósítás első napjaiban olyannyira felkorbácsolta az amúgy is lobbanékony magyar kedélyeket.

Másnap reggel kivonultunk a község alá lövészárkokat ásni; Ivá novics elment Tapolytarnóba, mi többiek Bártfán maradtunk. Estig folyt a munka, akkor megkaptuk a parancsot, hogy induljunk azonnal tovább! . . . Szent Isten – gondoltam –, csak nem megy ez ezután mindennap így!? . . . Indulásunkkor meghallottam, hogy előző nap este, a mi eljövételünk után két órával, a muszkák bevonultak Zboróba.

Bártfáról Eperjesre kellett mennünk. Este 6 órakor indultunk el és 9-ig meneteltünk. A főútvonaltól kissé beeső faluban szálltunk meg, ott töltöttük az éjszakát és másnap, december 1-én este 7 órára Eperjesre érkezünk. A város csendes volt, s a nyugalom, melyet láttunk, jótékonyan hatott reánk is. Csak mikor arra gondoltam, hogy meglehet, hogy itt két nap múlva muszkák lesznek, akkor nagyon elszorult a szívem! ... A fájdalmat csak fokozta a tehetetlenség érzete, mikor eszembe jutott, hogy ezt a szép magyar várost – csehekkel védemezik! . . . Szomorúnak, sötétnek láttam a helyzetet. Már Zborón is az volt a benyomásom – meg is mondtam Elek főhadnagynak –, hogy nekünk nincsenek csapataink, melyek az oroszokat feltartóztatnák! . . . Elek egészen felháborodott ezen a megjegyzésen és így szólt: „Ugyan, hogy mondatsz ilyet, hisz két hadosztályparancsnokság van előttünk!” Én megjegyeztem, hogy hadosztályparancsnokság van, azt tudom, de nincs ember, mely puskájával a kezében végrehajtaná a hadosztály parancsait! . . .

December 2-án – egy évvel ezelőtt, hogy ezeket a sorokat papírra vettem – elindultunk Gergelylakára, mely Eperjestől kissé északra fekszik. Szállást vettünk a község földesuránál, s este vendégei voltunk. Ott volt a 9. hadtest 4-es számú árkászszázada is. Felhangzott a híres magyar vendégszeretetet dicsérő szó, ami igaz volt mindig; igaz most is; mindenki víg volt, csak én voltam szomorú.

Úgy éreztem magam, mintha halotti toron lettem volna. Nem tudtam megszabadulni attól a gondolattól, hogy elpusztul az országunk, ha egyszer a muszka had előzönlí. Nem voltam katona, csak magyar! . . . Nem láttam sztratégiát, csak országpusztulást! ... És ebben a hangulatban mégis azt a tanácsot adtam házigazdánkknak, aki másnap menekülni akart, hogy ne menjen! . . . Eszembe jutottak a Kapi község határában gyönyörűen kiépített lövészárkok, úgy gondoltam, hogy mire csapataink odaérnek és abban elhelyezkednek, a muszka is elfárad, s nem lesz lehetetlen megvédeni hazánkat az oroszsal szemben. Ha meg elmegy, mindenét pusztulásnak teszi ki, mert az első pusztító had itt van a kertjei alatt, itt vannak a saját csapataink, amelyek nem magyarok, melyeknek Magyarország nem hazai föld, hanem egész közönségesen – harctér! . . . Maradt is Lamperter, s – bár én nem sokáig voltam Gergelylakán – úgy tudom, nem is taposta muszka az eperjesi határt, nem jött Sáros megyének erre a részére! . . .

December 3–6-ig voltunk Gergelylakán. Lövészárkokat készítettünk a község fölött húzódó dombokon. Nem volt ugyan nagy kedvünk hozzá, mert tudtuk, hogy nem nagy hasznát veszik csapataink, de – mint Örmesterem megjegyezte –, ha jól megépítjük, belefekszünk magunk, mert a csehek úgylis itthagyják! . . .

December 6-án este Elek Miklós nem a legkellemesebb hírral lepett meg bennünket. Felolvasta a 3. hadseregpáncsnokság rendelkezését, mely szerint katonai munkásosztagokból át kellett adni 500 embert a hadsereg kötelékében harcoló 39. gyalogezrednek! Ezzel a rendelkezéssel századaink létszáma éppen a felére csökkent. A Gergelylakán dolgozó 1., 2. és 8. század embereit nekem kellett Kassára vezetni, ahol csatlakozott hozzájuk a 4. századból kijelölt száz és egy-néhány ember, mind az ötszázat felszerelték úgy, ahogy, s mehettünk az ezredhez, ki az első vonalba, a híres rajvonalba.

Mivel a munkásosztagok sötétkék ruhában vonultak ki a harctérre, ezeknek a katonáknak köpönyegük és sapkájuk is sötétkék volt. A köpönyegre szürke gumikabátot húztak, de a sapka csak sötétkék maradt, mintha azt akarták volna ezzel jelezni, hogy íme, tisztelt oroszok, itt vannak azok az emberek, akik még nem szagoltak puska-port, tessék ezekre célozni, a sötétkék sapka egész jól látszik – különösen a havon – s jól el is lehet találni! . . .

Öt napig tartott az emberek felszerelése Kassán, akkor el kellett indulni. Elek főhadnagy kérte azt az alezredest, akinek ennek a sebtiben előkapott pót- vagy mondjuk menetzászlóaljnak a felszerelése hívva volt, hogy legalább Eperjesig rakja az embereket vonatra és úgy küldje; nem engedte meg azzal a megokolással, hogy legalább

belejönnek az emberek a menetelésbe! ... A jó lélek azt hitte, hogy ezek a katonák most vonultak be, s nem vette tudomásul, hogy három hónap óta egyebet sem tesznek, mint menetelnek! ...

Megindultunk gyalog. 12 megrakott kocsi hozta utánnunk a hat napra való élelmet. Kaptam egy térképet, mely az ország határáig mutatta a tájat, s tudomásomra adták, hogy menetelésem végcélja a 7. hadtestparancsnokság állomáshelye, mely akkor, mikor Kassáról elindultam, Felsővízköz volt.

Első nap Somosig jutottam. A község üres volt. Nem volt benne katonaság. Néhány nappal előbb trén tanyázott benne, annak emléke élt csak és azt hiszem, él még ma is – a somosiak emlékezetében! ... A trén személyzete ahhoz az emberfajtához tartozott, mely Magyarországot harctérnek tekintette s nem volt hajlandó a Monarchiáért vért ontani! ...

Somosról december 13-án, vasárnapi napon mentem el, hogy elérjem Eperjest. Délre ott is voltam. Megebédeltem és meneteltem tovább Kapi község irányában. Egyetlen kapi-i éjszakám, illetve estém alatt megismertem azt a hangulatot, melyet az első orosz betörés Sáros megyében a lakosokból kiváltott. Ez a község a Bártfa és Eperies közti országúton fekszik, olyan ponton, ahonnan útelágazás van Girálton át a Dukla-szoros felé. Minden jövő menő csapat útba ejtette, különösen tréneknek volt megállóhelye. Orosz katona nem járt a földjén! ... Csak trénkatonák, úgynevezett saját csapataink! ... De hogy ezek mit művelhettek, arra legjobb bizonyíték az én fogadtatásom.

Este 6 órakor érkeztem Kapiba. Embereimet elszállásoltam, csak még magamnak kellett fedelet nézni. Úgy gondoltam, hogy vagy a papnál, vagy a jegyzőnél fogok megszállni. Kerestem mind a kettőt, egyik sem volt otthon. Kint voltak az állomáson. Értük küldtem egy altisztet. Megüzentem a jegyzőnek, hogy ötszázadmagammal a községbe érkeztem, az embereimnek van hely, magam nála akarok megszállni. A jegyző visszaüzent, hogy majd hazajön! ... Viselkedése nem igen tetszett, de vártam, míg megérkezik. Mikor megjött, a lehető leghidegebben fogadott és kijelentette, hogy éppen elég volt neki a katonaságból, csak tehernek tekint minden katonát. Rászóltam, hogy eddig nem szolgáltattam neki okot arra, hogy tehernek minősítsen; elvárom; hogy hivatalánál fogva segítségemre legyen, amíg a községben vagyok. Erre aztán higgadtan indult a beszélgetés.

A plébános kezdte. Itt voltak a csehek! ... Egy este két cseh katona jött hozzá, kivették az ágyából a matracot és vitték! ... Kérte őket, hogy ne vigyék el, jöjjön ide hozzá aludni az, akinek a matraca szüksége van; rá se hallgattak. Kiürítették az egész házat. Mikor elmentek, annyira bemocskolták, hogy most sem mehet haza, a jegy-

zónél lakik. A csehek mindenütt azt beszéltek, hogy jönnek az oroszok, s minden mozdíthatót elvittek. Bútordarabokkal tüzeltek, pedig ölszámra áll a tűzifa az udvaron! ... A lábasjóságot elhajtották, a szénát ellopták! ...

Mikor mindezt hallottam, nem csodálkoztam, hogy a jegyző nem szaladt haza fogadni a harcba vonuló katonákat! ...

Másnap Girált községbe meneteltem, ott is háltam meg. Egy jóképű idősebb hentesmesternél szálltam meg, aki tele volt panasszal. Az volt a bűne, hogy kis unokájával magyarul beszélt. Ezért a cseh katonák minden bútordarabját összetörték, emeletes házának összes ajtait leakasztották, s reggeltől estig szidták, mert – magyar.

Már Eperjesen megtudtam, hogy a 7. hadtest parancsnoksága elköltözött Felsővízközről és Duklán van. Utam oda irányítottam. Felsővízköztől kezdve akár térkép nélkül is menetelhettem, hiszen megjártam a háború alatt ezt az utat, nem volt ismeretlen.

Ladomérvágásától kezdve a falvak le voltak égetve. Alsó- és Felsőkomárnoknak csak a helye volt meg. Hanem az úttól beljebb eső falvak megvoltak, azok egyikében, Bátorhegyen telepedtem le egy éjszákára. A Magyarországon bevett szokásomhoz híven a bíróhoz mentem lakni. Rutén ember volt, magyarul nem tudott egy szót sem. De járt Amerikában, onnan hozott egy kis tapasztalatot, így itthon bíró lett. Velem egyidőben érkezett meg a község jegyzője a falu jómódú zsidójával. Nagy volt a panasz. A zsidó azt állította, hogy az ő házat nem a muszkák, hanem az ottmaradt lakosok fosztották ki. Ezt a bíró szemébe mondta, tehát valószínűleg igaz is volt! . . . Édes jó Istenem! .. Ha már divat lett a rablás és fosztogatás Sáros vármegyében meg az egész világon, miért volna szabad csak a katonaságnak meg a muszkának rabolni, miért ne segíthene egy kicsit a rutén paraszt is? ...

Bátorhegytől kezdve 441 emberrel haladtam Dukla felé. Útközben teméntelen muszka foglyot hoztak velünk szemben. Meg is jegyezték embereim, hogyha ez így tart, akkor ők fölöslegesek lesznek!

December 17-én értem el Dukla városát. Aki ezt a helyet látta békében, vagy akár az első muszkajárás után, az elrémült, mikor megpillantotta. Minden földszintes ház istállónak volt átalakítva. Többet mondok! .. Még az emeleteken is lovak voltak bekötve! . . . Ember nevezetű lovak! . . . Mindenütt szalma, a szalmán piszok! Itt egy egész hétig egyebet sem tettek, csak piszkítottak, s kimentek már csak azért is, mert nem maradhattak bent a piszok miatt! Volt olyan lépcső, melyen nem lehetett járni, úgy eltorlaszolta a sok szalma, ruha- meg bútortörmelék, melyet valami szellemi lény felülről hányt le. Mert

testi lény nem lehetett, hogy jutott akkor ezen a sok törmeléken és piszkon keresztül le az emeletről? . . .

Jelentkeztem a 7. hadtestparancsnokságnál, mely a kastélyban volt. Megtudtam, hogy a 17. hadosztály Jascewben van, oda kell nekem elvinni az embereket. De hogy holnap is ott lesz-e, mondta a vezérkari százados, ezt nem tudja! . . . Megmutatta a térképen, hogy hol van Jascew, s ezzel aludni tértünk.

Duklától kezdve legtöbb emberem ismerte az utat. Innen mentünk két hónappal előtte azokban a boxcipőkben, melyek vagy egy hétig védték lábainkat a sár és víz ellen! . . . Tovább nem bírták a háborút! . . . Most is olyanféleképpen vagyunk! Ami cipőt Kassán az emberek lábára, adtak, az bizony alig lesz elég addig, amíg elérjük a 39-es regementet! . . . Ezek voltak azok a hírhedt papírtalpú bakancsok, melyek Budapesten és vidékén emeletes házakat szültek a derék hadseregszállítóknak! . . .

Jascew előtt vagy tíz kilométerrel megettem embereimmel az utolsó konzervát, melyet még Kassán kaptunk, lefektettem őket, hogy reggel jó pihenten mutassam meg a hadosztályparancsnokságnak, esetleg magának a 39-es ezredesnek.

December 19-én reggel azután megettem azt a 10 kilométert, melyet előző nap azért tartogattam, hogy egy nappal később kerüljenek ki embereim a kezeim közül, egy nappal többet töltsünk együtt az után a 100 jó nap után, melynek emléke az én emlékezetemben – mint minden elmúlt szenvedése – csak jó lehet!

Reggel 9 órakor jelenttem a hadosztályparancsnokságnak, hogy hoztam 440 39-es katonát az ezrednek! . . . Hova vigyem őket? . . . Sehova! volt a rövid válasz. Az ezred néhány óra múlva Jascewbe jön, akkor adjam át. Jelenttem, hogy a legtöbb emberem új cipőt kapott Kassán, de az nem fog egy hétnél tovább tartani. Na, az egész természetes, volt a válasz. Úgy látszik, nem én vittem a hadsereghez az első pár papírtalpú cipőt! . . . Jelenttem még, hogy embereim tegnap este megették az utolsó falatot, nincs náluk semmi; intézkedés történt, hogy meleg ételt kapjanak.

Közben megérkezett a 39. gyalogezred törzse, Hölzl őrnagy és segédtszjtje, Sill főhadnagy. Az embereket átvették, semmiféle írást sem kértek, csak két részre osztották őket, s egyik felüket egyik, a másikat egy másik zászlóaljhoz utalták.

Hölzl őrnagy megjegyezte, hogy emberanyagra nagy szüksége van, mert az utóbbi harcokban nagyok voltak a veszteségei. Tegnap is – mondja – elfoglaltam azt a dombot – s botjával egy lankás hegyre mutat –, s ma vissza kell adnom, vissza kellett vonulnom! . . . Elbúcsúztunk.

Azokat a kocsikat, melyek Kassától idáig az élelmiszert hozták, részben az ezrednek hagytam, részint visszavittem a legközelebbi hadtáppállomásra. Egyet magamnak tartottam meg. Ezen kocsiztam vissza a magam századához. Első este Duklára értem. Innen távirati úton megkérdeztem a Bártfán állomásozó 3. hadtestparancsnokságtól, hogy hol lelem meg a 39-es munkásosztagokat? . . . Azt válaszolták, hogy menjek Grybowba. Zmigrodon és Gorlicén keresztül Grybowba kocsiztam; itt tényleg volt egy 39-es munkásosztag, de ez nem az enyém, hanem a 8-as számú, amelynek Jakobovits József volt a parancsnoka. Mivel azonban Jakobovits hadnagy éppen távol volt a századtól, Elek főhadnagy felkért, hogy amíg visszaérkezik, helyettesítsem, maradjak Grybowban. Az én századomat addig vezeti Ivánovits hadnagy. Belementem a dologba. Grybowban szép munka folyt, hidat építettünk egy 101-es századdal.

Grybowban töltöttük a karácsonyestét. A város főterén levő takarékpénztár helyiségeiben tartottuk meg a karácsonyi ünnepséget. Asztalokat szedtünk össze, szépen feldíszítettük fenyőágakkal, karácsonyfát is állítottunk, s este 7 órakor együtt volt az egész század. Az ünnepet Szilágyi tanító tartalmas, szívből jövő imája vezette be. Azután karácsonyi énekeket énekeltek, s láttam, hogy sok ember törülgeti a szemeit. Utána megvacsoráztunk. Mindnyájan együtt. Úgy gondoltuk, ez lesz az utolsó karácsonyest a harctéren, de bizony csak az első lett! . . .

Karácsony napjának reggelén 7 órakor elindultam a 8. századdal a 9. hadtest kötelékébe Gorlicére. Itt az utoljára Gergelylakán látott 4/9. számú árkászokkal találkoztam; nekik kellett segíteni a Gorlicétől északra, Zgorzany nevű falu alatt, lövészárkokat ásni. Háromszáz lépés hosszúságú árkot ásattak meg velünk karácsony másnapján. Az orrunk előtt dörögtek saját ágyúink, amire a tréfálkozni mindig szerető bakatársaság megjegyezte, hogy Jánost szebben köszöntik, mint Istvánt.

Minekutána a 4/9. árkászszázad legénysége, ősi szokás szerint, délután 2 órakor elpárolgott, magam is arra gondoltam, hogy befejezem a munkát. Még minden emberem ásott, amikor megjelent egy hadnagy és nyomában öt baka. Jelentette, hogy azt a feladatot kapta, hogy szállja meg azt az árkot, melyet mi készítettünk. Megkérdeztem, hogy hány embere van? . . . Rámutatott az öt bakára, hogy itt van az egész szakasza. Ebből éjszakára ki kell neki küldeni egy három emberből álló járőrt, a „többivel” pedig meg fogja szállni a 300 lépés hosszúságú lövészárkot! . . . – No, és telefonja van? – kérdeztem. Azt mondja – nincs! . . . – Kár, mert akkor megtarthatta volna az összeköttetést a század jobb és bal szárnya között. . . így? . . . így

csak sétáljon a két bakája közt ide-oda, míg meg nem unja! . . . Füttyültem az embereimnek és otthagytam a megszálló „csapatot”.

Gorlicén megvacsoráztunk és úgy volt, hogy még aznap este elindulunk. Mielőtt otthagytuk volna szállásunkat, bejött a házigazdánk, egy gyereknek éppen nem mondható zsidó és megkérdezte, hogy vájjon rosszabbodott-e a helyzet? . . . Jönnek-e a muszkák? . . . Ez olyan megszokott kérdés volt minden indulásunk előtt! . . . Mikor minket menni láttak, ugyanakkor a muszkát jönni látták! . . . Igaz, hogy többnyire így is volt! . . . Megvigasztaltuk, hogy ne menjen sehová, a muszkák nem jönnek be Gorlicébe! . . . Nem is jöttek! . . . Megálltak előtte, s az öreg zsidóval tán sohase találkoztak! ... De hogy ott maradt-e az öreg, azt jó volna megtudni, mert akkor volna valaki, aki elmesélné, hogy mi lett a sorsa 1915 május 2-án Gorlicének? . . .

December 26-án este a Gorlicétől 10 kilométernyire fekvő Ropa faluba mentünk egy éjszakára, másnap megint Grybowban voltunk és befejeztük a hídépítést. Nyomban utána átsegítettük a 9. hadtest egész tréncjét az új hídon. Minden kocsit külön meg kellett taszítani, mert a meredek úton nem bírták föl a lovak. Egy trénclezredes ügyelt fel a menetre. Panaszkodott, hogy reá, a hadtest egyik legidősebb tisztjére ilyen feladatot bízta! . . . Reggeltől estig ázkódik, fázik s áll egy helyben! ... De ha fiatalot küld ki a hadtestparancsnokság – mondja –, akkor nem engedelmeskednek neki, s kész a veszekezés, a fele trénc lemarad! . . .

December 29-én visszamentünk Ropára, ahol három hónapnak előtte első halottamat eltemettem. Itt volt most a 9. hadtest parancsnoksága. A műszaki előadó, akitől mi a parancsot kaptuk, Weber százados volt, akinek az volt a szokása, hogy éjfél előtt sohasem mondta meg, hogy másnap mi lesz a feladatunk. Azt viszont nagyon szerette, ha már reggel öt órakor talpon voltunk mindannyian. Félútra elének jött autójával és ketté osztotta a századot; felét Ropa egyik, másik felét másik kijáratához küldte. Nekem meg meghagyta, hogy egyiktől a másikhoz menjek felügyelni. Tehát órainga lettem a háború ötödik hónapjában! . . .

Elárulom itt, hogy a két félszázad közé esett a falu, s én valahányszor keresztülmentem rajta, mindig betértem az út mellett levő szállásomra s elolvastam Sienkiewicz Henrik Keresztes lovagok című regényéből egy-két fejezetet. Takarékoskodtam az olvasnivalóval, mert ezen a könyvön kívül csak Gárdonyi Géza Egri csillagok című munkája volt még meg és kilátásom volt arra, hogy e két könyvön kívül három hónapon belül nem lesz olvasnivalóm.

December 30-án folytattuk a munkát és én csak a falu egyik végére mentem ki, onnan átrándultam a szomszédos községbe, hogy

kellő számú tojást és egy kis vaját szerezzek a már-már üres konyhára. – Szilveszter napján délután két órakor átüzent a hadtestparancsnokságtól Weber kapitány, hogy este 6 órakor mennek Grybowba, menjek én is utánuk. Azonnal fölszedtem a konyha sátorfáját, előre küldtem és megüzentem a grybowi földieknek, hogy együtt töltjük a Szilveszter-estét. De bizony nem így történt. Mikor már be voltak fogva a hadtestparancsnokság autóiba a lovak, mikor már mindenki készen állt az indulásra, a hadtestparancsnok kiadta a szót: maradunk.

Ugyanazzal az éjszakával, mellyel az 1914-es év bevégeződött, megkezdődött az 1915-ös. Reggel 7 órakor boldog új esztendőt kívántam önmagamnak; ez a kívánság igazán szívből jött, mégse lett sok foganatja. A muszkák Gorlice felől szép ágyúszóval köszöntöttek bennünket és az üdvözlést egész napon át folytatták. Hevesen támadtak. Úgy látszik, meg akarták ismételni a karácsony esti látogatást, amikor katonáinkat éppen a karácsonyi csomagok felbontása közben lepték meg, s valósággal a hazai darab kalácsért folyt a küzdelem. Újév napján már nem sikerült a meglepetés. Az egésznapig nagy tűzészégi előkészítésnek nem lett semmi eredménye. Hacsak azt a 28 foglyot nem számítjuk, melyet ezen a napon a 9. hadtest ejtett. Nem sok volt a fogoly, de értékes volt. Azt sem mondhatnám, hogy azért volt értékes, mert egy orosz nagyherceg is volt közte, ó, dehogy volt! . . . Közönséges muzsikok voltak, olyanok, amilyeneket a 39. gyalogezred naponta ejtett néhány százat és amilyenekből mindig maradt! Hanem a 28 muszka közt volt egy nagyon, de nagyon okos ember. Ez a nagyon okos ember eltalálta, hogy az orosz hadsereg, azon esetre, ha az ő karácsonyukkor még tart a háború, egy szálíg meg fogja magát adni. Ezt a mesét elhitette először 27 társával, a 28 fogoly pedig a 9. hadtest 3500 emberével. Lett erre nagy öröm a hadtest területén, amilyen még soha nem volt és a különben ruszofil cseh népség csak azon bosszankodott, hogy miért van a muszkának 15 nappal később a karácsonya, mint nekünk. Nem jobb lett volna, ha már a mi karácsonyunkkor megadják magukat? Megfeleztük volna azokat a csomagokat, melyeket a muszka a mi lövészárkainkból elvitt és egyedül költött el. Szívszorongva számlálta ettől fogva a 9. hadtest a napokat két hétig. Nekem ebben a boldog várakozásban csak három napig volt részem. Újév napján megérkezett Jakobovits Jóska, átvette a századát és én fölöslegessé váltam. Elek főhadnagy bement a 3. hadseregparancsnoksághoz és annak jóváhagyásával engem és a csoport orvosát kivett a 9. hadtest körletéből.

1915 január 4-én elindultunk Grybowból egy kocsival, két lóval és két tisztiszolgával Eperjes felé. Úgy terveztük, hogy Muszinától kezdve vonaton megyünk. Az első nap azonban nem jutottunk Muszi-

náig. Krinica fürdőhely után egy kis faluban megaludtunk és másnap reggel egy sült libával megszaporodva folytattuk az utat Muszina felé. Itt megtudtuk, hogy a napi postavonat csak éjfélkor indul, kocsinkat pedig csak 24 óra múlva tehetnék vonatra, mert előbb vagont kell kérni Neu-Sandecből. Inkább gyalog indultunk tehát neki és én abban reménykedtem, hogy Orlón simábban fog menni az ügy, ott már magyar vasutasok vannak és azokkal okosabban lehet beszélni. Délután 1 órakor értünk Orlóra, megálltunk a plébánián, megettük a sült liba legjobb falatait és elbeszélgettünk a plébánossal meg azzal a két huszárhadnaggal, akik a sebesültszállítás felügyelői voltak. Orlón tényleg sikerült kocsinkat vonatra rakni és éjfél előtt megérkeztünk Eperjesre.

Három napot töltöttem Eperjesen; akkor Elek főhadnagy kezembe nyomott egy Nyíltparancsot, azzal elmentem Bártfára, a 3. hadtestparancsnokság székhelyére, hogy megkeressem az 1. századot. Bártfán talákoztam a 7/39-es munkásosztaggal, annál megpihentem, másnap mentem Komlóspatakra, ahol századom trénje állomásozott. Embe-reim ekkor még Galícia földjén, Radocinán készítették az utat egy hegyen és a magyar határon át. Éppen mikor odaértem, azt hirdette a hadosztály parancsa, hogy munkásaim nem mutatnak föl akkora eredményt, mint a többi munkásosztag, szóval elégedetlen volt velünk a hadosztály parancsnoka. Igaza is volt. Az úton, melyen a hadosztályparancsnok szánja menni akart, akkora volt a hó, hogy meg kellett állni, nem bírtak a lovak tovább menni. Egy napja dolgozott 70 ember az úton; akkora hóban, amekkora ekkor a Kárpátokban volt, nemcsak a ló, hanem az ember is elakadt! . . . Egy hónap múlva már egészen más véleménnyel volt rólunk a hadosztályparancsnokság! . . . Akkor már dicsért bennünket! . . .

Január 15-én az egész századom Zdiniába ment. Megelőzőleg negyven embert kellett ide küldenem az 5. osztrák honvédezred rendelkezésére. Iszonyatos hidegben és mindent ellepő hófúvásban tettük meg az utat. Annak az ezrednek a parancsnoka, melyhez beosztottak bennünket, Vucinic ezredes volt. Kedves, szürkülő öregúr, akinek olyan lusta regementet juttatott osztályrészül a háborús sors, amilyen nem volt még egy a monarchiában. Olaszok voltak az ezredében, akik várták az olasz hadüzenetet, mint ahogy a csehek várták az oroszok betörését.

Alig érkeztünk meg Zdinia külvárosába, vagyis az első házba, egy lovasküldönc köszöntött be hozzánk. Bártfáról jött Elek főhadnagytól, aki azt üzeni, hogy mivel őt beosztották a klosterneuburgi automobilszázadhoz, én leszek a csoportparancsnok, s hogy ezt a hivatalt átvegyem, jöjjenek másnap reggel Zboróba.

Egy gyönyörű fekete hintón, melyet a 2. század számvevő-örmes-tere cserélt, bementem Zboróba, ahol a postaépület előtt megtörtént a csoportparancsnokság átvétele. Megkaptam a hivatalos pecsétet és a pénztárban levő néhány koronát. Kezet fogtam volt parancsnokkal, s ezzel az ügy hivatalos része el volt intézve. Hátra lett volna még a társadalmi rész, vagyis erre illett volna egy kis áldomást csapni. De hol? . . . Zborón? . . . Nem lehet! . . . Hanem talán Eperjesen! . . . Igen, legjobb lesz beugrani Eperjesre; Elek úgyis megy Kassára a hadseregparancsnoksághoz, én elkísérem félútjára. S már ültünk is a vonaton, mentünk Eperjesre, onnan meg másnap reggel vissza Bártfára.

Bártfán volt a 3. hadtest parancsnoksága, ehhez osztotta be a hadseregparancsnokság a 39-es munkásosztagokat. A hadtest műszaki előadója Maschek őrnagy volt, akivel egyszer már találkoztunk. Szeptember 22-én Zohatyn falu alatt toltuk a 22. hadosztály akadozó szeke-reit, sárból ki, sárba be! . . . Megjelent Maschek őrnagy, s azzal kezdte hivatalos működését, hogy az egész századomat ki akarta köttetni. Elkergette a szakácsokat a kondéroktól azon megokolással, hogy a szekereket kell tolni, nem pedig ebédet főzni! . . .

Alighogy megérkeztünk, Maschek őrnagy beosztott bennünket a 28. hadosztályhoz, s ettől kezdve hónapokon keresztül ennek a hadosztálynak kereteiben foglalatoskodott három munkásosztag, az 1., 5. és 7. számú, melyek az én felügyeletem alatt állottak.

A 28. hadosztályparancsnokság ezekben a napokban Biharon szé-kelt. A hadosztályhoz két dandár tartozott. Az 55. dandár kapta az egyik munkásosztagot, az 56. a másikat. A dandárparancsnokság aztán az egyes ezredekhez osztotta be őket, s így szépen lassan kikerültünk a legelső vonalba. Még az volt a szerencse, ha tűzérés számára kellett valamit készíteni, akkor legalább nappal dolgozhattunk, éjszaka pihen-hettünk, de ha a gyalogság körletében akadt munkánk, akkor csak éjjel lehetett megközelíteni a munkahelyet és napkelte előtt oda kellett hagyni az állásokat.

Mint csoportparancsnok, felváltva hol egyik, hol a másik század-nál voltam. Az 1. század Zdinián, a már említett 5. ezred körletében bombavető-állásokat készített. Ekkor volt divatban a Kárpátokban az úgynevezett szárazföldi torpedó, amelyet a híres Zubovics Fedor kapi-tány talált fel és népszerűsített. Zubovics Eperjesen székel, itt gyár-totta szárazföldi torpedóit és vagonszámra küldte ki a frontra, ahol az ezredek körletében beépített állásokból küldözgették őket a muszkák felé!... Amint hírlett, ekkor még nehézkes volt ezeknek az aknáknak a kezelése, egy esztendő múlva már ez is tökéletesedett, s nagyon el-terjedt, majdnem kiszorította az ágyút! ...

Egy századom állandóan az út rendbentartásával volt elfoglalva.

Nagy volt a hó, állandóan fújt a szél, s úgy behordta az utat, hogy lapát nélkül nem lehetett elindulni! . . . Különösen a hegyre vezető utakat kellett állandó kezeléssel rendben tartani, mert másképp nem lehetett rajtuk járni. Az ágyúkat emberekkel kellett állásba juttatni, a lövedékekkel pedig emberháton kellett utánuk hordani.

Ilyen munkával telt el az egész január hónap. A hideg nagy volt, a szánkázást nem lehetett megenni, gyönyörűséget pedig az okozott, hogy az apró házak ereszeről földigérő jégcsapok ereszkedtek minden reggelre az ajtó elé. Az emberek keze-lába megfagyott, s ha lovas nem vigyázott magára, bizony úgy szedték le a ló hátáról félig megfagyottan. S ebben a dermesztő időben azt súgta nekem egy 5-ös főhadnagy, hogy január 27-én általános támadás lesz német segítséggel, s döntő győzelmet fogunk aratni a muszkán! . . . Én körülnéztem a hótakart csúcsokon, összébb fogtam a köpönyegemet és megrázkódtam! ... Brrr! Hideg van, mondtam; nem lehet ilyen időben támadni! . . .

Nem hallgattak rám! . . . Megkezdtek a támadást, abba is hagyták. Az első vonalon kívül egyetlen alakulat sem volt képes megmozdulni ... A szó szoros értelmében befagyott az egész vállalkozás. Amint később meghallottam, ezzel a januárvégi kárpáti előretöréssel Przemysl óhajtottá hadvezetőségünk felszabadítani, mely ekkor már a fogytán levő élelem miatt végnapjait érezte közeledni.

A világháború keleti frontját alkotó emberlánc, az úgynevezett rajvonal ekkor a legtöbb helyen éppen a magyar határ mentén haladt. A Kárpátok gerincének magyar és osztrák lejtőin felváltva jártunk, s ha arról volt szó, hogy utat csináljunk a hegyen keresztül, akkor annak az egyik vége magyar földön volt, a másik pedig galíciai területre esett. Január 31-én azt a parancsot kaptam a 87. gyalogezred parancsnokától, hogy építsek részére egy utat, mely a Dziele-hegycsúcson keresztül Regetow-Wiznibe és Regettőbe vezet. Az a falu szomszédos volt ezzel, csak éppen a nevük mutatja, hogy az Galiciában feküdt, ez pedig Magyarországhoz tartozott. Talán mondanom sem kell, hogy ilyen esetben mindig úgy néztük, hogy az esti megérkezés pontja magyar részre essék és magyar területen töltsük az éjszakát. Ez alkalommal Regettő lett az esti találkozás pontja. Ide rendeltem a konyhákat, élelmiszeres szekereket, itt főtt a jó meleg vacsora az egésznap munkában fáradt és fázó emberek részére.

A nap lement, a vacsora megfőtt, a csillagok is feljöttek az égen, derült volt és hideg, csak éppen az 1. század nem akart feltűnni Regettőn. Hiába vártam a hegyen keresztül utat vajúzó, hóban fuldokló embereket, nem érkeztek meg január 31-én. Elakadtak; csak a magyar határon túl eső Regetow-Wiznibe tudtak leereszkedni, hogy ne lepje őket fönt a hegyen egész éjszaka a hó. Ott aludtak s másnap folytatták

a hólapátolást, ami itt ekkor útépitésnek számított. Minekutána megérkeztek Regettőbe és jelenthettem, hogy a hegyen keresztül lehet járni, a két falu közt kellett a havat lapátolni, hogy a szánok és szekerek bele ne forduljanak az út melletti szakadékba. Annyival mégis jobb volt a munka, mint előző nap, hogy nem kellett attól tartani, hogy a hegy oldalában szakad rá az egész századra a fagyasztó éjszaka! . . . Gyertyaszentelő napján esett a hó! ... Jó jel volt! . . . Medve apó, mely ezen a vidéken nem csupán a gyermekmesékben, hanem az erdőkben is jó otthonra talált, kibújhatott odújából és kint is maradhatott! . . . Vége lett a télnek, mindannyiunk örömeire! Kezdődhetett a tavaszi esőzés és az annak nyomába lépő megbetegedés; hastífusz, kolera és egyéb emberritkító epidémia! . . . Hogy emberi lehetőséggel elejét vegyük a fenyegető veszedelmeknek, beoltottuk embereinket koleraszérummal. A csoport orvosával együtt elmentem a 28-as hadosztály egészségügyi oszlopához és kértem kolera elleni oltószert. Majd megcsókoltak! . . . No, végre egy harctéri alakulat – gondoltam –, mely meg van velünk elégedve! Azért örültek jövetelünknek, mert ha nem megyünk az oltószerért, akkor nekik maguknak kellett volna azt hozzánk elhozni és az embereket beoltani! ... Itt találkoztam dr. Szalay László barátommal, akivel 1907-ben együtt szolgáltam mint önkéntes a cs. és kir. 14. gyalogezrednél.

Mindjárt a koleraoltás után az ötszázad Esztebnek határában készített lövészárkot egy vezérkari százados útmutatása szerint. Esztebnek a vonal mögött volt, s az ott készülő lövészárkok nem jó jelnek látszott. Február 7-én egy hadosztály vonult keresztül Zborón, s hogy helyet biztosítsanak a csapatoknak, minket kitettek Biharóba. Itt két munkásosztag volt beszállásolva, az 1. és 5. Azonkívül itt volt az 55. gyalogdandárparancsnokság.

A hadtestparancsnokságnál lévén dolgom, kocsin bementem Bártfára és ottmaradtam éjszakára is* Másnap reggel, mikor hazafelé kocsizom, találkozom a lovászommal, aki nyargalva jön, s jelenti, hogy Bártfára igyekszik, mert a lovat meg kell vasaltatni. Részvétellel tekintettem jó Piros lovamra, hogy szegény pára, ebben a mostoha világban még jóra való bakancsa sincs, biztatom is a lovászt, hogy csak menjen és vasaltassa meg.

Komlóspatakra érve, ott találom az 1. és 5. századot. Lihegnek. Hát veletek mi a csoda történt? . . . – Belelőttek Biharóba – mondják –, onnan el kellett jönni! . . . Eljött mindenki! ... A Czene is, de azt nem tudjuk, hol van! ... – No, én tudom, nyugtattam meg őket; elment Bártfára, megvasaltatni a lovat. Másnap aztán, hogy kiszuszogta magát mindenki, megkezdődött a hivatalos jelentés megszerkesztése.

Szem- és fültanuk, tettesek és nem-tettesek előadták, hogy hogy is történt az a bizonyos lövöldözés.

A muszka – szokása ellenére – tűz alá vette Biharót. A kötelező takarékoság sutbavetésével, csak úgy pazarolta rá a srapnellt és gránátot. Belőtt a dandárparancsnokság épületébe, éppen oda, ahol a küldöncök voltak, s a gránát a 39-es küldöncöt meg is sebesítette. Elvitték azonnal a segélyhelyre, onnan meg a kórházba. A dandárparancsnokság otthagyta a plébániát, s aki akkor a parancsnokságon volt, az menekült Biharóból. Az 5. század szakácsa nagyon reumás lévén, nem bírt elszaladni; csak úgy vonszolta magát egyik háztól a másikig. Rá is szólt a brigadéros: Hát maga szerencsétlen, mért nem húzódik biztosabb helyre? . . . Mennék én, uram, volt a felelet, de nem bírok, olyan reumás vagyok! . . . Hát akkor mért nem megy kórházba? . . . Nagy zavarában azt felelte a fakanál bölcs forgatója, hogy . . . oda se tudok!...

A századok színe-java átjutott Komlóspatakra. Ettől kezdve ez a falu maradt úgy a dandárnak, mint jómagunknak otthonunk. Itt nem bántott már a muszka, aminthogy Biharóra sem pazarolt több lövedéket! . . . Ritkán lőtt, reggel 9-kor kettőt-hármat, mintha beleunt volna a mesterségbe! . . .

Komlóspatakon az 55. dandár parancsnoka Fernengel tábornok volt, segéd tisztje magyar ember; ettől kaptam minden este 5 órakor a napiparancsot, mely egészen pontosan megmondta, hogy hány szál deszkát kell vinni a lövészárokba, mennyi kátránypapír jár minden ezrednek, hány kilométer szegesdrótot kell egy éjszaka kifeszíteni, s milyen mélyre kell ásni az első vonal árkát, hogy abban a baka elrejtőzhessen! ... Az első vonalban a bakák nem dolgoztak. Csak várták, míg megérkeznek a katonai munkások, azokkal végeztettek mindent. Volt olyan lusta ember, akit a hó alól kellett kikaparni, még a ráhullott havat se hányta le magáról.

Szélfúvásban az árkok ismételten megteltek hóval; volt olyan századparancsnok, aki a szeles időben nem engedte el az embereinket, mert nem hányták ki a havat az árokból! . . . Mikor a szél újra telehordta! .. . Tizenhét emberemnek megfagyott ekkor a keze, mert kellett a havat lapátolni a századok számára! . . .

Biharó mellett volt felállítva két ütegünk; egy tábori ágyúezred és egy tábori tarackezred egy-egy ütege. Ezek bosszantották a Radocinán telelő muszkákat, s azt hiszem, nem tévedek, mikor azt mondom, hogy az orosz tüzérség nem azért vette tűz alá Biharót, hogy onnan Fernengel tábornok urat meg a reumás szakácsunkat kiugrassza, hanem hogy ennek a két tüzérütegnek a kellemetlenkedését viszonzza.

Attól az időtől kezdve, hogy kiugrasztott bennünket a muszka Biharóból, a falut nem is lőtte, hanem a tüzérséget kereste minden

lövedékével. A tüzérség körül nem volt ajánlatos az ácsorgás. Ott rendszeren meggyorsítottuk lépteinket, mikor az első vonalba munkára mentünk, vagy onnan hazafelé jöttünk.

Egy szép reggelen – 8 órakor – hivattak a dandárparancsnoksághoz. Mindjárt tudtam, hogy nem ebédre fognak meghívni, hanem valami rendkívüli feladatot bízna ránk. Úgy is volt. A tüzérségi dandár parancsnoka meghagyta, hogy azonnal keltsem föl az embereimet és csináljam meg a Ricka-patak medre mentén az utat a 15 cm-es mozsarak számára. Azok még ma oda fognak menni. Próbáltam ugyan érvelni, hogy embereim egész éjszaka dolgoztak, estére megint munkába állnak, s ez így megy már hetek óta, nem használt semmit, a parancs parancs maradt, teljesíteni kellett. Fölkeltettem embereimet és személyesen vezettem ki őket a Ricka-patak medrébe. A főúttól balra kellett kanyarodnunk; alig tértünk be, hallatszott a jellegzetes bugás a fejünk felett, nyomában az éles csattanás! . . . Lövi a muszka az utat!... Meglassítottam a századot és óvatosan meneteltem. Jött a második lövedék, utána a harmadik! . . . Mind ugyanarra a helyre, az úttól száz lépésnyire! . . . Vettem észre, hogy a muszka egyetlen egy ágyúból küldi a lövedéket, ezek pedig túlmennek rajtunk! . . . Két lövés közti néhány percet kihasználva, átfutottunk a veszélyeztetett szakaszon és megérkeztünk munkahelyünkre, ahol már várt ránk egy tüzérszázlós meg egy csomó szabad ég alatt didergő ló. Ezeknek is fedél kellett . . . Munkába állítottam embereimet; rábízta őket a tüzérekre és magam indultam hazafelé! ... A muszka hallgatott. Lassan lépegettem a keskeny úton, mikor egyszerre két srappell pukkant a fejem fölött. Ez már nem jó lesz, ha kettő jön, nem lehet kiszámítani, hogy hová esik, s ki tudja, hátha egyikbe belevágom a fejem! . . .

A következő éjjel kivonultam az 5. századdal a lövészárokbá. Úgy gondoltam, illik megnézni, hogy pereg a munka odakinn, az első vonalban! . . . Milyen a lövészárók? . . . Milyen benne az élet? . . . Az árok éppen a magyar határ mentén halad. Egy erdő szélén van, előtte sík terület, vele szemben vagy 800 lépésnyire az a bizonyos másik árok, melyben az oroszok vannak. A két árok köze csupa hó! . . . Fehér síkság, melyre a hold fénye még csak árnyékot sem vethet. Az úttól balra egy pár ház, benne – mint a frontiak mondják – otthon vannak a lakosok!... Az egyetlen nemzetközileg védett terület Európában! . . . A muszka se lövi, mi se bántjuk! . . . Ha a gazdája kibírja, elég jól jár!... Megússza a háborút! ... Az erdő szélén embereim élénken sürgölődnek, jól ismerik a járást, sietnek, hogy minél előbb végezzenek. Az erdő belsejében néhány ágyúnk van elrejtve, ezek most kezdenek működni! . . . Fülünkkel kísérvük a kilőtt gránátot és srappellt, mely messze az orosz vonal mögött hullik le, tompa pukkanása jó későn

ér ide vissza, s megy utána a másik. Nyomában halotti csend! . . . Mindenki hallgat, örül, ha nincs semmi zaj.

Komlóspataki tartózkodásunkat sokszor háborgatták a rajvonalból pihenőre visszavont csapatok, amelyek nem igen tisztelték a magántulajdont! . . . Már ami annak lakásrészét illeti! . . . Hely kellett nekik, s azt úgy szereztek legkönnyebben, ha tekintet nélkül arra, hogy van-e valaki a házban vagy nincs, egész egyszerűen betelepedtek oda, ahol nem találtak katonát. Mivel ezek a csapatok este érkeztek, az én embereim pedig este mentek el, úgy volt, hogy a frontról jövők beültek, illetve befeküdtek a frontra menők helyére! ... A lakásszabályozás a lehető legrosszabb volt. Említettem már más helyen is, hogy a magasabbrangú egész egyszerűen kitette az alacsonyabbrangút, ez a még alacsonyabbat, az erőszakos természetű a szelídet, az önző a bajtársias érzelműt, vagyis egyéni erő alapján történt a szállásfoglalás! . . .

Köteles őszinteséggel megemlítettem, hogy a parancsnokságom alatt álló 1-es számú munkásosztaggal január 13-án a 28. hadosztály parancsnoka nem volt megelégedve. Ugyanott hozzátettem azt is, hogy egy hónap múlva ugyanaz a parancsnok dicsérő elismeréssel emlékezett meg ugyanarról a századról. Erre a dicsérő elismerésre azzal a teljesítménnyel szolgált rá az első század, melyet 1915 február 19-én éjjel végzett. Hordágyakkal felszerelve lement a 694-es magaslati ponton keresztül a két rajvonal közti Zdinia faluba és onnan egy éjjelen 200 sebesült katonánkat felhozta a hegyre és leszállította a hadosztálykórházba. Ezt a munkát nem csupán az adott parancs szellemében végezte a század, hanem olyan ügyességet tanúsított a sebesültekkel való bánás alkalmával, hogy a 28-as hadosztály egész egészségügyi személyzete elcsodálkozott, hogy a kemény földmunkához, csákány- és lapátforgatáshoz szokott kezek milyen lágyan, mekkora szeretettel fogják a gyámoltalan sebesülteket! ... A generális úr szánkája nagyon zötyögött január 13-án Radocina alatt, de a sebesült katonák hordagya hintóvá vált a 39-es magyar gyerek kezében! . . . Amit a csákány és lapát ott elmulasztott, azt itt pótolta a szív! . . .

A három – felügyeletem alá tartozó – munkásosztag megszákítás és számottevő pihenés nélkül dolgozott január elejétől február végéig; sokszor még a legszükségesebb éjjeli nyugalma is megzavarták. Ez a körülmény kötelességemmé tette, hogy lépéseket tegyek fölöttes hatóságunknál aziránt, adjon a századoknak több-kevesebb pihenőt, hogy magukat rendbehozhassák, tisztálkodhassanak, ruháikat kijavíthassák.

Február hónapban előfordult, hogy egy század negyedrésze beteg volt, a többi férgesen vonszolta magát, s még annyi ideje sem volt, hogy tisztességesen megmosakodhassék. Beutaztam Kassára a had-

seregparancsnoksághoz és kértem Kauntz őrnagyot, hasson oda, hogy századaim kapjanak legalább kétheti pihenőt úgy, hogy azt a hadtest székhelyén, Bártfán tölthessék el. Így kellett kérni, mert különben – ha a hadosztály körletében maradnak – pihenő ide, pihenő oda, egészen bizonyosan kirendelik őket mindjárt az első pihenőnapon – munkára! . . .

Kérésemet írásban kellett benyújtani. Ígéretet kaptam, hogy kétheti pihenőre számíthatunk! . . . Megígérte Kauntz őrnagy azt is, hogy mi tisztek kapni fogunk két-kétheti szabadságot! . . . Csak egymásután nyújtuk be a kérvényt. Boldogan mentem vissza a századokhoz, s elárultam mindenkinek a nagy titkot, hogy útban van a hosszú pihenő!...

Eltelt egy egész hét; már türelmetlenek voltunk! . . . Egyik-másik embernek már a felesége is megérkezett Bártfára, mert megírta haza, hogy nagy pihenő lesz, jöjjön az asszony, ha csak jöhet! ... S most itt van az asszony, de nincs pihenő! . . . Néhány menyecske kimerészkedett Komlóspatakra is, de ott nem lehetett igazán pihenni! . . . Sürgetni kellett tehát azt a bizonyos „retablierungot”. Most már nem mentem Kassára, hanem csak Bártfára! . . . Maschek alezredessel kellett okosan beszélni. Az alezredes kissé mogorva ember volt, de meghallgatta az embert. Nem felelt minden kérdésre, nem is ígért meg azonnal semmit, de nem is feledkezett meg az embereiről. Kértem, vonja vissza pihenőre a századokat! . . . Annyit megígért, hogy egyet visszavon. De hogy mikor, arról nem nyilatkozott. Századaim türelmetlenek voltak; különösen a 7. század parancsnoka követelődött, hogy ő lesz az első, mert neki még semminemű alakban nem volt pihenője.

Nem kicsi volt a 7. század parancsnokának a bosszúsága, mikor másnap hadosztályparancsban jött, hogy az 1. számú osztag megy Bártfára pihenni. Jött egyidejűleg az ígéret, hogy egymásután a többi század is megkapja a pihenőt! ... Az 1. század bevonult Bártfára; ott minden baka keblére ölelhette régen ott várakozó élettársát s pihentette hét napig az eddigi hét hónap fáradalmait, utána pedig ennek a szép hét napnak az örömeit! ...

Az 1. század szabadságolásával egyidejűleg két tisztt is szabadságra ment. Az 1. és 5. század parancsnoka. Én helyettesítettem őket; úgy éltünk Bártfán, mint egy kiskirály! ... A nyolc nap elteltével hazazayartam a menyecskéket, s kiküldtem a századokat oda, ahonnan bejöttek. Alig ért ki a két század Regetow-Wiznibe, ahol a 7. századot kellett volna felváltani, jött a parancs pont éjfélkor, hogy induljunk azonnal – de azonnal! – Zboróba. Ott pihenhetünk délelőtt 10 óráig, akkor jön a parancs további része! A 7. század negyven napot töltött Regetow-Wizniben, s most felkerekedett és éjfélután 1 órakor hó és villamos zseblámpák világa mellett megindult Zboróba.

Az út Komlóspatakon vezetett keresztül. Csak a konyha volt a századokkal, a trén többi része már hetek óta Bártfán tartózkodott. Az 1. század konyhakocsisának megárthatott a pihenő, mert útközben felfordult a konyha. Ezáltal annyit késtek, hogy virradatkor kellett a Komlóspatak-Zboró közti országúton keresztül menni; már pedig ezt az utat reggeltől estig tűz alatt tartotta a muszka! . . .

Zborónak abban a részében szálltunk meg, mely a Bártfa felé vezető országút mellett egészen a várrom alatti hegyig húzódott. Itt volt annyi ház, amennyi nekünk elégnék látszott.

Dél előtt 10 órakor elmentünk a hadosztályparancsnoksághoz, ahol Moll vezérkari őrnagy fogadott bennünket. Feladatunk ez lett: a bártfai országúttól a hegy oldalában már elkészített és Esztebnek irányában húzódó árkokat huszonnégy óra alatt rendbehozni annyira, hogy csapataink elfoglalhassák! . . .

Március 26-án és 27-én végeztük ezt a munkát; még 28-án is volt dolgunk, de ekkor már jöttek a csapataink és megszállták az új állásokat. Az 1. századot Wysowára, a 7.-et pedig Esztebnek-Hutára küldte a 28-as hadosztályparancsnokság. Mindkettőnek utat kellett készíteni tüzérség számára. Ezt a parancsot a hadosztályparancsnokság még Zborón adta ki. Én az 1. századot vezettem Wysowára. A hadosztályparancsnokság egy dragonyost adott mellém, hogy azzal küldjek jelentést arról, hogy milyen az út. A jelentést elküldtem, s két óra múlva vissza is jött vele a dragonyosom és jelentette, hogy Zborón a muszkák vannak. Ez a hír meglepett! . . . Ilyen csendben? . . . Hiszen nem is volt ütközet, mely csapatainkat visszavonulásra kényszerítette volna! . . . Ez taktikai visszavonulás! . . . De hát akkor miért nem mondta meg nekem a hadosztályparancsnokság, hogy ne Zboróra küldjem a dragonyost, hanem máshová? . . . Vagy talán akkor még maga a parancsnokság sem tudta, hogy vissza fog vonulni? . . . Az is lehet! Hogy jelentésemet kicsi híján az oroszok vették át, elment a kedvem a jelentéstől. Nem is tudtam, hová küldjem azt a jelentő-lovast, aki az imént szabadult ki az ellenség körmei közül.

A Wisowáról Cigelkára vezető út süppedékes, mocsaras volt, de már ott volt rajta egy tüzérezred és az 56. dandár parancsnoka. Nem lehetett sokat okoskodni, hogy járható-e az út vagy sem, menni kellett rajta. Eleinte egyedül próbálkoztak a tüzérek! Tizenkét, majd tizenhat lovat fogtak egy ágyú elé, hogy keresztülmenjenek a magaslaton, de nem boldogultak! . . . Én otthagytam őket. Ha kellek, majd szólnak – gondoltam – s igazam lett. Éjfél után jött a parancs. Háromszor aláhúzva ez a szó: *azonnal* segíteni a tüzérségnek, hogy napfelkelte előtt feljusson a hegyre! . . . No lám – milyen jó hadvezér vagyok én! Előre láttam, hogy más nem segít, csak az emberkéz! . . . Kifogni min-

den lovat! . . . Kerékre! . . . Kötelet! . . . Húzd! ... S a 18 ló állt és bámúlt, hogy 18 emberem milyen könnyedén kiemelte az ágyút és vitte föl a hegyre! . . . Így jutott föl az egész tüzérezred még virradat előtt az előre elkészített állásba és mikor én – mint utolsó – elvonultam előttük, már javában lötték a muszkát, mely lassú vonulással tapogatózzott utánunk! . . .

Minekutána elkészítettem a Wiszowa–Cigelka közötti utat, bevonultam századommal Bártfára. Úgy szólt ugyanis a parancs, hogy miután a tüzérség átment az úton, vonuljak be a hadosztályparancsnoksághoz.

Március 30-án Cigelkán keresztül Galbatő faluig meneteltem. Itt megháltam. Előző éjjel nem aludtunk, most nem kellett ringatni a századomat, legkevesebbé jómagamat. Március utolsó napján, gyönyörű tavaszi napon indultam és érkeztem Bártfára! . . .

Wisowán arra a néhány órára, melyet fedél alatt töltöttem, a fürdőigazgatónál voltam szálláson. Menekülni akart, de nem kapott a faluban kocsit. Összetett kezekkel könyörgött, hogy parancsoljam meg a bírónak, hogy adjon neki kocsit. Bár a lakosok menekülésének előmozdítása nem tartozott hatáskörömbe, megesett a szívem rajta és jó kemény hangon meghagytam a bírónak, hogy bocsásson kocsit az igazgató úr rendelkezésére! Lett is kocsi! . . . Mikor már a holmi fönt volt a kocsin, bejött hozzám az igazgató búcsúzni! . . . Érdekes volt! . . . A házigazda búcsúzott a – vendégétől! . . . Fanatikus meggyőződéssel mondta: „Főhadnagy úr, az oroszoknak nem szabad Galíciában maradni! ...” És ennek a fürdőigazgatónak igaza lett! . . .

Bártfára érve, jelentettem a 28-as hadosztály parancsnokának, Hinke vezérőrnagynak, hogy a rábízott feladatot elvégeztem és századommal rendelkezésére állok. Egy üres szobában fogadott. Vezérkari főnöke, Moll őrnagy, aki különben a megtestesült kedvesség volt, fejét egy asztalra hajtva, oda sem figyelt reám! . . . Fagyos csend volt a szobában! . . . Valami bántotta a parancsnokokat! . . . Talán mégsem taktikai okokból vonultak vissza? . . . Nem tudtam meg! Csak annyi szivárgott ki a parancsnokság környezetéből, hogy az én századomról azt hitték, hogy orosz fogságba került! ... Ez a hír rosszul esett! . . . Hogy azt feltételezték rólam, hogy fogságba estem, arra mutat, hogy olyan veszélyes helyre küldtek, ahonnan már csak a saját egyéni szerencsém szabadíthatott ki! . . . S kiszabadultam! ... De ugyanúgy fogságba is kerülhettem volna! ...

Azon a napon, melyen én a hadosztálynál jelentkeztem, a parancsnokság elhagyta Bártfát és ment Bártfa-gyógyfürdőre. Oda kellett küldöncöt adnom, aki aztán másnap hozott részemre utasítást.

Április 1-én átvette a szabadságról visszatért Ivánovits főhadnagy

az 1. századot és kivitte Bártfa-gyógyfürdőre. Én is vele mentem. Ha egyébert nem, kíváncsi voltam erre a híres fürdőhelyre! . . . Mindjárt a fürdőtelep bejáratánál 12 ágyú volt fölállítva, ami jelezte, hogy itt egész különös gyógysezón lesz az idén. A telepen szép házak, szállók, közöttük legszebb a Deák-szálló, előtte van Erzsébet királyné szobra; bent a parancsnokság. A fürdőn az orosz pusztításnak nem sok nyoma látszik. Az üzletek vasredőnyei fel vannak szakítva! ... A muszka nem tűrte a zárt üzleteket! . . .

Bementünk a parancsnoksághoz, ahol Moll őrnagy a következő parancsot adta: A század lerak magáról mindent. Felszerelését elhelyezi a földszinten egy szobában. Kap 50 hordágyat és jelentkezik Fernengel tábornoknál fent a hegyen, egy a térképen pontosan megjelölt helyen.

Az odavezető utat megmutatta ugyan Moll őrnagy a térképen, de felvilágosításából csak az íróasztal mellett lehetett kiokosodni, kint a szabadban már nem, mert közben besötétedett.

A század nekiindult a hegynek. Képzeltbeli irány a hegy tetején levő kilátótorony. Azért volt ez az irány csupán képzeltbeli, mert az a bizonyos kilátótorony a hegy lábától nem látszott, azt csak messziről lehetett látni, s a hegy lábánál csak elképzelni lehetett, hogy hol is van. A század egy óra múlva ott volt, ahonnan elindult, a Deák-szálló udvarán. Nem találta meg az utat a sötétben, nem tudott eligazodni, jobbnak találta tehát, ha visszajön és más úton éri el az 55. dandár székelyét.

Miután visszajöttek, Moll őrnagy egy dragonyos katonát adott melléjük, aki megkerülte velük a hegyet és reggeli négy órára fölvezette őket Fernengel tábornok állomáshelyére. Itt lefeküdt a legénység a csupasz földre, Ivanovits főhadnagy kikeresett egy még el nem foglalt bokrot, s úgy tettek, mintha aludnának. Nem hiába, hogy éppen április 1-e volt, áprilist járatnak önmagukkal. Azt hitték, hogy alszanak, pedig csak – fáztak! . . . Felébredvén a fagyoskodásból, Ivanovits megkapta a parancsot, hogy emberei betegeket és sebesülteket fognak vinni Esztebnekről a hegyen keresztül Felsőtarócre. Esztebnek előttünk feküdt a völgyben, Felsőtaróc meg a hátuk mögött egy másik völgyben. A két völgy közt emelkedett az a bártfai hegy, melynek csúcsán a szép kilátó épült.

Az egész jótékonyági mozgalom a 28-as ezred érdekében történt. Ennek az ezrednek olyan sebesültjei és betegek voltak, akik nem tudtak, akarom mondani, nem akartak a maguk lábán visszamenni a kötőzhelyre vagy a kórházba! . . . Ezek az emberek nem tudtak visszafelé menni! . . . Csak előre, a muszka felé! . . . Igen, a kedves orosz testvérek felé! . . . Ezek a 28-asok prágai fiúk voltak! . . .

Április 2-án kellő mennyiségű kenyeret és konzervet vittem a szá-

sad után. Mikor megérkeztem, éppen akkor kapta meg Ivánovits a második parancsot, mely úgy szólt, hogy nem csupán Esztebnekről, hanem Huciskó-majortól is szállítani kell a sebesülteket és betegeket!... így így kettészakították századát, ő maga velem jött Huciskó-majorból, onnan meg a hegyen át Felsőtaróca. Dél tájban indultunk és íste 8 óra lett, mire a még havas hegyi ösvényen leértünk Felsőtaróca. Bementünk az első házba s a napi fáradságtól és az éjszakai fázástól dmerülve, pihenőre akartunk térni. Ajtónk előtt hangos beszéd hallatszott; ismerős hang ütötte meg fülünket, s nyílt az ajtó, melyen beépett Reiter főhadnagy, az 5. század parancsnoka. Fáradt ő is, alig árja, hogy lepihenhessen. A tavaszi levegő kétszeresen fásztja az ímbert, ha egész nap szabadban mozog, este már alig érzi a tagjait! . . . Fleiter előrejött egy kiségitő tisztilegényel. Százada azt a feladatot iapta, hogy csináljon utat Felsőtaróc és Huciskó-major közt! ... Mi ízen az úton jöttünk le, s megvigasztaltuk, hogy az utat nem kell átvizsgálnia, az irány kijelölésével se fáradjon, mondja csak meg embereinek, hogy mindenki ott megy, ahol akar! . . . Minek oda út, ahol senki sem jár, csak a munkás, aki az utat csinálja és rajta a sebesülteket és betegeket szállítja! ... Mi már másodnapja járjuk az utat, emberek mehetnek rajta, járművei meg nem lehet meredek hegynek menni, sem arról leereszkedni.

Reiter főhadnagy azt újságolta, hogy a 7. századunknak ma kezdődött volna Bártfán a pihenője, de alighogy odaérkezett, Maschek alezredes kiküldte Cigelkára – dorongutat készíteni! . . . No, ezen meg én kacagtam nagyot! . . . Dorongút Cigelkán! . . . Ugyan miből!?. . . Hiszen 20 km-en belül három árva borókafenyőn kívül nincs semmi, ami fának volna nevezhető! . . . Hanem örültem, hogy a 7. század Cigelkára került, mert tudtam, hogy ott azt a bizonyos bártfai megszakadt pihenőt egész szépen el fogják tölteni, lévén Cigelka üdülésre igen alkalmas hely! . . .

Április 3-án egy kis baj történt Felsőtarócon! . . . Délután 4 óra tájban beköszönt hozzánk a 28. gyalogezred egy főorvosa, aki Huciskó-majorból a sebesülteket és betegeket küldötte vissza és tudomásunkra hozza, hogy Huciskó-majort elfoglalták az oroszok és útban vannak Felsőtaróc felé! . . . Ennek már a fele sem tréfa! . . . Hát hol vannak az embereink, akik sebesülteket és betegeket hordanak?. . . Azok jönnek, de utánuk már csak a muszkák jöhetnek, mert a 28-as ezred átment az oroszokhoz! . . . Persze, persze! . . . Azok a csúnya muszkák azt ígérték karácsonykor, hogy megadják magukat, s nem tartották be ígéretüket, most a 28-asok megmutatták, hogy . . . minden Demosthenesnél szebben beszél a tett! . . . Nem ígérték, hanem megtették! . . .

Átmentek az oroszokhoz! ... Ez történt 1915 április 3-án, nagyszombaton! ...

Amikor megtudtam, hogy mi vagyunk a legelső vonal, visszaparancsoltam embereimet egy faluval hátrább, Alsótaróca. Magam pedig sietve elindultam a hadosztályparancsnoksághoz jelenteni, hogy visszavonultunk! ... A hadosztályparancsnokság Galbatőben volt. A falun keresztül vezető kőúton haladva, jobbkéz felől esett a templom, egy kis dombon. Már messziről hallatszott a körmeneten levők éneke, az ismeretes feltámadási dallam: . . . Feltámadt Krisztus e napon, alleluja . . . Régi fénnel, régi áhítattal énekelte a falu otthonmaradt népe, asszonya, öregje, gyermeke! ... Én is oda igyekeztem, ahol az ének hangzott, a templom mellé, a plébániára, ahol a hadosztály parancsnoka lakott. Éppen az utolsó akkordokat énekeltek, amikor rátettem kezem a kapu kilincsére.

Jelentettem a vezérkari főnöknek, hogy mivel Felsőtarócon egy lélek sem maradt, átjöttem én is Alsótaróca. Az őrnagy egy 1866-i hadvezér alakját öltötte magára és izgatott hangon így szólt: Werndl-puskákkal is lehet lőni! ... Ez magyarán azt jelentette, hogy szembe kellett volna szállni az előnyomuló oroszokkal! . . . Vagyis 1866-i gondolkodás szerint jó a puska, ha kovás is, csak jó ember fogja! . . . Amikor aztán az embert lelőtték, akkor elveszett a csata, elveszett az ütközet és vége lett a birodalomnak! . . .

A 28-as ezred minden tagjának Mannlicher-puska volt a kezében, mégsem szorította vissza az oroszokat, hogy lehet akkor azt kívánni, hogy rozsdás Werndl-puskákkal álljon meg egy század az előnyomuló ellenség előtt!? S hozzáteszem még azt, hogy azokkal a puskákkal, melyeket a mi kezünkbe adtak – nem lehetett lőni! . . . Olyan történyt adtak minden puskához tíz darabot, amelyből csak kettő sült el! . . .

De megértettem a vezérkari főnök hangját; tudtam és éreztem, hogy a jogos felháborodás mondatta velem ezeket a szavakat. Megcsendesedett ő is és belenyugodott, hogy mi most már nem Felső-, hanem Alsótarócon vagyunk. Végre is Alsótarócról éppen olyan jól lehetett utat csinálni, mint Felsőtarócról, sebesültek és betegek pedig nem voltak, mivel az egészségesek átmentek az oroszokhoz! . . .

Sötét este lett, mire a hadosztályparancsnokságtól visszamentem a századomhoz. Azt sem tudtam, merre vannak! Hang után kellett eligazodnom! Hangosan kiáltottam a 39-es nevet és így akadtam rá embereimre, akik megmutatták a házakat, melyeket elfoglaltak. Nagy volt a sírás-rívás minden portán! A jó tót vagy rutén népség, melynek hívatlan vendégei lettünk, magunkat még csak elfogadott, de már az állatainknak sehogy sem akart helyet adni. Megrémült a lovaktól és féltette tőlük a tehéneket. Azt a rágalmat költötte szegény apró álla-

tainkról, hogy agyonrugdossák a teheneket! . . . No, ilyen galíciái teli vérek nem olyan rugdalózdósak, hogy még kárt is tudnának tenni valamelyes szarvasmarhában. Ezekről ugyan nyugodtan alhat az istállóban minden fejőstehén, ezek nem mozdulnak egy tapodtat sem feléjük! . . . Rúgni?. . . Rúgni meg nem is tudnak! ... De honnan tudhassa ezt az az öreg rutén anyóka, aki most látta életében először ezeket a hadiállatokat?. . . Nekem kellett minden ház gazdáját megnyugtatom, hogy nem lesz semmi baj, csak engedje be lovainkat az istállójába, annál is inkább, mert tudhatja egészen jól, hogy engedelme nélkül is bekötjük őket. Ez a legutolsó érv volt a leghatásosabb. Erre elhallgatott minden anyóka, minden öreg gazda, s csend lett a lakóházak körül, csak a templom udvaráról szóltak az ágyúk, melyek még tegnap Felsőtarócról ijesztgettek hangjukkal minket, küldeményükkel pedig a muszka hadsereget.

Másnap megbarátkoztunk alsótaróci házigazdáinkkal. Nekünk a megbarátkozás nem esett nehezünkre, mert mi már megszoktuk, hogy mindennap más házi népünk volt, őket pedig egy szép ünnep, a feltámadás ünnepe hozta hozzánk közelebb! . . . Húsvét napja volt. A ház népe éppen olyan apró részletességgel végezte ünnepi szokásait, mintha híre sem lett volna a háborúnak! . . . Reggel misére mentek. A templomból hazajövet a család letelepedett az asztal köré. A szülők ültek, a gyermekek álltak. A családapa megszegette a kenyeret és mindenkinek kezébe adott egy darabot. Adott hozzá sonkát és kalácsot. De még mielőtt hozzányúltak volna az ételhez, letérdeltek az asztal előtt és hangosan imádkoztak.

A csoport orvosa meg jómagam áhítatos csendben álltunk félre, hogy a megható jelenetet ne zavarjuk. Mikor végeztek, felkeltek és megkínálták minket. Le kellett ülnünk az asztalhoz és ennünk kellett. Azután valahányszor valaki belépett a szobába, azt megkínálták szentelt étellel, sonkával, kaláccsal. Még ha tisztilegény vagy küldönc jött is, a ház gazdája ott termett, karon fogta és asztalához ültette. Délután 5 órakor kihozták az altisztek Bártfáról az élelmiszert, azoknak is le kellett ülni és enni kellett. Ez a nap a vendéglátás napja volt a háziaknál.

Hogy az ajándékot a magunk részéről viszonzzuk, megajándékoztuk a házigazdát egy üveg jó borral, amit nagy örömmel fogadott. Húsvét másnapján szabadságra ment a 7. század parancsnoka, Krenmayer főhadnagy, s Maschek alezredes engem bízott meg a helyettesítésével. Húsvét kedd jenek kora hajnali órájában kocsira szálltam és mentem a 7. századhoz Cigelkára.

A cigelkai plébániának meg eredeti forrásvíznek nem sokáig örvendhettem, mert másnap jött a parancs, hogy azonnal menjek a

századdal együtt Tapolytarnóba. Búcsút mondtam a cigelkai plébánosnak, aki egyike volt a legszimpatikusabb embereknek azok közül, akikkel a háborúban megismerkedtem. A Cigelka és Tapolytarnó közt fekvő Ferzsó faluban találkoztam az 5. századdal, amely ugyancsak Tapolytarnóba volt irányítva. Egyikünk sem tudta még ekkor, hogy miről lesz szó, csak a cigelkai plébános búcsúszavai sejtettek velem Valamit. Azt mondta a plébános, hogy nagy támadás készül a németek segítségével! . . .

Tapolytarnón beszállásolódtunk, s másnap reggel megkaptuk a 4/14. számú árkászszázad parancsnokától a részletes utasításokat. Első feladatunk az lett, hogy a Tapoly-folyó völgyében kiirtottuk az összes fűz- és körtefákat, kivágtunk minden bokrot, elsüllyesztettünk minden fatuskót, szóval a föld felszínével egyenlővé tettünk mindent. Pusztítottunk a falu lakóinak nagy szomorúságára mindent, ami pusztítható volt. Halomra raktuk a faágakat és meggyújtottuk. Égett, lángolt, végül füstölt minden, s oltására csak a szegény falusiak könnye gyűlt össze a szemekben! . . . Sajnálták gyönyörű fáikat, szép kertjeiket, s aggodalmaskodva nézték ezt a tervszerű pusztítást.

Joggal aggodalmaskodtak szegény tapolytarnóbeliek! . . . Még házaikra is kimondották a halálos ítéletet! . . . Földdel egyenlővé fog itt tétetni minden; a házak csak addig maradnak meg, amíg mi bennük lakunk, amíg a Tapoly-folyó mentén megássuk azokat az árkokat, melyeket aztán csapataink el fognak foglalni! . . . Akkor pusztulni kell mindennek, ami akadályozza a kilátást, katonai műnyelven – kilövést!

Április 8-án megkezdődött az árokásás. Megjelentek a falvak lakosai, öregek, asszonyok, lányok és gyerekek. Csendőrkkel rendelték ki őket úgynevezett hadimunkára. Vagy 150 nő és ugyanannyi férfi sereglett össze Tapolytarnó főutcáján, azok sírva, ezek káromkodva sorakoztak egymás mellé. Mindenkinék kezében ott volt a rozoga, magával hozott szerszám, ásó, kapa vagy kis szekerce. Ezeket a nőket és gyermekeket aztán nekünk csoportokba kellett osztani és vinni ki a hegyek oldalába, egy erdő szélére, fel kellett őket állítani egymástól két lépésnyire és lövészárkot kellett velük ásatni a falujuk alatt, a házaik mellett, a saját kertjeikben.

A Tapoly-menti megerősítéseket Maschek alezredes vezette. Nem a saját elgondolása alapján intézte itt a munkát, valóban a németek keze volt a dologban, akik ezeket az árkokat csak tartalékállásoknak szánták, s csak visszavonulás esetén akarták csapatainkkal elfoglaltatni. Első tervük nem a visszavonulás, hanem az előretörés volt. Maschek alezredes minden másnap kijött megnézni, hogy hogyan halad a munka. Ilyenkor elbeszélgetett az út mentén – rendszeren

autójában ülve – az árkásztisztekkel. Ha velünk munkásosztagparancsnokokkal találkozott, el nem mulasztott bennünket arra figyelmeztetni, hogy csak szorgalmasak legyünk.

A 7. század parancsnoka, Krenmayr főhadnagy visszaérkezvén kétheti szabadságáról, átvette századát, én meg bevonultam az 5. századhoz, mely Kurón, Tapolytarnó tőszomszédságában volt beszállásolva és készítette a Tapoly-menti állások folytatását.

A kurói plébánia legkisebb szobáját foglaltam le hármunknak. Otthon volt a pap, Petricskó Illés főtisztelendő úr, meg a leánya, a Gizike. Rendes köznapi életüket nem akartam megzavarni, csak a konyhát sajtátítottam ki annyira, amennyire az egy szakácsnak, meg a három tisztilegénynek szüksége volt a helyre. Mivel a Gizike vezette a háztartást, s neki is volt két cselédje, el lehet képzelni, mi volt azon a konyhán, melyben öt cseléd forgolódott egy szakácsné mellett.

Amikor Gizike megszabadult a háztartás mindennapi gondjától, vagyis a főzéstől, leült a cimbalom mellé és eljátszott egy pár szép magyar nótát mindannyiunk gyönyörűségére. Édesapja ilyenkor büszkélkedve bontott föl egy üveg tokaji bort és behívott bennünket a lakására egy kis tereferére. Elmesélte ifjabb korát, a sárosmegyei urakkal való ismeretségét, szolid szórakozásait, melyeknek középontjában egy-egy tokaji üveg állott. Így töltöttük a napnak azt a részét, mely nem annyira háborúsnak, mint inkább békésnek volt nevezhető.

A háborús rész ezekben a napokban nem tüntet fel emlékezetre érdemes eseményeket. Nem voltak ütközetek, nem voltak végrehajthatatlan parancsok, olyan várakozással teljes csend honolt ekkor a mi harcterünkön, amilyen nagy események előestéjén szokott úrrá lenni. Hogy nagy események előestéjén voltunk, azt csak utólag állapítom meg a történetek alapján; akkor, ott a kurói plébánián még nem sejtettük, hogy a nagy csendben milyen fontos harctéri eseményeknek nézünk elébe! . . .

A köznapi csendet egy-egy átvonuló ezred zaja zavarta meg. Állt pedig ez a csendzavarás a kilakoltatásból, amiben ez alkalommal is volt részünk csakúgy, mint legtöbb szállásunkon.

A csapatok keleti irányban meneteltek. Naponta ment egy ezred, s Kuró rendszeren éjjeli szállása volt az ezredparancsnokoknak. A plébániát mind meglátogatta. Volt olyan, aki az egész házat a maga számára foglalta le s magához rendelt bennünket, őslakókat, hogy a szolgálati szabályzat értelmében átvegye tőlünk az állomásparancsnokságot.

Május 1-én azután megélnékvült a harctér. Messziről egész nap tartó ágyúzás hallatszott, ami biztos jele volt annak, hogy a tavasz beköszönésével kapcsolatban a mi téli ácsorgásainknak is vége szakad. Majd öt

hónapja állunk már a Kárpátokban! ... A muszka ez alatt az idő alatt itt, a mi szakaszunkon, jól viselkedett. Ha néhány ezredünk át nem megy hozzá, talán egy lépést sem tesz előre! . . . Azt a kevéske tényereséget, melyre ez alatt a hosszú idő alatt szert tett, csak annak köszönhettem, hogy némely ezredünk szabaddá tette előtte az utat. Most, öt hónap után, úgy látszik, mi kezdjük meg a támadást, s reméljük, különb eredményt érünk el öt nap alatt, mint a muszka öt hónap alatt! . . .

Május 3-án Bártfára kocsiztam, s másnap is ottmaradtam. Mikor visszafelé mentem a századaimhoz, szembe jött velem egy altiszt és tudomásomra hozta, hogy ne menjek egy tapodtat sem, a századok parancsot kaptak, hogy másnap, vagyis május 5-én, meneteljenek Bártfára, a hadtestparancsnokság székhelyére. Legnagyobb sajnálatomra búcsúzás nélkül kellett odahagynom a kurói plébániát; nem köszönhettem meg az öreg Petricskó Élésnek, meg a Gizike leányának a szíves látást, a kedves vendéglést, csak ezúton gondolok rájuk hálával és meleg szeretettel! ... Az ő házukból indultam el századaimmal arra az útra, mely aztán sok száz kilométer után mélyen az orosz birodalomba, a Styr- és Stochod-folyó partjára vezet, ahol a második háborús telet töltöttem századaimmal, a jó 39-es munkásosztagokkal! . . .

Az a három század, mely december óta a 3. hadtest körletében, a 28. hadosztály ezredeinek állásaiban és azok mögött dolgozott, most, május 5-én bement Bártfára és május 7-én elindult azon az úton, melyen az elmúlt esztendő december hónapjában jött – Galícia felé! . . . Együtt indult mind a három század. Még nem léptük át Szemelnyénél a határt, amikor utóíért bennünket egy autó és visszaparancsolt bennünket Bártfára.

Maschek alezredes tudomásunkra adta, hogy már kora reggel meg akarta mondani, hogy ne menjünk egy tapodtat sem, de nem lelt meg bennünket; ezért küldött utánunk, s most maradjunk itt, míg további parancs nem érkezik számunkra. Egyesítette és egy parancsnok alá helyezte a Bártfán levő összes munkásosztagokat.

Május 8-án aztán tudomásunkra adta, hogy a 3. hadtest körletéből kiválunk és a további parancsokat a 3. hadsereg hadtápparancsnokságától fogjuk kapni. Ezzel el is búcsúzott tőlünk! . . .

Ezen néhány napi bártfai tartózkodás alatt tudtuk meg, hogy mi is történt május első napjaiban a harctéren, az orosz fronton! . . . Át-törtük a muszka vonalat Gorlicénél, s most győzelmesen nyomulunk előre, úzzuk a muszkát! . . . Kergetjük ki a Kárpátokból! . . .

Május 8-án háromfelé szakadt az a három század, mely eddigelé az én parancsnokságom alatt egy csoportot alkotott. Az 1. század elment a 28. hadosztállyal, az 5., amelyiknél én is voltam, elindult a

Dukla-szoros felé, a 7. pedig egyelőre ottmaradt Bártfán a vasútállomásnál.

Az 5. század Alsómerséről Ladomérvágására ment és javította az utat Felsővízköz és Ladomérvágása között. Amely ház nem volt leégetve, abban mi húztuk meg magunkat. Ladomérvágásán közvetlenül az országút mellett fogtunk tanyát egy régi úrilakban; még ott voltunk, amikor visszaérkezett a ház gazdája, egy öreg úr, aki az oroszok elől való első menekülés alkalmával veszítette el feleségét. Most egy hú cselédasszony kísérte vissza. Ez a cselédasszony első alkalommal nem menekült el az oroszok elől, hanem szembeszállt a katonákkal, s most büszkén emlegette, hogy bizony ő ököltre ment a muszkával, s kölcsönösen ütlegették egymást. Gyűlölte az oroszot! . . . Pedig maga is olyanféle nyelven beszélt! . . .

Ladomérvágásán keresztül csak úgy özönlött a muszka fogoly! . . . Háziasszonyunk kiállt ilyenkor az út mellé, csípőre tette mind a két kezét és ahogy csak kifért a torkán, olyan hangosan buzdította a lógós fejjel menetelő orosz foglyokat: „Menjetek, csak menjetek, erre visz az út Budapestre! . . .”

Amilyen gúnyosan a parasztasszony ezeket a szavakat mondta, s ahogy illegette magát hozzá, ha a muszka cár látta volna, egészen bizonyosan a föld alá bújt volna szégyenében! . . .

Május 13-án befejeztük az út javítását, s a következő napon elindultunk Duklára! . . . Nem először jártunk ezen az úton! . . . Én itt vezettem december elején az ezredhez a négy és félszáz embert, az 5. század itt vonult vissza novemberben; nagyon jól ismertük a most földig leégett Alsókomárnok, Felsőkomárnok, Alsóhunkóc, Felsőhunkóc neveket, jól tudtuk, hogy ezek után a falvak után egy erdő következik, az erdő hegynek vezet, s mikor kiérünk belőle, akkor még vagy 100 métert haladunk, akkor ott lesz egy kő, melyre ez lesz rávésve: *Magyarország határa.*

A NEGYEDIK HADSEREGNÉL.

GALÍCIÁN KERESZTÜL.

Galicia lett ismét a harctér; itt védte újra a magyar Magyarországot, a tiroli Tirolt, s ahol az elmúlt esztendő őszén a muszka diadalútja volt, ott lett most a muszka hadsereg temetője.

Amikor sapkákat levéve átléptünk a magyar határon, nem voltunk olyan merészek, hogy arra gondoljunk, hogy még orosz földre is tesszük valaha a lábunkat; akkor még szívünk egyetlen vágya az

volt, hogy visszaszerezzük Przemysl várát, melyet március 21-én kénytelenek voltunk átengedni a muszkanak. Bár azt a jó százezer embert, aki a vár átadása alkalmával fogságba jutott, nem hozhattuk vissza, legalább a várat akartuk ismét birtokunkba venni.

Még Magyarország területén voltunk, amikor megkaptuk azt a parancsot, hogy rohamlépésben előhaladó csapataink után meneteljünk Zarsyn községbe. Ez a helység a Krosnó-Jasló közti vasútvonal mentén fekszik, s az elmúlt esztendő októberében és novemberében néhány hétig éppen annak az 5. századnak volt kellemes otthona, melyet én most oda irányítottam.

A Dukla-szoroson áthaladva, első állomásunk a már sokszor említett Dukla város lett. Ami látnivaló benne és környékén volt, azt már elmondtam akkor, mikor először és másodszor jártam benne. Utoljára decemberben láttam, mikor az ötödfélszáz embert az ezredhez vezettem. Akkor azt mondtam, hogy az oroszok képzeletet meghaladó pusztítást vittek véghez benne. Azóta nem sokat változott. Ami szép volt most rajta, azt május hónap varázsolta rá és környékére. Gyönyörű lombok alatt, zöld pázsit-szegélyezte utakon ereszkedtünk le a Kárpátok keleti lejtőin s vonultunk a városba. A lakosság vegyes érzelmekkel fogadott bennünket. Annak, hogy a muszka eltávozott, mérhetetlenül örült, de hogy azt a sok fehér lisztet is magával vitte, amit pedig eladásra hozott ide, azon a duklaiak akkor, amikor mi odaértünk, nagyon búsultak. A haját tépte minden kereskedő, hogy miért nem vett az oroszoktól lisztet, amikor azok úgy kínálták! . . . De hát a jó duklaiak hűek akartak maradni a magyar liszthez, s mivel bizonyosra vették, hogy csapataink hamarosan kiűzik az oroszokat, nem vettek orosz lisztet. S most milyen jó üzletet lehetne csinálni fehér liszttel!.. . Kilója 2 korona! .. . Így vettük mi, akik már hónapok óta nem láttunk olyan lisztet, amiből palacsintát lehet csinálni! . . . Hiszen az egész telet kukoricakenyéren húztuk ki, s örültünk, ha egy kis barna liszthez hozzájutottunk, nemhogy fehér lisztre szert tegyünk. Duklán se sok volt ebből a lisztfajtából, nem is szívesen adtunk ilyen nagyon magas árat érte, de hogy legalább orvosságnak legyen a háznál, vásároltunk 15 kilót!...

Duklától utunk a krosnói medencén vitt keresztül, a Miesce-Piaszowe felé vezető országúton. Ennek az országútnak mentén voltak a híres petróleumforrások, melyeket most visszaszereztünk, nem kis öröme a petróleummal világító lakosságnak, mely azóta, hogy ezek a duklai, meg a híres drohobici naftakutak orosz kézre kerültek, kénytelen volt 1 koronát fizetni a békében 30 fillért érő petróleumért.

Május 15-én érkeztünk Zarsyn alá! . . . Igazi háborús kép tárult szemünk elé. A csinos, jómódra valló falu szét volt löve. Házaiban a

legénységet nem is lehetett elszállásolni. Tovább mentünk egy faluval. Itt voltak ugyan házak és fészerek, melyek fedelet nyújtottak, de minden házban három család volt összezsúfolva. Zarsyn lakossága is itt húzta meg magát. Megható jelenetek vonultak el szemeim előtt, mikor szállást nézni végigjártam a falut. Sok volt a sebesült polgári lakos. Egy ház ajtajában egy apával találkoztam, aki apró gyermekét karjaiban tartotta, a nagyobbacska mellette állt. Mind a hármuknak be volt kötve a feje. A picikének szemei lázasan égtek, nagy kék folt vette körül őket, ajkai fájdalomtól vonaglottak, mintha azt mondaná: Mentsetek meg a fájdalomtól és a biztos haláltól. A nagyobbik nem volt ilyen súlyosan sebesült, inkább az állandó félelem nyoma látszott ártatlan arcán. Az apa megjegyezte, hogy édesanyjukat agyonvágta a gránát! . . . Szent Isten! . . . sóhajtottam fel. Nem mentem tovább házat nézni, mert nem akartam ehhez hasonló jelenetet látni. Elég volt erre a napra a háborúból! . . . Csak a javításra kiszabott útszakaszt jártam. A falu közepén állt a templom. Most teteje le van égve, s ajtaján bemenni nem lehet, nem is szabad, mert életveszélyes. Vele szemben egy öreg épület épen maradt kapujában új élet csírája fakad. Kis bolt van felállítva egy konzervásládára, rajta néhány doboz gyufa meg két tábla csokoládé! . . . Hiába! . . . Az emberből nem lehet az életet kiirtani, legföljebb, ha agyonütik! . . . Aki él, az élni és keresni akar!... A tűzben meggömbült bádogfedél, mint koporsótető borul a romokra, lenyomva mindent mélyen a föld színére, vagy a föld alá! . . . A lakosok csak úgy lézengenek a tűzemésztette házak romjai között, mintha azt keresnék, hogy melyik téglá volt egykor az ő házuk fundamentuma! . . . Még arra is a szomszédban találnak rá! . . .

Útépítési munkánk nyugat felé haladt, s így jutottunk el Ryma-nowba, egy jellegzetes galíciai városba. Öt napot töltöttünk itt, azután visszafordultunk és a Dukla-Krosnó közti országútra tértünk rá, hogy Rogi és Rowne községek között töltsünk néhány munkás napot.

Május hó utolsó napjait éltük. Csapataink olyan gyors iramban haladtak előre és olyan messze voltak már tőlünk, hogy nekünk is indulni kellett, ha két héten belül utol akartuk őket érni. A hónap utolsó napján megkaptuk a parancsot, hogy menjünk a sanoki vasútállomásra. Egyéb nem állt a kézbesített papíron. Szabadjára engedték tehát képzeletünket és a magunk felelősségére megállapítottuk, hogy Sanokban vonatra fognak bennünket rakni és visznek Itália felé! . . . Ekkor üzente meg ugyanis Olaszország a háborút, ami nem csupán a hadsergben, hanem az egész országban őszinte felháborodást keltett. Az oroszokat űző csapatok egyrészt kivonták a harcvonalból, vonatra rakták és vitték az új harctérre, a délnyugati harctérre, a később olyan híressé vált Doberdóra.

Az a reménykedésünk, hogy minket is vonatra raknak és más harctérré visznek, nem vált valóra. Mikor június 2-án Sanokba értünk, az ugyanakkor odaérkező 7. századdal együtt megkaptuk a parancsot, hogy menjünk a 17. hadtesthez. Ekkor még azt sem tudtuk, hogy merre is van a legújabb gazdánk; de ez nem ejtett bennünket kétségbe, hiszen a harctéren nem lehet eltévedni, több-kevesebb keresés után kölcsönösen meglelték egymást a csapatok és parancsnokságok.

Sanokban tartózkodásom alatt találkoztam a 3. hadsereg parancsnokságához beosztott néhány ismerősömmel, akik közül egyiket-másikat Kassán láttam utoljára. Így Neukomm Gyula barátommal és kollégámmal, aki a 3. hadsereg drótnélküli táviró osztagához volt beosztva. Örvendetes hírt is kaptam tőle, június 3-án visszafoglalták csapataink Przemysl várát. Erre a hírre felkiáltott a 30. számú posta egyik tisztje: Most már Lemberg következik! Vissza fogjuk foglalni Lemberget is! . . . Lemberg mindjárt a háború elején orosz kézre került és a mi seregeink kudarcát jelentette. Most égtünk a vágytól, hogy ezt a kudarcot jóvátegyük! . . . Ha Lemberg is mienk lesz, akkor a muszka kitakarodik Galíciából, s megáll a „gőzhenger”, mellyel a minden oroszok cárja olyan fennhéjázó büszkeséggel fenyegetett meg bennünket! ...

Június 8-án a Grodek-Przemysl közti országút mellett fekvő Medykáig jutottunk és éppen akkor jelentkeztünk a 17. hadtestparancsnokságnál, mikor a hadtestet kivonták a harcvonalból és messze, más szakaszra tolták el. Kilátásunk volt további menetelésre. Június 9-én este 11 órakor megérkeztünk Przemyslbe. A város nagyon csendes volt; mondhatnám kihalt. Aki látta az ősszel, még az orosz ostrom előtt, vagy akár az első felszabadítás után, az most nem ismer rá. Igaz, hogy azóta nagy események történtek! . . . Przemysl elesett! . . . Elvitte az orosz a várőrséget, megsemmisítette azokat az erőd-műveket, melyek ő ellene voltak készítve, s most, hogy vissza kellett adnia a várat, megsemmisítette mindazokat az ágyúkat, melyeket nem volt érkezése elvinni, vagy ellenünk felhasználni. A várnak éppen azon a bejáratán, melyen most bevonultam, már egy alkalommal keresztülmentem, s jól megnéztem az első látogatásom alkalmával az út melletti védőberendezkedést: ágyúkat, drótsövényt, árokerősítéseket. Most minden rommá vált. Szegény 15-ös ágyú! . . . Derékon volt szétrobbantva! . . . Abból többé már nem ló senki! . . .

Przemysl már nem vár, hanem hídfő! . . . Ahol ezelőtt félesztendővel még a várparancsnokság székelt és Kuzmanek tábornagy parancsnokolt, ott most hídfőparancsnokság lakik! . . .

Przemyslből június 10-én indultam el századdal azon az úton, melyen az elmúlt év októberében dolgoztam. Rokietnicán meg

álltam ebédre azon a plébánián, melyben akkor laktam. Otthon találtam a papot, aki akkor az oroszok hamaros visszatérését jósolgatta. Most is hebegett, mint az ősszel, de most óvatosabb voltam, mint akkor; nem fizettem neki sem a szállásért, sem a zöldszakarmányért, melyet lovaimmal a portáján lelegettettem. Akkor nagyon vastagon fogott a krétája, még a két esztendőnek előtte elkopott ekevasát is velünk fizettette meg, mondván, azt a mi embereink vitték el! . . .

Június végén a napok melegek, mondhatni forrók voltak. A déli órákban nem volt érdemes menetelni. Úgy osztottam tehát be az utat, hogy kora hajnalban indultam, s minekutána jó felét megtettem, hosszú pihenőt adtam embereimnek. A déli órákat így pihenésre lehetett felhasználni. Így terveztem ki június 11-én is. Hajnalban indultam és 10 óra tájban már utam javarészét magunk mögött hagytam. Már úgy volt, hogy pihenni kezdünk. Lépésben haladó lovam mellett egyszerre sebes vágatású kis csapat surrant el. Mögülünk jöttek, nem is vettem őket észre. A lovasok utolsója magához int, szinte magával ránt. Sarkantyúba kellett kapni a Pirost, hogy vele menjek. A lovasliszt röviden ennyit mondott: A 17. hadtest keretéből a mai napon kiválunk és holnap jelentkezünk a 4. hadseregparancsnokságnál a Przeworskától északra fekvő Gorlicina község bejáratánál. Hozzátette még, hogy a mai napon csak Kancugáig kell menetelnünk, holnap folytatjuk az utat.

Végtelen nagy örömmel vettük ezt a parancsot! ... A4, hadseregnek azokban a körökben, melyekben a mi szerény életünk folyt, nagyon jó híre volt. Aki a 4. hadsereghez tartozott, az nem is tudta – véleményünk szerint –, hogy háború van. Rendesen a hadtápkörletben foglalatostkodott, ami felért egy hercegi életbiztosítással. Úgy képzeltük, hogy ezentúl nekünk is olyan dolgunk lesz, mint azoknak a munkásosztagoknak volt, melyek a 4. hadsereg körletében működtek. S bár még a 4. hadseregnél eltöltendő esztendőnek első órájáról sincs jogom beszámolni, elárulom, hogy ábrándszerű reményeink valóban beteljesedtek! ... A 4. hadseregnél sokkal jobb sorsunk lett, mint volt az első esztendőben! ... A kárpáti nehéz harcok és hidegek után talán meg is érdemeltük! . . .

Kancugáról június 12-én reggel 4 órakor indultunk el Przeworsk felé, hogy a városon túl megérkezzünk Gorlicina faluba. Dél előtt 10 órára el is értük a várost, s hosszú pihenőt tartottunk. Innen már csak félóránnyira volt az a bizonyos falubejárat, ahol 11 órára meg kellett jelennünk, hogy a 4. hadsereg hadtápparancsnokságának bemutatkozzunk. Az előbb említettek után talán mondanom sem kell, hogy milyen jókedvvel meneteltek az én embereim, milyen szívesen

mondtak le még a hosszú pihenőről is, csakhogy hadtápkörletbe kerüljenek.

Éppen déli 12 óra volt, amikor megérkezett egy szürke automobil, s abból egy friss mozgású ezredes szállt ki. Bemutatkoztunk. Én mint csoportparancsnok jelentkeztem s jelentettem azt is, hogy jelenleg egy századot vezetek, mert annak parancsnoka szabadságon van. Az ezredes, – Marussig ezredes – tudomásomra adta, hogy ő a csoportparancsnokságot megszünteti, nekem át kell vennem egy századot; annak a századnak a parancsnoka, melyet én átveszek, ott marad a századnál, mint beosztott tiszt. Tehát máától kezdve az ő. század parancsnoka vagyok! . . .

Mint az 5. század parancsnoka, azt a feladatot kaptam, hogy hozzam rendbe az országutat Gorlicinától Sieniawáig. Ez a város, mely valamikor a lengyel királyok kedvenc tartózkodási helye volt és Przemyslhez hasonlóan megerősített hely volt a San-folyó mentén, akkor, mikor én a róla szóló parancsot megkaptam, még az oroszok kezén volt. Csapatainkat éppen a megerősített hídfőre támaszkodva itt megállították az oroszok és tekintélyes veszteséget is okoztak.

Amikor az út szemrevételezése végett Gorlicinától Sieniawa irányában előrelovagoltam, a szomszédos Jagiela község határában elhelyezkedett tábori ágyúezred egyik ütegparancsnokától megtudtam, hogy június 13-án délután fogják csapataink rohammal elfoglalni a sieniawai hídfőt.

Június 14-én aztán átmentünk a San-folyón rögtönzött hídon és rendbe hoztuk az utat Sieniawa irányában. De magába a városba nem jutottunk, mert közben megváltoztatták a parancsot és egy szomszédos faluba, Zlotyba küldtek bennünket, hogy az ott levő támpontot javítsuk ki.

A sieniawai hídfő egyszer már birtokunkban volt, az oroszok azonban visszavették tőlünk; most ismét el kellett foglalni. Ennél a június 14-i támadásnál bajor csapatok is segítettek hadseregünknek. Alig kergették ki a városból a muszkát, máris ott termelt két munkásosztag és a saját tüzérségünk mögött 100 lépésnyire már serényen folyt a hídfő rendbehozatala.

Az 5. század Sieniawától kissé délre, Zloty falu alá menetelt, hogy az árkokat, állásokat használhatóvá tegye. Utunk egy, a San-folyó mentén húzódó réten vezetett keresztül. Még ott heverték az előző napi ütközetben elesett német és orosz katonák temetetlenül a zöld fűvön, és bár nem messze tőlük német egészségügyi csapat táborozott, akiket figyelmeztettem is a hullákra, másnap is ott találtam azokat úgy, hogy embereket rendeltem ki, akik tisztességesen eltemették mind a kettőt.

Még mielőtt a sieniai hídfőhöz tartozó Zlotyba érkeztem volna, Jagiela alatt találkoztam Hackenberger ezredessel, akire ennek a hídfőnek a rendbehozatala bízva volt. Mikor bemutatkoztam neki és magyarosan hangzó nevemet meghallotta, ezekkel a szavakkal fordult hozzám: – Magyar? ... – Igenis! – feleltem. – Akkor annál jobban örülök – mondta. Nem kell azt hinni, hogy az öröm az én személyemnek szólt. Hackenberger ezredes azonnal hozzátette, hogy miért örül annak, hogy magyarokkal van dolga. – Azok nagyon jól tudnak dolgozni – mondta. Ha azokra rábíz valamit, akkor nyugodt a munka minősége és elvégzése felől. Ez az előlegezett bizalom büszkévé tett és ameddig Hackenberger ezredes parancsnoksága alatt dolgoztam, különösen vigyáztam arra, hogy a magyarokról táplált jó véleménye ne változzék meg.

Június 14-én délután és 15-én egész nap a Zloty alatti támpont javításával voltunk elfoglalva; mindkét nap meglátogatott bennünket nagy sárga autóján Hackenberger ezredes. A második napon magával hozta Reiter főhadnagyot is, aki visszaérkezett szabadságáról. Ezen alkalommal nálunk maradt az ezredes úr ebéden és nem csupán a munkával, hanem az ebéddel is meg volt elégedve; ezen utóbbiért járó dicséretet ezennel ünnepélyesen átadom Böszörményi művésznak, a fakanál nagytudományú forgatójának! . . .

Június 16-án átrándultunk a 7. századhoz, mely Gajdy nevű községben készített a mienkhez hasonló támpontot. Utunk fiatal fenyőerdő mellett vezetett. Az erdő tele volt lövészárokkal, melyben három nappal ezelőtt még a muszkák voltak. A lövészárók mögött néhány lépésnyire, tartalékok számára készült földalatti üregek bejárata tátongett. Ha kissé befordultunk az erdőbe, halomszámra heverték az oszlásnak induló holttestek. Volt olyan, mely ülve, egy fenyőfának támaszkodva adta ki lelkét! ... Az árokban mindenféle fehérműdarab hevert, különösen kapcát lehetett sokat látni. Ebből arra következtettem, hogy váratlanul érte itt a muszkát a támadás, meglepték őket a csapataink . . . Varjak sűrű csoportja keringett az erdő felett. Akaratlanul is azok a bizonyos hollók jutottak eszembe, melyek hulákra vadásznak, hogy kielégítsék éhségüket! . . .

Az erdővel szemben, az út másik oldalán magas rozsvetés volt, melyből puskaagyak merevedtek az égnek. Valaki, aki mindjárt a harc után erre járt és végigment a rozson, beleszúrta a szuronyt, hogy jelezze az aratni szándékozóknak, hogy ebben a vetésben már járt valaki, az a bizonyos kaszás, amelyik innen-onnan egy esztendeje ritkítja az embernek nevezett földi veteményt Európában! . . .

Borzasztóan dúlt itt a harc néhány napnak előtte. De nemcsak itt, hanem az egész sieniai hídfőben, sőt magában a városban is.

A 8. század parancsnoka még annak a napnak délutánján be-
ment a városba, amelyen csapataink kiűzték onnan a muszkát és
borzasztó dolgokat mesélt nekünk, kik csak nyomait szemlélhettük
az ütközetnek. Ő még látta a szanaszét, majd halomban heverő holt-
iesteket, melyeket aztán kisebb-nagyobb sírgödrökbe temettek el. Nem
csak a város alatti árkok és védelmi állások voltak tele halottak-
kal, hanem a házak is, melyekbe beleszorult az életét védelmező orosz
katonaság. Volt olyan ház, melybe vagy ötven embert szorítottak be
a támadó német katonák s bizony legtöbbször csak a halál felé hagy-
ták nyitva a kaput! . . .

Amikor mi június 16-án délután bevonultunk a városba, már
csak egy utcája volt meg, a többit elhamvasztotta a tűz. Az emberi
képzelet nem is tudná tökéletesebben megalkotni a tűzpusztítás képét,
mint ahogyan itt a való élet elibénk tárta! ... A júniusi holdfényes
éjszakában égnek meredő csupasz kémények ujjal mutattak a bün-
tető Istennek csillagokkal kirakott palotája felé, miközben a nyolcgyer-
mekes család féltőn húzta meg magát romokban heverő háza
dohos pincéjében. Az évszázados zsinagóga füstös négy fala közt orosz
hadifoglyok káromolták a földi isteneket, a keresztény hívő meg
templomának ajtaját deszkával beszegezve találta, rajta ezzel a fel-
írással: „Bemenni életveszélyes! . . .” Már csak arra várt a templom,
hogy összedüljön! . . .

De nemcsak Sieniawa volt majd földig leégetve és szétrombolva,
ilyen állapotban voltak a többi környékbeli helységek is.

A 7. és 8. század Pokrzywytól Pavlowáig készítette az utat, vagyis
vájta a homokot mindig mélyebbre és mélyebbre, hogy valamelyes
szilárd rétegre találjon, mely aztán elbírja legalább a tréncocsit, vagy
a legkisebb átméretű ágyút! . . . Ugyanilyen munka várt az 5. szá-
zadra, mely néhány nappal később Sieniawa és Krzywa közt próbálta
járhatóvá tenni az utat. Ennek az útnak kellős közepén volt Dobra
falu, mely hosszan nyúlt el az országút mentén; jobbra és balra
házak húzódtak, melyeket kertek választottak el egymástól. A kertek
és udvarok keresztül-kasul voltak építve lövészárokkal, melyeket
négy-ötsszörös drótkerítés tett bevehetetlenné! ... És mégis itt hagyták
a muszkák, pedig több kilométer hosszúságban húzódtak és biztos
akadályként szerepeltek! . . .

Dobra falunak is jutott az ezen vidéken sűrűn hulló gránátokból,
néhány házat meg is lyuggatta az ágyúgolyó, de ami megmaradt,
abban otthon ült a lakosság. Ez a táj jó egy évnek előtte, a háború
kitörésekor látott katonákat, harc meg azokban a szeptemberi napok-
ban, amikor orosz kézre jutott, alig volt, a falut tán el is kerülte! . . .
Itt úgy folyt a munka, mintha nem is volna háború! ... A paraszt-

asszony tyúkot ültetett, csibét nevelt, disznót hizlalt, s hogy most visszajöttünk a minket megillető földre, bőven jutott nekünk is ezekből a nyári eledelekből! ... A templom új falait itt is a fényképezőgép menti meg a biztos pusztulástól, tornya – mely jó orosz divat szerint öt is volt – már régen nincsen! . . . Régen? ... Üt napja! . . . Igaz, hogy ez alatt az öt nap alatt már a Monarchia határán túl eső Tarnogród lakossága is áttért az osztrák császár hűségére, a muszka hadsereg pedig kezdte elfelejteni, hogy Galíciában is volt egyszer orosz uralom! . . .

Amikor mi a dobrai rántottesirkével könnyítettünk a földi élet terhén, csapataink a híres Tanew-folyó mindkét partján birkóztak a muszka seregekkel, s derekas küzdelmet vívtak ezen folyó lapályáért! . . . Már arra gondoltunk, hogy megáll a Gorlicénél megkezdődött nagy offenzíva és csapataink meglegszenek azzal, hogy kiúzták saját területünkről az oroszokat! ... A negyedik hadsereg lázas sietéssel javította a San-mentét, amiből megint csak arra következtettünk, hogy csapataink belefáradtak a muszkaüzésbe és jól kiépített állásokba fognak visszavonulni! . . .

A San-menti erődítések vezetősége Sieniawán székelt. Itt lakott Hackenberger ezredes, itt volt Waldmann őrnagy, s ide rendelték egy szép napon engem is Jakobovits barátommal egyetemben. Hackenberger ezredes tudomásunkra adta, hogy annyi orosz fogoly van a keze alatt, hogy nem képes összes embereit ellenőrizni, ránk akarja bízni munkásainak egy részét! . . . Legyünk segítségére! . . .

A sieniawai hídfő legtöbb pontján megfordultunk már, láttuk a Zloty alatti erődítéseket, Gajdy falu határát, s jártunk már Wilewa irányában is. Ennél az utolsónál állapodjunk most meg öt napra és vegyük szemügyre az itt folyó munkát, tábori megerősítéseket! . . . Egy katonai és egy népfelkelő munkásosztag kereteibe beillesztve dolgozik itt Sieniawa hadba nem vonult népe, gyermek je és öregje, meg vagy ezer orosz fogoly, amely utóbbiakra 10 népfelkelő cseh katona ügyel. Az árok, melyet mélyíteni kell. laza homoktalajba van vájva s mentül mélyebbre halad, annál jobban szélesedik, mert minden ásónyom után beomlik az oldala. Hogy a végleges beomlást megakadályozzuk, az árok szélét fűzfafonattal vonjuk be. Lassú munka nagyon, ha hozzávesszük, hogy az oroszok nem valami nagy ambícióval dolgoznak; az öreg felügyelők pedig inkább beszélgetnek a rájuk bízott emberekkel, semmint biztatják őket! . . .

Most, hogy mi idejöttünk és egy kicsit a körmére nézünk a társaságnak, halad a fonott fűzfafal és szélesednek az árkok! ... De a mi módszerünkkel nem soká fogják bírni az orosz foglyok, s néhány nap alatt kórházba kerülnek a fiatal és öreg polgári munkások is.

Nagy baj, hogy az orosz foglyokat munkába fogták, mihelyt fogságba kerültek. Nem fertőtlenítették őket, ruhájuk, különösen fehérneműjük elpiszkosodott, s szegények alig tudtak mozogni a rajtuk élősködő férgek miatt! Kieszközöltem, hogy engedjék őket megfürödni a Sanf oly óban, ami meg is történt; félórával előbb szüntették be azon a napon a munkát, amelyen levezették őket fürödni. Sajnos, fehérneműjüket nem moshatták ki, mert csak egy ruhájuk volt, s ha az nem szárad meg, nincs mit fölvenniök! . . . Így kénytelenek voltak tiszta testükre felhúzni a szennyes fehérneműt! . . .

Hatnapi felügyelet után tudomásunkra adta Waldmann őrnagy, hogy másnap, július 1-én már nem tartozunk az ő hatáskörébe, vonuljunk be századunkhoz,

Jakobovits Jóska elindult a maga külön vezérkarával Tarnogródra, hogy minél előbb utolérje századát, én pedig a magam hátra-mozdítóival elindultam a 4. hadsereg hadtáparancsnokságához, mely ekkor Lezajskban székel. Érdeklődni mentem Marussig ezredeshez, hogy mi lesz a nekem és Jakobovits Jóskának kijáró kétheti szabadsággal? Mi még nem voltunk szabadságon, egyik társunk pedig már kétszer is látta családját azóta, hogy odahagytuk otthonunkat. Kérvényünket két hétnek előtte adtuk be, s az ezredes úr megígérte, hogy pártolólag veszi át őket. Gondoltam, milyen jó lesz, ha az a szabadságlevél nem kalandozik a különböző tábori postákon keresztül felénk, hanem egyenesen az én kezeimbe kerül, ahol mégis csak a legjobb és legbiztosabb helyen lesz . . .

Amikor Lezajskban a hadseregtáparancsnokságnál Marussig ezredes előtt kiejtettem a szabadságot jelentő német szót, az öregúr szavamba vágott és ezeket mondta: Siess a kiadóhivatalba, valószínű, hogy még itt lesz. S én röptem abba a bizonyos kiadóba, hogy elfogjam azt a szabadságlevelet, melyre magamban már négy hónapja, az egész világ előtt pedig két hete vártam! . . . Megkaptam úgy a magamét, mint Jakobovits barátomét, s kiolvastam belőle, hogy július 5-től számított kétheti szabadságnak én vagyok a legboldogabb birtokosa! . . . Elmentem a hadseregtáparancsnokság étkezdéjébe, ahol 3 koronáért megettem egy adag levest, marhahúst és császármorzsát, megittam hozzá két korsó sört, s azután röptem velem a kocsis Tarnogród felé. Este 7 óra volt, amikor megérkeztem Tarnogródba. A városon nem látszott meg, hogy a polgári lakosság fele elmenekült; maradtak éppen elegenden. S aki otthon maradt, az ilyenkor estefelé mind kint volt a város főterén, s bámúlta a keresztülmenő katonákat, s kínálta nekik a soha el nem fogyó gyufát meg csokoládét! . . . Engem is ilyen üzleti szellemtől áthatott csapat fogadott mindjárt a város bejáratánál; ügyet sem vettem rájuk, csak embereimet kerestem, mert biztosra vettem,

hogy valamelyik 39-est csak meglátom az utcán! ... S kit láttam meg legelsőnek? . . . Jakobovits Jóskát, aki bizonyosra vette, hogy én szabadságlevéllel a zsebemben fogok muszka földre lépni! . . . Igaza volt! . . . Amikor megpillantott, nem is kérdezte, hogy megvan-e a szabadság, hanem kiolvasta a szeméimből, hogy másnap reggel indulunk hazafelé! . . . Megkezdődött a csomagolás és kocsikeresés! Előbbit legényem végezte, utóbbira pedig Jóska barátom vállalkozott! . . . Lett is kocsis hamarosan. Fogott József egy teherautóst, aki másnap Przeworskba készült és hajlandónak nyilatkozott arra, hogy fölvesz bennünket a kocsijára.

Július 2-án reggel négy órakor fölkelünk, s jó falusi emberek módjára kimentünk a főterre az autóhoz, beletelepedtünk, kocsisunkat meg lovászunkat útnak indítottuk a század után, mely előző nap elment Bilgoraj nevű községbe utat készíteni. Megüzentük neki, hogy mi már nem megyünk utána, hanem mindjárt az orosz határtól visszafordultunk és két-három hétig nem is látjuk őket! ... öt és hat óra között azután megindult velünk a „bérautó” és vitt bennünket Sieniawán keresztül Przeworskba. Sieniawán kinéztünk az autóból; láttuk a szép fűzfafonatos lövészárkokat, távolabb az ácsorgó muszka foglyokat, az út mentén rommá égett házakat, az út két oldalán a krajcárt kolduló gyermekhadat, úgy, ahogy láttuk tegnap reggel, amikor elindultunk innen.

Kilenc és tíz óra között megérkeztünk Przeworskba; éppen csak annyi időnk volt, hogy jegyet válthassunk, máris indult velünk a vonat Przemysl felé. Egyelőre csak odáig, de ezzel is közelebb jutottunk Mezőlaborchoz! Przemyslben aztán megtudtuk, hogy délután 5 órakor indul egy vonat, mely Budapestig fog bennünket vinni. Bementünk a városba ebédelni, s ebéd után egy római főurat megszégyenítő kényelemmel vártuk a vonat indulását.

Talán soha nem indult vonat Przemyslből pontosabban, mint a mienk. Mikor délután benne ültünk, örömmel állapítottuk meg, hogy reggel 5-től délután 5-ig nagyszerűen utaztunk! Átestünk az út legnehezebb részén, ezután minden simán fog menni! . . . Hiszen erre már menetrend szerint járnak a vonatok! Itt már gyorsvonatra is át fogunk szállni nemsokára!...

Hogy olyan gyorsan és szinte váratlanul odahagytuk a halál birodalmát, hogy annyira reményen felüli gyorsasággal haladtunk visszafelé, lelkünk, mely 10 hónap alatt megszokta a harctereket, nem is követte testünket. Bár igyekeztünk magunkat átadni az édes szabadság boldogító érzetének, itt Przemysl környékén, Nizankowice alatt, csak azok a húrok zendültek meg lelkünkben, melyek még a múlt

esztendő októberében és novemberében feszítettek itt ki a háború első hónapjainak eseményei! . . . Úgy, ahogy reggel még kíváncsian néztük az autóból Sieniawán azt a helyet, ahol egy-két nappal előbb magunk is dolgoztunk, úgy itt, ahol most vonatunk ment, a Magiera-magaslat alatt, a széles völgyben is azt a helyet kerestük, ahol ezelőtt kilenc hónappal idegeket megfeszítve szorgoskodtunk.

Ránksötétedik! . . . Elfoglaljuk a helyet, mely ülő és fekvő is lesz, mihelyt nem lehet nézni a tájat! . . .

Az éjjel sötétjében vonatunk is lassabban ment. Húzódott az út, s lemaradtunk a Mezőlaborcraól induló gyorsvonatról. Így félnappal később értünk Sátoraljaújhelyre és csak július 3-án este kaptunk gyorsvonatot Miskolcon. Este 11 órakor megérkeztünk Pestre! . . . Még volt annyi élet, amennyi egy szabadságos katonának kell, aki nem valami udvarképes öltözetben jelenik meg az orosz birodalom széléről Magyarország kellős közepébe! . . . Szombat este volt. Másnap, vasárnap lévén, nem volt alkalmam semmit sem beszerezni, pedig egész öltözet új ruhát akartam csináltatni, mert abban, amely ott kint jónak számított, vagy akár szép is volt, mégsem köszönhettem be abban a társaságban, melyben tetszeni igyekeztem! . . . Ezen hiúság miatt fel kellett áldozni drága szabadságomból egy napot! . . . Pesten maradtam és ruhát csináltattam. Hétfő este lett készen. Éjjel utaztam tovább a Zimony felé menő vasúton és kedden érkeztem meg fatornyos falumba, a szülői házhoz! . . .

Mikor kinyitottam a kaput, mely ezelőtt 11 hónappal bezárult mögöttem, s az udvarban foglalatoskodó édesapámat üdvözöltem, első szóra nem is akarta elhinni, hogy én vagyok! . . . Kocsit-lovat igényelő, úgynevezett requiráló katonának nézett, s csak mikor egészen közélébe értem, akkor ismert meg! . . . Akkor látott igazán meg, amikor már a két szeme megtellett könnyel! . . . Azután hívta az édesanyámat, akkor jött a felocsúdás, s a magam első szava: Hazajöttem! ... A szobám, a kutyánk, . . . minden, ami 11 hónap óta rám várt. s amire én vártam! . . .

Még tán meg sem melegedtem otthon, még le sem nyeltem az első falatot az édesanyám főztjéből, máris kibökkentette a szám, amit pedig nagy titokban szerettem volna tartani, hogy . . . megyek Versecére! . . . Nem is elleneztek! . . . Engedtek! . . . Pedig alig vártak! . . . S én másnap, rendes polgári menetrend szerinti vonattal elindultam Szabadkán és Szegeden keresztül Versecre. Éjjel 11 órakor érkeztem meg, megszálltam a Baross-szállóban, melynek tulajdonosa, a Kohn úr, nem tudott hova lenni örömeiben, hogy engem még egyszer megláthatott! . . . Azt hitte a jó lélek, hogy aki elment a háborúba,

annak oda kell veszni, az nem jöhet haza elevenen. Nekem meg még az ősz folyamán holt híremet költötték, s így megjelenéseim kellemes cáfolatként szerepelt a szomorú hír késői nyomában.

Másnap illemparancsolta látogatásokat végeztem. Elmentem az igazgatómhoz, azután olyan családokhoz, melyekkel a harcterről is fenntartottam a barátságos kapcsolatot, s két nap után, melynek szép emlékeit megőriztem szívemben, elbúcsúztam a kedves ismerősöktől, hogy folytassam otthon, a szülői háznál a szabadság második felét.

Fiatalos hangulattal, túláradó örömmel, s egy kicsit fékevesztett jókedvvel használtam ki azt a hat napot, mely fálumban még rendelkezésemre állt a visszafelé való indulásig. Bele is fáradtam ebbe a hat napba, meg – hat éjszakába! ... Az otthoni „nélkülözhetetleneket” egyetlen este sem tudtam nélkülözni, s széles dáridót csaptam azokkal, akikkel nem értettem egyet már majd egy esztendeje! ...

Július 17-én délután kimentem a feketehegyi állomásra, hogy egy legközelebbi vonattal elutazzam Budapestre. Éppen egy tehervonatot indítottak, s én abban a hitben, hogy majd Szabadkán előbb kapok csatlakozást Budapest felé, felszálltam a tehervonatra és egy óra múlva Szabadkán voltam. Nem sokra mentem a nagy sietéssel. Szabadkáról csak hajnali 3 órakor ment tovább egy személyvonat, s így én este 10 órától reggel 3 óráig várakoztam. Ha hazafelé ennyit kellett volna várakozni egy vonatra, tán gyalog indultam volna neki a szabadságnak! ...

Budapestről július 18-án délután 1 órakor indultam el gyorsvonattal, mely ekkor Sátoraljaújhelyig közlekedett.

Sátoraljaújhelyen átalakult gyorsvonatunk személyvonattá! ... Ez a helyes! – gondoltam. – Aki szabadságra megy, azt vigyék minél gyorsabban, aki meg szabadságról jön, az haladjon minél lassabban! ...

A sátoraljaújhelyi személyvonattal eljutottunk Mezőlaborcig. Itt megálltunk úgy éjfél tájban és másnap délben 12 órakor indultunk tovább. Ez a 12 órás késés meglepett bennünket. Aggodalmaskodtunk, hogy nem érkezünk meg a kiszabott időre, vagyis a 14. napra. Pedig erre az aggodalmaskodásra nem volt semmi szükség, mivel az utazás ideje nem volt beleszámítva a két hétre, úgyhogy amikor a vonatunk Mezőlaborc állomásán állt, akkor nekem jog szerint még szülőfalumban lett volna a helyem.

Mezőlaborctól kezdve utunk bizonytalan volt. A rendes menetrendszerinti vonatok nem közlekedtek, s a szállítmányos vonathoz hozzácsatolt kocsink nem egyszer nyílt pályán megálltak és huszonnégy óra múlva folytatták az utat. Időnkét beszélgetéssel töltöttük.

Lassan összeismerkedtünk s bizalmasak lettünk egymás iránt. A lupkovi szoros felrobbantott alagútjánál egy alezredessel és egy huszáros természetű tábori lelkésszel ismerkedtem meg. Az alezredes régi ismerős volt. Majd egy évvel ezelőtt Rawa-Ruszkán találkoztam vele, amikor embereim a vasútállomáson dolgoztak. Akkor még őrnagy volt és egy honvéd menetzászlóaljat hozott föl a harctérre. Amint most megtudtam tőle, ott Rawa-Ruszka alatt érte meg a tűzkeresztséget.

Hivatkoztam erre az első találkozásra, s ennek nyomán megindult a beszélgetés és tartott napokig, mert hiszen innen kezdve egy úton haladtunk és egyforma ideig ácsorogtunk! . . . Mesélt az alezredes a rawaruszkai, majd San-menti élményeiről, tapasztalatairól apró történeteket, nagy eseményeket és keserű panasszal végezte a mesét, mikor elmondta, hogy milyen mostohán bántak akkor a kitüntetésre felterjesztett honvédekkel. Ezt a mostoha bánásmódot már a magyar parlamentben is szóvá tették, megemlítem tehát azokat az eseteket, melyeket nekem és még néhányunknak az alezredes elmesélt.

Kezdte a sajátjával. Ott volt Rawa-Ruszkánál, végigküzdötte az októbertérségi San-menti harcokat, s most, hogy másodízben megy ki ezredéhez, kilátása van arra, hogy átveszi az ezredparancsnokságot. És nincs kitüntetése! . . . Pedig tudja egészen bizonyosan, hogy föl volt terjesztve. Egy másik eset. Jaroslaunál 1914 október havában az a zászlóalj, melynek parancsnoka volt, két hétig megszakítás nélkül tűzvonalban volt. Az ütközetek hosszú sora után ezredparancsnoka felszólította, hogy adja be kitüntetésre azokat a tiszteket, akik a kétheti küzdelem alatt leginkább kiváltak, akiket kitüntetésre legérdemesebbeknek tart. Ő azt mondta, hogy zászlóaljának minden tisztje egyforma buzgósággal teljesítette kötelességét, ő nem tehet közöttük különbséget, azt az elvet pedig, hogy az idősebbeket adja be első helyen, nem hajlandó magáévá tenni, tehát beadja minden tisztjét! . . . Ezredparancsnoka nem fogadta el beadványát, hanem utasította, hogy a zászlóalj öt legérdemesebb tisztjét terjessze elő. Mivel látta, hogy a saját elvét nem viheti keresztül, engedelmeskedett a parancsnak és beadott zászlóaljaból öt tisztet. Egyetlen egy sem kapott kitüntetést. Harmadik eset. Ezredének egyik századosa elesett a grodeki ütközetben 1914 szeptember elején. El is temették ott a harcmezőn és megírták az édesapjának, hogy fia hősi halált halt... 1915 márciusában aztán megjelent a hivatalos lapban, hogy N. N. honvédszázados, aki az ellenséggel vívott harcban hősi halált halt, ilyen meg ilyen kitüntetést kapott! . . . Adminisztráció ide, adminisztráció oda, ez a lassúság már fölér két hanyagsággal! ... De ez csak a honvédekkel szemben volt így! ... A közös hadsereg tisztjei és legénységi személyei már 1914 végén tele voltak kitüntetéssel. . .

Ilyen és ehhez hasonló panaszos esetek elbeszélésével rövidítettük a hosszúra nyúló utat, s az ácsorgások végtelenség felé igyekvő óráit.

Július 18-án még csak Chyrowban voltunk, s félős volt, hogy sahasem érzük el Przemysl városát, ahonnan pedig még sokat kell utazni a lassú járású vonatokkal, mire elérjük az orosz határt és azon túl a már jó messze járó seregeinket.

Przemysl és Jaroslau közt, a muninai állomáson felszállt vonatunkra Jakobovits József, aki egy vonattal előbb jött eddig, de vonata nem megy tovább, így a mienkre szorult és ott reménykedett velünk együtt, hogy majd csak nekiindulunk Galícia északi részeinek! . . .

Július 19-én délután megérkeztünk Przeworskba és azonnal jelentkeztünk a személyeket gyűjtő állomáson. Mivel a személygyűjtőparancsnokság velünk együtt érkezett, irodai tevékenységről ezen a napon szó sem lehetett; annyit mondtak, hogy jöjjünk másnap, akkor majd útbaigazítanak bennünket.

Július 20-án a személygyűjtő állomáson megtudtuk, hogy a 4. hadsereg hadtáparancsnoksága Janowban van

Przeworsktól Rozwadowba kellett volna jutnunk. De a vonat nem a legrövidebb úton ment, hanem körben, s így Debicán keresztül nagy kerülőt tettünk, hogy megérkezzünk ezen galíciai határállomásra. Debica előtt két kilométerrel megállt velünk a vonat, csakúgy, mint megáll az ember esze, amikor olyan vonaton akar utazni, amely többet áll, mint megy! . . . Ilyen volt a mi vonatunk.

Mikor az állomás előtt megállt a vonat, én leszálltam róla és be mentem Debicára és szereztem minden megérkező útitársamnak lakást. Kimentem az állomásra és türelmesen vártam azt a vonatot, mely ott állt az állomástól két kilométerre és nem jött be, csak valamikor éjfél tájban.

OROSZ FÖLDÖN – WOLHYNIÁBAN.

Július 23-án megérkeztünk Rozwadowba. Ez volt az utolsó vasútállomás Galíciában. Itt végződött egyszersmind a vasút. Békében innen nem lehetett vonaton keresztül menni a határon. Most építettek csapataink vasutat és másnap az orosz földön fekvő Zaklikowban voltunk. Itt kellett volna megtudnunk, hogy hová menjünk, ha a 4. hadsereg hadtáparancsnokságát el akarjuk érni! . . .

Életemben harmadszor érintettem orosz földet. Először 1914 szeptember 2-án Rawa-Ruszkától északra 50 kilométernyire! . . . Egyetlen éjszakát töltöttem akkor Tysowce nevű faluban. Másodszor 1915 július

1-én Tarnogródban. Akkor is csak egy éjszakát töltöttem a községben, Másnap mentem szabadságra! . . . Nagy volt a különbség ezen két egy-napos oroszországi tartózkodás között! . . . Emlékszem, hogy amikor első ízben orosz földre értünk, éjszakára szuronyos őrt állítottam minden olyan fészker elé, melyben embereim aludtak, mert az a hír voll elterjedve, hogy éjnek idején, amikor mindenki alszik, a polgári lakosság bekötözi a fészerek ajtait és rágyújtja a bentlókra az épületet. Annyi bizonyos volt, hogy egyes vidékeken a polgári lakosság nyíltan; ellenünk lépett fel, de ez nem orosz földön történt. Az itteni nép olyan jámbor volt, annyira távol állott a háborús szellemtől, hogy olyan áldozatra, illetve cselekedetre, mely esetleg életébe kerülhetett, nem volt képes!...

Most, hogy harmadszor léptem orosz földre, már nemcsak futó benyomások alapján fogok beszámolni ennek az országnak és vidéknek jellemző sajátságairól, hanem ezutáni háborús életemnek több mint egy esztendeje pereg majd itt le, s számol be mindarról, ami 1915 közepétől 1916 végéig velem és csapatainkkal történt.

Zaklikowban vagyunk! . . . Ide hozott bennünket a vonat és megállt velünk a falutól egy kilométernyire. Leszálltunk róla és magunk előtt láttunk egy óriási szekértábort, mely azért ácsorgott most itt, hogy a vonattal érkezett élelmet és lőszeranyagot felvegye és tovább szállítsa. Ez a többszáz kocsiból álló szekértábor egészen beborítja a falu és a vasútállomás közti pusztaságot; az ember úgy érzi, hogy a vonat közvetlen a faluban állt meg! . . . Csak mikor megindult, akkor tapasztalja keservesen, hogy az a futóhomok, mely itt a talajt alkotja, nem akar átváltozni téglajárdává! . . . Fárasztó, az utat nyújtó járda ez, melyen egyetlen utas sem megy hangos bosszankodás, esetleg szitkozódás nélkül keresztül! . . .

A község közepén nagy, négyszegletes tér terül el. A tér néhány házának ormáról fekete-sárga zászló nyúlik ki. Ezek jelzik a katonai hatóságok székhelyét. Mi is ilyen zászló felé vesszük az utat. Itt óhajtjuk megtudni, hogy hol van a parancsnokság, melyhez menni szándékozunk.

Az útbaigazítás nem sikerül. Csapataink és parancsnokságaink olyan gyorsan változtatják helyüket, hogy innen még nem lehet semmi bizonyosat megmondani róluk. Maga az eligazító tiszt a következő napon már Krasnikban lesz, menjünk mi is oda, ott talán tud valami biztosat mondani.

A négyszegletes tér egyik oldalán árkádos ház sor van, ezek között van vendéglőnek látszó hely is, különben akármelyik házba betér az

ember, szívesen szóba állnak velem, ha valamit vásárolni akar! Élelmiszert, vagy ruhaneműt! . . . Mivel a hadtápparancsnokság még maga sem rendezkedett be, nem segíthetett ki bennünket koszttal, sem lakással, magunk mentünk mindkettő után. Betértünk egy tisztas itteni családhoz és rendeltünk két jó ebédet. Kaptunk is egy óra múlva kitűnő levest, borjúsültet kóser módra és valami itten szokásos nagyon cukros tésztát. És fizettünk mindezért adagonként 5 koronát! . . . Megért kettőt, de a többit sem sajnáltuk érte, hiszen itt errefelé olyan nehéz lesz elkölteni a szabadságról még megmaradt néhány koronácskát, hogy igazán kérhet a szakácsné egy ebédért 5 koronát.

Július 25-én reggel 8 órakor kimentünk a vasútállomásra, mely erdei vadászlakra emlékeztető, fenyőgerendákból készült szép ház volt és vártuk azt a vonatot, mely elvisz bennünket a legközelebbi állomásra, Krasnikra.

Emlékezetes név ez! . . . Még a háború első hónapjában tanultuk meg, s most, hogy felé közeledünk, a kegyeletes emlékezés érzete ébred fel szívünkben! . . . Kemény, diadalmas csatát vívtak itt csapataink tavaly, kemény harcok színhelye volt most is. Szabadságom egész ideje alatt Crasnik volt a hivatalos jelentés középpontjában! . . .

A krasniki vasútállomás nagyon hasonlított a zaklikowira. Ugyanazon munkásosztag készítette, a szolnoki 68-asok munkásosztaga. De a fekvése egészen más. Az homoksivatagon terül el, ez egy erdő kellős közepében van. Közvetlen a sínek mellett még megvannak a fák, csak ezután kerül sor a ritkításra, aszerint, hogy hogy lesz szükség a helyre. Az állomás környékén nagyon háborús az élet. Az erdő hatalmas fáin alatt, egy rögtönzött kis házikó körül, százával fekszenek a sebesültek. Köztük apácák forgolódnak, van, akit visznek, van, aki maga lábán megy be a kis házikóba kötözésre, van, akit kifelé hoznak hordágyon, nyomában a pap, körülötte lehorgasztott fejek! . . . Halott! . . .

A kötözőhely mellett van az átvonulók sátra. Ide megyünk be mindahányan. Most már katonai kezelésben vagyunk! . . . Vacsorát kapunk! . . . Tejbedara! . . . Végre! A sok konzerva és kolbász után egy kis húsnélküli étel! A sátorban alszunk és másnap reggel kocsin után nézünk, hogy eljussunk Piotrkowba, ahol állítólag századaink vannak.

Még mielőtt elbúcsúznánk Krasniktól, vessünk egy pillantást azoknak a magyar hősöknek sírhalmára, akik itt áldozták fel életüket a megmaradt magyarok életéért, akik itt pihenik örök álmukat, akikre minden élő és a jövőben élni akaró magyarnak tisztelettel kell gondolnia és akiről az itt következő sírirat kapcsán emlékezhetünk meg.

A 13. honvéd gyalogezred negyven hősi halált halt tagjának sírja lelett olvastam ezt a felírást:

*Krasniki dombon testiünk temetője;
Innen száll a lelkünk a csillagos égbe!...
Sírhintünk a szellő – öleli, csókolja,
S mezei virágot hord rajt koszorúba!...*

*Nagy orosz földnek minden kicsi rögje
Vérüinktől harmatos, vérünkkel bevetve.
Sarjadjon belőle diadalmas béke,
S a magyar honvédnek örök dicsősége!...*

Július 26-án a Krasniktól néhány kilométerrel odább megépített vasúton mentünk Wilkolaz községig; itt kértünk a 68-as munkásosztagok egyikétől két kocsit, egyikre felült Jakobovits Jóska, a másikra én és elindultunk abba a bizonyos Piotrkowba, ahol századainkat meg kellett találnunk.

Piotrkow 4 km hosszúságban épült egy út jobb oldalán. Ha valamelyik munkásosztag itt is van és a másik végén tartózkodik, egész nyugodtan azt mondhatja, aki az innensőn van, hogy a faluban nin csenek munkások. Így mondták azok a tüzérek és árkászok, akikkel Piotrkow bejáratánál találkoztunk. Nem mentünk tovább. Úgy gondoltuk, hogyha most nincsenek is itt, meg fognak érkezni hamarosan, mert azon az úton dolgoznak, mely Piotrkowon keresztül Lublinba vezet.

Július 26-ika volt! Az éjjelek olyan hidegek voltak, hegy nem bírtunk a hidegtől elaludni. Igaz, hogy a szél is kellemetlenkedett, a takarónk se volt valami vastag, de mégis csak a hideg volt a nagy, azért ébredtünk fel már hajnali három órakor! . . .

Minekutána felkeltünk, én nekiindultam gyalog annak az ország útnak, melyen századomnak dolgoznia kellett és addig mentem, míg rá nem találtam az én 39-es bakáimra! . . . Jakobovits Jóskáért kocsit küldtem úgy, hogy július 27-én délben otthon ettük meg az ebédet. Tizenegy napig voltunk úton, ennyi idő alatt tettük meg azt az utat, melyet odafelé két és félnap alatt hagyunk magunk mögött! Még szerencse volt, hogy nem megfordítva történt, s nem odafelé akadozott velünk a vonat, mert bizony akkor keveset ért volna a szabadság, melyre pedig majd félesztendeig várahoztunk! . . .

A század utat kapart. Nem mondhatom szebben, mert ez a munka, amit Piotrkowtól Lublinig el kellett végeznie, nem volt más, mint útkaparás. A vigasztalanul unalmas munka után várt reánk a kellemes nagyváros, Lublin, melynek hírért már a háború első hónap-

jában vágyó örömmel emlegettük! . . . Most kezünkben van; csapataink már túlmentek rajta, jelenleg a 4. hadseregpáncsnokság székel benne, s néhány nap múlva tovább megy, akkor bemegyünk mi, vagy legalább is keresztül megyünk rajta! . . . Most még csak vidékét látjuk. Gyönyörű termőföld! ... A síkságon most érik az aransárga búza, már lehet aratni! . . . Aratógép áll az egyik tábla mellett, ló is van előtte, s magyar huszár ül rajta! . . . Irigylem, mert lelátszik a képeről, hogy rettentő boldog!

A Piotrkowtól Lublinig vezető országúton lassan haladtunk, pedig nagyon szeretnénk volna már bent lenni a városban! . . . Július 31-én aztán kocsira ültünk mi tisztek és bekocsiztunk egy órácskára. Másnap ismét bent voltunk, már csak azért is, mert falumbeli búcsú napja volt és szerettem volna emlékezetesen eltölteni ezt az emlékezetes évfordulót! . . . Tavaly ezen a napon indultam el hazulról, nem is ettem tisztességes ebédet, most illenék pótolni az akkor elmaradt hangulatot!

A város már messziről gyönyörű; mentül közelebb megyünk, annál jobban elbűvöl bennünket. Az út, melyen befelé hajtunk, olyan gyárvárosias, jobbra és balra magas kémények emelkednek a házak között. Ez a rész nem nagyon érdekkel bennünket! . . . Hanem amikor a két-háromemeletes házak közé kerülünk és az ablakokból kendőt lobogtató hölgyek is kinéznek, akkor meglassítja Újvárosi kocsis a két szürkét, s nagy-boldogan megyünk be a város kellős közepébe. Mindenki vidám, minden ünnepélyes, de azért van minden mosolyon egy kis kényszeredettség, az ünnepélyességen is előmlik valami felületesség. Sok a tiszt, sok a kiöltözött dáma és sok a – fehér kenyér! . . . Szép éttermek, tömött üzletek, zsúfolt cukrászda! Benne katona, kokott, fagyalt és porter sör! ... Az utcán serdülő fiúk üzletet ajánlanak! . . . Eladó minden, ami nincs a talajba növe! ... S alig négy kilométerre innen dörögnek az ágyúk, majdnem idehallik a vezényszó, három napnak előtte még az orosz tisztek jártak ott, ahol most nekünk terítenek! ...

A kormányzósági palota előtt katonabanda játszott német, magyar és lengyel darabokat. Egy szép étteremben gazdagon terített asztalok várták a betérőket. Ki-ki maga vett tányérjára, amennyi jól esett és ami megtetszett! ... A pénztárnál aztán rámondták az árát, rendesen ezt a szót: egy korona! . . . Hogy kettőt megért, annyi bizonyos, hogy hármat is, arra esküdni mernék! . . . Dehát itt még az a divat járta, hogy a hófehér kenyeret nem kellett külön megfizetni! . . .

Augusztus 1-én – mint említettem – csak látogatóban voltunk Lublinban. Nem bírtuk kivárni, mire rendes munkánk közben odaérünk. Most már szállásunk is a városban lett! Augusztus 3-án mentünk be és ott maradtunk 4-én is. Augusztus 5-én a Lublintól

15 km-nyire fekvő Nalentschow községben dolgoztam, s este 6 órakor bekocsiztam a városba. El akartam tőle búcsúzni! Már ekkor meg volt számomra a parancs és új munkakör, mely Lublintól 40 kilométerre vetett. (Hogy tehát még egyszer lássam a gyönyörű várost, 5-én este bekocsiztam.) Éppen akkor értem be, mikor kihírdették, hogy csapataink elfoglalták Varsót! Apró, gépírásos cédulácskákat ragasztottak ki néhány üzlet kirakatába, az volt a közhírrététel módja. Nem kemény ostrom után jutott a cári birodalom egyik legnagyobb városa a központi hatalmak birtokába, kiűritették az oroszok, még mielőtt a német seregek ostrom alá fogták volna.

Varsó eleste a mi számunkra sokat jelentő tanulságot foglalt magában. Mi azt hittük, hogy ennek a fontos városnak elfoglalása befolyással lesz a háború tartamára. Úgy képzeltük, hogy a mi seregeink döntő győzelmét és ennek folyományaképpen a háború végét fogja jelenteni. S nem így lett! Ettől kezdve világos volt előttünk, hogy a háborúnak nem a várfalak lerombolása, nem a területek elfoglalása vagy a hadseregek sztrategiai győzelme fog véget vetni, hanem a kenyérnek és húsnek a megfogyatkozása. Ez a háború addig fog tartani, amíg az embernek lesz mit enni! . . .

Itt, ahol most járunk, van élelmiszer bőven! . . . Augusztus 5-én Ciecierzyn nevű községben ütöttünk tanyát. A legénység sátorlapokat feszített ki, magunk pedig egy tiszta szalmásfészker mellett állítottuk föl nappal az asztalt, éjszakára pedig az ágyat. A legközelebbi ház konyhájában főztünk. A tisztilegények és a ház gazdája között – régi szokás szerint – barátkozás alakult ki, s az európai diplomatáknál nagyobb őszinteséggel beszélgettek a háborúról. A házigazda lengyel volt, de mint orosz állampolgár, a muszka álláspontot képviselte. Fölényét ezzel a kijelentéssel szerezte meg: „Ugyan mit akartok!... Hiszen nektek már kenyerek sincs! . . .” Erre az egyik tisztiszolga felkapta az éppen mellette fekvő szép fehér cipót és megsemmisítő érvként a paraszt orra elé tartva, így szólt: „Hát ez mi?”. .. „Ó igen, felelte a paraszt, azt Lublinban vettétek! . . .” Erre néhány pillanatig csend lett, s az én legényeim ezekkel a szavakkal zárták le a vitát: „Azért mégis megverjük a muszkát!..”

Ciecierzynből augusztus 6-án Lugow községbe mentünk és útjavítási munkát végeztünk Nalentschow irányában. A lublinkörnyéki jó módra jellemző, hogy itt csapatostul volt lúd és minden háznál volt eladó hízódísznó. A lúdnak darabja két korona volt, egy hízót pedig hatvan koronáért lehetett megvásárolni! ... És mielőtt idejöttünk, azt írták az újságjaink, hogy Oroszországban éhínség van! ...

Két napig fogyasztottuk a lugowi lúd- és sertésállományt, augusztus 9-én aztán hosszú menetrel indultunk Lubartow irányában. A követ-

kező, nem magyar ember nyelvére illő falvakon mentünk keresztül: Boguezin, Piotrowice, Wielkie, Ossowka, Krasienin, Stoczek, Nowy-Staw. Ez az utolsó az elsőtől 25 km-nyire volt, tehát kineveztem éjjeli szállásnak. Másnap aztán tovább meneteltünk Lubartowba. Ez a meglehetősen nagy község Lublintól 30 km-nyire északra fekszik. Augusztus 11-én új, eddig alig végzett munkába kezdtünk Lubartow és Firley között. Dorongutakat kellett készítenünk, ami nagyon megörvendeztetett bennünket.

A dorongút építéséhez szükséges faanyagot a környékbeli lakosok fogatai hordták. Nem valami szívesen jöttek ezek a félig lengyel, félig orosz parasztok munkára, minden reggel külön katonai járatot kellett elindítani összeterelésükre.

Augusztus 18-án megindultunk az épített dorongút mellett (rajta csak olyan esetben volt érdemes járni, amikor mellette elakadt volna a kocsis a sárban!) és mentünk Kock község irányában! . . .

Kock mellett vezetett az Ivangorod–Brest-Litowsk közötti országút. Gyönyörű, széles, jó karban levő kőút volt ez, olyan, amelyet az egész eddig bejárt harctéren nem láttam! ... A kézbesített parancs úgy szólt, hogy ezt a remekbe készült és még most is kifogástalan országutat kell nekem századommal Kock falu térképen feltüntetett c betűjétől Radzin irányában Annowka majorságig kijavítani.

Szétosztottam embereimet a kijelölt szakaszon, de egyidejűleg jelentettem, hogy az út olyan kifogástalan állapotban van, hogy vétek szerszámmal hozzányúlni, mert még elrontja valami túlbuzgó munkásosztag!

Augusztus 18-án Kock községben katonai ünnepség volt. A főtéren szép rendben egy népfelkelő század volt fölállítva, öreg népfelkelő tisztek harsány vezényszavai hallatszottak ... A legfelsőbb hadúr, 1. Ferenc József 85. születésnapját ünnepelték! A tér egyik oldalán, ahol az ünnepi század állt, egy emeletes épületen három zászló lengett! . . . Egy fekete-sárga, egy piros-fehér és egy piros-fehér-zöld! . . . Először láttam életemben fekete-sárga zászló mellett piros-fehér-zöldet! . . . Szép volt, meghatott! . . . Megtudtam, hogy a népfelkelő századnak volt egy lengyel tisztje, aki ezt a zászlócsoportosítást így rendezte! . . . Kitűzette a lengyel zászlót és a magyart is! . . .

Augusztus 19-én Borki községbe kellett menetelnünk. A falu le volt égetve. Az egyetlen épület, mely épen maradt, az urasági lak volt. De csak maga a lak, a körülötte levő gazdasági épületek hamuvá váltak. Azt mondták az ottmaradt lakosok, hogy kozákok gyűjtötták föl, mert tele volt gabonával és nem akarták, hogy a mi kezeinkbe kerüljön!... Azt is állították, hogy az urasági lakot is fel akarták gyűjtani, de a gazdája megváltotta 3000 rubelen. Hogy mi haszna volt szegény-

nek abból, hogy nem égették le a házát, nem tudom, mikor maga nem maradt ott és ennek következtében biztos pusztulásnak hagyta különben szépen berendezett lakóházát!?. . .

A Borki község melletti foglalatosságunk első estéjén megérkezett az új parancs. Ez esetben nem papíron, hanem egy autón, s maga a csoportparancsnok, Würtz mérnökkari százados hozta. Mikor odaért hozzám, felvett az autójára, magával vitt egy darabon és ezeket mondta: Ennek az útnak folytatásán találok egy Graboviec nevű községet. Ennél a községnél van egy híd, mely állítólag gyenge. Nem fogja elbírní a 30 és feles mozsarakat, melyek útban vannak Brest-Litowsk felé! ... Ezt a gyenge hidat erősítsem meg. Ezzel letett az autóról. Maga továbbment, én pedig visszagyalogoltam embereimhez és kiadtam a parancsot, hogy azonnal felkészülni, mert indulunk tovább. Este 6 óra volt. Mivel a nyári nap még jó magasan állt az égen, úgy gondoltam, hogy egy darabját az útnak még ma meg lehet tenni. Este 8 órára Radzin községbe jutottam. Itt megaludtunk. Másnap folytattam az utat Graboviec felé. Esett az eső és hideg szél fúj! . . . Radzintól kezdve az út mentén gyönyörű platánfák álltak, s minden fa mellett egy öreg baka kuporgott. Puskáját magához, magát pedig a vastag platánfához szorította, hogy valamennyire védve legyen a kegyetlenül verdeső eső ellen. Eleinte ügyet sem vettem ezekre az eleven kerékvetőkre, de mikor láttam, hogy végesvéig az országúton minden fa mellett áll egy öreg baka, elfogott a kíváncsiság és megkérdeztem az egyiket, hogy kire várnak?. . . Nem igen tudhatott a kérdezett németül, mert ezt felelte: Der Ersatz kommt! . . . Én aztán törhettem a fejem azon, hogy micsoda pótlék lehet az, melyet ennyi szuronyos öreg baka vár az országúton?. . . Kisütöttem – ráérván néhány óra hosszáig az eseten gondolkozni! –, hogy az a bizonyos Ersatz, ami magyarul pótléket jelent, nem más, mint Erzherzog, ami viszont főherceget jelent!... Így már érthetőbb volt a népfelkelők sorfala, így már könnyebben felértem, hogy miért ácsorognak ezek a jó lelkek ebben az esős hidegben kint az országúton! . . .

A rossz időjárás rendszeren megzavarta az úton a csendes forgalmat. Míg jó időben könnyedén gurult a kerék, ha ágyúé volt, ha trénszekéré, mikor esett az eső vagy a hó, akkor akadozott minden!... Így volt most is!.. . A kocsik, melyek az úttest baloldalát foglalták el, lépten-nyomon megálltak, s a torlódás következtében egy-két szekér mindig kikanyarodott a menetoszlopból és beleszaladt a szemben jövő oszlopba!... Ebből indult aztán ki az a bizonyos lárma, káromkodás, melynek nem egyszer, különösen a háború első hónapjaiban, egy-egy nyakleves vagy revolveres fenyegetés lett a vége! ... Most is úgy esett az eset, hogy Pista bácsi elszunyókált valamelyik szekéren és nem vette

észre, hogy az előtte levő szekerek megálltak, hanem rábízta a menetelést a lovaira! . . . Azok meg siettek, ki akarták kerülni az álló szekeret, letértek az út baloldaláról és – jaj, Pista bácsi! – nekimentek egy szemben jövő lovashadosztálynak! ... A többi elképzelhető! A Pista bácsi szekere után guruló többi szekér ment az előtte levő nyomában, nem nézhetvén ki a sátor alól se jobbra, se balra, tehát nemcsak egy szekér ment az út jobboldalára, hanem tíz is! ... És a lovashadosztály elakadt! Most következett – régi recept szerint – először a kiabálás, hogy: Links halten!... Na levő! . . . Mindez nem használ, mert Pista bácsi alszik, s ha történetesen fel is ébred, aminthogy ébredezik is már, hát ő sem a „Links halten”-t, sem a „Na levo”-t nem érti, mivelhogy ő magyar ember és hadimunkára alkalmas polgár, akivel csakis az anyanyelvén lehet szólni!

S mikor a kavarodás a legnagyobb, akkor feltűnik egy autó, amely elakad, amely ennek következtében tülköl, s amelyben benne ül az a bizonyos főherceg, aki nem más, mint a hadsereg főparancsnoka. És én megyek az embereimmel szekerek és elakadt autók közt Grabovnica felé, hogy még napszállta előtt elérjem azt a hidat, melyet sürgősen meg kell erősíteni, mert jönnek a 30 és feles mozsarak Brest-Litovsk alá! . . .

Meg is érkeztem a hídhöz, s még aznap helyszínre hordattam mindazokat a 25 cm átmérőjű fenyőfákat, melyeket másnap a híd pilléreinek megerősítése végett beleütöttünk a folyó talajába. Szerszámunk nem volt. Magunk rögtönöztünk vaskapcsok felhasználásával olyan verőket, melyekkel négy-négy ember egy oszlopot két méter mélységbe levert az iszapos talajba. Augusztus 23-án délre készen lett a híd. Jöhettek a 30 és felesek!... S jött a parancs: jönnek a 42 cm-es ágyúk. Még jobban megerősíteni a hidat, hogy azokat is elbírja! .. . Nono!... Tessék csak megvizsgálni! . . . Ez a híd már olyan erős, hogyha külön ágyút gyártanak is csak azért, hogy teherpróbát tartssanak vele, erre azt is rá lehet bocsátani! . . . Hiszen éppen kétszer olyan vastag faanyagot alkalmaztam, mint amilyenre szükség lett volna! . . . Mérnököm is volt, ennek véleményét is kikértem, s megnyugtatót, hogy a híd minden terhet megbír!.. Még vonat is járhat rajta! . . .

Tovább mentünk gyenge hidat keresni, hogy legyen mit megerősíteni! ... Belenyúlt a munkánk az éjszakába!.. Éjfélig kint voltam embereimnél, akkor rájuk bízam a folytatását! Reggel 9 órára kellett az utolsó hídnak elkészülni; láttam, hogy 6 órára készen lesz! . . . Mentem szállásomra!...

A sűrűcsillagzatú égboltot nehéz felhők tarkították. A kísérteties félhomályt messze, az égbolt alján hatalmas félköríves vörös fény élénkítette, borzalmas jele az arra folyó háborúnak!... Megálltam...

A nagy csendben utolért a pilótaverő bárány szabályos zuhanása, s fellobogott az égbolt alján a vörös tűz fénye! ... Az oroszok felgyújtották Brest-Litowskot! ... A 30 és feles mozsarak még 50 kilométernyire vannak a vártól, az utolsó hídnak robbantott romjait még most takarítja el a munkáskéz, most üti majdnem embernyi öklével az új oszlopot a régi helyébe, s íme, pusztá hírére ennek, lángok martalékává lett a muszkák legendás hírű vára, bevehetetlennek hitt büszke erődje!...

Brest-Litowsk elesett! ... Ez a hír egyszerre megváltoztatta a mi munkakörünket. A következő napon még ottmaradtunk az út mentén, hogy tökéletesítsük vagy, mondjuk, szépítsük az elvégzett munkát, de már augusztus 26-án megkaptuk az új parancsot, hogy megyünk a Lukow és Ivangorod közti vasútvonalra építeni.

Augusztus 27-én megérkeztünk Lukowba, a teljesen leégetett vasútállomásra. Voltunk 750-en. Hozzáfogtunk az eltakarítási munkálatokhoz! ... Ez még csak ment. De mikor az új épület megépítésére került volna a sor, akkor kisült, hogy a 750 embernél áson, lapáton és csákányon kívül nincsen semmiféle szerszám! . . . Majd egy esztendeje dolgozunk a harctéren, de még olyan helyzetbe nem kerültünk, hogy épületeket kellett volna faragnunk. Amit el kellett végezni, azt az a néhány faragószerszám, melyet magunkkal vittünk, elvégezte! ... De egész épületet nem lehet csak szekercével meg kis fűrővel felépíteni! Ahhoz bizony másfajta szerszám kell!

De nem estünk kétségbe! . . . Lukow nagyközség, ezen a vidéken város! Sok szép üzlet van benne, s az üzletek nem üresek! Lehet azokban szerszámot venni, amennyi csak kell! . . . Megindult a vásárlás! Természetesen nem készpénzért, hanem hitellel! Volt könyvünk, amibe beírtuk a vett anyagot, azt megkapta a kereskedő, az árut elvittük, s a legközelebbi hadipénztár kifizette! . . .

Mire a 750 ember eltakarította a régi állomás tűzemésztette romjait, égett vaskapcsait és ablak- meg ajtóvasalást, 150 embert felszereltünk olyan szerszámokkal, amelyekkel egészen új állomást lehetett építeni!.. .

A lukowi vasútállomáson építettünk szép palotát az üzemvezető személyzet részére, építettünk fedelet élelemnek és lőszeranyagok, s mikor annyira elkészült minden, hogy vasutasaink elfoglalhatták, akkor megjelent öt német katona egy altiszt vezetésével és kijelentette, hogy a lukowi vasútvonalat átveszik a német csapatok!... Mi pedig kaptunk egy üres vonatot, abba beletelepedtünk és megindultunk Cholmba! . . . Nagy volt az öröm a századoknál, mikor híre terjedt, hogy nem kell gyalogolni, vonaton fognak bennünket szállítani.

A 750 embert, 90 lovat és 45 kocsit szállító vonat Ivangorodon és Lublinon keresztül vitt bennünket Cholmba. Itt le kellett volna száll-

nunk a vonatról, de egy vasutasszázad parancsnokának szíves jóvoltából elvonatoztunk egészen a Bug-folyó partjáig.

A község, melyben szeptember 6-án este tanyát ütöttünk, Dorohusk volt. A legénységet egy gazdasági épületben helyeztük el, magunk az üresen maradt plébánián rendezkedtünk be. Együtt ültünk a hűvös őszi estén vacsora mellett, amikor egy vasutasezredbeli zászlós jelent meg és a parancsnokot kereste. Würtz százados átvette a zászlóstól az írást. Ebben ez állt: „Ellenséges lovascsapatok saját frontunk mögött nyugtalanítják a környéket! A Bug vonalát az ott állomásozó csapatok biztosítsák! A vasutasszázad biztosítja önmagát, a Würtz-féle munkáscsoport pedig biztosítja a Dorohusktól délre levő hidat!”

Ez a parancs elrontotta a vacsoránkat! . . . Würtz százados kiadta a parancsot, hogy az 5. század vonuljon ki a hídhöz és egész éjjel őrizze. Majd megváltoztatta a parancsot és először a 8. századot rendelte ki. Mi többiek otthon maradtunk, megvacsoráztunk és lefeküdtünk! . . .

Reggel a szokottnál korábban ébredtünk, mert volt közöttünk olyan úr, aki ekkor szagolt először puskaport, s hiába, annak az illata nagyon nyugtalanítja az embert. De meg illett is előbb felkelni, amikor egyik testvérszázadunk szabad ég alatt töltötte az éjszakát, illett azt minél előbb felváltani.

Századmagammal felváltottam Jakobovits Jóskát, aki tudomásra adta, hogy az éjjel semmi olyan esemény nem történt, amiből arra lehetett volna következtetni, hogy azok a bizonyos ellenséges íovascsapatok komolyan veszélyeztetnék a mi területünket! . . . Egyébként, hogy az idő jobban teljék, ásatott az embereivel egy szép árkot, mely igen alkalmas arra, hogy megszálljuk! . . . Foglaljuk el, s bármi és bárki közeledik, könnyen vissza lehet vetni! ... A Bug-folyó túlsó partja vagy 3 km-nyire teljesen sík terület, melyen a kilátást semmi, de semmi nem akadályozza. Egy jóra való távcsővel meg lehet látni a gyalogos embert, hátha még lovas volna, akár szabadszemmel észre lehetne venni. Meglepetéstől nem kell tartani, tehát veszély nincs! . . . Reggel 7 órától 9-ig voltam a dorohuski Bug-hídnak biztosító őre, ezalatt az idő alatt nem észleltem semmiféle katonai mozdulatot.

Délelőtt 10 órakor bevonultam a többi századhoz és beszálltam a Teánk váró vonatba, melyen visszafelé mentünk oda, ahonnan néhány napnak előtte eljöttünk. Addig is, míg embereim elhelyezkedtek a Tészükre fenntartott kocsikban, én terepszemlét tartottam a vonaton. A vasutastiszteknek Pullmann-kocsija volt. Minden úrnak volt egy fülkéje, mely háló- és nappali volt. Érdeklődésünkre, hogy ilyen kocsija van-e minden vasutasszázad tisztjeinek, bevallották egészen őszintén, hogy nincs, ők ezt a kocsit Bécsben „cserélték”, mikor onnan elindultak. Nem szóltak senkinek, csak egyszerűen hozzácsatolták a vonatuk-

hoz. De megígérték, hogy háború után visszaadják a kocsit az osztrák vasutasoknak! . . .

Az étkezőkocsi, melyben mi kaptunk elszállásolást, egy másodosztályú kocsiból volt alakítva. Az alakítás akként történt, hogy a vasutasok kiszedtek minden feleslegesnek mutakozó közfalat és ezáltal szép termes kocsit nyertek. Most mi kilencen vagyunk benne. Egy tiszt hiányzik. Nem azért nincs itt köztünk, mintha lehagytuk volna muszka-prédának, hanem mert előrement a kocsikkal, lévén ő trénparancsnok, 45 kocsinak vezetője.

Mikor trénnünk és vonatunk 15 kilométernyit ment, s találkozott azzal a gyalogsággal, mely árkot ásva, várta az ellenséges lovasság nyugtalanítását, jött a hír, hogy nincs ellenség a Bug-folyó balpartján, mindenki végezheti munkáját, feladatát, s menjen vissza eredeti helyére. A vasutasok le se szálltak a vonatról, mentek vissza a Bug hídját építeni. A munkásosztagok is közelebb húzódtak a Búghoz, csak az én századom szállt le a vonatról, hogy ott helyben, Brzeznó állomásán kezdje meg a vasútállomás rendbehozatalát.

A brzeznói vasútállomásnak csak a négy fala maradt meg. Még a kéményét is ledöntötték az oroszok, mikor visszavonultak! . . . Tető kellett rá, azután mennyezet, padló, ablak, ajtó, kályha és egy kis belső berendezés. Mindezt hét nap alatt meg is teremttem. Tetőre való fát a községi urasági épület udvarán találtam. A kastélyban elszállásoltam negyedmagamat három szobában. A többi szoba felesleges volt, tehát ajtaját és bútortátát el lehetett vinni, hogy a vasútállomáson legyen bútor! ... Az ablakokat nem bántottam. De csak éppen a kastély ablakait óhajtottam megkímélni, annál is inkább, mert nagyok voltak és erősen bele voltak építve a falba. Szétnéztem a faluban ablak után. Fenyő asztalos megállapította, hogy a muszka házakon levő ablakok olyan aprók, hogy azokkal nem lehet világítani. Volna – mondta – négy szép ablak, igaz, hogy üvegeinek fele színes, de azok nagyon megfelelőek volnának, ha le lehetne őket szedni és beépíteni! .. . Miért ne? – mondtam. Hol vannak? . . . – A templomon, mondta Fenyő. – Na, hát akkor csak szedjék szépen le mind a négyet, mert ahol se pap, se hívő, ott nem kell a templom se, s ha majd visszajön a pap, még örülhet, mert megtalálja a templomának ablakait az – állomáson! ... így került a brzeznói vasútállomásra négy színesüvegű ablak! . . .

Szeptember 13-án már füstölt a kályha, száradt a mennyezet és vártuk a vasutasszemélyzetet, hogy majd átveszi az újonnan berendezett állomást, mi pedig megyünk egy házzal tovább. Dorohuskon a Bug hídjának építésénél kell segédkeznünk, mert e kétszáz méter hosszú híd nem akar elkészülni, pedig nagy szükség van rá.

A dorohuski vasúti hídnál töltöttünk néhány napot, cipeltük a

nehéz vasgerendákat s mikor készen lett. vonatra raktak bennünket és vittek Kowelbe, ugyancsak a vasútállomásra, hogy tegyük használhatóvá! . . .

A koweli állomás díszére válhatott volna akármelyik nyugat-európai nagyvárosnak. De a visszavonuló oroszok úgy tönkretették, hogy nem volt egyetlen ép ajtaja, lépcsője, kéménye, szóval semmije!... A főépülethez vezető út felrobbantva, lerobbantva, szétrobbantva, szóval keresztben-hosszában robbantva. Magának a főépületnek rendbehozatala a 8. század feladata lett. Az 5. század egyszerűbb, de hálásabb munkát kapott. Elsősorban egy teherrakodót kellett építeni. Első feladat az volt, hogy anyagot teremtettünk. Ez volt mindig a legnehezebb. Ha az anyag megvolt, a többi – hogy helyesen mondjam – ment magától! . . . Szeptember 20-án kezdtük meg a munkát és nagyon háborús módon végeztük! . . . Hogy teljesítsük a kapott parancsot, s kijavítsuk a felégetett raktárépületet, egész egyszerűen elhordtuk egy épen maradt épület tetejét! . . . Az volt a fontos, hogy az a munka, amit miránk bízta, meg legyen! . . . Büszkén jelentettem a századosomnak, hogy a leégett raktárépületet helyreállítottuk. Jöhet a liszteszák, a kenyér meg a konzerva! . . . Jött is. Másnap hatalmas tömegben feküdt a sok jó ételmyszer az újonnan épített raktárhelyiségben és az ott foglalatostkodó embereknek kezdett jó soruk lenni. Kerítették valahonnan egy gumicsövet és annak segítségével szívták ki a bort a tele hordókból. A Kárpátokban megszokott vörösbor, melynek német neve Etappensäure volt, amit elmésen „hadtápszajlének” kereszteltünk el, elkísért bennünket egészen Kowelig. Itt tűnt fel aztán éppen ezekben a most ecsetelt napokban a fehérbor. Talán mondanom sem kell, hogy a rég nem látott italszín felkeltette kíváncsiságunkat! Ugyan milyen lehet? Dehát addig, ameddig vörösbor raktáron volt, nem akartak adni a cseh élelmezési tiszték. Egy ebéd alkalmával aztán fél liter szép fehérbor került az asztalra! . . . Nem akartunk hinni szemeinknek! . . . Hivattuk a század számvevő altisztjét, Rubinstein őrmestert, hogy vallja meg egészen őszintén, honnan, illetve hogyan szerezte a fehérbort. És Rubinstein őrmester megvallotta egészen őszintén, hogy biz azt „cserélték”!... Nem akart a cseh tiszt fehérbort adni, hát valamelyik arbeits anélkül, hogy soká kérdezte volna, egyszerűen felgurított egy 300 literes hordót a kocsira, most megissza és azután majd egészen jámbor képpel visszaviszi az üres hordót és kap róla elismervényt is! . . .

Amikor Kowelben az állomáson dolgoztunk, éppen akkor érkeztek oda a téli ruházati cikkek. Embereim már nagyon gyenge ruhában jártak, s felhasználtam az alkalmat, hogy egy kis jó ruhát szerezzek nekik. Legtöbbjének sikerült is tiszta új ruhát kapni, úgyhogy mikor

elhagytam Kowelt, egészen büszke voltam a csapatra, mely utánam menetelt a koweli nagyutcán! . . .

Szeptember 19-től 26-ig tartott a koweli vasútállomás felépítése; akkor új munkakörbe kerültem századommal. A Koweltől mintegy 15 km-nyire fekvő Stebli falu alá kellett mennem, ahol egy vasutas-század hídépítési munkálatainál kellett segítenem.

Az egész faluban magam voltam elszállásolva. Szinte nyomasztó csend nehezedett rám, örültem, ha kimehettem a vasútvonalra, hogy egy kis zaj üsse meg a csendbe belefáradt füleimet.

A falu környéke tele volt szélmalomokkal, melyek most nem foroglak. Szél ugyan fúj, de örölni való nem akadt szerte a környéken, mivel a lakosok legnagyobb része elmenekült. Volt a malmok közt olyan, mely összeroskadt, s jó anyagot nyújtott a harctéri fényképezésnek egy fotográfia elkészítéséhez.

A templom és a paplak leégett, a házak legnagyobb része azonban megvolt. A házak között fából készült szalmásfészerek voltak, melyek sokkal ízlésesebben voltak kiállítva, mint maguk a lakóházak. Ez utóbbiaknak különösen az ablaka volt parányi. Két tábori levelezőlappal egész szépen be lehetett fedni azt a részét, melyen a világosság szűrődött be.

A falut a szomszédos emberteleptől terjedelmes mocsarak választották el; a lápos-süppedékes talajon gyalogszerrel nem volt nehéz járni, de már lóháton nem volt ajánlatos csak úgy toronyirányban neki-vágni a legközelebbi helységnek. A ló lába süppedt, s könnyen el is merült. Út nem volt. Száraz időben mindenki ott ment kocsijával, ahol akart, vizes évszakban, vagyis tavasszal meg ősszel meg nem mozdult ki a faluból senki.

Magányosan álló lakásomhoz messziről odahallatszott a hidat építő katonák nótája! . . . Szép, csillagos estéken, mikor pihenő embereim a kocsik mellett égő tűz fényénél és melegénél egy-egy hazai nótába belekezdtek, észrevétlenül, hogy ne zavarjam őket, elsétáltam mellettük, kimentem a vasútmenti dűlőúton s küldtem hazafelé az üzeneteket a semleges égbolt csillagjainak közvetítésével! . . . Belenéztem egy olyan csillagba, mely otthon is látszik s élveztem a visszavert sugarakat, melyek valahol Dél-Magyarországon szálltak a földről a csillagok felé! . . .

Csendes őszele volt; dermedt hidegnek szelíd előszele! . . . Szeptember 30-a! . . .

Október első napján bevégeztük a hídépítést, s én megkaptam a parancsot, hogy másnap vonuljak be csoportomhoz Kowelbe. Mire ideértem, a munkásosztagok már messze jártak Luck irányában. Rozisce községben kellett volna őket utólélnem. Október 2-án útnak is indul-

tam Kowelből Rozisce felé. Eleinte azzal hitegettek ugyan a jó vasutasok, hogy vonatra raknak és úgy küldenek a többi század után, de ennek a hitegetésnek nem lett eredménye. Nekivágtam gyalog a nem egészen 40 kilométeres útnak.

Október 4-én elmentem Golobyból Roziscébe, október 5-én pedig visszamentem Roziscéből Golobyba! . . . Csoportparancsnokom már október 4-én küldöncöt menesztett hozzám azzal az utasítással, hogy Golobyban álljak meg és végezzem az útjavítási munkálatokat, de mert a küldönc vonaton ment, mi pedig gyalog jöttünk, nem találkoztunk. Elég az hozzá, hogy október 5-én visszamentem századommal Golobyba. Csak éppen aludni volt szabad Roziscében. S ezen egy éjszaka kellemes változatosságot hozott életembe. Meghallottam, hogy a munkásosztagok úgyszólván minden parancsnoka már második szabadságon van, vagy volt! . . . Csoportparancsnokom csodálkozva hallotta, hogy én még csak egyszer voltam szabadságon! . . . Buzdított, hogy kérjek megint szabadságot, hiszen már tizennégy hónapja, hogy kint vagyok a harctéren és az a szokás, hogy hat hónap után adnak kétheti szabadságot! . . . Nekem sem kellett több! . . . Másnap, mikor századom visszafelé indult Golobyba, én kocsira ültem és mentem Luckba – szabadságért! . . . Nem tagadom, hogy jobban szepegtem, mint mikor rámbízták az Osztrák-Magyar Monarchia legészakkeletibb falujának védelmét. Hiába! . . . Mégis csak három hónapnak előtte voltam szabadságon s ilyen gyorsan nem is illik szabadságot kérni! ... De az is igaz, hogy első szabadságomra kerek tizenegy hónapig vártam, s most jó alkalom volna azt a hosszú várakozást ellensúlyozni! . . . Megkérem a hadseregpáncsnokság műszaki előadóját, Marussig ezredest, adjon kétheti szabadságot! ... És adott! . . . Eleinte ugyan hallani sem akart róla, de mikor azt mondtam, hogy még csak egyszer voltam szabadságon, megenyhült az ezredes úr jégtekintete és részvétteljes hangon jegyezte meg, hogy akkor szívesen írja alá szabadságleveletem. Ez utóbbit személyesen kellett elé terjesztenem. Mikor aláírta, annyira el voltam keveredve, hogy elfelejtettem ráütni a hadseregpáncsnokság kerek bélyegzőjét. S ezt a hiányt csak a budapesti állomáson vettem észre! .. Nehéz lett volna hamarjában jóvátenni ezt a kis lucki tévedést, de nem is lett rá szükség, mert a vizsgálók, akik irataimat nézték, vagy nem vették észre, vagy szemethúnytak a kis szépséghiba fölött!...

Szabadságlevelem október 10-i kelettel volt kiállítva, tehát nekem még öt napig kellett dolgoznom azon az úton, mely Koweit köti össze Luckkal. Hosszú, nagyon hosszú volt ez az öt nap! ..

Mikor embereim megtudták, hogy szabadságra megyek, alig győztek eleget mesélni az otthoni állapotokról, ők ezidőben még nem

mehettek szabadságra, s mindarról, ami eljövételük óta a hazai tájkon történt, csak levelekből, meg az otthon járt tisztilegények színes, de igaz elbeszéléséből értesültek! . . . Eddig hallott apró eseményeket, családon belül fontos változásokat mesélgettek egymásnak munkaközben, s én, aki reggeltől estig ott jártam közöttük, akarva, nem akarva fültanúja lettem sok olyan elbeszélésnek, mely jellemző volt az egyszerű emberek lelkivilágára, s fontos lehetett akár nagyurak számára is, akik pedig olyan nagyon szeretik ezeket a kis emberatómokat figyelmen kívül hagyni, mikor a nemzet nagy szervezetének ütőerén tartják tapintó kezeiket! . . .

Az útmenti erdőben öt sertéshullára akadtak. Az egész környéket beárasztó romlásszag tette figyelmessé embereimet erre a különös leletre. Nekiálltak elföldelésének. És minden kapa- és minden ásómozdulatot hangos megjegyzéssel kísérték! . . . Jó, hogy elpusztította őket a gazdájuk, úgymint a nyereszkezők zsebet duzzasztották volna; a szegény ember nem látott volna belőlük egy falatot sem! . . . Otthon négy forint egy kiló zsír! . . . A hadisegélyt meg adják is, nem is! . . . Háromszor is behívják az asszonyt, s mégsem adják ki neki, ami kijár! . . . Van, akinek helybe viszik! . . . Igen! . . . – kapja el a szó fonalát egy kárörvendésre hajló baka! . . . Van ám olyan asszony is, aki megírta egész szépen az urának, hogy bizony nem lehet azt kívánni egy gyenge asszonytól, hogy ellenálljon egy erős férfinak, mikor hát már olyan régen tart a háború és az otthoniak azt mondják, hogy fele se kerül annak haza, aki most kint van a harctéren! . . . Úgy levélben már meg is egyeztek, hogy hát elválnak, ha már úgymint olyan gyenge volt az asszony! . . . Aztán a fölmentettekre kerül a sor! . . . Szép sorjában fel sorolják mindazokat, akiknek elegendő pénzük volt otthon ahhoz, hogy kérvényt írassanak és a kérvénynek meg is lett a maga haszna, meri megérkezett a fölmentés! . . . Ilyen az élet otthon, a mögöttes ország-részben, ahova én most olyan nagyon vágyom, ahova örömmel megyek de ahonnan éppen olyan örömmel fogok megint visszajönni ide, ezek közé a mindig dolgozó, becsületes, nem nyereszkező magyar emberek közé!...

Október 8-án átmentem a szomszéd faluba, hogy csoportparancsnokomtól elbúcsúzzam. Lóháton tettem meg az utat oda is, vissza is Visszajövetelemtől elfogott a záporosó, nem maradt rajtam egyetlen száraz ruhadarab. Mivel nem júliusi eső hullott reám, félős volt, hogy megfázom, nagyhirtelen ágyba feküdtem, megittam két csésze teát rummal és aludtam másnap reggel 9 óráig. Ezen a napon összecsomagoltam útravalómat és másnap reggel 8 órakor kocsira ültem és elindultam Kowelbe, amely innen mindössze 23 km-nyire volt. Az út

mentén foglalatoskodó embereim egyenkint elköszöntek tőlem, illedelmesen szerencsés utat és jó mulatást kívántak.

Kowelbe érve, megtudtam, hogy vonatom csak délután 5 órakor indul. S én már 11 órakor ott voltam a koweli állomáson. Hosszas várakozásomat a 21. gyalogezred munkásosztagánál tett látogatással rövidítettem. A vonat pontosan indult. A vasúti kocsik zsúfolva voltak, de nem kényeskedtünk, örültünk, hogy mehetünk. Talán mondanom sem kell, hogy ezeknek a vonatoknak legtöbb utasa szabadságra indulókból áll. Aki ezeken kívül van rajtuk, az teljesen a szabadságra menők hangulatához alkalmazkodik, ami nem kerül nagy megerőltetésbe, hiszen olyan vonaton, mely a mögöttes országrész felé halad, természetes a jó kedv, a vidám hangulat! . . .

Hajnalban érkeztünk Lublinba, ahol megittunk egy csésze teát (lengyel módra, minden nélkül) s rövid várakozás után indultunk Ivangorod felé! . . . Október 10-én délelőtt 9 órakor Ivangorodban voltunk. Innen gyorsvonattal kellett utunkat folytatni. A lublini vonat nem vitt be bennünket az ivangorodi állomásra, nem mehetett keresztül a Visztulán, melynek hídjá éppen egy nappal előbb összeomlott! . . . Gyalog kellett mennünk, s útközben csoportba verődve, elmondták annak a szerencsétlenségnek részleteit, mely itt huszonnégy órával előbb történt.

Mikor csapataink elfoglalták Ivangorod híres várát, s gyors iramban üldözték az oroszokat, az utánpótlás sürgős volt, s a hadvezetés nem győzte eléggé siettetni az utak rendbehozatalát, a megrongált vasutak kijavítását. A visszavonuló oroszok minden hidat elpusztítottak, minden egyes vasúti síndarabot robbantottak, úgyhogy egész vasútvonalakat kellett újra fektetni, az összes hidakat újra kellett megépíteni. Ez utóbbiakat nem lehetett a vasöntődékből szállítani, ott helyben kellett anyagot teremteni, fából kellett hidat építeni.

Az ivangorodi Visztula-híd különösen sürgős volt. Helyzete azonban nem volt szerencsés! Magas töltés folytatásaként épült, s toldott pillérekkel lehetett csak elérni a vonal magasságát. A part homokos, amiből következik, hogy a folyó medre is homokos! ... A homok pedig nem a legjobb talaj! ... Az építők jól tudták, hogy óvatosságra, lassú munkára lesz szükség, de a felsőbb parancsnokságok sürgették a hidat. Mikor már mással nem tudtak érvelni, kiadták a hírért, hogy a hadsereg főparancsnoka, Frigyes főherceg vonaton óhajt keresztül menni a Visztulán!... A híd elkészült. A főherceg vonata szerencsésen átment rajta és átment szerencsésen még néhány vonat! . . . Úgy látszott, hogy a híd megállja helyét, kibírja a háborút! ... S egy szép őszi reggelen – mondom huszonnégy órával a mi érkezésünk előtt – az ivangorodi

part mellett levő két pillér összeomlott és a rajta átmenni akaró mozdony szerkocsistul a Visztulába zuhant.

... Így mesélték a siető katonák, a rémült polgári utasok, akik Lublinban csatlakoztak hozzánk! . . . Közvetlenül az összeomlott híd mellett van az ivangorodi állomás, a gyorsvonat szerelvényét kitolták egészen a hídig, hogy mihelyt átérnek a csomaggal megterhelt utasok, azonnal felszállhassanak! . . . Aki fiatalabb, aki gyorsabb, az előbb száll föl a pöfékelő vonatra, de azért nem hagynak itt senkit! .. . Megvárja a kalauz még az utolsó embert is, csak mikor üres a sínek mente, mikor már mindenki a vasúti kocsiban szuszogja a váratlan sietséget, akkor szólal meg a vonatvezető trombitája!.. .

Lendületbe jön a hosszú vonat, mely visz mindenféle népet, bakát, polgárt, tisztet, orosz foglyot, német gránátost és bécsi kereskedőt. Egy- más mellett ülünk a legváltozatosabb összevisszaságban, csak abban egyezik meg mind, hogy mind liheg, fáradt és – éhes. Valóságos néma katonai parancsszóra kerülnek elő a hátizsákok, kiszedi kiki a magával hozott elemózsiát és jóízűen falatozik. Bent csend, kívül a robogó vonat egyhangú zakatolása! ... Az ablak mellett ülő német gránátos szakítja meg a csendet, mikor ujjával az ablak üvegjére bök és villanó szemmel tekint annak irányába, ezeket mondván: „Eddig jöttünk tavaly októberben!” Ez az ember 1914 október havában már Ivangorod alatt szorongatta a muszkát, mikor az orosz sereg a Kárpátokban döntötte Magyarország kapuját! . . . Mindenki kitekint az ablakon, nézi a vár mentén heverő drótakadályokat, a vasparipa vágat tovább, az emlékezet meg-megcsattogtatja szárnyait és száll, száll, vissza, az 19U. esztendő októberébe és keresi az akkori eseményeket, keresi azt a pontot, ahol akkor mozgott a harctérré alakított sárteken! . . . Ott, ahol a vonat mozog, csak a német gránátos marad, a többi messzire kalandozik: a San mentére, Sary-Sambor felé vagy a Drina partjára, van, aki akkor még nélkülözhetetlen volt, aki csak a fiát féltette, aki az apját siratta, most egyformán jókedvű mind, örül mind, mert viszi a vonat szabadságra!... Haza! ..

Föltűnnek a rég hírüket vesztett városok, Radom, Kielce, de a pohár teán vagy hirtelen felbukkanó sörön kívül nem érdekel senkit semmi!... Alig vesszük észre, hogy haladunk, s a változatosság csak akkor ragad meg bennünket, mikor berobog a vonat Oderberg pazarul kivilágított állomására! ... Itt át kell szállni! . . . Vezényszó nélkül sorakozik az egész utazóközönség, ki a Bécs, ki a Budapest felé induló vonat mellé rakja le holmiját! . . . Magam jegyet váltok s utána a büfféhez megyek egy pohár sörért. A csaposkisasszony azt mondja – nincs!... De hiszen éppen az orrom előtt mért egy hordóból, miért mondja nekem, hogy – nincs!... – Legénység részére nincs sör! –

feleli. – No, ha csak az a baj, hát akkor nekem adhat egész nyugodtan, mondom, mert én már nyolc esztendeje viselem a legfelsőbb hadúr kardbojtját!... – Ó, bocsánat! – szólal meg újra –, nem ismertem fel a főhadnagy urat! ... – Semmi hiba nem történt – mondom –, az óvatosság szép tulajdonság, s nekem így is jól fog esni a rég nem élvezett árpáié! . . . Villanyfény és sör együtt egész hazai hangulatot teremtett, bár még egy egész éjszaka választott el a honi földtől – Budapesttől! . . .

Beszálltunk a gyorsvonat egyik II. osztályú kocsijába. Én meg egy kereskedő. A kereskedő elővette a pénztárcáját, kivett belőle egy pénzdarabot és azt átadta a kalauznak. Hozzátette, hogy szeretne az éjjel aludni! . . . Nekem olyan különös volt ez a viselkedés! . . . Uram Istenem! . . . Hát ki ne szeretne az éjszaka aludni! ... De nem hiszem, hogy minden utasnak jut majd fekvőhely, s akkor ugyebár meg kell osztani a férőhelyeket! . . . Így gondolkozunk mi katonák! . . . De a polgári utas nem így gondolkozik! A polgári utas úgy gondolkozik, hogy ő maga aludni akar! ... S mivel nincs igaza, egy koronát dob az igazság mérlegébe, mely is a kalauzi zsebben, a szívtelenség iránt meghúzódik a legszebben . . .

Oderbergből a Vág mentén hozott a vonat le Érsekújvárnak! Mivel az éjszakát alvással töltöttem, a nappal együtt nyitottam ki két szememet! . . . Kiléptem a kocsi folyosójára, melyen legényem ácsorgott, s néztem vele és minden utassal együtt gyönyörűséggel a Vág völgyének remek tájait, várait, folyóját és városait! . . . Úgy tele lettem csodálkozással, mintha I. osztályos kiránduló gimnazista lettem volna! . . . Szép is volt minden, gyönyörű volt minden! . . . Ütitársam is akadt, ott a vonat folyosóján! Egy aradi hölgy jött Berlinből, ahova a fiacskáját vitte, s ahol két hetet töltött. Most, hogy velem együtt magyar földet ért és véletlenül éppen tőlem magyar szót hallott, túláradó örömmel elegyedett velem szóba, csakhogy minél előbb kibeszélgethesse magát – magyarul.

Kellemes társaságban gyorsan szaladt az idő, még talán gyorsabban, mint a vonat, mely délelőtt 11 órakor robogott be a nyugati pályaudvarra. Egy napig Pesten maradtam. Azután mentem haza a falumba, onnan meg Versecre. Itt azután egy kis hiba történt. Meg kellett szakítani a szabadságomat! . . . Úgy gondolom azt, amit itt kimondtam, hogy mikor Versecre értem, éppen úgy éreztem magam, mint mikor fönt Wolhiniában, Luckban tartózkodtam. Egy hadseregparancsnokság székhelyén voltam. A hadsereg német volt, parancsnoka Gallwitz tábornok. A sereg Szerbia ellen vonult fel, s innen Versecről irányította a német tábornok. Késő este érkeztem meg a városba és nem kaptam szobát abban a szállóban, melyben előző szabadságom alkalmával

olyan szívesen fogadtak, olyan örömmel üdvözöltek! Tele volt az egész szálló katonákkal meg polgárokkal.

Maga a város tele van egyenruhás emberekkel, egyforma hangon beszélő német katonákkal. Még a legkedvesebb kör is, ahova olyan nagyon vágyódtam, meg van szállva! . . . Egy német főhadnagy foglalja el azt a helyet, melyen három hónappal előbb én ültem, s kettesben beszélgettem! . . . Most sokan vagyunk! . . . Három nekem már sok!...

Kétnapi tartózkodás után azzal az őszinte nyilatkozattal búcsúztam el a verseci ismerősöktől, hogy első szabadságom szebb volt! . . . Igaz, hogy arra 10 hónapig vártam, ez pedig az első után nagyon is gyorsan következett és sokan ezzel a megjegyzéssel fogadtak: „Hát maga már megint itt van! . . .” Mintha meguntak volna! . . . Otthagytam Versecet és elmentem haza, ahol nem kérdezték, hogy miért járok olyan gyakran a harctérről haza, hanem szívesen fogadtak és szívesen láttak akár minden héten. Nyolc napot töltöttem falumban, vígan, sok-sok mulatozással, míg végre elbúcsúztam, hogy kipihenjem a majd kétheti fáradalmat, hogy visszamenjek a második tél felé induló hadsereghez! . . .

A front kezdett megmerevedni! . . . Nem mozdultunk ki mi sem, nem szaladt a muszka sem! . . . Elfáradtunk mind a ketten! . . . Közeledett a tél, erdei állatok módjára szállást készítettünk, hogy legyen hol átélni a zord évszakot!

Századom Kowel és Luck között egy vasútállomáson foglalatokodott. Barakokat épített. Mikor megérkeztem, még csak a helye volt meg annak a négy darab 20 méter hosszú és hét méter széles faépületnek, melyet el kellett készítenünk sebesültek és betegek számára. Az állomás neve Perespa volt. Innen keskenyvágányú, lóvonta vasúti épült a Stochod-folyó felé a Styren át, ennek az indulási pontját rendeztük be, hogy azután folytassuk a téli munkát a kisvasút mentén egészen a Styr-folyóig, meg még azon is túl! . . .

Minekutána elkészítettük a reánk szabott négy barakot, s megépítettük a vasútállomást és a fedelet liszteszsáknak és lőszernek, átadtuk az építkezéseket a 39. gyalogezred kebeléből alakított 6. számú katonai munkásosztagnak, melynek parancsnoka ekkor Balassa mérnök volt. Ő folytatta azután azt, amit mi megkezdtünk, a terjedelmesebb kórháztelep építkezését! . . . Balassa mérnöknek híre volt a negyedik hadseregben! . . . ő építette a legszebb barakokat! Valósággal remekelt! . . . Semmiből teremtett, ami tetszett a magasabb parancsnokságoknak! . . . Nem kért soha anyagot és mégis megcsinált mindent! Épületei olyanok voltak, hogy beillettek volna Debrecen fő-

utcájába! . . . Kívülről tetszetősek, belülről használhatók és ami a fontos, nem kerültek semmibe! . . .

Balassa mérnök emberei 39-esek voltak. Mikor Debrecent odahagyták, Engel Vilmos tart. hadnagy volt a parancsnokuk. Engel nem sokáig bírta a harctéri fáradalmakat, betegen otthagyta századát, melyet Harsányi zászlós vett át. Harsányi után következett Balassa mérnök.

AZ 1915-16. TÉL.

1915 november hó 20-án kaptam a parancsot, hogy hagyjam el a perespai vasútállomást és a 21. ezred egy munkásosztagával közösen kezdjem meg a dorongút építését a következő falvakon keresztül: Perespa–Pozarki–Kolónia Slobodarka–Kolónia Galinowka–Czeben–Wiszenki–Slavaticice–Chopniew.

Ez a sok falunév sokat jelentett! . . . A múlt év tapasztalata alapján jelentette a csendes telet! . . .

Úgy rendelkeztem, hogy a 21-es század megy Czeben községbe, az én századom pedig Pozsarkiban üt tanyát! Azok csinálják a dorongutat Czebentől Perespa irányában, mi pedig Kolónia Slobodarkától Pozsarki felé. A munkát nem lehetett tetszésszerűen megkezdni, tekintetbe kellett venni, hogy hol van elegendő faanyag! Ez pedig a fent nevezett községek határában volt! így indult el a munka Kolónia Slobodarkán és Czebenben. Az elszállásolással azonban baj lett! Sern én, sem a 21-esek nem tudtunk ott megtelepedni, ahol szándékoztunk, mert minden ház el volt foglalva; én tehát tovább mentem Kolónia Slobodarkára, a 21-esek pedig elmentek Wiszenkibe. Itt is vesztünk egész télen!

Századom november 24-én jelent meg először a Pozsarki mellett levő erdőben és mindjárt az első nap kivágott 500 darab tölgyfát! Másnap a czebeni erdőt ritkítottuk és emellett is maradtunk egészen addig, míg az út el nem készült Kolónia Galinowkától Pozsarkiig. Körülbelül egy hónapig végeztük ezt a munkát.

Ez alatt a hónap alatt érkeztek meg Kolónia Slobodarkára a németek. Úgy jöttek, mint valamikor a törökök Budára. Első nap megjelent három katona, a másodikon megint három, a harmadikon már hat és mind azzal köszöntött be az embereim elfoglalta lakásba, hogy kifelé osztrákok!... (Hinaus Österreicher!) Ha aztán a bentlévő megijedt és kiment a házból, nem volt a világnak az a hatalma, mely a németet kitette volna belőle! . . . Bizony, az „össterreicher” maradt kívül!... Megindult a panasz. Az emberek hozzám jöttek és panasz-

kodtak, hogy a németek kiűzik őket szállásukból, s míg maguk ketten-hárman vannak egy házban, a mieinket mindig összébb és összébb szorítják.

Megvallom őszintén, ha nem is érdemli meg az ügy, hogy én nem szerettem a németeket! . . . Azt hiszem, ez csak viszonzása volt annak a mereven önző álláspontnak, amelyre ők lépten-nyomon helyezkedtek! . . . Úgy néztem, hogy ne kerüljek velük egy fedél alá! ... Ők pedig minden nap másik házba tolakodtak be. Elhatároztam, hogy erőszakra erőszakkal fogok felelni. Magam mellé vettem két fegyveres katonát, feltűztem a puskára a szuronyt és elindultam azokba a házakba, melyeket idejövetelemtől elfoglaltam. Megmondtam az ott talált németeknek, hogyha másnap reggel nem mennek ki a lakásomból, fegyveres katonákkal fogom őket kiverni! Kiabáltam, ahogy ők szoktak!... Kerestem a parancsnokukat, de nem mondták meg, hogy ki az és hol van. De másnap elmentek! . . . Volt néhány olyan ház Slobodarkán, melyet én nem szálltam meg, azokban helyezkedtek el. Megérkezett aztán a parancsnokuk is, és minekutána a lakáskérdést kölcsönös egyetértés alapján szabályoztuk, jó barátságba keveredtünk! Ők meghívtak minket sörözésre, mi meg szívesen láttuk őket disznótorra és egy pohár borra.

Közben természetesen haladt a dorongút építése. Már néhány kilométernyit építettünk, s a tetejét megszórtuk földdel, agyaggal, ami Íven talaj éppen a tájon adódott. Amikor a reászórt föld a téli hidegben megfagyott, egészen jól lehetett az utat használni, de bizony, amikor enyhe volt az idő és olvadt, akkor olyan kegyetlenül zötyögött és rázott, hogy a kocsik rendszeren mellette mentek.

1915 decemberének első napjaiban eltávozott az 5. századtól Reiter főhadnagy és átvette a 6/39. munkásosztag fölötti parancsnokságot. Azért maradtunk a századnál elegen. Műszaki beosztott tisztem Amadinger építészeti művezető volt, a század orvosa pedig Weiner segédorvos, aki már a kárpáti telet is velünk töltötte, s bécsi létére egészen jó barátja lett a debreceni embereknek! . . .

Amadinger művezetőnk december 18-án kétheti szabadságra ment, otthon töltötte a karácsonyt budai rokonainál. Mi ketten a doktorral ott ünnepeltünk úgy, mint egy évnek előtte. Akkor Grybowban, most Kolónia Slobodarkán! . . . Embereim házakban voltak nyolc-tízével. Minden ház népe karácsonyfát állított, s nem kellett a sötét estén elmenni a konyhához vacsoráért, hanem a konyha állt meg minden ház előtt és helybe hozta az ételt. A doktor meg jómagam sorra látogattuk a házakat, megnéztük az ünneplő embereket, akik aranyos dióval, almával és mézeskaláccsal díszítették a karácsonyfát! . . .

Én nagyon vártam a karácsonyra egy levelet, de bizony nem

érkezett meg! . . . Helyette sok görbebetűs levelet hozott a posta! . . . Falum gyermekei írták! . . . Megköszönték benne azt a kis ajándékot, melyet karácsony hónapjában küldtem nekik. Egyhónapi fizetésemet küldöttem el falum arra szoruló szegény gyermekei részére, hogy vásároljanak rajta téli ruhát! . . . Azt írtam nekik, hogy tanuljanak szorgalmasan az iskolában, hogy szeressék egymást, s okuljanak apáik esetén, akik most olyan kemény leckét kaptak a sorstól! . . . Ezek a kis legénykék, akik adományomból kaptak, most levélben megköszönik a küldeményt! . . . Szívből jött sorok szívhez szóló hangja olyan jól esett, jobban, mint annak a kis Tóth Györgynek az a néhány koronácska, mellyel enyhíteni próbáltam a téli nyomort! . . .

Milyen szépen egymásra találtunk mi ketten! ... Az én néhány koronám, mely enyhítette a kis Tóth György szegénységét és az ő levele, mely karácsony este enyhítette az én elhagyatottságomat! . . . Ilyen volt a karácsonyom! ... Ki tudja, milyen lesz a következő? . . . Lesz-e akkor egy kis gyermek, aki képviseli azt a földre szállt szeretetet, kit megtagadott minden követője? . . . Lesz-e egy Krisztusnak nevezett pólyásbaba valahol a föld kerekén, aki megváltja a bűnbosszúgyűjtő emberiséget? . . . Vagy csak Heródesek maradnak meg? Ki tudja, megérem-e? . . .

Kolónia-slobodarkai tartózkodásunk és a dorongút építése nem szolgál annyi változatossággal, hogy egy háborús emlékirat lapjait napi érdekességgel kitöltené. Nem követem tehát a kilométereket, melyek hétről-hétre szaporodtak, hanem szétnézek a vidéken, betérek a házakba, s megemlékezem azokról az egyhangú, de kellemes emlékü napokról, melyeket Kolónia Slobodarkán eltöltöttünk.

Mint a község neve is mutatja, telepen vagyunk. Német lakosok vannak itt, akik a szomszédos pozsarki uraság birtokából kaptak telepedésük idején 10–15 holdnyi birtokot és arra építették lakóházukat és gazdasági épületeiket. A telep lakossága nem menekült el. Mindössze az iskolaépület maradt gazdátlan, annak ajtaját és ablakát elcipelték, még mielőtt mi ide megérkeztünk, így nem foglaltuk el, hanem közpréda maradt mindaddig, míg csak falai hirdették emlékét és a háború hosszúra nyúló idejét! .. . Minden olyan házban azonban, melyben a lakosok otthon maradtak, betelepítettem 8–10 embert. Magam egy lengyel családnál húzódtam meg. Szomszédom volt a konyha, ahol három gyermek és édesanyjuk lakott. Mikor idejöttünk és kilátásunk volt arra, hogy itt töltsük a telet, meghagytam a szakácsomnak, hogy úgy készítsen ételt, hogy a házbelieknek is jusson! . . . Elfoglaltuk a tűzhelyüket, nem kívánhattam, hogy csak nézzék, hogy mi eszünk, ők pedig koplaljanak! ... De nem láttam, hogy valamikor is ebédelnek!.. . Kérdőre vontam a szakácsot, hogy juttat-e vala-

mit a háziaknak, mire az a legalázatosabban jelentette, hogy ő kínálta őket már sokszor, de nem kell azoknak húsféle, nem szeretik, megvan-
nak a maguk burgonyáján meg tejecskéjén! ...

Másik szomszédom egy öreg házaspár, mely egyetlen leányuno-
káját neveli nagy gonddal! ... Ez az unoka most 16 éves! . . . Igen
kedves arcú leányka, aki este 6 órától kezdve az ablaknál áll és lesi-
várja, hogy mikor érkezik meg húséges udvarlója, egy német
katona! . . . Én is át szoktam hozzájuk menni, de inkább a prózai
része érdekeli a háznak! . . . Van két hízójuk, s nem szeretném, ha a
németek vásárolnák meg! . . . Sikerült is megszerezni, ebből lett az a
bizonyos disznótoros vacsora, melyre a német tiszteteket is meghívtuk.

Közvetlen a dorongút mellett áll egy kis viskó, mindössze egy
szoba és konyha, ebben lakik a telep egyetlen zsidója, a Besnos
Mayer! . . . Hét gyermeke volt, mikor megérkeztünk, s még kettő szüle-
tett az 1915. esztendőben! ... Még csak ez hiányzott szegény Besno-
séknek! Nem is tettem hozzájuk katonát, hiszen maguk sem fértek! ...

A század irodája a községi bírónál van. Német ember, egyik
tagja annak a Lehmann nevezetű családnak, mely betelepítette fél
Slobodarkát. Magáról a bíróról nincs sok mondanivalóm, de van neki
egy négyesztendős kisleánya, az Ella baba, az már megérdemli, hogy
megemlékezzem róla! . . . Amilyen kicsi, olyan okos! . . . Ha babonás
volnék, azt mondanám, hogy az Ella baba nem él soká, mert nagyon
okos! . . . Mindjárt megérkezésünk napján bemutattatta magának az
irodaszemélyzetet. Rosenfeldet és Sipost néven szólította, Rubinstein
lett a „der kleine dicke Onkel”, Nagy szakaszvezető a „bajusz bácsi”,
Fekete szakaszvezető pedig, aki az első mókust fogta, a „Mókus bácsi”.

Közvetlen a pozsarki erdő melletti házban van a század konyhája
és trénje!... A trén parancsnoka Polgáry Miklós, debreceni civis-
gazda, aki itt is megállta a helyet, tartván szép rendet a rája bízott
kocsik, lovak és különböző mesteremberek közt. Itt halmoztuk föl
télire a sok jó szénát, melyért Gáthy Samu tanító úr messze kilométe-
rekre elment, csak hogy legyen, mert arra nem szeretünk számítani,
hogy a katonai kincstár lát el bennünket élelemmel! . . . Tehenünk is
volt. Ezen a télen hármát fejtünk és kis borjúnk is lett, melyet nagy
gonddal neveltünk jó félesztendeig! ...

Még december hónapjában szabályszerű szokássá vált, hogy heten-
ként egyszer halat kellett adni ebédre. Ezért nem igen lelkesedtek! . . .
Ügy, ahogy az itteni vidékiek megszokták a burgonyát és nem cserél-
ték fel a jó marhahússal, úgy szokta meg a debreceni ember a tehen-
húst és nem volt hajlandó hallal helyettesíteni! . . . Nem csodálkoztam
rajta! . . . Reggeltől estig szabad ég alatt, erdőben dolgoztak, vagy az
út mentén foglalatoskodtak; fát vágni, földet hányni, fagyos rögöt csá-

Dorongút 1915-16.

kányozni nem igen lehet sózott hal mellett, ilyen munkához erő kell, erőt pedig nem a hal meg a burgonya, hanem a jó marhahús ad.

Hetven emberem állandóan vágta a fát. Előbb a czebeni, majd mikor itt elfogyott, a pozsarki erdőben. Naponta ezer darabot kellett kivágniok a fenyőből, mikor aztán rátértünk a tölgyre, s húsz centiméteres törzseket kellett elfűrészelni és halomba rakni, a napi mennyiséget leszállítottam ötszázra.

Jómagam rendesen reggel 7 órakor keltem. Első szavam az volt a legényemhez, hogy milyen az időjárás? . . . Erre megfelelt. Azután a következő kérdés esett: Béke hírek nem hallatszanak? . . . Erre is megfelelt. Aztán elmehetett a szomszédba jelenteni, hogy készítsék a reggelit. Felöltöztem és tudomására hoztam a dakli kutyámnak, hogy kirukkoltunk! ... A dakli erre csóválta a farkát! . . . Örült! . . . Átmentem a szomszéd házba reggelizni. Utána a trénhez. Itt jelentette a napos tizedes, hogy minden lakás tiszta. Fohn egészségügyi altiszt jelentette, hogy hány embernek fájdult meg a fahordástól a dereka. Polgáry Miklós jelentette, hogy hány kocsi ment munkára, hány ment felvételezni. . . Megkérdeztem a szakácsot, a Komócsi örvezetőt, hogy mi lesz az ebéd? . . . Azután irányt vettem az erdőnek, mely a konyha házatól vagy kétszáz lépésnyire kezdődött és mentem fejszecsapások hangja után mindaddig, míg embereimre rá nem találtam.

Az erdőben kivágott és öt méter hosszúságra szelt fát aztán kihordták a szekerek az út szélére és ott lerakták szépen egymás mellé a földre, hogy dorongút legyen belőle. Az út irányát Amadinger művezető jelölte ki, a vonalat, melyen a munka haladt, Fuchs szakaszvezető állapította meg apró cölöpökkel. A talaj elsimítását, az úgynevezett planírozást, Nyakas tizedes végezte, a fadorongok fektetésében pedig Barna káplár tüntette ki magát. A szegélyezést és a karózást Bugyi népfelkelő honvéd intézte utánozhatatlan szakértelemmel. Az ötméteres gerendákat ugyanis, minekutánna lefektettük, szegélyfákkal le is fogtuk, nehogy ha az egyik oldalán szekér vagy egyéb jármű megy, felbillenjen. A gerendák két végétől ötven centiméterre aztán szép árkot vontunk, az árokból kikerülő földet pedig rászórtuk a gerendákra.

Az út szélére, hét méternyi távolságra, karókat ütöttünk le, ezek voltak a kerékvetők, melyek megakadályozták, hogy valamelyik kocsi letérjen az útról.

Amikor mi Kolónia Slobodarkára jöttünk utat építeni és telelni, ugyanakkor megindult Perespárol, a mi utunkkal párhuzamosan, a lóvonta tábori vasút és haladt Chopniewen át egészen Trostienecig. Itt volt a 17. hadtestparancsnokság. Ebből a kisvasútból egy másik ág kanyarodott észak felé, mely már a szomszéd német csapatok ellátá-

sát bonyolította le. A lóvasúti gócpont Galinowka volt. Itt volt a németek markotányos boltja. Nem csupán a németeknek, hanem nekünk is adott a markotányos jó pénzért mindent, ami a boltjában volt. Főleg sört vásároltam náluk. Kitűnő bajor sört adtak literenként 65 fillérért, ami olcsó árnak számított, mert hiszen a mi vezetőségünk egy liter sör legmagasabb árát 70 fillérben állapította meg. Hetenként egyszer az egész század kapott sört, még egyszer külön az altisztek és minden nap a tisztek! . . .

Miért is küldött minket a 4. hadseregparancsnokság Kolónia Galinowkára? . . . Hogy dorongutat készítsünk és – teleljünk! . . . Annak menetét már láttuk, nézzük most meg, hogy hogyan teletünk? ... A dorongútépítés reggel 7 órától este 5 óráig tartott, akkor ránk borult az este és beleüszött bennünket minden nap az éjszakába! . . . Bár hárman voltunk tisztek, vacsora után igen rövid ideig maradtunk együtt. Külön házban laktunk és meglehetősen távol egymástól. A művezető egész nap kint tartózkodott az épülő út mentén, jól átfújta a szél, elfáradt, örült, ha lefekhetett. A doktor vele tartott, jómagam pedig leültem két méter széles és ugyanolyan hosszú szobám kis asztalához és olvasgattam. Négyféle újság járt a századomhoz, azokat minden nap átnéztem. Ezekon kívül háborús könyveket olvastam. Szerettem a könyv szélére megjegyzéseket írni, ami évek múlva helyes világitásba helyezte akkori felfogásomat, véleményemet.

Azonkívül, hogy könyvet és újságot olvastam, minden nap feldolgoztam háborús naplóból egy részt, s így keletkezett ez a munka; ott Kolónia Slobodarkán kerültek papírra ezek a sorok, melyek háborús emlékiratomnak első részét alkotják.

Úgy vettem észre, hogy a háború elnyúlásával mindig jobban és jobban elmosódnak emlékezetemben az események, s hogy megmenthessek valamicskét a magam és az utókor számára, leírtam élményeim, tapasztalataimat, hogy majd egykor – ha megengedi a Sors, hogy megérjem –, magam is olvassam egy könyvből, hogy milyen is volt a – háború! . . .

Így múlt az idő Kolónia Slobodarkán, s amint haladt egyik hónap a másik után, úgy haladt a dorongút! ... S múltféltben volt a tél!... Az eddig végzett munka alapján nem volt nehéz kiszámítani, hogy megszokott iramunkban haladva, egy hónap múlva készen leszünk. Ha pedig készen lesz a dorongút Perespáig, akkor nekünk innen, erről a telepről, el kell menni! . . . Tavasz is lesz! ... Ki tudja, hová sodornak bennünket első vonalban álló seregeink! . . . Március volt! . . . Első napja ennek a szép tavaszi hónapnak! . . . Vágyódtam haza! . . . Úgy gondoltam, hogyha március első felében elindulok szabadságra, a másodikban vissza is jövök, még akkor itt találom száza-

domat; megszokott munkájukat azalatt, míg én odajárok, könnyen végzik! . . . Hiszen úgy tudta minden emberem, hogy mi a dolga, hogy akár munkás-tábornagnak is beillett volna! . . .

A 4. hadseregparancsnokság éppen úgy téli szálláson töltötte az utolsó három hónapot, akár magunk. Luckban volt. Az én szállásomtól 30 kilométernyire! . . . Téli víz idején egyszer ha bementem ebbe a városba, most már a kocsizás is élvezet volt! . . . Begurultam! . . . Jelentkeztem fellebbvalómnál, Marussig ezredesnél és előadtam, hogy mi járatban vagyok. Kértem kétheti szabadságot. Megokoltam azokkal a gondolatokkal, melyeket fentebb kifejtettem. Nélkülözhető vagyok, helyettesem van, most könnyebben mehetek, mintha majd mozgunk, akármerre menetelünk! . . . Az ezredes nem utasított vissza. Kitéltetett velem egy menetlevelet, melybe személyi adataimat kellett beleírnom a szabadság időpontjának megjelölése nélkül. Ezt átvette és barátságosan elbocsátott. Néhány nap múlva kezembe volt az általam kitéltött szabadságlevél aláírva, s március 10-én délután 4 órakor vonatra szálltam Perespán s másnap este már Oderbergben voltam, 12-én pedig Budapesten ebédeltem.

Ez volt a harmadik szabadságom. Az első nagyon szép volt, a második szép, a harmadik meg – elmúlt! . . . A világháborúnak népeket eltipró kerekei huszadik hónapja forognak! . . . Embereknek százai kerültek alá; egy egyén élete vagy boldogsága oly keveset számít! . . . Március 30-án Perespán voltam! . . . A vasútállomáson nem várt senki! . . . Kissé bosszankodtam! . . . Hát azért van nekem kétszáz emberem, hogy egyetlen egynek se jusson eszébe, hogy lejárt a szabadságom, s visszajövök a századomhoz? . . . Vagy már itt is úgy vagyunk, mint otthon, hogy egy ember nem számít? . . . Tévedtem! . . . Néhány perccel a vonat megérkezése után ott termett Széli tizedes és jelentette, hogy a század a megelőző napon elment 20 kilométerrel kelet felé! . . . Hogy hova, azt maga sem tudja megmondani, csak annyit tud, hogy a tábori kisvasúton lehet oda eljutni! A kisvasút Perespáról indul, s személyeket a liszteszsákok tetején szállít. Már ki is néztem egy ilyen zsákot s megindultam Széli tizedes társaságában ismeretlen új otthonom felé!

Délután 4 órakor megérkeztünk Chopniewbe. A falu üres volt. Szállást könnyen kaptam. Minekutána elfoglaltam külön házat, megállapítottam, hogy a szabadság alatt meghültem. Egy hétig nyomtam az ágyat. Azután kivonultam én is századommal megcsinálni azt az útszakaszt, melynek elkészítését március 29-én ránk bízta csoportparancsnokunk.

Amíg én szabadságon voltam, a 4. hadseregparancsnokságnál új főnök vette át a műszaki ügyek vezetését. Wolny ezredes. Éppen ellen-

téte volt az eddigi parancsnoknak, Marussig úrnak. Ez hosszú, vékony ember volt, utóda rövid és kövér. Marussig úr inkább filozófus volt. aki sokat gondolkozott és keveset beszélt. Wolny úr hirtelen szavú, hangos, haragjában lármás! . . . Szerette, ha messziről meghallották! . . . Most szemlekörúton van, hozzánk érkezik! . . . Akik ismerik, azt mondják róla, hogy semmivel sincs megelégedve! . . . No – gondolom én erre –, majd az én szakácsom főztjével meg lesz elégedve! . . . Amint hallom, délután 2 órára jön meg. Akkor egészen bizonyosan nem ebédelt! . . . Csak nem kívánhatom a jó öreg úrtól, hogy este kapjon meleg ételt, amikor visszatér valamelyik hadtáplalmásra! Hiszen van minálunk enivaló, s Böszörményi művész nem egy tábornoki elismerést kapott már azért, mert jól tud főzni! . . . Így is lett! Mikor Wolny ezredes megérkezett Chopniewbe, az volt az első dolgom, hogy meghívtam ebédre, őt is, meg a kíséretében levő főhadnagyot is. Ebéd közben azután szépen elbeszélgettünk. Elmondtuk, hogy hogyan készítettünk egész télen dorongutat, hogyan dolgozunk most és mennyi idő kell a munka befejezéséhez. Mire az ebédetől felkeltünk, Wolny ezredes tudott mindent. Kisétáltunk vele a falu alá, ahol az utolsó öt méter utat készítették, megnézte, hogy hogy áll az emberek kezében az ásó, a lapát a csákány, s minekutánna ellátott bennünket jó tanácsokkal, hogy csak éljünk jól és hozassunk magunknak a mögöttes országrészből mindent, amire szükségünk van, felült a kocsijára és elvágatott.

Alig távozott el Wolny ezredes, elkészült a chopniewi dorongút és útrakeltünk mi is, hogy a 2l-es munkásosztagnak segítsünk Wiszenki falu alatt a még novemberben rábízott utat elkészíteni. Április 15-ére ez is megtörtént, s visszamentünk oda, ahonnan március végén eltávoztunk, Kolónia Slobodarkára. Itt még két kilométernyi munka várt reánk. Elfoglaltuk régi szállásainkat, a régi házakat, melyek nagyrészt üresen állottak. Nem voltak ott a lakosok. Elmentek mind Németországba! ... A német hadsereg egész egyszerűen autókra rakta őket és vitte vissza az őshazába, ahonnan néhány évnek előtte kitelepettek! ... A lengyelek ott maradtak! . . .

Amadinger művezetőt Wolny ezredes más munkakörbe osztotta be, helyette egy magyar népfölkelő mérnököt küldött hozzám, Kallós mérnököt, aki mellé századom egyik jó festőjét és hegedűsét osztottam be tisztilegénynek.

Mikor kítavasodott, kiültünk a ház el, a virágos és fehérkerítéses kertbe, melyet legényeink nagy gonddal ápoltak és rendezgettek és innen néztük a pozsárki erdőt, mely ellentétben állott a természet ébredésével!... Haldoklott! . . . Itt szerettem hallgatni Kallós mérnök legényének, Katona Gyulának hegedűjét, melyen annyi szép nótát

húzott el délután, no, meg néha este! . . . Fehérkerítéses, zöldpázsitos kis kertemben, hazahívó hegedűszó mellett oly jól esik a májusi levegő! ... A csúnyának hirdetett rét zöld fűszálai közül sárgafejű libapimpók kandikálnak a halálraszánt erdő megmaradt, de élni készülő fáira! ... A természetet nem lehet megállásra kényszeríteni! . . . Nem tarthat olyan soká a háború, hogy az almafák ne virágozzanak, a libapimpó ki ne dugja sárga fejét és a madarak fel ne vegyék a mennyegzői ruházatot! . . . Egy évek óta visszatérő golyapár egymást váltva gázol a vízen, azért nem látszik meg a fogás a mocsár lakóinak millióján! . . .

Hatodik hónapja járom az erdőt, a halálraítelt pozsárki erdőt! Fáiból készítem a mellette elvonuló dorongutat! . . . Amikor legelőször csapott bele a fejsze, akkor úgy látszott, hogy egy hét alatt elfogy a fa. Alig néhány száz fiatal tölgyet vágtunk ki a sok ezerből, alig néhány métert készítettünk el a ránk bízott sok kilométeres dorongútból. Azt hittük, kénytelenek leszünk tovább menni. De nem mehattünk sehova, mert a másik erdő messze, nagyon messze volt innen . . . Megparancsoltam embereimnek, hogy kezdjék előlről a fadóntást, s gondosan vizsgálják át az erdőt! . . . Nem lesz baj, ha a fa egy kissé görbe, majd megfaragjuk! ... És most már néhány ezret vágtunk ki a sok ezerből és elkészítettünk két kilométert a ránk bízott sok kilométerből.

Már két hónapja irtottuk az erdőt, amikor jött a mélyéből a jelenés, hogy nincs több útnak alkalmas fa. ami még van, az mind vastag. Hús-huszonöt centiméter! . . . Hátha ketté hasítanók? gondoltam! így minden törzsből kettő lesz s ha tovább tart is a munka, meg nehezebb is, annak fejében kiadósabb, jobban halad az út! . . . Kiadtam az utasítást, hogy a huszonöt centiméter átmérőjű fát is ki lehet vágni, a földolog, hogy egyenes! Azután kettéhasítjuk és úgy fektetjük az úttestre! És még húszezer fát hordtunk ki a pozsárki erdőből dorongútrak! . . . Vagy öt kilométerrel fogyott a ránk szabott munka hossza és – kitavaszkodott! ... A megritkított erdőben madarak csicseregtek, az apró tölgyek nőni kezdtek s hogy elmentük egy félhónapra, felélékezett az erdő! . . .

Két hete, hogy visszatértünk. Hatvan ember járja az erdőt hatvan fejszével, de bizony csak elszórtan, itt-ott akad benne fa, ami van is, görbe, öreg, vastag! . . . De még van! . . . Félkilométerre innen van egy kis erdő, van benne vagy háromezer gyertyaegyenes fenyőfa. Kivágjuk azt! . . . Eddig kíméltem, mert itthon volt a gazdája, de most már elment az is, itthagya az erdőt, tehát ki kell vágni! . . . Embereim, akik az utolsó hónapban negyedméteres átmérőjű tölgyeket terítettek le, gyerekjátéknak vették azt a munkát, mely abból állt, hogy 12 centi-

méteres fenyőt kellett elfűrészelni. Mohón vetették rá magukat a karcsú kis erdőre és három nap múlva csak a helye volt meg, meg az ágak, melyek büszke koronából földön heverő giz-gazzá lettek! . . . Ott hevert a szép kis erdő a kociút mellett százas garmadába rakva s várta a szekereket, melyek majd a készülő útra viszik, hogy az ég felé törő sudarából sárbagázolt keréktartó legyen . . .

Május elseje lett! Szigorú parancs jött, hogy minden munkát be kell szüntetni, a szántás-vetés a fő! Föld ne maradjon parlagon egy talpalatnyi sem! . . . Megállt a fahordás, a lovak elmentek szántani, az emberek vetni! . . . Köröttem csend! ... A virágos almafák alatt ülök és nézem az erdőt, a megmaradt fákat! . . . Görbék, öregek, vastagok! ... A fűrész és fejsze ezeket megkímélte, a javát nem! Most zöldülni kezdenek, itt-ott már lombosodnak! . . . Dúsan kapják a napsugarat és nem kell osztozni másik fával az esőcseppen! . . . Egyedül állnak messze egymástól, mind görbék, öregek, vastagok! . . . Nem szépek, de élnek és lombosodnak!...

.. . Ahogy így az erdőt nézem, eszembe jut Európa! Olyan ez az erdő, amilyen Európa lesz a háború után, és olyan volt, amilyen Európa volt a háború előtt! . . . Először kiszedték belőle a fiatalt, azután a kicsit görbét, azután a vastagából az egyenest, az ég felé törő protekciós sudarából sárbagázolt keréktartó lett, s ami megmaradt, ... a kettő-három nyomorult, az most él, zöldül és lombosodik! ... A természetet nem lehet megállásra kényszeríteni! . . .

A LUC KI ÁTTÖRÉS.

Május 7-ről 8-ra virradó éjszakának első órájában felverték álmomból. Megérkezett a század küldönce a csoportparancsnoktól és – ahogy ő szokta mondani – levelet hozott. Nem nagy örömmel fogadtam Buglyó gyalogost, rá is szóltam, hogy helytelenül cselekedett, amikor éjfélkor felkeltett, hiszen annyit már tudhat, hogy éjjel nem indulunk el sehová, de mentegetődzött, hogy úgy kapta a parancsot, hogy azonnal hozza és mihelyt megérkezik, adja át. A levélben az állt, hogy századom azonnal készüljön fel, mert el fog menni Pál-cára és ott kapja a hadtápállomásparancsnokságnál a további utasítást. A század vonaton fog menni. Csupán az élelmezési kocsikat viheti magával, a műszaki felszerelés kocsijai itt maradnak Slobodarkán! Ennyi állt a levélben. A küldönc mellett ott állt az éjszakai ügyeletes altiszt, akinek meghagytam, hogy a század reggel nem vonul ki, hanem öt órára felkészül és vár reám. Ezzel másik oldalamba feküdtem és aludtam reggel öt óráig. Akkor magamhoz rendeltem minden altisztet

és meghagytam nekik, hogy mit kell végezniök. Reggel 7 órakor állt a század és megérkezett a perespai állomás üzenete, mely szerint délután 4 órakor rendelkezésünkre áll az a vonat, melyen Pálcára fogunk menni. No, úgy-e, hogy nem volt érdemes engem éjfélkor felkelteni! ... Engem még jó Marussig ezredes világosított fel arról, hogy mit jelent a nekünk küldött parancsban az a bizonyos azonnal szó! . . . Az azt jelenti, hogy a kézben levő munkát tisztességesen be kell fejezni és azután további utasításra nem várva, az újat kell teljesíteni! . . . Én ezt tudtam, de Buglyó gyalogosnak nem kötöttem az orrára, tehát ő éjfélkor hozta a parancsot!.. Jól tette! . . .

Perespáról május 8-án délután 5 órakor megindult velünk a különvonat és este 7 órakor megérkeztünk Pálcára, mely Lucktól mintegy 20 kilométerre volt Olyka irányában. Jelentkeztem a hadtápparancsnokságnál, ahol megtudtam, hogy még 6 kilométert kell menetelnem Ghorlupy faluba, ott találok a 2. hadosztály parancsnokságát és Maschek alezredest, akitől a további parancsot kapom. Mivel öreg este volt, nem indultam el, hanem ott töltöttem az éjszakát Pálcán, a 37. hadosztály gazdasági tisztjénél, Sommer őrnagynál, aki rendkívül kedvesen fogadott és saját lakosztályát osztotta meg velünk. Május 9-én reggel 5 órakor aztán elindultam Chorlupyba.

Utam a palcai hősök temetője mellett vezetett el. Itt megálltam. Bementem és sorra nézegettem a sírokat! . . . Olyan rég nem láttam katonatemetőt! . . . Ilyen szépet meg még soha' . . . Közepén remek kápolna áll nyírfából, homlokán ez a felirat:

*„Uram, tekints a hősi sírhalmokra,
Terjeszd ki reájuk áldó jobbodat,
Legyen előtted kedves mindörökre
A hazáért hozott véres áldozat.
A megdicsőült hősök szíve itten
Hazánk üdvéről álmodják boldogan,
Lelkükkel égben üdvözülve Nálad
Trónodat övezzék ők mindannyian.”*

A kápolnát a 37. honvédhadosztály egészségügyi intézete építtette; az tartotta rendben a temetőt is, melyben a hadosztály hősi halált halt honvédjeit temették. De – amint a kereszt feliratából megállapítottam – temettek ide mást is, aki mint hadbanálló vesztette életét. Volt itt orosz katona is egyesével és tömegsírban, s annak is olyan fehér kereszt jutott, mint a mifajtánknak. Békesség volt itt és csend, emberhez illő békesség és csend! . . .

Chorlupyban jelentkeztem Maschek alezredesnél, akit jól ismer-

tem a Kárpátokból, akivel együtt éltem és dolgoztam Bártfán és környékén. Emlékezett rám ő is és szívélyesen üdvözölt. Meghagyta, hogy helyezzem el embereimet és estig pihenhetek, akkor majd egy csoport munkába fog állni.

Vagy kétszáz emberem volt, mikor megérkeztem Ghorlupyba. A kétszáz ember között volt mintegy hetven ötven év körüli ember. Ezek áprilisban kerültek hozzám, amikor ugyanennyi arcvonalbeli szolgálatra alkalmasnak minősített munkásomat elvitték. Ezek az ötven év körüli hadimunkások még nem voltak olyan helyen, ahol meg lehetett érezni a háborút. Most, hogy egy hadosztály körletébe jutottunk, mindjárt az első félórán kaptak egy kis háborús ízelítőt. Egy ellenséges repülőgép vonult keresztül a falun. Jó magasan szállt, de ágyúink, melyek egy része Chorlupy alatt volt felállítva, élénk tüzeléssel kísérték! . . . Nagy bummogás volt és lehetett látni az égen az apró fehér felhőcskéket, melyek a repülőgéphez hol közelebb, hol távolabb tűntek fel, s kísérték útján. A jellegzetes lövedék-süvöltésbe beleszólt néhány géppuska, s bizony az én öregjeim el is felejtettek sátratverni, úgy elámúltak a hallottakon és látottakon. Az a legénység, mely utoljára a Kárpátokban hallott ilyen közletről ágyúszót, inkább csak régi emlékeit idézte vissza, de abban egy volt az egész század – magamat és Kallós mérnököt sem kivéve –, hogy közelebb vagyunk a fronthoz, vagy ha így jobban tetszik, hát megint benne vagyunk a háborúban! . . .

Délután 5 órakor tíz altisztnek kellett kivonulni az úgynevezett harmadik állásba. Itt folyt a munka. Karókat vertek le és dróttal kötözték őket össze minden irányban. A munkát a 4. számú vadászászlóalj emberei végezték, az én altisztjeimnek csak a felügyelet és az irányítás jutott. Volt egy osztrák honvéd népfelkelő építőszázad is, ennek mérnökével mentem ki kocsin megnézni a helyet, ahol altisztjeimnek meg kellett jelenni. A mintegy négy kilométer hosszú ároknak csak a legvégén volt százméternyi része, ahová az ellenség szabadszemmel láthatott. Itt ügyelni kellett, különben szabadon járhattunk-kelhattünk az árkok mentén. Az árkok már készen voltak, de nem volt előttük szeges drótkerítés. Ezt kellett most gyorsan pótolni, ezért rendelt minket ide a hadseregpáncsnokság.

A vidék, melyre jutottunk, nagyon sajátságos. Hús-huszonöt méter magasságra emelkedő dombok keresztben-hosszában vonuló szabálytalan sora, melyek között kiszámíthatatlan irányú völgyecskék húzódnak mindenfelé! . . . Kocsin jöttünk, kocsin is tértem vissza, de nem azon az úton, melyen jöttem, pedig kocsisom igyekezett eligazodni! . . . Sehol egy fa, egy jelzőtábla vagy olyan karó, melynek segítségével tájékozódni lehetne! . . . Hacsak a nap vagy csillagok szerint nem igazodik az ember, itt bizony eltéved! . . . Igaz, hogy a tévedés

A 37. hadosztály hősi temetője Palcán-Luck mellett 1916.

Baraképítés a tábori kisvasútnál (Wolhynia) 1916.

nem nagy baj, nem botlik bele az ember senkibe, nem is téved ki az állásokba, legfeljebb tovább bolyong a völgyecskék között, de ha szerencséje van, előbb is megérkezhet! . . .

Maschek alezredestől megtudtam, hogy a második állás még nem kész, de azért építjük ki előbb a harmadik állást s csak utána a másodikat, mert a harmadik állás szerencsésebb elhelyezésű, mint a második! ... El voltam készülve arra, hogy a második állásba is bele fogok kerülni, előbb vagy utóbb annak az építése is csak ránk fog maradni!...

Május 13-án délután jött egy rövid kis parancs Maschek alezredestől, melyben az állt, hogy a következő naptól kezdve Hoffinger őrnagy parancsnoksága alá tartozom és a második állás kiépítése lesz a feladatunk.

Hoffinger őrnagy a 2. hadosztály műszaki irányítója volt, ott lakott Chorlupyban, s hogy hozzá lettem beosztva, alkalmam volt megismerkedni a 2. hadosztály parancsnokságával. Első találkozásunkkor csak annyit mondott, hogy délután látogassam meg ismét, majd akkor megadja a részletes utasítást. Ez a délutáni látogatás elmaradt, mert még mielőtt elérkezett volna a jelentkezés órája, arra sétált lakásom felé Hoffinger őrnagy és mérnökömnek megmutatta azt a helyet, ahova nekünk este 7 órakor mennünk kellett, hogy kivezessenek bennünket a második állásba.

Kallós mérnök és jómagam a század embereivel együtt megjelentünk este 7 órakor a jelzett helyen és kerestük az éppen akkor tartalékban levő 90. gyalogezred parancsnokságát, hogy a további utasításokat megkapjuk. Az ezrednek csak egy zászlóalja volt a déli táborban, a többi első vonalban volt. Parancsnokuk a Hessenwäldchennek nevezett kis erdő szélén volt elhelyezve. Kimentünk ide. A szokásos rövid jelentkezés után az ezred parancsnoka kiküldött bennünket a 2. zászlóaljhoz, mivel ott volt leggyengébb a második állás, mely az első mögött mintegy 100 lépésnyire húzódott.

Mivel az ezred kötelékében még sohasem jártunk, s éjnek idején nem tudtunk eligazodni, vezetőt adtak mellénk. Mikor a parancsnokság erdejét elhagytuk, azt kérdezte tőlem a vezető, hogy hol menjünk, a futóárokban vagy mellette? .. Erre a kérdésre azt feleltem, hogy ahol neki jobban tetszik! . . . Hiszen ha a szabad út veszélyes, maga a vezető lesz az, aki beleugrik az árokba, ha meg nem veszélyes, miért kóvályogjunk háromszor annyi ideig a futóárokban? . . . Jobb, ha minél előbb kint vagyunk! . . .

A második zászlóalj parancsnoksága mellett hevert egy csomó szegesdrót meg egy nagy rakás hegyes karó. Ezeket kellett földbeverni és dróttal összekötni – először hosszában, azután keresztben, végül – ha megérjük, keresztben és hosszában.

Magam bemegyek a zászlóaljparancsnokhoz, aki rettentő reumás ember. Ma van itt utoljára. Holnap megy kórházba. Segédtszjtje magyar zászlós, telefonos altisztje meg galíciai lengyel, aki kitűnően beszél németül. A zászlóssal beszélgetek, mert a parancsnokot nem akarom háborgatni. Minden pillanatban hívják a telefonhoz. Hallgatom, hogy mit jelentenek a századok. A második század jelenti, hogy még nem hozták meg az ásókat. A harmadik panaszkodik, hogy kevés a kézi-gránát. Csend ... A telefonos altiszt próba-beszélgetést kezd az ezredparancsnoksággal, melynek titkos neve „Rudolf”.

Rövid csend után jelentik az első vonalból, hogy az oroszok szorgalmasan dolgoznak az állás előtt. Ajánlják, hogy lőjjön rájuk a tüzéség! ... Ez az ajánlat nem tetszett nekem, mert arra gondoltam, hogy akkor az oroszok is lőnek a mi embereinkre, vagyis az én munkásaimra! . . . Otthagytam a zászlóaljparancsnokságot és kimentem embereimhez, hogyha tüzéségünk mégis rászánná magát arra a lovagiatlan eljárásra, hogy háborgatná muszka szaktársainkat és az oroszok ezt viszonzónak, ott legyenek embereim mellett, akik közül sokan még nem voltak abban a szerencsés helyzetben, hogy tüzéségi tűzben nyugodtan dolgozzanak.

Gyönyörű holdvilágos éjszaka volt; az árkok, melyekben közlekedtünk, ellepték a legmagasabb embert is. Szélesek voltak, úgyhogy könnyű volt bennük járni s az esetleges szembejövőknek kitérni.

A talaj laza; az árkok fenekéről minden 20 lépésnyire úgynevezett rókalyukak nyúltak le mélyen a föld alá. Ezekbe húzódott az őrség, amikor az ellenséges tüzéség hevesebben vette tűz alá állásainkat. Hogy mennyi ideig bírták ezek a rókalyukak a tüzéségi ostromot, nem tudom. Télen készítették őket, most fogják kipróbálni! ... A front nyugtalan. Suttognak, hogy támadni fog az orosz! . . .

Embereim fekvé dolgoznak. Így ássák a földbe a karót, így feszítik rá a drótot! Csak olyankor térdelnek fel, amikor a hold egy-egy sötétebb felhő alá bújik . . . Világítópisztoly fénye világítja meg az előterepet, megint hason fekszik minden ember. Éles ágyúcsattanás ami részünkről, a lövedék bűg a vonalon keresztül és mérgesen csapódik tőlünk félbalra, az orosz birodalom nyugati határbarázdájába.

Jön rá a felelet és a már állva dolgozó bakatársaság úgy vágódik földre, mintha az égen repülő ágyúgolyó kilötte volna alóla mind a két lábat! ... Az öregek kettesével járnak az árokban, ők hordják a szegesdrótot meg a karót, a fiatalja kint van az állás előtt és beépíti. Mellettem áll Kallós mérnök és Fohn örvezető, az egészségügyi altiszt.

Úgy éjfél felé elbúcsúozom századomtól; meghagyom Kallós mérnöknek, hogy három óráig dolgozzanak, akkor induljanak hazafelé! ... Korán virrad, napkelte előtt otthon kell lenni mindenkinek. Magam

elindulok a Hessenwäldchen nevű erdőcske felé, ahol kocsimat hagytam. Nem megyek a kanyargós futóárokban; csend van a fronton, nem lövi a muszka az utat, az árok mellett sokkal hamarabb érem el a kocsit. Rövid félóra alatt hazaérünk, lefekszem, de nem tudok elaludni. Mindig a kint dolgozó embereimre meg Kallós mérnökre gondolok! . . . Ugyan mit csinálnak? . . .

Még ébren vagyok, amikor megérkezik a század, s Kallós referál, hogy minden simán ment, az emberek siettek a munkával és alig múlt 3 óra, már otthon is voltak.

Másnap Kallós mérnök egyedül ment ki a századdal ugyanoda. Üggyel-bajjal jutottak előre. A 90. számú gyalogezred emberei elálltak előttük az utat s már éjfélután 2 órakor bevonultak.

Kallós mérnöknek szabadság iránti kérvénye volt a hadseregparancsnokságnál; mindennap várta annak megérkezését. Már be is csomagolta a jó útravalót, annyira bizonyosra vette a szabadságot. Mivel két este kivonult, harmadnap én mentem ki a századdal. A fronton csend volt. A tüzérség csak éppen azért lőtt egy párat, hogy a bakák el ne aludjanak. A zászlóaljparancsnokságon nem hallatszott más, csak a „Halló Rudolf” kezdetű ellenőrző-beszélgetés, az öreg népfelkelők most is kétrét hajolva mentek az öles lövészárkokban, a fiatalja szepegés nélkül ásta a földbe az odahordott karókat és feszítette rájuk a szegesdrótot! . . .

Május 20-tól kezdve magam maradtam századomnál. Kallós mérnök megkapta szabadságát, el is ment, s én egyedül végeztem mindenféle munkát. Éjjel kivonultam, nappal az ellátásról gondoskodtam. Kértem a 2. hadosztálytól mérnököt legalább arra az időre, amíg ott dolgozom a körletükben.

Minekutána elkészítettük az arcvonalnak azt a részét, mely Pokascewo előtt azon a részen terült el, ahol valamikor Oderadskij nevű falu feküdt, kissé jobbra haladtunk és olyan szakaszra jutottunk, ahol nem járt a kisgolyó, mert előttünk magas dombok húzódtak s így védve voltunk. Ment is a munka vígan. Állva dolgoztak az embereim, az öregje is megszokta a háborús hangulatot, s gyors iramban végeztük a ránszabott teendőket. És éppen itt, ezen a biztonságosnak nevezett szakaszon érte egyik emberemet egy eltévedt golyó. Térdlövést kapott. Nem is akarta elhinni, hogy meglőtték. Mindössze annyit ismert be, hogy nem bír felállni, no meg hogy a térde körül vér csorog. Hordágyra kellett tenni és be kellett szállítani Chorlupyba, a hadosztálykórházba.

Május 27–30-ig kaptam egy kíséző mérnököt, aki ezen három nap éjszakáján helyettem kivonult az éjszakai munkára. Harmadik

nap éjjelén ismét sebesülés történt. Egy 39-es katonám kapott súlyos nyaklövést.

Június első napjára virradó éjjelnek első órájában megint heves tűzbe kerültünk. Egy emberem elesett. Ott helyben meghalt, csak holttestét vihettük magunkkal Chorlupyba, ott koporsót készíttettem számára és eltemettük a hősök temetőjébe, sok száz halott mellé! . . .

Június 2-ig tartott a csendes munka, akkor kezdett a front ideges lenni. Ezen a június 2-i napon új mérnök érkezett századomhoz. Magyar fiú volt, régi harctéri ember, aki egész télen itt dolgozott a 2. hadosztály körletében és jól ismerte úgy az első vonalat, mint az a mögötti berendezést. Waldapfel Sándornak hívták. Öles ember volt, aki, ha véletlenül félannyira nőtt volna meg, el lehetett volna róla mondani, hogy széle-hossza egy!... Derűs, kedélyes és bátor fiú volt, aki nem aggodalmaskodott, ha azt a hírt hallotta, hogy kint az első vonalban rossz szelek fújnak. Kellő óvatossággal vezette ki és be az embereket és mindig megszerezte a szükséges felvilágosító nyilatkozatokat a magasabb parancsnoktól.

Június 2-án este együtt mentünk ki a Pokascewón tartózkodó árkászszázadhoz, hogy folytassuk az első vonal mögötti megerősítéseket. Megkérdeztük, hogy milyen hírek vannak forgalomban? . . . Újságolták, hogy az oroszok még az éj folyamán támadni fognak. Szökevények azt mondták, hogy odaát a muszka hadseregben azt a hírt terjesztették el, hogy tűzérésük olyan pusztítást fog a gyalogsági roham előtt véghezvinni, hogy a gyalogságnak csak éppen keresztül kell majd sétálnia a mi rommá lőtt árkaikon és az abba belevesző emberek holttestein . . .

Nem a leghízelgőbb biztatás volt ugyan ez a hír, de azért nem is szeppentünk meg tőle! . . . Ilyen híreket szeretnek az oroszok terjeszteni! . . . Mintha azt mondanák ezzel, hogy szeretnék, ha így menne a háború! . . . Szeretnék, ha nem volna előttük ellenség, hanem csak úgy sétaképen lehetne bevonulni az ellenség árkaiba, onnan meg országaiba! Sándor pajtás – ahogyan én Waldapfel Sándort első pillanattól kezdve neveztem – kiment hatvan emberrel az első vonalba dolgozni, én pedig hazakocsiztam kilenc sátorlapból készült palotámba.

Sándor pajtás első napja csendesesen telt el. Másnap, június 3-án megint kiment ugyanabba az állásba, s mivel már más munkát nem tudtak adni, azt a feladatot adták, hogy csináljunk minden katona részére lórést! . . . No, gondolta Sándor pajtás, ha már itt vagyunk, hát megcsináljuk, de az olyan munka, amit minden baka maga is elvégez, hiszen nem egyéb, mint egy kis mélyítés a porhanyó földbe! . . . Saját tűzérésünk este 10 órakor heves tüzelésbe fogott, ami arra bírta Sán-

dor pajtást, hogy bevonuljon még mielőtt az orosz tüzérség megkezdi a választüzelést.

Reggel 4 órakor ezen a harctéren szokatlan heveségű tüzérségi tűz ébresztett fel bennünket. Sándor ezzel a kérdéssel fordult hozzám: „Főhadnagy úr, kérlek, hallod a trommelfeuert? . . .” Ó, igenis hallom, kedves Sándor, s nem valami jó jelnek tartom! ... De ameddig lehet, aludjunk, ki tudja, hátha szükség lesz pihent idegeinkre . . .

Június 4-én reggel 6 órakor megérkezett a hadosztályparancsnokságtól a küldöncünk és hozta az írásos utasítást, melyben az állt, hogy a század legyen menetre készen. Kint a fronton szólt a folyton fokozódó tüzérségi tevékenység.

Kiadtam az utasítást, hogy a század szekereit hozzák rendbe, az emberek holmijukat készítsék elő, hogy minden pillanatban indulhassunk. Míg századom mindezt végezte, én kezembe vettem hatszoros nagyítású távcsöveget és kiültem egy dombra, ahonnan messzire lehetett látni Olyka felé, a harcvonalnak arra a részére, ahol néhány napnak előtte az árkokat és állásokat készítettük. Ide jött Sándor pajtás is, s hogy prózai helyzetünknek valami költői színt adjunk, elneveztük a dombot, melyen álltunk, tábornagyfi magaslatnak.

Délután folyamán belöttek az oroszok a Chorlupy melletti Déli-táborba, s mi csodálkozó rémülettel láttuk a gránát nyomán fölemelkedő por- és füstoszlopot! . . . Közben arról tanácskoztunk, hogy hogyan fogjuk tölteni a ránk következő éjszakát? . . . Azt határoztuk, hogyha estig nem kell elindulnunk, éjjel egész bizonyosan ittmaradhatunk, mert akkor ma még nem lesz komoly támadás. Úgy látszott, hogy az oroszok valóban hosszás tüzérségi előkészítés után szándékoznak támadni! . . . Eszünkbe jutott annak a bizonyos átszökött orosz katonának a figyelmeztetése, aki megmondta, hogy árkaikat szétroncsolja, embereinket halálra pusztítja az orosz tüzérség, minekelőtte gyalogsági támadást kezdene ellenünk! . . . Ó, bár visszavontuk volna csapatainkat a harmadik vonalba! ... Az sokkal jobb, mint az első kettő együttesen és három kilométerrel az első vonal mögött húzódik, úgyhogy az orosz tüzérségnek helyét kellett volna változtatni, hogy azt szétlőhessen! . . . Dehát most már késő! . . . Most már folyik az ütközet; tüzérségi tűzben nem lehet csapatokat eltolni, különösen nem lehet hátrább vonni! . . .

Június 5-én reggel 7 órakor keltünk. Sándor pajtás odaadta egyetlen nadrágját a szabónak, hogy javítsa ki, maga pedig – nyári meleg lévén – csak úgy nadrág nélkül felhúzta a köpönyeget és csizmát és kiült a sátor elé újságot olvasni. Én fölmentem a tábornagyfi dombra és néztem kelet felé. . . . Borzasztó volt, amit láttam! Ahol az ég a földdel találkozik, egy por- és füstfelleg minden! . . . Mintha a föld fellázadt

volna az ég ellen, mintha az alvilág minden ördögi hatalma és ereje most emelkednék ki a földből és maga előtt tolná a piszkos röögöt, mintha a föld megundorodva önmagától, minden piszokját az ég ellen okádná, olyan istenítéletyszerű volt ez a nyári reggel! . . . Megborzadtam! ... Szerettem volna visszafordulni, szerettem volna kiabálni, de lábaim gyökeret vertek, szám néma maradt, csak a szívem kezdett el dobogni, s fájdalom és félelem úrrá válva rajtam, szinte gondolkozás nélkül motyogtam magamnak, hogy senki se hallja: . . . Ember! . . . Mit cselekszel? . . . Isten! . . . Nézheted te ezt soká? . . . S odahagytam a dombot! . . . Bementem a századom irodahelyiségébe és leültem az asztal mellé. Nem akartam látni senkit és semmit! . . . Alig értem be a szobába, jellegzetes bugás hangja ütötte meg fületem... A házon átrepült a gránát, s a falu közepén vágott le! . . . Nyomában a másik, a harmadik! . . . Mintha engem kergettek volna! ... Az utcán örült vágatás! Lóháton és gyalog szalad minden ember. Csak az én századom áll, rémült arccal tekint felém, mintha azt kérdené tőlem: . . . Most mi lesz? . . . Kiadom a parancsot: . . . Felkészülni! . . . Süvít a gránát a fejünk felett, ahol lecsap, meggörnyed a föld, s az ember mély sóhajtással ad hangot a fájdalomnak! . . . Embereimet egy ház mögé terelem és megparancsolom nekik, hogy ott várjanak, amíg nem szólok! . . . Kocsijainkat nem lehet elvinni, mert a legelésző lovak megijedtek a vágató tüzérektől és elszaladtak. A tisztikonyhában nincs egy lélek sem. Ott hever az asztalon a nyújtott tésztalevél, tűzön áll a levesesfazék, de ember nincs sehol! . . . Üres a sátor, benne egy kis asztalkán ketyeg Sándor pajtás zsebórája . . . Mindent itthagytak! . . . No, én nem hagyok itt semmit! . . . Addig innen el nem megyünk, míg a lovak meg nem lesznek, míg a konyha minden darabját össze nem szedjük, kocsira nem rakjuk, míg a sátrat le nem bontjuk, szóval míg mindeünket magunkkal nem visszük! . . . Én nemcsak a bőrünket akarom innen, ebből a készülő pokolból kimenteni, hanem minden holminkat! . . . Mert holnap is nap lesz ám! . . . Lovaglópálcával a kezemben, mellyel kissé idegesen csapkodom a lábszárvédőmet, sétálgatok a házak előtt lombosodó évszázados platánok alatt! . . . Keresztüllőnek rajtam!... Az első, aki jó hírrel köszönt be, a tehéncsordás, ki azt jelenti, hogy megvannak a lovak. Kérdi, hogy jöjjenek-e? . . . Hogyne, kiáltok rá, hiszen éppen azokra várunk! ... S már jönnek is vágatva! . . . Ez alatt minden kocsira kerül. A sátor, a tisztikonyha minden otthagyt darabja, még a gyűrődeshkán felejtett tészta is, Sándor pajtás nadrágja és órája, csak a hátaslovam nyerít még egy elhagyott istállóban. A lovász nincs sehol! . . .

. . . Befognak a kocsikba! . . . Kiadom az utasítást: Sipos tizedes vezeti a századot, én viszem utána a szekereket! . . . Irány: Roma-

nowka! . . . Az orosz tüzérség állandóan lövi a falut! . . . Eddig még túlment rajtunk minden gránát! . . . Nem kímél semmit! . . . A hadosztálykórházát éppen úgy tűz alatt tartja, akár a falu alatt terpeszkedő mocsarat! . . . Rémes bűgással üvöltönek fölöttünk a lövedékek! . . . Megyünk! ... A falu túlsó részén, mely távolabb esik a fronttól, egy erdő szélén megállunk egy pillanatra! . . . Előkerül Sándor pajtás, a konyhalegénység, s rémült arccal, de egy kicsit szégyenkezve kezdi el a szót! „. . . Főhadnagy úr, kérlek, elhoztad a nadrágomat? . . .” Ebbe a félnapja oly szomorú világba egyszerre belefészkelte magát a jókedv, az általános katasztrófát meglágyította az egyéni biztonság érzete s aki ezelőtt egy órával biztosra vette halálát, most mint jókedvű katona mosolyog arra a hírre, hogy nem vesztettünk el semmit, elhoztunk mindent! . . . Istenem, milyen kicsi az ember világa! ... Ki gondol itt arra, hogy Pokascewo alatt, a Hessenwäldchenben hány jó magyar fiú veszett oda azokba a homokbavájt rókalyukakba, hány jutott még kegyetlenebb hadifogságba! ... Ki gondol itt arra? . . . Itt mindenki megmenekült, elhoztunk mindent, nem vesztettünk semmit, csak egy nagy, nagyon nagy ütközetet! . . .

Déli 12 órakor megálltunk Romanowka alatt és megettük az ebédet. Savanyú babot főztek konzervával! ... De jól esett! . . . Sándor pajtás kétszer is vett és sóhajtvá így szólt: „Istenem, hogy jelentkeztem volna én a 37. hadosztályparancsnokságnál – nadrág nélkül!?. . .” Ebéd után átrendezgettük a kocsikon az összevisszahányt holmit és úgy volt, hogy még délután továbbmegyünk legalább egy faluval. Ki is álltunk szép sorjában az országútra, amikor feltűnt Maschek alezredes, akit május 14-e óta nem láttunk és azt kérdezte tőlem, hogy hová megyünk?. . . Erre a kérdésre nem tudtam megfelelni. Hiszen magam sem tudtam. Csak éppen hogy szóljak valamit, azt feleltem, hogy a hadtesthez. . . Visszarendelt bennünket oda, ahonnan ebéd után felkerekedtünk.

A nap alkonyodott, már úgy látszott, hogy Romanowkában töltjük az éjszakát, már ki is néztünk néhány házat, melyben meghúzzuk magunkat. Egyiket éppen abban a pillanatban hagyta el a gazdája, mikor mi megfogtuk a kapu kilincsét, hogy benézzünk! ... Ez nem volt jó jel! . . . Amikor a lakosság menekül, az annak a jele, hogy azon a tájon impériumváltozás készül! . . . Ahol eddig mi voltunk, oda jönnek a muszkák! . . . Nem is kellett ez esetben hivatalos jelentés, eleget mondott az a szemmel látható tény, hogy kocsin van az egész család, kocsin van a menthető holmi! ... Itt már holnap a muszkák lesznek!... Hát akkor mi minek nézünk itt szállást akár egy éjszakára is?... Nem is folytattam a lakáskeresést, hanem odahúzódtam Maschek alezredes mellé, hogy kéznél legyek abban a pillanatban, amikor ki-

mondja azt a szót, azt az egyetlen kimondható szót, mely ilyen helyzetben kimondható: Megyünk! ... S igaz is lett! Jó későre járt már az idő, a délutáni eső nyomán megmaradt felhők sötétbe borították az eget, amikor Maschek alezredes megüzente, hogy mehetünk! ...

Egy erdőbe kerülünk, melynek mocsaras talaját a délutáni eső még jobban eláztatta; én lóháton, Sándor pajtás kocsin, a század gyalog Sipos tizedes nyomában, aki tudta a járást, mivel ismételen járt errefelé!... Éjfél felé menetelünk, akkor falura találunk, melynek neve Garadza! ... Itt megállunk. Megvárjuk a virradatot. Nem nyomul utánunk a muszka, mintha csend volna a fronton!...

Június 6-án reggel Sándor pajtás felült egy szekérrre, jómagam a Piros lovamra és nekiindultunk a Luck felé vezető országútnak. Útközben tréncokosok csomagoltak, ijedt kocsisok ásítottak, egy tábori kórház szekerei akadoztak a sárban, házaik előtt ácsorgó muszkák báméskodtak, mi nem vetettünk ügyet egyikre sem, csak mentünk a lucki országút felé! . . . Reggel nyolc óra lehetett, amikor rátértünk a szép sima kőútra, mely Luck felé vezetett.

Amikor megálltunk és visszanéztünk a front felé, falvak füstje emelkedett az égnek! . . . „Az ott Kopcze! ... Az a palcai álmás! . . .” – magyarázta Sándor pajtás. Igen, igen, bólintgattam én a magyarázó szavakra. Hirtelen új füstoszlop csapott az égnek és Sándor hozzátette: „. . . Az Chorlupy, ahonnan tegnap eljöttünk! ...”

Mikor megérkeztünk az országútra, beküldtem egy emberemet Luckba, a hadseregparancsnoksághoz, hogy jelentse, hogy ott állunk az országúton, nincs semmi feladatunk, rendelkezék velünk a hadseregparancsnokság. Közben dél lett. Forrón süttött a nap, száradtak a háztetők, melyeknek sorsa ilyenkor nagyon bizonytalan! . . . Délután 4 órára megérkezett Luckból a küldönc és hozta a parancsot, hogy menjünk a városba s ott jelentkezzem.

Útközben a 37. honvédgyaloghadosztály vezérkarával találkozunk, mely a Luck körül épített erődítéseknek az út melletti részét vizsgálta. Nem állítottak meg bennünket. Pedig ilyen esetben szerették a munkásosztagokat igénybevenni, s még egy kis erődítési munkát elvégeztetni. Hogy ez nem történt meg, azt annak tulajdonítom, hogy a Luck körüli megerősítések olyan tökéletesek voltak, hogy azokon már ásóval, lapáttal nem kellett javítani! . . . Azokba már csak ember kellett! ... És milyen szomorú intézkedése a Sorsnak, hogy éppen a gyönyörűen kiépített lucki hídfőbe nem jutott ember! . . . Ha néhány ezred megszállja ezeket a remek állásokat, könnyűszerrel visszatartja az Olykánál győzelmet aratott muszkát, s a híres Bruszilow-féle áttörés mindössze néhány kilométeres előnyomulás! jelentett volna, ember- és hadianyagveszteség nélkül! . . . Csak előre kellett volna gondolni, hogy

ott van a lucki hídfő, ott vannak az egész télen át épített styrmonti állások, azokban kellett volna várni a híres orosz támadást! . . .

A hadseregpáncsnokságnál Wolny ezredes tudomásomra hozta, hogy Lucktól nyugatra van Zaborol falu, mellette épül egy kórház, melyen egy munkásosztag dolgozik. Menjek oda és segítsek annak! . . .

Este 7 órára megérkeztem századommal Zaborolba. Az országút egyik oldalán a híres cári kastély, melyet az Érdekes Újság június 11-i száma képben közöl, a másik oldalán lóvasút épülő állomása, élelmiszer-raktár, betegnyugvó-állomás, mind félig készen! . . . Harminc kilométerre vagyunk Ghorlupytól, tízre a jól kiépített lucki hídfőtől! . . . Ezt lövi már a muszka! . . . Magasan pukkan a srappnellje, kévéstül látszik a füstje! . . . Már Luck alatt vannak az orosz tüzérek! . . .

A Wladimir-Wolinskyből induló lóvonta kisvontat kocsijai tele vannak sebesültekkel. Órákhosszat rostokolnak itt a nyári melegben. Ruhájukra ráalvadt a vér, porral vegyülve befeketíti a test valamelyik részét s fájdalommal telíti az embert, ki már lázas, arcán a fájdalomvonta barázdák megsokasodtak. Nem szól egy se! . . . Csak várnak, türelemmel ülnek vagy fekszenek! . . . Van köztük ismerős is, kivel néhány napnak előtte a pokascevoi erdőben beszélgettünk! . . . Most mint beteg távozik a frontról! . . . Trénszekerek nagy tömege száll meg a kisvasút melletti téren, mások végeláthatatlan sora húzódik Wladimir-Wolinsky felé! . . . Forró melegben süt a nap, s mi munkaközben arról tanakodunk, hogy itt töltjük-e az éjszakát, vagy még este megindulunk tovább? . . . Az építést vezető főhadnagy azt mondja, hogy úgy szól az utasítás, hogy a meglevő anyagot fel kell használni, azután menjünk Wladimirba! . . . No, akkor már az éjjel nem alszunk itt, mert az anyag délutánra elfogy! . . . Ebben megegyezünk! . . . Aki készen van a rábízott feladattal, az induljon Wladimir irányában! . . .

Délután 3 órakor elhagytuk Zaborolt és megindultunk Wladimir-Wolinsky felé. Úgy volt, hogy ezen a napon csak 8–10 kilométernyit menetelünk és Usiczyben vagy Bujanyban szállunk meg. Este 7 órára oda is értünk Usiczybe! . . . Az úttól balra, egy magaslaton, néhány házban ütöttünk tanyát. Zivatar volt készülöben. A dombról messzire lehetett látni kelet felé! Majdnem Luckig. Esteledett. Luck irányában hatalmas füstoszlop tört az égnek, nyomban utána a másik, majd a harmadik! . . . Ég a lucki állomás, ég a lucki Styr-híd, mondogattuk Sándor pajtással. Néhány perc múlva Lucktól jobbra is, balra is nagy tüzek sűrű füstje tört elő! . . . Égnek a Styr hidjai! . . . Feladtuk volna a Styr-vonalat? . . . Lehetetlen! . . . Csak nem hagytuk ott a lucki hídfőt? . . . – mondogattuk egymásnak.

... Nyugat felől sűrű fekete fellegek nyomultak elő Luck felé! . . . Pár pillanat alatt a füstoszlopok hegyéig értek! . . . Összeolvadt az ég

és föld viharja s istenítéletszerűen zuhogott a fürgeteges eső! Dörgött és villámlott és egyetlen sötétség lett minden; Usicztyól Luckig nem lehetett látni semmit, csak felhőt és füstöt, füstöt és felhőt! . . . Feladtuk a lucki hídfőt, feladtuk a Styr- vonalat! .. . Holnap megyünk Wladimirba! . . . Sándor pajtás – jó éjszakát! . . .

Június 8-án reggel megindultunk Wladimir-Wolinsky felé. Ügyosztottam be az utat, hogy ezen a napon csak Wojmicáig menjek, mivel azonban az a helység zsúfolva volt mindenféle trénnel, egy faluval tovább mentem és Rogoznón álltam meg. Egy krumpliföld meg egy kút között vertünk sátrat, s hideg éjszaka és hűvös hajnal után megindultunk az országúton. Amilyen hideg volt az éjszaka, olyan forró lett a nappal. Június 9-e volt. Az országút mentén húzódó hatalmas fák árnyékában minden négy kilométer után 10 perces pihenőt adtam embereimnek, s így érkezünk meg déli 12 órára Wladimir-Wolinskybe. A város Zarecz nevű külső részében telepedtünk le délebedre, itt is maradtunk ezen a napon.

Június 10-én délelőtt 10 órakor megjelentünk Wolny ezredes előtt és tudomásul vettük, hogy a munkásosztagokat, melyeket ezentúl építőszázadoknak fognak nevezni, átcsoportosítja. Voltak olyanok, melyek azonnal munkára mennek, vannak olyanok, melyek később kapnak munkakört. Ezek az utóbbiak egy parancsnok vezetése alá kerültek és munka hiányában meneteltek Wladimir-Wolinskytól Kowel felé!.. . Volt ilyen öt század. Ehhez csatoltak még két hadifogoly munkásosztagot, egy oroszot meg egy szerbet és így lettünk vagy 1300-an.

Június 11-én, piros pünkösöd első napján mind az 1300 ember bevonult Turijsk nevű községbe, mely Koweltől 20 kilométernyire délre, a Turya-folyó partján fekszik. Ügy volt, hogy itt fogunk a vasútállomáson építési munkát kapni, de rólam másképp határoztak Kowelben, a hadseregparancsnokságnál. Az én századom és egy népfelkelő munkásosztag azt a parancsot kapta, hogy még aznap induljon el Turijskból és meneteljen Klusk, Radowicy, Tuliczew falvakon át Swinarinba. Itt álljon meg és váljon ketté. Az egyik fele tegye járhatóvá az utat Swinarintól Werbicnóig, a másik ugyancsak Swinarintól Dominopolon át Swiczowig. A két század az én parancsnokságom alatt állott és még aznap, amelyen a parancsot megkapta, elment Radowicibe.

Június 12-én megérkeztünk főhadiszállásunkra, Swinarinba! Rajtunk kívül a Szurmay-hadtest parancsnoksága volt a községben. Egész magyaros jellege lett ennek a wolhiniai falunak. Két magyar név szerepelt a nyilvánosság előtt: az egyik a Szurmay altábornagya, a másik meg a csekélységemé. Az lett ugyanis a szokás, hogy hadtesteket és csoportokat a parancsnok nevével jelezték, így: „Szurmay-hadtest”,

vagy „Csabai főhadnagy-építőcsoport”. Természetesen német nyelven, mert még annyira nem jutottunk, hogy ilyen itteni módon nevezhettük volna magunkat! . . .

A hadseregtől kapott utasítás értelmében hozzáfogtunk a két megjelölt út kijavításához. Egyik rosszabb volt, mint a másik. Az eső folytonosan esett és semmi kilátás sem volt arra, hogy a feneketlen sártenger helyén utat készíthessünk. Fenyőtörzsekkel foltoztuk ki a járhatatlan részeket; a kocsik gurultak, az ágyúk nem akadtak el!.. Ez volt a fontos!

Ötnapos útjavítási munka után parancsot kaptunk, hogy menjünk Wladimir-Wolinskybe és jelentkezzünk az ottani hadseregparancsnoksági kirendeltségnél. Június 17-én, éppen egy héttel azután, hogy odahagytuk Wladimirt, beköszöntöttünk a városba. A parancsnok, akitől még aznap megkaptam a rendelkezést – magyar ember volt, Kolozsváry mérnökkari százados. A zárt borítékban kézbesített parancs külsején ez állt: „Felbontandó Wojmicán”. Tehát csak annyi volt világos előttem, hogy Wojmicára kell menetelnem. Ez a község a Wladimir-Luck közötti országútnak körülbelül közepén fekszik.

Június 18-án elindultunk Wojmicára. Velünk meneteltek mindazok az alakulatok, melyek tíz napnak előtte onnan Wladimirbe jöttek. Tábori kórház, hidászfogat, hadifogoly munkásosztatok, oroszok és szerbek. Mielőtt Wojmicára értünk, déltájban megálltam pihenőre. Tizenegy órától délután kettőig tartott az ebéddel és alvással egybekötött szünet. Amikor felkerekedtünk és ráléptünk arra az útra, melyen a fentnevezett csapatok és kocsik már elmentek, különös jelenség tárult szemünk elé. Az egész Wojmica felé menetelő társaság jött vissza! . . . Hát ez ugyan mit jelentsen? . . . Délelőtt előre, délután hátra? . . . Megállítottam a századokat s magam lóháton előrementem, hogy megtudjam a visszajövetel okát. Rogoznában találtam a 11. hadosztályparancsnokságot, s annak egy vezérkari tisztjétől megtudtam, hogy Wojmicára még nem lehet menni, mert ott még az oroszok vannak. Néhány nap múlva! . . . Addig maradjak egy kicsit hátrább! . . .

Wigodanka és Rogozná között egy vadászlak volt a – térképen!... Valóságban ilyen nevezetes épület – minekutána orosz és magunkfajta népség egyszer keresztülment a tájon – nem igen maradt meg! . . . Leégett vagy elhordták! ... De a térképen megvolt, s jó tájékoztató volt mindenki számára. Ennek a vadászlaknak hült helyén üttem sátrat és innen telefonáltam Kolozsváry századosnak, hogy Wojmicára még nem mehetek, hanem a vadászlaknál várom a további utasítást. Sándor pajtás ezen az éjjelen nem vetette le a nadrágját, mert amióta Chorlupyban megjárta, valahányszor közel érezte az ellenséget, mindig nadrágban aludt! . . . Nem lehet tudni, nem történik-e valami előre

ki nem számítható baj, mondjuk menetelés, hogy ne mondjam – szaladás! . . .

Június 19-én jött a hadseregparancsnokságtól egy távirat, mely azt mondotta, hogy javítgassuk az utat Wigodanka és Rogozná között. Két nappal később pedig azt az utasítást küldte Kolozsváry százados, hogy Wigodankán a lóvasút állomásánál készítsünk egy 300 négyzetméteres élelmiszerraktárt és ugyanakkora lőszerraktárt. Azonkívül teremtsünk fedelet egy századnyi ember számára! ... Ez kellemes parancs volt. Építeni külön dolog, mint utat kaparni! . . . Szébb is, jobb is! ... De most egy kis baj van az építkezés körül! . . . Nincs hozzá anyag! Még csak szerszám sincs! . . . Hiszen mikor elmentünk Kolónia-Slobodarkáról, csak az élelmiszerkocsikat vihettük magunkkal, a műszaki felszerelést ott kellett hagynunk! ... Hej, pedig most milyen jó volna! ... De nemcsak szerszámunk nincs, nincs deszkánk, nincs szegünk, nincs vaskapcsunk, szóval a kezemben levő parancson kívül nincs semmink! ... És mégis meg fogjuk csinálni azt a bizonyos két raktárt és egy fedelet, mert azért van háború, hogy az ember segítsen magán – és másón! . . . Tehát: A legközelebbi hadtápparancsnokságtól kérek tíz kocsit. A 11. hadosztály raktárából átveszek 300 darab vaskapcsot. Nyakas tizedes elmegy a szomszéd faluba és megállapítja, hogy mennyi elemelhető deszka található benne. Emberek mennek az erdőbe fát vágni! . . . Mire mindez együtt lesz, akkorra megérkezik Wladimirból az a bizonyos kátránypapír, melyből minden épületnek a fedele készül! . . .

Két nap alatt felépítettük, amit reánk szabtak, s mikor már csak a fedél hiányzott az épületeinkről, jött a parancs, hogy menjünk Wojmicára és rendezzük be ott a felvételező állomást. Nem jöttünk zavarba. A lóvonta kisvonat ott volt már Wojmicán. Amely kocsik este megérkeztek, azok csak reggel mentek vissza. Ott aludtak. Nosza – rajta! Éjjel tíz kocsiba befogatom saját tíz lovamat és visszaküldök Wigodankára, az ott összegyűjtött és felhasznált anyagért! . . . Ott szétszedni mindent, felrakni a kisvasútra és elhozni! ... Ez lesz éjjel; nappal felállítjuk és huszonnégy órán belül állni fog Wojmicán az, amit Wigodankán elkészítettem! . . . Így is lett! Reggel mintha földből nőtt volna ki, olyan gyorsan emelkedett a liszteszsák födele fölfele! . . . Estére már az alhadbiztosnak is volt külön irodahelyisége, amiért nagyon hálás lett, s mindenből nekünk juttatta a legjobb adagot! . . .

Minekutána a wojmicai vasútállomást berendeztem, megkaptam a parancsot, hogy készítek egy 30 méter hosszúságú betegnyugvóállomást. Az a fontos, hogy fedél legyen!... Oldalfala fenyőágakból is lehet! . . . Ugyan, kérem szépen – gondoltam –, hiszen olyan szűkeblűek már mégsem lehetünk, hogy csinálunk liszteszsáknak és

szegesdrótnak szép palotát, bőrraktárnak és ágyúgolyónak biztosan elzárható szobát, ugyanakkor pedig sebesültjeinknek csak olyan széllel bélelt helyiség jusson! Az nem lehet! . . . Mit szólnak hozzá a sebesült katonák?... Van itt fa elegendő, van már szerszámom is elég, mivel-hogy időközben visszahoztam a Slobodarkán hagyott szekereimet, csinálunk mi olyan barakkot, amiben meggyógyul minden baka, ha nagyon siet ki az első vonalba! . . .

Két 28 méter hosszú és 10 méter széles barakkot építettünk betegnyugvóállomásnak rövid hat nap alatt. Mikor jelentettem Kolozsváry századosnak, hogy milyen szilárd szerkezetű épületet csináltunk, s milyen rövid idő alatt készítettük el, szinte rosszalólag csóválta a fejét, mintha azt akarta volna tapintatosan tudunkra adni, hogy elkapatjuk a hadsereget, s kívánatosá tesszük a sebesülést vagy a megbetegedést.

Annyira belejöttünk a csinos építkezésbe, hogy a 4. hadsereg új parancsnoka, Tersztyánszky táborszernagy, szemleútjáról visszatérve, külön írásos parancsban helytelenítette az építkezés fényűző voltát, mivel – szerinte – sok időt és építési anyagot emészt fel. S végre is minden építkezés ideiglenes, csak éppen az időjárás viszontagságai elleni védelmül szolgál, nem pedig évekre terjedő lakásul! . . .

Wojmicán még egy harmadik nagy barakot is építettünk, mellé orvosi ebédlőt, műtőtermet, s lakást az orvosoknak! . . . Mikor minden készen volt, házszenelést tartottunk egy hordó sör mellett, melyet az egészségügyi vezetőség ütött csapra, vendégül látva az 5/39-es építőszázad vezetőit. Csak éppen magunknak nem építettünk! . . . Nekünk volt a legrozogább házunk! . . . Alig volt rajta fődél! . . . Ajtaja még csak akadt, de már ablakát papírral kellett helyettesíteni. Benne megszámlálhatatlan mennyiségben hemzsegték az apró fekete állatkák, melyeket az előttünk ott tanyázó orosz foglyok tenyésztettek és növeltek mindig éhessé, mindig kiállhatatlanná! . . . Meg is fogadtuk még ott Wojmicán, mikor láttuk a körülöttünk levő szép új épületeket s irigyeltük a bennük lakó hadbiztosokat és orvosokat, hogy a jövőben magunk leszünk az elsők! . . . Senki se kap addig palotát, míg magunknak nem építettünk! . . .

Minekutána Wojmicán elkészítettünk minden olyan épületet, melyre egy felvételező-állomásnak szüksége volt, átmentünk Lokaczyba. Ez a község sokat szerepelt az 1915 június havában megjelent hivatalos katonai jelentésekben. Környékén kemény harcok folytak, s nem kis áldozatunkba került, hogy itt megállásra bírjuk az Olyka alatt nyomunkba eredő orosz hadsereget. A község valamikor jobb napokat látott! Nem arra gondolok, hogy akkor volt jobb sora, mikor még nem került bele a hivatalos harctéri jelentésekbe, hanem úgy 50–60 évnek előtte. Épületei, utcái s környéke azt mutatják, hogy

fél évszázaddal előbb még gazdag nép lakta és termékeny környéknek volt a középpontja! . . . Most már szegény! . . . Házai közül több dűledezik, egyik-másik középületét már évtizedek óta nem javították, s nem csupán a vakolat mállott le a falakról, hanem a tetőnek fele is elvált a másik felétől, s megunván a magasban állást, szerényen meghúzódott a fal tövében, ahova a tavaszi olvadáskor a hóval együtt csúszott! ... A város népe szegény! . . . Aki itt van, nyomorult is! . . . Lehet, hogy jobbmódú is akadt benne, s elmenekült a háború viharai elől! . . . Akit itt látunk, az szegény és beteg! . . . Mikor beköszöntünk a városba, az egész nép az utcán van, végig kísérek bennünket a mindig kíváncsi gyerekek és szaladva viszik haza híret, hogy hol álltunk meg. Félóra múlva az alkalmi árusok raja lepi el a tájat, mely szállásunknak ki van szemelve! ... A város dombon épült. A domb tetejéről messze lehet látni, s valószínű, hogy az oroszok is idelátnak, ha éppen kíváncsiak reánk! . . .

Mi készült Lokaczin? . . . Talán fölösleges is mondanom! . . . Fedél lisztnak és lőszernak, palota a lóvasút parancsnokságának, üdülőálmás a szabadságra menő és onnan érkező katonáknak és végezetül, mikor már fölszedtük sátorfánkat, hogy megyünk vissza Wojmicára, még egy nagyon fontos építkezést kellett befejeznünk! . . . Cementpadlós helyet kellett készíteni a nyersbőr gyűjtőjének! ... Ez az iparág újkeletű volt! ... A háború első hónapjaiban, békebeli szabályzat értelmében, a vágott állat bőrét és belsőrészeit el kellett ásnia! ... Ki gondolt akkor még arra, hogy a sok nyersbőrre meg egyéb állati melléktermékre szükség is lehet még a háború alatt? . . . Ha valaki nem ásta el, hát legfőljebb eladta a legközelebbi faluban a mészáros kollégának néhány koronáért! . . . Még ez volt a jobbik eset! . . . Aki elásatta, az akaratlanul is kárt okozott saját magunknak, saját hadseregünknek!

A háború második esztendejében be kellett szállítani a marha bőrét a bőrszedőnek, aki valamelyik otthoni bőrgyár hivatalnoka volt, s nem mint katona, hanem mint üzletes vett részt a gyűjtési munkában.

Attól kezdve, hogy Lokaczin feltűnt a bőrszedő, rendes munkakörünkbe tartozott a nyersbőrgyűjtő-álmás elkészítése is. Éppen úgy, mint az üres konzervásdobozok összeszedése, amire pedig igen nehéz volt rászoktatni a bakatársaságot! . . .

1916 július 13-án vendégek érkeztek századunkhoz. Egy hadnagy vezette őket. A hadnagy Ember Lajos volt, az emberek pedig, kik nyomában jöttek, ötven év körüli oláh meg bánági német népfelkelők voltak. Azért jöttek, hogy helyettük bevonuljanak azok a fiatal emberek, akik fronti szolgálattételre alkalmasaknak voltak minősítve! ... Ez volt a csereakció.

A háború harmadik esztendejében jártunk! . . . Ha mindjárt az elején voltunk is, kilátás volt arra, hogy ezt az évet is a harctéren fogjuk eltölteni! . . . Ellenségeink megszorodtak! . . . Alig van már Európának népe, mely ne tartozna ellenségeink közé! . . . Bírni kell a küzdelmet, melyet mégis csak diadallal szeretnénk befejezni! ... Az első vonalban küzdő emberek sorai megritkultak, s a békebeli terveket át kellett alakítani! . . . Másodrendű feladatok ellátására nem lehet elsőrendű emberanyagot alkalmazni azon egyszerű oknál fogva, hogy nem telik! . . . Aki fiatal, s elég egészséges, az menjen az első vonalba, aki gyengébb vagy öregebb, az végezze az első vonal mögött a munkát! . . . Ezek az elvek teremtették meg a csereakciót! ... Az 5/39-es építőszázadnál is voltak olyan fiatal emberek, akiket még a háború elején soroztak be hadimunkára, akik kivonultak a harctérre, eltelt rajtuk két esztendő, épek és egészségesek voltak, s messziről lelátszott róluk, hogy egyenesen az első vonalba valók! . . . Ezekért jöttek most az öreg népfelkelők egy rokkant hadnagy vezetése alatt! . . . Ma néked, holnap nékem édesem – gondoltam, mikor ránéztem Ember Lajosra, a 39-es hadnagyra! . . . Ma még az embereimet küldöm, holnap magam is megyek, hiszen itt van már, aki az utódom lesz, itt van az új parancsnok! . . .

Július 15-én előszedtem azokat az embereimet, akik arcvonalszolgálatra alkalmasaknak voltak minősítve és szép sorba állítva őket, elbúcsúztam tőlük! . . . Volt egy saját nevelésű borjúnk, azt levágtam és elköltöttük együtt, búcsúlakomán! . . . Azután kezdet fogtam minden emberemmel, kívántam nekik, hogy ahova mennek, ott védje őket a jó Isten minden bajtól, az itteninél nagyobb veszedelmektől.

Ráültem őket a kisvasútra és elküldtem a vagy 60 embert Wladimir-Wolinszk y be. Onnan minden ember az illetékes pótzászlóaljhoz került.

Századommal állandóan együtt dolgozott egy osztrák népfelkelő munkásosztag, melynek Majewszky lengyel mérnök volt a parancsnoka. Beosztott tisztje Thiele mérnök volt. Ezekkel együtt visszamentünk Wojmicára, ahol most készült a gőzmozdonyvonta tábori vasút, s annak az állomását kellett a régi recept szerint elkészíteni! . . . Két napot töltöttünk Wojmicán, készítettük a saját házunkat, amikor megjött a hadseregtől a parancs, hogy nem Wojmicán, hanem Wigodánán kell állomást építeni! . . . Ennek a nyugat felé való eltolódásnak sztratégiai előzményei voltak. Az oroszok miatt, miért nem, talán csak azon egyszerű okból, hogy még háborús állapotban levőnek érezték velünk szemben magukat, szemet vetettek Lokaczyra és szárazon és levegőben heves támadást intéztek ellene! ... A légitámadás éppen azt

a felvételező állomást érte, melyet néhány napnak előtte mi készítettünk! ... Az állomás egész személyi berendezése Wigodankán termett.

De nem csupán Lokaczyból, hanem minden útról nyugat felé özönlöttek a tréncocsi és egészségügyi alakulatok. Wigodankán annyi szekér gyűlt össze, hogy az útmenti fákat egészen letördelték, hogy ágaikkal elleplezzék a temérdek kocsi, mely repülőgépek támadásnak igen alkalmas célpontul szolgált! ...

Alig kezdett füstölni a konyhánk, alig állapította meg Sándor pajtás, hogy hova kell felütni a kilenc lapból készült sátrunkat, megjelent a telefonállomásra rendelt küldönc és hívott a telefonhoz; Kolozsváry százados óhajtott velem beszélni. Már útközben kitaláltam, hogy miről lesz szó . . . Fődelet mindennek és mindenkinek! . . . Liszteszáknak, lőszernak, embernek, sebesültnek és marhabőrnek! ... S még valami új dolgot is tett hozzá, amire magunk is rájöttünk volna hamarosan. Wigodankán nincs kút! . . . Ásni kell kutat is! . . . Istenem, mi mindent nem tanulunk mi meg a háborúban! ... S máris repül a parancs és repülnek a parancs nyomán az emberek! . . . Szekerek Wojmicára az otthagyt építőanyagért, emberek az erdőbe új fáért, mások ásóval a kút helye körül ácsorognak, akinek nincs egyéb dolga, az simítja a talajt az építendő barakok számára! ...

És lett fészker, hat méter mélységű kút, kórház a betegeknek, villa a hadtápparancsnokságnak, s elszaladt rajtunk egy hét, olyan gyorsan, olyan észrevétlenül, akár az első délután, melyet itt töltöttünk Wigodankán! . . . Nyomúltunk befelé a harmadik háborús esztendőbe! .. Megálltak az oroszok, megállt a Bruszilow-féle nagy offenzíva, lejátszódott utolsó felvonása az „epizódnak!” ...

*

Július utolsó napja volt. Két esztendeje tart a háború! ... S ezt a két esztendőt kint töltöttem a harctéren. Ez alatt a két esztendő alatt emberek ezreivel találkoztam és beszéltem, események százait néztem végig és éltem át! . . . Csendes nyári estén, amikor egésznapos munka után visszahúzódtam arra az egy négyzetméternyi területre, melyet magaménak mondhattam, amikor lefeküdtem s nem jött álom a szememre, elgondolkoztam a múlttól és kerestem a kapcsolatokat a jövővel!... Az mint vesztett kincs, ez mint elérhetetlen tündéralom lebegett előttem! ...

Itt, ezen a harctéren, amióta kinyílt a tavasz első fája, kivirult a tavasz első bokra, egyebet sem tesznek az emberek, mint véleményeznek, fehér nyírfából kerítést csinálnak és lesik és várják a cse-resznye pirosodását, a saláta zöldülését, a burgonya érését, hogy leszed-

hessék és – megehessék! . . . Itt már az élet felé megy minden ember, a halál véletlenül ha kaszál csak valakit is a hosszú rajvonalban! . . . Kimerült az orosz, elfáradt a magyar, a német, s vágyó sóhaj-íózással tekint mindegyik vezetőire, azokra a nagy urakra, akik az egyszerű ember sorsát kezükben tartják és Istennek tartozó felelősséggel irányítják! . . .

Az első két esztendő nem hozta meg a békét, vájjon meghozza-e harmadik és mikor? . . . Ezzel a töprengéssel szenderedtem át az augusztus elsejére virradó éjszakába! . . .

*

1916 augusztus 1-én ránk virradt a harmadik háborús esztendő. Ezt az évet ott kezdtük, ahol a másodikat végeztük – Wigodankán. Hogy én magam hol fogom megérni a végét, arra nem szeretek gondolni, bár sejtem, hogy a rám következő félesztendő nagy változást fog hozni eddigi egyforma életemben.

Amint már említettem, megállt a nagy orosz offenzíva, Bruszilow generális híres offenzívája. Háromszázezer emberrel, vagy háromszáz ágyúval és egy hadseregparancsnokkal szegényebbek s egy szomorú haditapasztalattal gazdagabbak lettünk. A negyedik hadsereg parancsnoka, József Ferdinánd főherceg, megvált állásától, helyét Tersztyánszky vezérezredes foglalta el! . . . Wladimir-Wolinskyben lakott. Itt volt a 4. hadsereg úgynevezett operációs osztályának parancsnoksága. A hadtápparancsnokság Kowelben székel, csak kirendeltsége volt Wladimirben. A hadtápkirendeltség vezetője Kasamas vezérkari őrnagy, a műszaki ügyek előadója Kolozsváry mérnökkari százados. Ide Wladimir-Wolinskybe szoktam én bejárni kocsin, innen kaptam Kolozsváry századostól az utasításokat rendszeresen telefonon.

Augusztus 1-én az a parancs érkezett, hogy Rogoznón mégis megépítik a lokomotívus vasút állomását, másnap kijön oda egy vasutaszredbeli tiszt, azzal egyetértőleg kezdjem meg az építkezési munkálatokat. Rogoznó mintegy 8 km-re volt Wigodankától a front felé. Az építkezési tervek már készen voltak, az anyag legnagyobb része ott hevert Wojmica és Rogoznó közt, csak éppen oda kellett szállítani, ahol az épületek helyét kijelöltük.

A kisvasút elkészült gyorsan, a mi épületeink még gyorsabban. Keletkezett két nagy szín a két legfontosabb háborús cikknek, az élelemnek meg a lőszernek. Azután következett gyűjtőhely a régi holminak, fedél a szegesdrótnak és kátránypapírnak, cementpadló (ez esetben cement nélkül) a børszedőnek és legvégül betegnyugvóállomás orvosi lakással, patikával és konyhával, no, meg üdülőállomás, hivatalos nyelven Labestation.

A következő állomás Lokaczy lett; ide mentünk augusztus 20-án. Mindazt, amit Rogoznón megcsináltunk, fel kellett építeni Lokaczyn is, a betegnyugvó-állomás kivételével.

Mikor augusztus 20-án Lokaczyba érkeztünk, már akkor kezemben volt az építőszázadok új beosztásának tervezete. Ezen tervezet értelmében az 5/39. számú építőszázad állandóan a 41. hadosztályhoz fog tartozni. Helyette a 4. hadsereg körletébe jön az 1/1. számú építőszázad, s a 250/19. számú népfelkelő munkásosztaggal együtt az én parancsnokságom alatt alkot egy csoportot, melynek neve: Dr. Csabai-építőcsoport.

Az átcsoportosításnak augusztus 31-ig meg kellett történni. Az 5/39. század augusztus 28-ig Lokaczyn dolgozott, akkor vonatra ült és elment Ember Lajos parancsnoksága alatt Wladimir-Wolinskybe, innen meg Kowelen keresztül a Stochod-folyó mentén álló 41. honvéd gyaloghadosztályhoz. Én ott maradtam a 250/19-es munkásosztagnál Sipos tizedessel, a legényemmel, Katona Gyulával, a kocsisommal, lovászommal, no, meg a dakli kutyámmal. Árvának éreztem magam. Huszonöt hónapot töltöttem együtt a 39-es fiúkkal, most elmentek! ... Úgy megszoktam már az arcukat, a beszédjüket, a nótájukat, meg a – konyhájukat! . . . Most nincs körülöttem senki! . . . Más az asztal, más a szék, más a tányér, más az étel íze, más talán még a víznek a színe is!... Nem esik jól semmi! . . . Talán majd az újonnan érkező 1/1. számú építőszázadnál jobb lesz az élet, talán azt meg fogom szokni? . . .

Az az építőszázad, melytől én hangulatom jobbrafordulását reméltem, nem jött Lokaczyba, hanem a Rogoznó mellett fekvő Gubin faluba lett irányítva. Itt volt egy fűrésztelep, mely augusztus közepe óta működött és jófajta deszkával volt hivatva ellátni a 4. hadsereghez tartozó két hadtestet, a 10-es számút, melynek Csanády gyalogsági tábornok volt a parancsnoka, meg a Szurmay-hadtestet, mely Lokaczyn túl állt csendben-rendben a muszkával szemben.

Hogy a gubini fűrésztelep deszkatermelését fokozzák, elhatározta a hadseregarancsnokság, hogy még egy fűrész állít fel és a már meglévőt éjjel-nappali munkára fogja.

Szeptember 1-én érkezett az 1/1. számú építőszázad Gubinba. A 140 ember sátrat vert a fűrésztelep mellett, a tisztikar pedig, mely két személyből állott, egy erdészlakban telepedett le. Ebben az erdészlakban már voltak lakók. A 37. gyaloghadosztály pékjei ütöttek itt tanyát, az udvaron álltak a kemencéik. A pékség előfogatainak egy budapesti ügyvéd volt a parancsnoka, tartalékos tüzérhadnagy, aki már jóval túl volt a negyven esztendőn, örökké jókedvű, mindig nótás fiú, akivel a legjobb barátságban lehetett eltölteni a napokat, hacsak

nem terelődött a szó a politikára! . . . Dr. Széky hadnagy, akivel magyarságunk alapján összetartottam, a politikán kívül szeretett komoly tanulmányokat végezni a maga hatáskörében. Míg a pékség hivatalnokai megelégedtek azzal, hogy naponta megsütötték és szétosztották a szabályszerű kenyérmennyiséget, dr. Széky szépen leült és kiszámította, hogy mennyibe kerül az államnak egy 1200 grammos kenyér, amelyet ebben az időben sütöttek. Számította a lisztet, a szállítást, a pékségnél 5 tisztet és 250 embert, továbbá 150 lónak napi ellátását, s kihozta, hogy egy 1200 grammos kenyér 2 korona 25 fillérbe van. A pékek naponta 8000 darab ilyen kenyeret sütöttek, ami kerek 18.000 koronába kerül.

Míg a gubini fűrésztelepen az új építkezés folyt és a régi fűrész éjjel-nappal dolgozott, a 250/19-es munkásosztag Lokaczyból elment Iwaniczyba. Ez a helység Wladimir-Wolinskytól délre, a Rawa-Ruszka–Sokai–Wladimir közötti vasútvonal mentén feküdt, mintegy 5 km-re a galíciai határtól. Ezzel az áthelyezéssel az én csoportparancsnoki hatásköröm az egyetlen Gubinban foglalatostudó századra szorítkozott. Nem lehetett a vagy 30 km-re levő másik századot is úgy szem előtt tartani, hogy munkáját ellenőrizni, vagy irányítani tudtam volna. Minden gondomat a fűrésztelepre fordítottam.

A 37. hadosztály péksége szeptember első hetének végén összecsomagolt és elindult az erdélyi frontra „tigrisnek” . . . Ekkor üzenték meg az oláhok a központi hatalmaknak a háborút és valami magyar politikus úgy nyilatkozott, hogy az Erdélyért harcoló magyarok úgy fognak küzdeni, mint a tigrisek! . . . Szójarás lett ettől kezdve, hogy aki az erdélyi frontra került, az „tigris” lett! . . .

Rajtunk kívül Gubinban két hadifogoly-munkásosztag volt beszállásolva. Ezek a vasútvonal mentén dolgoztak. Most épült ugyanis Wladimir-Wolinsky és Rogoznó között a rendes vágányú vasútvonal. Ezt a nagy vasutat hadifoglyokkal építették. Itt dolgozott a két hadifogoly-század, mely Gubinban volt beszállásolva.

Napjában kétszer telefonjelentést kellett leadnom a hadseregparancsnoksághoz. Személyesen telefonáltam a rogoznói vasútállomásról. Ilyenkor menet is, jövet is útba ejtettem az épülő vasútvonalat, s el-elnézegettem a dolgozó hadifoglyokat és úgy megsajnáltam a szejény, didergő, mindig éhes taliánokat! . . .

Hideg idő járt már ekkor. Volt reggel, hogy deres volt a tájék! . . . S az olaszországi meleghez szokott citromtermelők vékonyka zubonyban dideregtek a homokszállító vasúti kocsik mellett, vagy – tetején! . . . Láttam az élelmüket is! . . . Kukoricalisztből főzött pépszerű eledel volt. Olyan polenta féle. Ebből kapott minden ember egy literes kanállal. Az oroszok élleme ugyanaz volt. Éhesek voltak mindig! . . .

Néhány orosz fogoly a rogoznói állomáson dolgozott a marhabőrgyűjtő-telepen. Fektették szép sorjában egymásra a marhabőrt és hintettek közé sót!.. . Ilyenkor zsebükkel lemetélték a marhabőrrel az állat orrcimpáját és ott helyben megfőzték abban a kis vörösréz üstöcskében, mely minden orosznak az evőcsészéje és főzőedénye is volt. . . . Istenem, micsoda boldogság lehetett az, ha valakit ide, a bőrgyűjtő-állomásra vezényeltek! . . .

A két hadifogolycsapat – mint említettem – Gubinban lakott. Az oroszok olyan barakban laktak, melynek csak a teteje volt a föld felett. A baraknak az a része, melyet falnak lehetne nevezni, a föld alatt volt. Az olasz foglyok színekben laktak. A színek fala vastag fából készült, s hogy melegebb legyen, köröskörül szalmával és trágyával rakták fel egészen az eresz aljáig! ... A foglyok lakásai négy-ötszörös szegesdrótkerítéssel vannak körülvéve. Mert szöknek! ... Az oroszok egyenesen haza, – hiszen 10 km-nyire már a hazájuk van, az olaszok pedig át az oroszokhoz és onnan haza! . . .

Többször olvastam hadseregparancsot, mely a fronton alkalmazott foglyok szökésének megakadályozásáról szólt. Rendszeresen két részből állt. Az első rész a hadifoglyokat őrző katonáinkhoz volt intézve, s figyelmeztette őket, hogy éberek legyenek, hogy a szökést megakadályozzák. A második rész magukhoz a foglyokhoz szólt és ezeket mondta: Rigától a román határig egyetlen megszakítás nélküli dróttakadály van a mi első vonalunk előtt. Ezen a dróttakadályon lehetetlenség keresztülhatolni! ... Ne is kísérelje meg tehát senki!... És mégis szöktek!... Aki pedig nem szökött meg, az minden áldott nap azért könyörgött, hogy vigyék őket a mögöttes országrészekbe és hozzanak helyettük olyan foglyokat, akik már évek óta az ország belsejében vannak és gazdaságokban foglalatoskodnak! . . .

A gubini második fűrésztelep elkészült. A század emberei a gyönyörű gubini orosz kincstári erdőben jártak és vágták a szebbnél szebb fenyőfákat, elmetélték 4 méteres darabokra, s kis iparvasúton, amit ott leltünk helyben, kiszállították a fűrésztelephez, hogy deszkává metéljék s mint ilyet, továbbítsák ki az első vonalba.

A nagy vasút is közeledett a befejezéshez. Alig néhány napi munka volt még a vágányok fektetésével. Következett az állomás berendezése. ... Mikor láttam, hogy új munkára nyílik alkalom, arra törekedtem, hogy magamhoz vonjam az Iwanicziben dolgozó századot, s megkapjam a feladatot az új állomás berendezésére!.. .

Amíg én Iwanicziben jártam, a rogoznói vasútállomás építkezését megkapta a 60. gyalogezred kebeléből alakult építőszázadok egyike, melynek Garzó Zoltán főhadnagy volt a parancsnoka. A 250/19-es munkásosztagot beosztották Garzó főhadnagy csoportjába, az 1/1-es

építőszázad Gubinban maradt, én pedig október 9-én elindultam kétheti szabadságra!

Ugyanabban a borítékban, melyben az én szabadságlevelém megérkezett, jött a hadseregparancsnokságtól egy éppen nem örömet keltő rendelet, melyről már Iwanicziben hallottam. Tartalma ez volt; Minden olyan tisztt, aki arcvonalszolgálatra alkalmas és nem az első vonalban teljesít szolgálatot, köteles illetékes csapattestének pótzászlóaljához bevonulni. Az 1886. évben születettek november végéig kötelesek ezt a parancsot teljesíteni. . . . Úgy éreztem, hogy megmozdult alattam a talaj! . . . Vége az arbeits életnek, vége a különleges beosztásnak! . . . Mert hogy nem vagyok nyomorék, az – hála Istennek – biztos! . . . Annyira azonban nem ijesztett meg az a bizonyos földrengést keltő rendelet, hogy leestem volna a kocsiról, mely a vonathoz vitt, vagy föl ne tudtam volna ülni a vonatra, mely hazafelé szállított! . . . Ó, nem! . . . Egész nyugodt hangulatban mentem haza és mindjárt a szabadságom első napján elfelejtettem azt a bizonyos rendeletet. Éppen nem találtam sem hihetetlennek, sem lehetetlennek, hogy én is beleszerüljek abba a bizonyos első vonalba, melyben már annyian voltak és vannak! ... A rendelet megokolásában az volt, hogy a csapatoknál nagyon kevés az idősebb, századparancsnokságra alkalmas tisztt, tehát szükség van azokra, akik a háború elején csapattestüktől különváltak és eddig a hadtápterületen teljesítettek szolgálatot. Nagyon helyes – gondoltam magamban. Ha kevés a tisztt, be kell vonultatni még a felmentetteket is!

Kétheti szabadságról nem rossz kedvvel, nem is örömmel tértem vissza Rogoznóba. Mihelyt kipihentem az út fáradalmait, jelentkeztem orvosi felülvizsgálatra. Egy törzsorvos vizsgált meg Wladimir-Wolinskyben. Micsoda gyönyörűséggel veregette a vállamat, mely szerinte még igen sok háborús terhet ki fog bírni! ... A szív – mondta – egy kicsit gyorsan dobog, de ez már természetes dolog a háborúban! . . . Nem is számít a betegségek közé! . . . Szóval kimondta rólam, hogy arcvonalszolgálatra alkalmas vagyok.

Mikor visszamentem Rogoznóra, az építőszázad részvétellel fogadott. Úgy néztek rám, mint falun szoktak nézni a végzett földesúrra. Magam is úgy éreztem, hogy csak terhére vagyok a más szolgálati körben élő alakulatnak, nem avatkoztam senki dolgába, senki munkakörébe. A Majewszky mérnök parancsnoksága alatt működő népfelkelő munkások Garzó főhadnagy parancsnoksága alá kerültek, a gubini fűrésztelep pedig önálló lett. Azóta, hogy visszajöttem a szabadságról, ki se mentem Gubinba. A Rogoznón épülő vasútállomás melletti erdőben lakott Majewszky mérnök, annál vettem szállást arra a néhány napra, melyet még itt töltöttem. A szobát csak kora reggel hagytam el egy

órácskára. Egész nap otthon voltam. Írtam emlékirataimnak azt a részét, mely az orosz fronton eltöltött 28 hónap utolsóit foglalta magában.

November 30-ig be kellett vonulnom ezredem pótzászlóaljához, mely Königrätzben állomásozott.

November 25-én délelőtt becsomagoltam egy ládába minden ingóságomat, kezet szorítottam azokkal az emberekkel, akiknek sorsában eddig osztoztam és akik megosztották velem az élet sok baját és kevés örömét; kimentem az újonnan megépített rogoznói vasútállomáshoz, ahonnan délután két órakor indult a vonat és elindultam Königrätz felé!

*

. . . Huszonnyolc hónap és egy tisztességgel megvívott háború története állott mögöttem! ... A Hortobágyi pusztá ellen 1914-ben megindult szibériai fergeteg szelíd esti szellővé finomult, melynek fuvallata egy dicsőségesen megnyert küzdelem érzetét ébresztette bennem, amikor keresztülrobogott a vonatom a wolhiniai mezőkön, s biztonságos zakatolással felkapaszkodott a mi szép hazánkat övező Kárpátok taréjára! . . . Ezt a huszonnyolc hónapot nem életet oltó fegyverekkel, hanem életet mentő szerszámokkal harcoltam végig! . . . Nem álltam az első sorban, mikor a veszélyek tornyosultak, nem tolakszom oda akkor sem, mikor az elismerés és érdem koszorúját osztogatják! ... Nem tettem, nem tehettem mást, csak teljesítettem kötelességemet.

A DÉLNYUGATI HARC TÉREN

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI 39. IK GYALOGEZREDNÉL A KARSZTON.

MLAKA.

1917 január 1-én délelőtt 9 órakor megállt a cs. és kir. 39. számú gyalogezred XXVI. menetzászlóalját vivő vonat Stein állomáson és Löblovits hadnagy alázatosan jelentette, hogy megérkeztünk, itt ki kell szállni a vonatból.

Minekutána a velem együtt érkezett 19 tiszt elhagyta a vasúti kocsikat, Hajdú Zoli, a mindig derűs zászlós, hangos szóval felkiáltott: „Nattehát! ... Itt vagyunk a csattapiacon! ...” Ez a mosolyra derítő megjegyzés nagyon népszerű maradt abban az esztendőben, melynek első napján elhangzott! . . .

A zászlóalj egyetlen kürtöse megfújta a trombitáját és erre a jeladásra szállt a vonatról az a 600 ember, mely a menetzászlóaljat alkotta. A „békemarschnak” elnevezett zászlóalj szép kettésével felállt a vonat előtt a vasúti sínek között. Gyönyörűen sütött a nap, inkább fénye, mint melege hozott mosolyt a földre. Hideg volt. Fáztunk mind a hatszázán. Egy őrmester jelentkezett nálam, átadott egy csomó iratot és közölte velem, mint parancsnokkal, hogy a menetlakulatok Steinben székelő parancsnokságának rendelkezése értelmében menetek a zászlóaljjal az innen öt kilométerre levő *Mlaka* községbe, ott vegyek szállást és másnap reggel 9 órakor jelentkezzem a menetlakulatok parancsnokánál, Matzek ezredesnél.

Egy órai menetelés után megérkeztünk Mlakára. A községet a négy századnak megfelelően négy részre osztottam és igyekeztem katonáimat elhelyezni. Ez nem ment könnyen. Minden házban erőszakkal kellett bemenni, a lakosság eltitkolta, hogy katonák befogadására alkalmas helyiségei vannak. Még a magam részére kinézett lakás ajtaját is fejszével kellett kinyitgatni! . . . Eszembe jutott a zborói bíró, aki engem a falu bejáratánál várt és lakásába hívott! ... Itt más nép lakik!...

Déli 12 órakor személyesen végigjártam a falut és megállapított-

tam, hogy minden emberem fedél alatt van. Azután elmentem tisztársaimmal együtt a község szélén levő vendéglőbe ebédelni, utána pedig elfoglaltam szobámat, mely a falu dombos részén volt és szép bútorokkal, jól fűlő kemencével volt ellátva. Jól esett a meleg szoba, örültem a kétnapos utazás után, hogy szilárdan álló székre ülhetek, s nem is mozdultam ki ezen a napon a szobámból.

Leültem a szoba közepén álló asztalhoz, s elővettem a noteszemet, melyben még az 1916. évi naptár volt. Egészen kapóra jött. Így egyedül jobban szeretek az 1916-os esztendővel találkozni, mint az 1917-essel. Nézem a december hónapot! . . . Harmincegy nap van benne, s nekem még most is úgy rémlik, hogy én mindössze hármát töltöttem a mögöttes országrészben, mindössze három napig voltam Königrätzben!..... Pedig tovább voltam! . . . Mutatja íme a naptárom, melyben az áll, hogy én 1916 december 1-től huszonkilencedikéig Königrätzben voltam! . . . Istenem, milyen gyorsan szalad az idő! . . . Hogy is volt? . . .

1916 november havának utolsó napján délelőtt 11 órakor jelentkeztem ezredem pótzászlóaljának parancsnokságánál. Átadtam menetlevelemet és azt a kis papírlapocskát, melyet Wladimir-Wolinskyben a felülvizsgálóbizottság részemre kiállított. A pótzászlóalj parancsnoka Bilanszky ezredes volt. Barátságosan fogadott és tudomásomra hozta, hogy szolgálati beosztásomat délután a napiparancsban fogja közzétenni. A napiparancs szerint a 4. pót századhoz lettem beosztva, melynek parancsnoka Lovass Béla tartalékos főhadnagy volt. Mikor nála jelentkeztem, kisütöttük ott helyben, hogy mivel én vagyok az idősebb, mindjárt átveszem a századparancsnokságot.

December 1-én megváltozott a huszonnégy órával előbb nyert beosztásom. A negyedik századot odahagytam és az 1. pót századhoz helyeztek át. December 2-án reggel jelentkeztem a 2. század irodájában, amikor bejött Krausze főhadnagy és hozzám lépve, ezt mondta: „Gratulálok!...” Ugyan mihez? – kérdeztem. „Te lettél a XXVI. menetzászlóaljnak a parancsnoka” – mondja. December 3-án reggel azután megjelent írásban is a XXVI. menetzászlóalj felállításáról és szervezetéről szóló parancs, s ami előző nap még hihetetlenül hangzott füleimnek, most már tényként állt szemeim előtt.

Nem így képzeltem jövőendő sorsomat. Amikor megbarátkoztam azzal a gondolattal, hogy be kell vonulnom ezredemhez és ki kell menem az első vonalba, tudtam, hogy a háborús technika 29 hónap alatt sokat fejlődött, a békében megtanult és begyakorolt módszerektől nagyon is eltérővé vált. Én úgy gondoltam, hogy nekem mindazt, ami változás a hadviselésben a háború alatt beállott, előbb nagy vonásokban elméletileg meg kell ismernem. Úgy képzeltem, hogy mielőtt ki-

mennék a harctérre, itthon legalább egy kézigránátot a kezembe kell venni, el is kell dobni, hogy megismerkedjem vele. Arra számítottam, hogy a géppuska kezelését is meg kell tanulnom, s ha mindezeket elsajátítottam, akkor majd kimegyek a harctérre és beállok az első vonalba és leszek századparancsnok, aki azonban bakának is jó, ha arra kerül a sor! . . . Mindebből nem lett semmi! . . . Kétszer huszonnégy órát sem töltöttem a pótzászlóaljnál, máris benne voltam abban az alakulatban, melyben a harcra képzettek sorakoztak, melyben a fegyverrel küzdők, a rajvonalba indulók helyezkedtek el.

Mit volt mit tenni, belenyugodtam sorsomba és kezdtem úgy viselkedni, ahogy a menetzászlóaljba beosztott tisztnek szoktak. Kértem nyolcnapi szabadságot! . . . Ez kijárt minden menetzászlóaljba beosztott tisztnek. Úgy hívták, hogy búcsúszabadság.

A XXVI. menetzászlóaljnak december 15-re menetre kész állapotban kellett lenni. Nekem és minden olyan tisztnek, aki búcsúszabadságra ment, erre a napra vissza kellett jönni. Én már december 14-én Königrätzben voltam. Nagyon megleptem ezzel a zászlóaljjal, mert mindenki csodálkozott időnekelőtti visszaérkezésemről! . . . Mint hallottam, inkább egy nappal később szoktak a menetes urak megérkezni, olyan, aki egy nappal előbb visszajött volna, rajtam kívül nem volt a világháború eddigi tartama alatt! . . .

Lehet, hogy az én szabadságról való korai visszaérkezésem komolyabb következményekkel járt volna, talán még kitüntetés is kaptam volna érte, ha ráértünk volna sokat elmélkedni az ilyen merész újítások fontosságán. Huszonnégy óra alatt vége lett a szenzációnak! . . . Új, sokkal komolyabb, sokkal jelentőségteljesebb szenzáció hozta izgalmába a hadviselő államokat, elsősorban a központi hatalmakat. December 16-án tették közhírré a központi hatalmak kormányai, hogy – hajlandók volnának békét kötni! . . . Az ellenségnek szólt az üzenet, de valamiképpen mi magunk értettünk belőle legtöbbet! . . . Titkos reménykedéssel néztünk a következő két hét elé! . . . Nem mertük hinni, hogy béke lesz, de mégis hangoztattuk, hogy – talán vége lesz a háborúnak! . . . Én, aki az orosz harctér teljes csendjét, az orosz hadsereg kimerülését és a magunk embereinek fáradtságát láttam, bizonyosabbra vettem a békét, mint azok a tényezők, akiktől a béke függött, akik a békeajánlatot megtették! . . . Az én érzésem igaz volt, az én békevágym az őszinte volt, azoké, akik a világ előtt hangoztatták, hogy véget akarnak vetni a háborúnak, nem volt sem igaz, sem őszinte! . . . A békeajánlat csak színlelés volt, valójában a háborút akarta folytatni mindenik fél a végső győzelemig! . . . Igen, a másikat megsemmisítő győzelemig! . . .

Ennek a békeajánlatnak az lett a következménye, hogy azt a menetszászlóalj, melyet december 15-én állítottak fel, elnevezték „békemarsch”-nak. A békemarschnak én voltam a legidősebb tisztje, reám hárult az a dicsőség, hogy a 600 emberből álló zászlóalj kivezethetem a frontra! . . .

Mielőtt elindultunk volna Königrätzből, régi szokás szerint búcsúlakomára gyűltünk össze. Én ilyen menetzászlóalj-búcsúztató vacsorán még sohasem vettem részt, első alkalommal is magamat kellett búcsúztatnom! ... Az ezredes jobboldalán ültem! ... Az első pohárköszöntő ősi szokás szerint a Legfelsőbb Hadúrra szólt, ez esetben az ifjú uralkodóra, Károly királyra! . . . Azután a távozni készülő menetzászlóalj éltezte az ezredes. Erre felelni kellett. Katonai szokás szerint a zászlóalj parancsnokának kellett felelni. Nagy zavarban voltam. Németül kellett szólnom, pedig tisztjeim 90%-a nem tudott németül! . . . Szerettem volna pedig, ha megértette volna mindenki a szavaimat! . . . Talán csak a befejezést értette meg magyarja is, németje is, mert az így szólt – a közeledő békére célozva –: Vízontlításra Debrecenben! . . .

A december 15-ére menetre kész zászlóalj még két hétig maradt Königrätzben. Ott töltöttük a karácsonyt is, szép együttesben, ha nem is családi körben, s december 29-én indultunk el az olasz harctérre, a hírhedt Doberdóra! . . .

...Most következik az 1917. év, ezt is a Doberdónak nevezett Karszt-fennsíkon fogja eltölteni az ezred, s ebben az esztendőben én is osztozni fogok derék 39-es magyar véreim sorsában! . . . Szenvedésben és dicsőségében! ... De mindez még a jövő titka! . . . Ma még csak január 1-e van! . . .

Szobám jól bemelegedett, nincs kedvem elmenni vacsorázni, holnap korán kell kelni, mert jelentkezni kell a menetalakulatok kiképző parancsnokságánál! . . .

Január 2-án reggel 9 órakor jelentkeztem Matzek ezredesnél. Megkérdezte, hogy milyen mértékben vannak az emberek kiképezve?... Igen nagy zavarban voltam! . . . Csak nem mondhattam erre a kérdésre, hogy én negyvennyolc órát töltöttem Königrätzben, mielőtt a menetalakulatot átvettem, s így 600 ember kiképzéséről nem számolhatok be! . . . Hallgattam! . . . Annál könnyebb volt hallgatnom, mert feleletemre nem is számított az ezredes, hanem tovább folytatta utasításait. Ezek szerint minden délelőtt és délután ki kellett a századoknak vonulni és harcszerű gyakorlatokat kellett végezni! . . . Esős időben a gyakorlatok elmaradtak! . . . Mlakán pedig mindennap esett az eső. Ha elállt és kivonultunk, lábunk elmerült a vízben és a lucskos hóban! . . . Harcszerű lögyakorlatainkat ilyen esős-havas talajon róttuk

le, s a két hét múlva megejtett szemle alkalmával kénytelenek voltunk a hegyekre menekülni a víz elől.

A folytonos esőzés egészen előntötte a hegyek lábánál épült községet. A tisztí étkezde a község legalacsonyabb részén volt, s megesett, hogy gyermekek módjára, hosszú falábakon voltunk kénytelenek ebédelés vacsorahelyünket meglátogatni. Menetközben nagy segítségünkre volt az az öles túristabot, melyet még Königrätzben kaptunk! . . . Minden ember kapott ilyen botot, de mikor megérkeztünk Mlakára, a legénységtől elszedték! . . . Nekünk tiszteknek meghagyták, s most nagy hasznát vettük.

Én szerettem volna, ha a legénységnek is meghagyják a botokat, de nem tarthatták meg. Ügy hallottam öreg, harcteret járt emberektől, hogy minden mentászlóaljnak kiadják Königrätzben a botokat és mindegyiktől elszedik, mikor megérkezik a kiképzőcsoporthoz! . . . Aztán arról is felvilágosítottak öreg harcosok, hogy van még egy szokás! . . . Minden menetzászlóalj kap a pótzászlóaljtól bizonyos mennyiségű talpbőrt, s mire megérkezik a harcterre, ez a talpbőr eltűnik! . . . Elvész! . . . Még eddig mindig elveszett! . . . Most is elveszett! . . . Jelenti minden század, hogy a talpbőr elveszett! . . . Erről már fel is vették a jegyzőkönyvet! . . . Érdekes – gondoltam –, a talpbőr mindig elvész és a jegyzőkönyv mindig megmarad! . . .

Ilyen beidegződött szokás ellen küzdeni nem lehetett! . . . Aki korpa közé keveredik, azt megeszik a disznók! . . .

Három hetet töltöttem a XXVI. menetzászlóaljnál Mlakán.

Január 22-én megérkezett az ezred nyiltparancsa, hogy nekem másnap, január 23-án el kell hagynom Mlakát és a dutovljei személygyűjtőállomáson keresztül be kellett vonulnom az ezredhez.

Mlakáról január 23-án délután 2 órakor indultam el. Steinig kocsin kellett menni, onnan vonat vitt Laibachba. Itt meg kellett hálgni. Másnap rettentő hideg volt. Szél fűjt, s Opcinán már esett a hó! . . . Karszti szél hóval keverve felér egy kis háborúval! . . .

Az éjszakát Dutovljén töltöttük. Négyen aludtunk egy szobában! . . . Érdekes, hogy mentül közelebb ér az ember a fronthoz, annál többedmagával alszik egy szobában! . . . Mlakán egyedül voltam, Laibachban ketten, itt már négyen vagyunk egy szobában! . . . Mi lesz Kobilá-Glaván? . . .

Dutovljén január 25-én reggel kisütött a nap! . . . Szépen, hidegen sütött, melegedni nem lehetett mellette, de mert a szél megállt, élvezni lehetett a hideg napsugarat! . . . A 17. gyaloghadosztály személygyűjtőállomása vagy ezer lépésre volt a vasútállomástól, itt jelentkeztem és kértem egy kocsit, melyen elmehetek ezredemhez Kobilá-Glavára! . . .

KOBILA–GLAVA.

(1917 január 25–március 7-ig.)

Január 25-én délelőtt 11 órakor megérkeztem az ezredhez. Kocsin dőcögtem végig a jellegzetes karszti falun. A szűk utcán jobbról és balról 39-es katonák meneteltek mellettem. Rettenetes színben voltak! . . . Ruhájuk gyűrött és piszkos. Tekintetük révedező. Némán haladnak kocsim és a kőfal közt, óvatosan húzódnak féloldalt, hogy a kocsi el ne üsse őket! . . . Kocsim megáll az ezredparancsnokság háza előtt. Leszállok, felmegyek jelenteni, hogy bevonultam az ezredhez. Az ezred parancsnoka, Klein László alezredes fogad. Tudomásul veszi jelentkezésemet, az ezred segéd tisztje, Böhm Rudolf főhadnagy a szomszéd házban lakó Pribil főhadnagyhoz küld, az majd megismertet az itteni szokásokkal és elvezet az ezred étkezdéjébe.

Estére megjelent a beosztásomról szóló parancs. Az 1. tábori századnak lettem a parancsnoka.

Mikor megjelent a beosztásomról szóló parancs, legényem, Kiss Bálint honfoglaló útra indult. Elment az 1. század körletébe, kikereste a tiszti lakást, mely a falu első háza volt, beletelepedett, s ezzel megvolt a szállásom. Rajtam kívül még Fischer Dezső hadnagy lakott a házban, aki pajtások közt a Cadorna névre hallgatott és Kiss Emil zászlóst fogadtuk be, aki alig volt 19 éves; ő képviselte századomban a némaságot.

A ház, mint az itteni házak általában – emeletes. Földszintjén gazdasági helyiségek vannak, s lakásrészébe öt-hat rozoga lépcső vezet. A lépcsők felett belépő van, lehet két ember széles és három hosszú. Ebben a helyiségben laknak a tisztilegények és a küldöncök, összesen heten. Innen egy kilincstelen faajtó vezet abba a szobába, melyben hárman lakunk. A szoba bútorzata: egy asztal, egy szék és három fekhely, mondjuk – ágy. Akinek nem jut szék, az az ágy szélére ül. Én rendszeren az ágyon fekszem, mikor otthon vagyok; nem mintha aludni szeretnék, hanem mert fekve jobban esik a meleg tea meg a cigaretta. Reggel félnyolckor kelünk, nyolckor kivonulunk egy tisztásra, ahol a legénység csuklógyakorlatokat végez és utána rajvonalat alakít. Tíz órakor hazamegyünk. Következik a kihallgatás, utána egy csésze tea, újság, mely mellett el lehet tölteni akár az egész napot! ... Ki lehet olvasni belőle, hogy a béke ügye a legrosszabbul áll, tehát nagyon valószínű, mondhatnám – bizonyos, hogy kikerülök a frontra! . . .

Az ezred december közepe óta pihenőn van. Ezt a hosszú pihenőt hivatalos nyelven „retablierung”-nak hívják.

Ez alatt a hosszú pihenő alatt az volt a szokás, hogy a tisztek kap-

hatnak kétnapi távozási engedélyt, amihez hatnapi utazási időt adtak. Tehát nyolc napra el lehetett hagyni a harcteret, meg lehetett látogatni otthon és családot! . . . Századonkint egy tiszt, zászlóaljankint egy századparancsnok távozhatott így el a frontról. Reám is sor került hamarosan. Január 30-án indultam el, s négy napot töltöttem otthon szüleimnél. Visszafelé irtózatossá hidegbe kerültünk. A budapesti Déli vasútról induló vonatunk Nagykanizsánál befagyott! ... Az út további részén is jégbe borított mozdonyral utaztunk, s egynapi késéssel érkezünk meg Kobilá-Glavára. Reánk, szabadságról jövőkre nézve ez nem volt baj, csak azok bánták, akik utánunk következtek. Addig ugyanis nem indulhatott el a következő csoport, míg elődjének minden tagja vissza nem érkezett.

A mögöttes országrészbe ilyen távozási engedélyt adtak, a harc-térhez számító Trieszt városába ezenkívül is lehetett egynapi távozási engedélyt kapni. Március hónapban ide rándultam két ízben.

Az ezred élete Kobilá-Glaván elég egyhangú volt. A reggeli rövid kivonulás nem hozott változatosságot sem a bakának, sem a tiszteknek életébe. Ami derű kelt, az a tiszt étkezdében vert gyökeret egy-egy este és onnan járta be aztán hosszú hónapokig a bakák sorait.

Az állásbavonulás előtt néhány nappal adta elő Engel Vilmos főhadnagy híressé vált „Stefan Hó jag” című versét, mely mesterien hű képe, s egyszersmind finom meglátása a fronti baka lelkivilágának; kevert nyelvezetével örök emléke annak a felemás stílusnak, melyet akarva, nemakarva használni kellett mindenkinek, aki azt kívánta, hogy lefelé megértsék, felfelé pedig tudomásul vegyék. Ha az a nemzedék, mely a világháborút végigküzdötte, kihal, nem lesz magyar, aki megértse a császári és királyi közös gyalogezredek magyar embereinek azt a nyelvét, melyből itt már csak azért is megőrkítetek néhány sort, hogy legyen egy eredeti emlék abból a korból, melyben mi magunk és apáink éltek, s melyre gyermekeink egyszer majd csupán visszaemlékezni tudnak, de amelyet megérteni nem fognak soha! . . .

(Hordágyra fektetve behozták az egészségügyi katonák az öreg Hójag István gyalogost. Nyakában kenyeres tarisznya és kulacs. Leteszik a hordágyat a szoba közepére és Hójag István felkapaszkodván róla, alapállásba vágja magát, tiszteleg és kezdi:

*Vitéz tiszt uraknak alássan jelentem,
Hogy itt a cimmerbe' tettleg megjelentem.
Vagyis, hogy tiszta szent igazat beszéljek,
Behoztak ezek a derék szanaszéték.
És most azért vagyok én itten jelenleg,
Hogy magukkal megest a stelungba menjek.*

*Elég baj az nékem, szentséges vén csontnak,
 Mit is mondjak ennek az iszonyzó-frontnak....
 De ha már menni kell, engedjék meg nékem,
 A katona-sorom, hogy most elmesélem.
 Mert ha ez a Karszföld a vérem fölissza,
 Ide az életbe' úgyse gyövök vissza.
 De tán le is ülnék, – hogy ha megengednék,
 És hogy jobban menjen, egy pohárral kennék ...
 A nevem, mert illik, élőbb arról szóljak,
 Becsületes nevem fantrisz Stefan Hójag.
 Majd hatvan keserves év van már mögöttem,
 A kenyerem javát bíz én már megettem.
 Volt részem sok bajban, igen kevés jóban,
 Mert földműves vagyok – Hajdúszoboszlóban.
 Már ez egymagában csinált elég bajt is,
 Majd megevett érte főhadnagy úr Bajdis!...
 Csak az esett mégis javamra a latba,
 Hogy hat fiam vagyon idekinn a hadban.
 Aztán van egy tucat katonaunokám,
 Egyik-másiknak már csillag van a nyakán!...
 No, de a családom nem ide tartozó,
 Mert hogy magamról essen mostan a szó.
 De mielőtt mondom, hát tartsunk sorrendet,
 A gebürboromból itt egyet hörpentek!...*

Elmeséli azután az öreg Hójag, hogy többszöri sorozáson esett át a háborúban, s végül bevették hadimunkára.

Lekerült kocsisnak a Doberdóra. A kocsit elkoptatta a sok kő, s mint máhásállat-vezető teljesített szolgálatot.

Egy srapnell levágta öszvérét, mire behelyezték a rajvonalba.

Itt mindkét lába súlyos sebet kapott, de azt még ott kinn a harc téren meggyógyították.

Az 1916. év végén riadóval fel kellett menni az első állásba s vissza kellett foglalni azt az arcvonalszakaszt, melyet az osztrák honvédek – elveszítettek.

Nagy ütközetbe kerültek, melyet így ecsetel:

*Hát, hogy egyik szavam ne öntsem a másba,
 Belepottyantunk egy nagy kavarodásba.
 Az ember se látott, se hallott, se sejtett,
 Mondom, hogy tisztára bolond volt a helyzet.
 Hogy aztán mi történt, azt még ma se vélem,
 Hát csak azt mondom el, hogy mi történt vélem.*

*Az történt ugyanis, ik meldige hozzám,
 Hogy egy nagy kanmacskát lütt a digó hozzám.
 Épp akkor – hogy, hogy nem –, tudja a jófene,
 Gránáttal pont belém trefelt az ejgene!...
 Én meg – de ilyet még az apám se látott —
 Éppen akkor húztam meg egy hanggránátot.
 Az egész még most se megyén a fejembe,
 – Mit csináltak vóna maguk a helyembe? ...
 Mert én azt csináltam – alássan jelentem,
 Hogy akár egy srapnel –, kétszáz felé mentem! ...
 Most is úgy vélem, hogy csak okosan tettem,
 Pedig egy fikarc kis cünder se vót bennem,
 De hogy oszt megvirradt és a szanitécek,
 A csattapiacon jobban széjjelnéztek,
 A prengstükjeimet összeszedték nyomba,
 Berakták fájtosan saját celtblatomba,
 A hírsplaccra vittek forsritos tempóba,
 Ott beraktak egy nagy szanitécajtóba,
 És alig telt bele három vagy négy óra,
 Elértünk a kranke-lábsipstációra!...
 A többi osztán folyt a legnagyobb rendbe,
 Königgräcbe vittek és nem Debrecenbe.
 Ott oszt macéroztak, összecanderoltak,
 Aztán Rózsahegyen jó megvillanyoztak.
 Mikor aztán megint egy darabban voltam,
 Mint szimuláns a káderhez berukkótam.
 De mert nem szerettem a tengeri halat,
 Úgy kiéheztem, hogy csak a bőröm maradt.
 Mondok, én ezt tovább ki sehogyse állom,
 Az ezredhez szökök, hátha megtalálom!...
 Úgy is tettem aztán, ahogy elgondoltam,
 Ik meldige hozzám, hogy most berukkótam!...*

Még jókedvvel mosolygott az ezred apraja-nagyja, ifja és öregje Stefan Hójug szomorúan víg históriáján, mikor egy szép márciusi dél után a zászlóaljtól írásos parancs érkezett, melyen a zászlóaljparancsnok sajátkezű írása állott — így: Alarm! . . . Marschbereitschaft azonnal annahmen, 4 órakor jelentendő, hogy a század marschbereit! . . . Kiadtam a parancsot, hogy azonnal készüljön fel mindenki. Még a számvevő őrmester is csomagoljon, — megyünk a frontra! ...

Az első század számvevő őrmestere, Huszár Pál, akivel 1914-ben

együtt indultam az északi harctérre, s akivel a kárpáti nehéz napok egy részét együtt töltöttem, megsúgta, hogy a riadót ne vegyem komolyan; nem megyünk a frontra, mert oda nem riadóval mennek, hanem három nappal az indulás előtt kiadják a részletes utasítást embernek és állatnak, bakának és tragtiernek, vagyis málhásállat-vezetőnek, hogy készüljön fel és úgy mennek a frontra, nem pedig félórai készülődés után!...

Huszár őrmesternek igaza lett! ... A riadó csak azért volt, hogy a regimentet egy kicsit rendbehozzák! . . . Féiőtkor megjelent a dandárparancsnok, megvizsgálta az embereket, megállapította, hogy az ezredestől kezdve a kecskepásztorig együtt van mindenki, akkor szépen visszaküldött bennünket szállásainkra.

Az állásbaindulás azután valóban úgy történt, ahogy Huszár őrmester jóelőre megmondta. Három nappal előbb megmondták, hogy megyünk, összecsomagoltunk, egy nappal az indulás előtt előrement minden századtól négy ember és egy altiszt, s március 17-én délután 8 órakor elindultunk – állásba! . . .

AZ ELSŐ ÉJSZAKA – DOLINÁBAN.

1917 március 16-án délután Rohling Miklós százados magához rendelte az I. zászlóalj négy századparancsnokát és tudomásunkra hozta a következőket: A 39. gyalogezred ma este elhagyja Kobila-Glavát és felmegy az első vonalba. Felváltja a 44. hadosztály egyik ezredét, az osztrák 4-es számú honvédezredet. Az első zászlóalj ma este menetel Skrbinán és Lipán keresztül az 503-as magaslati pontra, ahol mint hadosztálytartalék helyezkedik el – egy éjszakára. Március 18-án aztán a sötétség beálltával felmegy a 464-es magaslat jobboldalán levő 13-as és 14-es számú alosztályba. Első vonalba a 3. és 4. század kerül, az 1. és 2. század zászlóaljtartalék. Március 18-án kora reggel a 3. és 4. század parancsnokai és az 1. és 2. századnak egy-egy altisztje felmennek az első állásba szemrevételezni. Az ezredparancsnokság a 414-es magaslati ponton lesz, a József főherceg-dolinában. A zászlóalj-tól jobbra a 48. hadosztály van, mely más hadtesthez tartozik, balra saját 4. zászlóaljunk lesz állásban.

Miheztartás végett közli a századokkal a következőket: Riadó esetén mindenki tudja feladatát. A telefont azonnal ki kell építeni, két vezetékkel kell fektetni, az áramot a földbe vezetni nem szabad. A három hónapon át gyakorolt „Lövészárokszolgálat” minden pontja irányadó. Ellenséges repülőgép megjelenésekor nem szabad mozogni. *Az ellenséges repülőök megfigyelésére őrszemet kell kiállítani. Végül:*

A zászlóalj egy vállalkozást fog rendezni, erre önként lehet jelentkezni. Az önként jelentkezők siker esetén kitüntetéset kapnak.

Este 5 órakor elindultam az első századdal s lassú meneteléssel haladtam Skrbina felé. Este 8 óra előtt nem mehettünk túl ezen a falun, tehát gyors meneteléssel csak a falu alatti ácsorgás lett volna sorsunk. Századom állománya: 6 tiszt, 201 ember. Tisztjeim: Fischer hadnagy, Kiss és Gáti zászlósok, Gaál és Kallós hadapródörmesterek. Ezekkel érkeztem meg március 17-én este 11 órakor az 503-as magaslati pont alján levő „Pionir-dolinába”. Felváltottuk az ott levő Landwehr-Infanterieregimentet, melyet röviden Lireknek nevezünk. Ezen az éjjelen még nem aludtunk kavernában, hanem a dolina ellenségfelőli oldalán épült deszkakalibában húztuk meg magunkat.

Éjjel volt, mikor fölmentünk a Pionir-dolináig. Lipától kezdve sűrű szürke homályba volt burkolva a táj. Temnicánál elágazott az út és innen kezdve felfelé emelkedett. A világítópisztolyok lövedékének égő és világító röppályája nyomán meg-megvillant előttünk a doberdói fennsík dimbes-dombos szürke kötengere. A kísérteties csöndbe rémesen bummogott bele egy-egy ágyú, hangjának közeit gyors szívverésünk sűrű dobogása töltötte ki.

Az országútról bekanyarodva, egyesével húzódtunk az embernyi magasságú kőfal mellett, melyet helyenkint bedöntött az előző nap beleakadt ágyútöltelék! ... Az ilyen résen mindenki igyekezett kettőzött sietséggel túljutni és örült, ha fedett vonalon folytathatta útját.

Későn kerültünk ágyba, reggel nem siettünk felkelni. Tizenegy órára hivatott bennünket a zászlóaljparancsnok és a következő utasítást adta: Este itt, ahol most vagyunk, megesszük a napi eledelt. A sötétség beálltával kijönnek a málhásállatok, kihozzák az ételt, a századok pedig este 9 órakor indulnak állásba. Elöl megy a 4., utána a 3., majd az 1. s végül a 2. század. Ezt a sorrendet kívánta a kinti elhelyezkedés. Felváltáskor a századok mindent átvesznek a jelenleg állásban levő századoktól, minden átvételről és átadásról írást kell kiállítani. Az átadás, illetve átvétel megtörténtét telefonon jelenteni nem szabad! . . . Telefonbeszélgetés alkalmával a következő leplező-kifejezéseket kellett használni: Biene – század helyett, Fox – zászlóalj helyett, Gyuri – ezredparancsnokság helyett, a kézigránát: csokoládé, a tüzérség pedig: rózsá!...

Naponta a következő jelentések esedékesek: Délelőtt 4 órakor: helyzetjelentés; 7 órakor: harci állomány; 9 órakor: helyzetjelentés és veszteségkimutatás; 11 órakor lőszerállomány és fegyverszám. Délután 3 órakor: helyzetjelentés; 5 órakor anyagigénylés. Azután jelentés nincs, hanem megindul az éjjeli élet, az étkezés, táboriőrsváltás és a munka!...

A zászlóaljparancsnok tájékoztató előadása után visszatértem a Pionir-dolinába, melynek pereméről szabadszemmel is lehetett látni azt a területet, mely a mai naptól kezdve mindennapi életemnek színhelye lesz! ... Fischer hadnagy, aki már az ősz folyamán is itt volt ezen a területen, megmutatott annyit, hogy körülbelül hol vannak a saját állásaink és számítottuk, hogy mennyire lehet tőlünk a – digó! ...

... Digó! . . . Különösen hangzik ez a szó itt, ezer méterre attól a vonaltól, melyben ennek a névnek viselői velünk szemben állnak! . . . Digónak hívta a 39-es baka az olaszt. Hogy honnan vették ezt a szót, az ezreden belül nem sikerült megállapítanom. Valószínű, hogy maguktól az olasz katonáktól tanulták! . . . Annyi bizonyos, hogy annyira megtanulták, hogy nem volt az ezredestől kezdve az egy napot fronton élt bakáig ember, aki más névvel jelezte volna az ellenséget! . . . Még véletlenül sem mondta volna egyetlen ember sem az ezredben, hogy olasz, vagy akár talián, hanem csak: digó! . . . Megtörtént az is, hogy német nyelven fogalmazott hivatalos jelentésbe belecsúszott ez a szó: digó! Nem is szólok arról, hogy a Hajdú meg Bihar vármegyébe küldött tábori levelezőlapokon ezzel a névvel jelezték az olaszt! ... S el tudom hinni, hogy 30–40 év múlva, mikor őszbecsavarodott rokkantak, szólni is alig tudó aggastyánok beszélni akarnak a múlttól és nem jut már eszükbe semmi, ezzel a rövid szóval sóhajtanak majd fel – már nem kíváncsi környezetük előtt: digó! ... És próbálják majd elmesélni, ami igaz történet volt, hogy ... a Doberdón sokat lőtt a digó, a Fajti-Hribtól a Piavéig nagyot szaladt a digó és végül mégis győzött a – digó! . . . Mikor először láttam napsütésben a kopár karszti hegyeket s a kihalt fennsíkot le az Adriai-tengerig, akkor csendes volt a digó! ...

AZ ELSŐ FELVÁLTÁS.

Az 503-as magaslatra ráborult az este. Szürke félhomály tette egyenlővé a zöld fenyőerdőt a kopár kötömeeggel s a mind vakabb sötétség kiemelte a dolina legmélyebb pontját is annak peremére! A szem szerepét átvette a fül és hallatszott az éj rémes harmóníája! ...

Elindultunk. Egyesével mentünk ki a dolinából egy térdig vajt árok ide-oda kanyargó gyalogútján. A szöges cipők zakatolása és a kökerítéshez ütődő oldalfegyverek zörgése kínosan zavarta a csendet. Az erdő szélén összetalálkoztunk a 4. századdal. Erre az 1. század eleje megállt, minden ember beleütődött az előtte levőbe, azután megállt. Nem szólt senki egy szót sem. Akik még mentek, azok zörögtek, akik megálltak, azok hallgattak.

Egyszer csak mintha acélból készült sirályok röpnének felettünk, éles süvöltéssel lecsapódik mellettünk négy-öt ellenséges gránát. Nyomban utána ugyanannyi srappell. ... A térdig érő árkocska megtelik emberekkel, az erdőben menők fa mellé húzódnak, s fejük elvész a két válluk között. Újra süvöltés, újra csattogás! ... A digó tűz alá vette az erdőt, melyen keresztül megyünk. ... Mi lesz most? . . . Még gondolkozni sem lehet, hiszen olyan tájékozatlan itt minden ember, mint én vagyok, nem járt ezen a tájon még egyike sem. . . . Csend . . . Indul a 4. század, utána a 3., géppuskások következnek, ezek után én az első század elején, utánam kétszáz ember, azok után a második kétszáz. Megyünk fák közt, kövek közt – csendben.

Félóra hosszat tart az út az erdőben. Mikor tisztásra érünk, vagy harminc lépésnyit nyílt terepen kell mennünk. Itt mindenki kocog. Velem van a legényem meg négy küldönc. Közvetlen mögöttem az első szakasz parancsnoka, Fischer hadnagy. A többit nem látom, csak hallok. A cipők kopogása jelzi, hogy még vannak az erdőben. Az út, melyen megyünk, párhuzamos a fronttal.

Egy kanyarodóhoz érünk; itt van az ezredparancsnokság székhelye, a József főherceg-dolina. Innen hirtelen lejt az út a Wippach-folyó völgye felé. Ez a Temnica–Ranziano közti szerpentin legmagasabb pontja. Szorosan a hegyhez lapulva suhanunk át a legmagasabb ponton. Elöttem alig egy lépésnyire az utolsó géppuskás ember, mellettem a vezető, akit a fent levő század küldött élénk. Egyszerre villámlás, a villámlás után csattanás, vezetőm eltűnik, a géppuska pedig lent hever a földön. Önkénytelenül is a hegyhez szorulok s várom a következményeket. Bálint legény reámfekszik, őt meg négy küldönc teste takarja. . . . Felugrunk mindannyian és ahelyett, hogy sok időt vesztegetnénk, igyekszünk elérni a hegy legmélyebb pontját, ahonnan árok vezet a hegy oldalában húzódó állásba. Mikor az árokba érünk, a vezető megnyugtat bennünket, hogy itt már biztonságban vagyunk, itt már lassítani lehet a lépést! . . .

Alig tízpercnyi menetelés után egy gyengén világított üreg bejáratához érünk. Ez a kaverna. Itt fogunk lakni. Vagy hat lépcsőn jutunk le a legmélyére, ahol rozoga deszkaajtó nyílik. Belül egy szál égő gyertya és két zöldhajtókás főhadnagy. Csak ennyit mondok nekik: Szervusz, s megkezdődik a törülközés. Az egyik főhadnagy közben így szól: „Itt, ebben a kavernában nincs egyéb, mint világítópátron – piros, fehér, zöld . . . íme itt vannak. Minden egyéb a másik kavernában van. Azt az őrmester adja át az őrmesternek. A nyugták és átadási jegyzékek el vannak készítve, íme itt vannak: tessék aláírni.” Megtörténik. Elválunk. Szervusz, s törülközőm tovább! . . . Alig tűnik el a két főhadnagy a lépcsőn, valaki lefelé botorkál. Nyilas István főhad-

nagy jön, az I. zászlóalj géppuskásszázadának parancsnoka. Ő is itt fog lakni velem egy kavernában. Most már ketten törülközünk. Jön az őrmesterem és jelenti, hogy minden ember megérkezett, egy oláh baka kivételével. Az még eddig minden menetelésnél lemaradt, de három napon belül bizonyosan megérkezik. Írást is fog hozni, hogy addig hol csavargott. Ha itt van, hülyének teszi magát, de mihelyt elmarad, azonnal megjön az esze, tudja, hogy igazolnia kell a távolmardást. Az írás pedig rettenetes nagy úr katonáéknál. Ami írásban van, az tiszteletreméltó! . . .

Küldönc viszi a jelentést a zászlóaljparancsnoksághoz, hogy mindenki megérkezett, a felváltás rendben megtörtént. Aztán Bálint kerül sorra. – Van-e egy kis rum az üvegben? . . . „Igenis van! . . .” Adjál, hadd igyam!.. . Jól esik erre a kis ijedségre! ... – Hát csak megszalajtott bennünket a digó, úgy-e druszám! ... – szólok Nyilas Pistához. – „Meg bizony! . . . Ott veszett a sapkám ...” – feleli rá Nyilas és törülgeti homlokáról a fogyni nem akaró izzadságot.

KAVERNÁBAN, A FRONTI ÉLET.

Az első éjszaka a fronton! . . . Érdekes lehet! . . . Szeretnék róla regényt írni – ha tudnék. De nem vagyok regényíró, így hát úgy mondom el, ahogy éppen megtörtént.

Minekutána arcunk fogyni nem akaró verejtékét átadtuk egy zsebkendőnek, leültünk és elkezdtünk beszélgetni az – orosz forradalomról. Tetszettek az ottani események! . . . Sajnáltam, hogy nem lehettem ott annál a bizonyos hangnál, mely az orosz harctéren telelő hadseregünk fülét megütötte, s melynek az volt az értelme: – béke! . . . Mert hogy az orosz harctéren véget ért a háború, az bizonyos, csak az kétséges még, hogy lesz-e visszhangja itt, a karszti tájakon meg Flandriában, a Vogézekben, szóval a déli és nyugati harctéren? . . . Ez utóbbihoz kevés reményünk volt! . . . Beszélgetés közben hozta századom őrmestere – Németi – azt a bizonyos jegyzéket, melyen rajta volt szép sorjában, hogy mi mindent hagytak ránk a Lirek a karszti kőtengeren kívül örökségképen. Előttem volt a harctér „gazdasági be rendezése”, az úgynevezett fundus-instructus! . . .

Legelső helyen ez áll: 71 darab világítóoltény (piros, fehér, zöld!). A fehérrel világították meg az előterepet, a pirossal jelt adtak saját tüzérésünknek, hogy adjon zárótüzet, a zölddel pedig figyelmeztették ugyancsak saját tüzérésünket, hogy lövedékei saját csapatainkra hullanak, vegye hosszabbra a lövedék röppályáját! . . . Második helyen ezt olvasom: 60 darab kézigránát. Utána ez áll: 40 darab fegyvergránát.

Majd: 12 láda gyalogsági lőszer... 5 csomag dinamitpatron, 5 darab gerenda, 35 kalapács, 76 lapát, 45 csákány, 23 lyukfúró – zárójelben: használhatatlan! –, 1 fejsze, 1 tekercs kátránypapír.

Mindezt átvette az őrmester és szépen sorba rakta, hogyha majd szükség lesz rá, elővehesse és amikor elmegyünk innen – átadhassa!... Erre a legutolsó eshetőségre illetlenség volt ugyan gondolni, de már mi olyan szemérmetlenek voltunk, hogy arra is gondoltunk, mindjárt a feljövetel első pillanatában, hogy egyszer innen el is fogunk talán menni! . . . Jelentette Németi őrmester, hogy nehezen lehet elhelyezkedni. Az embereknek csak fele fér be a kavernába, a többi kint van a hegyoldalban. Mielőtt feljöttünk, azt üzenték elődeink, hogy van három kaverna, melyben elfér a század; most, hogy feljöttünk, látjuk, hogy a három kaverna megvan ugyan, de nem fér bele csak a félp század! . . . Nézzük csak, milyen a kaverna?. . . Olyan, mint egy pince! . . . Van levezető lépcsője, rendesen falétra, s lent 3–4 méter mélységben van az ürege, mely nagyon keskeny. Alig van két méter széles. Belső berendezése nagyon különböző. Amelyikben a bakák vannak, abban nincs semmi. A századparancsnoki kavernában már van egy-két ágy, egy asztalka, meg egy polc. Otthonossá válik azáltal, hogy köröskörül be van borítva deszkával. Nem látszik a csupasz kőfal. A zászlóaljparancsnoké még kényelmesebb, az ezredesnek már két szobája is van! ... Az asztalon ég a lámpa. Ez éjjel-nappal pislákol, mert hiszen napsugár nem hatol be egy kavernába sem, sötét van benne, gyertya vagy lámpa nélkül nem lehet látni semmit.

Minden kavernának neve van. Annak a háromnak a neve, melyet mi március 18-án éjjel elfoglaltunk, s melynek híre lejött egészen Kobilá-Glavára: Stefan, Pius és Poldi. A Stefanban lakunk mi Istvánok, Nyilas István főhadnagy, Nyilas István tisztilegény és Csabai István. A Piusban van a zászlóaljparancsnokság, a Poldiban az első századnak az a része, mely belefért. A század fele – mint említettem – kintmaradt a hegy oldalában és gyermekjátékmódra kövekből házfalat épített, azt befedte sátorlappal és itt húzta meg magát – ha esett az eső!... Jó időben ez előtt a ketrec előtt ültek az emberek és – ' beszélgettek. A kaverna akkor jó, ha legalább háromméteres termésköréteg van rajta és ha két kijárata van. Az egynyílású kaverna nem kedves, mert ha nehéz gránát robban a nyílásában, a légnyomás könnyen megöli a bentlevőket. Éppen ezért igyekeztünk minden kavernát két-nyílásúvá tenni. Most azon folyt serényen a munka, hogy a Piust összekössék a Poldival. . . . Rabok ideget őrülő munkájára emlékeztetett az a foglalkozás, melyet a kavernafúró emberek végeztek. Bent, a leg-sötétebb űrben guggolt két vagy három ember, egyikük egy félméteres acélrudat szorongatott, melynek háromélű végét apró lyukacsába

illesztette; a másik egy kalapáccsal ráütött a rúd kintmaradt végére. Minden ütés után fordítottak a fúrón vagy kilencven fokot, úgyhogy négy ütés után teljes kört írt le a fúró. Akkor kivették és következett a porszedő, az a bizonyos harmadik baka, aki a csoporthoz tartozott. Ez kipiszkálta a törmeléket, hogy tovább lehessen fúrni. Tizenöt-húsz centiméter mélységű lyukat aztán megtömtek robbantószerrel és este felrobbantották. A törmeléket éjjel kihordták a kavernából, rendszeren homokzsákba rakva, s ebből épült a kaverna bejáratának inkább tetszetős, mint ellenállóképes fala.

Minden kavernában volt egy ásó, egy lapát, egy csákány és legalább egy pokróc. Ez utóbbi azért volt, hogy gáztámadás esetén ráakasszák a kaverna nyílására, s ezzel megakadályozzák a gáznak a kavernába való beömlését. A pokróc rendbentartása a gázos-altiszt kötelessége volt.

Éjfél jól elmúlt, mire Nyilas Pistával és a kaverna bajáratának különböző pontjain elhelyezkedett legényekkel és küldöncökkel meg távbeszélőkkel lehunytuk szemeinket. A digó akkor lőtt utoljára, mikor minket a szerpentin megijesztett, azóta csend van. Elnyom bennünket az álom, s az ügyeletes telefonista kivételével mindenki alszik. Nem hiába későn feküdtünk le, soká aludtunk. Volt már kilenc óra, mikor felébredtem. Mikor kinyitottam a szemeimet, valami nagyon naiv gondolatom támadt. Nem érdemes még felkelni – mondtam –, mert sötét van, nem látok öltözködni! . . . Hiába! . . . Nagyon új ember voltam én még a fronton! . . . Nyilas István, aki már hajnali négy órakor felébredt és velem szemben egy ágy szélén ülve olvasgatott és figyelt engem, elmosolyodott az én megjegyzésemre és felvilágosított, hogyha a napsugárra várok, akkor itt nem fogok felkelni soha! . . . Felkeltem tehát és felöltöztem. Magamra vettem a zubbonyt és felhúztam a cipőimet. Minden egyéb rajtam volt. Ez volt a legnagyobb kényelem, amit megengedhettünk magunknak. Mosakodás ezen a napon nem volt, Nem hoztunk magunkkal annyi vizet, hogy mosakodni is lehetne! .. örülünk, ha elég lesz teának! . . .

Egy digósisak fenekén faszénparázs izzik, arra teszi legényem a teának szánt vizet, mellette megpirítja azt a tízcentiméternyi marha kolbászt, mely reggeli falatnak volt szánva és a német Zubuss-ból „cufusz”-ra magyarosított néven volt ismeretes az egész ezredben vágott egy darab kenyeret és mindezt egy bádóg evőcsésze tetejére – mint tálcán – betálalja nekem. Megezem, s az utolsó falatnál kérdi tekintetemet vetek Nyilas Pistára, hogy most már mit csinálunk?. . . A vén harcos hamar kész a felelettel: „Kimegyünk az első állásba! . . .” Nem értettem. . . . Hiszen én tartalék vagyok, minek megyek én az első állásba?. . . „Meg kell ismerni az állást”, mondja Nyilas, s én szó nél-

kül engedelmeskedem. Kiadjuk a parancsot: Botot és gázmacskát! . . . Ez a két legfontosabb felszerelési darab. A gázálcnak, melyet a gázmaszk szóból gázmacskára változtattak a bakák, nem szabad elmaradni, azt mindig vinni kell mindenkinek, a bot pedig nagyon ajánlatos az itteni utakon. Mindegyikünkkel jön egy küldönc, s megindul a két kézzel harcolók vezérkara, a két századparancsnok, ki az első, a legelső vonalba! . . .

Mikor a kavernából kilépünk, kétlépésnyire jobbra kell kanyarodni és benne vagyunk az úgynevezett futóárookban. Ez az az árok, amelyikben tegnap este jöttünk. Akaratlanul is visszafordulok, hogy megnézzem, merre jöttünk, hol jöttünk?. . . Látom, hogy csak térdig ér az árok, ami azon felül van, az kőfal, mely lehet, hogy szem ellen véd, de már golyó ellen nem sokat használ! . . . Minél kijebb megyünk, annál mélyebb az árok. Mikor elérjük az első vonalat, már teljesen fedve vagyunk. A futóárok vége felé már erdő is van, megtépett, lerongyolt fenyőfácskák, melyek éppen úgy mutatják a háború harmadik esztendejét, akár magunk! . . . A futóárok belevezet az I/a. vonalba.

Éppen azon a ponton, ahol a futóárok beletorkollik az első vonalba, egy géppuska áll. Csengeri tiszthelyettes a parancsnoka. Magát a puskát alig venni észre, olyan ügyesen el van rejtve. Nyilas megkérdi, hogy van-e jó kilövés?. . . Ez fontos; lehet-e szabadon látni, lehet-e kellő hatással löni?. . . Csengeri tiszthelyettes meg van elégedve! . . . Én is odamegyek a részhez, kinézek, de bizony nem látok egyebet, csak erdőt és szegesdrótot! . . . Talán, ha közé digó merészkedik, azt is jól lehet látni. . .

Az út nagyon kanyargós. Csupa harántgát, hivatalos nyelven traverza. Minden két traverza közt fekszik egy baka. Mellette egy ember áll és egy acélból készült védőpajzs mellől figyel. Néz előre, a nagy semmiségbe! . . . Ez a megfigyelő-őrszem, előtte, kint a drótkerítésnél fekszik még egy ember, a záró-őrszem, az előtt pedig, a két ellenséges vonal közt van a tábori Őrs. Ez fekszik a földön, nem látni sem innen, sem onnan; csak onnan tudjuk magunk is, hogy előttünk van, hogy az első vonalnak egy pontján fatábla áll ezzel a felírással: F. W. I., ami annyit jelent, hogy Feldwache No. I., vagyis I-es számú tábori Őrs.

Itt-ott sátorlappal eltakart kavernanyílás; mindegyik fölött kis fatábla, melyen gondos írással rajta áll a kaverna neve. Majd egy völgy irányában kanyarodó árkocska, melynek elején ez áll: Komp.-Kdo. Ez a kis árok a századparancsnoksághoz vezet. Itt beszélünk! . . . A bejáratnál vagy tíz ember egymás hátán. Küldöncök, telefonisták, gázos, szanitéc, no meg Balogh úr, a két balkezes tisztilegény, öt gyermek apja s a falu főcipésze! . . . Megkérdezzük, hogy itthon van-e a hadnagy úr?... Igenis!... – hangzik a felelet s már jön is kifelé Boros

Maxi. Két napja nem beretválkozott! . . . Tessék elképzelni egy budapesti tőzsdeügynököt, aki két napja nem beretválkozott! ... Ez Boros hadnagy. Megfogadta, hogy amíg állásban van, nem beretválkozik! . . . Kobila-Glaván a tisztí étkedében ő volt a legelegánsabb fiú, aki aranykeretes szemüveget hordott és haját leányos hiúsággal simította félhomlokára; most tanáros pápaszem ül orra tövén és görcsösen kapaszkodik két fülébe, haján pedig meglátszik, hogy jobb kezének öt ujjá lett a bontófésű! . . . Megkérdezzük, hogy van?. . . Megmondja egészen őszintén, hogy – rosszul. Kavernájában nincs annyi hely, hogy lefekhetne, egész nap és egész éjjel ül. A szűk üreget a petróleumlámpa büze már régen betöltötte; ha levegőhöz akar jutni, kijön. A kaverna gyenge. Van ugyan három méter mély, de kő nincs a tetején, legfeljebb egy méter. A többi kavics meg termő fekete föld! . . . Zöldülő sírhant – lesz belőle könnyen! . . .

. . . Megyünk tovább! . . . Szinte beleszédül az ember a folytonos ide-odakanyargásba, a 250 méternyi állás kilométereknek tűnik fel, s fáradtak vagyunk, mikor a másik század parancsnokságához érünk. Itt Papp Gyula főhadnagy lakik. Nem kavernában, hanem egy kis deszkabódében találjuk, mely szemben van kavernájával. Alacsony, alig másfélméteres, féltetejű kaloda, mely elég egy embernek, kettő megfér benne; most hárman lakják. Papp Gyula rajzol. Készíti századának képét, a XIII. alosztály vázlatát. Kora reggel személyesen végigment rajta, megmérte, hány lépés, most mérnöki pontossággal papírra veti és beküldi a zászlóaljparancsnokságnak. Kevésszavú ember, régi harctéri fiú, aki sokat küzdött a Kárpátokban, sokat a Doberdón és most kezdi itt! . . . Egyike az ezred legszebben kitüntetett tisztjeinek. Mindent alaposan végez, éppen ezért rendszeren reabízzák a legfontosabb és legnehezebb feladatokat. . . Érdeklődésünkre röviden felel, elmereng, vékony arcán a kettős gond rég vívott kettős csatájának nyoma látszik! . . . Családos ember, két gyermek apja, most készül utolsó vizsgájára! . . . Kérvénye van a hadosztálynál négyheti szabadságért. Mi lesz ezzel a kérvénnyel, mi lesz a vizsgával és mi lesz a két apró gyermekkel?. . . Most a fakalitkában a harántgátak, rókalyukak meg készülő kavernák vázlata a fontos, azt csinálja. Azért nincs a kavernában, mert ott fűrnak. Fűrják a követ, hogy estére robbanthassanak és mélyítsék az üreget. Ha majd nagyon lőnek, akkor bemegy, – no meg éjszakára!... ,

Elbúcsúzunk, s mint ki jól végezte dolgát indulunk hazafelé! . . . Ugyanazon az úton, ugyanazzal a kanyargással. Csak egy helyen kell ügyelni, főleg éjjel, ott, ahol a Csengeri tiszthelyettes géppuskája van. Itt az út hegynek indul és átvezet a szomszéd zászlóalj körletébe, a XV-ös alosztályba. Már pedig ott nekünk, első zászlóaljbelieknek, nincs

Rohamjárőr 1916.

Lövészárok a Doberdón, 1916.

semmi keresnivalónk! . . . Ott mások vannak – mások állanak, mások laknak – mások hálnak, mások élnek – mások halnak! . . .

Mikor visszaérkezünk kavernánkba, még le sem tesszük a botot és gázmacskát, jelenti az egyik küldönc, hogy a zászlóaljparancsnok ság kéri az esedékes helyzetjelentést és a veszteségkimutatást. Igen bizony, azt már 9 órára be kellett volna küldeni, s most már tízre jár az idő! . . . Semmi baj! . . . Előveszek egy jelentőlapot és ráírom: Situation: Ruhe. Verluste: Keine. Átadom a küldöncnek, aki átviszi a szomszéd kavernába, a Piusba és jelenti, hogy – elhozta a „Stipulációt! . . .” Mert a debreceni baka úgy hívta a Situationt, hogy stipuláció! . . . A helyzetjelentés elküldése után leültem annak az ágynak a szélére, melyen az éjjel olyan jóízűen aludtam. Szemben velem leült Nyilas és – szintén hallgatott. Kinyílt az ajtó és belépett rajta Fischer Dezső, az én hadnagyom. Jó reggelt kívánt és fronti szokás szerint leült. Ugyanannak az ágynak a másik végére, melyen én ülök. S megkezdi: „– Rém rossz helyünk van, főhadnagy úr! . . . Egy rozoga deszkabódében háltunk mind a négyen. Én Gátival, Kiss meg Kallóssal egy priccsen! . . . Szalma nincs rajta, se faforgács. Kemény deszka. Aztán olyan hideg volt, hogy egész éjszaka nem hunytuk le a szemünket. A szél nemcsak az ajtón jön be, hanem ahol éppen kedve akad! . . . Olyan rések vannak rajta, mint a tenyerem. Mikor reggel suttyogózott a digó (vagyis kis átmérőjű ágyúból küldözgette a reggeli üdvözetet!), azt hittük, elvisz bennünket. Olyan közel járt fölöttünk a gránát, hogy előbb-utóbb belénk vág egy! . . . Mikor hallottuk a gránátok süvöltését, mi is leszálltunk az alsó deszkasorra, s négyen kuporogtunk a deszkán! . . . Ülve vártuk a hajnalt. Nem aludtunk többet egy negyedórácskánál! . . . Brrr! ... De át vagyok fázva! . . . Így nem bírunk mi itt ki három napot sem! . . . Tessék már mondani, mit csináljunk?.. . Hiszen ha offenzíva lesz, itt egy félóra alatt meghal mindenki! . . . A kavernában nem fér el, csak a század fele, a másik fele tönkremegy egészen bizonyosan! . . . Ugyan mit csináltak azok a Lirek három hónapig? . . . Még egy jó kavernát se fűrtak! . . . Ha támadás volt, elszaladtak, nekünk kellett az állást visszafoglalni! . . . Ha meg nem volt támadás, akkor jó volt így is!.. . Most elmentek, itt hagyták nekünk ezeket a rossz állásokat! . . . Rémes hely ez! . . . Főhadnagy úr – amint látom – jól vannak! . . . Hogy tetszett aludni? . . .” „– Köszönöm, elég jól, de az este, mikor fölfelé jöttünk, megugratott bennünket a digó! . . . Hogy a helyünk nem elsőrendű, azt látom, de egyebet nem tehetünk, minthogy amennyire csak lehet, javítunk mindenben, amit elődeink ránk hagytak! . . . Arra kell törekedni, hogy összeérjen a Pius- meg a Poldi-kaverna, akkor megfér bennük az egész század! . . . Csak arra ügyeljenek, hogy a fűrók állandóan működjek-

neki . . . Azonnal hívatom Németi őrmestert és kiadom neki az erre vonatkozó utasítást! . . .”

– Nagyon jó lesz, főhadnagy úr, csak még arra kérem, szíveskedjék beosztani bennünket, hogy melyikünk lesz az ügyeletes! . . . Akkor aztán megyek is! . . . De jó hely ez! . . .

Jön Németi őrmester, akit Fischer hadnagy mellé ugyancsak az ágyra ültetnek és kezdeni: Mondja Németi, milyen állapotban van az az anyag, melyet Lirektól átvettünk? . . . A lőszeres ládákat láttam a futóárokban, azokat újra kell rakatni, mert ami fönt van, az lekívánkozik, ami meg lent van, azt ellepte a kötörmelék! . . . De a szerszámokat nem láttam! – Milyenek a fúrók? Kalapács? . . .

– A többi anyag ott van az én kavernámban – kezdi Németi –, fúró van vagy negyven, de mind rossz! . . . Kalapács is van sok, de a legtöbbször nincs nyele! . . . Az ásók szanaszét hevernek, a kátrány-papír rongy! . . .

– Szóval minden rossz! – vágok közbe. – Olyan, mint a háború! . . . Van, de rossz!

– Rossz bizony, főhadnagy úr! . . . Az éjszaka nem aludtam. Olyan hideg van abban a bódében! . . .

– Tudom, mondta már Fischer hadnagy úr is, hogy a bódék nincsenek fűtve! . . . No, majd kitavasodik hamarosan, ma van a tavasz első napja! . . . Lesz itt még meleg is! . . . Hallgasson ide Németi! . . . A szerszámok mellé állítson egy embert, aki kiválogatja. A jót itt tartjuk, a rosszát pedig estére, mikor feljönnek a málhásállatok, leküldjük a Lateiner-dolinába! . . . Ami használható fúró meg nyeles kalapács van, az kézbe kerül és fúrunk! . . . Ott fúrnak a Poldi-kavernában! . . . Estére feljönnek a pionírok és robbantanak! . . . Legalább húsz lyuknak kell estére készen lenni! . . . Érti? . . . Azután akarok még mondani valamit! . . . Ezt az egész hegyoldalt látja a digó! . . . Ha észreveszi, hogy itt vagyunk és tűz alá vesz bennünket, félóra alatt elpusztul minden bódé és minden kőház! . . . Arra kell tehát vigyáznunk, hogy észre ne vegyen bennünket! . . . Szigorú parancs van arra, hogy napvilágnál, de főleg olyan derült napos időben, mint amilyen most is van, senki ne mutatkozzék! . . . Ne járkáljon ide-oda! . . . Ne üljenek ki csoportosan a házikóik elé! . . . Láttam egy helyen négy embert egy csomóban. Ültek és kártyáztak! . . . Ez nem kávéház! . . . Ha valakinek dolga akad, megy és jön, de nem áll meg minden sátorlagnál beszélgetni! . . . Értette? . . . Kiállít a maga bódéja elé egy embert, akinek az lesz a kötelessége, hogy hangos szóval rákiált minden útnak induló emberre, hogy – Ne mutatkozz! . . . Takard magad! . . . Akit ezekután ácsorogni látok, azt a legközelebbi pihenő alatt kiköttetem! . . . Értette?

— Igenis, megértettem, főhadnagy úr! . . .

— Köszönöm, mehet! . . .

Fischer hadnagy és Némethi őrmester eltávoznak. Még ki se léptek a kaverna ajtaján, jön Gáti Samu zászlós, aki huszonnégy hónapig az északi harctéren az én munkásosztagomnál volt. Itt az ezrednél csak úgy szólítják: Bruszilow, mivel kétévi orosz harctéri életének legérdekesebb eseménye a Brusszilow-féle offenzíva volt, s azt nagy élénkséggel tudta előadni a helybeli Hári János-gyülekezeten. Mosolyog, mint mindig és halkán beszél, mintha nem akarná, hogy a szomszédom is hallja. Elmondja mindazt, amit Fischer hadnagy előadott, s hozzáteszi, hogy most két óra hosszáig volt megfigyelő, de nem látott semmit, csak követ, napsütést és – Görzöt! . . .

Nyilas levélírásba kezd. Hogy ne zavarjuk, otthagyjuk a kaverna mélyét. Kimegyünk a lépcsőre s úgy állunk meg, hogy fejünk kinn van a talaj fölött, testünk takarva van. Gáti – mint vérbeli tanító – magyarázni kezd: Ez a völgy a Wippach völgye. Ott lent kanyarog a Wippach-folyó. Ez a kis falu itt Vrtoce, az ott Mrljaki. Ott van Görz! . . . És nézzük mindketten Görzöt. Vagy tíz kilométernyire innen, a völgy legszélesebb részén, a Wippach-folyó túlsó oldalán, magas hegyek tövében fekszik a város. Szépen látszik a nagy vasúti köhíd, mely az Isonzón vezet keresztül. Harmadik íve robbantva van. Túl a hídon a nemrég még nyakas szívósággal védelt Podgora-magaslát. Görz felett a karinthiai hegyek legkeletibb nyúlványai, a sokat emlegetett hegycsúcsok: Kuk, Monte Sabotino, Monte Santo, Monte St. Gabriele, – egyelőre mind a mi birtokunkban! . . . Ragyogó napsütés van. Minden házat, minden fát, minden szőlőkarót meg lehet látni végig az egész Wippach-völgyben. Ez a nap már olasz nap, ez már az Itáliát beragyogó füge-, citrom-, meg narancsfát nevelő meleg nap! . . . Olyan jó kint állni a kaverna szájában, s melegedni a napsütésben; érezni, hogy – élünk! . . . Olyan jó elfelejteni, hogy tegnap lőttek ránk, hogy már három éve egyebet sem tesznek, csak lőnek ránk, – mi meg másra lövünk! . . .

Gáti hazamegy, én lebújok a kavernába. Egy óra. Háromig nem kell jelentést küldeni. Végigfekszem az ágyon és alszom egy kicsit! . . . Be sem hunyom a szemem, csak a lámpát oltom el. Máris olyan sötét van, hogy lehet aludni – ébren! . . . Otthon vagyok! . . . Meg ahol egy évnek előtte voltam, . . . Versecen! . . . Végigélem az akkori napokat, órákat, perceket, s mikor mind-mind végigéltem, kezdem előlről! . . . A vége nem jó volt! . . . talán, ha újra kezdem! . . . A napok, az órák, a percek . . . a . . . vég . . . Vagy már nem alszom? . . .

– Bálint! Készíts egy csésze teát! . . . Előveszem a Nyugatot és olvasom Kaffka Margitnak Hangyaboj című folytatásos regényét! . . .

Utána mást, ami éppen következik. Olyan mindegy, próza vagy vers, csak betű legyen.

Bálint behozza a teát; csinált mellé egy kis zsíros-pirítóst! . . . Van még egy kis szalonnája, abból vett egy darabkát! . . . Jól esik! – hiszen ma még nem is ettem főtt ételt! . . . Levélpapírt veszek elő s megírom haza, hogy állásban vagyunk! . . .

Négy óraker lemegyek a zászlóaljparancsnoksághoz látogatóba. Megnézem, mit csinálnak a Pius-kavernában. Beké főhadnagy, a zászlóalj segédtisztje telefonál az ezredparancsnokságnak, hogy a helyzet változatlanul csendes, Rohling százados pedig a századok-megküldte vázlatokat tanulmányozza. Ott van Papp főhadnagyé, Boros Maxié. A kettőből csinál egyet és beküldi az ezredparancsnokságnak. Színes ceruzákkal dolgozik. Az ellenség vonala, mely sejtelem alapján kerül papírra – piros, a mienk kék! . . . Egyes vonalak zöldek! . . . A telefon állandóan ti-tá-ti-t játszik, időnként beleszól a telefonista, hogy: Kontrolle von Fox drei, vagyis III. zászlóalj próbálja a vonalat, vajjon jó-e?. . . A Pius-kaverna legmélyén egy alig világító gyertyácska pis-lákol, körülötte három-négy baka. Lyukat fűrnak! . . .

Egy órácskát töltöttem a zászlóaljparancsnoki kavernában, akkor hazamentem. A kaverna kijárata kötörmelékkal megtöltött homokzsákokból magasra fel volt rakva! . . . Ez volt a föld fölé épített árok. Lefelé, a kőbe árkot ásni nem lehetett. Építettünk tehát fölfelé! . . . Ezekben a föld fölé épített árokban azonban egészen jól érezte magát az ember. A biztonság érzetét keltették, s ez elég! . . . Hiszen ha a Doberdón megtette a baka azt, hogy az ágyútűz elől menekülendő saját sátorlapja alá bújt, ha ott egy colos deszka vagy akár egy kátrány-papír úgy szerepelt, mint irigylésre méltó tisztifedezék, akkor mi a csodálkoznivaló azon, ha a kötörmelékkal telt homokzsák védőároknak számított a kaverna bejáratában és kint az első vonalban! . . .

Alkonyodott. Görz eltűnt szemeim elől, feltételeztem, hogy a görzi ellenség sem lát meg engem, ha kint maradok a szabad terepen. Még annyira világos volt, hogy össze lehetett szedni a sok szanaszét heverő szerszámot, vas- és fatörmeléket; megparancsoltam tehát embereimnek, hogy rendezzenek nagytakarítást a század körletében.

Egy, a Wippach-völgybe benyúló lankás domb oldalában kigyulladt a fényszóró, az esti ködös levegőn átszűrő sugárkévéje látványosságzerű fényvel bevilágította a sötétedni kezdő estét, mind többen és többen bújtak elő a kőalatti üregekből; készülődtek a tábori őrök, kigyulladtak a csillagok és reménykeltő biztatással ragyogtak bele a Wippach völgyének halállal fenyegető éjszakájába! . . .

A március 18-án kezdődő elsővonalbeli szolgálat március 31-ig tartott. Az elmúlt esztendő tapasztalatai alapján azt hittük, hogy már

március 28-án leváltanak bennünket. Tíznaponként váltották egymást csapataink a Doberdón! . . . Ügy gondoltuk, most is ennyi lesz ránk szabva. Nagyon vártuk a felváltási parancsot március 28-án! . . . Nem jött! ... De jött egy másik parancs, mely arról szólt, hogy a 39. gyalogezred 1. zászlóalja szervezzen a saját hatáskörében egy vállalkozást.

A zászlóalj parancsnoka felszólította a tiszteket, hogy jelentkezzenek önként a vállalkozásra. Külön pedig megmondta Papp Gyulának, a 3. század parancsnokának, hogy az ezredparancsnokság elvárja, hogy ő jelentkezék! . . . Mit volt mit tenni, Papp Gyula jelentkezett. A fiatalabb tisztek közül jelentkezett Grosz Imre zászlós, Thieszen Artúr zászlós és Bézi őrmester, roham járőrparancsnok. Legénység akadt bőven! . . . Siker esetére szép kitüntetést ígértek úgy a tiszteknek, mint a legénységnek, s egy megígért nagyezüstért sok mindenre képes a baka! ... A feladat így volt körvonalazva: Három rohamjárőrrel be kell hatolni az ellenséges állásokba, bizonyos részt végig kell járni, foglyot kell ejteni, s azután visszatérni! ... A vállalkozás március 31-én hajnalban történt meg. Alapos tűzérési előkészítés után a három járői behatolt az ellenséges állásokba, végig kézigránátotta az előre megállapított vonalszakaszt, elfogott három egészséges és két sebesült olaszt, azután visszatért, Thieszen zászlós kivételével.

Ugyanaz nap este leváltottak bennünket. Helyettünk a 43. gyalogezred került első vonalba. A 39. gyalogezred I. zászlóalja dandártartalék lett a Golnek-hegy tövében.

TARTALÉKBAN.

A március 31-i vállalkozás, melyet Papp Gyula főhadnagy vezetésével az I. zászlóalj az olasz állások ellen intézett a 39. gyalogezrednek jobbszárnyáról indult ki. Az a két zászlóalj, mely március 18-a és 31-e közt állásban volt a Fajti-Hribnek nevezett 632 méter magas hegy-csúccsal szemben a 664-es magaslat tetején és mindkét oldalán tartotta megszállva az első vonalat.

A 664-es magaslatot úgy nevezte az ezred, hogy Kopec. Reá egy jóval alacsonyabb hegyen, a Golneken keresztül lehetett feljutni. Ennek tövében jól kiépített kavernák voltak, itt helyezték el a dandár- és hadosztálytartalékokat. Mikor bennünket március 31-én a 43-asok leváltottak, mint dandártartalék a Golnek-hegy tövében levő kavernákba jutottunk. Századom otthona a Regiments-dolina lett, melynek oldalában nagyszerű gránátbiztos fedezék épült tisztek számára. A legénység deszkabódékban tanyázott, melyek szorosán a dolina oldalába voltak megépítve. Embereim száma az alatt a szűk két hét alatt, melyet első

vonalba töltöttünk – megcsappant. Sebesültem vagy halottam nem volt, de betegség miatt mégis csak eltávozott a legénységnek 10%-a. Mikor az új otthont elfoglaltuk, 166 emberből állt a századom.

A legénység kényelmesen helyezkedett el. Nappal sütkérezni lehetett a dolina oldalában s lehetett kísérni a mind sűrűbben megjelenő olasz repülőgépeket, a zöld-piros-fehérre festett Marconikat, melyeket tüzérségünk heves ágyútűzzel fogadott és kísért. A fehér srappell-felhőcskék, melyek ágyúlövedékeink kirobbanását jelezték, sokszor nagyon is távol maradtak a repülőgéptől, mely a világ legtermészetesebb nyugalmával siklott tova a sima levegőben. Ha repülőgépet kellett nézni, az egész dolina talpon volt. A deszkabarak fala mentén szép sorjában elhelyezkedett a semmidolgú bakatársaság, nézte a gépet és – szidta a tüzérséget. Haragudott, hogy annyi jó lövedéket irányított rá és nem tudta lelőni! . . .

Mikor bealkonyodott, megérkeztek a málhásállatok. Felhozták a napi eleséget: ételt és italt. Mégpedig nem úgy érkeztek meg, mint az első vonalba, hogy vagy száz lépésre eléjük kellett menni és átvenni tőlük mindent s bakaháton szállítani a század körletébe, hanem bejöttek egészen a dolinába. Már ez egymagában nagy különbséget jelentett az első állásbani élet és a tartalék-boldogság között! . . .

Rövid félóra alatt kiürítették a kondérokot, átvették a vizet, s az élelemhordó karaván sietve eltűnt a dolinából. A legénység egy tiszt vezetése alatt munkára indult. Vagy valamelyik tartalékállás árkait nagyobbította, vagy deszkát, esetleg drótsövényt hordott ugyancsak a tartalékállások elé. Mivel a Karszt köveibe facölöpöt nem lehetett leverni, hogy arra feszíthessük ki a szegesdrótot, kész drótakadályokat, úgynevezett spanyollosokat cipeltünk ki árkaik elé, s ezzel akadályoztuk meg az ellenség könnyű benyomulását. Néhánynapos pergőtű azonban ezeket a vasból készült spanyollosokat olyan szépen elsöpörte, hogy hírük sem maradt, mire legnagyobb szükség lett volna rájuk! . . .

Tíz napot töltöttünk a Regiments-dolinában. Április 1-én jöttünk és 10-én távoztunk el belőle. Ebbe a tíz napba beleesett húsvét ünnepe.

Még azon a napon, melyet elsőnek töltöttünk tartalékban, új zászlóaljparancsnokot kaptunk. Rochlitzer Tivadar huszárkapitány vette át az I. zászlóaljat.

Április 10-én nagy francia-négyes volt a fronton. Helycsere lett. Az eddig tartalékban volt 3. zászlóalj kiment az első állásba, a 4. zászlóalj a mi helyünkre jött, mi pedig elmentünk Skrbinára, a trén székhelyére, ami olyan messze hátul volt – bakaképzület szerint –, hogy már mögöttes országrésznek számított.

SKRBIJSIA.

Március 17. napjának délutánján, ugyanabban az órában, melyben én az első századdal elindultam Kobila-Glaváról, hogy kimenjek az első állásba, elindult mindenki, aki három hónapig pihent és ment kifelé a front felé. Hogy én hova kerültem, azt már láttuk; láttuk az egész első zászlóalj. A 664-es magaslaton volt a 4. zászlóalj, kettőnk mögött pedig tartalékban a 3. Az ezred ebben az időben három zászlóaljból állt. Ez a három zászlóalj járta Kostanievica és a Wippach völgye közt azt a bizonyos francia négyest. A legutolsó figura az volt, hogy a 3. zászlóalj első vonalba került a 664-es magaslat déli oldalára, a 4. dandártartalék lett, az 1. pedig mint hadosztálytartalék visszament Skrbinára.

Az ezred azonban nem csupán ebből a három zászlóaljból állt, hanem volt neki még egy nagyon is nagyszámú szerve, mely ugyan nem puskát meg kézigránátot szorongatott kezeiben, de legalább is olyan fontos szerepet töltött be, mint bármelyik zászlóalj, mert működése nélkül bizony kiesett volna mindnyájunk kezéből a puska meg a kézigránát. Ez a szerv a trén volt, melyet magyarosan vonatnak hívnak.

A trén, mely Kobila-Glaváról ugyancsak március 17-én indult el, még ugyanazon a napon megtelepedett Skrbinán és innen látta el minden földi jóval a fronton harcoló ezredet. Most, hogy megérkeztünk Skrbinára, illőnek találok, hogy azért a sok földi jóért, melyben benünket a trén az elmúlt huszonnégy nap alatt részesített, köszönetet mondjunk. Hogy pedig ez ne csupán jámbor szándék maradjon, hanem illedelmes formát is kapjon, elhatároztam, hogy meg fogom látogatni a trén minden egyes házát. Nem kívánom, hogy rangomnak kijáró figyelemmel fogadjanak, éppen azért nem is árulom el senkinek, hogy hova mikor megyek, csak igyekszem megjelenni mindenütt, ahol sürgő-forgó embereket látok! . . .

Első utam kora reggel a *felvételezőhelyhez* vezetett. Nagy ház szabad térre nyíló udvara. Lehet, hogy valamikor kerítés vette körül, most nincsen kapuja. Be lehet menni könnyen. Az udvaron nagy tömegben altisztek és bakák. Az utóbbiak kezében veder, hónuk alatt zsák. Nagy halom téglalakú láda tele konzervekkel, mellette óriás hordó – megtöltve rummal. A hordóból gumicsövön keresztül folyik a pirosszínű nedű egy vederbe, melyből kisebb, 25 literes hordókba kerül. Egy altiszt üres láda tetején ül és egy literest tart a kezében. Ezzel méri szét a rumot. Van, akinek már hátán egy zsák kenyér, indulni is akar, csak azért ácsorog, mert meghallotta, hogy látogató

jött a házhoz! . . . Néhány üres szekér már kiballagott, de van olyan is, melyen még rajta van minden. Fa a főzéshez, zsákok tele kenyérral, üvegek petróleummal, ládák konzervával, hordó rummal! . . .

Itt mondják el a bakák a Miatyánknak azt a részét, mely úgy kezdődik, hogy . . . mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma! . . . Itt kapják ki a századok a mindennapi ételmet és ami az ételmen kívül a mindennapi élethez odakinn a fronton kell! . . . Amit itt kiadnak, azt beleírják egy könyvecskébe, ezt aztán este az ételmet szállító altiszt felviszi az állásba, bemutatja a századparancsnoknak, aki ebből látja, hogy mit kapott a százada, s megállapítja, hogy fölvittek-e mindent! . . . A könyvecskének egy lapján körülbelül ez áll: hús, kenyér, liszt, só, paprika, ecet, uborka, kávé, rum, tea, cukor, fa, dohány, gyertya, petróleum, vitézségi éremszalag, tábori levelezőlap, faforgács, gyufa . . . esetleg még valami! . . .

Minden reggel nyolc órakor megkapja minden század a maga részét és viszi haza, a konyha körzetébe s elkészíti. Amely század kint van az első vonalban vagy tartalékban, annak délután főznek, nekünk most rendes időben van ebédünk és vacsoránk. Amazok egyszerre kapnak meg mindent, mi külön-külön minden ételt! . . .

A húst nem itt osztják, azt a *mészárszékről* viszik. Az ezred mészárszéke mindig tiszta, most különösen csinos. Még a marhák is ki vannak csinosítva. Tagbaszakadt legények ütik le az ökröt és szabdalják darabokra a marhatagokat. Egy emberre ezidőtájt körülbelül egy negyedkiló hús esik naponta. De ez nem kerül mind az üstbe! . . . Egy részéből kolbászt készítenek. Ez az a kolbász, mellyel március 19-én reggel a Stefan-kavernában találkoztunk egy bádog étkezőcsésze fedőlapján, mint tálcán! . . . Ez az a bizonyos cufusz, mely a német Zubusznak megdebreceniesített alakja! . . . Magyarul legjobb lett volna falatnak elkeresztelni! . . . Én *ráadásnak* fogom hívni! . . . Amikor először láttam és először ettem, csodálkoztam, hogy miért kell azt a negyedkiló húst két részre osztva, főtt hús és kolbász alakjában kezébe, illetve szájába adni a bakának? . . . Itt most, amikor meglátogattam az ételmisszerosztást és készítést, szerencsésen átestem ezen a csodálkozáson. Boór hadnagy, az ezred ételmezési tisztje elmesélte nekem a ráadás keletkezésének történetét, én meg ezennel elmesélem másnak, mindenkinek! . . .

. . . Még 1914-ben, mikor minden harctéri katonának kijárt a 400 gramm hús, a téli hidegek beálltával úgy vélte a legfőbb hadvezetőség, hogy az időjárás viszontagságainak kitett emberi szervezet javított táplálékot kíván. A Kárpátokban küzdő sereget fokozott mértékben kellett táplálni! . . . A majdnem félkiló marhahús talán elég is lett

volna, ha frissen megfőzve, meleg állapotban kerül a baka gyomrába! ... Ez azonban nem volt mindig lehetséges! A mozgókonyhát nem lehetett kivinni az első vonalba és ott kiosztani minden embernek a levest, húst meg főzeléket!... Ha meg a konyha üstjéből kiszedték és kisebb edényekbe rakták, akkor kihűlt az étel. Hidegen nem ette meg a baka a levest, s a hideg marhahús sem volt ízletes. Sokszor egyáltalán nem lehetett a főtt ételt a csapatokhoz juttatni! ... A kárpáti harcokban az emberek akárhányszor napokig harcban álltak hegyek csúcsán, völgyek mélyén, erdő közepén, vagy hídtalan folyó túlsó partján.. . Egy-egy nagyobb ütközet után megindult az ezred – ha a muszkát verték, előre, ha mi kaptunk ki, hátra – s ment, néha napokon át keresztül mindenben, nem törődve sem úttal, sem faluval, sem trénnel, sem konyhával. Mozgóharcban, amilyen 1914-ben nagyon sok volt, akárhányszor megesett, hogy a trén napokig nem tudott az ezredről, az ezred meg a trénről! ... Mindennap rendszeresen meleg ételt adni a katonáknak ebben az időben lehetetlen volt.. . Hideget kellett adni, ha akartak, ha nem. A hideg ételek között pedig nem a főtt marhahús áll első helyen! . . . Jobb annál még – a fagyos szalonna is!.. . – De még mennyivel jobb! ... – kiáltott fel a debreceni baka, mikor először a kezébe adtak egy darab szalonnát. Megmondták neki azt is, hogy ez csak ráadás, a rendes ebédjét és vacsoráját azért megkapja csakúgy, mint eddig, a szalonna csak azért van, hogy annál jobban bírja a hideget, meg a – muszkaüzést! ... Jó – gondolta a magyar baka –, csak szalonnát adjanak mindennap jó darabot, elengedi ő az ebédet is meg a vacsorát is – úgy, mint eddig! . . .

Igen ám, de nem állt az egész hadsereg szalonnát szerető debreceni magyar bakákból! Voltak abban pesti fiúk is, bécsi gyerekek is, sőt eleinte még csehek is!.. . Ezek meg a szalonnát csak hírből ismerték!... Gyomruk meg még úgy sem. Ezeknek legjobb lett volna tejeskávét adni ugyanakkor, amikor a magyar katona szalonnát kapott!.. . De akármennyire szíven feküdt is a legfőbb hadvezetőségnek a tehenészet, tejeskávét mégsem adhattak a fronti bakának, legfeljebb a frontmögötti alakulatoknak! . . . Hanem hogy mégis kedvét keltsék a jó városi fiúknak, hát rendeltek számukra – sajtot! . . . Valódi ementáli sajtot, olyat, amelyikben több volt a lyuk, mint a sajt!.. . Ezt hordták ki a frontra elég nagy darabokban. Mikor aztán a hadseregszállítók megtudták, hogy kint a harctereken kapós a hideg étel, ajánlották, hogy szállítanak gyümölcsízt is meg jóféle szalámit! . . . Volt tehát négyféle ráadás! Szalonna, sajt, lekvár és szalámi! . . . Ezt a négyféle ráadást azután akként osztották szét, hogy a lekvárt adták a magyaroknak, a szalonnát a németnek, a sajtot a cseheknek, a szalámit pedig a – tiszteteknek!... Valamivel később azután mégis csak módosult ez

az elosztás, s az első tél vége felé a debreceni baka már csak szalonnát kapott ráadásnak !...

... Teltek-múltak az évek és szépen lassan elérkezett a háború harmadik esztendeje. Bebizonyosodott, hogy több a kolbász – akárom modani –, több a nap, mint a szalonna!... Sőt a sajt is fogytán volt, a lekvárt meg egészen maguknak foglalták le a poroszok! ... Ritka lett a cufusz, el-elmaradozott a *ráadás!* ... Majdnem úgy volt, ahogy 1914 elején a meleg marhahús!.. . Egy héten egyszer ha megjelent!... Pedig hát a háború az tartott vesztettül! ... Sokkal jobban tartott, mint 1914-ben. A Doberdón harcolni nehezebb volt, mint a Kárpátokban! ... Bizony ráfért volna a bakára egy kis szalonna!... Erezte is ezt a baka és furfangos eszével kisütötte, hogy tesz valamit!...

Amikor a 39-es baka akár furfangos, akár józan ésszel kisütött valamit, akkor azt meg is mondta. Ha másnak nem is, legalább a komájának!... De megmondta a századparancsnokának is, ha véletlenül megkérdezték tőle. Sőt megmondta magának József főhercegnek is!... Különösen ennek mondta meg szívesen, mert tudta, hogyha József főhercegnek mond valamit – rendesen kérést –, akkor az teljesül is!...

József főherceg volt a 7. hadtest parancsnoka a Kárpátoktól a Doberdóig. Sokszor volt a 39-es bakák közt, szerette is őket, azok meg megszerették a főherceget. Tetszett nekik a főherceg közvetlensége, magyar beszéde (amit pirosnadrágostól olyan ritkán hallott a baka!) s különösen az, hogy ügyes-bajos dolgaik iránt érdeklődött és nem csupán jó szóval, hanem gyors tettel is segítségükre volt.

Mikor a 39-esek a Doberdóra kerültek, a 7. hadtestparancsnokság székhelye Kostanievica volt. Itt lakott József főherceg. Nem messze Kostanievicától volt Segeti falu, amely mellett terjedelmes baraktábor épült a pihenőre hátra jövő csapatok számára. Úgy volt ugyanis szokás a Doberdón, hogy minden ezred tíz napig volt állásban, tíz napig tartalékban Devetakin és tíz napig pihenőn a „Segeti-Lager”-ben! ... Erről a legutóbbi tíz napról meséket regélt a baka, a tiszt; ezek a tíznapos pihenők örökké emlékezetében maradnak a doberdói hősöknek! Volt itt templom és kávéház, körhinta és tekepálya, s volt – ami a legfontosabb – fedél; jó deszkabarak, melybe az időjárás viszonyosságai elől bebújhatott a baka. Ami itthon olyan természetes, a lakóhely, embernek és állatnak, legyen az ól vagy palota, amilyen biztosan menedéket talál a polgári életben minden ember minden éjszakára, úgy hiányzott a Doberdón, a kőárok-kőkerítés mellett éppen ez a leg-
elemibb szükséglete minden embernek ... Soha senki hűen nem fogja megírni a háború történetét, a legszebb tollú író sem rajzolja meg igazán a fronti élet képét, ha nem helyez súlyt arra, hogy mi volt az

nagy különbség, mely az első vonalat minden amögötti élettől és berendezkedéstől megkülönböztette, ha nem mutat rá arra, hogy a föld hiányának a szó legszorosabb értelmében vett ténye csak az első vonalban, csak a két kézzel küzdők vonalában mutatkozott!... Egy tűzvészről sújtott családnak, árvízről elpusztított falunak nyomorúsága akkor lesz teljes, amikor föld hiányában ráborul az este!... Borzasztó dolog az, kénytelenségből szabad ég alatt tölteni egy éjt!... Nem találni menedékhelyet akkor, mikor állat és ember már odújába bújna! . . . S akármily illatos a reggel, akármily madárdalos, pacsirtahangos a hajnal, nem érzi azt, nem érti azt olyan ember, akinek nem volt csendes éjszakája, meleg alvóágya!... Pedig ez a bakának nem volt. Nem volt neki az első állásban sem meleg alvóágya, sem csendes éjszakája, de még csak eső ellen védő fedele sem volt! Nem volt a bakának az első vonalban egyebe, csak árka meg vágya, kökerítése meg szenvedése! ... Dirib-darab kövekből maga köré rakott rozoga három falra ráterítette sátorlapját, úgy védekezett a zuhogó eső ellen — felülről. De már alulról az sem védte. A köröskörül lecsorgó víz hamarosan megtöltötte az alig földbevájt árkot s ragadós vörös sárrá alakította a doberdói agyagot. Víz helyett a majdnem folyékony péppé alakult aprókavicsos vörös sár, a híres doberdói sár borította el a cipősaroktól a sapkarózsaig a világ legborzasztóbb harcterének vassal és esővel dacoló, életért küzdő katonáit, a bakákat! ...

Csak aki ezt átélte tíz nap és tíz éjszaka, csak aki ebben az árokban érezte legalább egyszer a vágyat... hazamenni! . . . csak aki a doberdói kökerítés mellett szenvedett, csak az tudja megérteni, mit jelent az, hogy a Segeti-táborban volt föld, jó deszkabarak!... A kávéház és templom, körhinta meg tekepálya csak azért volt kedves, mert fedett hely is volt, s a „Segeti-Lager” tíznapos pihenői csak azért maradnak meg minden doberdói hősnek emlékezetében, mert este „haza” ment és reggel jól kialudva köszöntötte a napsugarat.

Már az első itt töltött éjszaka nyugodt hangulatot teremtett, a második pedig határozottan vidámmá tett mindenkit. Ahány nap eltelt a Segeti-táborban, annyival több kedves emlék rakódott le a doberdói vörös sártól mindig piszkos zubbony alá, a doberdói szenvedésekben annyira megtisztult bakaszívekbe!.. . Ami a Segeti-táborban történt, az csak szép lehetett!...

A Segeti-táborban szerzett szép emlékek közt őrzi minden 39-es baka József főherceg emlékét. Itt látták a 39-esek legtöbbször a főherceget, itt beszéltek vele magyarul, itt adták elő kéréseiket, kívánságukat a fenséges úrnak, s itt tudták meg rendesen azt is, hogy – teljesülnek a kívánságok. Itt hangzott el egyszer egy baka ajkáról az a kíván-

ság, mely a ráadás-ügy tárgyalásába belevág, s melyet itt egész történeti hűséggel el akarok mondani.

József főherceg – mint legtöbbször – egyedül sétált a Segetl-tábor apró kövekkel szépen kirakott útjain. A kisebb-nagyobb csoportokban ülő vagy ácsorgó bakák illedelmesen tisztelegtek neki, s leültek, vagy tovább beszélgettek, ha a fenséges úr elment mellettük. Szigorúan tilos volt a főherceget megszólítani, nem is tette azt egy baka sem. Ha már nagyon nyomta valamelyiknek a lelkét valami, hát egyedül üldögélt vagy ácsorgott, messze a csoportoktól. Ha aztán arra ment a főherceg, egészen bizonyosan megszólította. Amikor meg már meg*szólította, nem volt a világnak az a hatalma, mely belezárta volna a bakába azt, amit ki akart mondani! . . . Röviden vagy hosszan, de mindenesetre elég érthetően elmondott mindent, amit elmondani jónak látott. . . . Így volt most is. Egyedül ácsorgott egy baka az úton, fejét lehorgasztotta és látszott messziről, hogy búsul. József főherceg megszólította: – Hogy hívnak, fiam?.. – Megmondta illedelmesen.

–Hová való vagy? – Balmazújvárosra. – Van-e családod?..

–Igenis van, fenséges uram! ... – No és milyen a menázi? – Megjárja, csak az a baj, hogy sohasem adnak szalonnát!... – Mikor a baka azt mondta József főhercegnek, hogy valami – baj, akkor a főherceg nagyon odafigyelt, mert tudta, hogy az tényleg baj, tudta, hogyha mindenkinek hazudik is a baka, neki megmondja az igazat. Neki nem hazudik! . . . Így volt most is. Mikor a baka azt mondta, hogy az a baj ..., akkor József főherceg különösen odafigyelt és megtudta, hogy szalonna kellene . . . Uborkaszazon lehetett, mert József főherceg ekként vigasztalta a bakát: – Nézd fiam, hát most azért nincs szalonna, mert a régi elfogyott, az újra meg most hizlalják a disznókat. Míg a disznó meg nem hizott, nem lehet levágni. Meg aztán régen tart már a háború! . . . Otthon sincs már annyi disznó, mint volt valamikor! Hát most be kell érni valami mással. . .

Ezen tárgyilagos és igaz helyzetfeltárás után József főherceg egész biztosra vette, hogy most már a 39-es baka is belátja, hogy szalonna nélkül is lehet harcolni, de a mi bús magyarunk csak nem akart megvigasztalódni. Erre enged legalább is következtetni ez a felelete: Hát ha nincsen szalonna, akkor ne viseljének háborút! . . .

Nem tudom, József főhercegre hogyan hatott ez a befejezés, csak kár, hogy nem hallotta meg néhány diplomata! . . . Annyi azonban bizonyos, hogy mire megint lekerültek a 39-esek a Segetl-táborba, szalonnát kaptak ráadásnak! . . . Úgy látszott, hogy a bakának lett igaza! . . . Szalonna nélkül nem lehet háborút viselni! ... De csak úgy látszott! . . . Mert a szalonna mégis csak elmaradt. Sőt mi több, elmaradt a sajt is, meg a lekvár is, meg a szalámi is! . . . Csak a háború

nem maradt el! ... Azaz hogy megmaradt a háborún kívül még valami ... Megmaradt a ráadás, a cufusz – marhahúskolbász alakjában. Most, amikor én az ezrednél vagyok, nem úgy van már, mint régentel!... Nem jár most minden embernek 40 deka hús meg még hozzá ráadás! . . . Csak 25 deka hús meg semmi ráadás! . . . Ezt tudja minden ember. Ha egy darabban adnák ki ezt a negyedkiló húsockát a bakának, bizonyára éppen úgy nem laknék vele jól, mint így, hogy kétféle formában adják. Miért adják tehát két alakban? . . . Miért?.. . Mert a ráadás jár a bakának! . . . Mert a baka tán aznap letenné a fegyvert, ha nem adnának ráadást! . . . Különös ember ám az ember! .. Különösen furcsa nép a baka . . . Hogy a húsadag leszallt 40 dekáról 25-re, azt megérti, de hogy a ráadás elmaradhasson, azt el sem tudja képzelni. Hogy a ráadás ugyanabból a 25 deka húsból volt, melyből talán jobb lett volna levest készíteni és főve megenni, az mellékes!... Hogy ez is csak marhahús volt, de más alakban, az nem fontos!... *Ráadás* volt! . . . Valamikor régesrégén szalonna volt! . . . Tudja az Ég! ... Hátha megint szalonnává változik! .. . Volt rá eset egyszer a – Segetitáborban!...

Ez a ráadás igaz története. S hogy volt valami jogos alapja annak a reménységnek, hogy egyszer még szalonnává változhat a ráadásnak elnevezett cufusz, azt olyan könnyen elhiszi az ember, ha egy házzal odébb megy és megpillantja az ezred gyönyörű kocáját – kilenc malacával! . . . Milyen jól érzik magukat! . . . Hogy táplálkoznak! . . . Lehet, hogy még szalonna lesz mind a tízből, . . . lehet, hogy még az idén! . . .

*

Eddigi látogatásaim olyan helyeknek szóltak, ahol az ennivalót osztogatják. A mészárszékből jön a hús, a felvételezőállomásról a főzelék, liszt, zsír, fa, gyújtó stb. Ott van minden század körzetében a konyha, csak fel kell tenni az ételnek valót, már fő is!.. . Azaz hogy kell hozzá még valami! . . . Víz! . . . Igen, szegény ember vízzel főz, tehát kell még hozzá víz! . . . S ki gondolná, ki hinné, ha nem tudná, hogy itt a vizet is úgy mérik adagolva, akár a kenyeret meg a szalonnát! ... Valósággal kommunisztikus államban élünk itt! Mindent a központból adnak, minden személynek egyformán. Kenyeret, húst, ruhát és – vizet. A Karszton a víz nem volt magánvagyon. Itt meg volt szabva, hogy kinek mennyi víz jár naponta. S ezzel be kellett érni. Fejenként és naponként egy emberre egy liter vizet számítottak. Ezt a vizet minden század megkapta mindennap a *vízvezeték kútjánál*.

A vízvezeték háborús alkotás volt. Békében a lakosság látta el magát vízzel ősi – és helyi szokás szerint. A katonaság maga gondoskodott a kellő mennyiségű és minőségű vízről.

Úgy tudom, hogy az Olaszország elleni háborút nem a Karszt-fennsíkon szándékozott megvívni a monarchia. A Karszt nem jó harc-tér. Nehéz rajta közlekedni, nehéz árkot ásni és végül nincs vize! ... A legfelsőbb hadvezetőség valahol Laibach alatt szándékozott megvonni a védelmi vonalat, s véletlenül mégis a Karszton maradt a háború színhelye. A kövel még csak megbirkóztak valahogy, az utakon is eldöcögtek, ha nehezen is, de már vizet nem teremthetett magának minden ember. Ezt a hadvezetőségnek kellett teremteni.

Hozzáálltak mindjárt az olasz háború kezdetén a vízvezeték megépítéséhez. Opcináról egyenesen Doberdó falunak vezették a csöveket. Helyenkint csappal ellátott vízelosztóállomást létesítettek. Ezt fegyveres katona őrizte. Itt kapta ki minden alakulat a kijárási vízmennyiséget. Ilyen vízelosztóállomás volt Skrbinán is.

Nem szabad azonban azt gondolni, hogyha egyes ember megszomjazott és egy pohár vizet akart inni, akkor vízutalványt kért tőle az őrlő!... Annyi vizet, amennyi egy ember szomját eloltotta, lehetett kapni mindig. Csak hektoliterszámra nem lehetett vinni a vizet akárkinek!... Míg fönny az első vonalban, vagy akár a tartalékban is csak annyi vizet kaptunk, amennyit megittunk és mosakodásra nem igen telett, itt a trén székhelyén, ahol éppen vízvezetéki kút is van, még fürdőre is jutott víz mindannyiunknak. Tiszteknek kádfürdő volt, a legénység pedig zuhany alá állt és úgy tisztálkodott! ...

*

Ha megkérdeznének, hogy melyik volt a háborúban humánusabb intézmény, a kórház vagy a *tábori posta*, azt mondanám, hogy az utóbbi!... Az a beteg testet, ez a beteg lelket gyógyította. S beteg lélek több volt a háborúban, mint beteg test. Az én századomtól azalatt az egy hónap alatt, míg a harctereket jártuk, vagy negyven ember betegedett meg és 160 egészséges maradt. De ha a lelküket tekintem, akkor 160-nak fájt valami, amire csak a tábori posta hozott orvosságot!... Az otthontól, családtól, barátától elszakadt embereket összekötötte az otthonnal, családdal, baráttal. Ez hozta és vitte a leveleket, a csomagokat, az újságokat, akinek kellett, a pénzt és a — béke híreket! . . .

Minden hadosztálynak, hadtestnek és hadseregnek meg volt a maga postája. Ezeket a tábori postákat az osztrák és a magyar postaigazgatóság állította fel és bocsátotta a hadsereg rendelkezésére. A posta tehát nem volt katonai alakulat, hanem polgári szervezet, mely a hadszíntéren működött. Az olyan elnevezés tehát, mely a háború folyamán kialakult, s úgy szól, hogy K. u. K. Feldpost, nem volt helyes. A posta nem volt császári és királyi, hanem egész egyszerűen csak Tábori posta volt, németül Feldpost. De már hiába, ami egyszer a katonaságon belül

volt, azt az osztrák sógor elkeresztelte K. u. K.-nak, vagyis császári és királyinak ...

Ezredünk leveleit a 17-es hadosztály postája hozta és vitte. Ami postai küldemény a harctérre jött, az ennek a postának útján jutott el hozzánk, s amit mi írtunk, azt rendszeren ez a posta indította útnak.

A tábori posta száma időnkint változott. A 17. hadosztály postájának a száma 1917-ig 109. volt, ennek az évnek februárjában aztán a 647-es számot kapta. Ilyen változás csak azért volt jó, hogy az elleneséges kémkedésnek nehézségeket okozzunk.

A tábori posta elsősorban azért volt, hogy a szellemi összeköttetést a hadrakelt sereg és a mögöttes országrész közt fenntartsa. De lehetett tábori postán levelezni a hadrakelt seregen belül is. Ha a 39-es bakának volt valami jó ismerőse vagy rokona a harctéren, annak írhattott, a posta elvitte azt a levelet is. Sőt még ugyanazon postakörleten, vagyis hadosztályon belül is lehetett levelet váltani.

A leveleket időnkint cenzúrázták. Leghelyesebb volt, ha levelezőlapon írtak a katonák, de lehetett levelet is írni. Csak ezt nyílt borítékban kellett postára adni. Éppen azért, hogy a cenzúra könnyebben kezelhesse. A cenzúrázásnak az volt az alapja, hogy nem volt szabad olyasmit írni levélben, vagy akár levelezőlapon, ami a csapatok erejére, elhelyezkedésére vagy feladatára vonatkozott. Egyáltalán nem volt szabad sokat beszélni olyan dolgokról, amik a háborús közügy körébe tartoztak. Legszívesebben azt látta a hadvezetőség, ha a sereg egyénei azt írják haza, hogy megvannak, jól vannak és nem óhajtanak semmit. Erre enged legalább is következtetni az a nyomtatásban szél-tében-hosszában terjesztett zöldszínű levelezőlap, melyen a monarchia népeinek nyelvén ez a szöveg állott: Egészséges vagyok és jól megy sorom. Ennek a zöldszínű tábori lapnak első sora németül volt és így kezdődött: Ich bin gesund... Ezért elneveztük ezeket a lapokat Bin-gezund-lapoknak. De nem szívesen küldtük őket!... Ezeket a lapokat olyankor osztogatták, amikor postazárlat volt, vagyis nem volt szabad írni. Ez az eset ritkán fordult ugyan elő, de mégis megtörtént, főleg fontos harctéri események előtt, amikor hadvezetőségünk valami tervet dolgozott ki és azt végrehajtotta.

A háború folyamán még egy nevezetes és fontos szerepre tett szert a tábori posta. Helyettesítette a keltezésben a helynevet. A harctéren helynevet csak olyan íráson volt szabad alkalmazni, mely az első vonalban kelt. Ha kint volt a csapat az első vonalban és onnan jelentést küldött, akkor rá kellett írni, hogy melyik helyen kelt. írhattam tehát, hogy 664-es magaslati pont, 1917 április 1 ... De már ha lekerültem a trénhez, akkor nem írhattam, hogy ... Kelt levelem Skrbinán, 1917

április 2-án . . . Hanem így kellett írni: 647-es tábori posta, 1917 április 2-án . . .

A tábori posta díjmentesen szállított mindent. Nem kellett sem a harctérre küldött, sem az onnan feladott levelekre bélyeget tenni. Ezt a portómentességet csak nehezen szokták meg az itthoni emberek. Kint a harctéren hamar megszokták, mert nem lévén bélyeg, nem is ragaszthattak rá. De – mondom – a mögöttes országrészből még a háború második esztendejében is érkeztek levelek ki a harctérre, melyeken 10 filléres bélyeg volt. A magam körében meg is kérdeztem egy buzgó bélyegragasztót, hogy miért tesz a harctérre címzett levélre bélyeget? Az volt a felelet, hogy akkor biztosabban megkapja a címzett! . . .

Hogy milyen kedves intézménye volt a hadrakelt seregnek a tábori posta, azt az is bizonyítja, hogy nóta volt róla. Itt, ahol én a postával találkoztam, néhány kilométerre az első vonaltól, ahol fehér asztal mellett ettünk és arra is maradt időnk és kedvünk, hogy egyetmást a harctéri életről papírra vessünk, sokszor felhangzott a postáról szóló bakanóta, katonadal, melyet le is jegyeztem, maradjon meg akkor is, mikor már nem lesz ember, aki ajkára veszi, gondoljon azokra^ akik olyan szívesen, olyan örömmel énekelték:

*Megérkezett már a tábori posta! ...
Minden baka a levelét olvassa,
Egy bakának azt írta a
Rózsája a rózsaszínű lapjára:
Úgy verekedj, édes babám,
Hogy a cárnak ne maradjon – kozákja!...*

Második versszaka is volt ennek a szép nótának. Nem a tábori postáról szólt ugyan, de mégis idejegyzem, mert rendszeren együtt, egymás után énekelték a katonák:

*Esik eső, fújdogál a hideg szél!...
Magyar baka a digótól sosem fél...
Olyan rendet vág belőle,
Mint amilyen rendet vág a kaszája:
Szanitéc a marokszedő,
Alig győzi szedegetni utána!...*

... Beesteledett! ... Skrbina egész területén becsukódott minden ablaktábla és odabenn, a rég nem meszelt szobákban kigyúltak a petróleumlámpák! ... Szigorúan végrehajtott rendszabály volt, hogy ki-világított ablaknak nem volt szabad lenni, nehogy az ellenséges repü-

lök, melyek szerettek éjjel is járni, észrevegyék és bombát dobjanak a községre. Amelyik ablakon nem volt tábla, azt pokróccal kellett elfüggönyözni.

ESTE, ÉJJEL – TARTALÉKBAN.

A jól elfüggönyözött skrbina ablakok mögött gyenge gyertyafény vagy jól világító petróleumlámpa mellett megindult az esti élet. Hét órakor együtt voltunk – vacsorára. Ünnepi vacsora volt ez; nem kaptunk többet enni, mint kint a fronton, nem is kellett, de hogy jobb volt, mert friss volt, az bizonyos. Meg azután ünnepélyessé tette a vacsorát az is, hogy az egész zászlóalj tisztjei együtt voltak és – megjelent az ezred zenekara! ... Ez kellemes meglepetés volt! . . . Kobila-Glaván, a nagy pihenő alatt, többször volt részünk egy kis kedves muzsikában, de hogy az ezred állásba ment, a zenekart elvitték a hadtestparancsnoksághoz. Ott játszott, s ott teljesítettek a zenészek szolgálatot. Most, hogy az ezrednek legalább egy része lejött a trén székhelyére, Boór hadnagy, a trén parancsnoka elkérte a hadtestparancsnokságtól a zenekar egy részét s szép műsorral lepette meg bennünket. Csinosan írott műsor jelentette be, hogy az este folyamán mely darabokban fogunk gyönyörködni.

A zene mellett – talán mondanom sem kellene – fogyott a bor is!... S ha már elárultam, hogy nem a skrbina ciszternákból merítettünk vizet a jó kedvünkhöz, hanem egy kis jó hadtáp zajlével (az Etappensäure nevű hadibor német nevének magyarosított alakja!) buzdítottuk kitartásra önmagunkat, mint az igazsághoz ragaszkodó harctéri krónikás, bevallom azt is, hogy az éjjeli ütközetet elveszítettük!... A borral vívott csatában alul maradt úgy a gyalogság, mint a lovasság!... Csak a trénesek maradtak józanok! . . . Többnyire számolni szerető és számolni tudó emberekből állott a trénes-tisztikar, tehát előre kiszámította, hogy bizonyos mennyiségű borital után alul marad még a legnagyobb fronti hős is!... No meg a trénesek nem pihentek, hiszen nem voltak állásban, tehát nekik nem is volt jogcímük arra, hogy a bor erejét és saját gyengeségüket összemérjék! . . .

Aki az első skrbina társasvacsorán résztvett, az másnap mind nehezen ébredt. De volt néhány kivétel is! . . . Volt minden századtól egy tiszt, aki nem maradhatott ott vacsora után, mert ki kellett vonulni *éjjeli munkára!* . . .

A Skrbinán tartózkodó századok vacsora után munkára mentek. Egyik erődítési anyagot hordott a dandárparancsnoksághoz, a másik a temnicai út mentén építette a kőfalat, melyet olyan magasra kellett

rakni, hogy a mellette menő embert eltakarja és olyan szélesre, hogy a nekiütődő kisgolyót felfogja. Eddig a fal csak egy méter magas volt és félméter széles. Most két méter magasra emelték és szélességét is egy méterre egészítették ki.

Az éjszakai munka alól a századparancsnokok mentesek voltak. Már csak ezért is boldog volt a fiatalabb tiszt, ha századparancsnoki hatáskörhöz jutott. Nyugodtan tölthette éjszakáját.

Ugyancsak fel voltak mentve az éjjeli munka alól a géppuskások. Ez előkelő fegyvernem volt, mint valamikor békében a lovasság!... Aki géppuskás lett, az több volt, mint a baka! . . . Igaz, hogy géppuskásnak nem is vettek föl mindenkit, mint bakának! ... Fiatal, írni-olvasni jól tudó, tanulékony emberekből állt ez az alakulat. Minden ember külön kiképzésen esett át és értett a géppuskához! ... Szétszedte, összerakta, kezelte!...

SKRBINA KÖRNYÉKE.

Skrbina a comeni fennsíkon fekszik. Légvonalban két kilométerre van attól a községtől, melytől a fennsík a nevét kapta. Ezen két kilométeren belül azonban még egy község húzódik meg, ez *Suta*. Itt van a 17. hadosztály felvételezőhelye, innen kerül minden földi jó és hasznos dolog Skrbinára, az ezredhez, hogy aztán eltűnjék a baka gyomrában! ...

Sutához a mindennapi élet örömteljes gondjának emlékei fűzik a 39-eseket, ahhoz a másik községhez, mely Skrbinától ugyancsak két kilométernyire fekszik, de az első vonal irányában, már a mindennapi halál szomorú emlékei kapcsolódnak. Ennek a községnek neve: *Lipa*.

Házainak legnagyobb része szét van löve, templomán néhány teli-találat nyoma tátong, frontfelőli szélén, vagy százméternyire a többi épülettől, egy fehérre meszelt, vörös cserépfedeles ház áll, melynek útfelőli falán egy kis fatábla hirdeti, hogy ez a 39. gyalogezred segélyhelye, így áll az írás a táblán: *Hilfsplatz I. R. 39*.

Ezen a házon belül egy szabad tér közepén hosszú deszkabarak állt kátránypapírfallal és fedéllel. Mindkét épület tetején óriás vöröskereszt hirdette, hogy ez a két ház kórház. Ide nem volt szabad löni! ... Nem is lőtte a digó ezt a két épületet. Ha nagy támadások alatt néhány gránát le is esett a közelben, szándékosan nem vette tűz alá az ellenség! . . . Hiszen ha löni akarta volna, félóra alatt elpusztíthatta volna mind a két épületet, szabad szemmel is láthatta az ellenség, nem voltak elrejtve, kint álltak a falu mellett, az országút szélén.

Itt az ezredsegélyhelyen gyűjtötték össze azokat az ezredbeli

embereket, akik nem voltak egészségesek! ... Elsősorban akik kint megsebesültek, azután meg azokat, akik a háborús fáradalmakba belebetegedtek. Itt ápolták és gyógyították azokat, akik nem sebesültek súlyosan, vagy nem voltak nagyon betegek. Aki hosszabb kezelésre szorult, azt hátrább küldték, a hadosztálykórházba vagy a St. Daniel-ben levő tábori kórházba, esetleg a mögöttes országrészebe.

Ennek a lipai ezredsegélyhelynek volt még egy előretolt állomása, a Temnica-Ranziano közt vezető országút egyik kanyarodójánál, az úgynevezett Mörser-dolinában. Minden fronti betegnek ide kellett jönni, itt volt minden este a gyengélkedővizsga és csak ha itt betegnek minősítették, akkor került le Lipára, az ezredsegélyhelyre. A sebesülteket is ide kellett szállítani, vagy amennyiben a maguk lábán járni tudtak, ezt az előretolt ezredsegélyhelyet útba kellett ejteniök!...

A beteg legénységi személyeket – mint imént említettem – minden este megvizsgálták a Mörser-dolinában és vagy a segélyhelyre küldték, vagy vissza az első vonalba!... Ha tiszt lett beteg, az először bejelentette közvetlen felettesénél, hogy betegnek érzi magát. Ez a jelentés mindig eljutott az ezredparancsnokságig. Innen aztán jött az utasítás, hogy a beteg menjen le Lipára és vizsgálta meg magát. A vizsgálatról jelentést tett az ezred orvosa az ezredparancsnoknak és az ezredparancsnok állapította meg, hogy mi történik a beteg tiszttel. Ha valaki nem mint sebesült jelentkezett orvosi vizsgára, akkor a vizsgálat alapján tekintetbe vették harctéri szolgálatának időtartamát is. Századparancsnoktól felfelé már hadosztályparancsnoki beleegyezéssel lehetett odahagyni az első vonalat!...

Mikor az első állásban csend volt, amikor nem volt támadás, akkor inkább betegekkel telt meg a lipai ezredsegélyhely. Sebesülés és haláleset ilyenkor nem igen volt. Az első ágyúlövésre figyelmes lett minden ember és elhúzódott. Bebújt a kavernába, ezekbe az elég jól kiépített karszti pincékbe és onnan várta meg a veszély eltűnését. Akit az a bizonyos első gránát ért, vagy nagyobb tömegű lövedékből valamelyik eltalált, az meghalt. Az én századomnál 1917 április 5-én volt az első haláleset. Prém György katonámat érte egy gránátszilánk és halálra sebezte. Még két ember sebesült meg ettől a gránáttól.

Aki ilyen csendes időszakban halt hősi halált, azt az este beálltával az egészségügyi katonák levitték Lipára, de nem az ezredsegélyhelyre, mert hiszen oda már hiába vitték volna, hanem egy másik íelyre, ahol ugyancsak 39-es katonák gyülekeztek, elvitték az ezred emetőjébe, a *Hősök temetőjébe!*...

Lipa községnek azon az oldalán, mely Skrbina felé esik, szorosan a hegy lábánál sorakoztak egymás mellett, szép katonás rendben a 9-es fiúk, 1916 novemberétől kezdve!... . Négy nehéz karszti csatát

megvívott életre jogosult és életre vágyó ifjú magyarjai innen, a lipai Hősök temetőjéből járnak éjjente haza, a Nagy Magyar Alföldre, fatornyos hazába. Ide szállnak azok a megnyugvás-bevonta fájdalmas érzések és gondolatok, melyek a Hajdú és Bihar vármegyei városok és falvak anyáinak, kesergő hitveseinek és árván maradt gyermekeinek szívében kelnek, mikor rágondolnak a nagy világháborúra, a kegyetlen — *Doberdóra!* ..

Aki tiszt esett el itt ezen a harcvonalon, azt St. Danielben temették el. Itt volt a 7. hadtest tiszti temetője. . . . Csendes napok voltak azok a márciusi és áprilisi napok, melyekről eddig szóltam. Ilyen csendes napon, egyetlen ágyúlövés nyomán halt hősi halált ezredünkben *Kamer* huszárkapitány, akit április 20-án helyeztünk örök nyugalomra St. Danielben. Ott volt temetésén a hadtest parancsnoka, a hadosztályparancsnok, a dandárparancsnok és a 39. gyalogezred egész tisztikara! ...

REIFENBERGBEN.

A 39. gyalogezred 1917 április 21-én köszöntött be Reifenbergbe. Az 1. zászlóalj Skrbináról, a 3. a 378-as magaslati pontról, a 4. pedig különböző dolinákból indult el és itt találkoztak. Még a trén is otthagya Skrbinát és eljött Reifenbergbe, hogy együtt legyen az egész ezred, mint együtt volt másfél hónapnak előtte Kobila-Glaván. ... Sőt még jobban együtt voltunk!... Az a másfél hónap, mely alatt nem láttuk egymást, az állásban való szolgálattal együttjáró életveszély csak fokozta az egymás iránti érdeklődést és most – a viszontlátás örömeit. Jó barátok, kik más-más zászlóaljban lévén, csak néhanapján hallottak hírt egymásról, földiek, akik otthon tán egy utcában laktak, most egyhónapi távollét után újra összegyűltek, összeültek...

Ugyanazon a napon, melyen a 39. gyalogezred beköszöntött Reifenbergbe, megérkezett a ritkán közlekedő vonaton három vágón sör a „Görzi csárdá”-nak nevezett vendégfogadóba. S elárulom, mint hadititkot, hogy mire a 39-esek elmentek, elfogyott mind a három vágón sör ugyanabban a Görzi csárdában! ... Kóstolóra ott volt az ezred apraja-nagyja ! ... Talán éppen erre a nagymennyiségű sörre való tekintettel adott a jó Isten olyan meleget, hogy akár júniusnak is beillett volna az áprilisvégi időjárás! . . .

Pihenőnk volt! ... Ez annyit jelentett, hogy minden reggel hat órakor kivonultak a századok és 11 óráig gyakorlatoztak. Április 24-éről keltezve a következő bejegyzést találom harctéri naplómban: Délelőtti foglalkozás: a) Csuklógyakorlat, b) Töltési és lövőgyakorla-

tok állva és fekve, c) Rajbeosztás . . . Délután: Lövés kis távolságra . . . Éppen úgy éreztük magunkat, mint valamikor otthon a gyakorlótéren. Még legjobban a gázálarccal végzett gyakorlatok emlékeztettek a háborúra! ... Ezekkel nyugodtan kellett egy helyben állni vagy ülni, nehezen lehetett bennük lélekezni, az üvegjén keresztül nem igen lehetett látni és végül úgy festett vele az ember, mint egy kis elefánt.

Ha ezen gyakorlatok közt egy kis szünet állt be, vagy egy délutánra elszabadulhatott az ember, szinte újjá született! . . . Hiszen napról-napra ugyanazt végezni, valóságos kínszenvedés!... örömmel ragadtam meg az alkalmat, mikor Nyilas Pista barátom meghívott egy délutáni sétalovaglásra, hogy egy kicsit szétnézzek a tájon. Régen nem ültem lovon, s ami a fő, régen nem láttam olyan szép vidéket, mint amilyen szemeim elé tárult, mikor egy hegygerincen átérve, a Wippach völgyébe leereszkedtünk. Ez a völgy – amilyen közel fekszik a Karszthoz, éppen olyan messze esik tőle! ... Az ottani kő helyett itt puha pázsit fogadja az embert minden felé! ... Az ottani vízhiányt itt a Wippach bő folyása felejteti. Azon csak alacsony cserjék vagy mestersegesen tenyésztett fenyőerdők vannak, itt dúslombú gyümölcsfák virágzanak. Ott egy-egy dolina alján van sovány termőtalaj, itt tenyésztetre alkalmas fekete föld az egész táj! ... S ami nekünk most olyan jól esik, itt . . . emberek élnek, ott . . . emberek halnak! . . . Itt nincs háború! . . .

Közvetlen a Wippach partján leszálltunk a lóról, s kézen fogva a kantárt, meglegeltettük a párákat, melyek nem láttak zöld fűvet tán amióta belekerültek a háborúba! . . . Azután felkaptunk rájuk s belovagoltunk Reifenbergbe! ... Én utoljára ültem lovon a háborúban, talán egész életemben! . . . Másnap ezredparancsban jött, hogy a kincstári lovakat nem szabad más célra felhasználni, mint amire rendelve vannak!... Ez nekem szólt, meg Nyilas Pistának! . . .

Mikor Reifenbergbe ért az ezred, bizonyosra vettük, hogy május 1-én már megint az első vonalban leszünk. Április 1-től kezdve ugyanis tíznaponként volt váltás, úgy látszott, hogy visszatér az 1916. év jó szokása. Vártuk is április 30-án az indulásra szóló parancsot, de nem jött. Hanem jött másfél menetzászlóalj, a 26-os és fél 27-es, melyek közül az előbbi január 1-én jött ki a harctérre, az utóbbi pedig február első napjaiban hagyta el a pótzászlóalj székhelyét. A megérkezés napján felállította az ezred negyedik zászlóalját, szám szerint a másodikat, melynek Rohling százados lett a parancsnoka.

1917 május 1-én az újonnan felállított második zászlóalj elment a közeli Gaberje faluba, hogy ott együttes gyakorlatozással megszilár-

duljon. A többi három zászlóaljnak pedig május 4-én istentiszteletre kellett menni. Nem vasárnap volt, tehát azok, akik már jártak az első állásban, jól tudták, hogy ez az istentisztelet a közeli indulást jelenti.

Pontosan éjféltizenkettőt ütött az óra, amikor gyönyörű holdvilágos éjjel, kísérteties csendben felkerekedtünk és megindultunk a reifenbergi szerpentinre. A kanyargós út körülölelte öreg vár szellemei megrettenve ugrottak széjjel, mikor a 39-es bakák hosszan kígyózó sora csendes léptekkel megindult a széles kövesúton. A hegy oldalába vésett út végső kanyarodójánál még egy utolsó pillantást vetettünk a kis városra, a kies völgyre, azután a vasútállomásra, végül magára az elhagyott várra, szóval mindenre, amit két hétig láttunk, jártunk, s – élveztünk!...

Századommal az ezred élén haladtam, gondolataim pedig egy jó héttel előttem kalandoztak. Embereimnek az volt az egyetlen vágya, hogy elérjük Skrbinát, ahol az éjszaka megmaradó részét és a következő napot tölteni fogjuk, nekem az volt a kívánságom, hogy minél előbb újra lássam Skrbinát és otthagyhassam az állásokat. ... Szabadság volt kilátásban!... Kérvényemet még május 1-én beadtam az ezredparancsnoksághoz. Egy hét leforgása alatt el szokták intézni. Most van hatodik napja, hogy benyújtottam. Milyen boldogság volna, ha nem kellene felmennem az állásokba, hanem mindjárt Skrbináról elindulhatnék!...

SZABADSÁGON.

1917 május 6-án este Skrbináról kiment az ezred azokba az állásokba, melyekben a dandártartalék szokott tartózkodni. A Temnica–Ranziano közötti út mellett fekvő kis és nagy Eisner-Bubna-Regiments Bataillons-dolina, az erdei 503-as, 555-ös és 560-as magaslati pontok voltak a dandártartalék megszokott helyei. Ezeken a pontokon csak egy éjszakát töltöttünk, másnap, május 7-én megtörtént a felváltás. Századommal az I/a vonalnak azt a részét foglaltam el, ahol márciusban Papp Gyula főhadnagy volt. Ez volt a XIII-as alosztály, az ezrednek és egyszersmind a 17. hadosztálynak jobb szárnya.

Május 8-án ezredparancsban volt, hogy kétheti szabadságot kaptam május 11-től kezdve. Ez azt jelentette, hogy 10-én este lemehetek Skrbinára a tr énhez. Ugyanazon a napon olvastam egy hadügy miniszteri rendeletet, melyben az állt, hogy kívánatos volna, hogy a csapatparancsnokok súlyt helyeznének az ezred háborús történetének összeállítására! ... Fogtam egy jelentőlapot és ráírtam a következő szöveget: „Egy bajtársam buzdítására és a császári és királyi hadügyminisz-

térium megjelent rendelkezésére tisztelettel ajánlkozom az ezredparancsnokságnak, hogy megírom, illetve összeállítom az ezred háborús történetét. Arra való tekintettel, hogy a háború eddigi tartama alatt gondos feljegyzéseket készítettem és azokat ki is dolgoztam, olyan jártasságot szereztem a háborús események feldolgozásában, hogy remél-nem szabad, hogy ilyen irányú munkásságom ki fogja állni a szak-szerű bírálatot.” Ezt az írást elküldtem a zászlóaljhoz, hogy továbbítsa az ezredparancsnoksághoz.

Május hó 10-én este megérkezett századomhoz Romanov had-nagy, akit az ezredparancsnokság távollétem tartamára helyettesemül kirendelt. Nyolc óra lehetett. Éppen behomályosodott. Az olasz tüzér-ség egész délután tűz alatt tartotta állásainkat, most elhallgatott. Gondolkoztam – menjek, vagy maradjak? Induljak, vagy várjak? ... ingadozásomat legényem, Kiss Bálint döntötte elhatározásra. Azt aján-lotta, hogy menjünk, mert csend is van, meg szabadság is van! ... Igaza lett Bálintnak. Elindultunk. A leplező száraz gallyakkal befedett szerpentin út veszélyes részén szerencsésen átestünk, a híres Mörs-dolina mellett bekanyarodtunk és siető lépteinket lassúra váltva mene-teltünk sokadmagunkkal Skrbina irányában.

Este 10 órakor megérkeztünk Skrbinára; itt megaludtunk. Jó kemény faágyon – soha ilyen édes nem volt még az álmom !... De az ébredés, az egy kicsit különös volt. Lőtte az olasz Skrbinát! ... Löve-dékeit egy, a falu alatt állomásozó kötött léggömbre irányította és srappelljei ott robbantak a fejünk felett. Kint a fronton pedig szaka-datlanul szólt a dübörgés! ... Pergőtűz volt!.. . Megkezdődött a 10. Isonzó-menti csata!...

Skrbináról St. Dániel vasútállomásig kocsit vitt, innen délután 3 órakor indult a vonat. Még este felszálltam Triesztben a Bécs felé induló gyorsvonatra és május 12-én este megérkeztem Budapestre. Itt olvastam az újságokból, hogy mi minden történik kint a fronton! . . . Szabadságomat szüleimnél töltöttem Kishegyesen. Ha egyénileg örül-tem is annak, hogy a kemény csatát elkerültem, nem voltam nyugodt! Olyan hírekre, hogy a Faiti-Hrib egy napon ötször gazdát cserélt, az én jó bajtársaim jutottak eszembe és könnyű volt elképzelnem, hogy milyen nehéz lehetett ezekben a harcokban az én századomnak és ezredemnek a sorsa!.. ..

Május 28-án elindultam visszafelé. Egy napot töltöttem Budapes-ten s 30-án vonatra szálltam a Déli-vasút budai pályaudvarán, hogy bevonuljak az ezredhez. Ütközben vagy tíz 39-es tiszttel találkoztam, akiket Königratzból hívtak be az ezredhez, mint egyedül utazókat. Ez a tömeges behívás arra engedett következtetni, hogy az ezrednek tetemes veszteségei voltak. Hallatszottak is a vonaton nevek, akik hősi

halált haltak, akik súlyosan sebesültek, akik már nincsenek a 39-esek soraiban.

Május 31-én megérkeztünk St. Dánielbe. Kocsi várt ránk. Mikor felszálltunk, megkérdeztem a kocsisztól, hogy volt-e sok vesztesége az ezrednek. Azt felelte, hogy nem. Megkönnyebbültem! . . . Valószínűleg csekély volt a veszteség, mert ha nagy lett volna, a kocsis rémmeséket mesélt volna a 10. Isonzó-menti csatáról. Skrbinán aztán elmondta a század számvevő-őrmestere, hogy a kavernák jók voltak, az egész ezred körzetében mindössze egy kaverna szakadt be, az maga alá temette a bennelevőket, a többi kibírta az ostromot. Hanem — tette hozzá Huszár őrmester — baj van! ... El kell foglalni a Fajti-Hribet! . . . Megbolondult? . . . mondom neki. Hiszen most estek az emberek keresztül egy csatán, hát most ne lenne az ezrednek más dolga, minthogy nekimegy a Fajti-Hribnek? ... — De igen, — válaszolt Huszár — az emberek ma este szalonnát kapnak, ami biztos jele annak, hogy támadás lesz!... Azt is mondják, hogy Popovits őrnagy vezeti a támadást! . . . Elgondolkoztam! . . . Lehet! . . . Ha Popovitsra bízzák, az egészen bizonyosan nekivezeti az ezredet a Fajtinak! . . .

Június 1-én felmentem a századomhoz, mely a Golnek-hegy oldalában, egy kényelmes kavernában volt elhelyezve. Itt hallottam újra a hírt, hogy másnap este a 4. zászlóalj elfoglalja a Fajti-Hribet és meg is tartja. Az 1. zászlóalj ketté van szakítva. Az 1. és 2. századnak Rohling százados, a 3. és 4-nek Rochlitzer kapitány a parancsnoka.

A FAITI-HRIB ELFOGLALÁSA.

(1917 június 2.)

Június 1-én éjjel századommal együtt megérkeztem a 378-as magaslat tövében levő Trieszti-dolinába. Innen június 2-án délután 5 órakor legényemmel meg egy küldönccel felmentem a 378-as magaslatra. A XVIII-as alosztály századparancsnoki kavernájába helyezkedtünk el. Óriási hőség volt. A kötenger csak úgy csapta arcunkba a forró napsugarat. Tüzérségünk állandóan lőtt. A 30 és feles lövedékek rémesen jajgattak felettünk és iszonyatos robbanással zuhantak a Fajti-Hrib tetjére!... A digó hallgatott! . . .

Este 8 órakor utánam jött a század. Mikor besötétedett, a század fele eltévedt. Aki megérkezett, elhelyezkedett a szűk kavernákban. Rohling százados magához rendelt és tudomásomra hozta, hogy a 4. zászlóalj elfoglalja a Fajti-Hribet, az 1-ső pedig összeköti a 378-as magaslati állásokat az újonnan elfoglalt Fajtival. Először a 3. század megy ki, holnap este pedig leváltja az 1-ső század.

Mikor a zászlóaljparancsnoki kavernából visszafelé megyek, a XVIII. alosztály jobb szárnyáról figyelem a 4. zászlóalj előnyomulását. Látni nem lehet semmit. Éjszaka is van, meg a tüzérségi tűz keltette kőpor egészen eltakarja a terepet. Csak hallani lehet, hogy felettünk saját repülőgépünk száguld, melynek az a feladata, hogy megállapítsa, bent van-e a zászlóalj az ellenséges állásokban. A Fajti csúcsán lámpa ég, ami jelzi, hogy ezredünk fent van a hegyen. Az olasz állások felé géppuskatűz, mely rövid időre elhallgat. Heves kézigránát-durrogás, utána csend! ... Az olasz tüzérség fájdalmas sietséggel küldi állásainkra lövedékeit, az éjszaka izgatott, a hírek gyors egymásutánban váltják egymást. Majd jók, majd rosszak, de mind megbízhatatlanok! . . .

Virrad! . . . írásos parancs érkezik a zászlóaljtól, melyen az áll, hogy a 4. zászlóalj visszavonult a Fajtiról, estére lemegyünk az erdőbe, az 503-as magaslati pontra. . . . Kavernánkban rettenetes a hőség. Kint is! ... Mindenki szomjas, de csak sós ásványvizünk van, melytől még szomjasabbak leszünk! ... Kortyszámra adom a vizet az embe-reimnek. Végre este lesz. Néhány embert veszek magam mellé és lemegyek a Trieszti-dolinába. Az ottani megszálló csapattól vizet kérek, olyat, amely nem sós. Rövid pihenés után megyünk a Golnek-hegy oldalában, a Schönauer-Riegelnek nevezett árokban. A Mörser-dolina után találkozom Neme thy főhadnaggal, aki a 4. zászlóaljban volt, s a Fajti tetejéről jött vissza. Amint tőle megtudom, a kötelékek teljesen felbomlottak, a támadás rendben ment, de már a visszavonulás fel-bomlásra vezetett. Az emberek kisebb csoportokban, vagy akár egyen-ként menetelhetnek vissza az 503-as magaslatra.

AZ ERDŐBEN.

A Wippach völgyét a Comeni-fensíktől, vagyis a Karsztnak attól a részétől, melyen 1917-ben a háború dúlt, egy körülbelül 500 méter magasságú hegylánc választja el. Ez a hegylánc Comen falutól az Isonzó-folyóig állandóan lejtősödik, s a folyó partján alig éri el a 100 métert. Eddigi elbeszélésemben az olasz állásoknak csak egy pont-ját említettem, ez a Fajti-Hrib volt, mely 432 m magasságban állt a tenger színe felett. Vele szemben volt a többször említett „Kopec”, mely már 464 méter magas volt. A Kopectől északra, illetve észak-keletre húzódó hegylánc valamicskét esett és ott, ahol a Temnica-Ranziano közötti szerpentinút keresztülment rajta, 414 méter magas volt. Itt volt a József főherceg-dolina, melyben a fronti ezredek parancsnoksága székelt.

Az a heglánc, melyet most be akarok mutatni, átmenetet alkot a kopár Karszt és a termékeny Wippach-völgy között. Megvannak rajta a Karszt jellegzetes szürke sziklái, de a Wippach völgyének flórájából is jutott neki valami. Nem gyümölcsfák és dúslombú szőlőlugasok, csak egy kis fenyőerdő! ... St. Dánieltől a Kopecig mesterségesen telepített fenyvesek borítják ezt a hegláncot. A Kopecen ugyan híre sincs már a fának, de a mögötte levő Golneken még ott hevernek a tépett törzsek, gyökerestől kifordult tuskók, melyek azt bizonyítják, hogy ott erdő volt egészen addig, míg ide nem terelődött a háború, míg a gránátok fel nem szántották a heglánc itteni részét.

A Golnektől keletre most is megvan a fenyő, s mi csak úgy nevezük ezt a területet összefoglaló névvel: erdő!... Ennek az erdőnek három magassági pontján voltak elhelyezve a 17. hadosztály tartalékjai. A magassági pontok: 503-as, 555-ös és 560-as.

A front felől jövet, először az 503-as magaslatra érünk. Van egy pár kavernája, meg egy csomó tisztibarakja. A barakok előtt mintegy 100 méter széles és 200 méter hosszú rét terül el. Ezt a rétet félkörívben veszi körül az erdő. Az erdőből kilépni senkinek sem szabad, nehogy az ellenség repülői észrevegyenek bennünket.

Az 503-as ponttól kissé keletre van az 555-ös magaslat. Itt nincs kaverna. Valamikor kezdtek építeni, de abbahagyták, mert ezt a pontot még sohasem lőtte az ellenség. Az 503-as magaslat rendszeren kapott egy pár nehéz, meg egy-két tucat könnyű gránátot.

Az 555-ös magaslaton két fabódé van. Aki ott nem kap helyet éjszakára, az kereshet magának különszobát valamelyik – fa alatt. A legénység kökerítés mellett húzta meg magát és sátorlapjába burkolódva alszik.

Az 560-as magaslaton már előkelő paloták vannak. Minden század számára fabarak van, vagy három félköralakú, hullámlemezfedte tisztikunyhó, egy elég jól megfűrt kaverna, melyben az ezredparancsnokság székel.

Mind a három pontról le lehet látni úgy a Karsztra, mint a Wippach völgyébe. Az erdőből kimenni nem szabad ugyan, de az erdő szélén, egy fa mellé állva, vagy egy nagy köre ülve, hatszoros nagyítású látcsővel elég jól lehet látni mindent. Vidéket, városokat, a Wippach völgyét, az Adriai-tengert és a szomorú Karsztot. Lehet látni azonkívül még valamit. Egy-egy részletet a világháborúból. Most, a 10. Isonzómenti csata után, a Karszton Jamiano, a Wippach völgyének túlsó oldalán pedig a Görz mögötti Kuk-hegycsúcs és az emellett levő Monte Santo felé irányul az érdeklődés. Ezeket most foglalta el a

digó!... Az Adriai-tenger oldalán még a Hermada nevű hegycsoportra fáj az olaszok foga, mert ez a hegycsoport zárja el előlünk a Triesztbe vezető utat. A Hermada mellett vannak a híres Adria-művek, melyek már második esztendeje állnak.

Az erdőben tanyázó századok mindennapi élete meglehetősen egyhangú. Este feljönnek a málhásállatok, felhozzák a napi eleséget, levest, húst, feketekávé, kenyeret, ráadást, dohányt, vizet. Ezt elköltik az emberek és azután munkára indulnak. Munka végeztével mindenki bevonul és – alszik. Aludni lehet délig, s akinek kedve van, folytathatja délután is. A délutáni alvást ugyan megzavarja a jókedvűek szórakozása, a nótaszó, a kurjongatás. Mert mutatkozni ugyan nem volt szabad az erdőben, de már lármázni, vagy mondjuk énekelni lehetett.

Napközben nagyon járta a kártya. A zászlóaljparancsnoktól Stefan Hójjagig mindenki kártyázott.

Innen az erdőből gyalogút vezetett Skrbinára, s ezen az erdei ösvényen mentek le a trén székhelyére azok a századok, melyek fürödtek. Hajnalban mentek le, megfürödtek s az egész napot Skrbinán töltötték. Csak este, a sötétség beálltával jöhettek vissza. Nappal ezen a vidéken nem volt szabad közlekedni.

Az említett három magaslati ponton kívül volt még egy negyedik, egészen különálló hegy is, melyen 39-esek szoktak tanyázni. Ez a hegy az 560-as pont és Lipa közt emelkedett és az errefelé nagyon divatos szent hegynevek közül az Ambrus nevet kapta. Ugyancsak az 560-as magaslat közelében volt a Stol nevű magaslat, ahol a 33-as dandárparancsnokság székel. Még hátrább, már közel Skrbinához, a most emlegetett heglánc egy szép erdős részén emelkedett a Zelezná-Vrata nevű hegy, melynek oldalában a 17. hadosztály parancsnoksága volt elhelyezve.

A 10. Isonzó-menti csatát követő Fajti-vállalkozás után a 39. gyalogezred egy rövid hetet töltött az erdőben. Június 8-án közelebb vonult a fronthoz. Egy része fölment az első vonalba, a többi tartalékban maradt. Most az újonnan szervezett 2. zászlóalj foglalta el az első vonalat, még pedig a hadosztály bal szárnyán levő 363-as magaslatot. A 3. zászlóalj a 378-as magaslatra került, a 4. – hogy jól kipihenhesse a Fajti-vállalkozást – az erdőben maradt, az 1-ső pedig, mint dandártartalék, a Névtelen-hegy tágas kavernáit foglalta el.

Június 20-a táján a 4. zászlóalj is kiment az első vonalba, a 2-tól balra, a Kostanievicáig terjedő szakaszra. Az 1-ső zászlóalj a helyén maradt egészen addig, míg az egész ezredet le nem váltották és hátra nem került pihenőbe: Smarjeba.

A NÉVTELEN CSÚCS.

(Namenlose Kuppe.)

A többször említett Temnica-Ranziano közti szerpentinből a Mörser-dolina táján két út ágazott ki a front felé. Az első, mely kocsi-
val alig volt járható, a Zita-út volt, a másik, melyen kocsik is járhattak,
a Károly nevet viselte. A Zita-út a Regiments- és Makovicka-dolinák
mellett haladt el és nekiment egy hegynek. Ezt a hegyet Névtelen-hegy-
nek neveztük, mellette volt a Srednia-Griza. A Névtelen-hegy egyike
volt a legkellemesebb tartalék-állomásoknak. Tágas kavernái befogad-
tak minden embert, s helyzete olyan volt, hogyha lőttek is rá, az ellen-
ségtől távol eső oldala sértetlen maradt. A tetejét meg verhette a
gránát! . . .

A meleg nyári nap reggelenként odatúzótt a védett oldalra és ki-
csalt mindenkit a kavernából. A lépcsős bejárat jobbról is balról is
megtelt bakákkal, s két-három digósisakban izzott a faszénparázs, hogy
tüze mellett megpiruljon a ráadás! ... Tisztilegények teavizet forral-
tak, miközben gazdáik a hegy oldalába épített kis deszkakalibából
nézték a – mögöttes országész hegyeinek felhőkcirógatta csúcsait.

A Névtelen-hegy tövében, a Zita-út másik oldalán volt a Mako-
vicka-dolina, ebben volt az ezredparancsnokság. Kényelmesen beren-
dezett kaverna nyúlt a dolina oldalában a hegy alá, több lakosztallyal,
melyekben maga az ezredparancsnok, Klein László alezredes és két
segédtisztje, Nebel Ádám százados és Kiss főhadnagy lakott.

Ide, a Makovicka-dolinába hívtak engem 1917 június 15-én dél-
ben. Éppen kint napoztunk a Névtelen-hegy oldalában Rochlitzer kapi-
tánnyal, amikor jött a parancs, hogy jelentkezzem az ezredparancsnok-
ságnál. Moser hadnagy, az 1. százlóalj segédtisztje hozta a kavernából
a hírt, hogy valami történetírás-ügyben óhajt velem beszélni az ezred
segédtisztje, Nébel százados. Már ott is voltam az ezredparancsnoksá-
gon, s hallgattam Nébel százados szavait. A hadosztályparancsnokság
azt óhajtja, hogy írjam meg a 10. Isonzó-menti csata történetét a sajtó-
hadiszállás részére. A történet legyen vázlat- és tárcaszerű! . . . Ezzel a
kezembe adta az eddig befolyt jelentéseket és utasított, hogy a század
fölötti parancsnokságot adjam át, s menjek Skrbinára, a trén szék-
helyére, ott helyezkedjem el és végezzem a rám bízott munkát! . . .

Visszamentem a Névtelen-hegy oldalába, jelentettem zászlóalj-
parancsnokomnak, hogy milyen feladatot bíztak rám és kiadtam a
parancsot legénvemnek, hogy – csomagoljon! . . . Legénvem jelenti,

uszuiegenyek! ... minden tudak, amit a gazdajuk tudou, azonietui

tudtak olyasmit is, amit a gazdájuk még csak sejtett. Majdnem annyit tudtak, mint a szakácsok! . . . Egy jóraivaló szakács pedig legalább három nappal előbb tudott mindent, mint a többi ezredbeli tiszt és baka együttvéve!... Különösen előre tudták a szakácsok a kellemes híreket, mint pl. a leváltást! Ezt előre be is mondták! ... De tudtak rossz híreket is, s nem is titkolták el azokat! ... Huszár őrmester a szakácsoktól tudta meg, hogy június 2-án Popovits őrnagy elfoglalja a Fajti-Hribet! ... És igaz is lett! . . . Nem mondom, volt rá eset, hogy amit a szakácsok mondtak, nem lett igaz, de ezt maguk is hirdették – utólag és azzal magyarázták, hogy hiszen az csak közönséges – szakácsparancs!

Lementem Skrbinára, berendezkedtem századom irodájában és elkezdtem tanulmányozni a 10. isonzómenti csata hivatalos jelentéseit! . . . Kissé nehezen indult a munka, mert hiszen nem vettem részt benne, de mert a terepet, melyen lepergett és a személyeket, akik végigküzdötték – jól ismertem, eligazodtam az előttem heverő nem kis számú írásból.

Ha belefáradtam a munkába, elmentem a 2. század parancsnokához, Domokos Jenő főhadnagyhoz, aki mint beteg tartózkodott Skrbinán; elbeszélgettünk, s vallattam a szakácsát, hogy van-e valami újság a konyhafronton! . . . Szakácstól újságot mindig lehet kérdezni – gondoltam –, jóraivaló szakács tud is újságot mondani! – s nem tévedtem. A 2. század szakácsa el is mondta, hogy mi a legeslegújabb újság!... Az a legújabb újság, hogy az alezredes úr levelet kapott József főhercegtől, melyben az áll, hogy a 39-esek elmennek a Doberdóról! . . . Elmennek József főherceghez – Erdélybe! . . . Most, ha lejönnek – hangzott tovább a „szakácsparancs”, –, elmegyünk hátra valahova, messzire, ott vonatra raknak bennünket és megyünk! . . . Bizony, főhadnagy úr – tette hozzá a szakács –, éppen itt van az ideje, hogy elvigyék innen az ezredet! . . . Mióta itt vagyunk már! . . . Még 1915 októberében jöttünk! . . . Azóta minden olyan ezred elment, mely velünk együtt jött, csak mi 39-esek maradtunk itt! . . . Most már végigcsináltuk a 10. csatát is, most már igazán elég volt nekünk! . . . Jöjjön másik ezred! . . .

És ahányszor ott voltam a 2. századnál, a szakács mindig elmondta valamelyes bővítéssel ezt a szép mesébe való vágyakozást! . . . De nem csupán a 2. század szakácsa mondta el, hanem elmondta minden szakács, minden lovász, kocsis, tréntiszt, jómagam és végül elmondta az egész ezred! . . . Klein alezredes úr állítólag meg is mutatta a levelet a zászlóaljparancsnoknak. Rochlitzer kapitány 300 koronát adott az ezred özvegy- és árvaalapjára, s adományát ezekkel a szavakkal kísérte: Egy, az egész ezredre nézve öröndetes hír vétele alkalmából adomá-

nyozom ezt az összeget!... Ez az örvendetes hír – amint Rochlitzer kapitány társaságban mondotta – nem volt más, mint az előbb említett – szakácsparancs!... Mert a következmények azt mutatták, hogy bizony ez a hír csak szakácsparancs volt!... Lehet, hogy megvolt a levél, benne is lehetett az, hogy elkerül az ezred a Doberdóról, azt is elhiszem, hogy József főherceg szerette volna, ha úgy is lett volna, de a rideg tények mégis csak azt bizonyítják, hogy az ezred ottmaradt a Karszt-fennsíkon.

Mikor századomat otthagytam a Névtelen-hegyen, a parancsnokságot átvette Hufnagel Rudolf hadnagy, s én úgy szerepeltem, mint vendég. Mikor a szakácsok esténként fölmentek, mindig üzentem velük a századnak, hogy jöjjenek már le, a század visszaüzent, hogy – ugyan mikor jöhetnek már le!... Már június 25-e körül járt az idő, már készen volt a 10. Isonzó-csata története, csak még néhány apróság hiányzott, az ezred csak nem akart megválni az állásoktól! ...

Végre, sok várakozás után, június 27-én megérkezett a parancs, hogy az ezred lejön az állásokból. Nekem erre a napra fel kellett mennem, s másnap levezettem a századomat Skrbinára. Harmadnap meg elvezettem az egész zászlóaljot Smarjéba!...

SMARJE, SWINO, TRIESZT.

Június 29-ről 30-ra virradó éjszaka menetelt az I. zászlóalj az ezred keretében Skrbináról Smarje falu felé. A zászlóaljjal St. Danielen keresztül mentem, s a vasútállomás melletti kávéházban rövid pihenőt tartottunk. (A menetelés fáradalmait néhány pohár borral enyhítettük.) Éjfél tájban megérkeztünk a Smarje melletti Swino községbe, melynek mindössze tíz háza volt. Utunk utolsó kilométerén iszonyú égiháború fogott el bennünket. Dörgött, villámlott, s az ég haragjának fénye mellett húzódtunk meg egy hegy oldalában meg egy nekünk juttatott házban féléjszakára.

Az 1. és 2. zászlóalj Swinón volt, a 3. és 4., továbbá az ezredtörzs a mellette fekvő Smarjeben feküdt. A hangulat izgatott! ... Mindenki sejti, hogy az Isonzó-rontról nem fogunk elmenni, olyanok az intézkedések, hogy továbbra is ittmaradunk!... Úgy a tiszték, mint a legénység el van keseredve. Magam is azokkal érzek, akik reménytelenségüknek hangos szóval adnak kifejezést!

Elkedvetlenít bennünket az az intézkedés is, hogy július 1-től kezdve kevesebb táborig pót díjat kapunk, mi századparancsnokok!... Eddig napi 8 koronát adtak, most leszállították napi 5-re!... Kegyetlenség, hogy amikor otthon mindennek emelkedik az ára, akkor az első

vonásban küzdő, legnagyobb kockázatot viselő katonákon kezdik a takarékoskodást!... Bizonyos, hogy a felmentetteknek és a hadsereg-szállítóknak nem szállították le máról holnapra 30%-kal a jövedelmét!

A századparancsnoki tábori pótdíj leszállítása nyomán mozgalmat indítottunk mi századparancsnokok, hogy kérelemmel fordulunk felettes hatóságunkhoz, hogy hagyja meg a háború elején megállapított pótdíjat. Mielőtt írásbeli kérvényt nyújtottunk volna be, érdeklődtem a zászlóalj parancsnokánál, hogy mit szól a mozgalomhoz. Azt mondta, hogy kár minden betűért, mert ilyen természetű kérelmet az ezred nem továbbít. Ez olyan felsőbb rendelkezés, mely ellen nem lehet semmit sem tenni. Azt tanácsolta, hogy nyugodjunk bele.

Mit volt mit tenni, fölvevük a július 1-én esedékes fizetést, pótdíjat és hogy ne legyen rá sok gondunk, el is költöttük hamarosan. Ha nem tévedek – még elég sem volt! ... De nem Swinó községben költöttük el, nem is Smarjén, hanem az Adriai-tenger partján, Triesztben.

Rövid telefonértesítés érkezett az ezredparancsnokságtól, hogy lehet egnapos távozási engedélyt kapni Triesztbe! El lehetett egy napra szabadulni a mindennapi munkától, lehetett egy kicsit mulatni! . . .

Előkerültek a rég nem látott tisztitáskák; kinyíltak és szép sorjában kikerült belőlük minden, ami az embert, ha nem is széppé, legalább – tűrhető külsejűvé teszi. Az ünneplő ruha, a fehér ing, a fényes sárga vagy fekete cipő, no meg az összes kitüntetések, a nagy- és kislezű vitézségi érmek. Ragyogó medáliák, melyek a Doberdón olyan könnyen voltak kiérdemelhetők és olyan nehezen – kaphatók!... A ragyogó cipő fölé vadonatúj lábszárvédő kerül, s van rá eset, hogy a sarkantyú is elhelyezkedik a cipősarkon. Négy-öt fiú olyan lesz minden zászlóaljnál, mintha Pestre menne hosszú szabadságra!... Délben az ebédnél mind mosolyog, türelmetlenül lesi a következő tál ételt, a legszívesebben elengedné az unalmas kosztolást és menne, menne, csak már mehetne! ...

Délután egy órakor indulnak teherautón, olyanon, amilyen a vizet hozza minden délben! . . . Ráférne az egész zászlóalj tisztikara. St. Dánielből két órakor indul a vonat, s négykor Opcinán vannak. Innen Trieszt már csak egy macskaugrás! Ezt a macskaugrást villamoson lehet megtenni. Ez az opcinai obeliszktől Triesztig terjedő út maga megéri a leszállított tábori pótlék felét! Mintegy 300 méterről ereszkedik le a villamos útja két méterig, a tenger partjára. Néhány kanyarodó után mint fogaskerekű ereszkedik alá, s Trieszt egyik főterén áll meg a vendégekkel. Akik először teszik meg ezt az utat, szótlanul ülnek egy-egy ablak mellett s nem tudnak eleget nézni a szép kék tengeren. Nézik az Adriát, a partjához simuló várost, a várost körül-

ölelő hegyeket és a hegyek lejtőjének üde zöldjét, ligeteit, a hegy oldalában elszórt házakat, palotákat.

A Smarjetól Opcináig egyetlen zárt társaságot alkotó 39-esek a villamoson két részre oszlanak. Egyik rész már járt Triesztben, az beszélget, tervez, a másik még nem volt, az hallgat és – néz!... Ezeket a város fekvésének és a tenger szépségének bámulatába egészen belevesző debreceni fiúkat úgy kell fölrázni, mikor megáll a villamos és ki kell szállni. A nagy, négyszögletű kövekkel kirakott téren, ahonnan gyalog mennek, két-három fiúból álló csoportok keletkeznek. Minden csoportban van egy, aki már volt Triesztben, tud mindent, ez vezet. A többi megy utána boldogan és – kíváncsian. Megszállni legjobb volna az Excelsior-szállóban, de ott nincs mindig hely. Utána Volpich-, Metropol- vagy Imperial-szállók jöhetnek számításba. Külön-szobát bérel mindenki, hogy ne háborgassa társát, s az elhelyezkedéstől a vacsoráig mindenki a maga ura. Aki vásárolni akar, elmegy öhlerhez, itt kap mindent, a fogkefétől kezdve a villanylámpáig. Arra otthon lesz szükség, ez meg itt nélkülözhetetlen. Triesztben éjszaka nem égnek az utcai lámpák! . . . Sötét van, hogy az ellenséges repülők ne lássák a várost. Viszont tudni kell, hogy vannak Triesztben barát-ságos repülők is, ezeket meg azok nem látják, akik nagyon is kíváncsiak rájuk!... Aki látni akarja őket, az villamos zseblámpát tart a kezében és mikor közel szállnak, egész egyszerűen rájuk világít!... Villanylámpa nélkül Triesztben minden repülő – fekete . . . Mondjuk – csúnya!... A Börze-tértől föl az új városrészig eleven a korzó! Rises nagylányok, fiatal meg idősebb tiszték egymás mellett vagy egymás mögött mérik lépteikkel a kövezetet. Beszélgetni szeretne egyik a másikkal, de nem megy! . . . Ha magyarul vagy németül szólítják meg a kislányt, rendesen ennyit felel: non capisco! ... Ritkán mondja, hogy „nicht sprechen! ...” De beszédbe nem elegyedik! . . . Nem űzi el maga mellől a gavallért, hiszen tudja nagyon jól, hogy ezek a fiúk azért jöttek onnan a Karszt-fennsíkról, hogy szeressenek! . . . Mért ne viszonozná! ...

Vacsoránál tengeri halban válogatnak a jó magyar fiúk, legtöbbjük resteli elárulni, hogy mégis csak jobb volna a sertéskaraj... Vacsorázóhely rendesen a Volpich, ahol magyar fizetőpincér van. Egy korsó sört is lehet kapni! ... Vacsora közben megjelenik egy öreg néni, aki eredeti olajfestményeket, kínál megvételre!... Ez is magyarul beszél. Húsz éve van itt urastul, húsz éve festi a férje a Miramare-t. Csak 10 korona! . . . Tessék egyet venni! ... De hát mit csináljon a 39-es bakatiszt a Miramare-val!? Hacsak ki nem akasztja a kavernában!...

Aki az Excelsiorban vacsorázik, az nem találkozik ugyan ezzel a

két magyarral, de egy kis zenét is hallgathat! ... Az Excelsior a világ – fronti világ – találkozóhelye! Gyönyörű szálló a tenger partján. Szép elsőemeleti erkélyes szoba csak 10 korona! Megéri.

Kilenc órakor megkezdődik az éjjeli élet. Rövid az éjszaka, sietni kell!... Tizenkettőkor zárnak mindenfelé. Akkor el kell hagyni minden nyilvános helyiséget, haza kell menni, ha tetszik, ha nem...

Reggel mindenki megállapítja, hogy a villanylámpájában kiégett az elem, akár el is dobja, mert a következő éjjel már nem lesz rá szükség. Aki olyan ismeretséget kötött, melyet érdemes még egyszer felújítani, az kirándul délután Barcolába. A legtöbb trieszti látogató fürödni megy.

Maga a város is nyújt elég látnivalók. Érdemes megnézni a tengerpartot, a mólót, melyen negyven hektoliteres hordók állnak szép sorjában, melyek vízzel vannak tele, hogyha a város vízvezetéke elromolnék, ne maradjon a lakosság ivóvíz nélkül. Ott állnak a hatalmas raktárépületek, melyek három éve üresek, s szépek és érdekesek a szobrok is, melyek közül Miksa mexikói császár alakja ragadja meg különösen figyelmemet. Az olasz utcaneveket olvasva, akaratlanul eltöpreng az ember, hogy itt jóval Garibaldi előtt Garibaldi-unokák szaladgáltak, sétáltak és – dolgoztak!...

A trieszti 24 órás kirándulás belekerült 300 koronába! ... De megérte, mert ez volt az utolsó 50 nap legkedvesebb 24 órája! . . . Mikor visszamentünk Smarjeba, átadtam az ezrednek a 10. isonzómenti csata történetét két példányban. Egyiket a hadosztálynak szántam, a másikat az ezrednek.

Smarjei tartózkodásunk alatt vonult be hozzánk két 101-es század, ezekkel pótoltuk azokat a hiányokat, melyek embereink sorában mutatkoztak. Kezdtünk csomagolni!... Lejárt a pihenési idő, indulni kellett vissza a frontra! ...

Július 9-én este 6 órakor elindultunk. Útirány ez volt: Messari–Reifenberg–Rubia–Skrbina–Zelezna Vrata–IV-es számú csapatút az erdőben, 555-ös magaslati pont.

Minekutána egy éjszakát az erdőben töltöttünk, július 10-én első vonalba mentünk és ottmaradtunk tíz napig. Az első zászlóalj a 378-as magaslatot szállta meg. Az ezred másik zászlóalja a 363-as magaslat két oldalára került.

Ügy a felváltás, mint az azt követő 10 nap csendben telt el. A digóra nem lehetett panasz. Nem bántott bennünket. Inkább mi magunk kellemetlenkedtünk magunknak. Valaki eltalálta – mondjuk, valamelyik érdemekre pályázó ifjú ember jelenthette –, hogy az olaszok előre helyezték állásukat. Hatalmukba kerítették a senki földjéből, jobban mondván kövéből vagy 20 métert... Ez a hír nyugtalanította

zászlóaljparancsnokunkat, ő is előbbre akart menni. Kijebb helyezte a tábori őrsöket, s minden este járőrt küldött ki, azzal a feladattal, hogy fogjanak olaszt!... Ez nem volt könnyű feladat, inkább egy kis szerencse kellett hozzá!... Ha a járőr fogoly nélkül tért vissza, a zászlóaljparancsnok úgy tekintette, mintha nem teljesítette volna a kiadott parancsot. Ennek a gyanúnak nagy idegesség lépett a nyomába.

Rochlitzer kapitány már annyira előretolta a tábori őrsöket, hogy azok nem is miránk, hanem az ellenségre vigyáztak. Közelebb voltak a digóhoz, mint hozzánk. Az ellenőrzésükre kiküldött járőr pedig alig találta meg őket.

Július 20-án leváltottak bennünket a 43-asok. Zászlóaljunk tartalék lett és éjjeli munkára járt. Otthonunk az a dolina lett, melyben a húsvéti ünnepeket töltöttük. Egy szakaszom megfigyelő szolgálatot teljesített a Névtelen-hegyen. Ez a szakasz önálló feladatot kapott. Azon esetre, ha az ellenség áttörné vonalunkat, meg kellett szállnia a Névtelen-hegy oldalában húzódó árkot, a Ili/a. vonalat.

A MEGFIGYELŐ HELYEN.

... Ismeretes dolog, hogy a világítótorony aljában is sötét van!... Ugyanígy nem titok az előtt, aki a fronton az első vonalban járt és élt, hogy ennek a vonalnak legtöbb pontjáról csak a drótkerítésig lehetett látni. A saját drótkerítésünkig, meg néhol az ellenségéig. Akármilyen sűrűn álltak is az első vonalban a megfigyelők, alig láttak tovább az orruknál. Ezek inkább csak biztosították az első vonalat, s figyelésükkel lehetetlenné tették a meglepetést. Ha nem mozgott az ellenség, ha olyan csendesen ült árkában, mint mi a mienkben, akkor az első vonalbeli őrszemek akár elalhattak. Ha megkérdezte őket az ember, hogy mit látnak, rendesen azt felelték, hogy – semmit! . . . Ezek a legnyugodtabb lélekkel megesküdhettek volna, hogy nincs is digó a fronton! ... Pedig volt!... Még mennyi!... Látni is lehetett őket, csak alkalmas helyről kellett megfigyelni.

Az első vonalhoz legközelebb eső alkalmas megfigyelőhely a Névtelen-hegyen volt, itt teljesített most szolgálatot századom egyik szakasza, Gombácsy Sándor hadnagy parancsnoksága alatt.

Közel a hegy csúcsához volt egy kaverna, melynek frontfelőli oldalán körcikkalakú nyílás volt. A körülbelül 130 foknyi szög két szárát vasgerendák alkották. A két vasgerenda azonban nem ért össze a szög csúcsában, hanem vagy 30 centiméterre távol maradt egymástól. Ezt a 30 centiméteres rést kilátórésnek szánták. Előtte ült a megfigyelő, akinek kezében egy nyolcszoros nagyítású távcső volt. Ezen a távcsövön

keresztül nézte az előterepet. Láta a mi első állásunkat, látta az olaszok első vonalát, a másodikat és minden amögötti életet.

Ezen a résen két ember figyelt. Egyik volt a gyalogsági megfigyelő, a másik meg a tüzérségi. Az a gyalogságnak jelentette észrevételeit, ez meg a tüzérséget értesítette arról, hogy hogyan viselkedik az ellenség és milyen a mi lövedékeink hatása!... Mert akármilyen pontosan beillesztette is a tüzérség az ágyút, akármilyen tempírozott volt is a srappell, melyet kilőtt, valójában a lövedék lecsapódása mutatta meg, hogy oda talál-e a tüzér, ahova találnia kell. Ezt a találatot pedig nem lehetett a tüzérségi állásból megfigyelni! Ezt vagy az első vonalból figyelte meg a tüzérség, vagy ilyen alkalmas megfigyelőhelyről, mint amilyen a Névtelen-hegy oldalában volt.

Csendes időben, amikor a nap is sütött, végig lehetett innen látni az egész fennsíkon, Görztől a tengerig, a mi vonalunktól egészen az Isonzó-folyóig. Közlebbi tájat pontosan, távolabbi vidéket megfelelően szemügyre lehetett venni. Ha borús volt az idő, vagy esett az eső, akkor nem lehetett ellátni addig, míg az ég a földet érte, de az ellenség első vonala akkor sem tűnt el szemeink elől.

Legkevésbé olyankor látott a megfigyelő, amikor legnagyobb szükség lett volna megfigyeléseire!... Mikor füst lepte el a tájat!... Füst!... Fronti füst! ... Milyen lehet az?... Olyan talán, mint a gyárkémények füstje, vagy mint a falusi házaké?... Vagy mint égő szalmakazlaké?... Nem! Se nem ilyen, se nem olyan! ... Ha hasonlíthatom valami ismereteshhez, akkor a vasúti mozdonyok ahhoz a füstjéhez hasonlítom, melyet induláskor szokott gyorsuló időközökben kiköpni magából! ... Olyan fodrozódó, gomolygó, magasra csapó füst volt a fronti füst, mely a lezuhanó ágyúlövedék pontján csapott ki a földből, a Karszton meg a kőből, magával rántva egy csomót az éppen alája került talajból. A lecsapódó gránátok meg aknák földdel-kővel kevert füstje a robbanás pillanatában úgy festett, mintha apró tűzhányó pattant volna ki itt is, ott is!... A legszabálytalanabbul, térben és időben a legrendetlenebbül, szóval – kiszámíthatatlanul!... És mentül több ilyen apró tűzhányó keletkezett a harctéren, annál nagyobb lett a füst. Ha egymást érte az apró tűzhányó, akkor a megfigyelő csak füstöt látott. A talajból kicsapódó, azután meg a talaj közelében lomhán gomolygó füstöt...

Annak fejében azonban, hogy csak füstöt látott, legalább hallhatott valamit!... Hallhatott olyan dübörgést, amelyet a világ minden kis- és nagydobosának együttes játéka százszoros nagyítással leadva sem volna képes megteremteni!... Hallhatta a pergőtűz dobpergését!... És jelenthette, hogy nem lát semmit, csak a két arcvonal felett gomolygó egész vidéket elborító szürkésfekete füstöt és hallja a pergő-

tüzet! . . . Nagyszerű látvány volt ez! . . . A megfigyelő élvezettel nézte azt, amit – hallott! . . . Fölséges látvány lehetett az, a kőtengert, a kopár Karsztot megelevenedni látni. . . Óriási füstgomolyagokat tűzfélszüksből kikelni látni! ... És hozzá hallani a kövek vajúdását! ... A nagyszerű, egész fület betöltő zajt! ... A földi mennydörgést! ... A XX. század népeinek vad erőlködését! ... És ezt az élvezetet hirtelen megzavarta valami! . . . Egy előbb vázolt kis tűzhányó, mely ott pattant ki a kőből, ahol a megfigyelő – állt! . . . Egy dördülés, mely a gyengébb dobhártyát el is szakította! . . . Megzavarta egy gránát, mely a megfigyelőt érte! . . . Vége lett az élvezetnek, vége lett a kettős megfigyelésnek, vége lett néhány pillanatra a léleketnek! . . . Néhány perc múlva, mikor magához tért a túlvilági élet kapujából visszabocsátott megfigyelő, egy igen egyszerű szövegű jelentés ment a tűzértséghez és a gyalogsághoz, külön-külön papíron, külön-külön írással, de azonos szöveggel: Telitalálat érte a megfigyelőhelyet, nem lehet megfigyelni!...

Mikor azután hallatszott, hogy megint lehet valamit látni, mikor csendesült a zaj és itt-ott tisztult a levegő, s a megfigyelőhelyen is lehetett hinni, hogy talán nem éri több telitalálat e megfigyelőt, akkor szépen odaállt vagy ült mind a két megfigyelő a nyíláshoz és figyelt éjjelnappal, napsütésben és ködben, s örült, ha a reggeli órákban számol-gathatta, hogy hány digó szalad le valahol messze, az olasz hadtápterületen egy dolinába! . . .

... Ha látogató érkezik – mint most jómagam –, odaengedik a kilátóhoz, s büszkén mutogatják azt a vasgerendát, melyet a legutóbbi csata alkalmával keresztülfűrt egy 15 centiméteres gránát, mely azonban nem robbant!... Megborzadok, mikor látom a helyét! . . .

A 11-IK ISONZÓ-MENTI CSATA.

Ha a Névtelen-hegy megfigyelőrésén nyílegyenes irányban kinézett az ember, egy szerény dombot pillantott meg. Ennek a magaslatnak 363-as magaslat volt a neve. Ide készülődött az 1. zászlóalj augusztus 9-én. Egy nappal később el is foglalta, úgy ahogy a 4. zászlóalj megszállta a 378-as magaslatot, a 3. meg az úgynevezett Plenski-lapályt, mely a 363-as magaslat és Kostanjevica között terül el. A 2. zászlóaljt tartaléknak szánta az ezredparancsnokság a Névtelen-hegyen.

Az első század zászlóaljtalék lett a 363-as magaslat alján levő Jenő-dolinában. Itt két Jenő-kaverna volt: a Jenő I. és a Jenő II. Századom a Jenő L-ben volt. Ettől vagy 20 lépésnyire volt a Jenő II., ahol

a zászlóaljparancsnokság székel. Zászlóaljparancsnok Rohling százados volt.

Az augusztusi melegben ingujjra vetkőzve tarokkoztunk minden délután a zászlóaljparancsnokság előtt. Rohling százados, Hadházy hadnagy és Nikodemusz hadnagy voltak társaim. A századok tisztjei hasonló békebeli foglalkozást űztek délutánonkint, éjjel pedig rövid járőrözéssel izgattuk magunkat. Kíváncsiak voltunk, mit művel a digó?... Az első hét nap csendesen telt el. Mint különös eseményt, csak azt jegyzem fel, hogy megjelent Benes őrmester, az ezred fényképésze és lefényképezett bennünket. Sorra járta az összes állásokat, szép emlékképet készített az itt eltöltött csúnya időről ... Bocsánat! ... Sietek! . . . Eddig még nincs jogom leszólni a Jenő-dolinában töltött napokat, ami meg ezután következik, arról nem mondhatok előre ítéletet!...

Miután Benes őrmester lefényképezett bennünket, rövid megbeszélés volt a zászlóaljparancsnokságon, melynek végeztével meghívtam a zászlóalj tisztjeit kavernámba, ahol egy kis uzsonna várta őket. Születésnapom előestéje volt. Harminc esztendőn át az osztrák-magyar monarchia uralkodójával, boldogult I. Ferenc Józseffel egy napon ünnepeltem születésnapomat, az idén ettől a szerencsés dicsőségtől el esem, ha megvárom augusztus 18-át. A jelenlegi uralkodó, Károly császár és király augusztus 17-én született, ma van a születésnapja, most az egyszer legyen Vele egy napon az enyém is! . . . Meg aztán olyan hírek keringenek itt, az olasz hadsereg közvetlen közelében, hogy támadás készül, s akkor nem kívánhatom azoktól a jó barátoktól, akik most együtt vannak, hogy az én kedvemért eljöjjenek a Jenő-kavernába egy pohár konyakra!... Felbontottam tehát a szardíniás dobozt, csapra ütöttem egy üveg konyakot és este nyolc óráig együtt maradtunk barátságos hangulatban.

*

Azoknak, akik úgy gondolták, mint jómagam, hogy ajánlatos lesz azt a bizonyos augusztus 18-i születésnapot már 17-én este megülni – igazuk lett. Minekutána a nálam járt vendégek két üveg konyakot elfogyasztottak, mindenki hazament és lefeküdt. Az a kis mámor, mely a családi ünnepség nyomán támadt, hamarosan elringatta még a nyugtalanabb vérűeket is. A mámor által zavarossá, a beálló szürkület által homályossá lett világ csak nem akart kiderülni! . . . Hiába lett reggel, hiába süttött augusztus 18-án éppen olyan perzselőn a nap, mint megelőző napon, mi nem láttunk nyári napsütést, nem értünk üde hajnalt. Füst borított mindent! ... A kavernánk szájától a Névtelen-hegy csúcsáig füstben állt minden . . . Pergőtűz volt! . . . Kezdődött reggel három órakor! Hogy meddig tart, senki sem tudhatja, senki sem sejt.

Kavernám felett, a hegy oldalában nagymennyiségű gyalogsági lőszer volt felhalmozva. Puskatöltény és néhány láda kézigránát. Kát-ránpapírral fedett deszkatető volt fölötte, mely eső ellen védelmezte. Ebbe belecsapott egy gránát, meggyulladt és most ég! . . . Ropog, durrog és füstöl! A Jenő-dolina közepén egész halom dirib-darab, meg egész szál deszka volt, ez ég és füstöl!... Itt most minden ég, minden füstöl, még talán a kő is! ...

Bent a kavernában gyenge lámpavilág sokszor elalvó lángja mellett ül az egész század és – vár!.. «

Iszonyatos dördülés rázza meg a kavernát, elalszik a lámpa!... Legényem meggyújtja.

Görcsös botra támaszkodva, kétrét görnyedve, lélekzet nélkül bukik be a kaverna ajtaján egy ember. Küldönc. A zászlóaljparancsnokságtól jön. Ismerjük jól.... Liheg. Hevesen kapkodja a levegőt és csaknem hörögve akadozik, mikor kinyögi: „Fő-had-nagy úr ké-rem, tes-sék be-küldeni – a stipulációt!...” Boldog Isten! ... Ez a helyzetjelentésért jött!... Hát megőrültek, akik ide küldték?... Húsz lépésre van tőlem a kavernájuk, ugyanabban a dolinában, melyben én vagyok, az ő fejük fölött éppen úgy ropog és durrog a lőszer, mint az enyém fölött, öelöttük éppen úgy ég és füstöl a dolinában összegyűjtött dirib-darab fa meg deszka, mint én előttem; az ő kavernájukban éppen úgy elalszik a lámpa, mint az enyémben, ha egy nehéz gránát odacsap a kaverna szájába, hát akkor miért kérdezik meg tőlem, hogy milyen a helyzet?... Hogy papíron legyen, hogy írásban lássák azt, amit az élet mutat?... Vagy éppen arra kíváncsiak, hogy milyennek látom én a helyzetet?... Hát jól van!... Megírom, leírom, elküldöm!... Ez a küldönc azért jött ide, hogy megvigye a híret annak, hogy milyen a helyzet az én szakaszomban, az én kavernám táján!... Vigye!...

Leülök az éppen meggyújtott lámpa mellé, kiszakítok kis jelentőtömbömből egy lapot, ráírom, hogy 39. ezred, 1. század, 1917 augusztus 18-án, délelőtt 10 óra. Helyzetjelentés: Ágyúval lönek emberre!...

*

A nappal belemászott az éjszakába! Éppen olyan kinnal mászott bele, mint amilyen kinnal a megelőző éjszakából kibújt. A kaverna belsejének örök sötétségén egyik sem változtatott. Itt ugyanis mindig éjszaka volt. Látni csak a pizkosfényű petróleumlámpa világa mellett lehetett, amennyit éppen kellett. A pergőtűz lárma hallatszott tovább, ennél többet a nappal sem hozott, hát nem sajnáltuk!

Kosztot nem kaptunk. Embereimnek nem is kellett, nem volt éhes senki. Egy-két üveg rumot bontattam ki, abból ihatott, akinek jól esett. De az sem fogyott. Ébren volt az egész század. Ha valakit elnyomott

a kimerültség, hamarosan felébresztette egy erősebb dörrenés, élesebb csattanás. Magam este 10 órától kezdve elég jól aludtam. Hajnali négy órakor ébredtem fel. Miután magamra vettem zubbonyomat, melyet a nagy hőség miatt éjjelre levettem, csendes némasággal felsóhajtottam: ... Mi lesz velünk!...

Kavernám másik nyílása felől rémes kiáltás hangzik: Kézigránátot ide!... Bent van a digó az állásban!... Viszi a harmadik századot! Kifelé ellentámadásra!... Hufnagel hadnagy hangja. S már tódul is a század kifelé!... Amint a kaverna szájába érnek az emberek, három szakaszt ellentámadásra rendelek, egy pedig lezárja a 2. zászlóalj felé vezető utat, hogy onnan hátba ne támadhasson bennünket a digó. Hufnagel hadnagy az első szakasszal már benne van abban az árokban, melyet elfoglaltak az olaszok. Már durran a kézigránát!... A második szakasz az árok mellett vonul fel és állva, kapásból lövi a digót, úgy, mint a nyulat szokták!... Pik-pak ... Digófégyver hangja hallik!... Rohamozó embereim átmennek az árkon, kiugrasztyák belőle a betolakodó olaszokat!... Kezét magasra emelve ugrál ki a digó az árokból és mintha itt született volna, úgy vágtat le a hegyoldalon a dolinába! Embereim fenn járnak a hegy tetején!... Jön Rohling százados, akinek jelentem, hogy 100 foglyot ejtettünk, az állások a birtokunkban vannak, csak azt nem tudom, hogy mi lett a 3. századdal?... Állítólag elfogták!... Igen, mondja, csak néhány embere menekült meg!... Ez volt az első ellentámadás.

A 363-as magaslatnak egy része, körülbelül 300 lépésnyi terület, nem volt megszállva. Árkot vonni nem lehetett, árok nélkül pedig nem állíthattunk oda embereket, mert agyonverte volna őket az olasz tüzéség. Jó huszonnégy órai tüzéségi előkészítés után megtámadta a digó a 363-as magaslatot. Egyenesen a csúcsának ment neki (annak a résznek, mely nem volt megszállva), el is foglalta!... Keresztülment rajta és a másik oldalán ereszkedett lefelé. Itt, ezen a védett oldalon volt a 3. század fele egy kavernában. Ez a kaverna útjába esett a bejövő ellenségnek, meg is állt, mikor odaért a kaverna bejáratához. Beszólt a kaverna száján: Officiere!... Ez annyit jelentett, hogy a tisztek jöjjenek ki... Nem mozdult senki. Újra beszólt az olasz, s hogy szavának nyomatékot is adjon, bedobott egy kézigránátot. Erre kijött egy zászlós, aki huszonnégy órával előbb kapta a rangját; az olaszok elvitték. Tovább zaklatták a bennlevőket. Kijött a század parancsnoka is, Pesti hadnagy meg vagy 5–6 ember. Megindultak a hegy csúcsának, arra, amerről az olaszok jöttek. Ezek közül egy ember megszökött, leszaladt a mi kavernánkhöz és felriasztott bennünket. így indult meg az ellentámadás! ... Mikor Pesti hadnagy társaival együtt átment a hegyen, a mi tüzéségünk zárótüzet adott és a kísérő digó Pestihez fordult kérdő

tekintettel, hogy most már mi lesz?... Pesti arrafelé vezette őket amerre a mi 2. századunk volt és így a digó is ittmaradt, meg Pesti is visszakerült!...

A rövid dicsőségre visszatekintő olasz foglyokat az ellentámadás befejeztével megszámláltuk és két ember kíséretében elküldöttük a 2. ezredparancsnoksághoz. Kísérőnek nem jelentkezett önként senki, így ki kellett rendelnem két embert. Ezek másnap reggel kerültek vissza a századhoz. Elmondták, hogy útközben állandóan olasz repülőgép keringett felettük, az olasz tüzérség pedig folyton lőtte őket. Nagynehezen érték le a Makovicka-dolinába, onnan meg tovább kellett vinni a foglyokat Sutára.

Egy súlyosan sebesült olasz ottmaradt az én kavernámban. Lefeküdt egy keskeny deszkára és állandóan jajgatott. Mély sóhajtással ismételte: Mama mi! . . . Mama mi! . . . Egészségügyi katonáim átvitték a zászlóaljparancsnoksághoz, ott bekötözték a sebeit. Megsajnáltam.

Egy másik olasz, aki nem volt sebesült, szintén ottmaradt a kavernában, nem volt hajlandó elmenni a többivel, mert lőnek!. . . Megtűrtem egy óra hosszáig, akkor minden tiltakozása ellenére kivettem a szűrét! . . . Hogy lőnek?. . . Hát talán háború van!?. . . Hiszen miránk is lőnek, meg Pesti hadnagyra is lőttek, azért mégis mennie kellett! .... Tessék csak átadni az amúgyis kevés helyet a mi katonáinknak!...

Nem múlt el egy óránál több, jött a hír, hogy bent van a digó az első állásban! . . . Kifelé! . . . Ellentámadásra! . . . Irány Fischer hadnagy szakasza számára a hegy csúcsa! ... És Fischer hadnagy megindult a hegy tetejének!. . . Alig ért fel a hegy tetejére, ment a parancs, hogy visszajönni, nincs bent a digó az állásban! . . . Visszajött a szakasz, bebújt mindenki a kavernába.

Hogy a 3. századnak vagy felét elvitték, üres maradt a hegy oldalában levő kaverna. Ezt nekem kellett megszállni egy szakasszal. Hufnagel Rudolfot helyeztem oda huszonötödmagával. A többi három szakasz bentmaradt a Jenő-kavernában. Kétszer riasztottak ki ellentámadásra. Még egy ellentámadás és kimerülünk! ...

Az első segítség, mely megérkezett, Biró Barna géppuskásszakasza volt. Két puskával jött a legnagyobb pergőtűzben – torony irányában –, veszteség nélkül!... Mikor beért a zászlóaljparancsnoki kavernába, elájult. Egy óra hosszáig feküdt, akkor magához tért és két óra múlva már javában lőtte a 378-as magaslatra betolakodó digót!...

Délután aztán jött egy 61-es szakasz meg egy 39-es század és letünk annyian, hogy már nem is fértünk a kavernában. Hufnagel föntmaradt külön kavernájában, s mivel ő volt legközelebb az első vonalhoz, vagyis hozzá futottak be a hírek, odaadtam neki a világítópisztolyt,

Zászlóaljparancsnokság Kostanievica mellett 1917.

Ezredparancsnokság a Makovicka dolinában 1917.

hogy jelt adhasson tüzérségünknek, ha támad a digó és zárótüzet kell adni!... Igen ám, de Hufnagel pajtás olyan komolyan vett minden apró hírecskét, hogy állandóan lőtte a piros rakétát, amire tüzérségünk zárótüzet adott a 363-as magaslat elé! . . . Ez még hagyján volt! . . . Csak az volt a baj, hogy Rudi barátunk elfelejtett fehér rakétát küldeni, mikor már tudta, hogy nem támad a digó! ... Vagyis addig lövetett, míg a tüzérség meg nem unta a zárótüzet! . . . Meg aztán az a baj is kialakult ebből a sok lövöldözésből, hogy elfogyott a piros rakéta, s Hufnagel egyik küldöncöt a másik után zavarta hozzám, hogy adjak neki piros patront! . . . Hiába üzentem vissza, hogy takarékoskodjék, ne riassza a tüzérséget, a tanács nem a legjobb orvosság az idegességre! ...

*

Majd egy esztendeje állott már szemben velünk az olasz hadsereg ott, ahol most a 11. isonzómenti csatának nevezett támadását ellenünk intézte. Ebben az évben ez a második kísérletezése. Jól ismerte a terepet, hiszen a 10. csatában ugyanezeket az állásokat rohamozta meg. Ugyanazon a reggelen, melyen vagy száz emberük behatolt a 363-as magaslaton keresztül a mi második állásunkba, s néhány emberünket foglyul ejtette, a mellettünk levő 378-as magaslatot is megtámadta egy zászlóaljnyi olasz. De míg mi hirtelen ellentámadással foglyul ejtettük hívatlan vendégeinket, ott bentmaradtak az első vonalunkban. Előbbre nem jutottak ugyan, de vissza se mehettek, mert tüzérségünk zárótüze elrekesztette előttük a visszafelé vezető utat. Szóval nem mehettek se előre, se hátra! . . .

Különös helyzetben voltak itt a taliánok!... Ültek a hegy oldalában és elmélkedtek: Le nem lehet, föl nem szabad! . . . Valószínűleg az volt rájuknézve a legjobb megoldás, ami bekövetkezett, két oldalról néhány kézigránát, s egy kis szabadon hagyott utacska, melyen keresztül fogolyként meg lehetett szabadulni a hegyoldaltól és a – világháborútól! ...

A 363-as magaslatról nagyszerűen lehetett átlátni a 378-as magaslat digómegezállta szakaszára!... Nem csupán látni lehetett a benyomuló és bentrekedt digókat, hanem géppuskával tűz alatt is lehetett őket tartani. Így nem volt nekik ajánlatos megmozdulni, mert két géppuskánk állandóan tűz alatt tartotta őket. Nem csupán augusztus 19-én, hanem az utána következő napokon is, valahányszor megpróbálkozott a digó azzal, hogy elfoglalja a 4. zászlóaljunk állásait. Volt dolga a 4. zászlóaljnak, különösen Vasas hadnagynak, aki mindig fogyó csapattal hatszor vetette ki az első állásból a hatszor betolakodó digót!...

Negyednapja támadott immár a digó, s mindennap bevette magát a 378-as magaslatra. A negyedik zászlóalj, melynek a tartalékban levő másodiknak a felét már segítségére küldték, visszavetett eddig minden olasz támadást, de bizony maga is fogyott erőben, emberanyagban egyaránt! ... Hiába lőtte a 363-as magaslat oldaláról két géppuskánk állandóan az olaszokat, nem tágítottak. Keményen ültek az elfoglalt fészekben! ... Az ellentámadásokban elfáradt 4. zászlóaljnak friss erőkre volt szüksége! ... Be kellett helyezni a dandártartalékot!

Az olasz tüzérség állandóan tűz alatt tartotta az első vonal és a tartalékok szállása közötti terepet. Mozdulni is istenkísértés volt ezen a területen! ... És mégis meg kellett mozdulni! A Golnek-hegy kavernáiból meg a Névtelen-hegyről nekiindult egy-egy század 6l-es a Trieszti-dolinának! ... A Névtelen-hegyen levők a harmadik állásban rajvonalszerűen felálltak, a század parancsnoka kilőtt egy fehér rakétát!... Ez volt a jel az indulásra! . . . Irány a végcél – a Trieszti-dolina!... És ment, aki hogy tudott, aki hogy bírt! ... És a század szerencsésen meg is érkezett a Trieszti-dolinába! . . . Mire az olasz tüzérség észrevette őket, már túl voltak azon a vonalon, ahova gránátosője hullott! ... Hanem akik a Goldnekről indultak, azok nem voltak ilyen szerencsések. Amikor a lankás hegyoldal felé ereszkedett a század, mintha minden olasz ágyú és aknavető szemmel lett volna felszerelve, úgy ontotta rájuk a gyilkos tüzet! . . . Borzasztó volt a hatás! . . . Akit nem terített le a lövedék, szanaszét futott, a század a legnagyobb zűrzavar képét mutatta, de egyet nem ért meg a talián, hogy egyetlen baka is – visszafordult volna! ... Mind előre ment, s aki életben maradt, az megérkezett a Trieszti-dolinába! . . . Este 9 órakor durrogott a kézigránát a digók között! . . . Folyt az ellentámadás! . . .

*

Ali. Isonzó-csata közeledését abból az élénk repülőgéptevékenységből sejtettük, mely augusztus második felében észlelhető volt a fronton. Rajonkint lepték el az óriási olasz repülőgépek a hadműveleti területet s támadták, nyugtalanították a csendhez szokott arcvonalmögötti alakulatokat. Hallottuk, hogy augusztus 17-én az opcinai és duttovlei állomást lepték el és 2–300 méternyírről dobtak rájuk bombát, amivel elpusztították mind a két vasútállomást. Ezzel nagy mértékben megnehezítették a frontnak élelemmel és lőszeranyaggal való ellátását.

De beleavatkoztak a repülőgépek magába a csatába is. Támogatták előnyomuló gyalogságukat. Az augusztus 19-én reggel ellenünk intézett támadást is támogatta repülőgép. Alig végeztünk a gyalogsággal, még egytől-egyig kint voltunk a hegy oldalában, keresztülsuhogott

rajtunk egy óriás gépmadár, s győzelmünk édes tudatát keserűvé változtatta, mert alig ötven méter magasságban szélsébségével, óriás testével, mint eleven vihar, a biztos pusztulás érzetét keltette bennünk! . . . Ezekkel a mesébe illő, legélénkebb képzeletünket is túlszárnyaló harcos madarakkal szemben az egyes ember mint apró tehetetlenség zsugorodott össze! . . . Ezeket legyőzni, vagy akár ártalmatlanná tenni nem lehetett. Ezeknek csak az őket megteremtő technika csődje, a motorromlás okozhatta vesztüket, ember nem árthatott nekik! . . . Volt ugyan olyan eset is, hogy éppen mert alacsonyan szálltak, kézfegyverrel is lehetett ellenük védekezni, vagy géppuskával el lehetett őket űzni, de hogy leszállásra kényszerültek volna, arra alig akadt példa! . . . Talán az egyetlen éppen a 11. Isonzó-csatában volt, mert itt, a Jenő-dolina Iáján lehullott egy repülőgép, melyet gyalogsági fegyverrel kényszerítették leszállásra és – pusztulásra! . . .

*

A meleg augusztusi napok hőségét a 11. Isonzó-csata heve fokozta, szinte tűrhetlenné tette. Augusztus 19-től kezdve még csak gondolni sem lehetett arra, hogy egyetlen ruhadarabot is letegyünk magunkról. A naponta többször megisméltődő riadók még inkább ránk kényszerítettek bizonyos felszerelési cikkeket, így a nem könnyű acélszak állandóan nyomta anélkül is nehéz fejünket! . . .

Enni nem akart senki. Naponta két-három csésze tea, esetleg egy darabka sajt, ez volt az egész élelem. Víz kellett sok! . . . Esetleg egy korty rum! Más semmi! . . . Az állandó izgalom szinte elfelejtette velünk, hogy testünk is van. A ráadásnak felhozott szalonna csak kevés embernek kellett. Aki bízott egy jobb jövőben, az eltette kenyeres tarisznyájába, aki meg nem törődött semmivel, az elhagyta valahol a kavernában. . . . Egy dolog nagyon kellett volna, a – nyugalom. De ezt nem lehetett adagolni, nem lehetett kiutalni, nem lehetett a mögöttes országrészből még drága pénzen sem szállítani! . . . A riadók közti szüneteket inkább az elernyedés passzív állapota, mint a nyugalom isteni harmóniája töltötte ki! . . . Egy sóhaj – bent a kebel legmélyén, vagy egy rövidke megjegyzés a szomszédhoz, ez volt az egész lelki működés, a pihenés legkisebb külső jele! . . .

Sok volt az arcokon a barázda. A gond erre is, arra is végigszántott rajtuk! . . . Ügy ültünk vagy feküdtünk, mint a fadarabok. Olyan igazi sírbakészülő hangulat vett erőt rajtuk! . . .

... S ebben a halottá tevő hangulatban egyszer csak megszólalt a kaverna legmélyén egy félkézben tartott kis szájharmonika, egy igény-

telenül induló kis dal melódiája és magával ragad mindannyiunkat, visz mindannyiunkat, csendben, szinte némán dúdoljuk mindannyian:

*Túl az Óperencián
Boldogok leszünk!...
Túl az Óperencián
Csókkal ébrendünk!...
Túl az Óperencián
Lesz mesés tanyánk,
Túl az Óperencián
Fészek vár reánk!...*

Nagy digóágyúk nehéz lövedékei lenyomták, kis magyar dal lenge szárnya felemelte a hangulatot, az embert, a bakát! . . . Újra visszatért a jókedv, az emberből soha ki nem vesző élniakarás, és erőt vett rajtunk az önbizalom, a felülmaradásnak, a győzni akarásnak szent hitvallása! . . .

*

Ismételten említettem, hogy ameddig az offenzíva tartott, kellett is az élelem, meg nem is. Nagyon jó volt ez így, mert pergőtűz alatt úgyis nehéz volt az első vonalat élelemmel meg itallal ellátni. A málhásállatok nem ritkán már útközben elakadtak, s ha kiérték is rendeltetési helyükre, megesett, hogy úgy, ahogy jöttek, kénytelenek voltak visszafordulni, mert nem volt aki átvette volna tőlük a kihozott ételt. Pergőtűzben senkinek sem volt kedve kondérral a hátán, kosárral a vállán ide-oda vándorolni a kanyargós árokban. Még legkönnyebben a vizet adták le. Erre nagy szükség volt pergőtűzben!

Ha mégis megéhezett volna valaki, vagy olyan soká tartott volna a pergőtűz, hogy napokig meg sem lehetett volna közelíteni az első vonalat, egy-két hétig ott helyben kibírtuk volna az ellenséges ostromot! ... Minden század kavernájában volt úgynevezett pergőtűzkészlet, mely nyolc napra való élelmet és italt tartalmazott. Volt elegendő húskonzerva, cukor, kávé, tea és – rum! ... Mindebből lehetett volna pergőtűzben fogyasztani, de nem fogyott semmi!... Még legszívesebben a rumhoz nyúltak hozzá a századok! ... Különösen az első vonalbeliek. Ezeknél az igazi fronti fiú – rendszeren fiatal zászlós – a következő szavakkal jelentkezett századparancsnokánál: „Támad a digó, – kérek egy liter rumot!...” Megkapta és ment védeni az állást, vagy kiverni a digót! . . . Ha sikerült az ellentámadás, akkor a jelentés a következőképp hangzott: „Kivertük a digót, – kérek egy liter rumot!...” És mit volt mit tenni, megint csak meg kellett neki

adni!... Az így kiosztott rum könnyen elfogyott egy szakaszban! Volt úgy, hogy meg is ártott! . . . Volt olyan szakaszparancsnok, aki rumszülte jókedvében kiállt az árok szélére és hangos kiáltozással buzdította a taliánokat, hogy jöjjenek át hozzánk, rakják le a fegyvert, s kössenek velünk – különbékét! . . .

Erre a csalogatásra és buzdításra külön kifejezéseket kellett megtanulnunk még akkor, mikor tavasszal először jöttünk állásba. így hangzott olasz nyelven a három mondatocska: „Giu le armi! . . .” (Tegyétek le a fegyvert!) „Arrendetevi! ...” (Adjátok meg magatokat!) „Venite senza armi! . . .” (Jöjjetek fegyver nélkül!) Ezeket a szavakat józan állapotban is ajánlatos volt az olasz támadó csapat előtt hangoztatni, de akkor rendszeren elfelejtette a baka is, meg a tisztje is, hogy mennyit tud olaszul, akkor legajánlatosabb volt puskahegyre venni, vagy kézigránáttal üdvözölni a digót! . . . Jobban megértette azt, mint a rumhevítette csalogató szavakat! . . . Erre ugyan nem adta meg magát egy sem, de kézigránátra meg puskaagyóra – igen! . . . ... Ötödik napja dühöngött a csata Kostanievica és a Fajti-Hrib között. Ez alatt az öt nap alatt szórta az olasz tüzérség a lövedéket és biztatta támadásra a gyalogságát. A gyalogság meg is próbálkozott többször. Emberére talált! ... Ki holtan maradt állásaink előtt, ki fogolyként került állásaink mögé! ... De állásainkban nem maradt egy sem.

Augusztus 24-én este 10 órakor ellentámadás volt a 378-as magaslaton! ... A 19. számú alosztály századparancsnoki kavernájában hat századparancsnok ült, s a hatnak összevéve nem volt annyi embere, amennyivel tíz napnak előtte az rendelkezett, amelyik ezt az állást elfoglalta. Az emberek belepusztultak a sok támadásba, meg ellentámadásba! ... Halál, sebesülés és kimerültség nyomába lépő betegség fogyasztotta őket. Még olyan századok is, melyek nem voltak kitéve támadásnak, még azok is fogytak, mert a napokon át tartó ágyútűz lemorzsolta az erőt, fogyasztotta az ellenállóképességet! . . .

Ezredtartalék nem volt már régen! . . . Mind a négy zászlóalj kint volt az első állásban. Ott volt már a dandártartalék is! . . . Ennél az augusztus 24-i ellentámadásnál már megjelent az ezred mögött a hadosztály rohamszakasza, válogatott fiatalemberek, akik olyan ügyesek voltak előnyomulásban, kézigránátvetésben és digópusztításban, hogy akár egy ezreddel el tudtak volna bánni! . . . Már-már igénybe kellett őket venni! ...

Az ezredek össze-vissza voltak keverve. 39-esek között 61-esek voltak, századok össze voltak vonva, s már alig ismerte ki magát az első vonalban őrt álló csapat! Rendezni kellett a csapatokat! . . . Helyre kellett állítani az eredeti beosztásokat; ez készítette a hadosztályparancsnokságot arra, hogy augusztus 25-én kivonja az első vonalból

a csapatokat és ép ezredet állítson az olással szembe! ... A 43. számú gyalogezred felváltotta a 39-iket; ez az erdőbe, meg a Sveti-Ambrosnak nevezett hegyre került, hogy pihenje a 11. Isonzó-menti csata fáradalmait! Ugyanazon a napon, melyen a 39-esek elhagyták az első vonalat, megszűnt Kostanievica és a Fajti-Hrib közt minden ellenséges akció! ... Csend lett! ... Tán a dígó sem bírta már tovább!?

A MONTE ST. GABRIELE.

Az Isonzó-menti csata elnevezés már régen idejét múlta! ... A Karszton folyó küzdelem innen-onnan egy esztendeje nem az Isonzó-folyó mentén folyt, hanem attól 25–30 kilométernyire kelet felé. Hogy az elnevezés mégis megmaradt, az annak tulajdonítható, hogy a harctér jellege ezzel a néhány kilométeres eltolódással nem változott. A pergőtűz a doberdói, a heves csata meg az isonzo-i jelzőtől nehezen tudott volna elválni, hát megmaradtak egymás mellett. Hat csata tényleg az Isonzó-folyó mentén zajlott le, de most már a 11-iknél tartunk! ... Annál a csatánál, mely hevességre nézve felülmúlta elődeinek majd mindegyikét! ... Éppen ezért ennek a legutolsó csatának, melynek egyik fejezetében mi is részt vettünk, a történelmi hűség kedvéért más nevet illetet volna adni! ... Ez a csata legjobban a sanctgabrielei csata elnevezést érdemelte volna meg. Itt, a Monte St. Gabrielen dühöngött ez a csata leghevesebben, legtovább, ennek a hegynek birtokáért folyt, ennek a csúcán tombolt és ennek a sziklái akadt meg! ... A sziklákat úgy kell érteni, hogy emberből voltak! Mert a hegy maga tán el is kopott volna az egyhónapos szakadatlan ostromban, ha nem lettek volna rajta emberek.

Nem szeretnék ebben a könyvben valótlanul írni! ... Nem akarom a harctér embereit osztályozni, s egyiknek több elismerést adni, mint a másiknak. Nem osztogatom tehát az elismerés pálmáját. Eléje teszem a montesantgabrielei hősöknek az Isonzóról elnevezett 11. csata minden dicsőségét és fájalmát, vegyék ki maguknak, ami az övéké, ami marad, azon osztozunk mi többiek – mind! ... Tudom, hogy a St. Gabriele hős védelmezői közt ott volt a 20. honvédhadosztály is, az a hadosztály, mely hat Isonzó-csatát már végigharcolt, tudom, hogy ott voltak a 3-as honvédek, akik a Doberdón a St. Michele-csúcson védelmezték a – debreceni határt! ...

Az erdőből, az 560-as tartaléktanyáról egy fa vagy bokor mellett félnapokon át néztem sokadmagammal a St. Gábrieléért folyó küzdelmet. Az első reggeltől kezdve, melyre itt virradtunk, egészen addig a napig, melyen a csata fáradalmait rég felejtve, újra közelebb vonul-

tunk a fronthoz, kora reggeltől késő estig füstben állt a St. Gabriele meg környéke. Sokszor már koromsötét volt, hogy az erdőben tapogatózva lehetett csak járni, a St. Gabrielen mint óriás szentjánosbogarak villogtak a robbanó srappellek! ...

Hogy mikor hallgatott el itt a csata, nem tudom! . . . Tán még most is tart!... Tán itt is föltámadtak az emberek, hogy akik nappal meghaltak, éjjel tovább harcoljanak!?. . . Vagy – hogy még egy csodával több legyen – itt meg sem haltak, csak harcoltak! ... Nem tudom!... Csak azt tudom, hogy egyszer imádkoztak a St. Gabrielen!... A magyar király levette a sapkáját és imádkozott azokért, kik érte és értünk ott meghaltak! . . . Meg azt is hiszem, hogy azóta nagyon sokat imádkoztak a sanctgabrielei hősökért! . . . Debrecenben is! ...

A PIHENÉS.

Az a négy zászlóalj, mely az első vonalból augusztus 25-én az erdőbe vonult pihenni, a következőkép helyezkedett el: Az 1. zászlóalj az 560-as magaslatra került, a 2. a S veti Ambrosra, a 3. az 555-ös pontra, a 4. az 503-asra. Az ezredparancsnokság az 560-as kavernáját foglalta el.

Századom, a többi századokhoz hasonlóan, deszka-bódékba került, nekem és tisztjeimnek egy félkör alakú vaslemezzel borított kaliba lett az otthonom. Négyen fértünk el benne. Hufnagel, Fischer, Gombácsy hadnagyok, meg jómagam. Negyedik tisztem Rónai Soma volt, aki a fiatalok tömegszállításán volt kénytelen éjjeleit eltölteni, nappal bevetük őt a közös asztaltársaságba, mely a hullámlemez előtt tanyázott. Amikor a nap sütött, igen kellemes hely volt a hullámlemez alja, de ha az eső esett, nem volt nehéz melegebb helyet elképzelni nála! . . . Fáztunk! ... Az első éjszaka még nem vettük észre ezt a tulajdonságát, akkor még boldogok voltunk, hogy pihenhetünk.

Minekutána századparancsnoki jogomnál fogva kijelöltem azt az ágyat, melyen aludni szándékoztam, legényem frissen tépett faleveleket szórt az ágyra, leterítette egy pokróccal, a pokrócra rátett egy kis párnát, a kis párnára rátettem a fejemet és elaludtam olyan gyorsan, hogy még jó éjszakát sem érkeztem kívánni velem egy sorson élt bajtársaimnak. Aludtam, mint aki hat nap és hat éjszaka nem aludt, mint aki pótolni szeretne volna most mind a hatot! . . .

A tizenöt nap kemény küzdelmet tizenöt napos pihenő követte. Az augusztusi hőségben oly jól esett az erdei hűvös! ... Néha eső is esett, utána még jobb volt a fenyőillat. Szinte bódító volt! ... A száza-

dok innen is munkára mentek. Egyik legfontosabb feladatuk az lett, hogy összegyűjtötték a harctéren szétszórt felszerelési cikkeket.

A fiatalok hangos mulatozást rendeztek, mely minket idősebbeket is magával ragadott néhanapján. Két hegedűst kerítettek, s annak hangja mellett énekelték a mögöttes országrész legújabb dalait, kupiét, bohém nótáit. Ha a végére értek – kezdték előlről, s ezzel a sok ismétléssel elérték, hogy az egész zászlóalj megtanulta és velük együtt énekelt.

Mikor a jó kedv hatalmába kerítette az egész erdő lakosságát, ki-tört a dal énekesekkel együtt a fabódéból és megindult a nótás csapat cigányostul éjjelizene-körútra! ... Szegény pihenni vágyó parancsnokok! ... A szolgálati út betartásával először a zászlóalj parancsnokának ablaka alatt állt meg a két szál cigány. Hajnal volt már; Rohling százados frissen ébredt fejét kidugta az ablakon, s ennyit mondott: Jó reggelt, mire a zenés társaság ezt felelte: Jó éjszakát! . . . Szóval kisült, hogy mindenki magának kívánta azt, amire vágyott! ...

Már illett volna véget vetni a nagy mulatozásnak, mikor eszébe jutott a jókedvű társaságnak, hogy ezredparancsnokunk, a kedves, jó „Laci bácsi” augusztus 17-én lett ezredes. Még nem is fejeztük ki neki jókívánságainkat! . . . Adjunk neki is éjjelizenét! ... S megindult a menet az egyetlen kaverna felé, megállt annak bejáratánál, s elhúzatta az ezredes úr tiszteletére a legszebb magyar nótákat! . . . Akkor hazamentünk! . . . Csend lett. A hullámlemez alja betakart, a fiatalság úgy tett, mintha megfogadná szavam, elindult hazafelé! . . . Hajnali álom kezdett szállni szemeimre; hallottam, hogy ajtóm előtt mozgolódás van. Suttogás, s utána a másfél cigány elkezdte húzni az én nótámat:

A falub¹ muzsikálnak ...

Muzsikálnak egy kis lánynak ...

A PLENSKI-BARLANG ÉS VIDÉKE.

A 17. hadosztály déli szárnya Kostanievicára támaszkodott. A 363-as magaslat és ezen község helye (mert Kostanievicának csak a helye volt már meg!) között egy 3–400 méter széles lapály volt, melynek neve: Plenski. Ugyancsak Plenski a neve annak a hegynek, mely ezen lapály mögött emelkedett s az előtte fekvő völgyön uralkodott. A Plenski-hegy éppen olyan tartalék-otthon volt, mint a Névtelen-csúcs meg a Golnek. Itt dandártartalék székelt, s ennek a tartaléknak volt az egész hadosztály körzetében a legkényelmesebb helye.

A Karszt barlangokban nem szegény. A mészkőalakulat alkalmas

talajszínalatti üregek kialakulására, s a vízben szegény területen elég gyakori a földalatti üregképződmény. Amely barlang a harctér keretébe esett, azt bizony besorozták hadi szolgálatra! ... Katonaságot raktak bele. Annak a barlangnak neve, mely a Plenski-hegyen van: Lujza-barlang, de röviden csak Plenskinnek hívjuk. Berendezése nagyjában olyan, mint egy malomé. Több emelet egymás felett, mind fából, deszkából. Hengeralakú, s átmérője 15 és 20 méter közt váltakozik. Olyan” mint egy nagy kút. Eredetileg a tetején volt nyílása, de azt betömték, csak egy félméteres szellőztetőlyukat hagytak rajta. Oldalán csináltak hozzá két bejáratot. Vagy húsz lépcsőn jut le az ember a legfelső emeletre. Erről még kétemeletnyire lehet lefelé menni. A többi része üresen maradt.

A barlang villannyal van világítva. A dinamó, mely az áramot szolgáltatja, ott van a barlangban. Ez a világítás maga megéri, hogy az ember a barlangot többre értékelje az összes kavernáknál. Minden tisztnek külön kis fürkéje van, benne ágy és villanylámpa. Fronton – fejedelmi lakás! . . .

Ezen fejedelmi lakásokkal ellátott barlang mellett még két kaverna is volt a Plenski-magaslaton. Ezt a két kavernát egy század foglalta el. Nem azért volt itt egy század, mintha a barlangban nem lett volna számára hely, hanem mert az itteni dandártartalék egy századának kellett ellátni a biztosító- és jelző-szolgálatot. Ezt a szolgálatot pedig a barlangból nem lehetett ellátni. A barlang nagyon lent feküdt, egészen a hegy lábánál, ahonnan nem lehetett hátrafelé jeleket adni és nem lehetett a Plenski-hegyet megszállva tartani.

A barlangban jó volt lakni, de ha valamit látni is akart az ember, akkor ki kellett belőle jönni és fel kellett menni a hegy oldalába, oda, arra a tájra, ahol most az én századom van és onnan kellett szétnézni a vidéken. Innen érdekes dolgokat lehetett látni.

A legközelebbi falu, melynek romjai feltűnnek, alig félkilométerre van az első vonal mögött: *Novelo*. Még nem tűnt el úgy a föld színéről, mint *Kostanievica*, de már nincs meg minden háznak mind a négy fala, tető pedig csak némelyiken akad. A dirib-darab kövek, melyek az omladozó falakról lehullanak, egészen elöntik a házak udvarát, csak egy fa vagy egy ciszterna szája áll még épen, ameddig bele nem csap egy nehéz gránát. Mert a digó haragszik *Novelóra*. Mindennap lövi. Még olyan csendes időben is, mint amilyen most van, minden este lead rá vagy ötven gránátot. Mégpedig nem is könnyűt! . . . Szegény kis *Novelo*, olyan nagyokat csapnak rajta azok a nehéz gránátok, hogy még a föld is meggörnyed alattuk.

A lövedékek, melyek *Novelóra* hullanak, a *Plenskin* mennek keresztül. Van olyan is, melynek alacsonyra szabták meg a pályáját,

ez beleütközik a hegy tetejébe, apró köveket és izzó vasszilánkokat szórva a mi kavernánk bejáratára! . . . Bár veszélyes a kaverna bejáratában ácsorogni, mégis kiállók minden este és figyelem a lövedékek útját és hatását. Lehet hallani, hogy kilövik, kísérni lehet, amint keresztülszív rajtunk és látni lehet, amikor levágódik! . . .

Egy este feltűnően sok döglött gránátot lőtt a digó! . . . (Döglött gránátoknak neveztük azt, amelyik nem robbant, hanem épen esett le a talajra!) Mondom, egy este feltűnően sok volt a Novelóra küldött döglött gránát! . . . Kint álltam a kaverna szájában és figyeltem az olasz ágyúkat. Hallottam az elsütés hangját, hallottam a lövedék röpülését és mikor levágódott, hallottam a tompa zuhanást, de nem láttam a robbanás jelét, a jellegzetes füst- és talajfelcsapódást! . . . Örömmel biztattam magamban az olasz tüzért, hogy csak rajta, küldözgesse szépszámú gránátjait, azoktól bizony akár sétálni is lehet Novelón és környékén.

Másnap reggel telefonon arról értesít a zászlóaljparancsnokság, hogy tegnap este nyolc és tíz óra között a digó gázgránáttal lőtte Novelo falut és környékét. A gáz sok emberünket és málnásállatunkat megölt. Egyben felvilágosít, hogy a gázgránát lecsapódó hangja tompa, zuhánásszerű, mely távolról a nem robbant lövedék hangjának benyomását kelti. Mihez tartás végett tudomására kell hozni a század minden tagjának, hogy az első ilyen gránát észrevételekor mindenki vegye fel a gázálcot és igyekezzék arról a vidékről, ahol ilyen gránátok lecsapnak, eltávozni. Ugyanakkor a Trieszti-dolinát is gránáttűz alá vette a digó, ott is több ember lett a gázmérgezés áldozata. Ugyancsak közlik telefonon, hogy a gáztámadás megtorlására tüzérységünk ma este gázbombákkal lövi a Fajti-Hrib mögötti olasz állásokat!

Ezen felvilágosítás után már nem gondoltam örömmel arra a biztatásra, melyet magamban az olasz tüzérységnek küldtem! Nem döglött gránátok voltak azok, melyeket én annak véltem, hanem még veszedelmesebbek, mint a robbanó gránátok, gázbombák, melyek biztosabban ölnek, mint szilánkot és kötörmeléket szóró testvéreik! ...

*

Novelo mögött, légvonalban talán két kilométerre attól a ponttól, ahonnan a vidéket nézzük, láthatók egy másik községnek romjai. Ez a község *Temnica*. Nevével már többször találkoztunk. Egyik végpontja annak az útnak, mely a Mörser-dolina mellett vezet a Wip-pach völgyében levő Ranziano községbe. Az út, melyet Temnica-Ranziano közötti szerpentinnek neveztünk, fontos szerepet játszott addigi életünkben. Ezen az úton kellett menni a Kopecre, a 378-as és

363-as magaslaton levő állásokba, a Golnekre meg a Névtelen-hegyre. Ilyenkor magát Temnica községet nem érintettük; ha az est homálya vagy az éj sötétje megengedte, messziről láttuk, legtöbbször csak emlegettük. A szerpentinút ugyanis néhány száz méterrel a község előtt kiágazik abból az útból, mely Lipárról jövet Temnicán és Novelón keresztül Kostanievicára vezet. Ezen az országúton a tőlünk balra levő hadosztály emberei jártak. Ebben az időben a 41-es honvédhadosztályt alkotó 12-es, 20-as, 31-es és 32-es honvédek! . . .

Ezek a honvédek közelről láthatták Temnicát, keresztül is mentek rajta. Nekünk be kellett érni azzal, hogy messziről nézzük, a Plenski-magaslatról, vagy a Sveti-Ambros oldaláról. Mindkét helyről szép látványt nyújtott. Az igazi háborús pusztulás borzasztóan szép panorámáját mutatta a község. Míg Kostanievicának csak a helye volt meg, Novelo házikóinak csak a falai álltak, *Temnicán* itt-ott még tető is volt a házakon. Épen maradt kémény is bizonyította, hogy valamikor emberek lakták, sőt a templom falai is meséltek arról, hogy itt nemcsak a test talált fedélre, hanem a lélek is! . . . Ablak is akadt a házakon, nem csupán gránátlyuk, aki nagyon kereste, megláthatta, hogy hol sétáltak valamikor a falu „szépei”, hol volt a piac, a község-háza stb. Igaz, hogy mindez csak volt, de mégse veszett úgy a múltba, hogy a semmi jelezze nyomát! . . .

Sok öreg gránát vágott már bele Temnicába, de még sok gránát-nak kell belecsapni, hogy Kostanievica sorsa beteljesedjék rajta! . . . Hogy ne maradjon belőle semmi! . . .

A GALAMBPOSTA.

... Hogyan is mondtam a „Megfigyelőhelyen” című fejezet elején? – Hogy a világítótorony aljában is sötét van! . . . Ezt a japán közmondást itt megint idézhetném. Arról szoltam ugyanis a megelőző lapon, hogy mit lehet látni a Plenski-magaslat oldaláról, ha visszafelé, a mögöttes országrész felé néz az ember. Látni lehet Novelót és Temnicát! . . . Ezeknek rommá lőtt falain kívül látni lehet még a Névtelen-hegyet, az erdőt, s ha valakinek nagyon jó szeme van, látja talán még Budapestet is! ... De ehhez már nagyon jó szem kell! Olyan, amilyen nem az emberi homlok alatt van párosával, hanem amilyen az ember kebelében dobog – magányosan! . . .

Lelki szemekkel nagyon messzire lehet innen látni, de azt nem olyan egyszerű leírni! . . . Maradjunk tehát a testi szemeknél, nézzünk azokkal, de ne messzire, nézzünk csak közelre, nézzük meg, mi történik ott, ahol állunk, mondjuk a – világítótorony aljában! . . .

Most az egyszer nem gránát csap le, nem is akna robban, most valami kellemesebb, barátságosabb látnivaló lesz. . . . Kalitkát hoznak, szép nagy fakalitkát. Akkorát, amekkorában otthon egy pár gerlice lakik fészkestül, mindenestül. A kalitkában három galamb. Ragyogó tollú, piroscsőrű, kicsit szepegő három állatocska. A kalitkát leteszik egy kis asztalkára, mely mellett Gombácsy hadnagy ül. Őt nem érdeklik a galambok, ő már sokszor látta őket. Egy kis füzetet vesz elő, mely alig három centiméter széles és vagy tíz centiméter hosszú hártya-vékonyaságú lapokból van összefűzve. Kitép belőle egy lapot, megszámozza, ráírja a helyet, ahonnan indítja, s ezt az egy szót: Próbarepülés. Összehajtja a papírt olyan vékonyra és rövidre, mint egy fél gyufaszál, belecsúsztatja egy apró pléhtokocskába, leköti. A vékony kötözörsinórt aztán egy a kalitkából kivett szívdobogós galamb lábához erősíti. Két kezébe veszi a kis galambot, ránéz, arcához simogatja, szereti, becézi, szól hozzá, úgymint akik nézzük, szeretnénk kivenni a kezéből, azután magasra lódítja, hogy a galamb azt se tudja, hova esik, ijedtében szárnyával csapkodni kezd, felemelkedik, kanyarog, játszik, örül, elszáll messzire, a tenger felé, majd Novelón túl irányt változtat s Temnicán, az erdőn és mindenem keresztül, három perc múlva St. Danielben van. Onnan átszáll Kobdilba, bebújik a dúcba, ahol megfogják, leveszik lábáról a pléhtokot, pléhtokból kiveszik az írást és tudomásul veszik, hogy a galamb megtette kötelességét! ... Most csak ezt, más alkalommal jelenti azt, hogy a digó bent van a 19-es számú árokérszben, azután meg azt, hogy kivertük belőle! . . .

A galambnak hírszolgálatra való alkalmazása a történelemből ismeretes. Nem csupán nálunk volt galambposta, volt az olaszoknál is. A 11. Isonzó-csatában, a 363-as magaslaton elfogott olaszok közt volt egy, akinek kalitka volt a hátán, benne három galamb. Elfogtuk a galambokat is az olasszal együtt.

A német hadseregben a kutyát is befogták hírvivő szolgálatra. Pergőtűzben a kutya vitte a jelentéseket hátra, a parancsnokságokhoz!

A JELZŐÁLLOMÁS.

A Plenski-magaslatnak az a pontja, ahonnan a környéket be lehetett látni, ahonnan a hírvivő galambokat útnakindították, a jelzőállomás volt. Berendezése igen egyszerű. Egy rövid rúdra tűzhető két tábla, melynek három oldala különböző színűre van festve. Egy lapja fehér, a másik piros, a harmadik zöld! ... A fehér tábla azt jelezte, hogy a fronton csend van, a piros azt adta hírül, hogy támad az ellenség, a tüzérség adjon zárótűzet, a zöld pedig azt, hogy tüzérségünk saját állá-

sunkat lövi!. . . Ezt a jelzőállomást állandóan szem előtt tartotta a Névtelen-hegy megfigyelője, s jelentette tovább, hogy mit kíván az első vonal.

A táblák közül többnyire a fehér volt kitűzve. Nem mintha állandóan csend lett volna a fronton, hanem mert ellenséges támadás esetén úgysem lehetett a portól és füsttől látni, tehát nem is volt sok értelme a jelzőtáblának. Ilyenkor világító rakétákkal adtak jelt, ugyancsak a liárom imént említett szín alkalmazásával.

Éjjel, mikor a táblát nem lehetett látni, egy a tábla elé állított lámpával adtak jelt hátrafelé. A lámpa színe ugyancsak hármás lehetett.

Jelzőállomás sok volt a fronton. Minden zászlóaljparancsnokság székhelyén volt ilyen tábla, ami már azért is jó volt, mert e megfigyelő oda irányította figyelmét, ahol a parancsnokság székelt. A jelzőállomás és a megfigyelőhely egymást kölcsönösen kiegészítették. Értették egymást. Aki megfigyelő volt, azt tették jelzőállomásra, mint ahogy az én itteni írásomból is kiviláglik, hogy mind a két helyen Gombácsy hadnaggyal találkoztunk.

A jelzőállomásról ezen állandó jelzéseken kívül időnkint Morsejelekkel jelentéseket is adtak le. Nappal zászlócskákkal, éjjel erősfényű lámpákkal.

Pergőtűzben azonban a jelzőállomás munkája a legcsekélyebbre zsugorodott. Életveszélyes volt kiállni a hegy oldalába és hosszú jelentést betűjelekkel továbbítani. Éppen amikor legnagyobb szükség lett volna a jelzőállomásra, akkor vált be legkevésbé.

Ha a mögöttes parancsnokság nem kapott kellő időben jelentést az első vonalból, kénytelen volt hírszerző-járórt kiküldeni. Így volt most a 11. Isonzó-csatában is. Augusztus 19-én délig az ezredparancsnokság csak annyit tudott, hogy pergőtűz van. Akkor kiküldött egy tisztijárórt, s az mondta el azután, mikor visszament, hogy bizony támadott is az olasz gyalogság és szerencsésen kivertük az állásból.

Legbiztosabb híreket mégis csak a küldöncök vitték. A 10. Isonzó-csatában ezek a küldöncök nagyszerűen beváltak, már a 11-ikben ezek tevékenységében is mutatkozott hézag!... Igaz, hogy az olasz tüzérség all. csatában sokkal hevesebben működött, mint a 10-ikben.

KOSTANIEVICA MELLETT.

Szeptember 23-án utoljára váltottuk le a 43-asokat. Még akkor, mikor ez a váltás történt, nem tudtuk, hogy búcsút fogunk mondani annak a harctérnek, melyen kerek két esztendeje védelmeztük az Osztrák-Magyar Monarchián belül – hazánkat! ... Ekkor még csak

az volt a bizonyos, hogy tíz-tizenöt, esetleg húsz nap elteltével elmegyünk hátra, valahová a front mögé! . . . Valahová! . . . Hogy hova, azon nem volt érdemes gondolkozni. Fölösleges munkát nem szeretünk végezni!...

Most, mikor a múlt a maga nagy egészében áll előttem, mikor a háborús események tarlóján emlékkalászokat szedni járok, előre elárulom, hogy ez volt az utolsó állásidőszak a Karszton! . . .

Ez az utolsó állásperiódus sokban hasonlít ahhoz az elsőhöz, melyet itt töltöttem az ezrednél, melyet ugyanezekben az árkokban éltem keresztül. De sokban különbözik is attól a márciusi első tíz naptól. A hasonlóság abban nyilvánul, hogy akkor is csend volt, most is csend van. A különbség pedig abból áll, hogy akkor a hadosztály jobb szárnyán voltam, most pedig a bal szélén vagyok. Akkor még két Isonzómenti csata eshetősége leselkedett felém, ma ugyanannak emléke él szívemben. Akkor tavasz volt, most ősze fordult az idő! . . . Őszi volt nemcsak a táj, őszi volt a hangulat is! ... Harminchathónapi harctéri szolgálat van mögöttem, olyan harminchat hónap, mely felér harminc esztendővel! . . . Ennyit öregedtem! . . . Gondolkozásom, érzésvilágom ennyire megváltozott! . . .

Olyan nagy esemény, mely érdemes volna arra, hogy történelmi lapokat töltsék meg vele, ez alatt a tíz nap alatt nem történt! ... Apró, kicsinyes – igen. A világrengető nagy csaták után álljon most itt az az apróság, mely talán éppen olyan fontossá vált hatásában, mint azok a véres ütközetek, melyektől a háború eredményét függővé tették.

A nyári hónapokban feltűnően rosszabbodott a legénység kosztja. A szárított zöldség-leves mellett a hús alig észrevehető kis adagokban szerepelt, a feketekávé pedig nem érdemelte meg nevének második részét. Csupán a kenyér volt az, mely, ha mennyiségileg csökkent is, minőségben megjárta. A 11. csatától kezdve minden este ott voltam a koszt szétosztásánál és személyesen győződtem meg annak minőségéről és mennyiségéről. Megállapítottam minden nap, hogy gyenge és kevés! . . . Embereimtől beszélgetés közben megtudtam, hogy nincsenek megalégedve az ellátással. Többször éhesek, mint jóllakottak. Segíteni nem tudtam a dolgon, de legalább tudtam, hogy a koszt nem elégíti ki az embereimet.

Most, hogy állásban voltunk, egy este különösen rossz kosztot küldtek fel. A kávé penészes volt, a bor pedig, mely elég ritkán jelent meg, oly ízetlen volt, hogy valamelyik baka azt találta rá mondani, hogy otthon különbbel hizlalják a disznókat! . . . Beszoltam a zászlóaljhoz telefonon, hogy a legénység ételme élvezhetetlen. Tettem ezt abban a hitben, hogy jelentésemet a zászlóaljparancsnokság továbbítja az ezredhez, innen eljuthat a dandárhoz, s a hadosztálynál már

majd csak tesznek valamit, hogy akár a mennyiség, akár a minőség megváltozzék!

Az események későbbi folyása azt igazolja, hogy a zászlóalj jelentésemet nem továbbította. Úgy látszik arra gondolt, hogy a jelentéssel nem javul meg a koszt.

Másnap meglátogatott bennünket a dandárparancsnok, *Kirschhofer* ezredes. Jelezve jövetelét, de az első vonalba nem jött ki, hanem behívatott minket, első vonalbeli századparancsnokokat a zászlóaljparancsnoksághoz. Néhány kérdést intézett hozzánk. Milyen a szolgálat az első vonalban? . . . Milyenek a kavernák? . . . Feleltünk neki a lényeknek megfelelőleg. – No, és milyen a koszt? – kérdezte. Mivel éppen előző nap jelentettem a zászlóalj parancsnokának, hogy a koszt milyen, erre a kérdésre Rochlitzer őrnagy válaszolt, mondván: Gyenge. – Gyenge, vagy rossz? – kérdezte a brigadéros. Erre én feleltem ezekkel a szavakkal: Azt mondták az este az embereim, hogy ezzel a kosztal kár volt megterhelni a málhásállatokat. (Azt a másik, erősebb megjegyzést nem akartam megmondani.)

A brigadéros, aki a beszélgetés egész ideje alatt egy kövön ült a Bandi-dolina szélén, mi meg mellette, ugyancsak kövön ültünk, erre a jelentésre fölállt, kezet fogott velünk és elindult hazafelé. Rochlitzer őrnagy otthon maradt, mi századparancsnokok pedig elindultunk századunk körletébe. A látogatás be volt fejezve.

Végigmentem a tisztára kisöpört, mésszel frissen behintett árkon, s tudomására adtam századomnak, hogy a bemondott látogatás megtörtént, folyhat a megszokott munka tovább. A megfigyelő őrszem nézett előre, az ügyeletes altiszt járta az árkot, az ügyeletes tiszt pedig bejött hozzám a századparancsnoki kavernába – beszélgetni. Csend volt, s csendes időben nappal elég, ha minden két órában egyszer járja végig az ügyeletes az állásokat. A többi időt el lehet beszélgetni! . . . Beszélgetni pedig a századparancsnoki kavernában lehet legjobban.

Délután hívnak a telefonhoz. Moser hadnagy szól, hogy délután 4 órakor legyek a zászlóaljparancsnokságon. Helyes – gondoltam –, Rochlitzer őrnagy úr bizonyosan el akar egy kicsit beszélgetni. Háromnegyed négykor kezembe vettem a botomat, nyakamba akasztottam a gázálarcomat és egy küldönc kíséretében elmentem a zászlóaljparancsnokságra. Pontosan 4 órakor érkeztem. Rochlitzer őrnagy kavernája legmélyén fogad. Leültet és megmondja, miért hívott. Délelőtt, mikor a brigadéros innen elment, útközben betért az ezredparancsnoksághoz és megmondta, hogy mit hallott tőlünk. Hogy mi azt jelentettük neki, hogy rossz a koszt. Ezért a brigadéros előtt tett nyilatkozatért dorgálásba részesíti az ezredparancsnok azokat, akik a nyilatkozatot tették. Mert – mondja az írás – az nem járja, hogy egy századparancsnok

egyenesen a brigadérosnak jelentsen valamit, amit szolgálati úton az ezredparancsnokságnak nem jelentett. Az sem járja, hogy olyasmit jelentsenek a brigadérosnak, amin az úgy sem tud segíteni. Az ezredparancsnokság az ilyen fecsegést eltiltja s megparancsolja, hogy ezen túl minden századparancsnok írásban jelentse, hogy milyen a koszt.

Rochlitzer őrnagy az írást ideadta nekem, hogy adjak rá írásban nyilatkozatot. Hazamentem és ráírtam egy jelentőblokk lapjára, hogy panaszt emelek azért, mert az ezredparancsnokság az én kijelentésemet, melyet a brigadéros hozzám intézett kérdésére tettem, fecsegésnek minősíti. Egyébként minden szavam igaz. Ha kell, ideírom azt a kijelentést, melyet embereim tettek: Otthon különbel hizlalják a disznókat! ... Hozzátettem, hogy előző este jelentettem a zászlóaljparancsnokságnak, hogy rossz a koszt, az után a jelentés után nem mondtam a brigadérosnak, hogy a koszt jó! . . . Ha mindezek után szavaim igaz voltához szó fér, kérdezzék meg a brigadérost, hogy a fecsegés, vagy az őszinte nyilatkozat benyomását tették-e őrá azok a szavak, melyeket kérdésére adtunk?...

Mellékeltem mindjárt az aznap esti jelentést a kosztról és jelenttem, hogy a szárított főzelék homokos, úgy csikorog az ember foga alatt, hogy a hideg szaladgál a hátán! ... Mindezt beküldtem a zászlóaljparancsnokságnak, Rochlitzer őrnagynak.

Rochlitzer a maga részéről külön nyilatkozatot adott be, s most már egész iratsomó ment az ezredhez. Másnap délelőtt visszajött az iratsomó az ezredparancsnokság új válaszával. Ebben az állt, hogy Rochlitzer őrnagy helytelenül cselekedett, amikor a hozzáintézett iratot kiadta századparancsnokának. Helytelen dolog az, hogy bár az ezredparancsnokság irata nem vádol senkit személyesen, mégis személyes nyilatkozat érkezik be. Figyelmezteti az ezred parancsnoka a zászlóaljparancsnokot és megparancsolja neki, hogy figyelmeztesse a századparancsnokokat, hogy eljárásukat a maga egészében helyteleníti, s ezzel a maga részéről az ügyet elintézte. Csak még tudomására hozza az érdekelteknek, hogy panaszjogaik érvényesítésében nem áll útjukban! ... Panaszukat az ezredparancsnokság föllebbvalójához, a brigadéroshoz szolgálati úton beadhatják!...

Rochlitzer is, magam is örültünk, hogy a nyakunkba akasztott ügy elintézést nyert! ... Kinek van kedve panaszkodni azért, mert megmondta azt, ami igaz? ... Hogy betörjön a feje? ... Közel voltunk hozzá!

Ment a jelentés minden este minden századtól az ezredparancsnoksághoz, hogy a menázi jó és elég, vagy a menázi elég jó, vagy – a menázi kielégítő, de azt nem mondta többet senki, hogy a menázi

rossz és kevés! . . . Ezt csak tudta mindenki, az ezredestől kezdve az utolsó bakáig! . . .

Ez volt az a kicsi, vagy mondjuk kicsinyes esemény, mely utolsó fronti időszakunk alatt történt. Világrengető csaták, pergőtüzes offenzívák, merész Fajti-vállalkozások mellett ez a kicsiség szerényen húzódik meg a Karszt-fronti események krónikájának végső lapjain, ... A háború negyedik esztendejének elején ez volt a – szomorú valóság! . . .

Egy szép napon, szeptember utolsó napjainak valamelyikén, a telefonisták alázatosan jelentették, hogy lebontják a vezetéket és bevonulnak az ezredparancsnoksághoz. – Jól teszitek – mondom nekik tréfásan, legalább nem titá-táztok itt a fülembé. De hát mi lesz a jelentésekkel? . . . Ezután minden apróságot küldönc útján jelentsek a zászlóaljparancsnokságnak? . . .

Este megérkezik a menázi. A róla szóló bizonyítvány készen várja: . . . elég jó! . . . A számvevő altiszt hozza a felvételező könyvet, kijött vele a század kutyája is, a Pufi! . . . Nagy az öröm.

— Mi újság? – kérdem.

— Semmi – feleli Huszár őrmester.

— Mikor lesz leváltás?

— Nem hallani felőle semmit! . . .

— Ugyan, hozzon már valami jó szakácsparancsot! . . . Most már a telefont is elviszik, egészen megsüketülünk itt! . . .

— Igen, főhadnagy, úr a telefonról jut eszembe – indul neki a beszédnek Huszár – tetszik tudni, hogy miért bontják le a telefont? . . .

— Bizonyosan azért, hogy takarékoskodjanak a dróttal és több embert telessenek az első vonalba – mondom.

— Nem a! . . . Úgy hallatszik, hogy offenzívát kezdünk! . . .

— Ugyan, mit beszél! . . . Ezzel a menázssival akar maga offenzívát kezdeni? . . .

— Éppen azért kezdünk offenzívát – erősködik Huszár –, hogy jobb legyen a koszt! . . . Különben – teszi hozzá – nem tudom, csak úgy hallom.

— Hát tudja mit – fejeztem be a beszélgetést –, halljon valami jobbat és ha legközelebb kijön, hagyja otthon a Pufit! . . . Érti? Nem való ide kutya! . . . Kutya csak hátra való! . . . Még majd elugatja itt magát és idelő a digó! . . . Akkor a Pufi elszalad, mi meg ittmaradunk.

— Már két este visszazavartam Lipáról, most is elűztem, de egyszer csak megint ott volt mellettem. Muszáj lesz legközelebb megkötni, ha kijövök.

- Ha kiosztották a menázsit, induljanak Pufistul! . . .
- igenis, főhadnagy úr! . . . Jó éjt kívánok! ... Pufi, gyere! ...
- Jó éjszakát! . . . Pufi, kifelél! . . .

Egyedül maradtam kis deszka-bódémban! . . .

Ez az ember mond valamit! . . . Ennek az őrmesternek igaza lehet! . . . Nagyon valószínű, hogy a telefonvezetékét nem azért szerelték le, hogy a századoknál két-három emberrel több legyen, inkább más oka lesz annak! . . . Offenzíva? . . . Nem hiszem! ... Az Isonzó partján nem lesznek jobb állásaink, mint itt vannak. Itt legalább fel tudjuk tartóztatni az olasz hadsereget, de hogy ez lent, az Isonzónál sikerül-e, nem bizonyos! . . . Majd elválik nemsokára! . . .

Szeptember 30-án „levelet” hozott a küldönc a zászlóaljparancsnokságtól. Fölbontom, s nem kis megrökönyödésemre az van benne, hogy ma este felváltanak bennünket. Az első zászlóalj lemegy Skrbínára! ... A többi az erdőben marad.

Erre nem voltunk elkészülve! . . . Máskor huszonnégy órával előbb tudatták velünk, hogy felváltás lesz, most alig két órával az indulás előtt tudjuk meg, hogy búcsút mondunk Kostanievica határának!...

A felváltás nem ment nagy szertartással. Mindenki tudta dolgát, megtette, s félóra múlva vártuk a 43-asokat. A 39-es baka hamar végzett ezekkel az oláh bakákkal. Bár nagyon jól tudta, hogy kik és mik, ha találkozott velük, megkérdezte: Káré regiment? . . . Ami azt jelenti, hogy hányas ezred?! ... A 43-asok erre azt felelték: patrudeceti tri, ami meg azt jelenti, hogy negyvenhárom. Ezzel készen voltak mind a ketten. Éjjel volt, sötét volt, egymást sose látták, többet nem is akartak beszélgetni. Az egyik ezred jött, a másik ment. Az árokban összetalálkoztak. Ilyenkor az egyik ember oldalba ütötte a másikat, amivel azt akarta jelezni, hogy szűk az árok, nem férnek egymás mellett. Mikor aztán vége lett a felváltásnak, az első félórán mindkét ezrednél arról folyt a beszéd, hogy ki hány bakatársat ütött oldalba. Azokról az ütésekről, melyeket kapott, mindenki hallgatott! . . .

KÉSZÜLŐDÉS AZ OFFENZÍVÁRA.

Valamikor réges-régen azt mondta egy osztrák hadvezér, hogy a háborúhoz három dolog kell. Először pénz, másodszer pénz és harmadszor is pénz. Ez igaz. De ezen háromszor kimondott egy kelléken kívül kell még a háborúhoz másik három dolog is, amit úgy hívnak, hogy kenyér, ágyú, meg út!... S nem tudom, a mostani háborúhoz nem jobban kellett-e ez az utóbbi három dolog, mint az első!... A harctereken kifejtett működésnek legalább a kenyér, az ágyú és az

út volt a főkelléke. A kenyér táplálta, az ágyú meg pusztította az embereket, ezek egymáshoz úton jutottak el. Mentül több táplálék önmagunknak, minél nagyobb pusztulás ellenségeinknek, ez a harctéri működés célja. Amely hadsereg jól volt táplálva és sok veszteséget tudott okozni az ellenségnek, az győztesnek érezte magát.

Amint már megelőző fejezetben megemlítettem, a mi hadseregünk 1917 szeptemberében nem mondhatta önmagáról, hogy jól van táplálva. Nem érezhette sem a közember, sem a tisztje, de még a magasabb rangú parancsnokok sem, hogy hadseregünk ellátása megfelelő. Kosztunk nem volt jó! . . . Sok volt közöttünk az éhes ember. S ennek az éhes embernek a hangját is lehetett hallani.

Okozunk-e elegendő veszteséget ellenségeinknek? ... Az esztendő folyamán két offenzívát állottunk ki. A második támadás az elsőt felülmúlta. Az ellenség hevesebben támadott, s a támadást alaposabban előkészítette. Ügy látszik tehát, hogy ellenségünk ereje nem fogyott, hanem szaporodott. Nekünk viszont nagy veszteségeink voltak. Sok emberünk odaveszett, még több elgyengült, a rossz koszt következtében veszített erejéből. Még az emberanyagot elő tudtuk volna teremteni, de az erőt nem bírtuk a kellő színvonalon tartani.

Az 1917. esztendő végén a háborús serpenyőbe nem voltunk képesek beledobni azt a két kelléket, mely minden hadsereg feladata, végcélja: jól táplálni a saját hadsereget és sok veszteséget okozni az ellenfélnek! ... Okozunk ugyan elegendő veszteséget, de nem tápláltuk elég jól a magunk hadseregét.

Hogy már most a megbillent egyensúlyt helyreállítsuk, ki kellett lépünk az évek óta követett passzív helyzetből. Nem állhatunk még két esztendeig a Karszt-fennsíkon és nem várhatunk arra, hogy ellenségeink ereje tovább növekedjék, a mienk pedig fogyjon, mert akkor bizonyosan elveszítjük a háborút! . . . Veszteséget kellett okozni ellenfeleinknek, s táplálékhoz kellett juttatni önmagunkat! . . . Meg kellett verni a dígót és jól kellett táplálni a magunk embereit. Meg kellett kezdeni a kenyér-offenzívát! . . .

Mi is a mostani háború másik főkelléke? ... Az ágyú! . . . Igen, az ágyú és ami ahhoz hozzátartozik, a lőszer! . . . Sok ágyú és sok-sok muníció! ... Ez indult most az olasz frontra mérhetetlen sok! . . . Minden vonaton ágyút vittek, minden úton ágyút húztak és minden kocsin löszert szállítottak! . . .

A Karszt útjai nem voltak rosszak. Kőből álló országban nem nehéz jó útra találni. Kőből volt minden út! Ezeknek ápolása, rendben-tartása nem sok gondot okozott a Karszton működő hadseregeknek. Nem is kellett itt annyit törődni az úttal, mint az északi harctéren, Nem voltak külön útépítő és utat rendben tartó munkásosztatok.

A St. Dánieltől Skrbinára vezető országutat három-négy otthonmaradt asszonynép tartotta rendben, a Minarik mérnök vezetése alatt tevékenykedő katonai munkásosztag pedig néhány kutyafogattal szállította az apró követ az itt-ott mutatkozó gödrökbe. Ha tartalékban levő ezred néhány szakaszát kirendelték útjavításra, jobban esett a bakának, ha elhúzódhatott valamelyik csenevész fenyőfa árnyékába, s ott csapta lábászárán a legyet, még a felügyelő tisztje sem tartotta érdemesnek az útjavítás éppen nem dicsőséget hozó munkáját lelkiismeretesen elvégezni.

Most, hogy zászlóaljunk ismét Skrbinára került, egy századnak az lett a feladata, hogy az évek óta nem javított utat rendbe hozza, de bizony, a jó 39-esek, akik a Fajti-Hrib elfoglalásáért meg az olasz támadás visszaveréséért ismételten dicséretet nyertek, az útjavításért csak csinos dorgálást kaptak.

*

Október hónap 10. napján messzire a front mögé került ezredünk mind a négy zászlóalja. Jakolini, Pótok, Reifenberg és Kobila-Glava lett a négy zászlóalj székhelye. Az első zászlóalj Pótokon és Jakolinin volt, közel ahhoz a Smarje nevű faluhoz, melyben a 10. Isonzó-csata fáradalmait pihentük. A 2. zászlóalj Reifenbergben szállásolódott el, a 3. Kobila-Glaván volt, a 4. Popovits őrnagy utasításai alapján gyakorlatozott. Legkomolyabb munkát a 3. zászlóalj végezte. Ez a zászlóalj volt kiszemelve arra, hogy a meginduló nagy támadásban az ezred élén haladjon, megtámadja az olaszokat. A többi zászlóalj inkább pihent, s így gyűjtött erőt az offenzívához.

Mikor zászlóaljunk megérkezett Pótok községbe, a Wippach völgy gyének festői fekvésű kis falujába, a szüret már megtörtént. A jó újbor már iható volt. A szegény lakosoknak ez volt minden vagyonuk, örömmel adták el a bort, literenként 5 koronáért. De nem is annyira pénzért adták a bort, lisztet kértek érte. Egy kiló lisztért egy liter bort adtak. Átszámítva, 80 fillérért vettük a bor literjét. A lakosoknak nem volt lisztjük, mi meg elküldhettünk a mögöttes országrészbe vásárolni, s ilyenkor 80 filléres legmagasabb áron, úgynevezett maximális áron kaptuk a lisztet. Tisztikonyhánk vásárolt bort lisztért, eladta nekünk a bort literenként négy koronáért, a megmaradó haszonkülönbözetet azután jótékonycélra használtuk föl. Gyarapítottuk vele az ezred özvegy- és árvaalapját! . . .

Tekintettel arra, hogy zászlóaljunk itt a wippachvölgyi kis faluban nem harcszerű kiképzést nyert, hanem csak pihent és a pihenésnek meglehetősen egyforma napimenetét már más alkalommal ismertettem,

úgy gondolom, nem végzek fölösleges munkát, ha néhány percig időzöm a jótékonyág gondolatának és gyakorlásának szép virágokkal díszített kiskapuja előtt. Bemenni nem akarok. Nekem bent a házban kevés a keresnivalóm. Talán el se tudnék odabenn igazodni. Csak az ajtó előtt állok meg, s azt mondom el, amit kívülről láttam! . . .

A *jótékonyág* a mögöttes országrészben együtt indult a háborúval. A harctérre induló katonavonatok megvendégelése, az onnan sebesülten vagy betegen visszajövő katonák etetése és ápolása kötelességszerű feladata volt minden jóra való honpolgárnak, otthonmaradt embernek. Különösen a nők vették ki ezen kezdeti jótékonyág terén a maguk dicső részét! . . .

A háború folyamán kialakult a jótékonyág országos, a katonaságnál az egész Monarchiát felölelő szervezete.

Ami katonai jótékonyági szervezet volt, az vagy egy ezred keretein belül működött, vagy felölelte az egész hadsereget. Egészen kivételes helyet nyert az Isonzó-hadsereg. Ez – már nevével fogva is – olyan alakulat volt, mely elvált a hadsereg többi részétől és külön bánást biztosított magának. Az egyes ezredekben belül megvolt az ezred Özvegy- és Árvaalapja és a Rokkantakat Segélyző Alap. Erre a két alapra adakozott az ezred minden tagja alkalomszerűen. Vagy önkéntes adományokat juttatott ennek a két alapnak, vagy valamely közös mozgalom anyagi eredményét adta oda.

Itt a harctéren az ezred Özvegy- és Árvaalapja részesült támogatásban. A Rokkantalap gyarapítása a pótzászlóalj feladata volt.

Az Isonzó-hadsereg kebelében volt még egy alap, melyre rendszeres gyűjtés folyt ezen hadsereg keretein belül. Ez volt az Isonzó-Alap, melyre minden Isonzó-fronton harcoló katona odaadta havonta kétnapi tábori pótdíját. A baka 20 fillérijét, a tiszt az ő koronáját, az őrnagy, az ezredes, a tábornok a maga pótdíját! . . .

Ezek a jótékonyági mozgalmakon kívül meg-megmozdult a szív ott helyben, ahol éppen tartózkodtunk.

Jakolinin, a 2. század konyhájánál minden ételosztás alkalmával megjelent két kis szöske gyermek. Kisleányok voltak, a falu valamelyik házának árva gyermekei. Kezükben kis drótfogójú evőcsésze volt, ezzel jöttek az ételosztás első pillanatában. Lehet, hogy valamelyik szomszédos ház fala mellől lestek, hogy mikor kezdődik az ételosztás, s mikor elkezdődött, csendesen, félénken odaálltak a kondérok mellé. Csak odaálltak. Nem szóltak semmit. Nem is köszöntek. Talán nem is tudtak! . . . Nem is kértek, talán nem is mertek. Némák voltak. Amíg az embereknek az ételt osztották, csak álltak és vártak. A türelmes várakozás bizonyos nyugalmat ültetett ki arcocskájukra s a nyugalom komollyá tette őket. . . Mikor aztán minden századbeli ember

elvonult a kondér előtt, mikor mindenki megkapta a maga húsát és levesét és a szakács már le akarta zárni a kondér tetejét, akkor egy félénk féllépéssel közelebb húzódott a két kisgyermek, a kisebbik szorosán a nagyobbik mellé bújt és állt! ... És a szakács megmerítette a megmaradt levesben a kanalat (ha még megmerült!) és adott a két drótfogós csészébe egy-egy kanál levest... És a két kis árva úgy ahogy jött – félénk léptekkel – megindult hazafelé! . . . Hogy hol laktak – senki sem tudta! . . . Nem is kereste! . . . Hogy ki várt otthon rájuk – senki se sejtette! . . . Hogy egy szegény özvegy várta őket otthon, azzal nem törődött senki! ... Jutott nekik egy kanál leves, ezt tudta és látta mindenki. Kaptak egy kis meleg ételt, ezért jöttek, – elmehetnek! ...

Hogyan fognak vájjon nagy időknél ezen apró tanúi egykor visszaemlékezni a háborúra? . . . Hogyan fognak egyszer mint anyák meg öreg nénik mesélni olyan kisgyermekeknek, amilyenek most ők maguk, arról a háborúról, mely akkor kezdődött, amikor ők születtek, mely tartott, amikor ők árvák lettek, melyben nagyon sok ember, nagyon sok apa halt meg úgy, mint az ő édesapjuk! . . . Mesélni fognak a katonákról, akik jók voltak, mert nekik enni adtak. Mesélni fognak arról, hogy őket olyan emberek táplálták, akiknek maguknak is alig volt mit enni, akiknek maguknak is kisgyermekük voltak valahol távol – Magyarországon!...

Mikor mi már a világon sem leszünk, ezek a kis árvák még akkor is mesélni fognak és ha találkoznak magyarral, a mi fiainkkal, el fogják azoknak mesélni, amit rólunk tudnak, hogy azok az emberek ... jó emberek voltak!...

A 12-IK ISONZÓ'CSATA.

A „kenyér-offenzívának” nevezett támadásunk ideje elérkezett. Jakolinin átélt pihenők alatt többféle találgatás vetődött fel, igyekeztünk elejtett szavakból, mástól kapott hírekből megállapítani, hogy mikor fogunk támadni és mi lesz a támadásunk célja? A többféle találgatások közül az vált be, mely október 25-re jósolta a támadás megkezdését.

Október 24-én este 11 órakor csapatainknak kijelölt helyükön kellett lenni. Ez volt az utolsó mondata annak a parancsnak, mely aprólékosan megállapította ezredünk minden zászlóaljának helyét és feladatát. A 3. zászlóalj dandártartalék lett a Trieszti-dolinában, a többi három zászlóalj hadosztálytartalék lett a Névtelen-hegyen meg az erdőben.

Az 1. zászlóalj az 555-ös magaslaton állt meg október 24-én este

11 órakor. Ebben az órában az egész hadosztály elhelyezése be volt fejezve. A tüzérség megkezdte működését. Eleinte szépen lassan. Megérkezésünk után aludni tértünk és másnap a Nappal együtt keltünk. Délig nem történt nevezetesség. Rochlitzer őrnagy sorba járta az erdő különböző pontjain elhelyezett tüzérségi megfigyelőket és érdeklődött az eddigi eredmények iránt. Megtudta, hogy német és osztrák-magyar csapatok október 24-én az Isonzó-folyó felső folyásánál, *Flits* és *Karfreit* községeknél áttörték az olasz állásokat, elfoglalták azt a két magaslatot, mely állásaink felett uralkodott, mintegy 15.000 foglyot ejtettek és – nyomulnak előre! . . . Ezekből a hírekből arra következtettünk, hogy mi se maradunk tétlenek, mi se maradunk állva, hanem támadunk és kiverjük a digót állásaiból!...

Ágyúink mind hevesebben okádták a tüzet. A 46. gyalogezred támadása délután négy órára volt kitűzve. El kellett foglalnia a Fajti-Hribet és 500 lépéssel kellett azon túl előnyomulnia. Amikor a 46-os ezred elérte ezt a határt, akkor megáll és mi utána megyünk és átveszszük a szerepét, mi támadjuk tovább az olaszokat.

Nagyon kíváncsi voltam arra a pillanatra, arra a jelenetre, amikor a 46-osok benyomulnak az olasz állásokba. Kiálltam a hegygerincnek wippachvölgyi oldalára, egy olyan tisztásra, ahonnan látni lehetett a Fajti-Hribet, hogy majd onnan nézem a támadást. De bizony nem sokat láttam. A Fajti-Hribtől a Wippach-völgyön keresztül egészen a Monte St. Gábrieléig egy füstben állt minden. Nem látszott se hegy, se erdő, se folyó; legkevésbé látszott a támadás. Egyik kezemben az óra, a másikban a gukker volt pont négy órakor. Néztem a Fajti felé, bele a füstbe. Az ég sötétje ránehezedett a Föld homályára, s elveszett szemem elől a hegy csúcsa. Egyszerre a füst fölé emelkedik egy hatalmas rakéta, mely szökőkút módjára szórta magából a vörös csillagok százait. Ez jel volt; életjel, hogy csapataink fönt vannak a hegyen. Besietek az erdőbe és kíváncsian várom a parancsot, csakúgy, mint minden ember.

Most már magától megy minden. Összeköttetést tartunk a Golnek-hegyen levő csapattal, s amikor majd az elindul, nekünk is indulni kell az ő helyükre! . . . Ide meg egy másik ezred jön, hadtesttartalék.

Este 8 órakor megérkezik a Golnekre küldött híradó, hogy a 43-asok elindultak, öt perc múlva úton van az egész 1. zászlóalj. Az 503-as magaslati ponton keresztül azon az úton haladunk, melyen legelőször mentem állásba. A Golneken a 80-as számú kavernát kellei elfoglalnunk, összevissza rombolt árkokon mentünk keresztül és hosszas tévelygés után értünk kijelölt kavernánkba. Fejünk fölött néhány nehéz gránát zúgott és beleszapódott a kőföldbe. Kínlódásos keresés után rátaláltunk kavernánkra; belebújtunk és pihentünk.

Kint néma csend. Minden hallgat, minden pihen. Olasz foglyok

lepek el a Mörser-dolina környékén a Temnica-Ranziano közötti szerpentint. Annyit máris látunk, hogy támadásunk sikerült, a digón eret vágtunk. Hogy hogyan fog viselkedni, azt még nem sejtjük. Annyi bizonyos, hogy a 46. ezred mélyen az olasz állások mögött állt meg, úgy, ahogy meg volt állapítva.

Az október 26-ról 27-re virradó éjszakát a Golneken töltöttük. Az ellenség nem bántott bennünket. Október 27-e is nyugodtan telt el. Ügy volt, hogy ennek a napnak az estéjén fölváltjuk az első állásban levő 46-osokat. Alkonyatkor jött a parancs: A zászlóalj vonuljon a 464-es magaslatra. Még el sem indultunk, jött a második parancs: Föl a Fajti-Hribre! ... Végül a harmadik, az igazi, mely úgy szólt, hogy meneteljünk a Segeti-tábor helyén keresztül a „Muszka-barlangba”.

Este 8 óra volt. Már sötét. Összelőtt kavernánkból alig tudtunk kimászni. Elvesével botorkáltunk a rommá lőtt árok partján. Akadoztunk. A század eleje már messze jár, a vége még bent van a kavernában. Óvatosan indul mindenki. Ezt már megszoktuk. Csend! . . . Egyetlen lövés sem hallatszik. Szinte hihetetlen! . . . Kostanievica irányában állásainkból néha fehér világító-rakéta száll föl, egyéb életjel nincs. A Károly-úton megállítom a század elejét és várok, mire a vége megérkezik. Az emberek lassan jönnek, egyenkint ereszkednek le a göröngyös hegyoldalról. Mikor mindenki megérkezik, szépen kettes sorba állítom őket, mint a laktanya udvarán szokás. . . . Nagy változás huszonnégy óra leforgása alatt! . . . Tegnap ilyenkor még nehéz olasz gránátok csaptak a Károly-útra, ma kaszányás sorakozó van rajta! . . . Míg embereim leereszkednek – nézem a tájat. Nézem a közvetlen közeli hegyeket, a Golneket, a Névtelent! ... Az esti hold fényében olyan szépek! . . . így, nyugodt hangulattal nézve, szinte gyönyörűek!... Némaságukkal oly sokat beszélnek s kopár oldalukhoz annyi változatos emlék fűződik! . . .

A 363-as és 378-as magaslat közötti lapályon át messzire lehet látni az Isonzó felé! . . . A gyenge holdfény nem világítja ugyan meg annyira a tájat, mint a napsugár, de van valami más, ami jobban foglalkoztat, mintha nappali fény borítaná a vidéket! . . . Tűzijáték van az Isonzó-fronton! ... Fölséges látvány! . . . Görztől az Adriáig, pár száz méternyire egymástól, közel hozzánk és távol tőlünk, végig az Isonzó mentén meg azon túl óriási lángoszlopok villannak meg borzalmas vörös fényvel, éjjeli villámhoz hasonlóan űzve maguk körül a titokzatos sötétséget! ... Mintha száz hordó petróleumot öntöttek volna egy gyufaszálra, úgy lobbannak fel ezek a tűzoszlopok! . . . Eleinte azt hiszem, hogy tűzjelek az olasz hadseregben, csak később jövök rá, hogy ezek robbantások. Kavernákat, raktárakat pusztítanak az olaszok,

hogy ne jussanak ép állapotban a mi kezeinkbe! . . . Messze, nagyon messze, valahol az Isonzón túl, ahonnan még a hang sem ér ide!

A Golnek 80-as kavernájának szájában még hevesen dobogó szí-
vünk megcsendesedik, elnézelődünk, gyönyörködünk, s úgy érezzük
magunkat a Károly-úton, mintha nem is háborúban volnánk! . . .

Nekiindulunk a Segeti-tábornak! ... Kettesével az út baloldalán
menetelünk. Velünk szembe üres kocsik jönnek, melyeket az út másik
oldalára terelünk. A 378-as magaslat balszárnyán átlépünk azon a
vonalon, melyen egy hétnek előtte nem lehetett volna átlépni! ... És
megyünk le a völgybe, ahol két nappal előbb meg egy évvel előbb még
az olasz állások voltak! A hold fényénél jól meg lehet látni, hogy meny-
nyire elpusztította tüzérségünk az olasz árkokat! ... Bizony sokkal job-
ban, mint ők annak idején a mienket! Az ő első vonalukban valóban
nem maradhatott meg élő ember! Az első vonal mögött azután volt ép
árok is! . . . Egy méter széles, két méter mély árok volt ez, melyben
kisvasút volt fektetve! ... Ez az árok a „Muszka-barlanba” vezetett,
ahova ezen az estén meg kellett érkeznünk!

Ez a barlang a Muszka-barlang elnevezést még tőlünk kapta akkor,
mikor csapataink a Doberdón harcoltak és a Segeti melletti táborba
jártak pihenőre. Akkoriban orosz fogoly-munkások tanyáztak benne.
Mikor beléptünk rajta, láttuk a berendezésén, hogy az olaszok segély-
helynek használták. Éppen úgy, mint a mi Lujza-barlangunkat a
Plenskin, ezt is villannyal világították. Ott volt a dinamó, mely az ára-
mot szolgáltatta. Most nem működött, mert nem volt benzinünk, mely-
lyel hajtani lehetett volna. Sötét volt a barlangban, csak itt-ott pislákkolt
egy gyertyácska, melyet valamelyik baka kotorászott elő tarisznyájából.

Megérkeztek a legújabb hírek! . . . Harmadik zászlóaljunk táma-
dott és elfoglalta az előttünk levő Pecinka-magaslatot. Az olasz hadsereg
sietve vonul vissza, állítólag már túl van az Isonzó-folyón! . . . Öröm-
mel hallottuk ezeket a híreket és nyugodtan hajtottuk álomra két éve
fáradt fejünket! . . .

A DOBERDÓN KERESZTÜL.

(1917 október 28-án.)

Éjfél jól elmúlt, mire annyira csend lett a barlangban, hogy lehe-
tett szunyókálni. Sietni kellett, mert jelezték, hogy reggel 5 órakor indu-
lunk tovább. Ez azt jelentette, hogy már 4 órakor menetre készen
állunk. Az alvás nem indult volna lassan, ha rémhírterjesztő osztagunk
munkába nem lép!... Ez a csapat a háború elején előzönlötte mind-
azokat a harctereket, melyen seregeink felvonultak és első győzel-

meivel elébe kanyarodott legkitűnőbb csapataink elé is! ... A rémhír-terjesztés némelyik embernek éltető eleme volt. Ezek mindjárt tudtak valami újat, valami rémeset, valami szenzációsat! . . . Most, itt, a Muszka-barlang szájában azt találták el, hogy a barlang alá van aknázva és az éjjel fel fog robbanni! ... S minekutána ez a rémhír szárnyra, illetve lábra kelt, nem volt hatalom, mely leszállásra, illetve megállásra kényszeríthette volna! . . . Bár senki se hitte, hogy igaz, mindenkit nyugtalanná, izgatottá tett! ... Ez pedig azt jelentette, hogy a fáradt katonák egy órával később aludtak el, mint ahogy szerettek volna!...

Reggel 4 órakor talpon voltunk. Még bent volt az egész zászlóalj a barlangban, mikor megérkezett az ezredparancsnok, Klein László ezredes. Személyesen utasította a zászlóaljat, hogy hogyan fejlődjön fel és megmondta, hogy milyen irányban menjen.

Beletelt jó félóra, mire a zászlóalj elhagyta a barlangot és felfejlődött, arccal a Doberdó felé. Feladata az volt, hogy rajvonalat alkotva menjen keresztül a Doberdón, le az Isonzóig. Amikor egymástól két-három lépésre felállunk, nincs ember, aki titkon, lopva vissza ne fordulna – hacsak egy pillanatra is –, megnézni, hogy milyenek a mi állásaink a – digótól nézve! . . . Félelmes magasan áll a három hegy-csúcs, a 464-es, a 378-as és a 363-as. Borzadály fut végig az emberen, ha digónak képzelet magát, s arra gondol, hogy rohamra kell indulni! . . . Oda feljutni? . . . Nehéz! . . . Elfoglalni? . . . Bajos! . . . Nem is sikerült, legfeljebb rövid időre – néha! ...

. . . Nehéz, kopár hegyek, félelmetes csúcsok! – Isten veletek!... Isten veletek, ti a hegyeken túl pihenő pajtásaink! . . . Megyünk! ... Megyünk előre, le a Doberdóra! ... S hangzik a századparancsnoki vezényszó: Általános irány a Pecinka déli lejtője, – Lokvica falu, a Valloné-völgyén át a doberdói E-dolina, Sagrado, Isonzó! Előre! ... És megindul a gyengén táplált baka, aki talán lépni se igen tudna szögekkel telt cipőjében, ha nem volna ettől a pillanattól kezdve csupa lélek, ha nem volna csupa emlékezés! ... Az ellenségre nem sok gondunk van. Túl van az már az Isonzón, segített átúzni a mi 3. zászlóaljunk. Itt most másért dobog a szív! ... Itt emlékek kelnek sorban, egymásután....Pecinka!... A hatodik isonzómenti csata helye!... Lokvica! ... A doberdói állások utáni első állomás, ahol 1916 augusztusában megálltak a 39-esek! ... S a híres E-dolina! . . . Meg mellette a D meg az F, meg a G! . . . Vájjon megvannak-e még? S vájjon milyenek lehetnek most, hogy nem áll velük szemben a digó? A devetakii kavernák! ... A visintinii temető, ahol annyi 39-es nyugszik! ... Mind-mind viszontlátni!?. . . Sok is ez egy napra! . . .

Esik az eső szépen lassan és mozog a rajvonal kökerítésen, doliná-

kon keresztül – akadozva!... Mintha a múlton elábrándozva, el is felejtette volna az irányt, kissé balra tolódik az egész ezred, s Lokvica után hirtelen jobbra kell húzódnia! Klein ezredes ott van az első zászlóaljnál; sokszor az első vonal előtt jár, nem is azért, hogy vezessen, hanem hogy az emlékek mezejének frissen nyíló virágait előtte senki le ne tépje, senki le ne tapossa. Elsőnek óhajt viszontlátni mindent! . . .

Egyik-másik dolinából, melyben tegnapelőtt még olasz tüzérség tanyázott, támolgyó járású, részegfejű taliánok bújnak elő, s erőltetett hízelkedő mosollyal hadarják: à Roma! . . . à Roma! . . . s emlegetik az olasz fővezért, Cadornát, azzal a bizonyos „föl kell akasztani” kézmozdulattal! . . . Nem törődik ezekkel most senki. A legközelebbi baka int nekik, hogy menjenek hátrafelé, arra, amerről mi jövünk. Ezt könnyen megértik és meg is fogadják örömet.

A Wallone-völgy innenső oldalán egy kocsira akadnak a bakák. Sok üveg van rajta, az üvegekben alkohol! . . . Bor, pezsgő, likőr meg ánisos pálinka! . . . Mindegy, hogy melyik! . . . Egymásnak adják, egymás kezéből kapják, s az aznap ételt nem látott gyomort, melyet még a hűvös eső is vacogtatott, jó meleg nedű fűti! . . .

Egyik egy csíkos tarisznyát szorongat s büszkén dicsekszik jobbra-balra, hogy rizs van benne! . . . Micsoda boldogság! . . . Másik két pár cipőt lóbál! . . . Micsoda érték! . . .

Az út, ahol nem színek, ott csupa sár! . . . Vörös, ragadós doberdói sár!... – Hogy még ez is megvan! . . . Enélkül a sár nélkül nem is volna teljes a doberdói emlékek gazdag sorozata!... De hogy már ez is megvan, csak természetes, hogy minden egyebet hamar megtalál a kutató szem, no meg az eleven fantázia!... Van, aki már csukott szemmel is odatalálna abba a bizonyos betűvel jelzett dolinába! . . . Hiszen St. Martinótól kezdve mindig éjjel jártak, megszokták a sötétben is az eligazodást. Ezen a falun keresztülmenve, egy útszéli targoncába mindig belebotlottak. – Megvan még a targonca is egészen bizonyosan! . . . A devetakii kavernák állnak!... Előttük vezet a széles országút, melyről le lehet látni a *visintinii temetőbe!* . . . Ott van! . . . Ép *fakeresztjei* most is katonás sorban állva jelzik a sok-sok doberdói halott – földi birodalmát! . . . Nem bántotta a digó! . . . Még gondozta is! . . .

...Két esztendeje!... Éppen most, október végén. Talán éppen ma, 28-án van az évfordulója, hogy ide temették őket, a harmadik isonzómenti csata hősi halottait!... Aztán a negyedikét, majd az ötödikét! . . . Micsoda veszteségteljes ütközetek voltak azok!... Mikor egyetlen dolinában, egyetlen akna negyven embert ölt meg! . . . Ott még nem voltak kavernák, melyek biztos menedéket nyújtottak volna egész századoknak!... Ott még csak kőkerítés volt, talaj fölé épített „árok”. A harmadik Isonzó-csatában még nem volt olyan vonal, melyet min-

den ember ismert volna! . . . Még akkor csak úgy szólt a parancs, hogy bent van az olasz az állásban, tessék kiverni! . . . Először meg kellett keresni, s bizony megesett, hogy két saját csapatunk akadt így egymásra a ködös éjszakában! . . . Kivont karddal mentek itt még rohamra a 39-es tisztek, s úgy hullottak el katonáikkal együtt fiatalon, vitézül, dicsőén, . . . most két esztendeje, meg azután is . . . mindig! . . .

... Itt van a kőkerítés, mely mellett állásba mentünk – szólal meg az egyik a másikhoz. Itt már füttyült a kisgolyó! ... Itt már estek az első sebesültek, dőltek az első halottak! . . . Nini! ... Itt van az E-dolina! . . . Mennyi nehéz emlék, mennyi fájó emlék, mennyi bánatos könny! . . . Túl rajta volt a D, azután a Monte St. Michèle, a 3-as honvédek nehéz hegycsúcsa! ... Még az utolsó nap is, mikor a visszavonulást már elrendelték, még akkor is ellentámadásra mentek a 3-as honvédek, kiverték állásaikból a digoi, s úgy vonultak vissza! ... Ne mondhasa az olasz, hogy elfoglalta! . . . Úgy adták oda neki! ... A régi olasz állások! . . . Ezekből szólt a puskái egész éjszaka, itt kattogott a gépfegyver, innen küldte a digó a nagy aknákat, melyeknek bakakörökben „macska” volt a neve! ... Itt kezdődött meg két évnek előtte az a pokoli hangverseny, melynek most egy kis szünete van! . . . Milyen szépek ezek az állások! . . . Cementtel vannak vakolva. Az árkokból négyzetalakú lőréses nyílnak a mi volt állásaink felé! Akkor még nem voltak ilyen szépek, ilyen mintaszerűek! . . . Csak később csinosították ki, úgy látszik mutogatták vagy gyakorlatokat végeztek benne! . . . Amikor még szemben álltunk véle, bizony mi is küldöttünk ide néhány lövedéket! . . . Ha nem is voltak nehézágyúink, a „Juci” nevű hűséges ütegünk fel-felvillanyozta a támadásra készülő olasz gyalogságot! ...

. . . Mindez csak volt! . . . Régen volt! ... Most ha egy kicsit másképen van is, bizony azért még most is háború van! . . .

... Az eső zuhog! . . . Nincs már rajtunk egy szemernyi száraz! . . . Az útközben talált kötött üvegek kiürültek, s a kívülről fázó, belülről hevített baka dühösen csapja kőhöz az – üres üveget! ... És szédeleg! ...Fáradtan, kimerülten szédeleg le a megáradt Isonzó partjára!...

SAGRADO.

A 39. gyalogezred 3. zászlóalja, mely tevékeny részt vett az október 26-i támadásban, 28-án délben elérte az Isonzó-folyót, melynek Sagradónál épült hídján az ellenség még visszavonulóban volt. A hídnál megrekedt ellenség jó részét foglyul ejtette és egyéb üldöző csapatokkal átkelt az Isonzó-folyón, mely a kétnapos esőzés következtében mindjobban áradt.

Az ezred három napra megállapított feladata az volt, hogy a Karszt-ról elüzi az ellenséget és átkergeti az Isonzón. Ennek a folyónak bal-partján ellenség nem maradhatott! . . . Hadvezetőségünk számolt bizonyos ellenállással. El volt készülve arra, hogy az olasz sereg, melynek helyzete a Karszton tarthatatlanná vált, vissza fog ugyan vonulni, de visszavonulás közben ellenállást fog kifejtteni. Nem kicsi volt támadó csapataink csodálkozása, mikor a Karszton alig akadtak ellenállásra!... Az olasz hadsereg komolyan vette a visszavonulást és nem vesztegetett időt azzal, hogy egyik-másik dolina széléről riasztgassa győzelmesen előnyomuló seregünket! . . .

Amit a visszavonuló olasz sereg elvihetett, azt magával vitte. Elsősorban az emberanyagot mentették meg, a hadianyag, élelem, felszerelés csak azután következett. Az utóbbinak jó részét megrongálta, de teljesen meg nem semmisíthette. Amit a visszavonuló hadsereg felrobantott, az tönkrement, hasznavehetetlen lett, mint például az Isonzó hídja és a sagradói zsilip, de amit felgyújtott, az nem ment egészen tönkre, mert a záporyszerűen zuhogó eső a legtöbb tüzet eloltotta, s így a padlásokon, főleg pedig raktárakban sok felszerelési és élelmezési cikk maradt ép és sértetlen. Ennyi hasznot csak hozott az eső, mely különben károsan befolyásolta előnyomulásunkat, minthogy az Isonzónak átlátható medrét járhatatlan tengerre duzzasztotta.

Harmadik zászlóaljunk október 28-án a déli órákban még átment a robbantott sagradói híd mellett, de már az ezred többi része kénytelen lett volna a híd roncsaira fektetett egyetlen szál deszkán egyesével keresztülmenni a haragosan hömpölygő folyón. így is csak az emberek jutottak volna a túlsó partra, semmiféle járművet sem vihettünk volna át, ami élelmezési és „utánpótlási szempontból az átkelés minden előnyét semmivé zsugorította volna össze. Ottmaradtunk tehát az Isonzó bal-partján – *Sagradóban*.

A ZSÁKMÁNYOLÁS.

Háborús emlékeimnek hely és időrend szerint felsorolt eddigi fejezetei után most letérek a megszokott útról és helynek és időnek figyelembevétel nélkül egy sajátságos jelenségre irányítom figyelmemet; olyan jelenségre, mely október 29-től kezdve egészen a háború végéig mindig és mindenütt felüti fejét, él, virágzik, majd csupán tengődik és végül kimúlásával magával rántja magát az ezredet, talán az egész hadsereget! ... Ezt a jelenséget neveztem meg a címnek választott szóval, ez a jelenség volt a – *zsákmányolás!*

A kenyérért megindított támadásunk elérte célját. Sikerült az olasz

hadseregnek nagy veszteségeket okozni, sok foglyot ejtettünk és gazdag zsákmány jutott birtokunkba. A foglyok minket, harcoló csapatokat, nem igen érdekeltek. Küldtük őket magunk mögé, az előre elkészített fogolytáborokba. De igenis érdekelt bennünket a hadianyag, az élelmiszer és a ruhanemű.

A nem kis számban odahagyott ágyúkra, automobilonokra meg egyéb járművekre jóírási német altisztek ráírták krétával, hogy „Deutsche Beute”! . . . Német zsákmány! . . . Ezzel az igen egyszerű eljárással biztosították a maguk számára a hadianyag értékesebb részét. Nekünk nem volt krétánk! ... De meg ha lett volna is, nem írhattuk volna rá egyetlen ágyúra, egyetlen automobilra sem, hogy „Magyarok zsákmánya”! . . . Bár ez igaz lett volna, de mit ér az igazság, ha megsérti a szolgálati nyelvet! . . . Németül meg nem tudott a 39-es baka, s ha tudott, nem mert megszólalni! ... A 39-es baka zsákmányt ejthetett, de nem írhatta rá, hogy a zsákmány az övé! . . .

De meg valljuk meg egészen őszintén, minket magyarokat nem is igen érdekelt a hadizsákmány. Talán mert tudtuk jóelőre, hogy amit szerzünk, azt elviszik tőlünk, s a mi népünk és a mi hazánk sohasem fogja látni azt a trófeumot, melyet pedig a mi vérünk árán hagyott ott a visszavonuló ellenség! ... Mi nem harcoltunk zsákmányért! A birtokunkban maradt ágyú vagy automobil mellett közömbösen mentünk el, legfeljebb az érdekelt bennünket, hogy van-e az autón olyas apróság, melynek egyénileg rögtön hasznát vennénk! . . .

Mi elsősorban az ennivalót tekintettük zsákmánynak. Ehhez még az italt és ruházatot számítottuk hozzá. Ha volt elegendő enni- meg innivalónk és felöltözhattünk jó ruhába, akkor megvolt mindenünk. Minderre pedig leltünk már Sagraóban. Ehettünk és ihattunk eleget, sőt az elégnél is többet, s válthattunk ruhát akár minden órában.

Zsákmányra számított a mi hadvezetőségünk, az biztos! De hogy olyan bőséges lesz a zsákmány, mint amennyi birtokunkba került, arra nem volt elkészülve. Erre lehet legalább is következtetni abból, hogy az otthagyt sok anyag összegyűjtése, kezelése és elosztása nem volt megszervezve. Inkább csak az egyéni kezelés, mondhatnám *elkezdés* érvényesült. Mindenki ahhoz nyúlt, amihez éppen akart, ami keze ügyébe került, s annyit zsákmányolt, amennyit bírt... A baka amennyit megbírt enni meg inni, a tiszt amennyit ezen felül még elbírt vinni, a nagyurak meg amennyit elbírtak – vitetni. A bakának hátizsákja, az alantas tisztnek legénye, a zászlóaljparancsnoknak málhásállata, az ezredesnek kocsija, a tábornoknak automobilja, a hadseregearcparancsnoknak vonata volt, s kinek mije volt, azt megtömhette és amivel megtömté, azt elvihette és sajátjának tekinthette.

Mikor október 28-án a 3. zászlóalj az Isonzó tulsó partján elhelyez-

kedett, a többi három pedig az Isonzón innen megállt, éppen besötétedett. Senki sem látott a házán meg a vackán túl s az egésznapos fáradtságtól gyötörtén meg a sok szeszes italtól kábultan mindenki ágyának dőlt. Ha kisebb csoportok neki is indultak a kutató útnak, az első élelmiszer- vagy ruharaktárnál megálltak, s telhetetlenségüket tehetetlenségükkel korlátozva pihentek! . . .

Október 29-én reggel aztán már napkeltekor megindult a vándorlás. Különösebb terv nélkül, csak éppen az ösztön hatása alatt ment mindenki ide-oda. Barakba be, barakból ki, házba, emeletre, padlásra, pincébe, új meg új kíváncsiságtól gyötörve... És keresett, kutatót, vett, vitt, evett, eldobott, fölszedett, taposott, rombolt, káromkodott és – berúgott! ... Az elpusztított vasútállomás termeit éppoly kíváncsisággal kutatták át, mint a kávéval, teával, sajttal, borral, pezsgővel, rizzsel vagy cipőtalppal megtöltött leégett tetejű raktárakat. Ki mit bírt vagy talált, azt vitte hörcsög módjára haza. Egész karika sajt vagy ezer cigaretta, félzsák kávé vagy húsz kiló talpbőr, vagy akár egy doboz aszpirin, az egészen mindegy! ... Míg más nincs, jó minden! . . . Egész láda halkonzervából jut mindenkinek, rá bor a berúgásig, aztán földhöz az üveggel! . . . Ha egy raktárban csak lepedő volt, s a betévedt baka inget keresett, kihányta az összes lepedőt a sárba, végigtaposott rajta, mert – kereste az inget! ... Az éhségtől és nélkülözésektől meggyötört és most a bortól megvadult tömeg kénye-kedve szerint dúskál minden jóban, s mikorra önmagát kielégíti, ötszörös kárt okoz pusztításával! ...

Az ezred parancsnoksága jóindulatú türelemmel nézte a zsákmányolásnak nevezett pazarlást, s hogy legalább némileg mérsékelje, naponta többször jelezte, hogy indulni fogunk. Erre a hírre egybeverődött a más módon egybe nem szedhető ezred, s legalább néhány percre megszűnt a betegesen üzött – rekvirálás! . . .

A századok konyháján annyi lisztet kaptak, hogy alig győztek tésztát gyúrni. Hús is több jutott egy emberre, mint a Karszton, csak az volt a baj, hogy mikor az ételt osztották, hiányzott a század fele. Még aki ott volt, annak sem ízlett az étel. Teleette magát mindenki már kora reggel tengeri hallal meg sajttal, ivott rá ánisos pálinkát meg bort.

Az ezred tisztikonyhája igyekezett mindenféle élelmiszert összegyűjteni. Egyes tisztektől elkérte a rizst, kávé, citromot, s megígérte minden adakozónak, hogyha majd szabadságra megy, kap a leadott anyagból elegendő kóstolót, melyet hazavihet hozzátartozójának. Ezzel a kecsegtető ígérettel egybe lehetett terelni a sok veszni készülő élelmiszert, s meg lehetett menteni olyan időre, amikor már nem áll raktárszám rendelkezésünkre.

Ennek ellenére is maradt elegendő kávé meg rizs magánkézen,

ami akkor süli ki, mikor a sok vakriadó után elérkezett a komoly útra-
kelés pillanata.

A sagradói robbantott vashídon napok óta csak egyetlen deszkán
lehet keresztül menni. Így keltek át egész ezredek, egyesével, egymástól
háromlépcsnyi távolságban, hogy a túlsó oldalon üldözőbe vegyék a
megállni sehogy sem akaró digót. A híd helyrehozási munkálatai na-
gyon lassan haladtak, pedig az automobil-oszlopok már nagyon türel-
metlenkedtek a híd innenső oldalán. Szerettek volna átjutni a még most
is megáradt Isonzó-folyón. Szerették volna bebarangolni a túlsóparti
vidéket, szerettek volna odaát is zsákmányolni.

Az emberek szerettek önmagukból következtetni másra. Szerettek
olyasmit hangoztatni, amit maguk tettek ugyan, de mégis mintha más
cselekedte volna. Mondaszerű mesék keltek itt a híd előtt lábra. Volt
olyan automobil – mondták egymásnak –, mely értékes rakományá-
val Triesztig meg sem állt, s ott adta le valamelyik üzlet tulajdonosának
jó pénzért azt, amit a baka szerzett meg harccal, ott adta le a – zsák-
mányt. Még arra is emlékeznek egyes élesebb látású harctéri emberek,
hogy sok teherautót csak azért kellett javítás végett visszaküldeni a
mögöttes országrészebe, hogy útközben biztos magánkézbe jusson a rá
felhalmozott holmi.

Mindez azonban csak mondaszerű részlet, melyet csak azért írtam
ide, hogy világot vessek arra a gondolkozásmódra, mely ekkor ezre-
dünk körében mint színtiszta igazság élt és terjedt. Valójában az ezred
menetre készen áll Sagradóban. Már reggel hat órakor felkeltettek ben-
nünket, ami nagyon valószínűvé tette, hogy ez esetben el is indulunk.
Azok a bizonyos zsákmányolásgátló indulási parancsok, melyek októ-
ber 30-a óta naponta kétszer-háromszor összereltek bennünket, soha-
sem voltak kora reggel, hanem a napnak középszakaszában, délelőtt
vagy délután. Most már bizonyosan megyünk! . . . November 2-a van.
Reggel 6 óra. Állnak a zászlóaljok. Elején és végén túlterhelt emberek
és túlon túl megrakott málhásállat, mely maga is a Doberdón került
egyik zászlóalj birtokába. Lószerető gazdám pórázon szorongat egy
kutyát, mely végtelenül nyugtalan. Sehogy sem akarja megszokni az
új környezetet. Vagy húsz küldönc és tisztilegény egy halomban, egyik-
nek több holmi a hátán, mint a másiknak. A legtöbb ember lábán
vadonatúj cipő. Sok az új zöld nadrág, van olyan is, aki olasz gallért
kanyarított selejtes köpönyege fölé s olasz sapkával cserélte fel sok
vihart látott, de már keveset érő sajátját. Ennek a két utóbbinak vise-
letét szigorúan eltiltja az ezred parancsnoksága, így kénytelenek beérni
a régi rosszal, ami pedig a közeledő téli időre való tekintettel nem va-
lami örvendetes intézkedésnek látszott.

Menetelésünk célja az Isonzó túlsó partján fekvő Gradiska. Oda

látszik, ahol az indulásra gyülekezünk. Mindössze 4–5 kilométer. Mondhatnám úgy is, hogy mindössze egy kis teherpróba! ... Ki fogjuk próbálni, hogy elbírnjuk-e mindazt, amit zsákmányoltunk! . . .

Gradiskán azután különös feladatot kapott ezredünk. Össze kellett gyűjtenünk a városban és környékén otthagytott sok értékes hadianyagot. Szóval eddig a zsákmányolás magánvállalat volt, most a köz érdekében indult meg. Hadvezetőségünk látta a temérdek holmit, s észrevette, hogy az egyéni zsákmányolás milliomosokká tehet automobilvezetőket, százezreket jövedelmezhet kapzsi tiszteknek, gyomorrontást okozhat minden bakának, de annak a seregnek, mely pedig nagyon is rászorult, az egész nagy hadseregnek semmiféle hasznot nem hoz. Rendet kellett teremteni. A rend és a közösség érdekében kellett a pusztulás és elkótyavetyélés veszedelmének kitett anyagot megmenteni. Ennek első lépése pedig az anyagnak összegyűjtése. De vajjon kire bízta a hadvezetőség ezt az anyaggyűjtő munkát? . . . Talán valami alkalmi részvénytársaságra? . . . Megtehetné, hiszen ez olyan munka, amin sokat, nagyon sokat lehet keresni, már pedig a háborúnak az a része, melyen a haszon jelei mutatkoztak, eddig is részvénytársaságok kezében volt!... Tehát egész szépen meg lehetne ezzel a munkával valamelyes pénzcsoportot bízni!... De mégsem! . . . Nem illik, hogy másé Jegen a haszon! ... A hadsereg szerezte, maradjon meg minden a hadsereg kezeiben. Élvezze a hadsereg azt, amit maga szerzett!... így valahogy gondolhatta a hadvezetőség, amikor elrendelte, hogy a tartalékban levő alakulatok gyűjtsék össze a körletükben hagyott anyagot és szállítsák biztos helyre.

November hó 2-án meg is indult az anyaggyűjtés Gradiskán, ahol ezredünk megállapodott. Gyűjtöttünk mindent, a táviróvezetéktől kezdve a viaszgyufáig. És leltároztunk és raktároztunk. Minden század megkapta a maga körletét és folyt a munka délután két órától alkonyat beálltáig, örömmel végezte a baka ezt a kényelmes munkát, de nem soká tartott a dicsőség! A hadosztályt másnap előre vezényelték és az anyaggyűjtés munkáját rá kellett hagyni valami szerencsésebb alakulatra. Az ezred a hadosztály keretében november 4-én elindult, hogy átlépje az – olasz határt.

OLASZ FÖLDÖN.

November 4-én reggel 6 órakor indultunk útnak Gradiskáról és délután 2 órakor álltunk meg. Déli 12 órakor léptük át a határt, mely az Osztrák-Magyar Monarchiát Olaszországtól elválasztja. A határátlépés itt nem történt olyan áhítatos hangulatban, mint 1914-ben Galí-

ciában. Nem vettük le a sapkánkat! ... Azért-e, mert nem is vettük észre, hogy túlmentünk annak az országnak a határán, melyet itt védelmeznünk kellett, vagy talán a már negyedik éve dúló háború eltompította bennünk azt a nemes érzést, mely ezelőtt két-három esztendeje még élénken élt mindannyiunkban, – mindezt ki tudná ma megmondani?...

Aki nem figyelt különösképen, vagy akinek nem mondták meg, nem is vette észre, hogy átléptük a Monarchia határát. Az út mentén sűrűn álló, alacsonyan metszett hosszúhajtású eperfák éppen nem voltak másfajtak túl a határon, mint innen. A lugasszerűen magas karóra *vagy drótra kötözött szőlők nem csupán az Isonzó túlsó partján, hanem azon innen, az egész Karszton ugyanazt a művelést árulták el. Az olaszországi éghajlat tenyészette buja növényzet, a kövér fű és hatalmas levelű platánfa olyan egyforma, amióta elhagytuk a Karszt kopár, fátlan vidékét! ... Ki veszi itt észre, hogy az út két oldalát politikai jog- és hatáskör választja el?...*

A község neve, melyben megállapodunk, *Joanitz*. Olyan, mint az eddig mögöttünk hagyott isonzómenti falvak. Magas házak, itt-ott földszinten is lakások, legtöbbször alul a gazdasági helyiségek, fönt az emeleten a lakószobák. Jómódra mutató bútortárgyak. Kettős ágy, fiókos almárihum, láda, székek és asztal. A legtöbb szoba közvetlenül a folyosóra nyílik. Kályha nincs egyikben sem. Minek?... Itt a hideg csak mint vendég szerepel. Földszinten van még a konyha, mely tágas, négyzetes helyiség. Közepén ég a tűz, melyet hűvös időben körülül a család. A tűzhely fölött vörösréz-üst lóg, benne étel fő. Hogy mi az, azt ma még nem illik megnézni, legkevésbé elárulni. Mit lehet tudni, mi lesz benne holnap, lesz-e benne valami holnapután? . . . Azt észrevettem mindjárt az első nap, hogy az itteni lakosság még nem érezte úgy a háborút, mint a mi otthoni népünk!. . . Megvolt még mindene. Vörösréz-üstje, harangja, kukoricája, ruházata. Itt az állam még nem rekvirált, még nem szedett el mindent, ami a hadsereg részére szükséges. Mi kezdünk rekvirálni! . . . Csak annyi ételmezt hagyunk a lakosoknak, amennyi nálunk szokásos fejadag alapján kijár, a többit elvisszük. Indul itt is a jegyrendszer és népszerűvé lesz a . . . mindenpótlék! . . .

Joanitz nem nagy hely. Éppen hogy csak otthont tud nyújtani ezredünknek. Katonai raktár nincs benne, itt nem lehet semmit sem zsákmányolni. De vagy négy kilométerre van tőle *Palmanova*, régi erőd, óriási raktárakkal. Erről meséket mondanak már másnap. A mese úgy kezdődik, hogy erős fal veszi körül, s a négy világtáj felé kapu nyílik rajta. Minden kapuban őr áll, szigorú szuronyos őr, aki nem enged be senkit!... Bent, a falakon belül minden épület telve és – zárva!... Palmanován nem lehet zsákmányolni. . . . Erre az utolsó megjegyzésre

aztán fejét csóválja a 39-es baka és arra gondol, hogy kár, hogy ott nem lehet zsákmányolni! ... Pedig milyen jó volna olyan helyre jutni, ahol még telt raktárak vannak! ... S már találgatja is, hogy ugyan ki fogja azokat a raktárakat először meglátogatni, azután meg kiüríteni!... Csak nem lesz az is – német zsákmány? . . . S másnap már tudja a fél-ezred, hogy egy valakinek sikerült bejutni Palmanovába és sikerült onnan elhozni egy láda pezsgőt! ... Az ezred másik fele meg arról beszél, hogy a pezsgő rossz, nem ér semmit! ... No, akkor egészen bizonyos, hogy az a pezsgő nem sokáig marad egy kézben! . . . Kapunk abból még mi is – ajándékba! . . .

MEGRAKODVA – HAZAFELÉ.

Néhány kilométerrel Joanitz előtt, ugyanannak az útnak a jobb-oldalán, melynek bal szélén én századommal meneteltem – egy kocsi haladt el mellettünk, melyen az ezredparancsnoksághoz beosztott fiatal tisztek ültek. Ismertem őket névszerint, tudtam, melyiknek mi a hivatala, de most csak azt említem meg, hogy az ezred segédtisztjének a segédtisztje, Stefán zászlós lekiáltott, felém fordulva a kocsiról, hogy „kijött a szabadság!”. Lett erre öröm! ... De még milyen öröm! . . . Nem is bírtam el magam, hát kettéosztottam és a felét odaadtam legényemnek, Bálintnak! . . . Mert a szabadság is közös volt!

Tehát hazamegyünk, zsákmányt viszünk! . . . Legyen az itteni bőségből az otthoni ínségre egy kis gyógytapasz! ...

Már október 2-án letelt az a négy hónap, melynek elmúltával megvolt a jogom ahhoz, hogy szabadságot kérjek. De október 20-ig szabadságzárlat volt, vagyis ezen idő alatt senkit sem engedtek el a harc-térről, azután a hadosztályparancsnok kijelentette, hogy az offenzíva alatt mindenkit a helyén akar látni. Ott voltunk tehát mindahányan a helyünkön. De mióta eltűnt előlünk a digó, igazán nincs értelme annak, hogy mindennap távolabbra vándoroljunk mi, boldog szabadságtulajdonosok, a vasútállomástól. Már Sagradóból elindultak néhányan; akik még vártuk a szabadságlevelet, vagyunk vagy tízen, mi, úgy látszik, Joanitzból fogunk visszamenni.

November 7-én, egy májusinak is beillő meleg napon kellett elindulni. A szabadság ugyan csak 10-én kezdődött, de mert az ezred nem adhatott kocsit, mely bennünket a legközelebbi vasútállomáshoz visz, kárpótlásul adott két nappal több szabadságot.

Az indulás napjának délelőttjén összecsomagoltam; volt öt kilogram rizsem, két kiló kávé, melyet a zsákmányból adott a tisztieközvetve vezetője, vettem hozzá két liter turini ürmöst, literjét 1 koro-

náért és útravalónak becsomagoltam néhány halkonzervet; Bálint belerejtett a tarisznyába egy egész kenyeret, megtöltötte a kettős kulacsot rummal, s készen álltunk az útra. Délebédet az ilyen alkalommal szokásos izgalommal költöttük el, ebéd után elmentem a zászlóaljparancsnokhoz búcsúzni, s jelentettem neki, hogy megyek kétheti szabadságra.

A zászlóalj parancsnoka érdemeimet messze túlhaladó kedvességgel fogadott, bemutatta legújabb szerzeményeit és kezembe nyomott egy üveg pezsgőt! ... Megijedtem. Csak nem abból a bizonyos palmanovai zsákmányból való, melyről már hallottunk!?. . . Csak nem lesz ennek az ajándéknak ára?... Megköszöntem és el akartam indulni, őrnagyom egy kis szívességet kér. Természetesen rendelkezésére állok. Egy kis csomagot kellett elvinnem – mindössze Nabrezináig, ott adjam fel poggyász gyanánt Budapestre, ott pedig vitessem el a Hungária-szállóba. Megmutatja a bőröndöt, mely egymaga nagyobb, mint az én két útiholmim, melyekkel legényem már meg van terhelve. Meghökkenek és kijelentem, hogy mivel az út nagyobb részét gyalog kell megtennünk, legnagyobb sajnálatomra nem vállalhatom ilyen terjedelmes bőrönd elvitelét. Bár az őrnagy bizonyítgatta, hogy az egész csekélység és még egy pezsgős üveget ad, nem vállalkozom a bőrönd elvitelére. Ekkor mellém ad egy küldöncöt, aki viszi majd a bőröndöt, nekem csak a feladással lesz dolgom. Így már hajlandó vagyok magammal vinni a küldeményt.

Délután két órakor kiálltunk a joanitzi főutcára, legényestül, poggyászostul és vártuk a jó szerencsét, mely autó alakjában volt esedékes. Amint így állunk és várunk, jönnek a többi szabadságos fiúk is, legtöbbször fiatal zászlós, s legtöbbször kezében egy hatalmas bőrönd.

Az út, melyet Joanitztól Nabrezináig ilyen előkészületek után megtettünk, megérdemelne egy külön könyvet. Valami regényfélé. Olyan regényt, mely hüen tükröztetné vissza a győzelmesen olasz földre nyomúlt, kicsinyes gondolkozású, zsákmányoló mániába esett egyes személyeknek önző érzés- és gondolkozásmódját.

Itt csak történeti hűséggel tudom ecsetelni annak a ráadásul kapott két napnak a történetét, melyet Nabrezináig, az innen ötven kilométerre levő vasútállomásig átéltünk.

Délután félhárom lehetett, mire egybegyűltünk mi szabadságos tisztek és tisztilegények. Huszty főhadnagy volt közöttünk a rangban legidősebb. Azután következtem én, Kovách Gyula hadnagy, az ezred őt Kovácsainak egyike, Grüner és Hirschmann zászlósok stb....

Most már csak az autó hiányzott. Arccal mindannyian a templom felé fordultunk, mert arról kellett annak a bizonyos bizonytalan autó-

nak jönnie... Beszélgettünk. A két zászlós feltűnően hallgatott. Elgondolkoztak azon, hogy mi lesz velük, ha nem kapunk autót, vagy amire bizonyosan lehetett számítani, félúton letesz bennünket a kocsi? ... Hogy viszik ők akkor a sok nehéz csomagot, a hatalmas bőröndöket!... S föltűnt a templom melletti útkanyarulatnál a várva-várt autó. Intettünk neki, hogy álljon meg. Megállt. Kovách Gyula egy üveg bort nyomott a soffőr kezébe, adott neki néhány cigarettát, a bizonytalan jövőre való tekintettel feltett egy targoncát is az autóra, s megindultunk ... megrakodva – hazafelé!...

Mikor az autó az Isonzónak Sagradóba vezető hídjához ért, megállt. A vezető jelentette, hogy Gradiskába megy, ha mi nem oda szándékozunk menni, szálljunk le. Mivel mi úgy határoztunk, hogy Nabrezinán szállunk vonatra, leszálltunk az autóról és megköszöntük a hozzánk való szíveségét. Autónk elment, mi pedig sok poggyászzal álltunk a folyó jobb partján és vártuk, hogy jön-e valamelyes jármű, mely átszállítana bennünket a túlsó partra, a sagradói oldalra. Kovách Gyula levétette a targoncát is, és hogy bebizonyítsa, hogy nemcsak tehernek cipelte eddig magával, rárakatta holmiját és áttolatta a sagradói hídon. Mivel láttuk, hogy a hídon minden jármű felénk jön, s az áthaladó kocsisornak nem akar vége szakadni, magunk is meguntuk a hiábavalónak látszó várakozást, s átkeltünk a hídon a túlsó partra. De tovább nem mentünk. Itt folytattuk azt, amit az autóról leszállva kezdtünk, a – várakozást.

Sagradon bejártuk az összes vonatalakulatokat, kértünk kocsit a csomagjaink részére, ígértük, hogy mi nem szállunk föl rá, megyünk mellette gyalog, – nem kaptunk senkitől szekeret. Azt mondták, hogy olyan gyengék a lovak, hogy még az üres kocsit sem bírják el. A hídon még most is csak a túlsó oldal felé vonultak a kocsik, a nap már lement, kezdtünk tréfásan arról tárgyalni, hogy ott töltjük az éjszakát a híd mellett, s már hittük is, hogy aludni fogunk hamarosan.

Egyszer csak nagy örömmel kiáltja az egyik hídfelügyelő fiú, hogy jön egy automobil! . . . Erre a hírre örömmujongás tört ki az egész társaságon, s a biztató kíváncsiság szemével néztünk a híd túlsó oldalára, vajjon közeledik-e az a bizonyos autó mifelénk? ... Valóban jött s mihelyt a híd végére ért, mind előtte álltunk az országúton, integetve neki, hogy álljon meg és vegyen föl bennünket. Meg is tette. Bár jóelőre megmondta a vezető, hogy alig néhány kilométernyire megy, egy pillanat alatt fönt volt rajta minden poggyász és minden szabad-ságos katona. Megtelt, – indulhatott. Robogtunk Sagradon keresztül, olyan utcákon is, melyeket akkor, mikor mi itt laktunk, víz borított. Mikor kiérünk a városból, az öregedni kezdő este poros félhomályában nem láttunk semmit. Az autó valóban alig ment tovább négy kilomé-

ternél, bekanyarodott egy udvarba és megállt. A hirtelen bekanyarodástól, vagy a meglepetéstől kábultan tekintettünk kocsivezetőnkre, aki jelentette, hogy megérkezett, tovább nem vihet bennünket. Szeretnénk kérni, szeretnénk neki parancsolni, de úgy vagyunk vele, hogy úgymond tudjuk, hogy hiábavaló minden kérés és parancs, az autó nem fog tovább menni. Itt meg a benzin volt kevés! ... A lovak nem bírták a kocsit, mert nem kaptak enni, az autó nem mozdulhatott, mert nem volt benzin! . . . Előkerül az autóoszlop parancsnoka, egy főhadnagy, az is csak annyit mond, hogy kocsit nem ad, mert nem adhat.

Távíratozunk a hadseregparancsnoksághoz, hogy engedje meg, hogy tizenötünket egy autó vigyen el a nabrezinai állomásra. Az autós főhadnagynak nincs a távíratozás ellen semmi kifogása, csak figyelmeztet bennünket jóelőre, hogy távíratunkra két nap múlva választ fogunk kapni, s a válasz az lesz, hogy – autó nincs! . . . Rettenetes helyzetben vagyunk! . . . Este 9 óra, s Nabrezina innen még 35 kilométernyire van.

Egy kevés poggyászú fiú azt ajánlja, hogy induljunk el gyalog. Erre Kovách Gyula, aki tíz csomagot cipel, majd elájul! ... A zászlósok, kiknek még legényük sincs, ott akarják hagyni azt a bizonyos ajándékkoffert, melyet Budapestre kell nekik szállítani. Végül is felszólítjuk a tisztilegényeket, hogy határozzanak ők, mit tesznek?... Nem szólnak, csak egyenként elszélednek, ki erre, ki arra megy, ácsorog, ténfereg, keres, kutat, les, félszemmel az országútra figyel, félszemmel a házak udvarát vizsgálja. Végre mindegyik targoncával tér vissza. Ráakja minden csomagját, a magáét meg a gazdájáét és próbálja a göröngyös országúton. . . . Egész szépen nyikorog! . . .

Vállalkozó kedvet kapnak a zászlósok is, hiszen ők a maguk legényei, ők is targonca után néznek, mi pedig, öreg hangadók – mikor látjuk, hogy maradni nem akar senki – kiadjuk a szót, hogy elmegyünk még ma *Monfalconeig*. Innen húsz kilométer! . . . Marad még 15 kilométer. A vonat délután 2 órakor indul Nabrezinából, akkorra odaérünk! . . . Gyerünk! . . . Targonca van elég. Akinek nincs legénye, maga tolja, akinek meg sok a poggyásza, maga is segít tolni! ...

Huszty főhadnagy meg én megyünk elől. Ő egy hegedűt visz tokban, nekem egy olasz hátizsák van a vállamon. Utánunk tizenöt targonca zökkenve-kopogva, ahány, annyiféle hangon csikorogva. Széles országúton megyünk, mely *Ronchin* keresztül *Monfalconeig* vezet. Az este szép, gyenge holdvilág szürke világosságot vet a kopár útra!... Huszty meg én – könnyű felszereléssel – jóval megelőzzük a kis csapatot. Már annyira előttük járunk, hogy a targoncanyikorgást nem is halljuk. Megállunk. Halljuk, hogy messziről közelednek. A targoncák nyikorognak, az emberek beszélgetnek. . . . Csak egy-egy rövid

mondatot mondanak egyszerre, s utána hosszút hallgatnak.... Ha valaki sokat zászmányolt, fulladjon bele, de ne kínozzon szabadságra menő zászlóst!... Ha rohamra kell menni, akkor a zászlós tisztnek számít, ha szabadságról van szó, akkor – hordárnak nézik!... Éktelen szitkok hallatszanak, amikor utolérnek bennünket. Verejtékes izzadsággal ejtik ki kezükből a targonca két karját és vigasztalatlan elkeseredéssel telepszenek le rá, hogy a még előttük levő útra egy kis erőt gyűjtsenek.

Ótórái út után beértünk Monfalconeba. Ezt a várost akartuk elérni, itt akartunk reggelig pihenni. A várost halotti csend borította. Igazi halotti csend. Két évig járta a gránát, mely nemcsak az embereket üzte ki belőle, hanem a házakat is agyonverte. A több emeletnyi magas épületek mindegyikén tátong egy-egy gránátszakította rés, a hold itt is ott is átsüt rajta, s az égett falak rémítően meredeznek az égnek, ahol még össze nem dőltek! . . .

A főtéren egy hidászfogat táboroz; kocsikra rakott csónakok mellett kis tűz lobog, mely odacsal mindannyiunkat. A tűz mellett egy álmos hidászkatona ácsorog . . . Megkérdezzük, hogy van-e a városban valamilyen katonaság?. . . Rámutat egy házra, melynek kapuja mellett egy falraakasztott lámpa gyenge fénye pislog. Fölmegyünk érdeklődni. Egy öreg írnoféle van ébren. Kérdezzük, hogy lehetne-e aludni valahol a városban?. . . Nem tud semmit. A város – mondja – rommá van löve, nincs benne semmi és senki. Üres minden. Mikor szétnézünk az épületben, megborzadunk a sok üres és piszkos helyiségtől, inkább megalszunk az utcán! ... De milyen az utca?... Milyen a főtér?... Alig lehet lépni! . . . Mintha a rommá vert házak minden lehullt tégladarabja megelevenedne és – szaladna, csúnyául ugrálna!. . . Hemzseg a patkány!... Tele van vele az egész város! ... A halálhozta csenden kívül csak ezek az undok állatok laknak a városban! . . . Pfuj! . . .

Megállunk, meghálunk!. . . Van, aki már úgysem bírna tovább menni. A targoncákat magunk köré állítjuk, mint szekérsáncot, talán, hogy a féreg-ellenség meg ne támadjon az éjszaka bennünket; középen világítani meg egy kicsit melegedni nagy tüzet gyújtunk. Bútordarabok és vastag gerendák kerülnek a tűzre, s a lobogó fénynél meglátszik a taligások izzadt, fáradt, kimerült arca!...

Eszünk egy falat halkonzervet, meg egy kis sajtot. Én felbontok egy üveg turini ürmöst, mely körben jár, mindenki iszik belőle egy kortyot, s az erős bor lenyomja a gyenge szempillákat!... A zászlósok már mind horkolnak, Huszty főhadnagy fektében odaszól a legényekhez: – Fiúk, egyitek legyen mindig ébren és vigyázzon a tűzre!... S a fiúk szépen elaludtak, a tűz magától égett, s mire mindenki jó ideje aludt, a tűz is elaludt, . . . s megreggeledett!...

A hajnal nem zavarta álmunkat! Amilyen fáradtak voltunk, olyan jól aludtunk, s a hűvös éjszaka örökébe lépő meleg napsugár pihentetően ragyogta be fáradt tagjainkat! ... Aludtunk volna nagyon szívesen akár délig. De nem lehetett. Talpra állított bennünket az a tudat, hogy délután két órakor indul a vonatunk, azt kell elérnünk, ha más-kép nem lehet, – gyalog! ...

Fölkeltünk a kemény kövezetről, mely az éjszaka második felében párnául és derékaljul szolgált, összeszedtük holmiainkat, s targoncástul, mindenestül kiálltunk az országútra és – vártunk. Megint csak vártunk, mint tegnap délután, meg tegnap este. Hátha mégis jön valamilyen jármű!... És félórai várakozás után megjelent egy benzines-hordókkal telt automobil, mely Nabrezina felé tartott. Megállítottuk, s a vezető minden tiltakozása ellenére felraktuk rá mindenünket és felszálltak azok a tisztek is, akik előző este maguk tolták a taligát!... Mivel mindannyiunknak nem volt hely, úgy gondoltuk, hogy menjenek előbb a fáradtak, mi majd csak kapunk még kocsit, vagy – megyünk gyalog. Tizenöt kilométert akkor is megteszünk, ha egész úton gyalog járunk. *Duionak* vettük utunkat, s közben utolért bennünket két kocsi, melyre felkapaszkodtunk, s így rövidítettük a minden pillanattal rövidebb távolságot. Már szemünkbe ötlöttek a nabrezinai viaduktanak oszlopai, már bizonyos volt, hogy elérjük a gyorsvonatot, s ez az érzés elfeledtette velünk a tegnapi szenvedéseket. Még arra a tizenöt targoncára se gondoltunk, mely pedig embernél jobb segítő társnak bizonyult, s melyet mi most, mindjárt reggel olyan szívtelen hálátlansággal hagytuk ott Monfalcone főterén, nem kis csodálkozására a reggel rájuk akadó patkányoknak és – öreg népfelkelőknek, kik a városban maradtak! ...

A nabrezinai állomáson beszálltunk az éppen ott ácsorgó vonatba, mely – mintha csak ránk várt volna – abban a szempillantásban elindult, amikor mi leültünk benne! . . . Ment Triesztbe, a szép trieszti állomásra, mely most látott először vonatot azóta, hogy az olaszok Görzöt elfoglalták és lőtávolságra jutottak ettől a gyönyörű kikötőtől.

Triesztből este 7 órakor indult a vonat, s vitt bennünket Pragerhofig. Itt személyvonatra szálltunk és mentünk Budapestre. A budai Déli-vasút pályaudvarán érkeztünk meg, s én olyan villamosra szálltam, mely átvitt a Keleti-pályaudvarra. Itt letettem a holmimat, s nekiindultam a városnak, hogy majd kerítek egy szállást, ahol kipihenem magam. Egyetlen szállóban sem kaptam szobát. Mind el volt foglalva. ... Kereskedők laktak bennük! . . . Lánckereskedők, meg ... árdrágítók! ... Hadimilliomosok, akik ekkor ilyen hangon beszéltek:

– Bolond, aki a fronton van! . . .

PORTOVECCHIO.

A kéthetes szabadság lejárt. A nagy olasz offenzíva dús zsákmányából *Kishegyesre* is jutott egy kevés! . . . November 25-én elutaztam hazulról, Budapesten töltöttem két napot és megindultam ezredem felé! . . . Hogy hol fogom meglelni és mikor érem el, az még most titok. Irány visszafelé ugyanaz, ami erre volt. Nabrezináig tudom a járást. Onnan talán már lehet vonaton tovább menni. Csak gyalog ne! ... Idefelé, *hazafelé* szívesen jöttem gyalog is, de már *odafelé*, a harctér felé nem megyek gyalog egy tapodtat sem! ...

A vonat jóval túlment már ekkor Nabrezinán. Egészen Portogruaróig rendes járat volt. Innen gyalog kellett menni. Itt már lehet gyalog is járni. Itt már csak néhány kilométer választ el bennünket véreinktől, ezredünktől, mondjuk a – családától! . . .

A portogruarói állomáson megtudtam, hogy melyik út vezet az ezred tartózkodási helyére Portovecchióba. Nekivágtunk a holdsütötte országútnak. A széles út mentén levő házakból hangokat hallottunk, s kíváncsian füleltünk, hogy megüti-e ismerős hang a füleinket? . . . Mert hogy a házak tája nem lesz ismerős, az bizonyos, de a 39-es baka hangjára rá fogunk ismerni, mihelyt halljuk! . . . Tényleg kiabálást hallottunk messziről, s örömmel vettük tudomásul, hogy otthon vagyunk, itthon vagyunk. Közelebb érve, meg is kérdeztük a bakákat, hogy hol van az első zászlóalj? – Bent van a faluban – volt a válasz.

Mentünk tovább az úton s egy háznál kemény bakahang állított meg bennünket. – Halt, wer da!?... hangzott. Egyidejűleg lekapta a kiáltó őrszem a válláról a puskát és ránk szegezte. A német kérdésre magyarul válaszoltam, mondván: 39-esek vagyunk! ... A katona oda se figyelt, hanem mondta a mondanivalóját tovább: – Feldruf! . . . (Mintha Badeczky apánk dicsővé tett kora elevenedett volna meg előttem, szinte élvezettel figyeltem, hogy most már mi lesz, ebből az itáliai hadjáratból!) Tovább folytatom magyarul, hogy szabadságról jövök, Csabai főhadnagy, az 1-ső század parancsnoka vagyok és a századomat keresem. Mindez nem használ, az én bakám mondja azt a harmadik mondást, melyet ilyenkor mondani kell, s mely így hangzik: Vakkomandás!... Ez németül azt jelenti, hogy az őrség parancsnoka jöjjön ki és intezze el a többit. Az őrség parancsnoka ki is jön, mögötte feltűnik két kíváncsi baka és odahallgatnak mind a hárman, hogy ki és mi járatban van? ... Most már eredményesebben magyarázom, hogy ki és mi vagyok. Az őrség parancsnoka meghallgat, megért és udvarias

hangon válaszol: Tessék, főhadnagy úr, majd elvezetem az első századhoz! ... S megindulunk. Alig megyünk tíz lépésnyire, megszólal a tizedes: – Főhadnagy úr vissza van kommandírozva a káderhez! . . . Ennél szebb hangon még nem beszéltek emberrel a világháborúban. Szinte el se hiszem. És mégis, mikor meghallom, megállok, a holdfényes éjszakában égnek emelem a két kezem és elhebegem az első sóhajt: – Hála a jó Istennek! ... És mögöttem a legényem megáll, és velem együtt emeli égnek a szemeit és mondja velem együtt, néma hangon az imát: – Hála a jó Istennek! . . .

Aztán beszélgettünk tovább. Mindenről szó esett az első percekben, minden érdekelt, s a tizedes, kinek arcát se igen láttam, elmondott mindent, hogy hogy vannak és mint vannak az első zászlóaljnál. A falu közepére értünk, a templomhoz. Itt volt az első század parancsnoksága. Ide kellett nekem menni.

November 30-án este 10 órakor kopogtam be az első század parancsnokának szállására. Úgy jöttem, mintha haza jönnék és úgy fogadtak, mint vendéget. Nem voltam a század parancsnoka, a század apja, csak a század – tagja. Ennek tekintettek.

Barátságosan fogadtak, örömmel üdvözöltek, de azért volt valami a hangban is, a kézszorításban is, ami új volt, ami nem volt a régi. A hangból hiányzott az alárendeltség tudata, a kézszorításban pedig benne volt a búcsúzás érzete Sorban újságolták: Először Pesti főhadnagy, az utódom, azután Lusztbaum hadnagy, Gombácsy, Mészáros, meg a fiatal hadapród, hogy ... A főhadnagy úr megy a káderhez!... és mind hozzátette, . . . gratulálok! . . . Megköszöntem a gratulációt és engedelmet kértem arra, hogy ott alhassam. Ha szűkösen is, csak megférünk egy éjszakára. így is lett. A fiatalok ketten aludtak egy ágyban, hogy nekem kényelmes helyet biztosítsanak.

Reggel elsőnek ébredtem fel. Végigjártam a század házait, elbeszélgettem embereimmel és elbúcsúztam tőlük. Délelőtt jelentkeztem az ezredparancsnokságnál. Jelentem, hogy megérkeztem az ezredhez szabadságról és nem vagyok az első század parancsnoka. Arról, hogy megyek a mögöttes országrészbe, nem szóltam semmit. Mintha nem is tudnám. Az ezred segédtisztje, Nebel százados mondja meg, hogy vissza fogok menni a káderhez, még pedig minél előbb, mert az ezred létszámában már nem szerepelek. Még ma megkapom a menetlevelet és akár el is mehetek. Elbúcsúzó és indulok a zászlóaljparancsnokhoz, Rochlitzer őrnagyhoz. Jelentem, hogy visszavezényeltek a pótzászlóaljhoz, délután indulok. Rochlitzer szokott kedvességgel fogad, megköszöni, hogy elvittem azt a bizonyos bőröndöt Buda-

pestre, és most arra kér, vinnék el egy kis csomagot Bécsbe a feleségének.

– Édes örömmel, őrnagy úr, csak ne legyen nagy! . . . Ó nem, elfér a zsebben. Tehát kérem, küldje délután 5 órára az 1. század parancsnokságára. Elválunk. Alig lépek ki az ajtón, találkozom Popovits őrnaggyal, aki arra kér, hogy vigyek el egy kis csomagot Bécsbe és ott adjam át Pintér századosnak. – Nagyon szívesen, őrnagy úr, küldje délután 5 órára az első század parancsnokságára. – Elbúcsúztunk.

Hazamentem csomagolni. Sorba kellett szedni mindent, a nehéz szeges cipőktől kezdve az Isonzó-plakettig. Megkaptam a december havi századosi fizetésemet (augusztus 1-től kezdve századosi fizetést kaptam, mint végleges századparancsnok! . . .), meghívtam századom tisztjeit egy pohár borra, egy kis búcsúzóra és poharazás és beszélgetés közben közeledett az elválás boldog pillanata.

Nem tudom mi okozta, a kíváncsiság, vagy a századom sorsa iránti érdeklődés, de én tudni akartam mindent, ami azóta történt, hogy elmentem szabadságra. Mindig csak azt kérdeztem a fiúktól, hogy mi volt velük, hogyan éltek, mit csináltak az alatt a három hét alatt, amíg én oda voltam. Meséltek. Hogy Joanitzból nagy kerülővel jöttek ide Portovecchióba. Hogy november 10-én Strassoldoban reggel 9-től délután négyig álltak és vártak zuhogó esőben Öfelségére, aki ide való útjában autójával belefutott az Isonzó-folyóba. Elmondták, hogy meglátogatta az ezredet Jenő főherceg és Boroevits tábornagy Portogruarón.

– No, és mikor nem volt látogatás, akkor mit csináltak? – kérdem.

– Mit?... Azt, amit azelőtt!... Kirukkoltunk, meg requiráltak!...

– Hát ez micsoda újítás?... – kérdem.

– Igen, ez újítás!... Mikor a főhadnagy úr még itt volt, akkor mindenki zsákmányolt, azóta a nagyurak requirálnak, a tartalékos tisztek szereznek, a bakák meg – lopnak!...

– Szóval legyünk rövidek és igazak, a zsákmányolás még most is tart. Annyi mindent hagyott itt a digó, hogy nem lehet eleget zsákmányolni! ...

– No, az igaz!... Portogruarón zsákszámra lehetett cérnát szerezni.

– Halljátok – mondom –, az nem rossz zsákmány, otthon nincs cérna! . . . ötven koronát is adnak egy guriga cérnáért! . . . Szeretnék hazavinni!... Nem mondanátok meg, hogy kitől lehetne szerezni?...

— Hiába mondjuk, úgysem tetszik kapni! ... Pedig van az ezrednél tiszt, akinek nagyon sok cérnája van! ...

— Vájjon, nem tetszik most csomagot vinni Bécsbe? – kérdik tovább. – Talán úgy lehetne cérnát is kapni!... Tessék kérni! ...

— Hát, hogy ti mit csináltatok, azt látom. És a bakák mit végeztek?...

— Azok se jobbak, mint mi vagyunk!... Azok is zsákmányolnak! ... A telefonistáknak egész hordó boruk van, meg egy disznót szereztek, hogy honnan, senki se tudja. Annyi bizonyos, hogy megpörköelve hozták. Itt aztán szétosztották és megették!... Rettenő éhesek még most is! ...

— Hát látjátok fiúk, – fejezem be a szót – kár elherdálni azt a sok jó élelmet és ruhát, ami most a kezeinkbe került!... Kár, hogy egyesek olyan kapzsiak, hogy szinte üzletszerűen zsákmányolnak, mások vagyonszerzési alkalmatosságnak tekintik a requirálást, mert abból a köznek nincs haszna, már pedig nagyon is ráférne mindenkire, hogy az itt szerzett holmi soká tartson és megmaradjon. Lehet még idő, amikor elővennék azt, amit itt most elpazarolnak! . . . Annyit mindenesetre kiveszek szavaitokból, hogy itt zsákmányoltunk, zsákmányolunk és zsákmányolni fogunk – ameddig lesz mit! ... Ha majd aztán nem lesz mit zsákmányolni, akkor vagy beleszokunk a nyomorúságba, vagy kezdünk egy új „kény ér-offenzívát” . . . De én abban már nem óhajtok részt venni!... Jön értem a kocs! . . . Megyek! ...

— Isten veletek, fiúk! . . . Egy évnek előtte így búcsúztam az orosz fronton! ... Akkor ide készültem közétek! . . . Itt töltöttem 11 hónapot, most megyek! . . . Kívánom, hogy mindannyitokat lássam otthon, békében! ... Isten veletek! ...

A kocs! ott állt a ház előtt. Bálint fölrakott rá mindent, barátaim kikísértek, századom kiállt az utcára, hogy még egyszer tisztelegjen, felszálltam a kocsira, búcsút intettem mindenkinek, aki reám nézett és elindultam a portuguarói állomás felé!...

Este 7 órakor ment egy vonat Latisanáig. Itt megaludtunk. Másnap csak Nabrezináig jutottam, s harmadnap vitt a vonat Bécsig.

Menetlevelem úgy volt kiállítva, hogy december 8-án kellett Königrätzben a pótzászlóaljnál jelentkezni. Mivel már 4-én Bécsben voltam, itt tölthettem három napot. Tóth Lajos hadnagy barátommal szállást vettünk egy szállóban, egy fűtetlen szobában és jártuk Bécs eleven utcáit, éhes kávéházait, sovány éttermeit meg vidám színházait. Egy kis kukoricakenyér, egy falatka hús, egy csésze nem tudom, miből készült tea volt a mindennapi eledelünk. Még szerencse volt, hogy ezt a sovány kosztot a hazai csomagból pótolhattam, a hazai ke-

nyérrel javíthattam. így örülhettem Bécsnek és örültem annak a gondolatnak, hogy itthon vagyok, a mögöttes országrészben.

December 7-én vonatra szálltunk és Pardubitzon keresztül bevonultunk *Königgratzbe!*... Megszálltunk a *Fekete lóhoz* címzett szállóban és 8-án jelentkeztünk a pótzászlóaljparancsnokságnál, amit köznyelven csak úgy hívtunk, hogy – *káder*.

T A N U L M Á N Y O K

A PÓTZÁSZLÓALJNÁL.

A KÁDER.

Amikor 1917 november 30-án kétheti szabadságról visszaérkeztem a Portogruaróban állomásozó ezredhez, a falu bejáratánál őrtálló tizedes azzal az örvendetes hírrel lepett meg, hogy visszavezényeltek a – káderhez.

Hogy december 7-én megérkeztem Königrätzbe, bevonultam az ezred pótzászlóaljához. A káder és pótzászlóalj kifejezés egyet jelentett; úgy közbeszédben ezt a két szót vegyesen használtuk, a kettő jelezte fogalmat egynek tekintettük. Aki a kádernál volt, az benne volt a pótzászlóaljban, a pótzászlóalj pedig benne volt a káderben. Végül mindkettő benne volt a mögöttes országrészben. Ami pedig a háború alatt a mögöttes országrészben volt, az csak jó lehetett! ...

De akármennyire jobb is volt a kádernál, mint a harctéren az ezrednél, akármennyire sietnék is elmondani és leírni mindent, ami velem 1917 december 7-e után a mögöttes országrészben történt, először néhány szóval mégis csak azt kell megvilágítanom, hogy mi volt a káder és mi volt a pótzászlóalj? . . .

Annyit máris elárultam, hogy a kettő egyet jelent. Közbeszédben jobban szerettük a káder elnevezést használni, mert így szoktuk nevezni békében. A káder szó keretet jelentett békében; jelentette azt a keretet, melybe háború esetén a pótzászlóaljat helyezték. Hivatalosan nem is hívták a háború alatt kádernek, hanem annak, ami valóban volt: pótzászlóaljnak. A káder elnevezés csak úgy szokásból maradt a nyelvünkön. Mivel békében káder volt, az maradt a háborúban is, éppen úgy, mint ahogy az a bizonyos fekete lé, mely béke idején a kaszárnyák lakóinak reggeli itala volt – még akkor is „kávé” maradt, amikor már régen paszulyból, vagy a jó ég tudja, miből készült!... A háború folyama alatt sok minden megváltozott, de azokhoz az el-

nevezésekhez, melyeket békében megszoktunk – ragaszkodtunk. így maradt meg a káder szó is a pótzászlóalj elnevezés mellett.

Ide, a kádernek nevezett pótzászlóaljhoz vonultam én be 1917 december 7-én reggel 7 óra tájban. Bár az utcákat téli ködös levegő borította, azért mégis tavaszi fényben láttam legközelebbi jövőmet. Harminckilenc hónapi harctéri szolgálat után épen és egészségesen visszavezényeltek a mögöttes országrészbe, a pótzászlóaljhoz; ez nagy esemény volt! . . . Ennek a históriáját érdemes volna külön is elbeszélni! . . .

De tartsunk sorrendet! . . . A különleges és örvendetes káderhez kerülési egyetlennek is nevezhető eset előtt nézzük inkább azt, hogy hogyan kerülhetett az ember – mondhatjuk bátran azt is, hogy minden ember – a káderhez?

A legegyszerűbb módon és a legrövidebb úton 1914 július végén és augusztus elején lehetett a káderhez kerülni. Ebben az időben felült az ember otthon a vonatra vagy a kocsira, bement Debrecenbe, jelentkezett a Pavillon-laktanyában és – benne volt a káderben. Itt besztották valamelyik pót századba, a pót századból pedig a menetszázadba került. Négy menetszázad alkotott egy menetzászlóaljat, melynek az volt a hivatása, hogy kimenjen a harctérre és az ezred veszteségeinek pótlására szolgáljon.

Aki a menetzászlóaljjal kiment a harctérre és belekerült az ezredbe, az mint jó katona élt, dolgozott, harcolt, rohamozott, kitüntetését kapott s pergette napjait, vagy akár esztendeit. Akinek szerencséje volt, az könnyű sebet kapott és – kórházba került. Akinek nem kedvezett a szerencse, az súlyosan sebesült, esetleg megbetegedett. Ebben az esetben is otthagya az ezredet és kórházba vitték. A kórházból azután hosszabb vagy rövidebb kezelés után megint csak visszakerült a kádernek nevezett pótzászlóaljhoz.

A második módja tehát annak, hogy valaki a káderhez kerüljön, az volt, hogy a harctéren megsebesült vagy megbetegedett.

A harmadik mód volt az a bizonyos nagy esemény, az a különleges és örvendetes eset, melyre a ritka példát az én személyem szolgáltatatta a háború negyedik esztendejének elején. Épen, egészségesen a háború első két esztendejében nem került vissza a harcterről a káderhez senki! . . . A legkisebb sebesülés, a komolynak alig mondható megbetegedés biztos út volt a káder felé, de ha valakit nem horzsolt a golyó, nem kerített hatalmába semmiféle nyavalya, az bizony kint veszett az ezrednél, vagy legalább is a hadrakelt seregnél. A háború harmadik esztendejében azután nagyon kevesen abban a szerencsében részesültek, hogy visszaküldték őket a mögöttes országrészbe. Ezek irigyelt káder-lakók lettek!

De ebben a szerencsében is csak tisztek részesülhettek. Legénységi személyek nem. Ezek akár teljes három évig meg még azon túl is kint lehettek egyfolytában, bizony nem küldték őket vissza!... Nem is sokan lehettek olyanok, akik három évet megszakítás nélkül kibírtak és átéltek a harctéren, de mégis voltak!... A hadvezetőség talán nem is hitte, hogy ilyenek is vannak, azért nem intézkedett olyan irányban, hogy ezek az emberek – hazakerüljenek! ...

Haza?... Talán csak a káderhez?... Igen bizony, csak a káderhez, nem haza!... Haza nem lehetett kerülni!... Amikor még a káder Debrecenben volt, akkor a legtöbb 39-es azzal, hogy a káderhez került, egyszersmind haza is jutott. De amióta a kádert elhelyezték Debrecenből, bizony nem volt otthon az, aki a káderhez került. Még az olyan ember, mint jómagam, csak hagyján! ... Aki tízéves korától kezdve csak mint vendég látta fatornyos hazáját és szülővármegyéjét, aki megszokta, hogy túlmenjen a Kárpátokon, s a sokféle emberrel való érintkezéssel megszokta a könnyed elhelyezkedés nehezebb módozatait is, annak nem okozott fájdalmat, hogy a kádert elhelyezték Debrecenből Königrätzbe!... De már a 39-es baka, a hajdú- meg biharmegyei magyar ember, aki szülőfalujából legfeljebb vásárra ment el „külföldre, bizony nem jól érezte magát, mikor megtudta, hogy a káder nem azt jelenti, hogy otthon, s hogy a káderhez jutni nem azt jelenti, hogy – Debrecenbe menni!

*

Békeidőben a káder Debrecenben volt. Ittmaradt a háború alatt is – majd egy esztendeig. 1915 június havában aztán vonatra rakták és elvitték – Csehországba. Hogy miért vitték el, azt nem hozták nyilvánosságra, de valószínűleg megvolt a különös oka. Ahogy én sejtem, legalább két fontos oka volt annak, hogy a káder otthagya Debrecen és elment – Csehországba. Az egyik ok az volt, hogy a káder egybeesett az – otthonnal. Ha a baka a kádernál volt, akkor úgy érezte, mintha otthon volna. És bizony – mi tagadás benne! – hazulról sokkal nehezebb volt kimenni a harctérre, mint a – kádertől.

A másik oka a káder elhelyezésének politikai természetű. Ezt sem mondták ki nyíltan, de nem lehet rossznéven venni, ha én most itt utólag elárulom. Az Osztrák-Magyar Monarchia nem minden népe indult neki akkora lelkesedéssel a háborúnak, mint a magyar és nem viselte minden nép a háború vér- és anyagi áldozatait úgy, mint a magyar. Csehország a maga nemzeti céljait nem a Monarchia keretein belül kívánta elérni, tehát nem is lelkesedett a háborúért. A csehek nem harcoltak szívesen s kicsit világosfejű politikusok is látták már 1915-ben, hogy Csehország nyíltan a Monarchia ellen foglal állást. Már pedig az Osztrák-Magyar Monarchia, vagy helyesebben a Habsburg-birodalom

évszázados fennállásának az volt az alapja, hogy a benne élő különböző nemzeteket egyensúlyban tartották. Ezt úgy is mondhatnám, hogy egyiket a másikkal tartották sakkban!

Az a két nemzet, mely a Habsburgok birodalmában a maga nemzeti törekvéseit akár a birodalom élete árán is meg akarta valósítani, a magyar és a cseh. A háború előtt a magyarok voltak előnyben. A háború alatt a csehek kívántak előbbre jutni, esetleg a magyar elé kerülni ... Ezt meg kellett akadályozni. Úgy, ahogy lehetett és addig, ameddig lehetett! A háborúban a nyílt cseh-elpártolást legegyszerűbben úgy akadályozták meg, hogy egy csomó magyar kádert Csehországba helyeztek; ezzel az országot katonailag megszállva tartották. A csehországi kádereket viszont Magyarországra helyezték. Jó volna tudni, nem azzal okolták-e meg az idekerült csehek előtt, hogy – „vigyázni kell Magyarországra!”... .

Amint már említettem, 1915 június havában vonatra rakták a 39-es pótzászlóalj és elvitték Csehországba. Felerészben Königgrätzbe, felerészben Jaromerba. 1916 novemberében aztán a felezés megszűnt és az egész pótzászlóalj Königgrätzbe került. Itt találtam én 1916 december 1-én, mikor az orosz harctérről a káderhez jöttem, hogy bevonuljak az ezredhez; itt volt most is, 1917 december elején, mikor az ezred visszaküldött a káderhez. Itt is maradt a háború végéig s én is benne maradtam egészen a – leszerelésig.

KÖNIGGRATZ.

Úgy, ahogy az előző fejezetet, ezt is szómagyarázattal kell kezdenem. A káder című fejezet elején azt fejtegettem, hogy a káder váltjában nem is volt káder, hanem pótzászlóalj, most azt kell megállapítanom, hogy az a város, amelyet mi Königgrätznek hívtunk, tulajdonképpen nem is Königgrätz volt, hanem *Hradec Kralové*. így hívták a csehek, maguk a lakosok. Ez a cseh elnevezés magyarul azt jelenti, hogy királyi ajándék. Valamikor régesrégen, a középkorban, a cseh királyok korszakában egy király feleségének adományozta azt a vidéket, melynek középpontja a mai Königgrätz volt.

Csehország tej jel-mézzel folyó földjén, az úgynevezett „arany-sávon”, az Elba-folyó partján fekszik ez a város, egy kis magaslaton, melyet az Elba és az Adler összefolyásának szöge zár be. Nem mai település. Évszázados, valószínűleg évezredek múlt van mögötte. Természettől védett hely; két folyó bezárta magaslat, olyan pont, melyet mindig megbecsültek az emberek, mert egy kis munkával erős várrá lehetett kiépíteni.

Königgrätz vár volt – valószínűleg amióta megvolt, de különösen fontos vár volt attól kezdve, hogy a porosz uralom szemet vetett a Habsburg-birodalomra. Fontos vár volt Königgrätz Mária Terézia korában, amikor Nagy Frigyes porosz király Szilázia jó részét elvette a Habsburgoktól és nyíltan azzal fenyegette őket, hogy Csehországot is el fogja hódítani. Nem írhatom itt le annak a száz évnek a történetét, mely az említett porosz törekvések kisebb-nagyobb megnyilatkozását foglalja magában, csak éppen a végső eredményt jegyzem ide. A végső eredmény – amint a történelemből tudjuk – az lett, hogy a porosz militarizmus 1866 július 3-án Königgrätzről északra, Ghlum községnél leverte a Habsburgok seregét s megszületett a XIX. század egyik legnagyobb problémája, a porosz vezetés alá kerülő *nagy német egység*.

Königgrätz belekerült a Habsburg-uralom történetébe, mint nevezetes határkö. Végét jelenti annak a kornak, mely a XIII. században megalapozott Habsburg-vezetés kora volt s kezdetét jelenti annak az időszaknak, melyet korunknak nevezhetünk, melyben most élünk. Königgrätz kezdetét jelenti annak az időnek, melyet Közép-Európa nagykorúsítása idejének nevezhetnénk. A középeurópai népek önrendelkezési jogának érvényesülése a königgrätzi csatáé tette meg az első tipegő lépéseket. A königgrätzi csatának – melyet a Habsburg-család elveszített és a porosz militarizmus megnyert – két nagy eredménye lett Közép-Európában. Időrendben az első a Habsburg-birodalmon belül a magyar nép politikai vezető szerepének Szent István birodalmán belül való elismerése, ami az 1867-i kiegyezésben nyilvánult meg, a második – fontosságra nézve az elsőt messze túlhaladó – eredmény pedig a *német egység* alapjának a porosz militarizmusra való helyezése. A königgrätzi csatáé dőlt el, hogy a Habsburgok megalkuvó vagy a poroszok imperialisztikus politikája érvényesül-e a jövőben Közép-Európában, elsősorban a Németbirodalomban. Bismarck és Moltke azzal a gondolattal tért nyugalomra a königgrätzi csatáé a győzelem estéjén, hogy a porosz vezetés alatt megvalósulni készülő német egységnek mi sem áll útjában! ... A történelem aztán igazolt mindent. Igazolta azt az ötven esztendő, mely a königgrätzi csata és a 39. gyalogezred pótzászlóaljának königgrätzi élete közé esik.

Ennek az ötven esztendőnek történetét más könyvből kell kiolvasni. Ide, ebbe a könyvbe csak egy érdekes jelenséget veszek bele. Rá akarok mutatni arra, hogy mi köze volt a königgrätzi csatának a mostani háborúhoz? Mi történt a königgrätzi csatában olyan, ami megtörtént – a mostani háborúban is? . . . A königgrätzi csatában az történt, hogy a magyarok éppen úgy nem lelkesedtek az egész hadjáratért, akár a csehek a mostani háborúért. Meg az történt, hogy a császári hadseregbe besorozott magyarok Königgrätznél éppen olyan szépen

megadták magukat, akár a csehek Biharónál 1915 április 4-én. És azután a porosz fogságba került magyar katonák ott saját vezéreik alatt éppen úgy megalakították a magyar légiót, akárcsak a csehek ebben a háborúban megalakították a cseh-tót brigádöt. S az a Königratznél toborzott magyar légió éppen úgy harcolt volna a Habsburgok hadserege ellen 1866-ban, ha a fegyverszünet hamarosan be nem következik, akár a cseh-tót dandár harcolt a mi hadseregünk ellen 1918-ban a Piave-folyónál! . . . Miért? Megmondottam!... Azért, mert 1866-ban a magyar nép érdeke úgy kívánta, most meg a cseh nép érdeke így kívánta! ... Königrätz után a magyarság napja jött fel, a Piave-csata után meg a csehek napja süttött ki! ... Mindkét esetben a Habsburgok hatalma hanyatlott! Akkor a magyar, ötven évvel később a cseh nép nagykorúsítása, önrendelkezési jogának érvényesülése lett az eredmény! . . . Tudja az Ég! ... Én nem tartom szégyennek, ha egy nép nagykorúságra törekszik! Törekedjék is! . . . Érje is el minden nép a nagykorúságot! ... De amikor elérte, akkor legyen is az! Mert a nagykorúság szép dolog, csak egy kicsit nehéz! ...

Ennyit Königrätz múltjából! . . . Most nézzük a jelent! Lássuk magát a várost, a benne folyó életet s lássuk a városban a pótzászlóalját, a Königrätzbe került 39-eseket.

Első szempillantásra senki sem hinné, hogy ennek a városnak még annyi lakója sincs, mint Hajdúszoboszlónak. Úgy fest, mint Budapest – kicsinyben. Gyönyörű egy-kétemeletes házak, rendezett, tiszta, kövezett és fásított utcák, ízléses alakzatokkal díszített mozaik-gyalogjárók, fényes üzletek, úriasan öltözött emberek, az élénkség mellett csend, a nagyváros szépségei és a falu kedvessége olyan eszményi szépen egyesülnek itten! ... A dombon épült városrészen meglátszik a századok nyoma, a múlt különböző ízlésének, divatjának az épületeken és szobrokon megmaradt változatossága. A régi vársáncok eltávolítása folytán szabaddá lett Elba-jobbpart. továbbá a református templomtól kezdődő új városrész gyönyörű palotasora egy fejlődésének javakorát élő város mintaberendezését mutatja. Az Elba tükreben festőien visszaverődő Múzeum oly remek alkotás, hogy megérdemelné, hogy mint műremeket, múzeumba tegyék. Tőle alig háromszáz méterre, ahol az Elba elhagyja a partja mentén húzódó palotasort, ott áll a víz-erő hajtotta gyönyörű villanytelep, nagyszerű berendezésével – egy szép park szélén

A múzeum a múlt emlékeit őrzi, a villanytelep a jelen munkájához szolgáltatja a természeti erőt. Ezekhez még csak a jövő temploma, az iskola kell. És Königrätzben van iskola bőségesen! Mintha bizonyítani akarná azt, amit a németek a königrätzzi csatáról mondtak, hogy azt a porosz iskolamesterek nyerték meg!... Szaporította iskoláit!

Ebbe a városba köszöntött be a 39. gyalogezred pótzászlóalja 1915 június hónapjának elején. A pótzászlóalj megérkezését kósza hírek előzték meg. Olyan rágalomszülte hírek, amilyenekkel a háború alatt tele volt minden ország, mely a központi hatalmak ellenségének vallotta magát. Ha egyéb nem, ezeknek a rágalomszülte híreknek fölbukkanása és tiszavirág élete is bizonyosság amellett, hogy a csehek ki-mondott entente-barátok voltak! Olyan hír, hogy a magyarok ember-evők – csakis a háború teremtette gyűlölet és rágalom anyaméhéből születhetett! Ezeket a híreket elhitte aki akarta, nagyon valószínű, hogy nem hitte el senki, de jellemző, hogy mégis terjesztette mindenki.

A város lakossága fogadta a 39-eseket úgy, ahogy egy háborúban küzdő ezred pótzászlóalját fogadni illik. Tisztelettel. A kilenctized részben csehnyelvű lakosság egy pillanatig sem érezte a magyarokkal, hogy nincs velük egy véleményen. Ha érintkezni nem is igen érintkezett legénységünkkel, annak legfőbb oka az volt, hogy nem ériették egymás nyelvét. Kellemetlenséget nem okoztak egymásnak. Amikor én állandó tartózkodásra Königrätzbe kerültem – 1917 decemberében –, már szerették a csehek a magyarokat. Nem azért, mintha Masaryk professzor meg Tisza gróf megegyeztek volna háborús céljaik tekintetében, hanem azon egyszerű okból, mivel a magyarok nagymennyiségű élelmiszert hoztak a városba. Az oly termékeny Elba-völgy a háború harmadik esztendejében már nem bírta eltartani a sűrű lakosságot meg a nagyszámú katonaságot. Gondoljunk csak arra, hogy Königrätz mellett Pardubitzban egy 25.000 embert magába foglaló kórház volt. Ennek a kórháznak biztosan volt állandóan ezer olyan lakója (orvos, ápolószemély, beteg), aki az államnyújtotta mindennapi kosztot kívül is evett... S három évig – ezer vendég, azt hiszem, hogy több mint elég! . . .

A 39-esek onnan hazulról mindig hoztak Königrätzbe valamit. Egy kis lisztet, zsírt, egy kevés szalonnát! . . . S amikor hazafelé indultak szabadságra, hát vittek is valamit! . . . Egy kis ruhát, egy pár kis cipőt vagy valami csecsebecse-gyermekjátékot! Amit hoztak – eladták olcsón, amit vittek, megvették – drágán. Keringett a pénz Königrätzben a 39-esek kezén keresztül, csak éppen hogy nem maradt a 39-esek kezében! Az élelem meg csak ottmaradt a königrätzeiek asztalán! Ezért – amint említettem – 1917-ben és 1918-ban már kedvesek voltunk!

Amikor a háború utolsó hónapjaiban a cseh álláspont diadala előtérbe nyomult és biztosan tudták, hogy nemzeti céljaikat a mi kárunkra meg fogják valósítani, egy pillanatig sem éreztették velünk fölényüket. Tüntettek. Nemzeti viseletben sétáltak az utcán. Társaságunkat nem keresték s ha kerülték a velünk való érintkezést – tapintatosan tették.

Ennyit a városról s a benne lakó népről. Most nézzünk szét a magunk portáján, lássuk, hova is kerültem, mi minden várt reám és – mit végeztem? . . .

ELHELYEZKEDÉS A PÓTZÁSZLÓALJNÁL.

a) Jelentkezés.

1917 december 7-én, egy nappal előbb, hogysesem menetlevelem lejárt, jelentkeztem a kádernál. Egész éjjel utaztam; hajnalban, mikor megérkeztem, alig kaptam a szállodában szobát, azért az nem jutott volna eszembe, hogy egy napig pihenhetek, kialszom magam és csak december 8-án jelentkezem. Nem, a hely varázsa vonzott s nyomban Königsgrätzbe való megérkezésem után, az első adott alkalommal mentem jelentkezni.

A környezettel ismerős voltam. Egy évnek előtte itt töltöttem két hetet s a két hét alatt egyebet sem kellett megtanulnom, mint hogy hol van a 39-es pótzászlóalj meg az állomásparancsnokság. Ezt a kettőt kellett most is felkeresnem.

Amikor a 39. ezred pótzászlóaljának parancsnokánál, Starkel alezredesnél jelentkeztem, azt mondta, hogy meg akar engem bízni az ezred történetének megírásával. Erre a megjegyzésre nem voltam elkészülve. Hogy ez a különös megbízatás meglepett, annak az az oka, hogy amikor én a harctéren megírtam a 10. isonzómenti csata történetét, a 17. hadosztály parancsnoksága a nálam maradt példányt elvette és elégettette! . . . Hogy miért, azt nem mondta meg. De félfüllel azt hallottam, hogy a hadosztály parancsnoksága azért rendelte el, hogy a nála levő példányon kívül minden példányt meg kell semmisíteni, mert attól tartott, hogy ellenséges kézbe kerül, akkor pedig az ellenség mindent megtud! . . . Ebből a félhivatalos felvilágosításból arra merem következtetni, hogy amit megírtam, az – igaz volt! . . . De mit ért, ha meg kellett semmisíteni? Mit fog érni most az az ezredtörténet, melyet én össze fogok állítani s melyre azt mondja majd egy magasabb parancsnokság, hogy – meg kell semmisíteni, mert nagyon – jó! . . .

Kénytelen voltam a kihallgatás után ilyesmit gondolni, mert azt csak nem hitettem el magammal, hogy minekutána az én harctéren írott történetemről (arról a bizonyos elégetésre ítélt 10. isonzómenti csata történetéről) a parancsnokaim megállapították, hogy rossz, vagy – mondjuk – hogy nem sikerült, most megbíznak azzal, hogy írjam meg az ezred egész háborús történetét.

De köteles őszinteséggel bevallom, hogy minden hiúságtól mente-

sen mégis csak örültem a rámváró feladatnak. Különösen mikor néhány napnak utána megtudtam azt is, hogy engem a pótzászlóalj parancsnoksága névszerint elkért az ezredtől azért, hogy megbízzon az ezred történetének megírásával és egy háborús emlékkönyv, úgynevezett Hadi-Album szerkesztésével.

b) Négyheti szabadság ! ...

Az a tudat, hogy engem a káderhez hívtak s a háború kellős közepében egy többé-kevésbé irodalmi munkakört jelöltek ki számomra – ismételten megvallom – nagyon fölemelő volt. Örültem. Örömben nem is leltem hamarjában helyem a pótzászlóaljnál. Irodahelyiséget nem kaptam, papírt és írószert is úgy kellett kölcsönkérni, vagy a magam költségén beszerezni. A pótzászlóalj irodájában egy kerek kis asztalka lett a szűkhatáru birodalma annak a végeláthatatlan feladatnak, mely előttem állt, melynek mégis csak meg akartam felelni.

Az első kis tanulmányokat nagynak ígérkező munkámhoz mindjárt az első nap délutánján megkezdtem. Adat? – gondoltam – az van elegendő! ... A három és fél éve dühöngő háború annyi anyagot nyújt, hogy talán nem is lehet feldolgozni... De mit ér a holt anyag, a papírlapok százainak ceruzairása, ha nem látom meg bennük az embert? Az élő, mozgó, harcoló 39-est? Tisztet és bakát, kicsit meg nagyot, ifjút és öreget, élő és halottat? Mit ér, ha sorbaállítom az összes nagyezüstösöket meg Signum Laudisosokat, Lipót- és Vaskorona-rendeseket, ha nem hallom a szívük dobbanását, nem látom az eszük járását, nem érzem meg a vágyaikat, nem osztom meg velük örömeiket és bánatukat s nem tudom hűen megfesteni őket – az egyéneket s az egyénekből alakuló csapatot? . . .

Tehát tanulmányozni! . . . Megfigyelni mindent, mindenkit, mindenütt, mindig! . . . Megfigyelni már az első délután, aztán minden utána következő napon! . . . Ott, ahol éppen találok a 39-eseket! ... Akár a kávéházban, a híres Grand-Hotelben, melynek zöld posztóval bevont márványasztalait friss mohósággal foglalja el a négy-ötösével bevonuló ifjú 39-es tisztikar! ... Az asztalokon már ott van a kártya, a 39-eseknek kint a harctéren meg itthon a kádernél kevés szabadidejükben és hosszú éjszakáikban egyetlen szórakoztatója! . . . Milyen sietve nyelik le azt a feketekávépótlékot, melyet elibük adnak, máris kapnak a kártya után! ... És milyen könnyen dobják a pénzt; a zászlósi fizetést, hadnagyi zsoldot, főhadnagyi gázsit! . . . Százados már nincsen köztük! Igaz, hogy az egész pótzászlóaljnál is alig akad egy, avagy kettő, az is hivatásos, úgynevezett tényleges tiszt; ezek, ha el is

jönnek a kávéházba, külön ülnek, megvan a maguk – nem kártyázó asztaltársasága!...

Az az első kis rajz, melyet a königgrätzi Grand-Hotelben fiatal bajtársaimról készítettem s melyet a megelőző sorokban adtam – ez a gyors, de tudatos megfigyelés volt a rámbízott szellemi tevékenység első bátortalan lépése.

Erről huszonnégy óra múlva megállapítottam, hogy nem sikerült. Rossz! . . . Nincs benne háború, nincs benne igazi 39-es, olyan 39-es, amilyen csak egy van, amilyenhez hasonló nincsen! ...

Tépelődtem! . . . Meg tudok-e felelni a rámbízott feladatnak?. . . Tudok-e a háború tartama alatt, amikor kint a végeken az ágyúk dörögnek, amikor itthon szinte napról-napra több és több bajjal, nehézséggel küzd minden ember – nyugodtan, tárgyilagosan írni?. . . Össze tudok-e olyan művet állítani, amelyet ezredem joggal vár? Meg tudom-e a sok ezer kicsinek látszó nagy tetteiből alkotni azt az emléket, mely hű képe lesz az immár negyedik éve tomboló háborúnak?. . . Olyan lesz-e munkám, melyből késői utódok helyesen látják majd meg ezredemnek háborús teljesítményeit? . . .

Fáradt vagyok! ... Harminckilenc hónapot töltöttem kint a harc-tereken! . . . Nem mind az első vonalban, de hiszen az nem is lehet! . . . Ott a fele is sok volna! ... A 39 hónap mégis megviselte idegrendszeremet s most ezekkel a fáradt idegekkel fogjak hozzá új munkához?. . . Nem fog menni! . . . Nem, nem fog menni! . . . Nem tudok a komoly munkához hozzáfogni!

A mögöttes országrészben levő katonáknak illetékes parancsnokságuk hosszabb-rövidebb szabadságot szokott engedélyezni. A beteg a gyógyulás után, a sebesült a felépülés után már a kórházból elmehet egy-kétheti szabadságra. De adnak ilyen magamfajta hosszú harctéri szolgálatosnak is négy-hatheti szabadságot, ha kér! . . . Elhatároztam, hogy kérni fogok. Az ilyenkor szokásos eljárásra öreg „kaderhiénák” oktattak ki.

A kora délelőtti órában, olyankor, amikor a zászlóalj parancsnoka még nincs az irodában – elmegy az ember a zászlóaljsegédtiszthez és előadja kérését. Így cselekedtem. Bekopogtattam Sill századoshoz, s bevallottam neki őszintén, hogy hosszas harctéri szolgálatom alapján szeretnék néhányheti szabadságot kapni. Támogassa kérésemet s tegye lehetővé, hogy a szabadságot meg is kapjam.

Sill százados jóindulattal vette tudomásul kérésemet, kiállított részemre egy szolgálati jegyet, melyen a zászlóalj parancsnoka utasítja a pótzászlóalj orvos-főnökét, hogy egészségi állapotomat szabadságügyben vizsgálja meg. Ennek a szolgálati jegynek a megszerzése döntő fontossággal bírt. Ennek a kiadásával azt jelezte a pótzászlóalj parancsnok-

sága, hogy a szabadság megadása ellen nincs kifogása. Ezen szolgálati jegy alapján aztán az orvos-főnök alaposan megvizsgálja a szabadságkérőt. Megkopogtatja, megköhögteti, rúgat és sóhajtat vele s még azt is megkérdezi, hogy mennyi időt töltött a harctéren? . . . Talán ez a legutolsó a legfontosabb! . . . Mikor én azt mondtam, hogy 39 hónapig kint voltam, az orvos beszüntette a további vizsgálatot, csak mosolygott rám, kezét szorított velem s olyan biztatóan hunyorgatott a szemével, hogy egészen bizonyosan ki lehetett belőlük olvasni, hogy a szabadságom – biztos! . . .

A pótzászlóalj orvos-főnökének véleménye alapján aztán a pótzászlóalj parancsnoksága két nap múlva elküldött úgynevezett bajmegállapításra Pardubitzba. Engem Pardubitzba küldtek, a másik Josefstadtba ment. Ehhez a bajmegállapításhoz a pótzászlóalj parancsnoksága egy zárt borítékba tett iratot szokott mellékelni. Ennek a zárt borítéknak igen fontos szerepe volt az ügy további menetében. Az én esetemben ebben volt az a fentebb említett orvos-főnöki szemhunyorogtatás, meg a pótzászlóalj parancsnokának jóindulatú támogatása. A zárt borítékot át kellett adni a bajmegállapító orvosnak, aki aztán a maga véleményével kiegészítve, postán visszaküldte a pótzászlóaljparancsnoksághoz.

Pardubitzban – mely Königratztól 50 km-nyire délre fekszik – hatalmas katonai kórháztelep volt. Beillett városnak is. A 25.000 embert befogadó barakváros a vasútállomással szemben, mindjárt a szélső sínpár mellett kezdődött és végejárhatatlan messzeségben húzódott tovább. Mintegy 300 épülete volt, s külön vízvezetékekkel rendelkezett.

Mikor reggel 8 órakor megérkeztem, a felvételi irodába mentem. Itt átadtam menetleveletem. Ügy fogadtak, mint komoly beteget. Beiktattak a kórházban ápolts személyek közé s azután elvezettek egy osztályirodába, innen meg elküldtek egy barakba. A barakban a fehérruhás ápolónő megmutatta az ágyamat. Csak csodálkoztam! Uram Isten! Mit akarnak itt énvelem? Hiszen nem vagyok én beteg! ... Nekem csak négyheti szabadság kell! . . . Nem is állhattam meg szó nélkül s mikor az ápolónő egy csésze feketekávéval hozott két szép zsemlyével meg egy szelet párizsival, megkérdeztem, hogy mikor vizsgál meg az orvos, mert én addig is, míg a vizsgálatra sor nem kerül – elmegyek sétálni, nehogy magam is azt higgyem, hogy – beteg vagyok. Az ápolónő nagyon katonásan nyilatkozott. „Talán 10 órakor, talán később, de lehet az is, hogy előbb! ...” Ettől a felvilágosítástól egyszerre beteg lettem.

A barakban vagy húsz ágy volt. Most ketten érkeztünk bele, két

tisztet ott találtunk. Mindegyikünk köpönyegben volt, mert a decemberi hideg nem igen engedte, hogy könnyebb ruhában maradjunk. Megettem a hozott reggelit s leültem egy székre. Vártam. Egy tűzérzészlős jött velem, aki ismerősebb volt a helyi szokásokkal, mint én, mert ruhástul-mindenestül végigfeküdt az ágyán! . . .

Bár nem távozhattam messzire, mert minden percben megérkezhetett a vizsgáló orvos, mégis kimentem a barakból, hogy széjjelnézek. Megállapítottam, hogy osztályok vannak: belgyógyászati, sebészeti, ideggyógyászati osztály. Minden osztálynak megvan a külön irodája és törzsorvos-főnöke. Az egész kórház parancsnoka egy vezértörzsorvos. Egy egész sor barakban törökök voltak. Hideg volt, s ezek a csontmeg bőre emberek egyetlen szál vászonruhácskában jártak egyik barakból a másikba.

Kíváncsiságomat hamar kielégítettem. Ha mind a 300 barakot végignézem – gondoltam –, akkor sem látok többet. Hazamentem. Leültem az ágyam közelébe állított székre s vártam a vizsgálat idejét. Néhány pillanat múlva jött is az ápolónő s jelentette, hogy Craus dr. úr megkezdte a vizsgálatot, átmehetnek a szemben levő barakba.

Polgári ruhában, fehér orvosi kabátban egy negyven év körüli szemüveges orvos állt velem szemben. Meglepett! Három és egy negyed esztendeje nem álltam polgári személy előtt s most olyan különös, hogy nem katona-emberrel akad hivatalos dolgom. Megvizsgál alaposan. Észleleteit tollba mondja, a zártan átadott pótzászlóalji írást elolvassa s ezekkel a szavakkal búcsúzik tőlem: „A szabadságot meg fogja kapni főhadnagy úr! . . .”

Este 6 órakor hazaértem. Bálint legényem várt a vonatnál és kíváncsian kérdezte, hogy „beteg” vagyok-e? Azt akarta megtudni, hogy megkapom-e a szabadságot? Mert ha igen, akkor neki is kijár a négy hét! . . . S neki még csak betegnek se kell érte lenni. Hiába! Ha még egyszer a világra jövök és megint háború lesz, én csak tisztiszolga leszek! . . . Egy olyan makkegészséges „beteg” főhadnagy mellett, mint amilyen én most vagyok! . . .

Kissé hosszasan időztem ennek a négyheti szabadságnak az ismertetésénél. Nem is érdemelte volna meg ez a nem éppen háborús esemény, hogy belekerüljön élményeim közé, ha nem lebegett volna annak ismertetésekor előttem az a tudat, hogy nekem az a feladatom, hogy mindent megfigyeljek és mindent tanulmányozzak, ami a 39-esek háborús életébe belevág, ami a nagy világháborút tulajdonképpen alkotja.

A *Konstatierungnak* nevezett bajmegállapítás, mely – amint már említettem – a pardubitz-i vagy josefstadti kórházban folyt le, nem volt jelentéktelen esemény s a legtöbb esetben sokkal fontosabb kérdés

dőlt el rajta, mint amilyen az én szabadságom volt. A háború alatt bajmegállapításra menni annyi volt, mint békében templomba járni! . . . Akinek valami baja volt, komoly baja, az elment „Konstatierung”-ra. Először a pótzászlóalj orvosa vizsgálta meg s azután kórházi szakorvos elé került a beteg. Az én esetemben a bajmegállapítás inkább csak formáság volt.

Olyankor azonban, amikor valakit beosztottak a menetzászlóaljba s az illető betegnek érezte magát, a Konstatierung volt hivatva megállapítani, hogy arcvonalszolgálatra alkalmas-e az illető – vagy sem.

A Konstatierung mindig valamelyik kórházban történt. A kórházbajutás pedig azon a módon történt, ahogyan ezen fejezet elején vázoltam. De már a bajnak a megállapítása, vagyis a vizsgálat nem ment olyan simán és gyorsan, mint az én esetemben. Napokat, sőt heteket is igénybe vehetett, mire megállapították, hogy valaki beteg-e vagy egészséges?...

Minden bajmegállapításnál fontos szerepet játszott az a bizonyos zártborítékú írás, melyet a beteg magával vitt. Ebben volt a pótzászlóalj orvosának szakvéleménye és a pótzászlóalj parancsnokának a szolgálati érdekeket képviselő álláspontja. Ez a kettő együttesen képezte a későbbi szakorvosi ítéletnek alapját.

A Konstatierung megállapította azt, hogy egészséges-e valaki – vagy sem. Ha valaki beteg volt, akkor kórházba került, gyógyították, s amikor meggyógyult, akkor megállapították, hogy mehet a harctérre. Ha meg sehogy sem akart meggyógyulni, akkor felülvizsgálatnak vetették alá s megállapították, hogy van-e remény arra, hogy az illető annyira viszaszerezze egészségét, hogy katonai szolgálatot egyáltalán teljesíthessen vagy olyan beteg, hogy végérvényesen el kell bocsátani a hadsereg kötelékéből. Ha valakit végleg elbocsátottak, arra azt mondták, hogy – *kiszuperálták*. A felülvizsgálati eljárásnak hivatalos német neve ez volt: Superarbitrierung. A felülvizsgált egyének voltak az alulról irigyelt, felülről lenézett szuperesek, akiknek éppen elég volt a maguk baja, nem kellett még a háború igáját is a nyakukba akasztani!...

c) A tiszti és legénységi nyilvántartó.

Mikor a pótzászlóalj parancsnoka jelentkezésem alkalmával tudomásomra adta, hogy megbíz az ezred háborús történetének összeállításával és egy háborús emlékkönyv, úgynevezett Hadi-Album szerkesztésével – még nem volt határozottan körvonalazva az a munkakör, mely reám fog hárulni. Beosztottak egy pót századhoz és szolgálatételre berendelték a zászlóaljirodába. Itt pedig ezredtörténeti vagy

emlékkönyvszerkesztési osztály nem volt, tehát olyan helyen kellett munkát találnom, ahol már folyt bizonyos tevékenység.

December első felében rábízta a tiszti minősítési táblázatok rendezését. A szolgálatban és szolgálaton kívüli jellemzéshez szükséges adatoknak rendszeres gyűjtését a háború első éveiben elhanyagolták. Minden tiszt bevonult, szolgált, harcolt, megsebesült vagy meg is halt, esetleg hadifogságba került vagy – fölmenttette magát. De hogy mikor és hol szolgált, ki volt a parancsnoka, azt központilag nem tartották nyilván. Ha például a pótzászlóaljnál megnézte valaki 1916 december 1-én, hogy dr. Csabai István tartalékos főhadnagy hol van és mit csinál, akkor a tisztek névsorát tartalmazó nagy könyvben ennyit találtak róla: az 1/39. számú katonai munkásosztag parancsnoka; tábori postája: 30. Egyéb semmi sem volt a nagy könyvben. Az esetleges változásokat nem vezették be minden tisztnél, csak azoknál, akik a pótzászlóaljnál megfordultak. Ugyanarról a dr. Csabai István főhadnagyról feljegyezték, hogy 1916 december 1-én a pótzászlóaljnál volt s december havának végén kiment a 26-os menetzászlóaljjal a harctérre! Tábori postájának száma 198.

Volt ebben a nagy könyvben sok olyan tiszti név, mely mellett ez az egyetlen bejegyzés állt: kiment a harctérre 1914 augusztus 10-én. Azon túl nem tudtak róla semmit.

1916 közepén gondolt arra a hadvezetőség, hogy nyilvántartásba veszi, ki hol volt a háború eleje óta. Íveket osztott szét a tisztek között, melyeket ki kellett tölteni.

Ezeknek a lapoknak kezelését bízták reám a pótzászlóaljirodában. Nem mondták, hogy hozzam rendbe, mert a katonaságnál sohasem adtak ki olyasvalamit parancsban, amiről jól tudták, hogy – lehetetlen. Csak azt mondták, hogy kezeljem.

Közeledett karácsony ünnepe, s a pótzászlóalj parancsnoka úgy határozott, hogy minden tisztjének ad a karácsonyi és újévi ünnep alkalmával háromnapos szabadságot. Hogy ki mikor megy, azt a tiszteknek századonként maguknak kellett eldönteni. Bár én is be voltam osztva egy századhoz s a karácsonyi szabadságra jogom lett volna, arra való tekintettel, hogy négyheti szabadság előtt álltam – nem vettem igénybe az ünnepi szabadságot. Ennek aztán az lett a következménye, hogy helyettesítenem kellett egy tisztet, a legénységi nyilvántartó vezetőjét.

Riesz Miklós barátom, akivel 1914-ben együtt mentem az orosz harctérre, 1917 december 21-én háromnapos szabadságot kapott. Helyettesítésével engem bízott meg a zászlóaljparancsnokság. A helyettesítés igen egyszerű volt; naponta félórát vett igénybe. Ennyit még akkor is

lehetett dolgozni, ha az ember arra gondolt, hogy más – szabadságon van!...

A *legénységi nyilvántartó* iroda nem volt egyéb, mint a káderhez bevonuló és onnan távozó legénység fogadó-, illetve búcsúztatóhivatala. Ha a 39-es baka megérkezett Königrätzbe a káderhez, már várták a vonathoz és ha még nem tudta a járást, bevezették szépen a pótzászlóaljparancsnoksághoz a Piac-térre, abba a nagy épületbe, mely valamikor barátok kolostora volt. Ennek a régi, nagy épületnek az udvarán, a kapubejáratnál szemben volt egy szoba, mely az első otthont nyújtotta a cseh földre szakadt 39-es magyar bakának. Itt elszedték az érkezők iratait, hogy fölvigyék az első emeleten levő legénységi nyilvántartó irodába. Az embereket rendbeszedték és 9 óra tájban fölvezették őket oda az első emeletre, ahova előbb irataikat vitték. Arra rendelt altisztek kioktatták őket, hogy mit és hogyan kell jelenteniök, s azután – vártak. Várták a kihallgatást, vagy ahogy ők mondták, a – rapportot. Ezt a rapportot a legénységi nyilvántartó iroda főnöke szokta megtartani. Gyakran tartotta azonban maga a zászlóaljparancsnok – Starkel alezredes.

Riesz főhadnagy szabadsága alatt én tartottam a legénységi nyilvántartó kihallgatását. Külsőségeit tekintve, ez is olyan kihallgatás volt, mint a többi. Egyenként jelentették az emberek, amit a parancsnokságnak róluk tudni kellett. Megmondta minden ember, hogy hogy hívják, honnan jött és mi volt az eddigi sorsa?...

Hosszú volna minden egyes ember jelentkezését külön leírni, hiszen jött napjában húsz-harminc, néha még ötven is. Néhány jelentkezést azonban papírra vetek, lássuk, hogyan üdvözlöttük egymást az első találkozás alkalmával Königrätzben, a kádernél? Az a párbeszéd, mely ezen a kihallgatáson lefolyt, mindennél jobban jellemzi annak lefolyását.

A jobszárnyon álló első ember kezdi:

— Főhadnagy úrnak alássan jelentem, bevonultam a káderhez a győri kórházból – mint sebesült.

— Hol sebesült meg?

— A Fajti-Hriben.

— Mikor?

— Október 26-án.

— Hányadik századnál volt?

— A 9-nél.

— Ki volt a parancsnoka?

— Őrnagy úr Hedrich.

— És a századparancsnoka?

— Azt nem tudom.

— Súlyosan sebesült?

— Nem. Csak horzsoló lövést kaptam a bal karomon.

— Van-e kitüntetése?

— Nincs.

— Ha bevonul itt a pótszázadhoz, jelentse kihallgatáson, hogy megsebesült és még nincs kitüntetése. Ha magát a harctéren még nem adták volna be kitüntetésre, akkor itt fogják beadni. Érti?

— Igenis, értem! . . .

A második:

— Főhadnagy úrnak alássan jelentem, bevonultam a budapesti helyőrségi kórházból, mint – beteg.

— Mi baja volt?

— A hátam fáj, meg belső bajom van.

(Vézna ember, a tüdőbaj jelei mutatkoznak rajta.)

— Nos és most már egészséges? Jobban érzi magát?

— Egészséges nem vagyok; nem is voltam soha. Most nem fáj annyira, de ha megerőltetem magam – megint fáj! . . .

— Hát akkor majd megint kórházba megy! . . . Még egészséges embernek is nehéz a háború – hát még betegnek! ... Volt már a harctéren az ezrednél?

— Voltam – 16-ban, de már a Marschtól kórházba kerültem.

— No, valami könnyebb szolgálaton majd el lesz itt a kádernál!... Tovább! . . .

(Következik megint sebesült, aki a debreceni kórházból érkezett és a 11. Isonzó-csatában sebesült. Azután beteg Pardubitzból, akinek a baját sohasem gyógyítják ki, de bírja vele akár a legnehezebb harctéri munkát is! ...)

Majd másik csoport első tagja jelentkezik:

— Főhadnagy úrnak alássan jelentem, bevonultam szabadságról. Késtem három napot! . . .

— Elég baj, hogy késett! . . . Miért? . . .

— Budapesten zsúfolt volt a vonat, aztán nem engedtek rá fel szállni. Ott vártam két napot.

— És a harmadik napot hol töltötte?

— Azt meg Bécsben, mert ott is zsúfolt volt a vonat!

— Hát ez mind szép! ... A vonatok most, téli időben, zsúfolva vannak, az biztos. Debrecen felé éppen úgy, mint Debrecen, meg Budapest, meg Bécs felől! ... És aki *szabadságra megy*, mégis hazaér egy-két nap alatt. Hát akkor vissza mért nem ér két nap alatt? . . . Mondjuk az útra adott két-három nap alatt? . . . Majd én megmondom! . . . Azért, mert a két-három napot otthon tölti és csak azután indul el hazulról! A maga menetleveléből kitűnik, hogy Debrecenben azon nap estéjén

szállott vonatra, amelyiknek a reggelén itt kellett volna lennie! Rajta van a menetlevélen a vasúti bélyegző! . . . Úgy-e, hogy úgy van?! ...

— Igenis, úgy van, főhadnagy úr!

— No, látja! . . . Akkor minek okolja maga Budapestet, meg Bécset, meg azt a túlzásúfolt vonatot? Hiszen azok közül egy sem oka a késelemnek! . . . Hanem maga igenis oka annak, hogy elkésett! Igenis, maga az okozója annak, hogy a kétheti szabadságát három nappal meghosszabbította. A szabadság jólesett, ugyebár! . . . Meghiszem azt!... A szabadság jólesik mindenkinek! Hanem a munkát, a kötelességteljesítés nehéz munkáját végezzék mások! Úgy-e! . . . Magának is itt ám a helye, nemcsak nekem, meg a többi társainak! . . . A közös munkában mindenkinek részt kell venni! A közös terhet mindannyiunknak kell tartani! . . . Nem lehet sem kiugorni, sem három napig elsvengolni!... A maga munkáját három napig itt a társai végezték! Egy társa nem mehetett el szabadságra azért, mert maga még nem vonult be!... Helyes dolog ez? . . . És még hozzá, aminek maga az oka, azt másra keni! ... Katona, aki golyók közt volt, most szepeg egy kis igazságtól! . . . Úgy van, ahogy én mondom, vagy sem?

— Igenis, úgy volt, főhadnagy úr!

— No, látják (fordulok most az utána következőkhöz!)? Végezünk röviden. Maradjunk az igaz úton. Maguk, akik azért állnak itt, mert későn vonultak be a szabadságról, jelentsenek nekem csak annyit, hogy hány nap! ... A többit úgyis tudom! Otthon voltak! Jelentést fogok tenni az alezredes úrnak, aki ezt az önkényeskedést szigorúan meg fogja büntetni. Tehát halljuk!

— Két nap!

— Három nap!

— Egy nap!

— Tanácsolom maguknak, hogy majd „odabenn” (a börtönben!) gondolkozzanak azon, amit az imént mondtam! Tovább! (Egy polgári ruhába öltözött pirosposzsgás ember következik, aki illedelmesen leveszi a kalapját és így szól:

— Főhadnagy úrnak alássan jelentem, lejárt a fölmentésem; bevonultam a káderhez.

— Mi maga?

— Földműves vagyok.

— Mennyi földje van?

— Negyven hold.

— Meddig volt fölmentve?

— Október 31-ig.

— És azután hol volt?

— Otthon voltam, mert bevárési engedélyem volt december 15-ig.

Hogy akkorra nem jött meg a fölmentésem, hát be kellett vonulnom.

— Mért nem beszélt okosan a jegyzővel?

— Beszéltem én, kérem; ígérte is, hogy meglesz a fölmentésem és mégse lett meg. Az idő elmúlt, be kellett jönnöm.

— No, hát itt is ember kell!... Volt már maga harctéren?

— Igenis, voltam, a Kárpátokban meg a Doberdón!...

— Akkor tudja, miről van itt szó! Mikortól volt fölmentve?

— Április 1-től.

— Ó, hát akkor majd egész évet töltött otthon. Hogy tovább nem maradhatott otthon, az magára nézve baj, azt elhiszem! ... De tudja mit? . . . Most már úgymint mindegy! Itt marad és segít nekünk szidni a fölmentetteket!...

(Elmosolyodik, kelletlenül billent a fejével jobbra is, balra is, a vállán is ránt egyet, szinte látszik, hogy tanácsomat máris megfogadta s úgy magában máris szidja a fölmentetteket!)

— Tovább!...

(Két szuronyos katona közt áll egy cigány, meg egy nem sokkal többet ígérő, minden hájjal megkent, mindig más felé néző baka. Rongyos rajtuk minden. Az egyiknek köpönyege sincs, a másiknak mind a két bakancsából hiányzik a fűző. A láb benne meztelen.)

— Hát kendekre, igen tisztelt jómadarak, mért vigyáznak olyan nagyon?... Tán rossz fát tettek a tűzre?...

— Főhadnagy úrnak alásan jelentem, behozott az eskort – mondja a cigány.

— Azt látom! Úgy látszik, a magad talpán nem tudtál jönni. Hát aztán mért hozott be az eskort?

— Nem tudom, főhadnagy úr! ...

— Természetesen! . . . Ha már egyszer cigány és szuronyok között van, akkor nem tud semmit! Úgy-e, amikor még nem voltál szuronyok közt, akkor tudtál mindent! Tudtad, hogy cigány vagy, háború van, hogy neked is be kell vonulni, meg tudtál te még sok mindent!... Biztosan azt is tudtad, hogy a faluban kinek van a leg-hízottabb libája, meg legtöbb tyúkjá! ... És most egyszerre nem tudsz semmit! ... De azt már csak tudod, hogy terólad egy írás is jött ide a káderhez, mely azt mondja, hogy már háromszor szöktél meg a harctérről! Mi?...

— Nem tudok semmit, főhadnagy úrnak jelentem alásan!

— Elég! Majd itt megtanítlak mindenre! Nos? tovább!

— Főhadnagy úrnak alázatosan jelentem, behozott az eskort, mert meghosszabbítottam a szabadságomat.

— Mennyivel?

— Tíz hónappal.

— Mennyi szabadsága volt?

— Két hét.

És maga a két hét elteltével még tíz hónapig otthon maradt?

— Igenis!

— Hiszen maga akkor nem a szabadságát hosszabbította meg, hanem a szabadsága után tíz hónapig bujkált, tudatosan kivonta magát a katonai szolgálat kötelezettsége alól. Tudja maga, hogy ezért becsukják?

— Főhadnagy úrnak alázatosan jelentem, én nem bujkáltam. Tíz hónapig otthon voltam, akkor elvittek a csendőrök. Már ültem is érte három hónapot! ...

— Amilyen hencegve maga mindezt itt elmondja, s ahogy én magát látom, arra gondolok, hogy az ilyen pökhendi legények, ha ahelyett, hogy három hónapig ültek, három percig lógtak volna, amit egész szépen megérdemelnek!, nem hencegnének olyan nagyon!...

(Meghökken, lekapja a fejét, szólni nem tudott, én pedig odafordultam a kíséző altiszthez és kiadtam az utasítást:)

– Akire az irodában nincs szükség, az elmehet!

S hangzott a tágas folyosón a hang: – Akik a szabadságról későn jöttek, azok itt maradnak! A többi: Links-um! Marsch! ...

*

Lementek az udvarba, abba a kis fogadószobába.

Elővették, amit magukkal hoztak, tudomásul vették a beosztásukat és bevonultak a századhoz vagy az üdülőbe.

Másnap a vonathoz mások érkeztek meg; másokat vártak, másokat hozott az – eskort. A folyosón mások álltak. Más nevűek, más bajszúak, más szeműek . . . Hanem amit jelentettek, amivel bemutatkoztak, az ugyanaz volt: Sebesültem!... Beteg vagyok!... Elkésstem! ... Elkésett a fölmentésem! . . .

. . . Így verődött össze napról-napra, lassan-lassan, ilyen emberekből a pótzászlóalj – a káder! ...

A PÓTZÁSZLÓALJ TAGOZÓDÁSA.

A tiszti és legénységi nyilvántartóban végzett munka mellett éppen elegendő idő maradt szélesebb körben való érdeklődésre és tevékenységre is. Az érdeklődés meg lett volna, de a tevékenységnek volt egy nagy akadálya. Nem volt irodám. Egyideig csak el voltam a pótzászlóaljparancsnok irodájában, de végre is nem kuporoghattam örökké amellet a kerek kis szalónasztalka mellett, mely a zászlóalj-

irodában mint megtúrt bútordarab ácsorgott minden különösebb hivatás nélkül! ...

Irodahelyiség után néztem. Nem ment nehezen. Egyszerűen bekopogtattam Weisz századoshoz, az állomásparancsnoki iroda főnökéhez, aki az összes katonai épületek legfőbb felügyelője volt és kértem tőle alkalmas irodahelyiséget. Weisz százados leakasztott a falon lógó kulcsok közül egyet, magával hívott és még ugyanabban az épületben kinyitott előttem három üres szobát és – rendelkezésemre bocsátotta.

Ide, az új irodahelyiségbe hordtam minden olyan iratot, melyből ezredem és pótzászlóaljам múltjának egyes jelentősebb részleteit fel tudtam deríteni. Itt fogalmaztam és írtam meg még szabadságramentelem előtt azt a felhívást, melyet ezredem minden századának elküldtem, s amelyben tudattam a 39-es katonákkal, hogy milyen feladattal bízott engem meg a pótzászlóalj parancsnoksága. Itt szőttem terveimet és szedtem sorba azokat a részleteket, melyek egykor háborús történetünk fejezeteit alkotni fogják.

Az ezred minden századának megküldött felhívásban – melyet magyar és német nyelven bocsátottam közre – kértem munkámhoz minden tagjának támogatását. Hogy az ezredtörténet anyagát egybe-terelhessem, kértem az ezred tagjaitól feljegyzéseket, naplót, emlékiratot, harctéri mondásokat, fényképfelvételt, rajzot, papírra vetett bakanótát, élcet meg mindent, ami az egyenruhába bujtatott ember érzés- és gondolatvilágára, összességében pedig az egész ezred életére és a háborúra jellemző. Kértem minden 39-es tiszt és tisztjelölt arcképét a hadi albumban való közlés végett. Különösen kértem a Kárpátokban és Galíciában töltött nehéz, de dicső emlékü napokra vonatkozó írásos feljegyzéseket.

Addig is, míg felhívásom nyomán mindezek az adatok megérkeznek s azok rendezését megkezdhetem, feldolgozom a pótzászlóalj szervezetét, ismertetem az ezred mögöttes országrészi alakulatának háborús képét.

Amint már a Káder c. fejezetben kifejtettem, amikor a háború kitört és az ezred kiment a harctérre, hogy a minden világtáj felől reánk támadó ellenséget feltartóztassa és visszaűzze, itthon, a mögöttes országrészben megszületett a pótzászlóalj. A káder – mely békebeli alakulat volt – pótzászlóalj lett. A káder parancsnoka lett a pótzászlóaljparancsnok. Ki ne emlékeznék arra, hogy ki volt a mozgósításkor a 39-es káderparancsnok? . . . Wolff alezredes! . . . Aki egyszer látta s különösen, aki egyszer beszélni hallotta, annak örökre emlékezetében maradt Wolff alezredes, aki még 1914-ben ezredessé lépett elő. Kissé németes fogalmazású, de katonás szellemtől áthatott beszédei a mozgósítás korabeli lelkesedésnek hű kifejezői voltak.

Wolff ezredes a 4. menetzászlóaljjal ment ki a harctérre derék segédtisztje, Hermann Móric százados kíséretében. Mindjárt az első napokban megsebesült azokban a szívós harcokban, melyeket csapataink 1914 októberében a galíciai mezőkön, Chyrow környékén vívtak a fogyni sohasem akaró orosz hadsereggel. A Wolff ezredes vezette 4. menetzászlóalj nem olvadt bele azonnal az ezredbe, mely ekkor a Nowe-Miastó és Blozsew-Gorny közötti állóharcok nehezét vívta, hanem külön, önállóan, mindjárt a vonatból való kiszállás után állásba került.

Amikor Wolff ezredes sebesüléséből felgyógyult, újra átvette a pótzászlóalj parancsnokságát és meg is tartotta ezt a tiszteget egészen addig, míg a pótzászlóalj Debrecenben volt.

A cseh földre – Königrätzbe és Jaromerbe – helyezett pótzászlóalj parancsnoka Florianu ezredes volt. Amikor a zászlóaljat Königrätzben egyesítették, Florianu ezredet Bilansky ezredes váltotta föl. 1917 elején vette át a pótzászlóalj parancsnokságát Starkel alezredes, akit Hedrich alezredes követett. A háború befejezésekor Dominig ezredes vezényelte a 39-esek pótzászlóalját. A pótzászlóalj parancsnoka mellett működött a pótzászlóalj segédtisztje. A 39-es pótzászlóalj első segédtisztje Milion százados volt, az utolsó pedig Sill Ede százados.

A pótzászlóaljparancsnoksághoz tartozott a katonai számvevőség, amit németül „Verwaltungs-Kommission”-nak neveztek. Ezt a 39-es baka a maga magyaros észjárásával elnevezte „felváltó-komissió”-nak.

A pótzászlóaljnak – és a pótzászlóaljból kialakított menetzászlóaljaknak – élelemmel és ruházattal való ellátását a gazdasági hivatal, az ú. n. proviantúra végezte. A felszerelési és ruházati anyag külön nagy ruharaktárban volt, melyet Augmentations-Magazin-nak hívtak.

Volt a pótzászlóaljnak cipő- és ruha javító műhelye, szépen működő gőzmosódája. Tisztek és legközelebbi hozzátartozóik a különálló tiszti műhelyben készíttethették el ruházatukat és lábbelijüket, aminek különösen a háború utolsó évében, az anyagihiány korszakában vették hasznát.

A pót századok.

Akkor, amikor a káder fölvette a pótzászlóalj nevet, a nagy változás nem a névcserében állt, hanem abban, hogy négy századnak lett a fölöttes hatósága, parancsnoksága. Ez a négy század volt a *pót század*.

Akik még emlékeznek arra, hogy mi volt a 39-eseknél Debrecenben 1914 július 26-tól augusztus 3-ig, meg az ezt követő nyolc napon,

azok tudják, hogy az ezred állt magából a harcba vonuló csapatból, felállított azonnal egy menetzászlóalj, alakított nyolc katonai munkásosztágot és két törzsszázadot. Ami ember mindezeken felül megmaradt, azt beletették a pótszázadokba.

Augusztus 11-én, vagyis az általános mozgósítás nyolcadik napján útrakelt a harctéri alakulatok utolsó csapata, a munkáskülönítmények két csoportja s Debrecenben nem maradt más, csak a pótszázadok.

Egy tábori század (Feldkompagnie) háborúban 261 ember. A pótszázad (Ersatzkompagnie) létszáma nincs ilyen határozottan megállapítva. A mozgósításkor volt némelyik pótszázadban ezer ember is. Tagozódása olyan, mint a tábori századoké. Négy szakaszra oszlik, minden szakasz rajokból áll.

A pótszázadokból alakították a menetszázadokat, ezek alkották a menetzászlóalj, mely eleinte ezer embert foglalt magában. Mikor a háború túlsoká tartott s az emberanyag megfogyatkozott, egy menetzászlóaljban kevesebb ember volt. 1917 január 1-én a 26-os menetzászlóalj 600 emberből állt; az utolsó – 44-es számú – menetalakulatban mindössze 200 ember volt. Ezt már nem is nevezték menetzászlóaljnak. Ennek csak menetalakulat volt a neve.

A négy pótszázadon kívül volt még a pótzászlóaljnál egy géppuskás pótszázad is, mely éppen úgy gyűjtötte a géppuskás-legénységet, akár a pótszázadok a közönséges bakákat.

Amint már említettem, a pótzászlóaljnak az volt a hivatása, hogy menetzászlóalj alakítson s azt kiküldje a harctéri ezredbe a veszteségek pótlására. Ezen végső célnak megfelelőleg a pótszázadoknál fegyvermezési és harcászati gyakorlatozás folyt. Az újonckiképzéstől kezdve egészen a lövészárokszolgálatig itt sajátított el mindent a baka, amire kint az ezrednél, a harctéren szüksége volt.

A pótzászlóalj parancsnokait névszerint is felsoroltam. A pótszázadok parancsnokait felsorolni egyet jelentene az ezred tiszti névsorának leírásával. Aki hadnagyi rangot viselt és nem lépett túl a századosin, az egészen bizonyosan volt pótszázadparancsnok – ha hosszabb időt töltött a pótzászlóaljnál. A pótszázadparancsnokok gyorsan váltották egymást. Menetalakulatba való beosztás, különleges szolgálattételre vagy kiképzésre való vezénylés hamar elmozdította a tisztet helyéről s ilyenkor a rangban utána következő vette át a parancsnokságot. A háború az örökös mozgás tudománya volt, melyben az egyének, mint egy nagy szervezet legapróbb atomjai, alig számítottak valamit! . . . Semmi sem volt állandó, legkevésbé a pótszázadparancsnoki állás. Ez örökké változott!

AZ ÜDÜLŐ.

1914 augusztus 30-án a galíciai Rohatyn község közelében megütközött a 39. gyalogezred az oroszokkal. Az ütközetet két napig tartó erőltetett menetelés előzte meg és kétnapos zavar követte. Maga az ütközet néhány óra alatt játszódott le. Katonáink a csupasz homokon, technikai védelem nélkül heverték, ha fedezéket készítettek is, az csak egy hirtelen fellapátolt vakondtúrás volt, a legtöbb embernél még az sem! ... A hatásosan működő orosz tüzérségi tűz elől a krumpliföldek nyújtottak a legtöbb embernek hitvány struccfedezéket.

Az első hősi halottak itt estek el s a nem kis számú első sebesültek innen indultak vissza – hátrafelé, egy észrevétlen pillanatban magukkal rántva az egész arcvonalat, a magasabb tisztjeit vesztett ezredet! ...

Az ezred parancsnoka a csata napján megbetegedett; két alezredes – Keller és Wenderinszky – hősi halált halt, csoda-e, ha vezetés és irányítás híján elszéledt a nyáj, megtántorodott a front s az első halottak és sebesültek láttán az „elvesztettük a csatát” borzalmas érzése vett erőt a lelkeken? . . . Tódult mindenki visszafelé. A súlyosan sebesültek jajgatva, a könnyen sebesültek nyögve, az egészségesek meg – kétségbeesve. Zeiss őrnagy, a tartalékban maradt 3. tábori zászlóalj parancsnoka intézkedett ugyan, hogy a visszafelé tóduló legénység megálljon, de törekvése kevés eredménnyel járt. A sebesültek jogosan mentek visszafelé, az ezek közé elvegyülő egészségeseket pedig csak olyan helyen lehetett kiválogatni, ahol mindannyian megálltak. Ez a hely egy vasútállomás volt, melynek neve: Zurawno-Novosielce. Ide gyűltek össze a rohatyni csata sebesültjei – ki gyalog a maga lábán, ki kocsin! ... A súlyosan sebesülteket ugyanis mindjárt az első segélynyújtás után a legközelebbi községben – Javcen – szekerekre rakták és úgy vitték hátrafelé a vasútállomásra!

Szomorú menet volt ez! . . . Az alig néhány órának előtte még olyanka legények, napbarnított, pirosarcú fiúk sápadtan és tehetetlenül feküdtek egy kevés szalmán és dőcögtek lassan a fatengelyű nyikorgós szekéren! ... A kőúton guruló kocsi akármilyen kis zökkenőjére óriási fájdalom nyilait rajtuk keresztül, úgyhogy némelyike a halált óhajtotta boldog megváltóul! . . .

Alkonyat volt, be is sötétedett, mire az állomásra megérkeztek. A könnyebben sérültek elüldögéltek, a súlyosan sebesülteket pedig az egészségügyi katonák berakták az ott álló vasúti kocsikba. Vasúti kocsi csak akadt, de már mozdony, mely a körülbelül negyven kocsiból álló sebesültekkal megrakott szerelvényt elvitte volna – nem volt. Kérni kellett a legközelebbi állomásról. Az állomásfőnök kért is, de a mozdony aznap nem érkezett meg.

Gyülekeztek a sebesültek és összeverődtek lassan a nem sebesültek is. 30-40-es, sőt 60-as csoportokban is érkeztek az eltévedt, vezetőjüket vesztett katonák. Amennyire csak lehetett – összeterelték őket, de mindig újak meg újak jöttek ... Híreket hoztak!... Természetesen rémeseket és – sajnos – igazakat. . . Hogy az oroszok közelednek! . . . A másodnapja vasúti kocsikban fekvő sebesültek egyike-másika már a puskalövéseket is hallotta, átterjesztve ezzel a maga képzeletszulte izgalmát nyugodtabb társaira!

Végre megérkezett a várva-várt mozdony és elvitte a sebesülteket is, meg a vasutasokat is – Chodorowba. A Chodorow felé dőcögő vonat útja hasonló volt azoknak a kocsiknak az útjához, melyek előző nap Zurawno-Novosielcére hozták a sebesülteket. Lassan ment és közben sűrűn megállt. Utat tévesztett, vagy lassan haladó sebesültek, kik már nem bírták elérni a vasútállomást, megálltak a vasútvonal mentén és kérték a vonatot, hogy álljon meg, vegye fel őket és vigye tovább! . . . S a vonat megállt! ... Megállt minden sebesültnek még akkor is, ha nem a sínek mentén várt, hanem távolabbról integetett és – biccegett a vonat felé! ... A vonat nem hagyott ott senkit!

Augusztus 31-én déltájban dőcögött be a sebesülteket vivő vonat a chodorowi állomásra, ahol az előző nap fölbomlott ezredeket – köztük a 39-iket is – gyűjtötték és rendezték. Chodorowból a 17. hadosztály sebesültjeit hamarosan elszállították hátra, a mögöttes ország-részbe. Útjuk a sebesült katonák diadalútja volt! Másképp nem tudnám nevezni. Különösen mikor Magyarországra értek és a magyar állomásokon haladtak keresztül, úgy bántak velük, mint egy-egy diadalmas, győztes hadvezérrel. A minden nagyobb állomáson mintaszerűen berendezett Vörös Kereszt-különítmény kötelességszerűen felfogott, humanusan keresztülvitt, de éppen az első sebesültekkel szemben túlzásoktól nem mentes működése nem állt meg mindig a segítség határvonalán, hanem azt túllépve, teherszerűen nehezedett – különösen az érzékenyebb lelkű sebesültekre. A külső látszatra mindig sokat adó hölgyek egymással versenyezve tömték étellel, itallal, édességgel meg cigarettával a kimerült, elfáradt, harmadnapja vasúti kocsiba szorított sebesülteket, akik – pihenni szerettek volna! ...

A nowosielcei meg chodorowi állomáson nem egy képzelt beteg keveredett a sebesültek közé! ... Ezeket még ott helyben kiválogatták. De olyan maradt közöttük nem egy, akinek csupán balkeze kisujján volt egy bőrt horzsoló golyónyom! Vagy akinek csak a nadrágját szakította el egy lövés! ... S ez is csak sebesültnek érezte magát! . . . Meg ki tudja – ki kereshette akkor! – volt közöttük talán egészséges ember is?... De ezek a műbetegek meg szalónsebesültek a magyar vörös-keresztes hölgyek tortatömő, sörítató, cigarettaosztogató – szeretetből

fakadt – szíves látásába biztosan – egész bizonyosan belebetegedtek! ... S mint betegek érkeztek aztán haza Debrecenbe vagy Szegedre, vagy Temesvárra, – vagy ki hová akart. Mert az első sebesültek – ha nem volt súlyos a sebesülésük – rendszeren hazamentek. A súlyosan sebesültek kórházba kerültek. Itt kezelték őket rendszeresen, figyelmenesen, hogy felépüljenek és lehetőleg épkezélab, katonának is alkalmas emberek maradjanak. Kezelték őket hetekig, hónapokig, illetve addig, ameddig a körülmények megengedték.

Mik voltak ezek a körülmények? Mi befolyásolta a kórházak munkáját, a sebesültek ápolását? . . . Semmi más, mint ami ekkor mindent és mindenkit befolyásolt, az osztrák császártól kezdve a falusi kisbíróig: a *harctéri helyzet!*... Mert amikor az első sebesültek és az útközben megbetegített egészségesek a mögöttes országrészekben megálltak, akkor a háború még nem állt meg! . . . Mindössze csapataink állottak meg s fölvtették a harcot a túlerőben levő előrenyomuló ellenséggel! És harcoltak; most már nem 2–3 óra hosszát, mint Rohatynnál, hanem napokon át, egész hétig és vesztettek halottakban és sebesültekben sokat, nagyon sokat.

Új sebesülteket hozott a vonat! ... Az állomási vöröskeresztes missziók munkája nehéz és fáradságos lett, de – tartott! A kórházak megteltek, zsúfolásig megteltek sebesültekkel és – igazi betegekkel. És a küzdelem a galíciai mezőkön folyt tovább és a muszka elérte a Kárpátokat! . . .

Nem terjedhet ki ezredem keretei közé szorított ezen megemlékezésem azokra a messzire verő hullámokra, melyeket a magyar lelkek tengerén az orosz áradat vihara keltett: nem ecsetelhetem a hazafiúi aggodalomnak fájó, rettegő, kétségbeeső tüneteit, csak megállapítom, hogy a harctérről új sebesültek és mind nagyobb számú súlyos betegek is jöttek! ...

A zsúfolt kórházakban már alig volt hely. Némelyekben egyáltalán nem lehetett új beteget elhelyezni. Ezen úgy kellett segíteni, hogy a régebben ápolott betegek vagy sebesültek közül kitétek olyanokat, akik félig már egészségesek voltak, vagy akiknek állapota már annyira javult, hogy nem igényeltek mindennapi kezelést. Ezek aztán bevonultak a pótzászlóaljhoz, belekerültek a pótszázadba és végezték azt a munkát, amit a többi, aki még nem volt a harctéren, hanem oda készült. Azok, akik nem voltak egészen egészségesek, akik csak azért hagyták oda a kórházat, mert helyükre új sebesülteknek volt szükség – bizony megérezték a gyakorlatozást, s ha az megerőltető volt – nem is bírták!... Ezek aztán kénytelen-kelletlen beteget jelentettek! . . . És betegek is voltak. Akármelyik orvos megállapította, hogy ezeknek további rendszeres kezelésre van szükségük.

Ezek a félig gyógyult, harcteret járt emberek a háború első hónapjaiban útjában voltak az egészségeseknek, s előfordult – éppen a 39. gyalogezred pótzászlóaljánál –, hogy pellengérré állították őket, úgy tüntetvén fel őket, mint teherterelt a háború mérlegében!

A pótzászlóalj parancsnoksága külön osztagba sorozta az ilyen, további kezelésre szoruló katonákat, ezzel elválasztotta őket az épek és egészségesek nagy táborától. Ezen elválasztást, az utókezelésre szorulókat külön osztagba foglalását azután a hadügyminisztériumban 1914 december havában kiadott rendelete intézményszerűvé tette. Ezen rendelet értelmében minden póttestnél fel kellett állítani az úgynevezett *üdülő-* vagy *lábadozó-osztagot*, hivatalos német nyelven: *Rekonvaleszenten-Abteilungot*. A kórházból teljes gyógyulás előtt elbocsátott sebesültek ezután nem a pótzászlóaljhoz, hanem a lábadozó-osztaghoz vonultak be, vagyis az *üdülőbe* kerültek.

A hadügyminiszteri rendelet értelmében a lábadozó-osztag a pótzászlóaljhoz tartozó, azzal laza összefüggésben álló alakulat, melynek külön helyiségei vannak, külön parancsnoka és kezelőorvosa van. Debrecenben a *üdülő-osztag* részére külön barakokat építettek a „Dél-magyarországi Közművelődési Egyesület” és a Pavillon-laktanya közötti téren, mely 1915 március elején készült el. Ebben a helyiségben március 8-án nyílt meg az *üdülő*. Első parancsnoka Tajthy nyűg. huszárkapitány volt, aki a mellé beosztott Dancsu hadnaggyal és dr. Tamássy Géza tart. segédorvossal együtt a sebesült katonák lelkületének megfelelően tapintatosan és mintaszerűen vezette a lábadozó-osztag ügyeit. Működése – sajnos – rövid ideig tartott; ugyanazon év május végén szélütés következtében meghalt. – Utóda Wunder Árpád 43-ik gyalogezredbeli őrnagy lett.

A lábadozó-osztag berendezése eleinte szerény és kezdetleges volt. A kezelő orvosnak nem sok eszköz állt rendelkezésére. Fürdő, villanyozás és dörzsölés volt az utókezelés lehetősége. Kezdetnek ez is jó volt.

1915 június közepén vonatra rakták a 39-es pótzászlóaljat és vitték Csehországba. Vele ment az *üdülő* is. A célszerűen berendezett barakokat ott kellett hagyni és előről kellett kezdeni a munkát. Königgrätzben a reáliskola kétemeletes épülete lett az *üdülő* otthona. Olyan épület, mely iskolának nagyon alkalmas volt, de járni is alig bíró, kevés és szabályos mozgást igénylő emberek számára éppen nem felelt meg! . . . Már az utcáról vagy tíz lépcső vezetett az épület földszintjére, onnan megint lépcső a két emeletre. Csupa lépcsőjárás volt a lábadozók élete! – Később a súlyos rokkantak részére átengedte a város a Rudolphinumnak nevezett siketnéma intézet földszintjét, ahol célszerűen lehetett a beteget elhelyezni. 1916 közepén elvitték Königgrätzből az ottani háziezred lábadozó-osztagát (minekutána magát a regimentet elhordta

a muszka!...) s ekkor megkapta a 39-esek üdülője azt – a sarkon épült kétszárnyú nagy épületet, melyben aztán egészen a háború végéig maradt.

Az üdülő vezetősége az évek folyamán a következőképpen változott: Wunder Árpád őrnagyot Mihályi őrnagy váltotta fel 1916-ban, aki később alezredes lett. Őt követte 1918 közepén Kosinszky őrnagy. Az osztaghoz beosztott orvosok a következők voltak: 1915 május közepéig dr. Tamássy Géza. Utána a Königrätzbe menetelig dr. Füredi. Königrätzben egyideig egy katonai szolgálatra igénybe vett polgári orvos – dr. Komarek kezelte a betegeket, majd az első beosztott orvos, dr. Tamássy Géza tért vissza az üdülőhöz. Dr. Tamássyt 1916 januárjában dr. Sarvay Tivadar váltotta fel, akit dr. Schönberger Mór népfelkelő-orvos követett. Dr. Schönberger két évet töltött a 39-es üdülőben, utóda a háború utolsó esztendejében dr. Kánitz Izidor főorvos lett, aki a háború végéig működött az üdülőben.

A mindenkori orvos-főnök mellett mint beosztott orvosok működtek az üdülőnél: 1915 október hóban dr. Hajdú Lajos segédorvos és novemberben dr. Sarvay Tivadar segédorvos, aki később orvosfőnök lett. Beosztott orvostanhallgatók voltak: Felletár József, Falk Félix és Szabó Miklós, azonkívül Dörfler János c. önkéntes-örmester és Szikszay Kálmán orvosnövendék-tizedes. Mint egészségügyi altisztek említést érdemelnek Pálfy József és Holb szakaszvezetők, azonkívül a dr. Schönberger főorvos létesítette fogászati osztály ügyes mestere Balogh tizedes.

Az üdülőnek Königrätzbe való átköltözése után a lábadozók száma hétről-hétre szaporodott. Az orosz hadseregnek a Kárpátokban való utolsó erőlködése, mely 1915 április 4-én és 5-én (húsvét napján) játszódott le, a 39-esek soraiból is szedett áldozatokat: halottakat és sebesülteket. Az itt sebesült katonák a kórházi kezelés után már nem Debrecenbe, hanem Königrätzbe vonultak be – utókezelésre! . . .

Az üdülő Debrecenben hagyta kezdetleges berendezkedését. Königrätzben előről kellett mindent kezdeni. A csehországi Vörös-Kereszt Egylet 2000 koronát bocsátott az osztag rendelkezésére; ezt az összeget villanyozó- és dörzsölő-gépek, fürdőberendezés létesítésére, nyugvó-ágyak, orvosságok és kötözőszerek beszerzésére fordították. Felletár orvosnövendék a lábadozó-osztag állományába tartozó asztalosokkal házilag több testgyógyászati (orthopediai) készüléket szerkesztett és készített. Ezek közül legnevezetesebb volt a Volkmann-féle nyújtó-készülék a csípő-térd-váll-könyök-izület sebesülés okozta merevségének és zsugorodásának leküzdésére.

Az üdülő orvosi tevékenysége kettős irányú volt. 1. A harctéren sebesülteket mindaddig kezelték, míg azok vagy teljesen meg nem gyógyultak, vagy megállapítást nyert, hogy sebesülés-okozta bajuk gyógyí-

tása nem remélhető. Ezeknél a sérülteknél megállapították a rokkantság fokát és felülvizsgálatra küldték őket, aminek alapján vagy kiképző, vagy helyi, vagy fegyvernélküli szolgálatra minősítették őket, vagy bizonyos időre szabadságolták, esetleg katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították őket. – Ezeket az utóbbiakat végleg elbocsátották.

2. A másik irányú kezelés arra törekedett, hogy a sebesülés-okozta testi fogyatékságokat megszüntesse s az embereket a további arcvonal-szolgálatra alkalmassá tegye.

Az üdülő legénysége ennek a kétirányú kezelésnek megfelelőleg két csoportra volt osztva. Az egyik volt a betegek csoportja, másik a katonák – jobban mondva – gyógyulók csoportja. Az első csoportnak nem volt semmiféle katonai elfoglaltsága. A katonák csoportja könnyebb munkákat végzett és egyszerűbb katonai gyakorlatokon is szerepelt; magának az üdülőnek a kertjében foglalatoskodtak, esetleg segítettek a környék lakóinak a termény betakarítása terén. Legtöbbnyire azonban szabadságon voltak. Különösen az utolsó háborús esztendőben, amikor az ellátás olyan gyenge volt és a termelés terén a mégoly gyenge kézre is szükség volt – minden nélkülözhető embert szabadságra küldtek.

Meg kell még említeni, hogy a 39-esek üdülőjében nyertek utókezelést a königgrätzi tartalékkórház lábadozó s ide küldték az ugyancsak Königgrätzben állomásozó 25., 26. és 27. számú tüzérezred hadisérültjeit is. Így a königgrätzi üdülőnek magyar jellegén csorba esett s az osztrák - magyar monarchia hadseregét jellemző nemzetköziség szelleme élt benne.*

* Ezen cikk dr. Tamássy Géza tart. főorvos két feljegyzése alapján készült. Egyiknek ez volt a címe: Orvosi feljegyzések a háború kezdetén a 39. gyalogezrednél, a másiké: A 39. gyalogezred pótzászlóaljánál felállított lábadozó-osztály története.

A KATONAOTTHON.

Mikor 1915 június elején a 39-es pótzászlóaljat elvitték Csehországba, akkor – amint már említettem – elválasztották az otthontól. A Königgrätzben vagy Jaromerben a pótzászlóaljnál levő baka már csak a kádernál volt, de nem egyszersmind – otthon, mint annak előtte! ... Ha beosztva a menetzászlóaljba vonatra szállt és a harcterre indult – csak a kádertől ment el, azt nem érezte, hogy az otthonától is elszakad! ... A válás érzete és a búcsú fájdalma így nem volt olyan élénk, nem volt olyan fájó, mintha az otthontól is ugyanakkor kellett

volna megválni! ... Az otthonhoz és a káderhez két külön szál kötött minden embert, mind a kettő vékony volt; ha elszakadt, alig érzett valamicske fájdalmat az ember! . . .

De nem mindig szakadtak e szálak ... Nem csupán abban a pillanatban érezte a 39-es baka, hogy neki köze van a káderhez, meg neki otthona is van, amikor meg kellett válnia egyiktől is, meg a másiktól is, hanem érezte mindig. Akkor, amikor otthon volt, meg akkor is, amikor a kádernél volt. Különösen akkor érezte, hogy otthona is van, amikor a kádernél, a pótszázadban volt! . . .

... Itt a pótszázadban élt, gyakorlatozott, dolgozott reggeltől estig. Mikor vége lett a napi foglalkozásnak s mindenki lenyelte az estére készített feketekávéját, vagy valami más estieledelt – egy titkos, megfejtethetetlen érzés szállta meg a lelkeket és nyomta, szorongatta az emberek szívét. Senki sem tudta, mi az az állandóan rágó, bántó érzés, senki sem sejtette, hogy miért nem dobog élénkebben a szív úgy este 6 óra után, mikor már nincs semmi tennivaló! ... Az egésznapos munka után a pihenés édes érzetének kellett volna megszállni a lelkeket, a testi fáradtság után a lelki energiák lecsapódásának kellett volna a nyugodtságnak nevezett egyensúlyt helyreállítani... S mindez nem ment! ... Nem történt meg!

Az inkább hallás – mint megértés alapján követett német vezényszavak és hivatalos elnevezések éppenséggel nem foglalkoztatták az emberek lelkét. Kellott volna valami, ami a laktanyán kívül – vagy belül – felüdülést, életet hoz. Kellott volna a *magyar szó!*... Az utca, a társadalom, az otthon magyar szava!... A boltok fölé rakott tábláktól kezdve az édesanya vagy feleség „Isten hozott”-jáig . . . Kellott volna a magyar levegő!... És nem volt!

Idegennek érezte magát a 39-es baka Königrätzben, amint hogy idegen is volt. Ha kint a gyakorlótéren, vagy bent a laktanyában dolgát elvégezte – nem tudott mihez fogni. . . Korcsmába járni, kávéházban ülni – sarkon álldogálni? . . . Nem való olyan embernek, akinek gondja van. Aki egy levelet szeretne írni haza, aki szeretné elolvasni az újságban, hogy mi hír a nagyvilágban, – aki olyan szívesen beszélgetne el egyik-másik földijével – csak volna hol! . . .

De nem csupán a 39-esek érezték, hogy elszakadtak az otthontól, hanem érezte az otthon is, hogy elmentek a 39-esek Debrecenből. Az elválás keltette fájdalom otthon is sajgott! ... Amikor a 39-es baka Königrätzben az Elba hídján jobbra-balra nézett és csak szép emeletes házakat látott, de hívogató kiskapukat nem, ugyanakkor Hajdú meg Bihar megyében tán száz faluban is megnyílt egy kapu, s kitekintett rajta valaki – valakit várni! . . . Ha mást nem, hát legalább a – levélhordót várni! ...

Az otthonnak a 39-esek utáni vágya és a 39-eseknek a hazai élet utáni vágya összetalálkozott egy nemesen érző magyar ember lelkében, ott kialakult és – tettere vált. Ez a nemesen érző ember Ferenczy Gyula volt, a debreceni egyetem tanára. Ferenczy Gyula 1916 tavaszán elment Königrätzbe és az ottani katonai és polgári hatóságokkal érintkezésbe lépett azon kimondott céllal, hogy megteremti a *Katonaotthon*, az idegen földön élő magyar katona találkozó-szórakozó-önművelő helyét, röviden szólva: – kaszinóját! . . .

A terv – melyet Ferenczy Gyula Königrätzbe vitt – magában hordta az életet. Megvalósulása csupán olyan külső körülményektől függött, mint – helyiség és világítás! . . . Ezt a várostól kérték és kapták is! Az Adalbertinurn-nak nevezett épület első emelete, egy nagy terem, négy kisebb terem és hozzátartozó mellékhelyiségek képezték a königrätzei Katonaotthon. A nagyterem megtelt asztalokkal és székekkel, az egyik kisteremben lakott az Otthon felügyelője, a másokban volt a könyvtár, folyóiratokkal, napilapokkal, a harmadik, mely a konyha mellett volt – felszolgálóhelyiségül szolgált. Mert a Katonaotthonban lehetett jó teát meg kávét kapni. Egyebet is!... A falakon szép sorjában kifüggesztett kis táblácskák figyelmeztették az Otthon látogatóit arra, hogy

Sakk, malom, dominó
Katonaotthonban kapható!

Egy tea 4 fillér

A Katonaotthonban
minden katona otthon van!

Mikor még bőségesen volt mindenünk, a 39-esek a Katonaotthon útján jutottak a legszükségesebb üdítő és tápláló anyaghoz. Jólelkű königrätzei nők – asszonyok és leányok – egymást felváltva, minden este ott voltak az Otthonban és irányították a teaosztást, esetleg maguk is felszolgáltak. Különös odaadással tevékenykedett az Otthonban Weisz századosné, a térparancsnok felesége, aki magyar asszony volt és szívvel-lélekkel résztvett a 39-esek felvidítésére rendezett mozgalmakban.

A harctérre induló menetzászlóaljnak itt búcsúztak el a hazai élettől – ölelő karok és veszélyben védő anyai csókok híján –, otthoni kezek készítette süteményeket, kolbászdarabkákat szorongatva kezeikben. Itt rendeztek a Königrätzben maradt 39-esek karácsonyi ünnepélyt mind a három esztendőben, itt olvastak magyar lapokat, itt hallgattak esténként egy kis zenét, itt írták meg leveleiket haza, itt beszélgettek honi eseményekről, fronti hírekről, itt várták, hogy mikor viszik el őket Königrätzből.

Itt, a Katonaotthonban tartottam a háború utolsó hónapjaiban azokat az előadásokat, melyekkel ellenségeink politikai támadásait

igyekeztem ellensúlyozni. Itt gyűltünk össze ezredünk háborús történetének nevezetesebb évfordulóin, itt vettük tudomásul 1918 október 28-án, hogy – vége lett a háborúnak! . . .

Innen indultunk vissza, Königgrätzből a – maradékhazába! . . . Ahányan voltunk – tán annyifelé mentünk! . . . Nem hiszem, hogy volna közöttünk csak egy is, aki Königgrätzben 39-es volt és a honi élet után vágyott – aki ne emlékezne vissza egy pár kellemesen kedves pillanatra, melyet a Katonaotthonban társaival eltöltött! . . .

A königgrätzei 39-esek mindegyike hozhatott magával szép emléket a Katonaotthonból. Én is elhoztam egy figyelmeztető szót a Katonaotthon nagytermének a faláról, hogy el ne vesszen, hanem örökké éljen a 39-esek közt. Ezt:

Szeretettel szolgáljatok
egymásnak.

DEBRECEN ÉS KÖRNYÉKE.

A pardubitzai bajmegállapítás (Konstatierung) eredményét postán küldte el a kórházparancsnokság a pótzászlóaljhoz Königgrätzbe. Mikor megérkezett, felszólítást kaptam Fischer főhadnagytól, hogy írjak kérvényt a leitmeritzi katonai parancsnoksághoz szabadságért.

Kérvényemre december 31-én jött meg a válasz egy szabadságlevél alakjában. Szólt pedig a szabadságlevél január 1-től 28-ig. Kerek négy hét. Utazási nap nélkül. Január 1-én elindultam és 3-án megérkeztem szülőfalumba – Kishegyesre.

Pihenni mentem. Pihenni 39 hónapi fáradalmat és erőt gyűjteni egy új munkára, szép munkára, melyre a harcterről visszahívtak, s melyre örömmel vállalkoztam!

A pihenésre szánt négy hét nem telt el munka nélkül. Az ezred és pótzászlóalj keretein túl kellett mennem, hogy a 39-esek háborús életének hű képéhez minden fontos adatot összeszedhessek. El kellett mennem az ezred hazájába, Hajdú meg Bihar vármegyébe; el kellett mennem elsősorban Debrecenbe!...

Úgy akartam, hogy a Hadi-Album, melyet 39-esek írnak 39-esekről 39-eseknek, emléke legyen a háborús nemzedéknek és ereklyéje egy késői utókornak! . . . Hű képét kívántam adni az egész 39. ezrednek úgy, ahogy a háború alatt fennállott. A 39-es katonák pedig nem csupán az első vonalban küzdöttek, nemcsak a kádernál üdültek, hanem Debrecenben, meg Hajdúböszörményben, meg Hajdúszoboszlón, meg

Derecskén, meg Hajdúnánáson, meg Érmihályfalván, meg a többi faluban – laktak is! . . . Minden 39-es szíve a hazai földért dobant és a hazai földön minden 39-esért legalább két szív – remegett! ... A háborút nemcsak az első vonalban küzdő katonák viselték, hanem az otthon dolgozó asszonyok, meg gyermekek, meg polgári ruhában járó emberek is! . . . Akkor tehát, amikor én hú képet akarok festeni, ezekről az otthoniakról sem szabad megfeledkezniem.

Munkám legelején voltam. Alig küldöttem szét ezredem századainak az első felhívást, hogyha egyebet nem, legalább egy arcképet küldjenek a készülő Hadi-Albumnak! . . . Ezt kértem a kitüntetett legénységtől, s arcképet kértem hősi halált halt bajtársainkról, azok hozzátartozóitól! . . . Mindezt kértem körlevél, hírlapi cikk és dobszó útján az olasz földön küzdő ezredtől, a Königrätzben állomásozó pótzászlóaljtól és ezredem hadkiegészítő kerületétől, ennek minden városától és falujától!

Mivel terveim keresztülvitelére pótzászlóaljam parancsnokságától felhatalmazást és jogot kaptam, de pénzt nem, a magam főhadnagyi fizetéséből előlegeztem azt a néhány száz koronát, mely a vetítőképek és hirdetési plakátok elkészítéséhez szükségesnek mutatkozott.

A Bécsben készített 60 darab képet, mely az ezred hivatásos fényképészenek 1916-ban és 1917-ben készített felvételeiből állott, 1918 február végén mutattam be Königrätzben a 39-es tiszteknek és kitüntetett legénységnek. Nyomban ott az előadás után kifejeztem azt az óhajomat, hogy ezt a képsorozatot Debrecenben és környékén is szeretném bemutatni, hogy ezredem otthonának figyelmét felhívjam mozgalmunkra!

A pótzászlóalj parancsnoksága úgy határozott, hogy mivel Debrecenbe kívánok menni, reámbízza azt az 500 embert, amely március közepén el fog menni Königrätzből hatheti gazdasági szabadságra. Ezeket vigyem Debrecenbe s ez alkalommal megtarthatom előadásaimat is.

A legénységnek ez alkalommal a legnagyobb bőkezűséggel osztották a gazdasági szabadságot. Mindenki megkapta, aki kérte, volt legyen bár öreg baka, vagy újonc! Nem kellett igazolni sem előre, sem utólag, hogy dolgozik-e vagy sem, földmívelő-e vagy mesterember, ha akart – mehetett! . . . Ezzel a szabadságolással a hadvezetőség kettős célt ért el. Megtakarította az amúgy is szűkösen levő élelmiszereket, jobban táplálhatta a fronti hadsereget, de meg megadta a lehetőségét az otthoni föld megmívelésére! . . . Mert bizony az otthoni termelésen nagyon meglátszott, hogy régen oda van a gazda. Tehát 500 emberrel elindultam Debrecen irányában! Nem mind az 500 ment Debrecenbe, volt azok közt olyan is, aki Grácnak vette útját. A legtöbb olyan volt, aki

Pardubitztól kezdve személyvonaton szeretett volna utazni, nem pedig teherszerelvényen! . . . Volt is velük bajom elég! Mindenki a szabadságlevelet kérte azon megokolással, hogy nem abban az irányban utazik, melybe vonatunk megy! ... Azért Püspökladányig együtt tartottam a fél zászlóaljot, onnan kezdve megengedtem, hogy aki akar – más vonattal is utazhat. Magam vagy 100 emberrel érkeztem meg Debrecenbe március 15-én este 8 órakor.

A katonai szolgálatnak megfelelően jelentkeztem a katonai állomásparancsnokságnál a Szent Anna- és Piac-utca sarkán. Jelentettem, hogy milyen ok és milyen cél hozott Debrecenbe. Az állomásparancsnok, Okolicsányi vezérőrnagy éppen tárgyalt Penyigey 39-es őrnaggyal és Than Gyula lapszerkesztővel egy április elejére tervezett jótékonyági ünnepélyről, – a Zita-napról.

Előadtam, hogy bár 500 szabadságos 39-es katonával jöttem el Königrätzből, jövetelemnek igazi célja a 39-esek készülő Hadi Albumának széles körben való megismertetése.

Hogy a magammal hozott 60 darab háborús kép bemutatására alkalmas helyiséghez jussak, felkerestem a debreceni mozgóképszínházak legfőbb és egyedüli intézőjét, dr. Fejér ügyvédet, aki készséggel bocsátotta rendelkezésemre a Csapó-utcában levő „Uranus”-mozgószínház helyiségét. Itt tartottam három előadást. Kettőt iskolás tanulóknak, egyet pedig a nagyközönségnek.

A debreceni bemutató-előadás után elhatároztam, hogy a Debrecenhez legközelebb fekvő két községben, Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón is megtartom felolvasásomat. Az előre bocsátott érdeklődő levelekre Hajdúszoboszlóról az a válasz érkezett, hogy ott vetített képes előadásra helyiség nincs. Ellenben Hajdúböszörményből jó hírt hozott Simon zászlós, akit az ottani lehetőségek kipuhatolásával megbíztam. Ide elmentem. Reggel 6 órakor indult a vonatom a Debrecen-vásártéri állomásról. Megállapodtam a böszörményi cukrászdában, ahol sonkával és paprikásszalonnával tetéztet teát kaptam reggelire. Örömmel állapítottam meg, hogy Hajdúböszörményben jobban élnek az emberek, mint Königrätzben, ahol ezidőtájt már csak szacharinnal édesített tea- vagy kávépótlékkal lehetett az éhséget – nem elűzni! – csupán csillapítani!

Meglátogattam a polgármestert, a rendőrkapitányt, a gimnázium tanári karát, a polgári leányiskola igazgatóját és tudomásukra adtam, hogy d. u. 5 és 7 óra között két előadást fogok tartani a 39-esek készülő Hadi-Albumáról.

A ZITA-NAP.

A Debrecenben rendezett Zita-nap 1918 április 6., 7. és 8-án pergett le. Mielőtt ennek az ünnepélynek lefolyásáról néhány sorban beszámolnék, egy rövid pillantást kívánok vetni a háborút viselő magyar nép azon életére, mely a jótékonykodás terén nyilvánult meg. Nem vethetek mindent papírra, ami a háború folyama alatt jótékonyági téren ezredem otthonában, Debrecenben és környékén történt, de leszögezem, hogy a jótékonyági élet akkor kezdődött, amikor a háború és akkor végződött, amikor katonáink letették a fegyvert.

Az 1914 július 26-án meghirdetett mozgósítás minden 39-est a zászló alá hívott. A bevonuló katonákat az édesanyák és hitvesek nem bocsátották útnak csak puszta kézzel, üres tarisznyával. Adtak nekik útravalót, vittek utánuk egy kevés hazai falatot. A feleség vagy édesanya, aki urát, vagy gyermekét kikíserte a vasútállomásra, szíve bánatán kívül egy kis köznapi terhet is viselt az úton! . . .

A falu alatt száguldó vonat virággal díszített nótás katonái, kik augusztus első napjaiban az orosz harctérre mentek, a legtöbb vasútállomáson vendégszerető, bőkezű, mindenüket felajánló lakosokat láttak. A Vörös Kereszt Egylet berendezte üdítőállomások, a karkosárban kihordott enni- meg innivalók mind a polgári lakosság jó szívéből fakadó és bőségéből eredő adományok voltak ... A háború első napjaiban és heteiben tényleg odaadott mindenki mindent a hadseregnek.

Az élelmen kívül a kórházak felszerelésére fehérneműt, sebesültek és betegek számára ágyneműt, szobaberendezési tárgyakat adtak a jószívű asszonyok! . . . Ezenkívül személyes szolgálatokat is szívesen végeztek. Az önkéntes betegápolás, a Vörös Kereszt-különítményekben való önzetlen, odaadó munka nem egy magasabb műveltségű honleányt fogadott soraiba!...

A jótékonyági mozgalom – úgy, ahogy a háború kitörésekor megindult – csak jó volt és szép volt. Azt is lehetne mondani, hogy túlságosan jó és szép volt. Talán az elégen túlment minden s ebből következett, hogy abban a mértékben, ahogyan megindult – nem állandósult!... Mintha az történt volna a jótékonyág terén, ami a harctéri tevékenységet jellemezte! . . . Heves nekiiramodás – és erőnket meghaladó vállalkozás után bizonyos visszahúzóadás, a hatalmas föllobbanás után – lelohadás! . . .

A háború tovább tartott, mint akartuk, talán még annál is tovább, mint – bírtuk! ... Az egyes emberek elfáradtak, kimerültek, némelyek bizony ki is dőltek! Kint a harctéren mind gyakoribb lett a kétségbeesés, a mögöttes országrészben szinte általánossá vált az elfásultság. De csak a háború legvégén! Még az 1918. esztendő első felében nem!

Éppen ennek a fejezetnek minden igaz betűje bizonyítja, hogy az év első felében még azon az oltáron ég a nemes áldozatkészség tüze, melyen 1914-ben meggyújtották.

A háború ötödik naptári esztendejének elején jótékonysági ünnepélyt rendeztek Debrecenben a 3-as honvédek javára. Ez a mozgalom szép eredménnyel járt, bizonyoságául annak, hogy a lakosok áldozatkészsége úgy, mint eddig, még most is megvan.

Mikor lezajlott a „Honvéd-nap”, vagy talán még le sem zajlott, arra gondoltak egyesek, hogyha mindjárt a 3-as honvédek is a debreceniek édes gyermeke, van még két olyan ezred, mely éppen nem mostoha! Ez a két ezred a 39-ik gyalogezred, meg a 16-os huszárezred. Ezeknek a támogatására is kellene ünnepélyt, afféle „Közös nap”-ot rendezni! ... Az elnevezés ugyan nem szerencsés, azt el is lehet hagyni, hanem kínálkozott egy jobb elnevezés. A 16-os huszárok ezredtulajdonosa Zita királyné; egészen jó lesz, ha az ünnepély elnevezése így hangzik: „Zita-nap”! ...

Okolicsányi Károly vezérőrnagy, katonai állomásparancsnok, Penyigey Sándor 39-es őrnagy és Than Gyula, a Debreceni Újság szerkesztő-tulajdonosa vették kezükbe a mozgalom irányítását. Mellettük állt régi kipróbált erejével és mindig új buzgalommal a Debreceni Nőegylet elnöke, Fráter Erzsébet úrnő, akit a tevékeny munkatársak egész raja vett körül.

Az ünnepélyt április 7-re tervezték, úgyhogy az előző napon is legyen valami, meg az utána következőre is jusson.

Erre a Zita-napra meghívta a rendezőség a Königrätzben állomásozó pótzászlóaljat is. A pótzászlóalj egy tiszti és egy legénységi küldöttséget menesztett az ünnepélyre. A 39. tábori ezred részére pedig ízléses levelezőlapokat készítettek, hogy ezen küldjenek üdvözetet – jó hírt – otthonmaradt szeretetteiknek. Ezekkel a levelezőlapokkal aztán az ezrednél az a különös dolog történt, hogy az ezredparancsnokság nem fogadta el azokat, nem engedte árusítani, hanem visszaadta a rendezőbizottságnak azzal a megokolással, hogy a 39. gyalogezred nevében nem intézkedhetnek Debrecenben! . . . Pedig kár volt az ügyet hatalmi kérdéssé tenni! Akárki kezdte, akárki rendezte, az ezred Özvegy- és Árvalapja javára mégis összeszedtek mintegy 80.000 koronát, ami tekintélyes összeg volt s rendes gazdasági helyzetben sok 39-es ivadéknak vált volna javára! . . .

Illő volna mindazoknak a nemes adakozóknak és gyűjtőknek nevét idejegyezni, akik adományt és fáradságot nem kímélve, ezredünk érdekében példás buzgósággal tevékenykedtek. A legbuzgóbb gyűjtő Czeglédy András volt, aki a gyűjtött pénzadomány egyharmad részét szedte össze.

LÁTOGATÓBAN AZ EZREDNÉL.

1918 április 25-től május 15-ig.

Nagy ugrás! . . . Egyik lap a debreceni Zita-napról, a másik meg a frontról! . . . Pedig így volt, háborúban mindig így volt. Egyik nap Debrecenben, a másik már Königrätzben, vagy a Piave partján, azelőtt a Doberdó tetején! . . . Egyik nap szabadságon, a másik a lövészárók mélyén, vagy... a sír szélén. . ., mint ahogy a nótánk mondta: ... Ma még piros élet, – holnap fehér álom! . . .

Ilyen hamar változó, ilyen gyorsan szaladó volt a mi életünk. Mikor a debreceni Zita-napról visszatértem Königrätzbe, mohó kíváncsisággal futottam át azokon az iratokon, melyek távollétem alatt érkeztek. Olyan voltam, mint a szerelmes fiatalember, aki kedves levelet vár! ... Tudja, hogy meg fog jönni, tudja, hogy mikor érkezik, azt is tudja előre, hogy mi lesz benne, csak látni akarja, fogni szeretné, s háromszor is elolvassa, mire önmagának bevallja, hogy – valóban megérkezett.

Így vártam én is azokat a leveleket, melyek adalékokat hoznak, híreket közölnek a múltból és jelenből, az ezred régi életéből, egyesek élményeiről, a mostani viszonyokról. Biztosra vettem, hogy az ezred tisztjei – kivétel nélkül – beszámolnak háborús élményeikről.

Várt is rám sok írás. Volt levél a Hajdúságból, meg Biharországból, volt magából Königrätzből, meg a Piave partjáról. . . Egyben arckép volt – hősi halotté; másikban kérdés egy eltűnt fiúról. Harmadikban napló a kárpáti csatákból, negyedikben a mernai kolostor mellett vívott ütközetről. Két hivatalos levél is volt az ezredtől. Egyikben az állt, hogy 1918 április 1-én felállították a 139-es számú gyalogezredet.

A régi 39. gyalogezred két zászlóalja és a nagyváradi 37-es ezred egy zászlóalja – alkották az új 139. számú gyalogezredet. A 39. gyalogezred az átadott két zászlóalj pótlására kapott egy zászlóaljat a szatmári 5-ös gyalogezredtől. A segédalakulatokat (vonat, egészségügyi berendezés) testvériesen megosztották. Az új ezred parancsnoka Balogh Sándor alezredes lett, aki előbb néhány hetet a 39. gyalogezrednél töltött.

A másik hivatalos levélben az állt, hogyha a Hadi-Album szerkesztője az ezredtől adatokat kíván beszerezni, legjobban teszi, ha személyesen lejön az ezredhez, mert az ezred tisztjei annyira el vannak foglalva, hogy a szoros értelemben vett sztratégiai munkán kívül másra nem vállalkozhatnak. Az ezred április 25-től kezdve pihenőn lesz, akkor lehet úgy egyes tagjaival, mint az egészszel eszmecsrtét folytatni, lehet a Hadi-Album részére fényképfelvételeket készíttetni.

Ez a levél meglepett. Hiszen én már kész iratokat és képeket vár-

tam s íme, most közlik velem, hogy ezideig nem történt semmi. Ami lesz – ezután lesz, de menjek érte magam! Helyes! ... Megyek! ... Április 25-én ott leszek!

*

Április 21-én becsomagoltam, hogy másnap este indulhassak az ezredhez – Coneglianóba. Vasárnap lévén, délutáni társaság volt a königgräzti Grand-Hotel-kávéházban Gerhardt Gaston őrnagy elnöklése alatt. Hat órakor én is oda igyekeztem. Amikor beléptem, ahány ember, annyi kéz nyúlt felém és annyi száj mondta: – Gratulálok – százados úr!... Csak néztem! Tréfát üznek-e velem, vagy tényleg megjött a február 1-re várt századosi kinevezésem? ... Mutatják az újságokban! ... Valóban igaz, tehát megvan a nagy öröm! Föl lehet varrni a három csillagot! Negyven hónapja vagyok főhadnagy, mostantól kezdve százados leszek! Félóra múlva vadonatúj három fehér csillag ragyogott a piros galléromon!

Április 22-én este 8 órakor indult a vonat a königgräzti állomásról. Pardubitzban át kellett szállni a Drezdából jövő gyorsvonatra, mely szabadságos katonákat szállított és „U”-vonat volt a neve. (Az U betű a német Urlaub – szabadság – kezdőbetűje volt.) Ezzel a vonattal reggel 6 órára Bécsben voltam a keleti pályaudvaron. Innen átmentem a déli pályaudvarra és 8 órakor felszálltam az Udine felé induló gyorsvonatra.

Pontosan indul a vonat. Az első megálló Báden. Itt van a hadsereg-főparancsnokság. Kevesen szállnak ki a vonatból. Ide csak külön engedéllyel lehet utazni.

A vonat igazán megérdemli a gyorsvonat nevet. Remekül halad. A Semmeringen száguldunk keresztül!... Jobb volna, ha lassabban menne, vagy több szemem volna! ... Milyen szép vidék! Hányszor vágyódtam ide békében s mégis csak a háborúban láttam meg először! Meg másodszor, meg harmadszor is. És mindig szép volt. Mindig gyönyörködtem benne! Most különösen szép! . . . Nemcsak azért, mert a tavasz frissége ömlik el rajta, hanem azért is, mert nem azzal az érzéssel nézi az ember, mellyel a menetalakulatokba beosztott katonák szokták! ... A harctérre szállított katona csak testi szemeivel nézi ezt a tájat, a lelke rendesen messze jár. Mikor még a híres Doberdóra, a Karsztra jártunk, itt mentünk keresztül mindig. Itt fáradt bele szemünk a sok nézésbe! Mikor láttunk mi, síkvidéki magyar fiúk, ilyen tájat? Alagutat, viaduktot, hegy csúcsán palotákat?

Mondom – erre vitt bennünket a vonat a Doberdóra, A Mura melletti Brucktól kezdve Grác, Marburg, Laibach lett az irány. Most másik vonalra megyünk. Brucktól egy kissé visszakanyarodunk és

Villachon át gurulunk az olasz határra Pontafel-Pontebbaig. Villachtól kezdve a Gail-folyó völgyében haladunk s ha el nem kanyarodnánk Tarvis felé, bizony eljutnánk Hermagorba, ahol 1915-ben az orosz harctérről az új olasz frontra szállított 39-eseket kirakták a vonatból.

Pontafel-Pontebba az osztrák-olasz határállomás. Az ott, ez meg itt van. Most mindkettő harctérszerű, katonaság tartja megszállva. Nagy harcok dúltak itt, a vonatból látszik az erődítés, a meredek sziklafalakba vájt árok s az azokat védő drótkerítés.

Alkonyatkor ér a vonat Udinéba, ahol akkor, mikor az olasz hadsereg még Triesztért harcolt, az olasz főhadiszállás volt. Itt lakott az olasz hadsereg főparancsnoka, Cadorna; most Boroevics tábornagy parancsol a városban. Innen kezdve már lassabban halad a vonat.

Codroipo és Casarsa városok között megyünk keresztül a Tagliamento-folyón, ahol az olaszok a múlt év őszén meg akarták állítani diadalmasan előnyomuló hadseregünket. Ránkesteledik. A front felé menő vonatok menetrendje úgy van összeállítva, hogy alkonyat után érkeznek meg a végállomásra. Pordennone és Sacile városokon keresztül későn este, úgy 10 óra tájban érkezünk meg Goneglianóba. A vonat nem megy be a városba, hanem azon kívül áll meg. A sötétségben alig lehet tájékozódni. Inkább ösztöne után megy az ember; még szerencse, ha valakitől meg lehet kérdezni, hogy merre kell tovább menni, ha a várost el akarjuk érni. Eleinte a vasútvonal mentén, majd a város első házaitól kezdve a holdvilágította utcákon megyünk, s éjfél előtt megérkezünk a város főterére. Innen katonarendőr irányít az állomásparancsnoksághoz. Az újonnan felállított 139-es számú gyalogezred egy százada van a városban, régi 39-es fiú vezet kijelölt szállásomra.

CONEGLIANO.

Április 24-én kora reggel, úgy négy óra tájban felébredtem. Az olasz tüzérség lőtte a várost. A nehéz gránátok elseje vagy másodika figyelmeztetett a nem öröndetes látogatásra. Fél esztendővel ezelőtt hallottam ágyúszót; azért még elég jól emlékeztem rá. A lövedék vészess süvöltése behallatszott a zárt ablakon, lezuhanása megrázta az egész épületet. Hamarjában nem tudtam megállapítani, hogy lakásomtól milyen irányban vágott le, de máris lestem a következőt! ... Olasz gránát ritkán indul útnak kíséret nélkül! . . . Húúú . . . Bumm! . . . Ejnye, ez közelebb esett le! . . . A ház tetején csörögve kopognak a lövedék-szétszórta kavics- meg cserépdarabok. Biztosan a szomszéd házak egyikébe csapott, s onnan szóródik ide a tető- vagy faltörmelék. Bejött a szobába a legényem, s jelenti, hogy a legutolsó lövedék a hozzánk közel

emelkedő hegyoldalba vágódott bele, onnan szóródott a kavicstörmelék a ház tetejére.

Együtt várjuk a következő lövedéket, de nem jön. Csend lesz. Elpihenünk, tovább alszunk s reggel 7 óra lesz, mire felébredünk. A nap már magasan az égen jár, s a tavasz – nyárnak is beillenék. Mikor kilépek az utcára, egy keskeny sikátoron át jutok le a város főterére, ahol a városháza meg a színház áll. Ez utóbbi tiszta görög épület. Homlokán oszlopok és szobrok vannak. Igazi klasszikus alkotás, amilyenről a mi iskoláinkban sokat tanítanak, de amelyet nálunk nem lehet látni.

A színházról kis kanyarodó után egyenes út vezet a front felé, a Piave-folyó irányában. A híres „Neptun-kút” környékén rombadöntött házak láthatók jobb- és baloldalon. Egyik-másiknak égnek meredő csupasz fala minden pillanatban összedőléssel fenyeget. Az időnkint lehulló törmeléket vastag garmadában odakotorták a fal tövébe; azért-e, hogy megtámasszák a házat, vagy inkább, hogy szabaddá tegyék az utcai közlekedést? . . . A romok után épen maradt házsor, árkádok gyalogjáró. Ide nem süt a nap soha, eső sem éri a járóelőt! ... Az árkádok alatt keresztben kifüggesztett gyalult táblácska ötlik szemembe. Mikor odaérek, olvasom a feliratát: 39-es Katonaotthon, alatta: Soldatenheim No. 647 ... Érdekel! Első helyen van a magyar felírás! ... Csodálom, hogy itt megengedik! . . . Úgy látszik, hódít a magyar szó a k. u. k. hadseregben!

A városból kiérve, kertek következnek, melyek mindegyikében szép nagy épület áll. Jobbról egy vörös téglából készült palota tűnik fel, melynek homlokzatán ezt olvasom: Scuola del Vitticoltura. Ezt a feliratot meg is értem. Azt jelenti – szőlőszeti iskola. Udvarán sürgő-forgó katonák, füstölő konyhák. Ide tartok. Kiszáradt medrű patakon kis kőhíd vezet át, rajta keresztülmenve, tréneskocsira bukkanok. Sejttem, hogy jó helyen járok! Ezek bizonyosan 39-esek lesznek. Egy átmenő katonára rá is ismerek, s megkérdem, hogy hol laknak a 39-es tisztek? Fölmutat egy domb hegyében álló magányos házra, s így szól: ott la!... Hozzáteszi azt is, hogy az ezred estére jön le pihenni, fölváltja a 139. ezred. Ennek parancsnoksága ma még abban az útmenti házban van, amely a mutatott domb tövében áll.

Visszafordulok a szőlőszeti iskola udvaráról, ahová beszélgetés közben beértem s az országút mentén a hídról vagy 300 lépésre elérem a 139. gyalogezred parancsnokságának magányosan álló épületét. Emeletes ház, mint ezen a vidéken valamennyi. A ház előtt fogat áll, a kocsirúdja a város felé van irányítva. Igyekezni kell, mert úgy látszik innen valaki távozni készül! . . .

Fölmegyek az első emeletre, ahova kopogós falépcső vezet. Fönt jobbra is, balra is ajtó. A baloldali ajtón tábla jelzi, hogy ott van az

ezred parancsnoka ... Kihallatszik a hangja. Kemény. Úgy látszik, haragszik. Szavaiból megértem, hogy egy altiszt van „rapportszerű” kihallgatáson, azzal nincs megelégedve. Várok türelmesen. Tudom, hogy az ilyen kihallgatás nem szokott soká tartani. Tényleg, nyílik az ajtó, kijött rajta egy géppuskás altiszt és – Hufnagel főhadnagy. Éppen csak üdvözljük egymást, besietek.

Balogh Sándor alezredes áll velem szemben. Erős, markáns arcán a természet vihara látszik. Kicsit nyugtalan. Siet. Röviden elmondom neki, hogy ki vagyok és miért jöttem a 39-es ezredhez. A háború történetét kell összeállítanom és egy képekkel díszített emlékkönyvet kell szerkesztenem. Ezen utóbbi számára gyűjtök anyagot. A 139-esektől is, hiszen ennek az új ezrednek több mint fele régi 39-es, az új ezred múltja a 39-esek története. Tudomásul veszi jelentésemet és röviden válaszol. Igen – mondja –, a 139. gyalogezred is meg fogja írni történetét, de előbb meg kell azt a történelmet csinálni. Az ezred most kezd dolgozni! ... Egyébként, ha valamire szükségem van, forduljak segéd-tisztjéhez. „Itt az én jobbkezem – Herdiczky főhadnagy, ő minden felvilágosítást meg fog adni” – kezét fog és megy. Beszáll a ház előtt várakozó kocsiba és hajtat a hadosztályparancsnoksághoz.

Balogh alezredes után én is eltávoztam a 139. gyalogezred parancsnoki irodájából, s lent a ház előtt találok Hufnagel Rudolf főhadnaggyal, aki 1917-ben hónapokon keresztül századomnál volt. Egy napra jött vissza az első vonalból, hogy az imént lefolytatott ezredkihallgatáson jelen legyen. Jelenleg géppuskás. Sajnálja, hogy otthagya az első századot, mert mint géppuskásnak, most sokkal rosszabb dolga van. Harminc-negyven napig is állásban vannak, kaverna nincs, legfeljebb a házak alá ásott üregek; ezek sem érnek sokat, mert tele vannak vízzel. Srapnell, golyó és meglátás ellen védenek ezek a házak, de ha támadást kezd a digó, gránát ellen mit sem érnek. Még rosszabb, hogy vannak, mert biztos iránypontul szolgálnak. Ha nem volna sürgős a dolga, akár reggelig elbeszélgetne, de kénytelen sietni, búcsúzni. Hív, hogy látogassam meg kint az állásban, ahogy ő mondja – otthon. Megmondja pontos címét: Mina-szakasz – Hernád-támpont; ott! – s botjával a front felé mutat – a Piave partjára. Megjegyzem, hogy szép magyar neve van a támpontjának. Ezt könnyebben megjegyzi a magyar baka, mint azt, hogy Szrednia-Griza, vagy Namenlose Kuppe!... Igen – mondja –, van Sajó meg Bodrog nevű támpont is! . . . Egész magyar világ van odakint! Magyar ezred a 139! ...

*

Azért jöttem az ezredhez, hogy bajtársaimat a Hadi-Album céljával és tartalmával megismertessem. Tudtam ugyanis jól, hogy ezredem

legnagyobb része abból az egy szóból, hogy Album, még nem hámozhatja ki egy készülő könyvnek a tartalmát. Tudtam már ekkor, hogy a munka, melyet készen ezredem elé teszek, túl fog terjedni az Album szó jelzetté határon. Nagy súlyt helyeztem a történelemre, s megkívántam örökíteni a háborús életet. Akármilyen alakban. Az alakról utójjára akartam határozni. Most az volt a fontos, hogy minden 39-es megtudja, hogy könyv készül róla – neki! ...

Az április 24-ről 25-re virradó éjszaka gazdát cserélt a ház, melyben én Balogh alezredesnek bemutatkoztam. Még mielőtt ez a ház gazdát cserélt volna, gazdát cserélt a St. Salvadoré nevű kastély tövében épült kaverna, a nervesai vasúti hídtól északra, a Piave mentén állásban levő csapat ezredparancsnoki székhelye. Ezzel egyidejűleg gazdát cserélt a Hernád, Sajó meg Bodrog nevű támpont őrsége, – szóval váltás volt a fronton. A 39. gyalogezred három zászlóalját felváltotta a három zászlóaljnyi 139-es ezred. Dominig ezredest, a 39-esek akkori parancsnokát felváltotta Balogh alezredes. A 39. ezred hátra jött pihenni és – dolgozni. Az első zászlóalj Conegliano alatt maradt, a második St. Vendemianóba ment, a harmadik pedig, mely az 5. gyalogezred-béliekből állott, felment Colalbrigóba. Elég szétszórva, de kényelmesen helyezkedett el az ezred. A parancsnokság az első zászlóaljhoz esett legközelebb.

Az éjjeli felváltás szülte fádalmakat pihenő ezredet nem szándékoztam zavarni, azért április 25-én reggel 9 óra tájban mégis elmentem az ezredparancsnokság felé megnézni, hogy ébren vannak-e már? Ébren voltak. A fronti katona nem úgy aludt, mint a káder-ember, estétől reggelig, hanem ha nem volt dolga, lehunyta a szemét, ha meg dolga akadt, fölkelt és elvégezte. Nebel százados, az ezredparancsnok segéd-tisztje kint ült a ház előtt, egy nyílra készülő rózsafa árnyékában. Kiss főhadnagy, a második segédtiszt meg az emeleti ablakból nézett ki és mosolygott. Ez a két segédtiszt egészen szépen kiegészíti egymást. Nebel százados mindig komoly, arca szigorú, megjelenése rideg. Kiss főhadnagy mindig nevet, arca lágy és természete bohém. Együtt dolgoznak. Rajtuk kívül van még sok beosztott tiszt az ezredparancsnokságnál.

Az ezred parancsnoka jelenleg Dominig Ernő ezredes. Alig néhány hete vezeti az ezredet. Régi 39-es tiszt, de a háború alatt nem igen volt az ezrednél. Éppen jön. Jelentkezem nála. Barátságosan fogad, néhány nap múlva szívesen elbeszélget majd velem, látogassam meg, mondja. Most sok dolga van.

Az aznapi ezredparancsban megjelent egy pont, mely tudtul adta mindenkinek, hogy az ezredhez érkeztem s felszólítja az ezred tagjait, hogy mindennemű munkámban támogassanak. Ezzel az ezrednél vég-

zendő munka bevezetése megtörtént, másnap hozzá lehetett fogni a tervek megvalósításához.

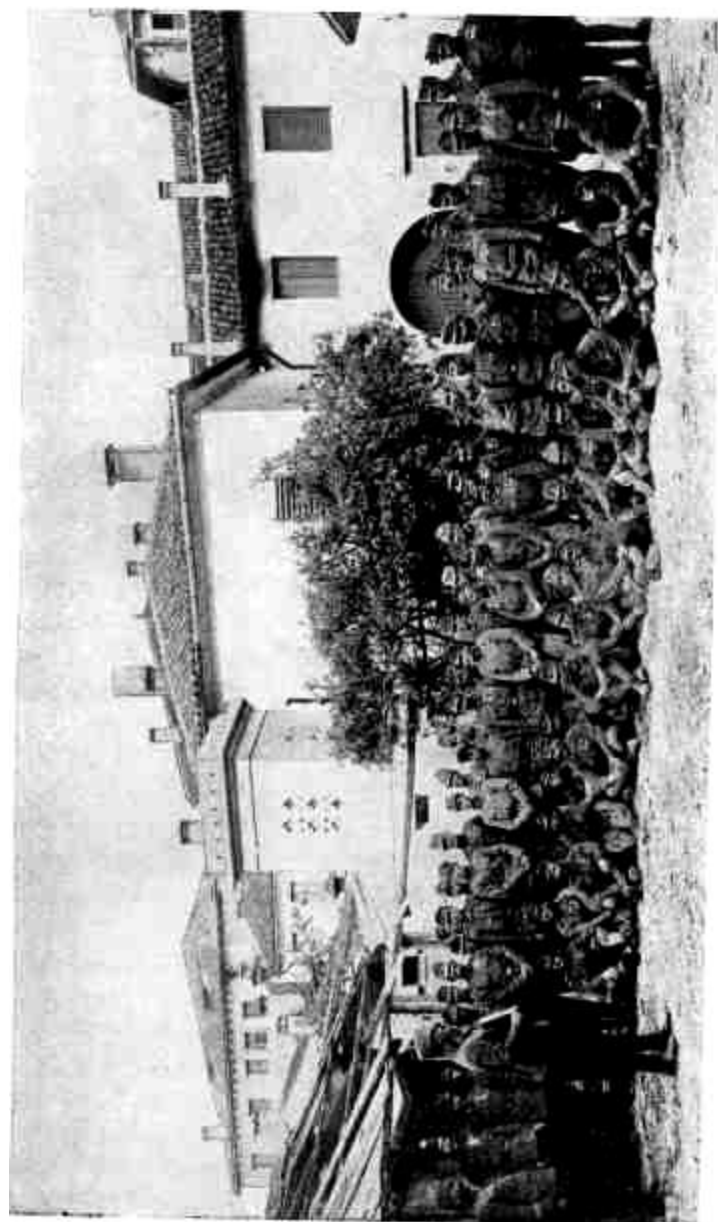
*

Königgrätzben úgy hirdetem, hogy minden olyan 39-es katona arcképe, akinek megvan a kisezüst vagy ennél nagyobb értékű vitézségi érme, belekerül a Hadi-Albumba, ha maga is úgy akarja, vagyis lefényképezteti magát és egy képet beküld a szerkesztőségbe. A fronton ezt így nem hirdethettem. Nem kívánhattam, hogy minden kis- és nagyezüstös baka külön-külön lefényképeztesse magát, már csak azért sem, mert az ezred fényképészének nem volt annyi lemeze, mint ahány bakának megvolt a kis- meg a nagyezüstje, meg egyéb kitüntetése. Márpedig a fronti fiúkat nem lehet kihagyni az albumból! . . . Éppen ellenkezőleg! őket kell elsősorban felvenni a hősök arcképcsarnokába.

De talán az az ember, akinek bronz vitézségi érme van, meg negyven hónapja szolgál a trénnél, élelmet és lőszert hord a frontra, gondja van önmagán kívül két lóra meg egy kocsira, az talán nem érdemli meg, hogy arcképe belekerüljön a Hadi-Albumba? Dehogy nem! Így gondoltam a fronton s elhatároztam, hogy lefényképeztetem minden századnál az eredeti 39-eseket. Benes, az ezred hivatásos fényképésze lett a mester. Vele jártam a zászlóaljak körzetét és rögtönzött deszkapadokra ültetve és állítva az embereket, lefényképeztem az egész ezredet. Amikor egy századot gép elé gyűjtöttem – a felvétel után röviden elmondtam az embereknek, hogy milyen lesz a Hadi-Album. Vittem is egy már kész albumot mintának, azt bemutattam mindenkinek. Ez a fényképezés igénybe vett jó tíz napot. Csak délután 5–7 óra között lehetett fényképezni, mert a legénység egész nap el volt foglalva; néhány napig pedig úgy zuhogott az eső, hogy csoportot összeállítani nem lehetett, így elhúzódott munkám egészen május 10-ig, addig, míg az ezred újra állásba nem ment. S még így sem fényképezhettem le mindenkit. Volt olyan szakasz – géppuskás és műszaki –, mely le sem jött a 15 nap alatt az állásból, tehát nem is kerülhetett gép elé. A trént úgy összeszedni, hogy annak minden tagja együtt lenne, csak öt percre is – lehetetlen volt. A folyton mozgó, mindig dolgozó frontot nem lehetett megállítani még azért sem, hogy ezzel a kis megállással a jövő históriájában örökre megmaradjon. Akinek dolga volt, az nem állhatott a fényképezőgép elé.

*

Coneglianói tartózkodásom három hete nem folyt le olyan simán és egyszerűen, mint eddigi soraimból kiviláglik. A napoknak csupán néhány óráját töltöttem fényképezéssel, a nagyobbik részét arra használtam fel, hogy az ezred tisztikarát meglátogassam, legénységével el-

Előadás az ezred készülő emlékkönyvéről Coneglianóban 1918.

voltak azzal beérni, hogy a képekben gyönyörködhetek! . . . Olvasni alig olvashattak valamit!

A Katonaotthon gondozója Vass Antal ref. pap volt, aki olyankor, mikor az ezred pihenőn volt, egész idejét itt, a 39-es otthonban töltötte.

Az a másik coneglianoi különös intézmény, mely a Karszton még nem volt meg, s melyre figyelmemet öreg bajtársaim ráirányították – a *pálinkafőző* volt. Abban a bizonyos vörös téglából épült házban, mely szőlőszeti iskola volt, s melynek udvarán a 39-es konyhakat füstölögni láttam, volt két olyan tábori konyha, mely át volt alakítva pálinkafőzőnek. A kondérban volt a bor, a tűz csak úgy égett alatta, mintha jófajta gulyáshús puhulna benne, csak a kondérok tetején, a gőzszelep helyén nyúlt ki egy vékony cső, mely a hűtőkádba vezetett s melynek végén folydogált a „jófajta” borlelke, – a pálinka. Egyszer főzték, úgy okoskodván, hogy egyszer is isszák meg! . . .

Ez a pálinka a suseganai pezsgógyár pincéiben kieresztett borból készült. Ennek a bornak megint egészen különös története van. Úgy mesélték – jól értesült ezredbeli fiúk –, hogy még 1917 végén, mikor az olasz hadsereg leszaladt egészen a Piavéig, német katonák voltak a nyomában! (Csak úgy a magunk számára ez esetben megjegyzem, hogy mikor tizenegy olasz támadást kellett feltartóztatni a Karszton, akkor jó volt a magyar, de mikor diadallal előre kellett nyomulni, akkor elővették a németet! ...) Ezek a német csapatok a Piavén innen maradtak, s minden mozdítható tárgyat elvittek: a zongorától kezdve a kotlóstyúkig! ... A suseganai pezsgógyár borkészletét is el akarták vinni, de közben megérkezett a híre annak, hogy felváltják őket a mi csapataink. Hogy kezünkre, illetve torkunkra ne jusson a borkészlet, a suseganai német helyőrség elhatározta, hogy megissza. És ittak! . . . Egy hordót, kettőt, hármat kiittak, mikor látták, hogy nem bírják mind meginni, egyszerre két hordót ütöttek csapra! . . . Mind a kettőből folyt a bor! . . . Berúgtak s kiverték a hordók dongáit! ... A bor folyt, az emberek ittak! . . . Berúgtak, s részegen ittak tovább. Egynéhányan megfulladtak, s a kifolyt borban holtan úsztak – és ittak tovább! ...

Élőnek találtam, hogy az ezred tisztjein kívül a dandárparancsnoknál és 3 hadosztálynál is tisztelegjek. A 33. gyalogdandár parancsnoka Kirschhofer ezredes volt, akivel még a Karszt-fennsíkon. Kostanievica romjai mellett, a Plenski-lapály nevű állásokban találkoztam. Kirschhofer ezredes szívélyesen fogadott, érdeklődéssel hallgatta meg előadásomat és megígérte, hogy támogatni fogja mozgalmunkat.

A hadosztályparancsnokságnál, mely Conegliano szélén, Vittorio felé az utolsó utcában volt, nem jutottam el a parancsnokig. De ered-

ményt itt is értem el. Megkaptam a hadosztálytól a 10. isonzómenti csatáról írt történetemet, mely egyetlen példány volt, s melynek lemásolására nagy súlyt helyeztem.

Látogatásom alkalmával megtudtam, hogy a háborús emlékkönyv (Hadi-Album) mozgalom egészen idáig eljutott s a 17. hadosztály, mely 25 hónapot töltött a Karszton (1915 október 1–1917 október 31), „Karszt-Hadosztály” címmel egy albumot állított össze, mely annak a 25 hónapnak történetét foglalja magában – írásban és képen. A hadosztálynál járt festőművészek, rajzolók alkotásaiból, a hadosztály körzetében dolgozó fényképészek képeiből alakult volna meg ez az emlékmű. Összeállításával ezredünk egyik tisztje, Darvassy István arany vitézségi érmes főhadnagy volt megbízva. Mint festőművész, szakszerűen vezette az anyaggyűjtést, s bemutatta gazdag szerzeményét. Sokat reméltem ettől a kiadványtól. Reméltem, hogy azon művészi alkotások egyik-másika, mely ezredünk életéből vette tárgyát, vagy ezredünk tagjának köszönhette létét, a mi Hadi-Albumunkba is bekerül. Meg is ígérte Darvassy főhadnagy, hogyha terve sikerül s a „Karszt-Hadosztály” megjelenik, szívesen engedi át a kívánt mellékleteket.

*

A 39. gyalogezred – amióta megalakult belőle a 139. is – három zászlóaljából állott. Az első zászlóaljnak Popovics alezredes volt a parancsnoka, a másodikat Müller Emil őrnagy vezette, a harmadik pedig Kiss őrnagy, a szatmári rózsaszínhajtókás 5-ös ezred tagja volt. Popovics alezredes szabadságon volt, Bohner Zoltán százados helyettesítette. A harmadik zászlóalj Colatbrigóban volt elszállásolva. Ez a néhány házból meg egy templomból álló község Conegliano mellett, egy hegytetőn terült el. Erről a hegyről gyönyörűen lehetett látni a piave menti harcvonalnak azt a részét, amelyet Coneglianóból nem láthatott az ember. Innen lehetett szemügyre venni a híressé vált Tombolamagaslatot, mellyel szemben, a Piave túlsó oldalán a Montello-hegy emelkedett. A Tombolán voltak a mi megfigyelőink, innen nézte Sándor Pál hadnagy, az ezred ügyes megfigyelőtisztje, az olaszok mozdulatait, illetve – mozdulatlanságát. A Montellóról viszont az olaszok érdeklődtek állandóan, hogy mi újság nálunk?... Ilyen kölcsönös kíváncsiság volt az egész háború! ... Egyik hadsereg arra volt kíváncsi, hogy mit csinál a másik? . . .

Nem csupán a Tombola és Montello ügyesen leplezett fészkeiből leselkedett egymásra magyar és olasz, hanem jóval messzebről is figyelték egymást – állandóan. Ha egy mögöttes országrészbeli embert bekötött szemmel kivezettek volna a frontra s ott – mondjuk a colat-

brigói dombon – levették volna szeméről a kötést, az illető kinyitván szemeit, egész bizonyosan azt kérdezte volna, hogy mik azok a hurkaalakú valamik a levegőben?... Még akkor is azokra tekintett volna először, ha történetesen tudta volna, hogy azok léggömbök, mert a napközben halottnémaságú föld és madártalan, puszta égbolt között nem volt semmi, ami ezeken kívül az élet jelét elárulta volna.

Ezek a kötött léggömbök mind sűrűbben helyezkedtek el itt is, ott is!... Négy-öt kilométernyire az első vonal mögött tanyáztak ; ott emelkedtek fel, onnan figyeltek a kosárban ülők arra, hogy mi történik – odaát?...

Itt, a Piave partján, az 1918. évben rossz világ járt a kötött léggömbökre. Sokat háborgatták őket a repülőgépek. Mintha valami alsóbbrendű, a levegőég birodalmát csak bitorló lényeknek tekintette volna a fúrge repülőgép a lomha, nagytestű, röghöz kötött léggömböt! Üldözte! . . . Mint karvaly a gyanútlan verébre, úgy csapott le a magasból a repülőgép az alig 2-300 méternyire a föld felett lebegő kötött léggömbre. Az embert, a kosárban ülő megfigyelőt vadászta benne! . . . S a léggömb és az ember oly nehezen tudtak védekezni! ... A megfigyelő léggömb környékén elhelyezett úgynevezett repülőgépelhárító géppuskák élénk tűz alá vették ugyan az ellenséges gépet, azért ez, ha akarta, mégis megközelíthette a ballont, s kilőhette kosarából az embert! Az ember ilyenkor menekült! ... Kiugrott a kosárból és sorsára bízta a ballont, melyet rendesen levontak. A kiugrás ejtőernyővel történt, s ha az ernyő fel nem mondta a szolgálatot, a megfigyelő szerencsésen földet ért. Megesett azonban az is, hogy az ejtőernyő nem működött, s ilyenkor – tán mondanom sem kell! – a megfigyelő holtan terült el a földön! A repülőgépek a piavementi frontnak – s elébe vágva az 1918. évi eseményeknek, állíthatom, hogy a háború legutolsó időszakának – legrémesebb harci eszközei voltak. A háború elején, meg még az 1917. esztendőben is, a Karszt-fennsíkon a felderítés volt elsőrendű feladatuk. Magasan, méltóságteljesen úsztak a levegőben, mélyen behatoltak az első vonal mögé, ott megfordultak, s – ahogy jöttek – ugyanolyan méltósággal szálltak vissza! Most már résztvesznek a harcban! ... „A front csendes – mondhatná Höfer altábornagy, a vezérkar főnökének helyettese –, csak a repülők tevékenysége élénk.” Ez a jelentés hovatovább többet mond, mint a – megfordított ja! ... Az ellenséges repülők rettegett harci eszközök lettek – mondom újra. Nem csupán a kötött léggömb nagy, lomha teste, a kimagasló épületek meg városok, hanem repülőink is érzik az ellenséges gépek fölényét, veszélyes voltát. A méltóságteljesen tovasikló óriási „Caproni”-k mellett a fúrge kis harcos repülőgépek egész raja cikázik, igen sokszor önálló

harci vállalkozásra indulva a mi árkaink, állásaink meg hadtápterületünk fölé!...

Mondaszerűen hangzott, de elhittük, s a történelem távlatából megállapítom, hogy igaz is volt, hogy az ellenséges harci repülőök kilőtték az úton haladó automobilból a vezetőt, a vonat mozdonyából a gépészt, s a vasúti kocsik ablakaival egy szintre ereszkedve, végiggéppuskázták az egész szerelvényt. Leereszkedtek az országutak fölé és géppuskatűz alá vették az úton egyesével haladó katonákat!

Úgy mondták itt harcoló bajtársaim, hogy a repülőgépek ezen újfajta alkalmazását, az embernek ember elleni küzdelmébe, vagyis a közelharcba való bevonását az angol pilóták honosították meg ezen a harctéren. S ezzel a harci eszközzel és módszerrel azokban a napokban, melyekről e sorok beszámolnak – fölénk is kerekedtek, csapatainknak nagy veszteségeket okoztak!...

*

Coneglianóban végzett látogatásaimnak utolsó fejezete következik. Ennek külön címet is adhatnék ; az volna a címe, hogy látogatás a 39-es bakánál. De nem visz rá a lelkiismeret. Nem akarom, hogy aki könyvemet lapozza, ennél a fejezetnél külön is megálljon, valami különöset várjon. Ez az egész könyv egy nagy fejezet, a huszadik századi magyar élet háborús fejezete. S aki benne volt a háborúban, az tudja nagyon jól, hogy a háborút a baka viselte ... Az ember! ... Der Mann, ahogy németül a bakát nevezték!... Az én háromheti coneiglianói tartózkodásomnak, érdeklődésemnek és tetteimnek minden pillanata, ide-oda járásomnak minden lépte-nyoma egy-egy 39-es baka. Köztük jártam, őket láttam, velük beszélgettem még olyankor is, mikor nem hallottak, őket hallottam olyankor is, mikor nem beszéltek.

Ha beszéltünk, ugyan miről beszélgettünk? A háborúról. Ha hallgattunk, ugyan mire gondolhattunk? A háborúra. Ezt szedtük darabokra, s lett belőle: állás, menázi és offenzíva, s mikor mind a hármat letárgyaltuk, készen volt a – háború! . . .

. . . Közel négy esztendeje tart a háború! ... A kezdete már veszni kezd emlékezetünkéből, a vége eltűnik képzeletünk elől! ... Szeretnénk sokat beszélni róla, de a szertelen érzelmek elfojtják bennünk a szót!...

Az állás – a Stellung –, ahogy hivatalosan nevezni szoktuk, az első vonal – már nem is vonal! . . . Nem vékony sávban húzódó szegesdrótakadály, mögötte meg keskeny árok, sok-sok harántgáttal, hanem egymásmelletti meg egymásmögötti csoportok, támpontok. Itt nem lövészárkok vannak, hanem lövészfészkek! . . . Kaverna, mely a karszti harctéren az 1917. esztendőben olyan fontos szerepet játszott – itt

nincs! Nem is lehetne készíteni! Lő a digó, de keveset; hanem az biztos találat! Inkább a tüzérséget keresi!

A menázi? A koszt? Talán nem is érdemes róla beszélni. Gyenge! Száritott főzelék, hús nagyon kicsi, mint tavaly a Karszton! . . . Igaz, hogy nem kell érte menni, helybe hozzák, kiviszi a kocsi egészen az első állásba. A kocsizörgést nem hallja a digó, zúg a Piave. . . mindig zúg! ... A partja meredek, nem jön keresztül rajta a digó! ...

. . . Hogy lesz-e offenzíva?... Bár csak lenne! . . . Bár már átmenénk a Piavén! . . . Zsákmányolni volna jó megint, mint tavaly! Igaz, hogy olasz repülőк cédulát dobtak le, melyen az állt, hogy ne gondoljuk, hogyha átmegyünk a Piavén, megint annyi tömött raktárt találunk, mint tavaly! ... De azért mégis csak több lenne ott, mint itt van! ... Mert itt már lassan semmi sem lesz! . . . Száritott sárgarépa, egyéb semmi! . . . Lesz offenzíva biztosan! . . . Lesz nemsokára! . . . Bizony, százados úr, nem lesz ennek vége soha! ... S egy bizonytalan, révedező tekintet mered felém. A húszéves arcon olyan jéghideg vonások húzódnak végig, hogy képtelen vagyok derűt hozni a régi, elsötétült szemekbe. Keresem a szót, hogy mit feleljek erre a nagy őszinteségre, erre a mindannyiunkban élő nagy igazságra? Amit tudok, azt ők nem hiszik, amit meg én sem hiszek, azt nem akarom nekik mondani, nem akarom velük elhíttetni! . . . Kitartani! ... 1914 szeptember 2-án hallottam ezt a szót először a galíciai orosz határon! . . . Ma már ezt is olyan félénken, olyan bizonytalanul mondjuk ki!...

... Sétálni indulok egyedül a nyílegyenes, tükörsima kőúton, amelynek két oldalán árok húzódik, s az árok partját hosszúhajtású szederfák szegélyezik. Valóságos falat alkotnak ezek a fák az út két oldalán. A keskeny út egy szélesbe vezet; ez is kőből van, most szürke por fedi. Ez a Conegliano-Susegana közötti országút. Mentét nem apró szederfák, hanem hatalmas platánok jelzik. Azon az oldalon, mely a front felé esik, sásból és nádból készült leplező fal van vonva. Ennek rejtő leple alatt vonulnak este meg éjjel a járművek a frontra; nehéz teherautók, baktató kocsik, fáradtan induló, szabadságról visszatért bakák ...

. . . Minden olyan, mint volt a Karszton, csak a terep más! . . . Az emberek, vagyis a háború ugyanaz! ... Nem változott! Másik keskeny úton indulok visszafelé, ez is oda vezet, ahonnan elindultam, a 39-es bakákhoz, egy másik századhoz, ahol éppen úgy állanak sorban az emberek, mint álltak annál a századnál, melynél az imént beszélgettem, azaz hogy beszéltem a háborúról, annak három atomjáról, az állásról, a menázsiról meg az offenzíváról.

Május 15-én összeszedtem a három hét alatt gyűjtött anyagot és készültem vissza a mögöttes országrészbe. Délután kikocsiztam St. Vendemianóba, ahonnan a vonat indulni szokott. Itt gyülekeztek a szabadságra indulók, ide hordták, amit el akartak szállítani a mögöttes országrészbe. Mert a zsákmányolás nevű ragályos betegség még nem pusztult ki! . . . Amikor a vendemianói állomásra értem, már nagy csapat tömött-hátizsákos baka ácsorgott a pályatest mentén. Egy kocsiról két óriási pálmát emeltek le a jó honvédgyerekek. Zsákszövetbe volt a két növény burkolva, látszott a csomagoláson, hogy nagy útra indul. Meg is kérdeztem a fiúkat, hogy ki küldi a pálmát, mire azok nagy hangon jelentették, hogy az – ezredes úr!

A vonat éjfél után indult. Ugyanazon az úton jöttem vissza, amelyen leutaztam. Az állomások nem érdekelték, a táj szemlélete és útitársaimmal folytatott beszélgetés kurtította a hosszú órákat. Az utasok hangulata egészen más volt most, mint jöttömben három hétnek előtte! ... Akkor a front felé menő hallgatag katonák, most a front felől jövő hangos-beszélgetős emberek vettek körül. Azok szabadság után voltak, ezek szabadságra mentek. Csodálatos azonban, hogy úgy az odamenők, valamint a visszafelé jövők tömött hátizsákot cipeltek. Voltak, akik a múlt évi októberi offenzíva óta először mentek szabadságra s az akkor, vagy azután zsákmányolt lim-lomot most mentették haza. Udinéig ketten ültünk egy fülkében. Itt azonban megtelt a vonat úgy, hogy mindenki csak egy férőhelyet vallhatott magáénak. Elcsendesedtünk. Néztem ki a vonat ablakán, hogy még egyszer lássam a tájat, mely a természettől kapott szépségeken kívül a háború okozta elhagyatottság ezernyi jelét viselte magán!...

AZ OROSZORSZÁGBÓL VISSZATÉRŐ HADIFOGLYOK.

A 39. és 139. gyalogezrednél tett látogatásom után a pótzászlóaljnál a legváltozatosabb munkakör lett osztályrészem. Reámbízta a parancsnokság az Oroszországból visszatérő hadifoglyok gondozását, feladatommá tette az entente szellemi (politikai) támadásainak kivédését és – természetesen – meghagyott a Hadi-Album szerkesztőjének és történetírónak.

Azok az események, melyek a világháború utolsó öt hónapjában peregettek le, s melyekről nagy vonásokban be akarok számolni, keresztül-kasul dúlják egymást, s végül a legteljesebb zűrzavarban egyesülnek, hogy elnyeljenek minden egyént, legyen az mégoly nagy, minden

szervezetet, legyen az még oly szilárd és minden országot, volt legyen az még oly hatalmas!...

A háború súlya alatt összeroskadt és darabokra hullott orosz birodalom egyes részeivel a központi hatalmak 1917-ben megkötötték Breszt-Litovszkban a békét. Ezen béke értelmében az Oroszországban levő hadifoglyainkat haza kellett bocsátani. A békének ez a pontja éppen olyan írott malaszt maradt, mint a többi. A béke végrehajtására elegendő erővel nem rendelkező orosz hatóságok éppen olyan keveset törődtek foglyaink hazaszállításával, akár a többi békeponttal. Amire fegyveres erővel kényszerítettük őket, azt megtették, amire nem kényszerítettük őket, az elmaradt. Amit viszont a fegyveres erőszak hatása alatt tettek, abban nem volt köszönet; végül ami fegyveres beavatkozásunk nélkül a mi érdekünkben történt, azon nem volt istenáldás! . . . Röviden és világosan szólva, az Oroszországból visszatérő hadifoglyoknak a Monarchiában való megjelenése több kárt okozott, mint hasznot! Ez esetben nem csupán ezredem tagjairól szólok, hanem általánosságban emlékezem meg a hazatérő hadifoglyokról.

*

Az orosz földről 1918-ban, még a háború folyamán visszatérő hadifoglyok lelkivilágának és az ebből származó viselkedésének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a hadifoglyok oroszországi helyzetének, életének ismerete, amiért is idejegyzem vázlatosan, hogy milyen hatásoknak voltak a mi magyar véreink Oroszországban kitéve.

Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének fogságba került tagjai Oroszországban egy monarchiaellenes pánszláv irányú agitáció hatása alá jutottak. Aki a háború folyását figyelemmel kísérte, az tudta már a háború kezdetén, hogy a Monarchia szlávjai nem indultak neki lelkesedéssel a háborúnak s nem sokáig küzdöttek szláv testvéreik, elsősorban az oroszok ellen. A legelső kínálkozó alkalommal megadták magukat egyénekenként vagy csapatostul. Odaát azután a pánszláv izgatás és szervezés hálójába kerültek s végül sokan közülük a Monarchia ellen fegyvert is fogtak. A háború utolsó esztendejében már mindenki tudott az orosz földön megszervezett „cseh-tót dandár” -ról és a szalóniki fronton harcoló „jugoszláv ezredek”-ről, melyek a Monarchia hadifogságba került szláv állampolgáraiból alakultak ellenséges földön.

A pánszláv agitáció és az annak hatása alatt megszervezett alakulatok a monarchiabeli magyar és német hadifoglyokra nem voltak eleinte különösebb hatással. De a bánásmód, melynek magyar véreink és német szövetségeseink a fogolytartó ellenség részéről ki voltak téve, már nagy ellentétet mutatott fel. A csehek, a tótok, a délszlávok lettek

a kedvencek, a megbízhatók; a magyarok és németek voltak a megbízhatatlanok, az úgynevezett ősi ellenség, kit elpusztítani, megsemmisíteni minden „megbízható”-nak kötelessége.

Orosz földről visszatért hadifoglyaink sokat tudtak és tudnak még ma is mesélni arról, hogy az ő életüket nem a muszka baka meg az orosz tiszt tette elviselhetetlenné, hanem a cseh őrség, mely a maga szegyenét a mások élete árán szerette volna megváltani.

Ezen rendszeres és eredményes monarchiaellenes agitáció hatása alól magukat szerencsésen kivonó magyar és német hadifoglyok az 1917-i orosz forradalommal egy újabb politikai agitációnak lettek kitéve. Az orosz cárnak és az uralkodóháznak a trónról történt letaszítása, a polgári kormányzat és törvényhozó testület bukása, a szociáldemokrata alapon szervezett munkásságnak és a hadseregnek a politikai életbe való hirtelen bevonása, az évszázadok folyamán kialakult és megváltozhatatlannak látszó társadalmi rendnek felforgatása, szóval minden meglévő szervezetnek, kapcsolatnak szétbomlasztása és szétzüllése, amit rövidre fogva úgy mondhatnánk, hogy a *háború elvesztése* az amúgy is próbára tett és kimerült hadifogolylelkekre egészen különös, eddig nem tapasztalt benyomást gyakorolt.

A maga mind sanyarúbb sorsán segíteni akaró szegény hadifogoly, mint a saját üdvösségének felkelő napját, úgy üdvözölte a nagy hangon bejelentett „szabadságot” és az Oroszországban ezzel egyidejűleg beköszöntött „háború végét”.

A hadifoglyok legnagyobb része szegény ember volt, olyan, aki a maga existenciáját, megélhetését nem tette a háború kimenetelétől függővé, aki alacsony szellemi képzettségénél fogva az államnak a háborúhoz fűződő érdekeit megérteni nem tudta, a sok megpróbáltatás és szenvedés után pedig – nem is akarta. Örült a szabadságnak, a háború végének. Közte és a szabad orosz polgár között különbség nem volt. Látta, hogy az orosz közkatoná és az orosz tiszt közt a különbség eltűnt... A nyomorúságban egyforma lett minden ember – mint minden állat! Mindazok a hadifoglyok, akik ezt Oroszországban megérték, úgy érezték, hogy itt a háború vége, jön az élet, a szabadulás! S jött is a szabadulás!... A bresztlitovszki béke után megkezdődött hadifoglyaink hazahozatala, majd hazaözlése. De itthon nem várta hadifoglyainkat az a korlátlan szabadság, melyet az orosz események mintájára reméltek. Itthon be kellett illeszkedniük a még meglévő állami rendbe, mégpedig a további nagy áldozatokat követelő háborús állami szervezetbe.

Meg lehetett érteni az Oroszországból hazafelé hömpölygő hadifoglyok ajkán kitörő hangos kiáltást: „Engedjétek bennünket haza családjainkhoz! ... Mi már kibékültünk az ellenséggel, mi már meg-

szenvedtünk a háborúban, reánknézve a háborúnak immár vége! ...” Vége... Vége!... S megértettem a még kemény harcokat vívó, életéért küzdő államot, mely röviden csak annyit felelhetett: még nem!... Nem!... Nem!... Ezen két ellentétes felfogás találkozásánál láttam azt a küzdelmet, melyet egymással vívott állam és egyén, inkább azért, h^ogy egymást megértse, semmint hogy egymást megsemmisítse!...

Az lett a feladatom, mikor az orosz hadifogságból visszaérkező véreink ügyeinek irányítását mint „hadifogoly-gondozótiszt” átvettem, hogy a küzdelmet mentől előbb befejezzem!

Minekutána kialakítottam magamban visszatérő hadifoglyaink képét, egy, az egész 39-es tisztikar előtt megtartott előadásban körvonalaztam annak az eljárásnak irányelveit, amelyet nekünk, itthoni tiszteknek a visszatérő hadifoglyokkal szemben alkalmaznunk kell. Előadásom vázlata a következő volt:

1. Tudomásul kell vennünk, hogy hadifoglyaink életében úr tátong. Ez az úr az Oroszországban eltöltött idő, a 39-esek életében legalább három esztendő. Ezt az úrt a legtöbb ember lelkében kitölti valami, amit nekünk el kell most távolítanunk. Szükséges tehát, hogy hadifoglyaink élete iránt érdeklődjünk. Ha találkozunk velük, kérdezzük meg őket, hogy hol jártak, mit dolgoztak, mit láttak, mit tapasztaltak? Engedjük meg nekik, hogy egy kicsit kibeszéljék – vagy ami az ő esetükben egyet jelent –, kipanaszkodják magukat. Kérdezzük meg őket, hogy van-e kitüntetésük? Van-e annyi arcvonalszolgálatuk, hogy a Károly-csapatkeresztre igényt tarthatnak?

2. Kérdezzük meg őket, hogy mi a foglalkozásuk, hogy tudjuk, nincs-e joguk katonai szolgálat alól való felmentést kérni.

3. Felvilágosítani őket mindarról, ami ezredükkel azóta, hogy ők hadifogságba kerültek – történt. Meséljünk nekik a Doberdóról, a Karintiában töltött hónapokról, a kudarcot vallott olasz offenzívákról.

4. Mondjuk meg nekik, hogy miért harcolunk. Mondjuk meg nekik, hogy mi már régen békét kötöttünk volna, de ellenségeink nem akarnak velünk békülni. Meg akarnak bennünket semmisíteni; Magyarországot fel akarják egymás között osztani!... Csak azért folyik a harc, hogy megmaradjunk! Mi igazán a létünkért küzdünk! ...

Mindezek előtt, vagy legalább is az első pontban jelzett teendővel egyidejűleg szükségesnek láttam, hogy hadifoglyaink az igazolási eljárás formaságán mentől előbb túlessenek s szabadságra mehessenek. Addig, amíg szabadságon nem voltak – munkánk meddő! A vágy, mely lelküket az otthon után betölti, olyan óriási, hogy semmi másnak nem enged helyet!...

Hogy a 39. gyalogezrednek háborús történetéről úgy az itthon-

levők, valamint a hadifogságból visszatérők mentül előbb tájékozódást szerezzenek, elhatároztam, hogy egy rövid ezredtörténetet állítok össze.

Különös irányítása a sorsnak, hogy azon törekvésemben, hogy egy rövid ezredtörténet megírásával hazatérő hadifoglyaink és a Piave partján őrtálló, harcra készülő ezredeink között az érzelmi kapcsolatot helyreállítsam – éppen az Oroszországból visszatérő hadifoglyaink segítettek legjobban.

A 39. gyalogezred 1914. évi harcairól kevés feljegyzés maradt. Akkor még olyan keményen verekedtünk, hogy a kéz csak kardot fogott, tollat alig!... Az egyes csaták pontos idejéről, helyéről alig készítették feljegyzéseket. Az időjárásról sohasem emlékeztek meg, az élemezésről – hallgattak. Pedig mindezen mellékesnek látszó körülményeknek egy ezred történetének tükrében meg kell mutatkozniok! ...

Az orosz hadifogságból visszatérő katonáinknak úgynevezett igazolási eljárásnak kellett magukat alávetni. Ez abban állt, hogy minden volt hadifogoly megjelent egy bizottság előtt és elmondta fogságba jutásának körülményeit. Megmondta a helyet, ahol és az időt, amikor fogságba esett. Megnevezte akkori parancsnokát s ha fogságának ideje alatt olyan különös esemény történt vele, mely törvénytörést elbírált érdemelt, azt is jelentette.

Ezeken az igazolási kihallgatásokon egészen meglevenedett a 39-esek orosz-harctéri történelme. A legilletékesebb tanúk ajkáról hallhatta az ember azokat a helyneveket, melyekhez a 39. gyalogezrednek fájdalmas és dicsőséges emlékei fűződnek. Rohatyn, Komarno, Blozsev-Gorny, Rymanow, Dukla-szoros, Nagycserkész, Szálnok úgyszólván naponta szerepel az igazoló jegyzőkönyvekben, mint a fogságba jutás helye. A foglyok egészen biztosan emlékeznek arra a napra, melyen fogságba kerültek, pontosan megmondják szakasz- és századparancsnokuk nevét s öröm tölti el lelküket, ha hallják, hogy még él, fájdalom vesz rajtuk erőt, ha megtudják, hogy ez vagy amaz meghalt.

A galíciai meg kárpáti csatáknak a következő lapokon megírt története az orosz hadifogságból hazatért 39-esek elbeszélése nyomán készült; legyen mindenkorra az ő nehéz küzdelmeiknek maradandó emléke.

A CS. ÉS K. 39. GYALOGEZRED TÖRTÉNETE

AZ EZRED MÚLTJA.

Azt az ezredet, amely az idők folyamán a 39-es számot kapta, Mária Terézia korában szervezte Pálffy János gróf. A császárnő és királyné kézírata, mely az ezred alapítását engedélyezte és Pálffy János grófit ezredessé nevezte ki – 1755 december 15-én kelt Bécsben. Az ezred felerészben horvátokból alakult. Azok a magyarországi vármegyék, amelyekben a kor szokásainak megfelelően a toborzást megtartották, a következők voltak: Pozsony, Nyitra, Árva, Túróc, Trencsén, Gömör, Zemplén. Első gyülekezőhely: Buda. Innen indul az első teljes zászlóalj 1757 szeptember 3-án Csehországba, hogy részt vegyen az egy évnek előtte megindult hétéves háborúban. A zászlóalj első állomása Brünn, a második Olmütz, a harmadik – Königsgrätz.

A hétéves háború várostromaiban és városvédelmeiben sűrűn szerepel az ezrednek hol egyik, hol másik zászlóalja, s 1762-ig, vagyis öt esztendő alatt elveszít 330 halottat, 378 fogságba jutott, eltűnt 107 ember, végül megszökött 780 ember. (A zsoldért szolgáló hadseregben a szökés olyan egyoldalú felmondásféle volt, s nem viselte magán az erkölcsi elítélésének azt a súlyát, melyet napjainkban!)

A hétéves háború után a mai Olaszország területén, Páviában találjuk az ezredet. Itt lekopik róla az, ami magyar még megvolt rajta, – a ruha. Alapításakor az ezred kimondottan magyar. Magyar ember szervezi, magyar ember a parancsnoka, magyaros szabású az egyenruhája. Az alapító Pálffy János gróf már 1756-ban odahagyja a csecsemőt; német ember lesz az ezred parancsnoka s most Páviában letéttetik az emberekkel a magyaros ruhát is. Fehér kabátot kapnak a bakák, vörös hajtókával és fehér gombokkal. Három év múlva (1769) megkapja az ezred akkori parancsnokának rangszámát, a 39-et. Ettől az évtől kezdve áll előttünk úgy, ahogy megmaradt tagjaira ma is ráismerhetünk: piros hajtókásan, fehér gombosán, 39-es számmal.

A 39. gyalogezred a Habsburg-család érdekeinek védelmére született, azért élt és azért is halt meg. Születését láttuk, nézzük most életét.

1772-ben, Lengyelország első feldarabolásakor Galíciába megy és Przemyslig jut. 1784-ben az Erdélyben kitört Hóra-Kloska-lázadás

elfojtására Nagyváradra megy; ekkor vonul egy zászlóalja Debrecenen keresztül. 1789-ben a török elleni háborúban segíti elfoglalni Belgrádot s ennek a háborúnak befejeztével – 1791-ben Eperjesre vonul. Eperjes ekkortájt azt a szerepet játszotta, melyet később Debrecen. Az ezred otthona volt. 1774-től kezdve ugyanis Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Liptó és Bereg vármegyék képezik az ezred toborzóterületét s Eperjes, Bártfa, Szeben, Somos, Késmárk és Lőcse az ezred egyes részeinek állomáshelyei.

A béke nem tartott soká. Talán nem is volt béke Európában attól kezdve, hogy a 39. gyalogezred megszületett. A hétéves háború (1756–63), Lengyelország felosztása (1772), a bajor örökösödési háború (1778–79) s az imént említett török-osztrák háború (1787–91) oly gyors egymásutánban követték egymást, hogy közöttük – és utánuk – tartós békéről beszélni nem lehet. 1792-ben megindul az a küzdelem, mely rövid megszakításokkal 23 évig tart, a francia és napóleoni háborúk kora. Ennek a háborúnak első felében az európai hatalmak üzennek hadat Franciaországnak, a másodikban pedig Napóleon vezet hadjáratot Európa ellen. Az első hadüzenet 1792-ben történt. A következő esztendő január 21. napján vérpadra kerül XVI. Lajos francia király s a következő napon Anglia, Hollandia, Szardínia, Nápoly, Spanyolország, Portugália, Toscana és a Németbirodalom üzennek hadat a francia népnek. Megkezdődik az öt évig tartó háború, melyben a 39. gyalogezred egyes zászlóaljai szünet nélkül küzdenek. 1793-ban tizenöt, 1794-ben huszonhárom ütközetben vesz részt az ezred előbb Németalföldön, azután Itália északi részén. 1796-ban a Mincio-folyó mentén olyan nagyok az ezred veszteségei, hogy egy ideig nem is szerepel, mint önálló csapat.

A francia háborúk első része kétévi (1798–90) megszakítással 1801-ig tartott. Ezeknek a háborúknak a második része a napóleoni háborúk, melyek 1815-ig folytak. A franciák császára 1805-ben üzent hadat osztrák kollégájának és egy év alatt le is győzte. Ebben a hadjáratban ezredünk Tirolban harcol.

1809-ben Mármaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs vármegyékből kerül ki az ezred s Debrecen és Szatmár a gyűjtőállomások. Ettől az évtől kezdve tehát debreceniek is vannak a 39. gyalogezredben, s nem tévedek, ha azt mondom, hogy egyik-másik ma élő 39-es ugyanazon országutakon járt a mostani háborúban, amelyeken száz évnek előtte a dédapja!...

Napóleonnak 1812-ben Oroszország ellen *vezetett* hadjáratában Ausztria egy hadtesttel vett részt s ebben a hadtestben benne volt a 39. gyalogezred is. Ez a hadtest a Bug-folyó mentén operál mindaddig, míg az Isten hidege ki nem hullatja kezéből a fegyvert. Az egész

Napóleont megdermesztő hideg a 39-esek soraiból is szedett áldozatokat. Hiszen 29°-ig süllyedt a hőmérő 1813 első napjaiban.

Az oroszországi hadjárat tönkretette Napóleont. Még csak a kegyelemdőfést kellett neki megadni. Ez is megtörtént 1813 október 19-én a lipcsei csatában. A 39. gyalogezred, mely minden Napóleon-elleni hadjáratban résztvett – ebben a nagy csatában nem arathatott diadalt. A főhadiszálláson Ferenc császár mellett teljesített szolgálatot.

1814-ben Velencében van az ezred békeállomáson. Innen riasztja fel 1815-ben a rémhír, hogy Napoleon visszatért Párizsba. A Napoleon végleges leverésére vezetett hadjáratban a 39-esek Párizsban is megfordulnak. Innen Lombardiába vonulnak, ahol 1830-ig maradnak. Ebben az esztendőben visszakerülnek Magyarországra és Szeged, Buda, Pest, Komárom, Pozsony, végül Temesvár lesz állomáshelyük.

Az 1848–49. magyar szabadságharc kényes fejezete a 39. gyalogezred történetének. Az osztrák szellemben tartott és császárhűsége nevelt, dinasztikus érdekért oly sokat vértett ezred egyszerre elkezdi magyar levegőt lehelni. A magyarországi események magukkal ragadják az ezredet s az önállóság felé törekvő magyar állam hamarosan maga mellett találja a 39. gyalogezredet. A legénység lelkesedéssel, a tiszték egy része a magyar nemzeti ügyhöz méltó komolysággal csatlakozik a magyar honvédelemhez. Azok az idegen tiszték, akik nem értenek egyet a magyar törekvésekkel – elvonulnak. Aki itt marad – harcol. A II. zászlóalj Péterváradot védi és a bácskai, meg bánági szerb bandákat fékezi meg; a III. zászlóalj Klapka tábornok vezetésével résztvesz a Tápióbicske, Nagysarló és Isaszeg melletti csatában, az I. zászlóalj az isaszegin kívül még a kápolnai ütközetben is. Megemlítem, hogy a III. zászlóalj a szabadságharc alatt is megtartotta régi zászlaját s a világeért sem cserélte volna fel újjal. Becsület fűződött ahhoz.

A világosi fegyverletétel (1849 augusztus 13) után elvitték a 39. gyalogezred II. zászlóalját a csehországi Josefstadtba és itt fejlesztették ki belőle rövid egy év alatt az új ezredet. Aki a magyar honvédek sorai-
ban küzdött – ha fő-, ha altiszt –, mint közlegény került az ezredbe. A szolgálat szomorú!... Josefstadt, később Kufstein várában *rab* magyarokat őriznek – *szolga* magyarok.

1851 első napjaiban Tirolba, majd Vorarlbergbe költözik az ezred. Innsbruck, Feldkirch, Bregenz az állomáshelyek; Kufstein és Franzen-
íeste várában egy-egy örökölönítmény van. A IV. zászlóalj ugyanekkor a Mura-folyó mellett, Bruckba, innen Grácba, 1852-ben pedig Pécsre kerül. 1855-ben az ezred három zászlóalja Bécsben, egy pedig Debrecenben van. 1856-ban megünnepli az ezred fennállásának 100. évfordulóját.

A XIX. század második felében két hadjáratban vesz részt a

39. gyalogezred. Egyik az 1859. évi olasz-osztrák, a másik az 1866. évi porosz-olasz-osztrák háború. Az egyiket Solferinónál, a másikat Königsgratznél vesztette el az osztrák császár. 1866 június 24-én vívta az ezred a custozzai ütközetet, amelyben diadalt aratott s melynek emlékét 1918-ig megünnepelte. Különös, hogy 1859-ben ugyanazon Nabrezinán látta meg a 39-es baka a Karszt-fennsíkot, amelyiken 1915 október 2-án és 1866 augusztusában ugyanazon wippachvölgyi községekben szállt meg, melyekben ötven évvel később (1916) találjuk. Ilyen helyek: Görz, Merna, Ranziano, Gradiscutta.

. . . Ha a háborúk viharaiban elhullt katonák feje fölé nem könnyen korhadó fakeresztet, hanem idővel dacoló márványemléket állítottak volna, hányan olvashattuk volna a mostani hadjáratban – mi 39-esek – őseink nevét Uhnowtól Görzig – Königsgratztól – Péterváradig! ...

A MOZGÓSÍTÁS.

A 39. számú gyalogezred I., III. és IV. zászlóalja 1914-ben Bécsben, a Mariahilferstrassen levő Stifts-kaszárnyában volt elhelyezve. Itt érte július 26-án a mozgósítási parancs. Az ezred parancsnoka, Vidulovics Sándor ezredes Gasteinban, segédtisztje, Martinovszky Antal százados Herkulesfürdőn nyaralt, a mozgósítási előadó, Schima százados pedig Karlsbadban üdült.

Július 26. napjának első órájában összehívta nagyiványi Fekete László ezredes, az ezredparancsnok helyettese az ezred Bécsben levő tisztjeit és tudomásukra adta, hogy a kiadott részleges mozgósítási parancs értelmében az ezred mozgósítva van. Az első mozgósítási nap július 27-e. A megjelent tiszteken különös, soha nem érzett hangulat vett erőt. Az egyetlen, aki a pillanat komoly voltát a maga borzalmas nagyszerűségében helyesen értékelte – Fekete alezredes volt, aki résztvett az 1878-i boszniai hadjáratban s személyes tapasztalata alapján jól ismerte a háború minden fájalmát annak dicsősége mellett. A túlnyomóan fiatal tisztek túláradó lelkesedését a higgadt, érett és megfontolt bájtárs nem tudta eléggé befolyásolni. Tombolt a szabadjára eresztett emberi lélek és fölkacagott a rakoncátlan fantázia!... Nem kellett tovább gondolkozni! ...

Az anyagi jólétben úszó, pazarul világított császárvárosban talpon volt minden élő lény. A kávéházak nyári hűvösében szakadatlanul szóló zene, a mellette ömlő habzó alkohol, a szép bécsi asszonyoknak mindkettőtől csillogó szeme, nevetve sírók és sírva kacagok örjítő ölelése ébren tartott minden embert az egész éjszakában!...

A kora reggeli órákban megkezdődött a komoly munka. Az előre elkészített mozgósítási tervzet értelmében a bécsi három zászlóalj felkészült és lement Debrecenbe, hogy ott hadilétszámra egészítsék ki. Bár az ezred három legfontosabb személye (parancsnok, segédtszt, mozgósítási előadó) csak a második mozgósítási napon érkezett meg, nélkülük is ment minden simán és tervszerűen.

Július 29-én délután aztán kiálltak a tiszta új ruhába bujtatott öreg, „standbeli” 39-es bakák a laktanya udvarára, hogy elbúcsúzzanak Bécstől, az ezredtulajdonostól – báró Conrad gyalogsági tábornoktól – meg a békétől. Conrad gyalogsági tábornok, az egész haderő vezérkari főnöke, 39-es ezredesi ruhában jelent meg a laktanyában, hogy néhány szóval és meleg kézszorítással elbúcsúzzék ezredétől. Utolsó szavai ezek voltak: „A viszontlátásra lent – Szerbiában!”

Az ezred kivonult a vasútállomásra. Az öreg császárváros népe tomboló lelkesedéssel tüntetett a pirosképű és piros gallérú magyar fiúk mellett. Magyar nemzeti színű lobogók és szalagok ezreivel díszítette fel az útvonalat, melyen az ezred elhaladt. Az éppen hogy megszületett s máris nagyra nőtt szeretet egymás karjaiba zavarta az embereket s az alig néhány nappal előbb még lenézett magyar bakát az egekig szerette volna emelni a magasorsaféltésében mindenbe belekapaszkodó, megittasodott bécsi tömeg.

Mire az ezred a vasútállomásra ért, minden zseb tele volt cigaretával, szivarral vagy csokoládéval, minden kenyeresztársznya szalonnával, meg kolbással, minden tiszt virággal és minden bécsi szem – könnyel! . . .

A Bécstől Debrecenbe vezető útvonal mentén a vasútállomásokon a keresztúlvonulókat zene, sör, bor, virág és óriási mennyiségű élelem várta, melyet kis karkosarakban bekötött fejű parasztasszonyok, – öreg anyák, ifjú feleségek, hajadon leányok hoztak és osztogattak a háborúba induló fiúknak, férjeknek – visszavárt szeretett hősöknek. A forró júliusi napban izzón dobogott a szív a sík magyar rónán a Kis Magyar Alföldtől a Hortobágyig!...

*

Hajdú meg Bihar vármegyében ezalatt megelevenedett a homok. Ahány szeme van, annyi ember állott talpra a minden oldalról szorongatott haza védelmére. Ment mindenki Debrecenbe. A Pavillon-laktanya minden szobája, minden udvara, sőt még az előtte elterülő tér is megtelt emberekkel. Kékinges csikósok, csizmás földművesek, pantallós kereskedők, cilindres tisztviselők tarka összevisszaságba nyelte el az udvaron a tiszta új csukaszürkébe öltözött, sárgaöves tartalékos lisztek.

A bentiek számának arányában a laktanyán kívül faluról jött, fél-szeg mozdulatú leányok, éjjeleket átvirrasztott, beesett arcú anyák, vigasztalódni nem tudó, minden jót remélő feleségek, rémülve bújó apró gyermekek a forró júliusi nap forró homokjában napokig jártak, nap-hosszat álltak – búcsúcsókra vártak!...

A II. zászlóalj Debrecenben volt s az első mozgósítási napon bevonult tartalékosokból még ugyanazon a napon hadilétszámra egészített ki. Nem is fért az ezer embert magában foglaló zászlóalj a laktanyába. Egyes századokat a város azon magánházaiba helyeztek el, amely a laktanyához közel esett. A házak lakói örömmel fogadták gyermekeiket, ellátták őket minden földi jóval és elkísérték őket minden jó kívánsággal, amikor elindultak.

A második zászlóalj július 31-én hajnali három órakor készen állt a Melsius-téren, hogy letegye az esküt és elinduljon a déli harctérre. Ez a zászlóalj a Bécsből érkező ezred egy zászlóaljával Püspökladányban találkozott.

*

A 39. gyalogezred a 7. (temesvári) hadtest kötelékébe tartozott. Ennek a hadtestnek a parancsnoka a mozgósításkor Meixner gyalogsági tábornok volt. A nagyváradi 37-es, szegedi 46-os, békéscsabai 101-es ezredekkel együtt alkotta a 17. hadosztályt Henriquez altábornagy parancsnoksága alatt. A 37. gyalogezreddel volt egy dandárban, a 33-ikban. Ennek a parancsnoka Barbini vezérőrnagy.

Az ezred négy tábori zászlóaljból (Feldbataillon) és egy műszaki századból állt. A négy zászlóalj mindegyikében volt négy tábori század és egy géppuskás osztag.

Felállított az ezred két *törzsszázadot*. Egyet a 7. hadtestparancsnokság számára, egyet pedig a 17. hadosztályparancsnokság részére.

Az általános mozgósítással fel kellett állítani az ezrednek nyolc *katonai munkásosztagot* két csoportban. Ezek a munkásosztagok tábori századnyi létszámúak (261 ember), egy tartalékos tiszttel parancsnoksága alatt. Négy osztag alkotott egy csoportot, melynek ugyancsak tartalékos tiszttel a parancsnoka.

Mindezek tábori alakulatok voltak, melyeknek legkésőbb a mozgósítás 8. napján el kellett indulniuk a harctérre.

Ezen tábori alakulatokon kívül felállított az ezred azonnal egy menetzászlóaljat, mely állandó készenlétben várta az indulási parancsot. Ezzel az 1-es számú menetzászlóaljjal együtt 7000 fegyveres embert indított útnak a 39. gyalogezred a harctér felé.

A DÉLI HARCTÉREN.

A 39. gyalogezred II. zászlóalja – amint már említettem – július 31-én hajnalban Debrecenben vonatra szállt és Püspökladányon, Békéscsabán, Temesváron keresztül augusztus hó 1-én délután a temes-megyei *Ferenchalom* községben megérkezett a *déli harctérre*. Az ezred többi három zászlóalja augusztus 2-án és 3-án indult el Debrecenből és ugyanazon az útvonalon két nap alatt megérkezett ugyanoda.

Az egész 7. hadtest hadseregtartalék s az egyes ezredek gyakorlatozással, tüntető felvonulással (demonstratio) várják a háború komolyabb megindulását az Alduna mentén. Az első község, melyben a 39. gyalogezred hosszabb időt tölt; *Révaújfalu*. Egy hétig voltak itt katonáink. Ennek a hétnek a históriájában nem döntő harci események, inkább sajnálatos félreértésen alapuló kellemetlenségek tartoznak E vidék szerb, román és német lakossága sok kellemetlenséget szerzett magának azzal, hogy a katonai vezetőséggel nem tudott, vagy talán nem is akart megegyezni. A rémhírek szabadon és korlátlan mennyiségben jártak ezen a vidéken keresztül-kasul... A brigádosokra rálóttek ... Civilek ólálkodtak a löszeres kocsik körül!... Egy szerb papnénál sok mérget találtak!... Mindezen hírek nyomában óriási izgatottság vonul keresztül az egész ezreden; könyörtelen letartóztatások történnek, inkvizitorikus vallatások indulnak meg, melybe még a verseci főszolgabíró is bevonják, míg végre egy éjszakai izgalom után kisül, hogy ... semmi az egész!... A gyanúsítottak – hü alattvalók! ... Augusztus 7-én *Pancsován* van az ezred. Itt már ágyúszót is hallanak a figyelmesebbek, természetesen messziről. Augusztus 11-én Dolován gyakorlatoznak a 39-esek.

Augusztus 18-át, I. Ferenc József császár és király születésnapját illő pompával ünnepli meg az ezred. Előző este zenés takarodó volt, az ünnep napján pedig istentisztelet, melyen Vass Antal tábori lelkész imát mondott, az ezred ősi zsoltárokat énekelt, Wenderinszky alezredes magyar nyelven a királyt éltette, délben ünnepi lakoma volt minden századnál csakúgy, mint az egész tisztikarnál.

Augusztus hó 22-én ugyanazon *Ferenchalom* nevezetű állomáson van az ezred, amelyen három hétnél előtte kiszállt a vonatból. Most beszáll! ... Megy ugyanazon az útvonalon, melyen három héttel előbb jött – visszafelé Debrecenig, innen meg – megállás nélkül – egy új harctérre, egy nagy harctérre – fel Galíciába! ...

... A háború javában dühöngött!... 1914 augusztus 8-ig az összes háborút szomjazó hatalmak szint vallottak. Kialakult valóságban is a két ellenséges csoport úgy, ahogy régen meg volt írva az – érdekek sorskönyvében.

A mi főellenségünk az orosz. Nem csupán óriási testével, hatalmas tömegeivel nehezedik reánk, de közvetlen szomszédságával is fenyeget bennünket. Nem választ el bennünket tőle semmiféle természeti akadály, tehát minden erőnkkel ellene kell felsorakoztatni! . . . Föl tehát Muszkaország felé! ... A déli harctér az egész háborúban másodrangúvá vált, a 39-esekre nézve meg attól a pillanattól kezdve, hogy az ezredet Ferencfalomban vonatra rakták – nem számított.

ROHATYN.

(1914 augusztus 30.)

A 39-es bakák az északi harctérre mentükben éppen csak látták a debreceni nagytemplomot, csak éppen hogy kikiáltották a „36 embernek – 6 lónak” nevű mozgó szállóból a debreceni vasútállomáson, hogy – megyünk a muszka ellen!... átsuhantak a városon, át a falvakon, siettek Nyíregyháza–Csap–Ungvár állomásokon keresztül a határon át!... Siankinál elhagyta a vonat a hazai földet. Itt szívott annyi derék 39-es fiú utoljára magyar levegőt! Augusztus 27-én érkezett meg az ezred a vasúti végállomásra – Mikolajowba. Innen másnap a 22 kilométernyire levő Zsidacsowba menetelt. Augusztus 29-én azután Knihynicen keresztül Jawce község alá ért s ennek a községnek határában érte meg a tűzkeresztséget.

Az első nagy ütközet, melyben az egész ezred résztvett, augusztus 30-án, *Rohatyn* községtől keletre, Psary és Jawce faluk között, a Mogilka nevű magaslat táján történt. Erről a rohatyni csatának nevezett ütközetről annyi rémes dolgot mesél a fáma s az első összecsapást olyan szomorú emlékének tartja a néphit és minden 39-es, hogy kénytelen vagyok bővebben szólni róla, bár az egykorú feljegyzéseknek csak töredéke (a IV. zászlóaljparancsnokságnak hat nappal később írt ütközet-jelentése) áll rendelkezésemre. Ez a feljegyzés a következőképpen hagyta a csata lefolyását az utókorra:

„1914 augusztus 29-én délelőtt 5 órakor a IV. zászlóalj Psaryból Pomonietán keresztül Knihynice irányában menetelt, s 6 óra 30 perckor azt a szóbeli parancsot kapta Barbini vezérőrnagy csoportparancsnoktól, hogy a Malowice nevű magaslatot műszakilag erősítse meg s a 39. gyalogezred II. zászlóaljával (jobbról) és III. zászlóaljával (balra) egyetemben védelmezze. A 13. század tüzérségfedezet a 19-es számú tábori ágyúezrednél. A zászlóalj délután 5 órára megerősítette Malowice-magaslatot.

Délután 5 órakor a csoportparancsnok a következő szóbeli parancsot adta: A 39. gyalogezred IV. és II. zászlóalja vonuljon azonnal a

Jawcetól északra fekvő magaslatokra; avatkozzék bele az ütközetbe s védelmezze a Jawcetól északra levő magaslatokat. A III. zászlóalj Malowicen maradt. Jawcen a zászlóalj a 12. hadtest különböző csapatainak sok sebesültjével találkozott, akik azt kiáltozták, hogy általános visszavonulás van.

A IV. zászlóalj Jawcetól északra a következő harci alakulatot vette fel: Előőrsszázad: 16.! . . . Ettől balra a 15. század tűzvonal; a 14. és a közben bevonult fél 13. század – Schinszky főhadnagy vezetése alatt – tartalék a jobbszárny mögött!

A II. zászlóalj az elindulásakor felvett iránytól nagyon eltért, s 1500 lépésnyire követte a IV. zászlóaljat.

Körülbelül délután 6 órakor a zászlóalj heves szemközti és jobboldalról jövő gyalogsági tüzérségi tűzbe került. A 16. és 14. század irányát jobbra vette s 1200 lépésre illesztett irányzékkal megkezdte a tüzelést. A 15. század ment egyenesen előre. Időközben bealkonyodott s így az erős oldalozó tűz ellenére is kibírt tartani a zászlóalj az elért állásban. A Jawce „e”-jétől keletre emelkedő domb szélén a II. zászlóaljjal egyetemben fedezékeket ástunk azzal a szándékkal, hogy itt töltsük az éjszakát.

Este 9 órakor odaérkezett Barbini vezérőrnagy s megparancsolta, hogy a Jawcetól északkeletre emelkedő magaslatokra vonuljunk vissza s ott ássuk be magunkat. Az ottani helyzet ez volt: 14. és 15. század tűzvonal; a 16. század tartalék a közép mögött. A jobbra csatlakozó II. zászlóaljjal az összeköttetést a 14. század fél szakasza tartja fenn, Bán tartalékos hadapród parancsnoksága alatt. Augusztus 30-án reggel 5 órakor elrendelte a csoportparancsnok, hogy a Mogilka-magaslatra menjünk előre s ott legyünk készenlétben. Itt beosztottak a IV. zászlóaljhoz egy 62-es és 64-es és szétszórt honvédeberekből összetákolt századot. Délelőtt 7 órakor érkezett meg a Mogilka-magaslatra az elveszettnek hitt Bán tartalékos hadapród fél szakaszával és 10 orosz fogollyal. Bán hadapród az éj folyamán megtámadta fél szakaszával a körülbelül egy szakasznyi orosz csapatot, mely 29-én a zászlóaljat előnyomulása alatt oldaltűz alá vette. Sikerült neki 50 lépésnyi távolságról hirtelen tüzellel a szakaszt meglepni. Az oroszok ordítva futottak el, vagy 20 halottat és sok fegyvert hagytak ott, a 10 ember pedig sebesületlenül fogoly lett. 12 puskát is hozott lőszerrel együtt. A lőszer és puskákat a 7-es tábori tarackosztagnak adtuk, a foglyokat pedig beszállítottuk a knihynicei csendőrségnek.

Délelőtt 10 óra 30 perckor a IV. zászlóalj a csoportparancsnoktól a következő élőszóbeli parancsot kapta: \z egész csoport megtámadja Rohatynnál az ellenséget. A 39. gyalogezred IV. zászlóalja a Knihynicétől Rohatynba vezető országúttól északra, jobbszárnyával az útra

támaszkodva; tőle balra, körülbelül 800 lépésnyire, a 39. gyalogezred II. zászlóaljja; jobbra pedig – közvetlenül mellette – a 46-os ezred egy zászlóaljja.

A 14. század fele König főhadnagy parancsnoksága alatt tüzérségi fedezet.

Délelőtt fél 12-kor a zászlóalj Rohatyntól 7000 lépésnyire ellenséges srappnelltűzbe került. Útját folytatta s az ellenséges gyalogságot 1200 lépésnyire közelítette meg. Erről a távolságról előbb a 15., majd a 16. század megkezdte a tüzelést az ellenséges gyalogságra, mely igen jól fedett állásban alig mutatott célpontot. Az ellenségtől 800 lépésnyire előbb a 14. század felét helyezték be a 15. és 16. század közti részbe, délután 2 órakor pedig az összetákolt század sűrítette meg a 16. századot.

Időközben megkezdte az ellenség az előnyomulást. Délután fél 3 órakor lőszerhiány mutatkozott. A zászlóaljsegédtiszt összegyűjtötte a sebesültek lőszereit, elvett a 46-osoktól két málhásállatra valót s mint-hogy tartalék már nem volt, zászlóaljküldöncnek és a rajvonalból visszaküldött embereknek kellett a lőszert ládaszámra előrevinni. Egy ládát szétlőtt a muszka. A 14. és 15. századnak az oldalról kapott tűz következtében sok vesztesége volt, de azért a lőszerhiány ellenére is kitartott. Különös dicsérettel kell a 16. század viselkedését megemlíteni, mely azzal, hogy a 46-osok géppuskásosztaga a szárnyán volt, erős ellenséges gyalogsági és vagy három ellenséges géppuskaosztag-tűzet vont magára. A század vesztesége: 11 halott, 44 sebesült. Délután ¼4-kor jobbról is, balról is megkezdődött a visszavonulás s a lőszerhiány még érezhetőbbé vált. A zászlóaljparancsnokság a balszárnyról kapta a parancsot a visszavonulásra. A visszavonulás igen erős ellenséges gyalogsági és tüzérségi tűzben kezdődött. A visszavonulás megkezdése után a zászlóaljparancsnok: Redlich őrnagy puskalövést kapott a bal lábszárcsontjába, segédtisztje, Sill főhadnagy kötözte be ott a helyszínen. A zászlóalj déli irányban visszavonuló részeit egy magaslaton, egy tábori taracküteg közelében Sill főhadnagy gyűjtötte össze, kihez azután König és Matiegka főhadnagy csatlakozott. König főhadnagy átvette a parancsnokságot s mint tüzérségi fedezett otmaradt a sötétség beálltaig. A zászlóalj többi részei Popovics és Fischer századosok vezetésével egészen Knihynicéig mentek vissza, ahol azután az éj folyamán az előbb említett magaslaton gyülekezőkkel és a 13. század felével – mely a 39. gyalogezred III. zászlóaljának keretében harcolt – Chodorowba mentek.”

Ennyit mond az egyetlen kezeim közé jutott jelentés. Így folyt le a 39-esek első háborús napja, első ütközete, emlékezetes csatája.

A történetíró szemüvegén át néztem az eseményeket!... Nem érzem magam elfogultnak, hiszen az ütközetben nem vettem részt. Abból a kevés feljegyzésből, mely rendelkezésemre áll, meg akarom állapítani, hogy mi minden történt Rohatynnál?...

Úgy látom, hogy a 39. gyalogezred Rohatynnál elveszítette a fejét!... Elveszítette pedig jóval a csata előtt, úgyhogy a kétnapos csatában fej nélkül dolgozott. Vitézül harcolt, de mégis csak fej nélkül küzdött. A hivatalos jelentésben látunk három zászlóaljot, hallunk egy zászlóaljparancsnokról, két századparancsnokról, egy igazán bátor tartalékos hadapródról, dolgát végző segédtsztről és zászlóaljküldöncről, hallunk egy tábornokról, kinek nevével „Az ezred házirendje” című fejezetben már találkoztunk s akiről tudjuk, hogy a 33. dandár parancsnoka. De nem találkozunk az ezred parancsnokával. Ezért mondom, hogy az ezrednek nincs feje! ... Vidulkovics ezredes röviddel az itt vázolt csata megkezdése előtt belső vérzéssel betegen elment. Helyettese és utóda a katonai szabályok értelmében az ezrednek rang szerint utána következő tisztje, valamelyik alezredes, Kellner vagy Venderinszky. Ez a két alezredes a rohatyni csatában halálosan megsebesül zászlóalja élén. Venderinszky ott a harctéren meghal, Kellner pedig röviddel a csata után a lemergi kórházban hal bele sérülésébe. A csata jó részében tehát nem csupán az ezrednek, hanem még két zászlóaljnak sincs feje. Azt nem állapíthatom meg, hogy hány századparancsnok dőlt ki, de ha mind a helyén volt is, mint ahogy a csata elején egészen bizonyosan helyén volt, éppen elég csapás volt az ezredre az előbb említett parancsnokok hiánya.

Ezen majdnem fizikai fejnélküliséghez járult – ugyancsak az írás tanúsága szerint – a rendelkezésekben mutatkozó fejtelenség. Úgy tűnik fel a „csoport”, melybe az ezred tartozik, mint egy önállóan operáló hadsereg. Mi az ezred feladata augusztus 29-én és 30-án? Védelmi állást foglal el vagy támad?... Augusztus 29-én még *védelmez* bizonyos magaslatokat; este kilencig egyiket, kilenc után egy másikat. Augusztus 30-án elhagyja a két megerősített védelmi állást, elfoglal egy harmadikat, s bár 6 kilométerre van az ellenségtől – támad!... Az ellenséges tüzérségi tűzön keresztül megy, a 6 kilométerből maga mögött hagy ötöt, miközben elpazarolja lőszerének javát egy olyan ellenséggel szemben, melyet jórészt nem is lát; elfogyasztja minden tartalékát – csak azért, hogy – elég sűrű legyen a raj vonal, s miután senkije sincs, aki hátulról támogatná – vagy legalább is lőszerrel ellátná –, a legnagyobb tűzben, fényes nappal megindul visszafelé!... Mi ez, ha nem a legnagyobb fokú fejtelenség?...

Ki parancsolt Rohatynnál és ki gondoskodott az ezredről? . . . Olyan nehéz megtalálni!... Mintha csak gyakorlat lett volna Rohatynnál,

úgy, mint 1913 augusztus 30-án gyakorlat volt Bécsben, vagy egy másik szép vidéken! . . . Kezdődött kora reggel és végződött délután 5 órakor! ... Akkor következett a – megbeszélés! Csakhogy ezen a megbeszélésen a legmagasabbak meg a legkisebbrangúak nem voltak jelen! ... Bán tartalékos hadapród, aki fél szakaszával húsz muszkát levágott, tizet meg foglyul ejtett, nem jelenhetett meg a – megbeszélésen! ... Eltűnt a rohatyni ütközetben! . . .

KOMARNO.

(1914 szeptember 8–12-ig.)

A rohatyni csata megállt. Az első és egyetlen vonal, a *rajvonal* megindul visszafelé. Visszavonuló csapataink és az üldöző oroszok közé egy gyönyörű gyászlepel borult, mely mint szemfödél, betakarta itt és ott a halottakat. Ez a gyászlepel az éjszakai sötétség volt. Ennek jótékony leple alatt vonultak az élők is! ... A taktikai egységek felbomlottak, ki itt, ki ott keresett magának éjjeli szállást pihenőre. Az orosz megállt. Hogy miért nem üldözte csapatainkat – nehéz megmondani!... Talán a sűrűn egymás mellett levő mocsarak járhatatlansága, talán csak a sötétség tartotta vissza, vagy nála is érezhető volt az első ütközet hatása alatt kialakuló fejetlenség?... Hiszen győző és legyőzött közt a döntés első pillanatában olyan kicsi a különbség!...

Akik ott voltak Rohatynnál és visszaemlékeznek arra az éjszakára, amelyről itt most szó van – vagyis az augusztus 30-ról 31-re átmenő éjszakára –, azok jól tudják, hogy az ezred a legkisebb orosz támadást sem bírta volna ki!... Hiszen nem is volt ezred, csak éppen összevissza kevert embercsoportok, csak éppen kétségbeesett egyének voltak! ... A legtöbb egyén azon az úton ment vissza, amelyen jött és oda igyekezett, ahonnan elindult – Chodorowba. Mikor az első két ember megérkezett Chodorowba, mind a kettő azt hitte, hogy csak ők maradtak meg a regimentből. S amint lassan annyian összeverődtek, hogy már nemcsak önmagukra gondoltak, amikor már fölébredt bennük a sorsközösség érzete, akkor azok, akik már itt át tudták tekinteni az események óriási hatását, – egymás nyakába borultak és sírtak!... Siratták azt a gyönyörű ezredet, mely 24 óra alatt tönkrement, siratták az ezredre bizalommal tekintő hazát, mely – mint a legtöbben gondolták – elveszett, mert elveszett a háború! ...

A rohatyni csatában elveszett három zászlóaljparancsnok, maradt egy – Zeiss Oszkár őrnagy, ő volt az egyetlen törzstiszt az ezredben, ő vette kezébe a széthullott ezred vezetését, ő állította talpra az ezredet.

Augusztus 31-én csak egyes századok vannak, melyek önmagukat biztosítják. Ezen a napon még óriási az izgalom. A rémhírek, hogy „jönnek a kozákok”, „itt vannak a muszkák” – mint lázas beteg agyában a rémlátomások – úgy kergetik egymást! ... Ezeknek a rémhíreknek nyomában járó izgalom kikezdte azt, ami minden egyénben épen megmaradt Rohatynnál, – az idegeket!... Éjjelenként parázs puskaropogás veri fel félálomból az aludni akarókat, „muszka járőr” lepi meg az egyik-másik falu házaiban pihenni kívánókat, s megtörténik, hogy egymásra lövöldöz két saját csapatunk, talán éppen a több részre szakadt saját ezredünk! Lelkiismeretes tiszték keresték a kapcsolatot az ezredparancsnoksággal, azért csak elmúlt augusztus 31-e is, mire Chodorowban összeverődött az ezred.

Úgy, ahogy az egyes emberek a rohatyni csata elvesztésének tudatában és gyenge voltuk érzetében ösztönszerűleg azon az úton mentek vissza, amelyen jöttek, úgy az egész ezred, talán ugyanazon érzelmek hatása alatt ment oda, ahonnan jött – Mikolajowba! Hányan gondolhatták – lehorgasztott fővel lépegetve az ismert úton –, hogy most már vonatra szállunk – megyünk haza!... Vége a háborúnak!...

A Chodorowból Mikolajowig vezető országúton menetelő ezred alig valamicskét különbözött attól az ezredtől, mely öt napnak előtte Mikolajowból menetelt Chodorow irányában. Már tudniillik, ha szám szerint mérjük, hosszában nézzük! ... A rohatyni csatában nem sokat veszített az ezred. Különösen nem veszített sok halottat. A negyedik zászlóaljnak – mely pontos feljegyzést készített a rohatyni csatáról – 16 halottja, 92 sebesültje volt s 27 embere eltűnt. Ez összesen 135 ember. Ennyi hiányzott az ezer emberről álló zászlóaljból. Volt egy század – a 2. –, mely egyetlen egy embert veszített a rohatyni ütközetben. Pedig becsülettel harcolt! Elég az hozzá, hogy számszerint nem volt az ezrednek nagy vesztesége. Azért mégis meglátszott a menetelő regementen, hogy valahol baj van!... A fej körül, a szívek táján, vagy a nagy-nagy világháborúban, de valahol baj van! . . . Mintha tegnap óta mink volnánk a gyengébbek! ... A legkisebb rémhírre, egyetlen éjszakai dörrenésre hogy megrettent az ezred!... Az emberek idegei, érzelmei és gondolatai körül valami baj van!... Ilyenféle gondolatok járhattak fejében annak, aki a visszafelé menetelő ezredet messziről nézte! . . . Honnan, honnan nem, az égből, vagy egy jót tenni akaró koponyából pattant ki a hír, mely egy pillanat alatt végigfutott a menetoszlopon, s egy fejjel magasabbá, egy karral erősebbé és egy reménységgel gazdagabbá tett minden 39-es bakát az országúton, mikor egymásnak sügták: „Románia megüzente Oroszországnak a háborút és jön segítségünkre tíz hadtesttel!...” Egy kis injekció a kimerült idegeknek!... Jót tett!...

Az injekció huszonnégy óráig hatott. Akkor nyomon követte az elernyedés. Szeptember 2-án az orosz hadsereg elfoglalta Lemberget, Kelet-Galícia kulcsát, a legfontosabb vasúti gócpontot. Lembergtől nyugatra kellett tartani a vonalat. A 39. gyalogezred jó nagy kerülővel, mely Mikolajowtól, Prahobicen, Hruszowon, Hordinián, Rudkin keresztül történt, *Komarno* alá érkezett. Ettől a várostól északkeletre, alig 5 kilométernyire van *Culovice* falu. Ebből fejlődött föl szeptember 8-án rajvonásban az ezred, hogy a keletre *Einsiedel* és délkeletre *Falkenstein* irányában elterülő erdőket védelmezze s az orosz sereg előnyomulását késleltesse.

Szeptember 8-án és 9-én változó szerencsével folyik a küzdelem a két utoljára megnevezett falu birtokáért. Az ezrednek sok halottja és sebesültje van. A második nap mégis meghozza a kemény küzdelem a győzelmet. Elfoglalják úgy *Einsiedel*t, mint *Falkenstein*t és nyomják az oroszokat vissza Lemberg felé. Szeptember 11-én rohamot intéz *Lesniowice* és *Pustomyti* ellen, mindkettőt elfoglalja és – megáll.

Az első győzelemtől megittasult ezred vágyva-vágyott arra, hogy kiköszörülje a rohatyni csorbát és jóvátegye az ott ejtett hibát. Most nem törődve veszteséggel és veszedelemmel, rohant előre!... Mélyen benyomult az ellenség vonalába, s messze maga mögött hagyta jobb és bal szomszédait. Azután parancsszóra megállt!

Az általános harctéri helyzet, az egész Oroszország ellen küzdő osztrák-magyar hadsereg helyzete megállította a 39. gyalogezredet.

A VISSZAVONULÁS.

(1914 szeptember 12-24.)

Az osztrák-magyar hadsereg hivatalos harctéri jelentése, melyet aláírójának nevéből röviden „Höfer”-jelentésnek szoktak nevezni, 1914 szeptember 13-án az orosz harcterről ezeket közli: „A grodeki műút mentén és attól délre harcban vetett haderőinknek sikerült az ellenséget ötnapi heves küzdelem után visszaszorítani, tízezer orosz elfogni és számos ágyút zsákmányolni. Északi szárnyunkat azonban Rawa-Ruskánál túlerő fenyegette és ezenkívül újabb orosz erők nyomulnak elő úgy a Dankl-hadsereg ellen, valamint az ezen hadsereg és a lembergi csatatér közti területre. Ajánlatos volt tehát a három hét óta majdnem szakadatlanul harcoló hadseregeinket kedvező terepszakaszon gyülekeztetni és további hadműveletekre készen tartani.”

Ezen hivatalos jelentés megmagyaráz mindent. A győzelmesen előnyomuló 39-es gyalogezred azonban egy nappal ezen jelentés kiadása előtt nem tudta megérteni, hogy miért kell visszavonulnia akkor, ami-

kor – hála a jó Istennek – a muszka elszalad?... Egy ezred, különösen pedig egy egyszerű baka, a maga helyzetéhez mérte az egész hadjárat helyzetét. A rohatyni visszavonulás után az volt az első gondolata minden 39-es bakának, hogy vége van a háborúnak, – megyünk haza!... Most, hogy két-három napig hátrált a muszka, meg volt győződve az egész ezred, hogy megnyertük a háborút, következik a béke!... Vagy ha nem, hát verjük a muszkát Moszkváig, onnan meg Szibériáig. Nagy fejtörést okozott azután az egyszerű embernek, amikor nem úgy ütöttek ki az események, ahogy ő elgondolta, – megálmodta! Még hogy szeptember 1-én nem rakták az ezredet Mikolajowban vonatra, abba belenyugodott minden 39-es baka, mert hiszen a rohatyni szégyenfolttal csak nem vágyott beköszönteni sem Bécsben, sem Debrecenben, sem a maga falujában, de hogy a komarnói előnyomulásnak visszavonulás lett a vége, azt már nem értette meg, mint ahogy nehéz is volt azt csak elhinni is egy diadalmasan előnyomuló regementnek.

Akármilyen szentimentálisan indult is azonban a háború, mégsem volt egészen a hangulat dolga és az érzelmek ügye!... Az egyetemes szempontok előtt meg kellett hajolni a részleges érdekeknek még – mint a jelen esetben – fájdalom árán is.

A 39. gyalogezred szeptember 12-én délelőtt megkezdte a visszavonulást; és ugyanazon a napon Galíciában elkezdett esni az eső. És tartott a visszavonulás tizenkét nap és tizenkét éjjel és esett az eső ugyanaddig meg még tovább. Ez a tizenkét esős napra eső visszavonulás a legborzasztóbb szakasza az első háborús esztendőnek. Több áldozatot szedett, mint az előző csaták együttesen és rémesebb volt a rohatyni meg komarnói ütközeteknél! Az első s talán a legnagyobb csapás, mely ez alatt a visszavonulás alatt az ezredet érte, az volt, hogy nem volt kenyér. Húsfajta főtt étel még csak akadt, hiszen Galíciában még igen sok szarvasmarha van, de kenyér nélkül kellett is a hús, meg nem is. Különösen, ha kövér volt a hús, alig tudták megenni. Fogytán volt a só is. Óriási élelmiszer mennyiségek mentek tönkre (petróleummal leöntötték és felgyújtották!) vagy jutottak ellenséges kézre Lembergben és Rawa-Ruskán; ezt a mögöttes országrészből pótolni nem lehetett. Kenyér és só hiányában a főtt ételt nem óhajtják az emberek, sokszor bizony nem is kapnak, s ilyenkor éhesek. Menetközben az útszéli fákról szedik a vadkörtét és azt eszik, kihúzogatják a földből a fehérrépát és azt rágják. Ez a nyers étel azután izgatja a gyomrot, az meg kívánja a vizet. Mikor falvakon vonulnak keresztül, megrohanják a kutakat, isszák a különböző minőségű vizet. Amikor megállapodnak, hogy megháljanak, az egész falut, meg még a szomszédos községeket is bekalandozzák a bakák – egy darab kenyérért. Hogy a kenyér-

hiányt valamelyest pótolják, burgonyát főznek vagy sütnek. Ez van bőven. Mindenki maga főzi vagy süti s bizony félnyersen eszi a legtöbb.

Az eső folytonosan esik. Félábszárig sárban, azon felül csuromvizesen áll vagy megy minden ember. A reggeltől estig esőben menetelő katonák éjszakára összezsúfolva húzódnak meg színekben, padláson vagy szobában; párolog rajtuk a ruha s gőze megfőzi a rosszul táplált testet. Szeptember 16-án már egész századok panaszkodnak, hogy hascsikarásuk van. Mind sűrűbb egymásutánban maradoznak el menetelés közben az emberek. Elhalványulva vetik magukat az út melletti árok partjára s nem törődve a továbbvonulókkal, pihenni akarnak, feküdni szeretnének. Az egyes zászlóaljok végén menetelő ügyeletes altiszt és az egészségügyi legénység nem győzi összeszedni, majd csak összeírni a lemaradozókat. Akire így az út mentén, az árok szélén fektében szakad rá az este, az azután behúzódik a legközelebbi faluba vagy házba, ételt kér a lakosoktól, ha kap – eszik, ha nem – alszik s másnap egyedül, vagy azonos sorsú bajtársakkal közösen indul az – ezred után!... Az ezred azonban már messze jár, senki sem tudja megmondani, hogy hol van, merre van!...

... Ilyen fáradt, magát vonszolni alig képes, beteg katonákkal telik meg minden országút a San-folyó vonalától egészen a Kárpátok hegláncáig az 1914. évi szeptemberi visszavonulás nehéz napjaiban... „Folytonos esőben, rettenetes hegyi utakon vonszoljuk magunkat s egy faluban szállunk meg. Alig helyezkedünk el – alarm!... Még egy óra hosszáig kell menetelni, közben egy folyón átgázolva. Azután az úton álldogálunk a sötét éjszakában, végre beszállásolnak bennünket. Reggel riadóval ébredünk, a falu szélén felmászunk egy dombra, csak azért, hogy onnan megint lejöjjünk. Szeptember 23-án nyíltan fellép az új ellenség, a rettenetes fekete rém, a – kolera! ... Sok a beteg. Naponta átlag két ember hal meg századonként. Menázi négy napja nem volt. Így léptük át a magyar határt. A határjelző előtt levettük a sapkáinkat; összeszorult a szívem... Megkönnyezem ezt a pillanatot! ...” mondja egy megmaradt följegyzés.

SZTROPKÓ.

(1914 szeptember 24–október 3-ig.)

Az első magyar község, melyet az előző fejezet végén jelzett hangulatban elért a minden tagjában beteg 39. gyalogezred – *Palota* volt. Innen azután *Vidrányon* keresztül *Mezőlaborcra* érkezett. Ennek a vasútállomásán még óriási élelmiszerkészletek vannak, úgy látszik, a

felhalmozott mindenféle élelem nem jut előre, hiszen a csapatok hátrafelé mennek. Pedig hát azoknak szánták! Most elvihetik, amit bírnak. Szabad préda lesz a raktár. Minden Mezőlaborcon átvonuló baka megtömheti a kenyeresztarisznáját, akár a hátibőröndjét is. Vihet mindenkől amennyit akar, illetve amennyit – bír.

Szeptember 24-én *Kispolányon* keresztül az utolsó húsz kilométerrel birkózik az ezred úton-útfélen a dühöngő kolera jeleivel. Az út szélére kivetett fölfúvott lóhullák, zavaros tekintetű, sápadtarcú, halálra vált emberek immár nem kilométer-, hanem centiméter-jelzői a közeledő végnek, a megállásnak, vagy a – halálnak! ... Tovább már nem megy, mert nincs jártányi erő! ... A tiszték, akik részvétellel nézték az emberek szenvedését, jól tudják, hogy közeledik az utolsó állomás, a menetelés vége, a megállás, a hosszú pihenő – *Sztropkó*. Ismételten kihirdetik az egész menetoszlop mentén, hogy aki fáradtnak vagy betegnek érzi magát, az üljön le. Ne erőlködjék senki, most már nem marad el annyira az ezredtől, hogy hamarosan utól ne érne.

Sztropkón egy nagy, kolostorszerű épület volt berendezve kolera-kórháznak. Azonkívül minden század körzetében volt egy kijelölt szoba koleragyánús emberek számára. A hadosztályparancsnokság pontokba foglalja és tudomására hozza az egész ezrednek azon egészségügyi szabályokat, melyeknek pontos követése a kolera terjedését megakadályozza. Ezen szabályok legfőbb pontjai így szólnak:

1. Gyümölcsöt, főzelékfélét, tejet, továbbá vaját, kolbászfélét, sajátot nyers állapotban enni és vizet fővetlenül inni nem szabad. Ajánlatos teát, kávé, bort vagy főtt vizet, illetve főtt tejet inni.

2. Az embereket fel kell világosítani, hogy kezeiket napjában többször szappannal jól mossák meg. Hogy az emésztés zavartalan legyen, tartsanak mértéket evésben-ivásban. Hordjanak állandóan hasmelegítőt. Aki rosszul érzi magát, jelentkezzék azonnal az orvosnál. Az ételt a legénységnek forró állapotban kell kiosztani. Az evő- és ivóeszközöket lehetőleg 2%-os szódaoldattal vegyített forró vízben kell lemosni.

3. Ha gyanús gyomorbetegség fordul elő, a beteget azonnal el kell különíteni s a hadsereg bakteorológusával megvizsgáltatni.

4. Ha kolerás eset fordul elő, mindazokat, akik a beteggel érintkeztek, el kell különíteni. A legénységet az orvos naponta kétszer megvizsgálja. A koleragyánús beteget a legközelebbi járványkórházba kell küldeni. Ilyen kórházak Kisberezsnén, Mezőlaborcon, Homonnán és Eperjesen vannak. Az uzsokvidéki koleragyánúsak Ungvárra küldendők. Hogy a járvány terjedését megakadályozzák, elrendeli a hadsereg főparancsnokság, hogy az a csapattest, melyben kolera volt, a hadsereg legvégén meneteljen, az úttól távol fekvő falvakban vegyen szállást, a szalmát, melyen aludt, égesse el. Az ilyen község azután táblával jelö-

lendő meg, hogy kolerától mentes csapat ne szálljon meg benne. Azon csapatok, melyek kolerások voltak, sapkájukon fehér ismertetőjelet tartoznak viselni.

Maga Sztropkó és környéke mint kolera járványos hely szerepel. Aki koleragyánús, az bekerül a század körletében levő megfigyelőszobába s ha kolerás, akkor a század egészségügyi katonái beviszik a kolerakórházba, a már említett kolostorba, onnan meg a – temetőbe.... Oltott mésszel bevont tiszta fehér kocsin vitték ki a halottakat a temetőbe, az előre elkészített sírba! ... Olyan megrendítő volt ezeknek a mésztől fehér kocsiknak az útja! . . Gyors iramban haladtak a kolostorból ki a temetőbe, miközben az út mentén csukaszürke egyenruhába öltözött táborigyelő – nyakában stólával, balkezeiben feszülettel, jobbában egy kis szenteltvízhintővel – megszentelte őket és mondta rájuk a kötelességszerű földi áhítat égi útra kísérő szavait!...

A 17. hadosztály 5-600 kolerás halottat temetett el Sztropkón. Hogy ezek közül hány volt 39-es, meg hogy kik voltak azok, hivatalos iratból nem állapítható meg. A fekete rém, mely magával vitte őket, elűzte magától messzire az embereket. Csak egy-egy sóhaj kísérte őket ott, egy-egy áhítatos imádság kíséri lelküket még most is! Legyen nekik könnyű a hazai föld és legyen emléküik áldott mindörökké!

BLOZSEW-GORNY.

(1914 október 15–november 4-ig.)

A 39. gyalogezred október 3-ig volt Sztropkón. Akkor megindult az egész 17. hadosztállyal együtt észak felé. Október 4-én Laborcréven van. Az elindulás nem jelentette azt, hogy most már egészséges az ezred, hanem azt, hogy a Kárpátok hegyláncába visszahúzódott csapataink már elég erősek arra, hogy szemébe nézzenek az orosz hadseregnek. A 39. gyalogezred felvette az első három menetzászlóalj, ami azt jelentette, hogy az ezred háromnegyed része még nem esett át a tűzkeresztségen.

Mivel az ezred még nem gyógyult ki teljesen a kolerából, a hadsereg végén menetel, mint tartalék. A magyar határon túl *Jablönice*, *Baligród*, *Hocew*, *Olsanyce*, *Chyrow* azok a nevezetesebb helyek, melyek az ezred menetirányát jelzik. Útközben még sűrűn fordul elő kolerás megbetegedés. A II. zászlóalj október 8-án 21 kolerás embert szállít kórházba, három nappal később azonban már csak hatot. Hocewen kapja az ezred az első koleraelleni oltást, ami jó hatással volt az emberek testi- és lelkiállapotára. Ghyrowtól kezdve a Przemysl felé vezető vasútvonal mentén és pályáján menetel az ezred *Nowe-Miastóig*.

Az út harci eseményekben szegény; hiszen az egész 17. hadosztály tartalék, s mint ilyen, távolról kíséri a harcoló csapatokat. A két hétnek előtti visszavonuláshoz azonban hasonlít abban, hogy most is esik az eső és óriási a sár. Különbözik viszont abban, hogy néha hó is hull, hidegebb van s nem igen érdemes a lakosokhoz benézni élelmiszerért, mert úgysem adnak. Aszott képű vénasszonyok, torzonborz hajú „sztari”-k, vagyis öreg lengyel meg rutén parasztok ajkáról ekkor hangzik el faluhosszat meg országszerte a „nyic nyima” (nincs semmi) nem éppen biztató kijelentés, azzal a magyarázó toldalékkal, hogy „zabrali moscali” (elvitték az oroszok!). A krumpli a földből, az alma a fáról, a répa a határból kikopott már régen. A néhány kéve rozs, melyből ez a nép a kenyerét készíti, kékében hever a padláson, vagy ahol sok van – a színben. Csak annyit csépel ki a gazda, amennyire éppen szüksége van, s csak annyit örül meg kézimalmján, amennyiből egyszerre kenyeret süt. Kezd a tájék sivár lenni!

... Messziről hallik az ágyúszó, s a bummogás nyomában találgatások vetődnek föl a bakakoponyában éppen úgy, mint a tiszt körökben ... „Vajjon ki ágyúja ez?” ... A miénk! Hiszen a muszka meg van verve! ... Przemyslnél negyvenezer embert vesztett, most veszíti a többi!... A 3. orosz hadsereg be van kerítve s csak órák kérdése, hogy megadja magát! ... Este meg éjjel, aki fedélhez jut – nem győzi pihenni a napi fáradalmakat. Még álmodni sem ér rá! Hiszen álmodik nappal, menetelés közben eleget sürgős győzelemről, kívánt diadalról! Ha nyugtalan az éje valakinek, azt nem a túlterhelt gyomor lidércnyomása, vagy az álom pajkos játéka teszi, hanem egy egészen különös állatkasereg, amely nem kicsi mennyiségben lepte el ezidőtájt betegségeiből alig gyógyult katonáinkat!...

Megjelent a tetű, a szegény ember ezen élődíje, nyomorúságának betetőzője. Nem a finom ízlés felháborodása, hanem a szenvedő ember, a tehetetlen áldozat kínládása tette ezen rovarok megjelenését utálatossá, elszaporodását elviselhetetlenné. Azt a kis pihenést, melyre arca verejtékével, egészsége és élete árával rászolgált a harcos – tiszt és közlegény egyaránt –, elrabolta ez az élősdí. Az európai diplomácia szokásainak szemtelen semmibevevésével – hadüzenet nélkül! –, aljas suttymban támadott e milliárdnyi tömeg és folytatott – igazán létéért – szívós küzdelmet, nem kicsi veszteségeket okozva – erőt és nyugalmat nézve – az orosz cár hadseregének éppen úgy, mint az osztrák császár katonáinak, köztük természetesen a 39-eseknek is!

*

Az ezred menetelése Sztropkótól Nowe-Miastóig október 15-én ért véget. Ekkor első vonalba került. A majdnem három hétig tartó itteni

harcok középpontjában *Blozsew-Gorny* nevű község áll, mely Ghyrow-tól mintegy 5 kilométernyire északkeletnek, Nowe-Miastótól pedig ugyanannyira délkeletnek fekszik. A Blozsew-Gorny tói északra folytatott húsznapos küzdelem az állóharc vagy állásharc jellegévé? bír az eddig ismertetett egy-kétnapos, vagy csupán párórás mozgóharcral ellentétben.

Október 15-én hajnali 2 órakor kapta az ezred a parancsot, hogy vonuljon Blozsew-Gornyba, ahol a 61. és a 96. számú gyalogezred nehéz és veszteségteljes harcok után a megelőző nap délutánján a falu szélén új állásokat foglalt el. A 39. ezred Blozsew-Gorny keleti szélétől északra, a 95. gyalogezredtől balra helyezkedett el és kitarzott itt egészen október 18-ig. Ezen a napon délután 4 órakor a 39-esektől északra is, délre is áttörték az oroszok az arcvonalat, úgyhogy a 39-eseknek is vissza kellett vonulni. A blozsew-gorny-i kastély és téglagyár, amely a község északnyugati oldalán volt, orosz kézre került.

Az új állást új csapatok szállották meg. A császári és királyi 6. gyaloghadosztály éppen jókor érkezett a 96-osok és 39-esek segítségére. A császári és királyi 7. számú gyalogezred megszállta az új, Blozsew-Gornytól kissé nyugatra húzódó állásokat. Ettől az ezredtől északra volt a 17. gyaloghadosztály.

A 39. gyalogezred az október 18-i áttörés alkalmával igen érzékeny veszteségeket szenvedett. Egyik zászlóalja Müller Emil százados parancsnoksága alatt a 17. gyaloghadosztály déli szárnyán betört ellenség visszavetésére indult, de az ellenség oldalozó tüzeiben kénytelen volt visszavonulni. Az ezred tönkrement. Taktikai egysége, melyet Sztropkón a menetzászlóalj felvételével elért, megrendült. Október 18-tól kezdve csak félezredről lehetett beszélni. Két zászlóalj maradt. Ez a két zászlóalj mint hadosztálytartalék Blozsew-Gorny tói nyugatra helyeztetett el.

Blozsew-Gorny tói északra folyt egy kis patak. Ennek a völgye mintegy 2 kilométer szélességben süppedékes, mocsaras terület volt. Ez a patak völgy a 6. és 17. hadosztály közé esett. Ennek a völgynek a közepén kellett volna a két hadosztály csapatainak összeérni. De nem találkoztak. Sem az egyik, sem a másik hadosztály nem szállta meg a völgyet, úgyhogy ez a 2 kilométernyi terület üres maradt.

A muszka nem volt az az ember, aki egy kis mocsártól – volt légyen az akár nyakig érő – megijedt volna. Éppen ellenkezőleg!... Mindig szerette a mocsaras helyeket! ... Október 18-án is ott nyomult be, ahol legkevésbé várták csapataink, éppen a mocsaras területen. Egészen bizonyos volt, hogyha üresen marad a völgy és ezt megtudja a muszka, három napon belül benyomul rajta és csapataink kezdek előlről a – visszavonulást! ... A völgyet tehát meg kellett szállni. Így

vélte a 6. hadosztály és meg is szállta a mocsaras völgy egyik felét a patakig. Sőt, hogy az összeköttetés annál biztosabban meglegyen, a 6. hadosztály parancsnoksága utasította a pataknál levő századot, hogy a patak túlsó oldalára is küldjön megszálló embereket. Hogy ez a megszállás megtörtént-e vagy sem, azt nem lehetett megállapítani, mivel a hadosztály parancsnoksága erről a szárnyról semmiféle jelentést nem kapott.

Október hó 19-én az egyik 39-es zászlóalj parancsot kapott, hogy vonuljon a völgybe és tartsa meg. A zászlóalj elment és nyoma veszett. Másnap, október 20-án, tiszti járőr ment ki a völgybe azzal a feladattal, hogy az ottani helyzetről jelentést hozzon. A járőr kiment, vissza is jött és jelentette, hogy a völgy tele van halottakkal, de élő embernek semmi nyoma. Erre a másik zászlóalj kapta meg a parancsot, hogy szállja meg a mocsaras völgyet. A zászlóalj parancsnoka, Zsivojnovics százados három századot előre küldött Hadházy Géza százados parancsnoksága alatt, maga pedig egy századnyi tartalékkal kissé hátrább maradt. Október 21-én nem érkezett jelentés az első állásból. Csak a szellő hozott híreket, hogy ott csak egy élő lény van – a halál. Ettől kezdve a völgy neve „halál völgye” lett.

Október 21-én Zsivojnovics százados parancsot kapott, hogy menjen ki személyesen az első vonalba és hozzon személyesen jelentést az ottani helyzetről. Zsivojnovics százados megindult segédtisztje, Sill főhadnagy, két tisztilegény és két küldönc társaságában a „halál völgye” felé. Koromsötét éjben, szakadó esőben vonult a kis felderítő csapat, úttalanul, határozatlanul arra, amerre jónak sejtette az irányt. Vagy kétezer lépésre lehettek az első vonaltól, amikor Zsivojnovics százados kijelentette, hogy kifocamodott a lába – nem bír tovább menni. Sill főhadnagy meg a legénye azonban tovább mentek. Ide-oda szédelegtek a rettenetes tűzben, de csapatot, embereket nem találtak. Végre rájuk hajnalodott. Az egész éjjel szakadatlanul ropogó orosz fegyverek elhallgattak s lehetett látni! ... Egy egészségügyi altisztel találkozott, aki elmondta, hogy Lupeán százados megsebesült, Hadházy százados elesett. Megmutatta azt is, hogy hol vannak a csapatok. Sill főhadnagy bement az első vonalba és átvette a két század roncsai fölötti parancsnokságot.

Rettenetes kép tárult eléje. Az emberek az ellenségtől 150-200 lépésnyire vízben feküdtek. A két századnál nem volt több hat tisztnél, mindmegannyi fiatal tartalékos hadnagy meg zászlós. Fedezék alig van, élelem október 19 óta semmi!... Az emberek úgy heverték a hullák száza között, mint élő halottak. Teljes apátiában várták a – halált. Soknak vérhas-, kolera-betegsége volt és abban pusztult el! ... Aki elég

erősnek érezte magát, az fölkelt vízfekvőhelyéről, otthagya, elment, ki a „halál völgyéből”, ki a rajvonalból – élelemért.

Sill főhadnagy hozzáfogott a 39-eseknek adott feladat megvalósításához, a völgy védelmezéséhez, vagyis – ami ezzel egyet jelent – az emberek talpraállításához. Megparancsolta, hogy minden ember ásson a bal szomszédjáiáig árkot. Ahol ez a víz miatt nem volna lehetséges, ott rakjon mindenki gyeptéglából védőfalat. Estére végig akarja járni az állásokat fedezékben!... Aki előtt ez a munka nem lesz készen, azt – lelöveti. Tudomására hozta a legénységnek, hogy estére lesz élelem. Azután leült és kimerítő jelentést küldött a hadosztályparancsnokságnak. Eleven színekkel ecsetelte a „halálvölgyi” állapotokat s hozzáfűzte az első jelentéshez, hogy amennyiben estére nem kap kétezer konzervet meg kellő mennyiségű kenyeret – otthagya az állást ... Lett erre az utolsó mondatra nagy felháborodás a hadosztályparancsnokságon! ... Hivatták a 39-es zászlóalj parancsnokát, Zeiss őrnagyot, s előtte esküdtek – öklüket égnék emelve –, hogy Sill főhadnagyot ezért a kijelentéséért hadbíróság elé állítják!... Azért estére csak kiküldték a 2000 konzervet meg a hozzávaló kenyeret. S ezzel beköltözött az élet a „halál völgyébe”.

Sill főhadnagy a következőképp szabályozta a visszatért életet: Mindenekelőtt rendezte az össze-vissza kevert századokat. Kijelölte a századparancsnokokat. Egy századot áthelyezett a patak északi oldalára s így megteremtette a 17. hadosztállyal az összeköttetést. Az elsővonalbeli állomány 780 ember. Ennek a 780 embernek ura és parancsolója – meg édesapja – Sill főhadnagy. Céltudatos intézkedései feléje fordítják a legénység bizalmát s bölcs megfontolással osztott parancsainak mindenki örömmel engedelmeskedik. Aki nem követi utasításait, vagy csak lenyhán teljesíti a parancsot, azt megbünteti. De nemcsak látszatra, hanem egészen komolyan és szigorúan. Egy őrmestert, aki mint szakaszparancsnok nem építette ki kellőleg az árkot, két órára kikötetett a két rajvonal közé és otthagya ellenséges tűzben is. Ez a szigorúság azért volt szükséges, mert csak ilyen módon lehetett az általános kimerültség nyomába lépő apátiát hamarosan megszüntetni, a halállal eljegyzett embereket az életbe visszavezetni, s az alantas tisztet és altisztet a gyors közös munkára rászorítani.

Mindjárt az első nap gondoskodott Sill főhadnagy – mint már említettem – az emberek élelmezéséről. Ez nagy nehézségekbe ütközött. A századoknak csak mozgókonyhájuk volt, a könnyen hordozható főzőládák ebben az időben még ismeretlenek. A mozgókonyhákat nem lehetett kivinni az első állásba, hiszen a talaj mocsaras, az árkok őrsege viszont nem hagyhatta oda az állásokat. Így csak a főtt marhahús került ki az emberekhez, leves nem. A húst feldarabolva, sátorlapban szállí-

tották, emberháton. Mire kiért, meghült – hideg lett. Hozzá kenyeret vagy kétszersültet adtak.

A talaj mocsaras volta, a folytonos eső és hideg étel nem óvta meg az embereket a betegségektől. A kolera és ikertestvére, a vérhas kezdte tizedelni a muszkagolyótól hovatovább védett legénységet. Az első állásban orvos nem volt. Sill főhadnagy hozatott ki orvosságot (kinint, ópiumot) s maga tartott minden reggel gyengélkedőszemlét, úgynevezett maródivizitet, így pótolta az orvost.

Megszüntette azt az éjszakai vad lövöldözést, mely eddig – még ezután is jó ideig – a háborús hisztéria természetes szüleménye volt. Ezt az estétől reggelig tartó puskaropogtatást csapataink az oroszoktól tanulták el, de többet ártottak vele önmaguknak, mint az ellenségnek. A lőszerpazarlást rendszeres, sportszerű szakaszonként tüzelés váltotta fel. Csak olyan embereknek volt szabad löni, akik célozni is tudtak s – néha legalább – találtak is.

Mіндеzen rendelkezéseket a parancsnok személyesen és élőszóval adta ki, azok pontos betartását ellenőrizte s így a sok írásos rendelkezést serény munka helyettesítette. Az eredmény nemcsak az első vonalban, hanem az állásokon kívül egészen a hadosztály parancsnokságig meglátszott. A 6. hadosztály parancsnoksága – mely mint említettem, esküdözött, hogy Sill főhadnagyot ultimátumszerű fenyegetéseiért haditörvényszék elé állítja – kezdett érdeklődni a „halál völgyében” pezsdülő élet után. Kezdték megérteni, méltányolni, végül elismerni Sill főhadnagy tevékenységét s igyekeztek neki is, csapatának is kedvében járni. Rumot, csokoládét küldtek neki, sőt még újság is ment az első állásba! ...

Október 27-én, vagyis egy hét leforgása alatt annyira rendbejött a völgyben az állás, hogy egy századot ki lehetett vonni és tartalékba küldeni. Ennek a tartalékszázadnak azután az lett a feladata, hogy az állás előtt és az állások körül százsámra heverő holttesteket eltemesse, a fegyvereket és egyéb felszerelési cikkeket összegyűjtse és a hadosztálynak beszolgáltassa.

Azért, hogy beköltözött az élet a „halál völgyébe”, azért még nem maradt meg abban minden ember ép egészségben, csak hát közel sem pusztult el annyi, mint eleinte. Fogyott az ember most is, fogyott különösen a muszka, mely nagyon, de nagyon szerette volna csapatainkat a völgyből kiverni, vagy – ha már ez nem sikerül könnyűszerrel – legalább az erődítési munkálatokat megzavarni. Meg is próbálta többször, de eredménytelenül. Október 22-én, alig egy napos munka után, úgy éjfél körül, az oroszok igen heves támadást intéztek vonalunk ellen. Az alig felépített fej- és mellvédőhantok alig győzték nyelni a sűrű záporban hulló muszka golyót s a völgy csapataink előtt rozsdavörös

köpönyegekbe takart hulláktól volt népes, mire az október 23-i nap feljött az ég! . . . Már ezen támadás elhárítása bebizonyította, hogy ésszel könnyebben visszaverhető a muszka, mint – ökölle! . . . Egy hét múlva (okt. 28, 29 és 30-án) megint támadott a muszka. Ekkor már egy géppuska is volt az állásban. Ez jó segítség volt, de nem jelentett mindent! A támadások visszaverését senki sem tulajdonította a géppuskának, hanem a jó árokrendszernek, s az abban jól elhelyezkedő őrség éberségének.

Az árok kiépítése és tökéletesítése soha nem szűnhetett meg. Srapnell elleni fedezékeket építettek, a víz levezetésére csatornát készítettek, futó- és összekötőárkokat vontak, segélyhelyeket jelöltek ki. Mindezt a munkát kedvvel végezték az emberek olyankor, amikor a baka méltóságán alulinak tartotta az árokásást, a lapáttal való munkát, amikor a legtöbb tiszt érdemnek minősítette és dicsőségnek hirdette azt, ha teljes alakot mutatva, biztos célul rohant az ellenségnek és a még biztosabb halálnak.... Amikor még éltek és parancsoltak olyan ezredek, akik rosszalólag szóltak rá a magát földbeásó bakára így: „Ugyan, ugyan!... Csak nem félték, hogy árokba ássátok magatokat! ...”

A blozsewgornei állások november elején valóságos erődök voltak. *A bizalom érzete* – mely az első naptól kezdve megvolt, az *erő* tudatává fejlődött. Tudta mindenki, hogy akárhogy erőlködik is a muszka, innen nem szorítja ki a 39-eseket. Az élelmezés javult. A jól kiépített, immár fedett állásokban tüzet lehetett rakni és burgonyát lehetett sütni, káposztát főzni, konzervet melegíteni. A víztől mentesített helyekre szalmát hoztak s – ha szabad ezt a kifejezést használni! – kényelmesen ráheveredtek.

Amikor aztán egészen otthonosnak érezte magát a számban ugyan megfogyatkozott, de erőben meggyarapodott csapat – a „Sill-csoport”, ahogy felülről, a hadosztály részéről elnevezték –, akkor november 4-én jött a parancs, hogy mindent ott kell hagyni és – vissza kell vonulni. Hihetetlenül hangzott, mert hiszen érthetetlen volt, s a legénység, mely az állások kiépítésén annyit fáradozott, s melyre újra a bizonytalanságnak és az életveszélynek ezer kígyója kezdett leleskelni, – alig akarta teljesíteni a visszavonulási parancsot.

*

A blozsewgornei harcok középpontjában az a két század áll, mely mint „Sill-csoport” a fent vázolt harcokat vívta. Ezenkívül szerepel itt még két század, mely Popovics százados parancsnoksága alatt október 20-án támadást intéz Blozsew-Gorny község ellen. Ez a támadás sűrű hajnali ködben történt és részleges sikerrel járt. A félzászlóalj elfoglalta a község egy részét, 300 foglyot ejtett, de az egész falut nem bírta hatal-

mába keríteni; az elfoglalt részt azonban megtartotta s az ellenséget kedvezőtlenebb terepre kényszerítette. Popovics százados ezért a fegyvertényért megkapta – mint első a 39. gyalogezredben – a 3. osztályú hadiékítményes vaskoronarendet.

Sill főhadnagynak sem maradt adós a hadvezetőség. Mikor a november 4-én elrendelt visszavonulás alkalmával odahagyták a 39-esek a „halál völgyét” és parancsot kaptak, hogy vonuljanak be a 17. hadosztályhoz, a 6. hadosztály parancsnoka, akinek a Sill-csoport ezekben a harcokban alá volt rendelve, igen elismerő hangon nyilatkozott Sill főhadnagyról és csapatáról s megígérte, hogy egészen különös magas kitüntetésre fogja ajánlani. Ez meg is történt és Sill főhadnagy 1914 december 31-én megkapta az ekkor főhadnagynak még igen magas és alig adományozott kitüntetést, a hadiékítményes 3. osztályú vaskoronarendet.

Ugyanakkor, mikor a 39. gyalogezred zöme Blozsew-Gorny alatt húsz napig küzdött a túlerővel szemben, az ezrednek egy másik – kisebbik része – egy másik ponton állta a harcot a ránk acsarkodó északi rémmel. A 4. menetzászlóalj 1914 október hónapban ment ki a harctérre – Wolff János ezredes vezetése alatt. A menetzászlóaljat Chyrowig vonat vitte, innen gyalog kellett volna neki megtenni az utat az ezredhez, mely *Chyrowtól* alig volt 5 kilométerre. A menetből azonban nem lett semmi. Az orosz seregek a chyrowi vasútállomást minden áron hatalmukba akarták keríteni s hadvezetőségünknek gondoskodni kellett ennek a fontos vasúti gócpontnak a védelméről. A hadseregparancsnokság menetzászlóaljakból külön csoportot alakított a vasútállomás védelmezésére. Ennek a csoportnak lett tagja a 4. menetzászlóalj Wolff ezredes parancsnoksága alatt. Wolff ezredes néhány napi heves harc után sebesülten távozott a harcterről, zászlóaljának megmaradt részei beolvadtak az ezredbe, mely ekkor Zeiss őrnagy parancsnoksága alatt megkezdte a második nagy galíciai visszavonulást.

A CSOPORTOK.

A Bolozsaw-Gorny alatt vívott harcok története azt mutatja, hogy a 39. gyalogezred nem az a szerves egység, mely sziklaszilárd testével áll vagy bukik. Nem is kezeli a vezetőség mint ezredet; egyes zászlóaljai – majd a zászlóaljak roncsaiból alakított csoport fölött külön-külön rendelkezik. Sill főhadnagy közvetlenül a hadosztályparancsnoksággal áll összeköttetésben, Wolff ezredes nem is látja az ezredet. Az ezredes dandárparancsnokság egészen eltűnik. Megvan ugyan mind a kettő,

de valami fontos szerepe nincs. A számban lefogyott ezredek fölött maga a hadosztályparancsnokság rendelkezik. A hadosztály vezérkari főnöke azt is tudja, hány szakaszparancsnoka van. Egy ezred nem több ezer embernél, egy hadosztályban van négyezer ember. Ennyinek akár a nevét is megtanulhatja egy jófejű vezérkari tiszt három hét alatt! Ezekből az emberekből 3-400 fegyveres alkot egy „csoportot”, egy tisztt, vagy akár tisztjelölt parancsnoksága alatt. Ezzel a parancsnokkal közvetlenül, akár személyesen is érintkezhet a hadosztályparancsnokság.

1914 október utolsó napjaiban Zeiss őrnagy parancsot kap, hogy két századdal, melyet ott helyben állítottak össze 39-esekből és egyéb ezredekéből – vonuljon azonnal Ghyrow alá és jelentkezzen ott a Krautwald altábornagy vezetése alatt álló csoport parancsnokságánál. Zeiss őrnagy ettől kezdve egészen december végéig, mint külön csoport, az ezredtől elváltán működik. Mivel két századnyi 39-est is magával vitt, ezekre való tekintettel néhány szóval beszámolok tevékenységéről.

A Zeiss-csoport első feladata az, hogy november 1-től nyomon követi, a Dnyeszter-folyó völgyében, Sambor felé visszavonuló ellenséget. Eljut a Stary-Sambortól 10 km-nyire délkeletre emelkedő Liszj-magaslatig, mely ellen az egész Krautwald-csoporttal együtt támadást intéz. November 3-án az egész Krautwald-csoport visszavonul és védelmi állásokat foglal el. Első védelmi vonala a Dnyeszter völgyében, Stary-Sambortól délre 10 km-nyire, Busowisko-Luzek-Gorny; a Zeiss-csoport a Holownia-magaslaton tartalék. November 5-től kezdve általános visszavonulás. Irány: Holowiecko – Lomna – Dwernik – Gisna – Nagypolány. Útközben Lomna és Dwernik között – *Bóberkán* – négy napig (november 7–11) utóvéd-állásban van a csoport. November 15–18-ig Zeiss őrnagy Kassán van kórházban, de nem akar maradni, visszamegy zászlóaljához. November 21-én *Sinna* és *Méhesfalva* közt, másnap *Cirókabélán* van a csoport a 14-es huszárok egy osztályával.

A Barbini tábornok parancsnoksága alatt álló 101-es ezred, egy-egy zászlóalj 39-es és 29-es, meg a 228-as népfelkelő zászlóaljnak az a feladata, hogy a *Takcsány* és *Méhesfalva* felől előnyomuló ellenséget föltartóztassa.

November 24-én *Várjeszenőtől* délre van a Zeiss-csoport. November 29-én előrenyomul Sinna-Tüskés-Tölgyeshegynek s ezzel eltűnik a kutató szem elől. Parancsnoka, Zeiss őrnagy, egy hónap múlva a 39. gyalogezred parancsnoka.

A BESZKIDÉKBEN.

A Blozsew-Gornytól visszavonuló két zászlóaljnyi, de nem több, mint hatszáz 39-es parancsnokáról, Klein László őrnagyról úgy volna nevezhető, hogy „Klein csoport”. De nem akarom önkényes elnevezésekkel meghamisítani a történelmet, éppen azért úgy írok ezekről a 39-esekről, mint egész ezredről.

A november 5-én megkezdett visszavonulás útja ugyanaz volt, ami az előnyomulása. A baka akár maga is odatalált volna Sztropkóra. Ha semmi más feladata nem lett volna az ezrednek, mint menetelni visszafelé, nagyon rövid volna annak az egy hónapnak a története, melyről most kezdek beszámolni. Ha az útbaeső falvak házaiban csak megháltak volna a 39-esek, nem is említeném e falvakat. Ha a Beszkidek csúcsain éppen csak keresztülmentek volna, föl se írnám e csúcsok nevét; ha a beköszöntő tél hidege csak kezet és lábat fagyasztott volna – el is hallgatnám. De mert a falvak határában utóvéd-harcok folytak, a Beszkidek csúcsain napokig küzdöttek s a szép fehér hó oly költőien tette teljessé a magyar trikolórt, felsorolom azokat a pontokat, melyek ennek a második nagy galíciai visszavonulásnak emlék jelzőivé váltak.

Az ezred útja Blozsew-Gornytól *Sanokig* sima. Estig menetel, este megáll. Az utóvéd beássa magát úgy ahogy, egész éjjel dolgozik, várja a muszkát, a főcsapat pihen. Hajnaltájt megérkezik a muszka. Egy darabig csend. Mikor közel ér vonalunkhoz – heves puskatűz fogadja. Az orosz megáll, földre veti magát és – ás!... Túrja magát a földbe ... Főcsapatunk már messze jár, az utóvéd felszedelőzködik és követi... A muszka tovább ássa be magát! . . . Csak ásson! ... Hagyjuk!... Majd estére találkozunk – 40 kilométerrel odább! ...

November 14-én a Beszkidek galíciai lejtőjén – a Lupkowi-hágótól mintegy 10 kilométerre északra, *Komanca* községben van az ezred. Ez a helység sem ismeretlen. Itt megáll az egész 17. hadosztály és fölveszi az oroszokkal a küzdelmet. A rajvonal követi a magyar határ vonalát, itt tehát igazi honvédelmi harc készül! ... A 39. gyalogezred a Románcától nyugatra fekvő Wislok-Wielkitől délre húzódó hegylánc két pontját szállja meg. Az egyik a magyar határvonalon van, ennek a neve *Pasika*, a másik ettől két kilométerre északnyugatra, ennek a neve *Hanasiowka*.

Megindul az árokásás. A Blozsew-Gorny mellett szerzett tapasztalatok érvényesülnek. Fedeles állásokat készítenek. Gyorsan, mert közeledik a muszka!... Fa van elegendő. Hiszen sűrű erdő borítja a megszállt két magaslati pontot éppen úgy, mint az egész hegyláncot. Nehéz is ásni!... A fák gyökerei keresztül-kasul húzódnak a földben, s az istenadta bakaszerszámmal, a kis ásóval meg baltával elvágni lehetet-

len. Azért csak halad a munka. Halad már három napja. Van már fedeles állás, ajtós fedezék, már tűz is ég a tartalékok „dekungjában”... már jöhet a muszka.

Az ellátás elég jó. *Mezőlaborcról* és *Vidrányból*, ahol óriási élelmiszerraktárak vannak a vasútállomáson – bőven van napi eleség a fronti bakának. Főtáplálék a szalonna, a kenyér, jó hozzá a bor és csokoládé.

... Megjön a posta. Hoz levelet, híreket, biztató, vigasztaló sorokat. Aki írta, azt sem tudja, hova írta, csak azt, hogy kinek írta! . . . Hazai földön, hazai hangok mellett olyan magyarul dobog a szív s olyan melegen érez, hogy tán otthon is megérik! . . . Előkerülnek a kis naptárak s teljes bizonyossággal megállapítatik, hogy november 18-a van . . . Holnap Erzsébet! . . .

. . . Rózsaszínű tábori lapok, ép névjegyek, gondosan megőrzött fehér levélpapírosok kerülnek elő a belső zsebekből, a táska mélyéről; meghegyeződnek a kopott ceruzák s gondos szép betűkkel sorakoznak egymás mellé az érzések – gondolatok. Nyitva megy minden! Nem titok semmi! Úgyis az egész világ olvassa, hiszen akinek írják, az maga az egész világ! ... „Édes jó Anyám!” ... „Drága Feleségem!” ... „Kedves Kisleányom!” . . . „Imádott Angyalom!” – ilyen megszólítás van a levelek és levelezőlapok élén 1914 november 18-án, Erzsébet előestéjén. Azután jön a szöveg. Névnapi jókívánság. Mindenki a maga módján, a maga hangján, egyforma szeretettel, egyforma melegséggel.

„. . . Szerettek minket a semleges nagyhatalmak, a Természet, az Isteni Gondviselés és a Sors. A természet szép zöld fenyőire, melyek bennünket ma rejtenek, adott az Isteni Gondviselés szép fehér havat, a Sors pedig úgy akarta, hogy ezt a fehér havat a magyar katona vére megfesse pirosra... így terem ma a magyar trikolór!...”

Egy magas hegy tetején állunk. Az árok, melyből a puszkák csöve kinéz, hazai földbe van vájva; abban írom ezeket a sorokat. Egyik szemem a lőrésen van, a másik a papírt nézi! . . . Gondolataim kint járnak az előterepen, érzéseim ott vannak Nálad – otthon.

— Magadnak gyermeket, a hazának fiút adtál, Anyám! . . .

— Viseld a sorsot hű szeretettel, – hitvesi kitartással!

— Légy jó, szeresd az Istent és boldog leszel! . . .

— Legyen az út – melyen életed átvezet, sima. Nyíljanak lábaid nyomán rózsák, mint nyíltak egykor neved legméltóbb viselőjének ölében ... legendásan! . . .

– Szerető gyermeked – hű férjed – apád – a Te vőlegényed.” Az éjszaka hűvös, szeles. A havas faágak nem akarnak égni! . . .

Járőrök jelentik, hogy a muszka közeledik. Barna köpönyege fölött fehér gyolcskabátot visel. Egész alakja eltűnik a havon, de a cserkesz-

sapka, szőrmesüveg csak meglátszik. Támad az éjjel bizonyosan, mi meg várjuk!... Most az egyszer nem állunk odébb!...

November 20-ának éjszakáján szeszélyes az idő. Kissé megenyhül, úgyhogy hópihék helyett sűrű permetező eső hullik. Utána megfagy. Csúszós az út, s olyan meredek, hogy nem lehet rajta megállni. Az éjsötét. Azt sem látja az ember, hogy hová lép... Az ezred ereszkedik le a Pasika-Hanasiowkáról... Egymásután vágódnak el az emberek! ... *Kaleno* falun keresztül a *Rokítócs-Kispolány* közti szerpentinúton mennek!

Rokítóctól északra emelkedik a *Hurki* nevű 53 7-es magaslat. Ezt védeni kell! Megszállják s november 21-én védelmezik.

ROSKÓC.

(1914 november 28.)

A Hurki-magaslaton vívott ütközet után az ezred visszavonult *Kispolányba*. Megfogyva, de nem megtörve várta a további harcokat. A két zászlóaljnak csak részei voltak már. Egy korabeli feljegyzés azt tartalmazza, hogy csak töredék-zászlóaljokról lehet szó.

A rokitócs-kispolányi szerpentinút mentén a 39. gyalogezred egyik töredék-zászlóalja november 28-án megütközött az előre nyomuló oroszokkal. A zászlóaljat Starkel százados vezette, aki hordágyon vitette magát a rajvonalba, mert beteg lábai nem bírták el. Ott akart lenni az ütközetnél. Nem akarta otthagyni a 39-eseket akkor, amikor azok egyik legkeményebb csatájukat vívják. Különös volt a rendelkezése. A sűrű erdőben irányt jelezni nem lehetett. Messziről feltűnő olyan tárgy, melyhez az előnyomulni készülő csapat igazodhatott volna – nem látzott. S ekkor a földön eligazodást nem találó Starkel százados felveti szeméit az égre, melyen vérvörös korongjával éppen leáldozóban volt a nap és kiadja a parancsot: – Irány a nap! – Előre! ... S a töredék-századok össze-vissza kavargva és gomolyogva nyomulnak előre, szembe az ugyancsak előre törekvő muszka sereggel!... Nem néznek semmit, csak a napot!... Nem látnak semmit, csak a – leáldozó napot. és benyomulnak az orosz árkokba, szétrepesztik az egységes vonalat, bekanyarítják az elébük vetődőket s mint foglyokat viszik őket vissza! Mire lement a nap, a 39. gyalogezrednek feljött a Kárpátokban a legfényesebb csillaga!... Szétvert egy orosz lövészezredet, kivívta a messze híressé vált *roskóci* diadalt!

Hogy a 39. gyalogezrednek Roskócnál kivívott ezen diadala messze túlszárnyalta a részleges győzelmek jelentőségét, arról tanúskodnak

azok az üdvözlő táviratok, melyekkel magas személyiségek az ezred parancsnokát felkeresték. Álljanak itt ezekből a következők:

„Nagy örömmel és büszkeséggel értesültem a báró Conrad nevét viselő 39. gyalogezred dicső és fölötté sikeres fegyvertényéről. A legkellemesebben emlékeztén vissza arra a szép időre, melyet zászlóaljparancsnoki minőségben e vitéz ezrednél töltöttem, bajtársaimnak legszívesebb szerencsekívánataimat küldöm s meg vagyok győződve arról, hogy a derék 39. gyalogezred a háború történetének még számos dicső lapját fogja kitölteni. – Károly főherceg.”

Conrad gyalogsági tábornok, az egész hadsereg vezérkari főnöke ezt a táviratot intézte az ezred parancsnokához:

„Kérem, közölje vitéz ezredemmel bravúros haditényéért legszívélyesebb jókívánásaimat és legteljesebb elismerésemet.”

Boroevics gyalogsági tábornok, a Kárpátokban harcoló 3. hadsereg parancsnoka, ezt táviratozta:

„A 39. gyalogezred bravúros ellentámadásáért, mellyel a 16. orosz lövészezredet teljesen szétrobbantotta, szerencsekívánataimat és teljes elismerésemet fejezem ki.”

A roskóci diadalról hamarosan tudomást szerzett a mögöttes országrész is. A napilapok kimerítően beszámoltak az ütközet fontosságáról és a 39-esek vitézségéről. Az ezred otthonát, Debrecen és Hajdú vármegyét az ezred tábori lelkésze, Vass Antal értesítette levélben, melyet a vármegye és város akkori főispánjához intézett.

A levél így hangzik:

„Mint Debrecen házi ezredének, a vitéz 39. gyalogezrednek lelki pásztora, az ezredparancsnokság nevében hazafias örömmel sietek érte síteni Debrecen szabad királyi város és Hajdu vármegye közönségét, hogy a város és vármegye fiaiból álló 39. gyalogezrednek egyik zászlóalja november 28-án a zemplénavármegyei Roskócnál olyan hőstettet vitt véghez, mely egyfelől ragyogó betűkkel fog feljegyeztetni a hadviselés történetében, másfelől pedig örömmel és büszkeséggel töltheti el Debrecen és Hajdú vármegye lelkes közönségét. Az említett napon egy orosz hadtest heves támadást intézett a mi hadosztályunk ellen. E támadást a mi ezredünk egy töredék-zászlóalja ellentámadással viszonzta; mégpedig olyan sikerrel, hogy a vele szembenálló 16. orosz lövészezredet teljesen szétszórta, miközben 145 foglyot ejtett. Ennek az orosz ezrednek a súlyos veresége után az orosz támadást meghíúsította és az egész hadtestet visszavonulásra kényszerítette. Ezzel a hőstettel a 39. gyalogezred a legmagasabb körök elismerését vívta ki. Az ezred parancsnokságához intézett táviratok bizonyítják, hogy ezredünk ma a hadsereg egyik büszkesége.

Abban a jóleső tudatban vagyunk, hogy odahaza éppoly örömet és

megnyugvást fog kelteni ez a híradás, mint amennyire kitartásra és önfeláldozásra buzdít minket. A ma tartott tábori istentiszteleten ünnepélyes fogadást is tettünk, hogy hazánkhoz, királyunkhoz holtig hívek leszünk. Minden talpalatnyi földet, mely kedves nekünk, megvédelmezzük. A jó Isten adjon erre erőt és segédelmet.”

Az ezred minden tagja büszke volt a *roskóci* diadalra, különösen azóta, hogy híre kelt, hogy az ezred „arany koszorút” kapott a „sárga zászlóra”.

DUKLA.

Az Oroszország ellen küzdő osztrák-magyar hadseregnek 1914 november 6-án elrendelt visszavonulását a legfelsőbb hadvezetőség tervszerűen hajtotta végre. Hátrálni kellett mindaddig, míg kedvező terepes erőviszonyok közt az új mérkőzést fel lehetett venni az oroszokkal.

Ha egy ezred háborús történetét úgy nézzük, ahogy itt, ezeken a lapokon van – elszigetelten –, sokszor marad előttünk titok egy-egy mozdulat oka s megfeythetetlen és érthetetlen eseményeknek egész sorozatával kerülhetünk szembe. Miért van ez, miért van ez? – kérdezzük sokszor. Miért vonul vissza a 39. gyalogezred Blozsew-Gornytól, miért nem üldözi a muszkát a *roskóci* győzelem után? . . . Mindezekre a kérdésekre egy a felelet: az általános harctéri helyzet így követeli.

A harcvonal nem egy ezred, nem is egy hadosztály, nem egy hadsereg, hanem a Keleti-tengertől Bukovináig terjedő összefüggő vonal, mely egységes vezetés alatt áll s melyen az erők a szükségnek vagy célszerűségnek megfelelően helyezkednek el. Ahol a vonal gyengének mutatkozik – ott erősíteni kell, ahol elég erős, ott áll! Ahol nincs ember, ott betör az ellenség! Helyi sikerek lehetnek fontosak, de sohasem döntők. Tervszerűen előkészített és keresztül vitt mozdulat már magában félsiker; egy jól foganatosított visszavonulás fölé egy rosszul rendezett előnyomulással. Sokszor túl is haladja. így van most is!

A 39. gyalogezred november 29-én csakúgy folytatta a visszavonulást, mintha nem is nyerte volna meg a *roskóci* ütközetet. Mindössze annyi történt, hogy a muszka nem üldözte úgy, mint annakelőtte. Mondom, az ezred folytatta a visszavonulást és ment *Kispolányon* keresztül *Havaj-Nagybukóc-Hocsa-Sztropkó-Nagyberezsnyének*, s december 4-én megérkezett *Turanyba*. Itt volt a 7. hadtestparancsnokság, itt lakott a hadtest új parancsnoka – József főherceg –, aki ekkor lovassági tábornok. József főherceg megszemlélte a 39-eseket, azokat a fiúkat, akik egy hétnek előtte *Roskócnál* kiérdemelték a hadseregparancsnokság dicséretét. Ettől kezdve, egészen a háború végéig, mindig szívesen gondolt József főherceg a 39-esekre.

Turánytól keletnek kanyarodott az ezred és *Dér*, *Felsőtokaj*, *Sztropkóolyka*, *Homonnaolyka* községeken keresztül igyekszik *Koskóc* felé! Itt megáll, s arra a hírre, hogy az orosz hadsereg megkezdte a visszavonulást – megfordul és visszamegy *Turányba*. Turányból *Minyevágásig* a sztropkói országúton halad; itt kettéoszlik s egyrésze *Alsó*-, *Felsőolcsván-Sandal-Boksabányán* át megy *Felsőrákócig*, a másik *Nagybereznyén* keresztül menetel *Vojtvágásáig*, ahol december 8-án utoléri a visszavonuló oroszokat. Innen kezdve ahány nap, annyi ütközet; a két hadsereg szerepet cserélt: az orosz megy vissza, az osztrák-magyar seregek követik. A 39-esek a következő ütközeteket vívják: december 8-án a már említett *Vojtvágása* alatt, 9-én *Rózsadombnál*, 10-én *Ladomérvágásán*, 11-én *Alsókomárnok* mellett. Innen aztán északnyugatra kanyarodik a két zászlóaljnyi ezred és *Bátorhegy*, *Kismedvés*, *Sarbo* érintésével átlépi a magyar határt. A következő nap, december 12-én *Dukla* városát foglalja el rohammal, tekintélyes számú foglyot ejt és folytatja üldöző előnyomulását észak felé! A nagyszámú, többnyire megrongált petróleumforrások magas szivattyúinak beláthatatlan sora, a menekülő orosz katonák által elhányt hadiszerek – különösen töltény – óriási tömege teszi ezt a dombos vidéket a katonák szemében érdekessé. *Bóbrka* szép templomától – melyet mindenki megcsodál – egy szempillantással átekinthető a *Krosznói-medence*. Ha az út nem volna olyan rettenetesen sáros, s a lábbeliek nem volnának olyan mérhetetlenül rosszak (papírból készült a talpuk Pesten! ...), kétszer akkora kedvvel és gyorsasággal üldöznék a 39-esek az oroszokat. December 17-18-án Chrzastowka-Widacz közt áll az ezred harcban. Ez a legészakibb pont, ameddig eljut.

Ez a kétnapos küzdelem nem hoz győzelmet. A muszka már olyan erős, hogy nem lehet kivetni állásaiból; az ezred viszont annyira legyengült, hogy kénytelen lemondani a további támadásról. A két zászlóaljnyi ezred az utolsó pótlást Turányban kapta, itt is csak két századot. Azóta nem szaporodik, hanem – fogy!...

Indul az ezred vissza. Le délnek, *Jedlicze* irányában. Itt érkezik meg az ezredhez 450 kéksapkás, sűrke gumiköpenyeges, rosszcipős katonai munkás, akiket Kassán szerelt fel a 3. hadseregpáncsnokság és dobott bele a megritkult harc vonalba. A két gyenge zászlóalj egy pár fáradt emberrel többet számlált!

December 23-ig a *Jasiolka-folyó* átjáróiért folyik a küzdelem, karácsony napján pedig két helyen állnak a 39-esek tűzben. Egy részük *Rymanow* alatt harcol – itt sokan fogságba kerülnek –, másik felük pedig Duklától nyugatra, *Iwla* mellett küzd a vérszemet kapott oroszokkal. Seregeink ismét visszavonulnak. A 39. gyalogezred általános visszavonulási iránya a *Dukla-szoros*. A *Dukla-Felsővízköz* közötti műút

mentén előbb *Tylawa*, majd a magyar határtól 2 kilométerre északra *Barwinek* és *Zyndranowa* községeknél veszik fel a harcot december 27-én és 28-án.

Ezek a visszavonulási harcok nem szerencsések. A megerősítést kapott orosz hadsereg heves támadásokat intéz a mi kimerült és nagyon megfogyatkozott csapataink ellen. A 39-esek ezen visszavonulás alkalmával sok embert veszítettek. Sok derék magyar fiú került fogságba karácsony napja és december 28-a közt.

FELSŐFENYVES.

A duklai harcokban kifáradt 39. gyalogezred 1914 december utolsó napját *Ruzsoly-Kapisó, Alsó- és Felsőfenyvesen* tölti. Az ezredparancsnokság Felsőfenyvesen van. A csapatok pihennek, tábori őrsökkel biztosítják magukat. Az év utolsó napján megérkezik az 5. menetzászlóalj Felsővályi Nagy Frigyes százados parancsnoksága alatt; 1915 január 3-án belép az ezred kötelékébe, mint 3. számú zászlóalj. Az ezen napon kiadott tiszti beosztás a következő:

I. Ezredparancsnok: Zeiss Oszkár őrnagy. Segédtsizt: Pintér Ferenc százados. Orvosfőnök: Dr. Lévay. Számvevőtsizt: Lobért százados. Élelmezési tisztek: Scholaszter tiszthelyettes és Mikulicsics zászlós.

II. Zászlóaljparancsnokok: I. Moldauer százados,

II. Müller Emil százados,

III. Nagy Frigyes százados.

Segédtsiztek az I. zászlóaljnál: Herdiczky hadnagy,

„ a II. „ Balassa zászlós,

„ a III. „ Pintér S. hadnagy.

Géppuskásosztagparancsnokok: Pribil hadnagy és Borotvás zászlós.

Századparancsnokok :

1. Fischer hadnagy,	6. Prokopovitsch főhadnagy,
2. Szremacsy főhadnagy,	7. Székely hadnagy,
3. Herbert hadnagy,	8. Engel hadnagy,
4. Gusztovics főhadnagy,	9. Bonner százados,
5. Steinbach hadnagy,	10. Böhm hadnagy.

A századokhoz a következő 16 tisz, illetve tisztjelölt van beosztva: Händel, Szabó, Jakubik, Weisz, Weiner hadnagyok, Szerinka, Körösi, Budó, Lipcsey, Pécsi, Pólya, Papp, Csizowszky, Somogyi, Klósz, Walenta zászlósok.

NAGYCSERTÉSZ.

A két és fél zászlóaljnyi 39-es ezred az új háborús esztendőt mint hadtestartalék kezdte meg Felsőfenyvesen. Az előre törekvő orosz hadsereget más csapatok tartóztatták föl a Dukla-szorosban. 1915 január 6-án ezredparancs jelent meg, mely *Bécsben* kelt. Aláírta az ezred Bécsben lakó parancsnoka: Vidulovics ezredes. Tudatja benne az ezreddel, hogy dandárparancsnok lett. Az ezredparancsnokságot átadja Zeiss őrnagynak.

Az ezred a megelőző fejezet elején felemlített helységeiben tartózkodik. Pihen. Szabályszerű tábori élete van, ügyeletes szolgálattal, tábori őrsökkel.

Az orosz haderők állnak. Hadvezetőségünk azon gondolkozik, hogy hogyan lehetne őket kiverni a Kárpátokból. Az ellenséget *Nagycsertésznél* lekötve tartó 20. honvédhadosztálynak a 7. hadtest parancsnoka rendelkezésére bocsátja a 39. gyalogezred 2. zászlóalját. Ez a zászlóalj arra van hivatva, hogy Nagycsertéstől mintegy 3 kilométerre északra, éppen a magyar határon, a 720-as magaslati ponton az ellenséget oldalba támadja, annak arcvonalát áttörje s így a 20. hadosztály támadásának sikerét biztosítsa.

József főherceg a 39-esekhez a következő *magyar nyelvű* hadtestparancsot intézte: „A 20. honvédhadosztály a keményen ellenálló ellenséget nehéz küzdelemben lekötötte. Hozzátok fordulok, hős 39-es bajtársak, azon szent meggyőződéssel, hogy ti feltartóztatlan rohammal végleg kiűzitek magyar hazátokból az orosz. Tibennetek a hitem, veletek szívem! Egy zászlóaljatok egy világraszóló hőstetre hivatva! Az Isten vezéreljen benneteket úgy, ahogy azt hozzátok híven ragaszkodó lelkem rátok esdi.”

Arról, hogy a 39-esek II. zászlóalja megtette-e kötelességét, bővebben a 20. honvédhadosztály történelme számoljon be. Itt csak annyit jegyzek fel, hogy a zászlóalj a magaslatot rohammal elfoglalta, behatolt az orosz állásokba, az ellenség kellős közepébe, s bizony egy jó része ott is maradt.

A szép buzdító szavak után, melyekkel József főherceg a 39-eseket rohamújtára elindította, január 29-én a következő távirat érkezett Nagycsertésre a 39-esekhez:

„Most értesülök hősies küzdelmetekről, vitéz bajtársak. Mélyen megindulva, szeretettel üdvözöllek mindnyájatokat, kik megmutattátok, hogy a hősök között is a legkiválóbbak közé tartoztok. József főherceg, lovassági tábornok.”

HOCSA.

(1915 február.)

A január utolsó napjaiban vívott nehéz harcok nem állították meg az oroszokat. Hiába ment a 39. gyalogezred II. zászlóalja Nagycsertésznél rohamra, nem bírta az oroszokat elfoglalt állásaikból kivetni. A hadvezetőség kénytelen volt új védelmi vonalat kijelölni, vagyis – visszavonulni. Az új védelmi vonal, melyet a 17. hadosztály 1915 február hó 1-én elfoglalt, *Felsőrákoc-Dubinka-Körösény-Kisberezsnye* községek mentén halad. A 39. ezred (8 és fél század meg 3 géppuska) Zeiss őrnagy parancsnoksága alatt Kouff ezredes csoportjához tartozik s a hadosztály vonalának jobbszárnyára kerül. Két szakaszt alkot. Az egyik a Mocitke nevű magaslattól a hocsai templomig, a másik innen nyugatra, a Hocsanka-patakiig terjed. Az ezredparancsnokság előbb Hocsán, majd attól délre, *Blednicán* van.

Alig foglalták el csapataink azt az új vonalat, máris megjelentek az előnyomuló oroszok. *Kisolysó* és *Nagybukóc* felől támadtak. Bár a hadosztályparancsnokság szigorúan megparancsolta, hogy a vonalat meg kell tartani, a 46. gyalogezred 8. százada visszavonul s magával rántja az egész védelmi vonalat. A hadosztályparancsnok ragaszkodott a február 1-én kijelölt vonalhoz s megparancsolta, hogy azt az állást, melyet a hónap első napján megszálltunk s melyet február 3-án könnyűszerrel otthagytak, a 39-eseknek és 46-osoknak vissza kell foglalni. Zeiss őrnagy kapta a parancsot, hogy két 39-es, egy 46-os és egy fél 37-es zászlóaljjal az elveszett állásokat foglalja vissza. A támadás február 4-én volt és teljes sikerrel járt. A 46. gyalogezred 8. százada, mely előző nap a visszavonulást megkezdte, most az előnyomulásban rántotta magával szomszédait.

Február 5-től kezdve csapataink élénk földérítőszolgálatot végeznek. Naponta legalább egy tiszt jár ki az előterepre minden szakaszból, hogy megállapítsa az ellenség elhelyezkedését, esetleg erejét. Az összes ilyen járőrök megállapítják és jelentik, hogy az oroszok fáznak. Erre enged legalább is következtetni az a sok kis tűz, mely éjjel fényével, nappal meg füstjével árulja el, hogy hol tanyázik a muszka. Február 8-tól kezdve azt is tudják csapataink, hogy a szibériai 46-os és 47-es számú orosz ezred áll velünk szemben. Az elfogott oroszok elmondják, hogy náluk egy században átlag 200 ember van s elárulják azt is, hogy nem félnek tőlünk. Ugyan miért félnénk – mondja egy orosz fogoly a hozzá intézett kérdésre –, hiszen gyengék vagytok, nincs semmiték! . . . Felsőbb parancsnokságunk nincs ezzel a fogollyal egy véleményen. Erősnek érzi magát és erősnek tartja csapatainkat. A legjobb védekezésre, a támadásra gondol.

1915 február 10-én megjelenik a 17. hadosztály parancsa, mely utasítja Zeiss őrnagyot, hogy csoportjával foglalja el a Hocsá és Kisberezsnye közti Mocitkétől északra emelkedő *Radivoj* nevű magaslatot. Ezen első parancs a támadás időpontját még nem állapítja meg, csupán annyit mond, hogy készülni-felderíteni.

A február 11–13-ig végzett felderítésekből megállapítható, hogy az oroszok a Radivoj-magaslaton már háromszoros állást építettek ki. Az első árokban alig van őrség, a második azonban annál jobban meg van tömve emberekkel. Míg a mi állásainkban olyan csendnek kellett lenni, hogy a lélekzetet is hangfogóval kellett venni, addig az oroszok beszélgettek, nevetgéltek, füttyürészttek s jártak-keltek. Tüzeltek. Fedett árkaikból nem látszott ugyan ki a tűz fénye, a füstnek sem volt nyoma éjjel, de azért járőreink – kivétel nélkül – azt jelentették, hogy az oroszok járkálnak az erdőben, száraz faágakat szednek s hordják állásaikba. Ebből arra lehetett következtetni, hogy – tüzelnek.

Hogy milyen erősek a magaslati orosz csapatok, azt járőreink nem tudják megállapítani. Egy jelentés hozzávetőlegesen két századra becsüli őket, de ugyanaz a jelentés beszámol arról is, hogy két ágyú van a Radivojon, mellyel az oroszok éjjel lönek. Látszott a kilövés tüze!...

Február 15-e lett a támadás napja. Zeiss őrnagy a következőképpen csoportosította a támadóerőket: A Radivoj-magaslatot szemben támadja három század. Ezt vezeti Müller Emil százados. Ettől nyugatra, a Hocsanka-patak völgyében Bohner százados nyomul előre; egy bizonyos magasságban jobbra kanyarodik s oldalról támad. Ennek a zászlóaljnak egy fél százada előnyomul a Nagybukóc–Hócsa közötti műút kanyarulatáig s onnan tüzel a nagybukóci orosz tüzérségi állásokra. Müller százados zászlóaljától keletre, Kisberezsnye felől a Gyárfás százados parancsnoksága alatt álló zászlóalj nyomul előre. A Radivoj-magaslatot április 15-én délelőtt 10 óra 30 perckor birtokba kell venni.

A támadás megkezdődött és tervszerűen haladt mindaddig, míg támadóink 80 lépésnyire nem értek az orosz állásokhoz. Itt elakadtak. Az orosz őrség, melyről járőreink mindig azt jelentették, hogy erős, erősebbnek mutatkozott.

Három nap próbálkoztak a támadók, még három napig reménykedett a hadosztályparancsnokság, hogy ki lehet vetni a muszkát állásaiból és el lehet foglalni a Radivojt, – nem sikerült. Vissza kellett vonulni. Február 21-én kiadta a hadosztály a parancsot, hogy a támadást meg kell állítani, maradjon minden úgy, ahogy volt.

SPIESS EZREDES.

(1915 február 17–április 5-ig.)

1915 február 17-én egy magastermetű vezérkari ezredes jelent meg Nagyberezsnyén a 39. gyalogezred ütközetvonalánál s érdeklődött az ezred után. Gondozatlan szakállán meglátszott, hogy magára nem sokat ad, álmos szemei azt bizonyították, hogy rég nem aludt. Hosszú, nyitott esőköpönyeg volt rajta, öles hegymászóbot a kezében. Átmenő utasembernek nézte mindenki. Kérdezte, hogy hol van az ezred? Megmondták neki, hogy fönt a Radivojon, vagy annak tövében. Elköszönt – elment. Kiment a Radivoj tövébe, ahol az ezred minden erejét megfeszítve, immár harmadnapja lőtte a muszkát és fogyasztotta önmagát és tudomására hozta mindenkinek, hogy ő az új ezredparancsnok – Spiess Silvio ezredes.

Ezredtörténetem eddigi fejezeteinek élén egy-egy helynév áll. Olyan helynév, mely a legtöbb 39-es katona emlékezetében élénken él, melyhez a 39. gyalogezrednek nevezetesebb fegyvertényei, csatáinak emlékei fűződnek. Ennek a fejezetnek élére egy személy neve került. Ebben a fejezetben a helynevek másodrangúakká válnak, az időjelölések eltűnnek a szövegben, a fő az ezredparancsnok neve! ...

Úgy éreztem, hogy ezt a változtatást meg kellett tennem. Nem azért, hogy olvasóim érdeklődését – mely a folytonos helynév olvasása közben tán ellanyhult – fölfrissítem, hanem két olyan okból, melyek a 39. gyalogezred háborús történetének menetére igen érezhető hatást gyakoroltak.

Először: A 39. gyalogezrednek ismét van feje. Az ezred háborús története azzal kezdődik, hogy elveszett az ezred feje. Az én egyéni véleményem szerint a rohatyni csata azért veszett el, mert nem volt az ezrednek feje. És azóta sincs az ezrednek szentesített parancsnoka, nem volt az ezrednek – hogy ezzel a nemes magyar szóval jelöljem meg gondolatomat – édesapja.

Nem akarok ezzel a megállapítással valamit levonni azon tiszték érdemeiből, akik ez alatt az elmúlt félév alatt mint ezredparancsnokok működtek, hiszen soraim olyan nagy jóindulattal kerülnek papírra, hogy egészen bizonyosan eltűnének, ha belőlük, vagy akár közülük az a hatás áramlanék ki, hogy egy olyan körültekintő törzstiszt, mint amilyen Zeiss őrnagy, olyan jó ember, mint amilyen Klein őrnagy, vagy olyan buzgó katona, amilyen Hölzl őrnagy, nem lettek volna talpig arravaló emberek, amire őket a háborús sors rendelte, amikor az ezred élére kerültek. De meg kell állapítanom, hogy úgy ezek a törzstisztek, valamint az ezred a maga egészében érezték, hogy a kettejük közti

viszony csak ideiglenes. A véglegesség tudatának hiánya nem kölcsönözhetette a parancsnoknak azt az erkölcsi erőt, mely már maga is biztosítja az intézkedések és rendelkezések biztos eredményét. A parancsnokság ideiglenes voltának tudata akaratlanul is gyengítette a felelősség gondolatát. Ideiglenes mű sohasem helyeződik mély alapokra, de nem is éri el az átlageredményen felülemelkedő fokot.

Attól a naptól kezdve, hogy Spiess ezredes megjelent, a 39-eseknél ismét volt az ezrednek feje. Minden tiszt, minden baka érezte, hogy az ezred most már nem csonka test, hanem szerves egész, mely nem fog másodrangú szerepet betölteni, nem is fog darabokra hullani, mint a háború eddigi folyamán már olyan sokszor, hanem egységesen áll, egy marad.

Ez az egyik oka annak, hogy ennek a fejezetnek az élére az új ezredparancsnok nevét írtam. A másik ok már nem ilyen okoskodás szüleménye, hanem a minden 39-es katona szívében érzett kegyelet parancsszava. Amint az események időrendi felsorolása mutatni fogja, Spiess ezredes a 39-es katonák élén hősi halált halt. Űgy halt meg, ahogy élt – kötelességteljesítés közben. A 39. gyalogezred történetében neve 47 napot jelent. Ezen 47 nap eseményeinek minden sora, minden szava, minden betűje Spiess ezredesnek neve alatt maradjon az utókorra s hirdesse az ő vezetése alatt küzdő és vele együtt égbeszállt 39-esek emlékét.

*

A február hó 15-én megindított és 21-én hivatalosan is beszüntetett Radivoj elleni támadás veszteségei ezek voltak:

Elesett	2 tiszt,	54 ember
Megsebesült.....	3 „	212 „
Eltűnt.....	– „	98
Megbetegedett	4	<u>46</u> „
Összesen:	9 tiszt,	420 ember

Ez a kimutatás volt az első, amit az ezred Spiess ezredes parancsnoksága alatt összeállított.

A Radivoj-magaslat elleni támadást megszüntető hadosztályparancs meghatározza, hogy milyen munkálatokat kell elvégezni az ezrednek eredeti állásaiban. A Hocsa–Kisberezsnye közti állást úgy kell kiépíteni, hogy az a mindenkori csapatlétszám felével is védhető legyen. Vagyis: fedett állás, mély árok, fűthető tartalékokon, vízlevezető csatornák, az első árok előtt szegesdrót, több sorjával, faágakadály s ami a fő! ... naponta kétszer meleg étel! ... Hogy az ételt

az első vonalba fölvihessék, az ezred árkászai kötelesek futóárkot készíteni.

Február 22-től kezdve azokból az állásokból járnak a 39-es katonák felderítő szolgálatra, melyekből február 15-e előtt kutatták a muszka helyét és a Radivoj-magaslat erősségét.

Most is csak az a járőrök feladata, hogy megállapítsák, mi újság a Radivojon. Találkoznak muszka járőrrel, mely nem olyan szégyenlős, mint a miénk, hogy még meg se meri magát mutatni! ... Nem megy el szó nélkül – egy pár jól-rosszul célzott lövés nélkül a mi járőrünk mellett. A mi járőreink nem lönek!... Mint afféle hírszerzők, igyekeznek az ellenséges állás közelébe jutni, s ha útjukat, jövetelüket puska-szóval jóelőre elárulják – nem érnek célt. így azonban megtörténik, hogy pár lépésnyire megközelítik az orosz tábori őrsöket, vagy első vonalat. Megtörténik, hogy a járőrparancsnok kihallgatja két orosz katona beszélgetését.

A Radivoj megtámadásakor szenvedett veszteségek pótlására bevonja az ezred a 7. menetzászlóalj második felét (az első felét még február első napjaiban bevonta!) s így van hat géppuskája. Már erősnek érzi magát, támadásra készül.

Február 24-én megjelenik a 7. hadtest parancsa, mely a legközelebbi támadást elrendeli. Megint csak általánosságban. Annyi azonban már az általános rendelkezésből is kitűnik, hogy a 39. gyalogezred ebben a támadásban nem megy elől. Tartalék lesz! . . .

A február 24-én bejelentett, február 26-ra tervezett és végül február 28-án megkezdett támadás célja a Hocsa és Kisberezsnye közti hegyhát biztosítása, azután meg – a hadtesttartalék bevonásával – a *Mákos* község irányában levő 450-es magaslat elfoglalása. Amint a lámadási terv mutatja, a 39. ezrednek abbéli öröme, hogy ezt a támadást csak messziről fogja nézni – korai és megokolatlan. Hadtesttartalék lesz ugyan, de maga is támadni fog, mihelyt a helyzet úgy kívánja.

A 17. hadosztály február 27-én készen áll a támadásra. A 39. ezred hadtesttartalék. A III. zászlóalj fele Kisberezsnyén van, az ezred többi része *Ér faluban*. A támadás február 28-án déli 12 órakor megindul. Március 1-én délután 3 órakor megkapja az ezred a 7. hadtest parancsát, mely szerint a 20. hadosztály nyugati szárnyát átkarolással fenyegető orosz erők visszavetése és a 450-es magaslat elfoglalása végett támadásba megy át. A parancs vétele után nyomban megindul mind a tíz század és négy géppuska, Spiess ezredes vezetésével, és megy sötét-ségben és ködben, alig járható erdőkön keresztül a Csértés-patak felé. Irány jelző a messziről hallatszó csatazaj. Este 10 órakor eléri az ezred a Csértés-patakot. Itt vár addig, míg jobbról is meg balról is megteremti a *kapcsolatot az ütközetben-állókkal. Ez eltartott éjjelután két óráig...*

„A további előnyomulás a sötét éjszakában, ismeretlen terepen, a jól elsáncolt ellenség ellen – föl a 450-es magaslatra egy tegnap délelőtt 10 órától Érfaluból menetelő, pihenésre szoruló ezreddel – nem biztosította előre a sikert...” – írja erről az ütközetről Spiess ezredes.

Az ezred körülbelül 1000 lépésnyire a *Kaminci*-magaslattól, egy domb tetején áll meg, melyet a Csertés-patak foly körül s melyről egy esetleges orosz ellentámadást könnyen vissza lehet verni. Itt várja a virradatot, hogy akkor – tüzéségi előkészítés segítségével támadjon.

Március 2-án reggel 6 órakor kezdődött az ezred előnyomulása s tartott délelőtt 10-ig. Ekkor elérte a támadni hivatott I. zászlóalj annak az erdőnek a szélét, amelyből tűz alá vehette az elfoglalandó orosz állásokat. A támadók igen lassan nyomultak előre. Hosszasan manőverezett az I. zászlóalj. Századokat tolt el ide-oda ellenséges tűzben, úgy-hogy meg kellett erősíteni. Délután 4 óra lett. Ekkor egy váratlan eset történt. Megérkezett a 7. hadtest parancsa, mely így hangzott: „Támadásunk immár harmadik napja tart. E hosszú idő fölemésztí a támadók minden erejét. Az akadályoknak műszaki csapatokkal való eltávolítása igénybe vehet néhány órát, de nem tarthat napokig. Megparancsolom, hogy ma délután 6 órakor a 450-es és 508-as magaslat ellen az arra rendelt erők szuronyrohamot intézzenek.” Ez a parancs hatott. Az ide-oda járkálás megszűnt, a már lankadni kezdő első vonal fölélénkült s este 8 órakor a 450-es magaslat a 39-esek birtokában volt.

Március 3-án hajnali 3 órakor az I. zászlóalj heves támadást intéz a 450-es magaslattól északkeletre emelkedő 508-as magaslati pont ellen, de nem bírja elfoglalni.

Március 4-én délelőtt 11 órakor megérkezik a hadosztály parancsa, mely szerint az 508-as magaslat elfoglalandó. A 39-es, 96-os, 46-os ezredek és a 37. ezred második zászlóalja volt hivatva arra, hogy ezt a magaslatot elfoglalja. A támadás március 5-én reggel 5 órakor indult meg és hamarosan elakadt. Müller százados zászlóalja tűz alá fogta az 508-as magaslat orosz erőit, azok meg a mi támadó csapatainkat. Spiess ezredes, aki ezt a támadást irányította, így számol be a vállalkozásról szóló hivatalos jelentésében: „... Nyomon követtem a századtartalékot, hogy a támadás menetét személyesen lássam. Müller százados zászlóalja vagy 300 lépésnyire előnyomulva, 50-100 lépésre közelítette meg az ellenséget és élénk tüzelésbe kezdett, amit az ellenség viszonzott. A zászlóalj mögötti területen sok halott és sebesült maradt, de volt ott sok sebesületlen ember is, kik egy-egy vastag fa tövéhez húzódva várták jobb sorsukat. Ezek sem felszólításra, sem fenyegetésre nem mozdultak. Volt olyan, aki búvóhelyéről vadul lövöldözött az előtte fekvő saját rajvonalunkra. Bár botommal a legtöbbször végigvágtam, az eszeveszett tüzelést beszüntetni nem tudtam. Úgy láttam, hogy új erők be-

helyezése csak a bujkáló elmaradozók számát szaporítaná, tehát inkább a két lépcsőszerűen elhelyezett tartalékszázadot utasítottam, hogy induljon támadásra – abban a hitben, hogy ezzel az egész vonalnak lendületet adok. Ez a reményem nem teljesült. A harci zaj rövid időre fölélénkült, de hamarosan el is némúlt, ami azt jelentette, hogy a támadók megálltak... Bár gyors egymásutánban két századot helyeztem be a vonalba, a támadás nem haladt előre. Úgy vettem észre, hogy a legelői levő támadó csapat morális ereje kimerült, s az ellenség visszacsapásától (ellentámadástól) kellett tartani. Március 6-án reggel 8 óra tájban a 450-es magaslattól keletre körülbelül 1000 lépésnyire, a Martinék-csoport jobbszárnyán, mely az én csoportom balszárnyával érintkezett – pánik tört ki. Az emberek vad összevisszaságban özönlöttek hátrafelé. Az összes tisztek egyöntetű erélyes közbelépésére megállt a hőmpölygő tömeg s elfoglalta azokat az állásokat, melyekből elindult. Erről a pánikszerű visszavonulásról jelentést tettem a hadosztályparancsnokságnak, mely 8 óra 30 perckor elrendelte a támadás megszüntetését...” Az ezred elfoglalta a kiindulási állásokat. Számbavették mindenké előtt az emberállományt. Az ütközet előtt volt az ezredben 953 ember, az ütközet után maradt 485 ember. A veszteség tehát 468 ember, ami 49%.

Március 6-án megállapítja a hadosztályparancsnokság a védelmi vonalat – mely a régi marad – és beosztja a csoportparancsnoki hatáskört. Eszerint Spiess ezredes csoportjába tartozik a hadosztály jobbszárnyán a Szálnok felé vezető völgyig a 39-es és 46-os ezred s az erődítési munkálatok végzésére beosztott 5/7-es árkászszázad és a 3/95-ös katonai munkásosztag.

*

A Kárpátokat védelmező 3. hadsereg nem hagyja pihenni az oroszokat. Folytonos rajtaütéssel, állandó támadással befolyásolja, sokszor keresztül is húzza a muszka számításokat. A 7. hadtest kereteiben megindított, fentebb részletezett támadás után a szomszédos hadtestnél indul meg a vállalkozás. A 17. hadosztály – melybe a 39-esek tartoznak – pihen. Szomszédait demonstrációs vállalkozásokkal (hirtelen lövöldözés) támogatja. Március 9-én azután híre kel, hogy az orosz támadni akar. A tüntető lövöldözések megszűnnek, csend lesz s egyszerre érezhetővé válik a – hideg. Több rum, több cukor és – több szalonna kellene.

Március 12-én megjelenik a parancs, hogy a 39. gyalogezred tartalékba kerül *Vojtvágása* és *Érfalu* községekbe.

Az állások kiépítésére úgy a hadtest, mint a hadosztály nagy súlyt helyez. Még csak az ezredeket kell erre az álláspontra helyezni. Az ezred

ugyanis az első árok építésének ügyét a századok hatáskörébe utalta; ez annyit jelent, hogy minden század megásta (úgy ahogy!) a maga árkát és nem törődött a szomszédjával. Ha két század közt olyan öt-méternyi terület van, melyen nincs ember, akkor ez az öt méter nem kap árkot. A drótkerítés sincs meg minden század előtt. Ezentúl összefüggő árkot kell készíteni s a drótkerítésen sem kell kaput hagyni a – muszkának.

A második védelmi vonal elkészítése elővigyázatosságból történt. A bakák ugyan másképp értelmezték; ők visszavonulásra gondoltak. A hadosztályparancsnokság nem győzi eléggé hangoztatni, hogy az első vonal a fontos, azt kell jól kiépíteni és azt kell védelmezni. Egy alkalommal be is szünteti a második vonalban a munkát, hogy megnyugtassa az első vonalban dolgozókat, kik kezdték – a második épülő állás láttára – azt gondolni, hogy az ő munkájuk már nem fontos!

A tartalékban levő 39-es ezred az út- és ároképítésen kívül gyakorlatozott is. Különösen az ellenséges állás előtti drótakadályok eltávolítását kellett gyakorolni. Nyilvánvaló, hogy ez a gyakorlat összefügg a legutolsó támadással, amikor a 450-es magaslat előtt levő akadályok elhárítása három napot vett igénybe.

Az útépitési munkálatok annyi darabkára osztották az ezredet, ahány rossz útszakaszt az ezred körzetében fölfedeztek. Századonként elszórtan dolgoztak s riadó esetén nehezen voltak összerelhetőek. Spiess ezredes gondolt erre is. Minden útkészítő század küldöncöt hagyott az ezredparancsnokságon, azonkívül a zászlóalj-jelentő lovasoknak ugyancsak tudni kellett, hogy hol dolgozik a zászlóalj. Ha az ezredes riadót rendelt (Spiess ezredes szerette ezt a meglepő összehívást), szétfutott a küldöncsereg s igen rövid idő alatt összeállt az ezred.

*

Háborúban sem jó az ördögöt a falra festeni – mert megjelenik. Alighogy elrendelte Spiess ezredes a riadó-intézkedéseket, máris megvolt az – alarm!. . . Megvolt március 20-án, pontosan déli 12 órakor. A hadosztály vezérkari főnöke a parancsnok nevében ezt telefonálta a jelzett órában a 39. gyalogezred parancsnokának: „A 39. gyalogezred vonuljon azonnal a 417-es magaslatra; mégpedig először az Érfaluban levő két század, azután a Vojtvágásán levő századok – géppuskával.

A 417-es magaslaton azután délután 5 órakor a következő parancsot kapta az ezred: „A 450-es magaslat körüli állások visszafoglalására az alkony beálltával támadás!”

(Ó, hogy az Isten verte volna meg azt a muszkát – hát elfoglalta?...

Hej, hogy nem tudtak a Stellungban jobban vigyázni! . . . Ugyan

melyik ezred volt ott?... – gondolták az alarmban hegynek loholó 39-es bakák.)

Támadnak: A 39. gyalogezred három százada és összes géppuskái a 417-es magaslatról a 450-es ellen; a 61. gyalogezred négy százada öt géppuskával a Kaminci-magaslat felől. Ezt a két támadó csoportot összekapcsolja Moldauer százados a Szálnokon levő két 39-es századdal. Félóra múlva megérkezett a hadtest parancsa, mely így szólt: „Szuronyrohamra kell menni, mert különben, rangra való tekintet nélkül, mindenki rögtönítelő bíróság elé kerül; tiszték és legénység ilyen értelemben felvilágosítandók.” Ennyi volt a parancs. Ezt a parancsot hajtotta végre a 39. ezrednek 1., 2. és 5. százada két géppuskásosztaggal és a Moldauer százados parancsnoksága alatt álló 3. és 4. század.

Az 1. és 2. század este 10 órakor behatolt az ellenséges állásokba, s ezzel a maga feladatát elvégezte. A keletre levő századok (3. és 4. és a 61-esek) azonban nem bírták az ellenség erejét megtörni. A 61-esek közül vagy százan – jelenti a 2. század parancsnoka – átmentek az oroszokhoz.

A 450-es magaslatra behatolt két század március 21-én reggeli 9 óráig kitartott az elfoglalt állásokban. Ekkor parancsot kapott, hogy vonuljon vissza a 417-es magaslatra. A két század vissza is vonult szépen, a Moldauer-csoport azonban fejvesztetten szétszóródott. A szó szoros értelmében „f ej vesztetten”, mert parancsnoka – Moldauer százados – elesett.

Az ezred vesztesége ebben a kétnapos csatában: 400 ember. A csata után tehát alig van az ezrednek embere!...

A Szálnoktól északra levő 4-es honvédek parancsnoka március 21-én fájó szívvel panaszolja Spiess ezredesnek, hogy egész ezrede egy századból áll, az is csak 70 ember!...

Március 23-án *Kövesen* fölveszi a 39. ezred a 8. menetzászlóaljat és így alkot hat századból két zászlóaljat. Van az ezrednek hat darab géppuskája.

*

A hónap végéig csendes munka és zajos járőrözés folyik. Az állandó hidegben rosszul fedett árkában didereg a baka. Hacsak teheti, elszabadul s hátul, az ütközetvonalnál kószál. Tisztjeitől eltanulja a fantazmagorizálást és a faliórát is bombának nézi, de azt a bombát, mely a lába alatt robban, nem látja, nem is figyeli – legtöbbje nem is ismeri.

Március utolsó két napja fehér. Szűzi hó borítja a vértől piros szálnoki völgyet; az elveszített 450-es magaslaton elesett véreink hullái meztelenül és temetetlenül fekszenek!... Ruhájukat lehúzta a muszka, de testüket nem adta vissza az anyaföldnek! ...

EGY KÁRPÁTI NAPLÓBÓL.

(viski Héder János feljegyzései.)

1915 március 29. Füttyszó, – imitt-amott egy-egy pajkos bakanóta, serény fejszecsapások zaja, évődő odaszólások és pajkos feleletek. Vájjon mi okozta a front hangulatának ezt a nagy változását? ... Talán kevesebb a halálveszedelem, vagy jobb a menázi, vagy a béke közelségét érzik?...

Sem ez, sem az, hanem a jó öreg Napisten mosolyog a fáradt baka-társaságra. És ez teljesen elég ahhoz, hogy egyszerre megváltozzék a front arculatja. A bennük lakozó őshumor és derűs kedély, mely a szüntelen eső, hó és fagy közepette legfeljebb kacskaringóssága által bámulatot keltő káromkodásokban nyilatkozott meg – most pajzán tréfázkodás – és hetyke bizakodásban tör ki.

Megint tartalékban vagyunk. Egy, az első vonal mögött 200 lépésnyire húzódó biztosító állás kiásásával foglalkozunk. A bakák, ha szemem rajtuk van, nagy buzgalommal ásnak, csákányoznak és lapátolnak, de aztán végigheveredem egy kidólt bükkfán, s ők is lassítják a tempót; neki feszítik mellüket a nap mindent átjáró, éltető melegének, tábori lapokat olvasnak, itt-ott egy kis hazai szalonna is előkerül. Hadd örüljenek, hadd éledjenek szegény fiúk!... Ki tudja, meddig tart az élet? ...

Belebámulok az ég mélységes kékségébe. Békés báránnyelűk úszkálnak a langyos szélben, apró bogarak zümmögnek körül s a front hallgat. Mencsikoff kapitány – ahogy az oroszok tüzerét nevezzük –, úgy látszik, kifogyott a municióból. Már két napja nem tudjuk a pontos időt. Az öreg tudniillik mintaképe volt a katonai pontosságnak. Dél előtt 9 órakor lötte az első három lövést a rajvonalra, aztán a tartalékot keresgette 11-ig. Délután 3-kor adta le az első 4-5 drb 15 cm-es gránátot, azután 4-kor pár srappellel búcsúzott.

Megérezem a tavaszt. Teleszívom magam a nedves föld párolgó szagával. Szinte látom a rügyek duzzadását, s szemem becézgetve simogatja végig a bájos vonalú lankás dombokat s az Ondava Sztropkó felé kanyargó ezüst szalagját. A hegyoldalak és erdők valami tompa patinájú barnás tónusban ragyognak. A pasztell színeket arannyal keveri a ragyogó tavaszi nap, s a völgyben két kis falucska tornya mintha barátságosan integetne felém.

A Kárpátokban kezdet fog egymással a természet megújulása és a milliőkat irtó, áldozatokban tobzódó halál.

De ennek az ezer változatban jelenlevő halálnak tényleges közellétét mi sem sejteti. Olyan békés és nyugodt az egész táj. A dolgozó bakák

zümmögő dala, gondatlan nevetése, mintha békés tavaszi munkások sürgése forgása volna...

S a két kis falusi templom!... Fehérek, barátságosak!... Talán csalódom?... Talán a tegnap véres, kízó emlékei csak kízó álmok voltak?... Ó, odaadtam volna ebédet, vacsorát és Isten tudja még milyen földi jót, ha a két kis templomban a háborús álom cáfolatára megszólalna a harang, s a hozzávezető kanyargós úton meglebbenne egy mezőről hazasiető parasztleány szoknyája!... Ha álom volna!...

Északról, Sztropkó tájékáról dübörögve hömpölyög felém az ágyúszó!... A lovashadosztályt piszkálja az orosz!... A harangok hallgatnak ... A Halál lett úrrá a Feltámadáson!...

EMBERVADÁSZAT.

Március 30. Végre megint az első állásba kerülünk. A tartalékban való életnél, az éjjeli riadók zaklatásánál még a fedezék nélküli ázás és nemalvás is jobb.

Építjük, erősítjük az állásokat. Ritkul a szép kárpáti erdő és sudár fái segítenek bezárni azt a kaput, melyen keresztül szabad út nyílna a kozák hordáknak Magyarország szívébe.

Reggel 5 óra óta dolgozunk; a munkát kiosztottam, az utasításokat megadtam, hát hallgatok öreg szárazdajkám szavára s bekebelezem a frissen pirított szalonnát egy kulacs forró tea mellé.

Azt mondja a Sándor: Kadét úr! Ha békeidőre hazatérünk, majd az esküvőjén én fogom töltögetni a pezsgőt!... – Legyen úgy – mondom és elgondolkodom. – Akár a négyest is te hajthatod!... Ez a derék fiú olyan természetesnek veszi, hogy itten öntestét veti a nyolcszoros rohamok elé, és ha béke lesz, az ő karjaik és célzott golyóik, meg puskatusaik által kivívott béke – nem inni, hanem tölteni fogja a pezsgőt!... Íme, az Élet, az Élvezet gyöngyöző borát millió vérző, verejtékező magyar sajtolja!... Hát inni mindig csak más fog belőle? Ők meg csak töltögetik?...

Előveszem a jegyzőkönyvemet. írogatok bele reményeket, terveket, gondolatokat és eseményeket. Milyen különös is, hogy az ember a Halál állandó közellétében tervezgetésekkel tölti az idejét. Milyen nevetségesen szomorú lehet egy ilyen kis füzet, golyótól átütve, halott gazdájának kebelében!... Zöld repkény, a remény örökzöldje, villámsújtotta fatörzsön!...

– Mit kotlasz itt, komám?... Mint egy beteg tyúk? ...

Hatalmas tenyér nehezedik vállamra. *Ember* kadét, a segédjegyző joviális arcát pillantom meg. Gyorsan zsebrevágom a noteszt és szivart dugok a képibe.

— Ez is felelet – mondja. – Hanem azért a snapsz sosem rossz, s orrom alá tartja a pálinkás butykost.

— Az ám, pajtás! Sose halljunk meg!... – S nagy pusztítást végzek a szeszmeműben. – Mi újság a szomszéd szakaszban? ...

— Megvagyunk, fráter! Nem volna kedved muszkát löni? Zsiga már vár ránk a 414-esen.

A munka már nálam nélkül is halad. Parancsot adok a szakaszvezetőnek, s meghagyom, hogyha keresnek, küldjön értem, azzal haladunk a pár száz lépésnyire levő magaslat felé.

Zsiga, a nagyezüstös zászlós, kiről bakái azt tartják, hogy nem fogja a golyó – már messziről integet. Fialat, kedves gyermekarcában ott füstölög az elmaradhatatlan szivar.

– Gyere már, te növendékharcos!... Eddig úgyis csak a sötétbe lövöldöztél!... Próbálj most meg is löni egy orosz, hadd avassalak embervadászá!...

Kíváncsian sietek hozzá. A magaslatot szegélyező fák között gyönyörű kilátás nyílik a szalnoki völgyre. Az ellenséges állás félkörben fogja át a szemben levő magaslatot, azután éles ívben a völgynek kanyarodik s alattunk, körülbelül 800-1000 lépés távolságban, eltűnik az erdőben. Odalenn egy pár barna foltocska mozog. Az állás mélyítésén serénykednek.

A mellvéden három muszka fegyver; egy hétnek előtte hagyták itt a támadók. Zsiga már céloz. Ezres az irányzék – mondja –, kissé alá célozzatok!

Habozva veszem kezembe a fegyvert. Hát embert öljek? ... Mikor nem is muszaj? ... Férjet, fiút, apát? ...

Tekintetem a szemben levő magaslatra téved. A lankás mezon kis fehér foltok egymás mellett – mintha rajvonalba feküdnének... Már ismerem őket!... Jó magyar bakák holtteste; a legutóbbi támadás óta fekszenek ott temetetlenül, levetkőztetve!... Keserű ízt érzek a számban – megragadom a fegyvert. Mellettem éles dörrenés, lenn megszűnik a mozgolódás, Zsiga káromkodik: ... hogy a mennydörgős ... rövid volt!... Aztán már csak a célzásra összpontosítom minden energiámat. Valóságos vadászláz fog el. Három muszka fegyver küldi a jól célzott lövéseket a muszkáknak.

Azok már fölhagytak a munkával; kettő sebesülten csúszik az erdő felé s körülöttünk finom zizzenéssel csapódnak le a válaszgolyók.

Vagy tíz perce szórakozunk. Egyszerre megszólal Mencsikoff, s teljesen szokatlan időben lövi a tűzvonalat, még pedig gránáttal.

Félbe kell szakítani a vadászatot és munkazavarást, de azért mindenestre goromba dolog egypár kis fegyvergolyóra mindjárt gombóccal felelni!...

TANYÁZÁS.

Április 1. Halad a munka. Az állásom már a szigorú kritikát is kiállja. Nappal szemetelt az eső, törtem a fejem a víz el- és levezetésének problémáján. De estére kiderült. Csípős szél lengedez, de holdvilág van s így lövöldözés is alig van, mert az előőrsök messzire ellátnak s nem kell meglepetéstől tartani.

írogatom a rózsaszín lapokat, a gyertyavilág vonagló, széles árnyképeket vet a sátorlapra. Egy jóképű baka dugja be a fejét a gyeptéglákból készült bejáraton: – Fénrik úr Kiss kéreti a kadét urat, tessék átgyünni egy kis tanyázásra, mert hogy ma csendesség lett a fronton!

– Sándor! – szólok a legényemnek – gyerünk tanyáznunk!... Szólok a szakaszvezetőnek, hogy minden rendben legyen, azután indulás.

A Zsiga állása mögött egy kis szakadék van, olyan barlangféle. Sűrű bozóttal van körülvéve és valamennyiünk irigységét felkelti azzal a felséges tulajdonságával, hogy tüzet lehet benne rakni anélkül, hogy az ellenség észrevenné!... Most is hatalmas parázsdomb mellett hevernek Zsiga, Tóni, meg Ember kadét.

– Hurrá, kurucok!... Helyet a harcosnak!... – köszöntök rájuk.

— Euht, setzen!... – felel Zsiga – a fősriftos meldungot ezúttal elengedem, de amiért küldeni kellett érted, büntetésül nyakalj ebből a konyaknak nevezett szappanléből!...

Megszívom az orrom alá tolt tábori kulacsot, a dínerebanda már cigarettát dug a számba, parázsló ágat nyújt felém, nekem csak szívni kell. Huncut az a török pasa, amelyiknek nagyobb kényelemben van része.

Lefekszem a pokrócra és piritom a szalonnát, meg a jobb oldalamat a tűznél. Egpár kedélyes heccelődés és ugratás után a hadihelyzetet beszéljük meg, azután hazulról esik néhány szó – majd csend áll be.

Olyan hálás vagyok a fiúknak ezért a csendért. Mennyi lelki finomság kell hozzá, Istennek ő gyönyörű adományát: pár percnyi elmélkedést, édes melanchóliában gazdag elgondolkozást egpár közönséges szóval nem zavarni.

Belemeredek az élő zsarátnokba, s valami áhítatos hála tölti el a lelkemet. Áldott legyen az a hatalmas szellem, ki szívembe oltotta a csend, a természet szeretetét. Ennek köszönhetem az átálmodott percek gyönyörét, melyek a szív mélyén édes mézként rakódnak le s megédesítenek sok eljövendő keserűséget... Mit örnek a könnyű lelkiismerettel szerzett nehéz aranyhalmok, melyeket százezrek vérén és könnyein keres meg a kapzsi pénzvágó!?... Mérhető-e a puha ágy kényelme és az élet biztonságának érzete ezekhez a fenséges pillanatokhoz, mikor az ember a pillanatnyilag nyugvó, de mindenfelől leselkedő és prédára váró Halál

színe előtt dagadó izmokkal s békével a szívben szívja magába a (pillanat ihletét...

Áldalak téged rajongó szívvel magyarok Istene, hogy ide vezéreltél egy kárpáti tábornok mellé, hogy megnyitottad szemeimet ezernyi szépség befogadására, hogy megkóstoltattad velem a szomorúság és borzalom fanyarízú poharát, de füleimet élesítetted rejtett hangok meghallására és befogadására. Megmutattad nekem a pusztulás mellett az örök megújulást.

Kezdem érteni a kuruckor varázsos szépségeit, melyeket dalaikon keresztül eddig csak sejtve éreztem. Lelkemről le hull a modern máz. ... Tárogató van a kezemben és sebhelyes, mordarcú, de aranyzívű cimboráknak könnyeket csalog a szemébe:

„ ... *piros csizmám nyomát,*
Hóval lepi bé a tél...
Hóval lepi bé a tél...”

... Szinte észre sem vettem, hogy a pillanat hatalma alatt csendesen dúdolni kezdek. Pár napnak előtte született meg lelkemben ez a kis nóta; bakáimnak adtam. Zsigáék felfigyelnek:

*De sokért nem adnám,
Ha kesely paripám
Selyem fűn legelne;
Selyem fűn legelne,
S hajnal hasadtával
Táltos szárnyra kelvén
Rózsámhoz röpítne,
Rózsámhoz röpítne!...*

*Hiába a remény:
Szegény kuruc legény,
Hadak útját járom,
Hadak útját járom ...
Hej, megöl a bánat,
Ha már a rózsámat
Én többé nem látom,
Én többé nem látom ...*

*De sokért nem adnám.
Harmatarcú rózsám
Ha pitvarban várna;
Á pitvarban várna;
Csókkal melengetve
Keblére ölelne,
Karjaiba zárna,
Karjaiba zárna...*

*Kesely jó paripám!
Ne nézz szomorún rám,
Ha a vérem látod,
Véremet, ha látod.
Vágtass a rózsámhoz
S vidd el búcsúzóba
Ezt a kis virágot,
Hervadt kis virágot! ...*

Szégyen, nem szégyen, négy öreg fiúnak könnyes lett a szeme. A nóta dallamának foszlányain ott szállott tova az egész lelkünk, s hangtalanul néztünk a hunyó parázsba... Talán percekig, talán órákig!...

Aztán felálltunk. Szótlanul szorítottunk kezet, s néztük szembe egymást. Hív a kötelesség!...

— ... Kadét úrnak meldige hozzám: semmi újság. A feldvakot most váltottuk le!... – jelenti szakaszvezetőm.

— Köszönöm, mehet aludni, én fönmaradok.

Pokrócba burkolódzva ülök a lövészárookban. Hallgatom a csendet, nézem a sötétséget, míg a hajnal egyre élesedő vonalakkal meg nem rajzolja körülöttem a tájéket.

SZÁLNOK.

(1915 április 5.)

1915 március 22-én elesett Przemysl vára. A sanmenti erőd sorsa nagyon sok embert érdekelt a Monarchiában, de talán senkit sem úgy, mint a magyarokat. Przemysl magyar erőd volt a háborúban. A védőrség legnagyobb része magyar, a rendes sorkatonaság mellett a népfelkelők és vagy 50.000 katonai munkás, mind magyar. Aki a háború első hónapjában Przemyslben megfordult, szinte csodálkozott, hogy mennyire magyar jellege volt az erődnek. De aki soha nem járt Przemyslben, hanem a vár elestekor Magyarországon volt, az is következtetett arra, hogy ez a magyarok erődje volt. A fájdalmas érzés, mely a vár elestének hírére az arcokra kiült, gyászba öltöztette egész Magyarországot. Nem volt falu a Kárpátoktól az Adriáig, melyben Przemysl elestének hírére ne dobbant volna aggodalmasan egy szív, egy egész családnak a szíve. Nem volt Magyarországon ember, akinek ne lett volna valakije – rokona, barátja vagy ismerőse – Przemyslben. Ezért volt olyan egyetemes és olyan mélységes a fájdalom, mely a magyar hazát március 23-án eltöltötte.

Ehhez az egyéneket érintő fájdalomhoz járult az aggodalom, mely az országot a vár elestének hírére elfogta; az aggodalom arra a gondolatra, hogy mi lesz már most a Kárpátokban?...Mi lesz ott, ahol az orosz hadsereg immár harmadik hónapja döngeti az ország kapuit? . . . A téli hideg és a milliárdnyi gyilkos golyó elpusztította honvédő seregeinknek nagyobbik felét; most az orosz hadsereg segítséget kap, az eddig Przemysl körül álló orosz csapatok egész felszerelésükkel megindulnak a Kárpátok felé!... Új erők, nagy erők, pihent erők fognak támadni rövidesen!... Az általános hazafiúi fájdalomhoz ez a különös aggodalom is járult azokban a szívekben, melyeknek dobogásáról az én írásom szól s akiknek sorsáról a következő sorokban beszámolok.

A 39-es bakák szorgalmasan építgették és javígtatták a 417-es magaslat körüli állásokat, melyeket egymás közt elneveztek „nagy dekungnak”. Azt akarták, hogyha támad a muszka, új Przemyslre akadjon a Kárpátokban.

Április hó 3-án megjelenik Spiess ezredes parancsa, mely elővigyázatosságból jelzi, hogy esetleges visszavonulás esetén melyik zászlóalj melyik úton és hova vonul vissza. A kárpáti orosz seregek valóban erősítéseket kaptak. A 7. hadtesttől keletre is, nyugatra is támadnak. Keletre német birodalmi csapatok segítenek a magyaroknak, itt van a német „Beszkid-hadtest”, ott valószínűleg nem történik hiba, de nyugatra, a Koniecna-nyereg táján inog a front!... Nagyszombat van, a feltámadás órái. Zborótól északra, Alsópagony felől özönlik a muszka! ... Biharó határában egy egész ezred adja meg magát. Császári és királyi ezred, a prágai 28-as! ... Mindezekről az eseményekről még aznap tudomást szerez a 7. hadtest parancsnoksága s másnap, április 4-én, húsvét napján napiparancsban hirdeti ki az itt elmondottakat és megtoldja a következő utasítással: vigyázni, mert jobbról is, balról is fel-lángolt a harc, nem pihen sokáig a muszka velünk szemben sem!... A csapatparancsnokok az első vonalban legyenek!...

Az első vonalban csend van. Se muszka, se magyar nem lő! Húsvét napja van. Ünnepe ott is, ünnepe itt is. Istentisztelet mindkét oldalon. Ünnepi ebéd és – bizalom. A mi csapataink bíznak a muszkában – mely fegyverszünetet kért erre a napra – s hiszik, hogy nem támad.

Spiess ezredes kint van az első vonalban. Egyik járórt a másik után küldi ki, hogy megnézzék – mit csinál a muszka?... Tüzel, eszik, hallgat, pihen!... Támadás kizárva!... Mozgásnak semmi jele!... Az éj csendes, nem lő az ágyú, hallgat a puska, dobog a szív az áhítattól, a baka bízik az ellenség becsületében ... Ünnepe van holnap is, talán holnapután is!...

Április 5-én hajnali 4 órakor iszonyatos zűrzavar! ... Dörög az ágyú, csattog a gránát, pukkan a srappell! ... Itt van a muszka!... Rettenetes öldöklés folyik az 1. és 3. század körzetében! ... Benn van a muszka, viszi az első vonalbeli őrséget! ... A tartalékok ellentámadásra vonulnak! Hurrá!... Buknak az emberek! Spiess ezredes hosszú esőköppönyegben ott jár az első vonalban. Szedi össze a szétszórt 39-eseket. Mellette egy őrmester meg egy küldönc, előtte hemzseg a muszka. Egy szakasz élére áll, s mint egy hadnagy, úgy vezeti rohamra az utolsó roncsot, végső reménységet! ... S megbotlik a rend a hódítók sorában, megindul a muszka magasra tartott kezekkel a mieink hátamögé!...

... Halványodik a kép Spiess ezredes szemei előtt; tűnik a harci

zaj; tán megálltak a 39-esek?... Inog az ember, elbukik a hős, három golyótól találva kileheli lelkét!...

Jönnek a 37-esek segísége! Zsehránszky százados vezeti őket, Verik a muszkát, az ünneprontót, a hitszegőt és gyűjtik a foglyokat halomszámra. S a 37-esek parancsnoka, aki elől ment, követte a 39-esek vezérét egy szebb világba!... Zsehránszky százados elesett! ...

Csend. Üres az árok, telve a harctér jajgató sebesültekkel, néma halottakkal... Ünnepe van újra. Feljön a nap, hordágyra fektetik a sebesülteket, összeszedik a halottakat s viszik őket le a kórházba, meg a hazai földbe. Temetnek!... A boldog feltámadás reményében.

Spiess ezredes holttestét Nagyberezsnyén vonatra teszik s elviszik Bécsbe, a hősök temetőjébe!... Lelke száz 39-es lélekkel egyszerre szállt az égbe. Onnan tekint a 39-es hősök ivadékaira, kik apáik szellemét tisztelik meg, mikor az ő emlékének áldoznak kegyelettel – hódolattal.

*

A 3. hadsereg parancsnoka 1915 április 5-i kelettel a következő külön hadseregparancsot adta ki:

„Brachiofortei Spiess Silvio ezredes, a 39. gyalogezred parancsnoka, április 5-én, derék katonái élén, támadásban elesett s ezáltal igazi hősi halált halt.

Spiess ezredessel – aki, mint csapatparancsnok, vitéz magatartásával máris megszerezte a hadiékítmény és 3. oszt. vaskoronarendet és a Lipót-rend hadiékítményes lovagkeresztjét – a hadsereg legkiválóbb katonáinak és csapatvezetőinek egyikét veszítette el.

Amikor az elesett hősiessége előtt csodálattal hajlok meg, az egész hadsereg tiszteletét fejezem ki. – Boroevics, gyalogsági tábornok.”

Részvétét fejezte ki a hősi halált halt ezredes családjának Károly Ferenc József trónörökös; a 7. hadtest parancsnoka – József főherceg – pedig a következő szavakkal emlékezett meg a húsvéti ütközetről:

„Amint személyesen meggyőződtem, a húsvét másnapi csaták eredményének oroszánrészét a 39. gyalogezred vívta ki. Az ezred ez alkalommal elveszítette hőslelkű parancsnokát, Spiess ezredest, akit mindannyian szívből sajnálunk. Emlékét az egész 7. hadtest szeretettel fogja megőrizni. A 417-es magaslaton vívott küzdelemben újra kitüntette magát a 39. gyalogezred, mint eddig is sokszor. Régi jó híréhez méltón, hősies rohammal foglalta vissza pusztító ellenséges tűzben a már elvesztett magaslatot. Ezért leghőbb elismerésemet nyilvánítom. Az ezred majdnem annyi foglyot ejtett, ahány embert maga számlál. Bizalommal tekintek a reánk váró további harcok elé, mert tudom és érzem,

hogy ilyen csapatoknak csak győzelem juthat osztályrészül. Újra köszönetemet és elismerésemet fejezem ki a 39. gyalogezrednek. Ez a parancs az egész hadtest körzetében kihirdetendő.”

Le Beau vezérőrnagy, a 17. hadosztály parancsnoka, ezekhez az elismerő sorokhoz még hozzáfűzi, hogy a 37. gyalogezred II. zászlóalja is megérdemli ugyanazt a dicsérő elismerést, mely ugyancsak elvesztette parancsnokát.

*

Az ezred fölötti parancsnokságot átveszi Zeiss őrnagy. Másodszor lép immár a 39. gyalogezred parancsnoka helyébe. Először Rohatynnál, az ezred első szomorú emlékű csatája után, most Számoknál, az ezred utolsó kárpáti diadala után! . . . Mert az április 5-i száznoki ütközet volt a 39-esek utolsó csatája a Kárpátokban. Utána csend lett, majd az oroszok kiűzése következett!...

AZ UTOLSÓ HÓNAP A KÁRPÁTOKBAN.

(1915 április 6-május 6-ig.)

A száznoki csatát megnyerték a 39-esek. Akármilyen drága áron, csak megtartották állásaikat. Kérdés maradt azonban, hogy a jövőben is meg tudják-e tartani. Április 5-én olyan nagy erővel és akkora lendülettel támadott a muszka, hogy további rohamokra lehetett következtetni. Még egy száznoki ütközetet nem bírt volna ki az ezred. Még egy ezredest nem veszíthetett!... Egy esetleges következő támadás elől tehát ki kellett térni!

Április 6-án visszavonult az ezred a Köves községtől északra emelkedő *Zjar*-magaslatokra. Az ezredparancsnokság a Kövestől nyugatra mintegy 1000 lépésnyire levő *Hrinjova* nevű magaslaton van. Ütközet-vonat és segélyhely Borosnyára kerül.

Megkezdődik az állások kiépítése. A borosnyai fűrésztelepről naponta 50 szál deszkát kap minden zászlóalj. Az első árok fedett. Az előtte vont szegesdrótakadály a hónap közepétől kezdve átlag kétsoros. Vízmosságok mentén a kidöntött fák ágaiból készítenek akadályokat. Különös súlyt helyez a parancsnokság a lőrésekre. Naponta jelenteni kell a századparancsnoknak, hogy a lőréseket megvizsgálta és rendben találta.

A második állást támpontszerűen építik ki. Ezt a munkát az 5/7-es árkászszázad egy szakasza vezeti és egy népfelkelő munkásosztag végzi. Mikor az árkászok odahagyják az ezredet (április 12), a 9. menetzászlóaljat vonják be az erődítési munkára.

Az ezred élénk felderítő szolgálatot végez. Naponta több altiszti és legalább egy tisztjárőr megy ki, melyeknek egyik-másika az elleneséges vonal mögé is benyomul. Már április 9-én megállapítják, hogy az ellenség vonala a 371–Kaminci–542-es magaslatokon húzódik. A 17. hadosztály a 45., 47. és 48-as orosz ezredekkel áll szemben.

Az ezred állománya 8–900 ember körül mozog. Ehhez járul a 37. ezred két százada 300 puskával. Van 6 géppuska és 2 aknavető.

Az első vonalbeli élet nyugodt. A muszka messze van. Közte és saját vonalunk között a tábori őrsök sűrűszemű lánc, éjjel még ezek előtt a biztosító- és felderítő-járőrök egész vonala húzódik.

Az egészségi állapot kielégítő. Megokolt aggodalmat néhány has-tífuszos megbetegedés idéz elő. A folytonos eső és az azzal járó hűvös idő még inkább a télre emlékeztet, semmint a tavaszra figyelmeztet; de azért már akad napsugár – ha áprilisi is! . . .

A hadosztályparancsnokság gondol a legénység fürdetésére s kapnak az emberek tiszta fehérneműt is.

A 9. menetzászlóalj a front mögött van. Ez az első menetalakulat, mely nem került a vasúti kocsiból egyenesen az első vonalba, hanem a front mögött maradt és további harctérszerű kiképzésben részesült. Hogy ez a kiképzés felölelje a harcban szerzett legújabb tapasztalatokat is, az ezredtől vezényelnek tiszteket a menetalakulathoz. Az első ilyen tiszt Pintér Ferenc százados, aki április 17-én megy a 9. menetzászlóaljhoz *Kisgyertyánosra*. Ez a menetalakulat április 23-án vonul be az ezredhez. Parancsnoka – Klein alezredes – április 15-től vezeti az ezredet. A 9. menetzászlóalj bevonása után az ezred létszáma 2225 ember, 304 ló és 7 géppuska.

Április 6-a után nem volt támadás sem onnan, sem innen. A muszka pihent, mi meg fáradtak voltunk. A két vonal, mely emberekkel volt kitűzve, nem is annyira farkas-, mint inkább bárányszemet nézett egymással. Megtörtént, ha nem is a 39-eseknél, hanem azok közelében, hogy a két rajvonat katonái barátságos beszélgetésre jöttek össze. Innen is, onnan is kiléptek az árokból (természetesen fegyver nélkül) s a két vonal közt találkoztak. Elbeszélgettek – ahogy éppen tudtak, csereberéltek – innen dohányt vittek, onnan kenyeret hoztak – azután visszamentek s ha úgy esett – fölvtették a puskát és egymásra lövöldöztek! Ezt a pajtáskodást a magas parancsnokságok szigorúan tiltották; fegyelmezett katona nem is tette meg, nem tették különösen a 39-esek.

*

1915 április 26-án volt a 7. hadtest parancsnokának, József főherceg lovassági tábornoknak 25 éves tiszti jubileuma. A hadtestparancs-

nokság székhelyén – Kelesén – ünnepély volt. A 39. gyalogezred egy tiszti és egy legénységi küldöttséget menesztett a jubileumi ünnepségre. A tiszti küldöttség tagjai voltak: Klein alezredes, Popovics százados, dr. Berger és dr. Sóvágó tart. hadnagyok, Papp és dr. Roncsik tart. zászlósok. A legénységi küldöttség egy szakasz nagyezüstös bakai

TOKARNIA.

(1915 május 9–11.)

A kelesei szép ünnepség után bevonultak a 39-esek a borosnyai állásokba. Dolgoztak, járőrbe mentek; ha teheték, muszkát fogtak, s lemondtak a kukoricalisztról. Ezt a legutolsót tették legszívesebben. Inkább nem ettek, de a kukoricalisztból készült ételből nem kértek. Beérték azzal, hogy nézték a szép zöld vetést, s elgondolták, hogy milyen lehet odahaza a búza, a zab, az árpa, a rozs! ... Mindmegannyi régi jó magyar vetemény!

Gondolkozni és gondoskodni nemigen kellett az első állásban. Ha valami készült – jelezték hátulról, Keleséről, a hadtestparancsnokságtól, ahol tudtak mindent jóelőre.

Április végén olyan utasítások és parancsok jöttek Kelese felől, melyekből támadásra kellett következtetni. Csertés-patak és *Pacató-major* közt a tábori őrsöket megerősítik s április 29-én kimondja a dandárparancsnokság, hogy a tábori őrsök vonalát ki kell építeni és védelmezni kell esetleges támadás ellen.

Május 3-án minden szó arról esik, hogy előnyomulás lesz. A hadtestparancsnokság közhírré teszi, hogy a május 2-án *Gorlicénél* megindított támadásunkat siker koronázta. A hadosztályparancsnokság jelzi, hogy május 5-én előre szándékozik tenni a védelmi vonalat, egyszersmind figyelmezteti a csapatokat, hogy az sincs kizárva, hogy egy szép napon a muszka otthagya az állásokat. Éppen ezért a felderítő járőröket olyan közel kell küldeni az ellenség vonalához, hogy annak mindennemű mozdulatát szemmel tarthassák. Különösen az orosz tüzéséget kell színvallásra kényszeríteni. Május 2-án beszüntették a szabadságolást, ami minden eddigi meg ezutáni utasításnál és parancsnál bizonyosabbá tette, hogy – támadás lesz.

Május 3-án felállít az ezred egy hírszerző-különítményt, mely másnap is, harmadnap is egy-egy oroszot fog. Ez a május 5-én elfogott muszka volt az utolsó orosz magyar földön!... A többi elment!

A május 2-i gorlicei áttörés teljes sikerrel járt. Az orosz hadsereg az egész arcvonal mentén megkezdte a visszavonulást. Az Ondava völgyé-

től keletre, vagyis azon a területen, melyen a 39. ezred a legutolsó három hónapban harcolt – május 6-án indult el az orosz hadsereg visszafelé. Csapatunk természetesen nyomában voltak. Mikor már olyan közel értek a visszavonuló hadsereghez, hogy jelentékeny veszteséget okozhattak neki, akkor az megállt és felvette a harcot az üldözőivel. Az orosz mestere volt a visszavonulásnak. Elvitt mindent. Nem hagyott ott telt raktárakat sehol. Azon a szakaszon, melyen a 39-esek üldözik a visszavonulókat – kemény ellenállást fejt ki. Hiszen itt nem vágtunk eret rajta, mint Gorlicénél. Itt, a 17. hadosztállal szemben, teljesszámú, jól felszerelt csapatok állnak!... Ha megállnak – védekezésük fölé egy támadással.

A visszavonuló oroszok május 9-én megálltak *Tokarniától* északra, Wola-Jaworowa alatt s három napig fedezték a főerők visszavonulását. Egy pillantás a térképre mindenkit meggyőz arról, hogy ez a megállás és védelem a Jasló-Krosno-Sanok-Chyrowon keresztülmenő vasútvonalnak szólt. A 39. gyalogezred három napig támadta itt az oroszokat s csak május 11-én bírta őket védelmi állásaikból kivetni és további visszavonulásra kényszeríteni. Ez volt a 39-esek utolsó küzdelme az északi harctéren.

*

Közel kilenchrónapi szakadatlan harc után, melyet a 39-esek orosz-szal, időjárással és állandóan fenyegető ragályos betegségekkel vívtak, 1915 május 12-én beköszöntött a csend. A győzelem édes érzetével és felemelő tudatával megáldott isteni csend.

Az 1914 augusztus 30-án megkezdett harcok után, melyekben megmutatkozott az ellenség túlsúlya – következett a hazai rögeért folytatott szívós és véres küzdelem a Kárpátokban. A kárpáti téli harcokban bebizonyosodott, hogy elgyengült a hatalmas muszka szörny, mely a háború megindulásakor mint föltartózhatatlan, mindent letipró „gőzhenger” nyomult volt előre. S mire kitavaszkodott, mire május lett, ki-világlott, hogy megerősödünk, győztünk – előnyomultunk! ...

... Fölséges érzés a győzelem! Csak az tudja igazán, aki egyszer életében érezte, aki a háborúban küzdött, aki nehéz csatában maga is résztvett. Ez a fölséges érzés szállta meg a 39-es szíveket május 12-én, mikor a tokarniai háromnapos csata után futni látta rettegett, tisztelt, legyőzött ellenségét, – a muszkát.

A visszavonuló orosz hadsereg üldözését más csapatok vették át. A 17. hadosztály tartalékba került s lassan követte – már nem a muszkát, hanem a muszkát üldöző csapatokat. 1915 május 12–13-án a Sanoktól 5 km-nyire délnyugatra fekvő *Sanoczek* községben van.

Az ezred ekkor két zászlóaljából és három géppuskásosztagból áll. Az ezred tisztjei a következők:

Ezredparancsnok: Klein László alezredes.

Segédtiszt: Martinovszky Antal százados.

I. zászlóalj parancsnoka: Zeiss Oszkár alezredes

Segédtiszt: Balassa József tart. zászlós.

II. zászlóalj parancsnoka: Popovics Konstantin százados.

Segédtiszt: Beké Jenő tart. hadnagy.

Századparancsnokok :

1. Hedrich Rudolf százados.	5. Prokopovitsch Leó főhadnagy.
2. Gusztovics Artúr főhadnagy.	6. Pintér Ferenc százados.
3. Bohner Zoltán százados.	7. Strausz László főhadnagy.
4. Lupeán Sándor százados.	8. Müller Emil százados.

Géppuskás-parancsnokok :

- I. Herdiczky Jenő főhadnagy, II. Darvassy István tart. zászlós,
 III. Nagy János tart. hadnagy. A műszaki század parancsnoka: Mozer
 Rudolf tart. zászlós.

Vonatparancsnok: Mikulicsics Vinkó tart. zászlós.

Az ezred az egész 17. hadosztállyal május 15-én reggel elindul Sanoczekből és Niedbieszczanyn keresztül menetel Tyrawa-Woloskáig. Innen most már a 7. hadtestparancsnoksággal Birczáig, ahol május 17. és 18. napját tölti.

1915 május 18-án este parancsot kap, hogy másnap menetel – Tyrawa-Woloskára. Vissza oda, ahonnan jött! ... Lett erre a nem várt hírre nagy meglepetés és – nagy találgatás!... Mi lesz? . . . Hová megy az ezred?... Május 20-án Tyrawa-Woloskáról Kulaszneig, innen pedig május 21-én Radoszycen át *Vidrányig* menetelnek a 39-esek. Itt már egészen bizonyosan tudják, hogy vonatra rakják őket és viszik a legújabb harctérre, az – olasz frontra.

A DÉLNYUGATI HARCTÉREN.

DIPLOMÁCIAI ELŐZMÉNYEK. – HADÜZENET.

Az Olaszországgal viselt háború kitörésének előzményeiről jóval könnyebb lesz megemlékezni, mint az egész európai háborút megelőző diplomáciai tárgyalásokról, mert most már nincs annyi titkos szál, mint akkor volt. A diplomaták ez esetben nem olyan szégyenlősek!

A Szerbiának küldött hadüzenetünk előtt arról volt szó, hogy ki kezdje meg a háborút? A központi hatalmak, vagy az entente? Az entente még *nem* akart háborút, a központi hatalmak már *nem* térhetek ki a háború elől.

Az 1914. esztendő megelőző évtized alatt a Németbirodalom és szövetségese, az Osztrák-Magyar Monarchia, egész Európát szemben találták magukkal. Még a sokat emlegetett „hármasszövetség” harmadik tagja – Olaszország is ez ellen a két birodalom ellen fordult. A diplomáciai tárgyalások, megbeszélések, melyek az említett évtized alatt voltak, azt bizonyították, hogy a Németbirodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia a zöldasztalnál csak veszíthetnek.

Olaszország az utolsó évtizedben nem érezte magát a központi hatalmak szövetségeseinek. Az 1887-ben kötött védszövetség a Németbirodalom, Ausztria-Magyarország és Olaszország között csak alakilag volt meg azóta, hogy Olaszország ellenségeinkhez húzott (1908). Lényegileg megszűnt abban a pillanatban, melyben az Osztrák-Magyar Monarchia Szerbiának megüzente a háborút. Az 1887. évi szerződés 7. pontja értelmében ugyanis a szerződő felek kötelezték magukat arra, hogy a Balkán-félszigeten egymás előzetes tudta nélkül semmiféle területi változtatást nem tórnek és nem is tesznek. Ezen pont értelmében a Szerbiának küldött hadüzenetünk előtt Olaszországgal meg kellett volna egyeznünk. Mivel a Monarchia ezt nem tette, a szerződés alakilag hatályát veszítette. Arra a természetsszerűleg fölvetődő kérdésre, hogy miért nem egyezett meg a Monarchia előbb „szövetségeseivel” – Olaszországgal, éppen az a tízéves olasz politika adja meg a választ, melyről már megemlékeztem. Olaszország *nem akart* a Monarchiával megegyezni, mi több, össze akart vele veszni.

Hogy a hármasszövetség nem élt 1914-ben, azt mindennél jobban bizonyítja az a tény, hogy Olaszország nem avatkozott bele a háborúba, nem mozgósított a központi hatalmak mellett, hanem semleges maradt. Ha a szövetséget Olaszország nem tekintette volna „rongyos papirosának, valamilyen formában segítette volna a központi hatalmakat.

A hármasszövetség azonban mégis megvolt – papíron. Anélkül, hogy egy másik papírral hatályon kívül helyezték volna, mégsem lehe-

tett egyszerűen – háborút üzeni a „szövetségeseknek”¹, vagy azok egyikének. Márpedig Olaszország meg akarta üzeni a háborút az Osztrák-Magyar Monarchiának.

Az olasz hadüzenetet diplomáciai tárgyalások előzték meg. Ezen tárgyalások középpontjában Olaszország kívánságai állnak. Azt kívánta Olaszország a Monarchiától, hogy az olasz- és délszlávlakta területekről mondjon le – azonnal. Egy háborút viselő államtól azt követelni, hogy területének egy részét még a háború befejezése előtt engedje át – olyan kívánság, melyet teljesíteni nem lehet. Tudta ezt az olasz kormány nagyon jól. Nem is számított arra, hogy a Monarchia teljesíti ezt a követelését. A szorongatott Osztrák-Magyar Monarchia azonban, hogy az új hadüzenettől megszabaduljon, hajlandónak mutatkozott arra, hogy az olasz követeléseket teljesíti. Erre az olasz kormány gondolt egy nagyot. Beszüntette a tárgyalásokat s olyan röviden, ahogy én itt megírom – megüzente a háborút.

Az egész nagy világháború hadüzenetei közt nincs egyetlen egy sem, mely olyan világosan fejezné ki a háború erőszak voltát, mint éppen az olasz. Olaszország felmondta a szövetséget, ennek következtében megüzente a háborút. Ide írom az eredeti szöveget:

„Fenkölt uralkodója, a király öfelsége parancsának megfelelően alulírott olasz királyi nagykövetnek van szerencséje az osztrák-magyar külügyminiszter úr öexcellenciájának a következő közlést átnyújtani:

E hó 4-én tudtul adattak a cs. és kir. kormánynak ama súlyos okok, amelyek miatt Olaszország, igaz jogában bizakodva, semmisnek és e naptól fogva hatálytalannak jelentette ki Ausztria-Magyarországgal való szövetségi szerződését, amelyet a cs. és kir. kormány megsértett és e tekintetben újra visszanyerte teljes cselekvési szabadságát. A királyi kormány szilárdan eltökélve arra, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel gondoskodik az olasz jogok és érdekek védelméről, nem vonhatja ki magát azon kötelezettség alól, hogy nemzeti aspirációi teljesítése céljából minden jelenlegi és jövőbeli fenyegetéssel szemben megtegye azon intézkedéseket, amelyeknek megtételére az események kény« szerítik. öfelsége kijelenti, hogy holnaptól kezdve Ausztria-Magyarországgal szemben hadi állapotban levőnek tekinti magát.

Alulírottak van szerencséje egyidejűleg közölni a külügyminiszter úr öexcellenciájával, hogy a római cs. és kir. nagykövetnek még ma rendelkezésére bocsátják az útleveleket és hálás volna öexcellenciájának, ha az Ő részére is kiadatnának az útlevelek. A várna. „

Ez történt május 23-án, azon a napon, melyen a 39. ezredet Vidrányban vonatra rakták, hogy vigyék a legújabb ellenség ellen.

Az olasz hadüzenet híre természetesen eljutott Vidrányba. Az ezred legénységének maga az ezredparancsnok hozta tudomására, aki ma-

gyarra lefordítva felolvasta a 17. hadosztálynak a katonákhoz intézett szövegét.

A vidrányi templom mellett állt föl az ezred 1915 május 25-én délelőtt 10 órakor, s a kárpáti csatában diadalmasan meghordozott zászló alatt az ezred parancsnoka e szavakat intézte a harcosokhoz:

Katonák! Harcbaszállunk Olaszországgal! Ez az ország, mely évtizedeken át tagja volt hármasszövetségünknek s amely ennek a szövetségnek minden előnyét túlságosan kihasználta, most alávalóan hátbatámadott bennünket.

A mi drága jó urunk, császáruk és királyunk minden lehetővé tett, hogy *ezt* a háborút elkerüljük. Olaszországnak jelentős előnyöket ígért, sőt még országainak egy darabját is átengedte volna, csak azért, hogy Olaszország megtartsa esküvel megfogadott szövetségi hűségét és legalább is semleges maradjon, ha már az alól a kötelezettsége alól, hogy velünk harcoljon – mindenféle csűrés-csavarással kitért. De Olaszország mindig többet és többet követelt, sőt arra merészkedett, hogy el akart tiltani bennünket a gyilkos szerbek megbüntetésétől s követelte kikötőinket, – mindezt csak azért, mert háborút akart.

Katonák! Éppen most, mikor tízhónapos küzdelem után az oroszokat Magyarországból és Galícia nyugati részéből kiűztük s amikor őket hadaink egyre messzebb és messzebb kergetik, úgyhogy most már a békére kényszeríthetjük őket, akkor csapnak ránk áruló szövetségeseink. Ezt a hitszegést meg kell büntetnünk. Isten segítségével velünk van; velünk, akik a jogért és igazságért harcolunk.

Katonák! Ellenségünk talán több katonát állít velünk szembe, de azért a győzelem a miénk lesz. Velünk az igazság. A miénk egy hosszú háború minden tapasztalata és tanulsága és bátran mondhatjuk, hogy minden osztrák és magyar katona öt olasszal ér fel. Ne feledjétek el, hogy az olaszok, akármilyen túlerőben voltak is, a mi csapatainkat le nem győzték. Emlékezzetek Custozzára!... Harcoljatok úgy, ahogy csak ti tudtok harcolni és az új ellenséget is porba tiporjátok. Gondoljatok arra, hogy a béke áldását csak akkor élvezhetjük, ha minden ellenségünket egyszerre és örökre elnémítjuk. Az Úr vezessen benneteket a hitszegők ellen! Éljen I. Ferenc József! Éljen a haza!

Az ezred kitörő lelkesedéssel fogadta ezeket a szavakat. Megismétlődött az a jelenet, mely 1914 augusztus 2-án Debrecenben a Meliusz-téren lejátszódott, mikor a szerbek ellen induló ezred felesküdt!

A négy részből álló ezred négy vonaton gördült Magyarországon keresztül Karintiába!... A tíz hónapon át harctéri levegőt szítt bakának jól esett a békésnek látszó mögöttes országrészt nézni!... Nagyobb állomásokon – ahol hosszabb ideig állt a vonat – kiszálltak s olvas-

ták azt a kiáltványt, melyet I. Ferenc József király az olasz hadüzenet alkalmával intézett alattvalóihoz.

*

KARINTHIÁBAN.

(1915 május 29–szeptember 28-ig.)

A Vidrányban vonatra rakott 39. gyalogezred 1915 május 29-én megérkezett *Ober-Drauburg* állomásra. Kiszállt a vonatból s két drávementi kisközségben – *Gröfelhofban* és *Pflieglben* megpihent!...

Annak az új védelmi vonalnak alapja, melyet többek közt a 39. ezred is elfoglalt, a Drávával párhuzamosan kanyargó *Gail-folyó* völgye lett. Itt, ebben a Gail-völgyben fekszik *Kirchbach* városa, amelytől délre a Karintiai-Alpoknak osztrák-olasz határt alkotó lánc húzódik.

Az olasz határ mentén mindjárt a hadüzenet napján megkezdődtek az ellenségeskedések, de a seregek zömének fölvonulása eltartott néhány hétig.

Az új háború új frontra vetette a 39-eseket. Az új front új elnevezéseket hozott, új alakulatokat teremtett s új feladatokat hártott a csapatokra.

Az új elnevezéseket az új terep szolgáltatja. A nyelvtörő galíciái nevekbe belefáradt hortobágyi baka megpihent a Kárpátok magyaros elnevezésein, most kezdheti előlről a szellemi tornát, ami az ilyen nevek megtanulásához nagyon kívánatos: *Kirchbach*, *Rattendorfer-Alm*, *Straninger-Alm*, *Weidegger-Höhe*, *Zöllner-See*, *Collen-diaul-Thörl*, *Hoher-Trieb* stb. Ezek a nevek képezik a 39-esek négyhónapos karintiai otthonának vázlatát. Ezekben a földrajzi pontokon keresztül húzódott az a vonal, melyet védelmezni kellett. 1800–1900 méter magas hegy-csúcsok ezek, melyekre 8–10 óra hosszúra gyalogolt a sima úthoz szokott 39-es baka, nem látva maga körül semmi egyebet, csak hegyet, meg itt-ott egy kevés eget!...

Az ellenség-megszállta csúcsok még magasabbak. A *Hoher-Trieb* 2200 méter magas, a *Findenig-Kofl* 2021 méter.

Az állás, melyet a 39-esek június 2-án elfoglalnak, két szakaszra oszlik. Az egyiknek központja a *Straninger-Alm*, a másiké a *Zöllner-Höhe*. Az első egyszersmind az ezredparancsnokságnak is székhelye, az utóbbin elhelyezett zászlóalj az ezreddel csupán adminisztrációs összefüggésben van. Harcászatiilag másik hegyi dandárnak képezi részét.

Azok az új alakulatok, melyeket az olasz háború és különösen ez az arcvonal tett szükségessé, a *hegyidandár* meg a hegyivonat (hegyi-

trén) felszerelés. A 39. gyalogezred az 57-es számú hegyidandárhoz tartozott. Ennek a parancsnoka báró Henneberg ezredes. A hegyivonat-felszerelés annyiban történt meg, amennyiben málhásállatokkal (őszvérek és apró lovak) szerelték fel az ezredet s a kerekeken guruló tábori konyhák mellé ételhordó főzőládákat adtak.

Végül, ami az ezred új feladatát illeti, azt így fejezhetem ki legvilágosabban: verni a taliánt!...

A ZOLLNER SZAKASZ

Tekintettel arra, hogy az előbb említett két szakasz az alatt az idő alatt, melyet a 39-esek Karintiában töltöttek – egymástól független volt, külön emlékezem meg róluk.

A Zollner-szakaszra 1915 június 2-án került a 39. ezred I. zászlóalja, melynek Zeiss Oszkár alezredes volt a parancsnoka. Zeiss alezredes hamarosan átadta a parancsnokságot Hedrich századosnak, mivel a menetalakulatokhoz került. Hedrich századostól pedig Klein alezredes vette át a szakasz vezényletét akkor, mikor megérkezett az új ezredparancsnok, Hiltl József ezredes. A parancsnokságban történő ezen változások a szakasz életét nem befolyásolták.

Az út a *Nöblinger-Höheröl* (1764) elnevezett szakadékon, a Nöblinger-árkon keresztül vezetett a Zollner-csúcs lábánál épült barakhoz. A 39-esek voltak az első megszállók, akik határt védelmező osztrák csendőröket és népfelkelőket váltottak le. Nem kis bosszúsággal vették észre csapataink, hogy a magasabb pontok mind az ellenség birtokában voltak. A zászlóaljnak be kellett érni a Hoher-Triebhez tartozó, de annál jóval alacsonyabb csúccsal, a *Thörl*-csúccsal, melynek teljes hosszú elnevezése Collen diául Thörl volt, meg a Zollner-tó körül elterülő dombocskákkal. A tartalékok a hegy lábánál épült barakokban és a szakadékokban nyertek elhelyezést. Védett állás volt ez, ide nem látott az ellenség, jó ideig nem is vehette tűz alá, úgyhogy innen könnyűszerrel fönn lehetett tartani az összeköttetést az ezred „mögöttes országrészével”, a Gail völgyével.

Az építkezéshez még a Kárpátokban hozzászokott zászlóalj megkezdte a berendezkedést. Nem ment könnyen ez a mesterség, mert nagyon kevés megfelelő anyag állott rendelkezésre. Ami fönt a hegyen található volt, az a szarvasmarha-födél, hamarosan elfogyott, amikor már messzebről kellett az anyagot szállítani, lassan haladt a munka.

Az anyagszerzés nehézségein csak akkor esik túl a zászlóalj, ami-

* Veress Béla közlése alapján.

kor a XIII. és XIV. menetzászlóalj századai segítségül jönnek s ezek hordanak deszkát a Gail völgyéből a tartalékállásokig.

Az első állásbamenetelkor út még nem volt. Az ezred műszaki századának hozzá kellett fogni az utak készítéséhez. Ezek közül nevezetesebbek a Hoher-Triebe vezető, meg a „Ferenc József” serpentin-ösvény, mely az 1406-os magaslati pontról a zászlóaljparancsnoksághoz vezetett.

A terep meglepte a 39-eseket. A Kárpátok hegyei apró dombocskáknak tűntek fel az itteni csúcsokhoz képest s az azokra való felkapaszkodás alföldi sétának tűnt fel emlékezetükben, mikor ezekre kellett felmászniok. Az étel felvitele tizenkét órát vett igénybe. Közlebb kellett hozni tehát a konyhákat. Föl is kerültek hamarosan a tartalékállásba. Itt azután vígan füstöltek s főtt bennük a mindig jónak mondható étel. Nagy gyönyörűsége telt abban a konyhát ritkán látó harctéri bakának, hogy ott lehetett, ahol főznek ... A bakaképzület eldorádója a konyha volt. Ahhoz hozzáférni, mellette lenni és kitartani – fölért egy esztendő szenvedésnélküli dicsőségével. Itt volt alkalmuk az embereknek hozzáférni a konyhához. Ki is használta ezt az éllelme-sebbje. Krumplit hámozni csak azért segített szívesen, mert alkalma volt megegyezni a szakáccsal, akitől szerezhettek valamilyen ennivalót. Egy olyan darab húsocskát, melyet azután külön megfőzhetett. Itt is, ott is feltűnt a vékonyra metélt faforgáccsal fűtött egyetlen csajka, melyben ugyan mi más puhulhatott, mint konyhán szerzett jófajta különfalat. Ugy festett ez a tábor messziről, mint egy pihenő karaván. Egészen családias jellege volt.

Amennyire kedélyesnek mondható az élet a tartalékban, éppen olyan csendes az első állásban – eleinte!... Az árkok lassan tökéletesednek. Ideát is, odaát is. A miénket az olasz irigylí, mi meg az övét szeretnénk elrontani. Kezdődik a harcias élet, a kölcsönös „piszkálás”. Vadászatnak!... A vad nemes, hiszen – az ember!...

A felsőbb parancsnokság számon tart mindent – papiroson. Naponta jelentendő, hogy mit dolgoztak, mennyi lőszert fogyasztottak s – ami különös! – hogy mennyi az ellenség vesztesége. Ezt az utóbbit természetesen csak hozzávetőlegesen és jóhiszeműen lehetett jelenleni. Semmiesetre sem lehetett biztosan megállapítani, hogy hány olasz halt vagy sebesült meg és hány olasz málhásállat pusztult el?

Annak a különös eljárásnak, hogy az ellenség veszteségeit is jelenleni kellett, az volt a magyarázata, hogy az olasz hadvezetőség nem adott ki hivatalos veszteségkimutatást, nehogy azt a háborús lelkesedést, melyet mesterségesen szított, időnek előtte lelohassza. Ezt a tapintatos mulasztást pótolni kívánta a mi had vezetőségünk. Megbízható adatok alapján olasz veszteségkimutatást kívánt összeállítani, hogy azt

a semleges sajtó útján, esetleg repülőgépen eljuttassa Olaszországba. Hogy hadvezetőségünknek ez a terve megvalósult-e vagy sem – nem tudom megmondani.

Mikor megélénkül a harcias élet – a 39-esek szomorúan tapasztalják annak hátrányát, hogy az alacsonyabb pontokra szorultak. Az olaszok belátnak a mi állásainkba, s ami ennél jóval nagyobb baj – be is lönek! . . . Sok a fej- meg a haslövés! . . . Hogy az ellenségnek ezt a terepadta előnyét valamelyest ellensúlyozzuk, parancsnokaink a vállalkozás gondolatával foglalkoznak. Egy kisebbszerű vállalkozás meg is születik. Vezetője Gusztovics főhadnagy; végrehajtják Forgács hadnagy és Kerekes zászlós. Gyenge tüzérségi és aknatűz előkészítés nyomán nekiindulnak a Hoher-Triebnek, hogy elfoglalják. A terep járhatatlansága miatt azonban csekély veszteséggel visszavonulnak.

A zászlóalj ezen első szárnypróbálkozás után alaposabban előkészített nagyszabású támadásra készül. Az előkészítést a járőrök végzik.

Június végén készen volt a nagyszabású vállalkozás terve. Az egész ezred támadni fog. Nem azért, hogy saját helyzetét megjavítsa, vagy az ellenséget a magasabb csúcsokról elűzze, hanem hogy az Isonzómentén küzdő csapatainkat közvetve segítse. Kényszeríteni kívántuk az ellenséget arra, hogy az Isonzó vidékéről csapatokat vonjon el karintiai állásának biztosítására.

A vállalkozás előkészületei megtörténtek, a felderítő járőrök elvégezték a rájukbízott feladatot. Az I. zászlóalj otthagyja a Zollnerszakaszt és egyesül az ezreddel. A vállalkozás – elmaradt. Az első zászlóalj két hétnek utána elfoglalja régi, ismert, de most már jónak nem nevezhető helyét. Miért, miért nem, a Zollner-szakasz békés élete, családias jellege megszűnt. Olyan háborús lett az élet, akár egy másik – rossz fronton! ... Az olasz tüzérség jobban lő, mint annakelőtte . . . Megfordult a kocka! . . . Tartani kellett az olaszok támadásától.

Az olaszok ettől kezdve élénkebbek, a mi csapataink pedig éberebbek. Mindkét részen főszerep jut a tüzérségnek. Elképzelhetetlen helyekre és pontokra visznek fel nehéz ágyúkat úgy az olaszok, mint a mi tüzeink. Hihetetlen pontossággal lönek bizonyos helyeket, bizonyos pontokat. Van valami a levegőben, ami nyomottá teszi a hangulatot. A parancsnok arca megváltozott, a bakák humora eltűnt, még az ezred kecskéi is szomorúan legelésznek a szép zöld hegyoldalban . . . A hó eltűnt, az eső gyakran esik, az idő ködös! ...

Az ellenség napról-napra kiállhatatlanabb lesz. Olykor pozdorjává lövi állásainkat, földig elpusztítja kőből készített barakjainkat. Oldalozó srappelltüzzel nagy pusztítást visz véghez embereink sorában. Rosszra fordult a világ! ...

Csapataink alig győzik a javítási munkálatokat. Éjjelenként sok-

ezer gyeptéglát vágnak, hogy újjal pótolják az elpusztított állásokat. Futóárkot készítenek, mert a föld szintjén már nincs pont, melyet a talián be ne látna, be ne löne!... Lassan eltűnik a háború a föld alá! ...

Hovatovább nyilvánvaló lett, hogy az olaszok támadni fognak. Egy hajnalban szokatlanul erős tüzérségi tűz pusztította árkaikat – állásainkat. Utána megindult az olasz gyalogság s elfoglalta a Hoher-Triebnek azt a részét, mely még a mi birtokunkban volt. Ugyanekkor támadott a Findenig-Kofl felől, a *Lodinut-szoros* ellen, de ezen a helyen visszaverték. Riadó!... Talpon az egész zászlóalj! ... Ellentámadás!... Mennek a szakaszok, elől a fiatal zászlósok, hadapródok! . . . Kimerülnek, halnak, sebesülnek! ... A 39-esek eddigi néhány sírjából kialakult egy kis temető! ... Állásaink javarésze megmaradt, csak a Hoher-Trieb csúcsán maradt benn az ellenség. Itt szorult azután a két állás annyira össze, hogy ötlépésnyi távolságból leste egymást olasz meg magyar s mindkettő arra várt, hogy a másik menjen vissza! . . .

Szeptember 7-ig volt itt a Zollner-szakaszon az első zászlóalj. Akkor felváltották. Lement pihenni a Gail völgyébe és sohasem került vissza a karintiai hegyekre, mert a második és harmadik zászlóaljjal együtt elvitték egy másik frontszakaszra!

A STRANINGER-ALM.

A 39. gyalogezred másik szakasza, mely éppen úgy két alszakaszra oszlott, mint az előbbi fejezetben ismertetett – a Straninger-Almtól kapta elnevezését. Az ezen szakaszon belül levő két alszakaszparancsnokság székhelye a *Straninger-Spitze* és a *Weidegger-Höhe*.

A Straninger-Alm körüli állásokat ugyancsak június 2-án szállta meg az ezred másfél zászlóaljjal. Itt volt az ezredparancsnokság is. Az ezred ezen szakaszának élete éppen olyan, mint amilyen a Zollner-szakaszon üdülők és harcolók sorsa. Az első és fődolog itt is az állás-építés. Eleinte nyitott támpontokat készítenek; az összefüggő vonal kiépítése egy későbbi kor feladata.

A Straninger-Almtól egyenesen délre eső alszakasz, mely állandóan Hölzl őrnagy parancsnoksága alatt áll és a III. zászlóalj otthona – egy patak medrébe ereszkedik le. Ez a patak a *Rio di Lanza*, melybe úgy talált oda mindenki legkönnyebben, ha a Marchbach völgyét és folyását követte. Ezen a Rio di Lanzán van egy kis híd, melyet nagyon megtiszteltek az olaszok, mert még békében külön nevet adtak neki. Ez a *Stua Ramaz-híd*, mely minden járőrjelentésben szerepel – hol mint megerősített pont, hol mint keresztülvonuló olasz csapatok elkerülhetetlen útja. Aki a Stua Ramaz hídját nem látta, az nem is volt a 39-esek-

nél Karintiában. Aki a Stua Ramaz hídját látta, az járőrözni volt. A járőröknek az a hivatása, hogy biztos értesülést szerezzenek az ellenség elhelyezkedéséről, erejéről, viselkedéséről. A Straninger-Alm négyhónapos élete járőrözésből áll. Annyira benne vannak az itteni csapatok a járőrözésben, hogy még a támadást is járőrözéssel intézik el.

Naponta hosszú és unalmas jelentések számolnak be arról, hogy egyik és másik járőr hol és hogy járt, mit látott, mit sejt, mit gondol a parancsnok, mi lehet, mi volna jó, mit kellene tenni, hogyan lehetne tenni? . . . Másnap egy másik járőr egészen mást lát, mást sejt, a parancsnok mást gondol s – nem történik semmi.

Járőrjelentések alkotják az ezred négyhónapos történetét a Straninger-Almon.

Úgy, ahogy Galíciában a kozáknak, a Kárpátokban a szibériaiaknak volt félve emlegetett neve, úgy itt az olasz harctéren a mi csendőreinkre emlékeztető tollaskalapú „alpesi”-eknek volt nagyra növelt tekintélye. Nem is látott olaszt, aki nem emlegetett „alpesi”-t, s tán nem is lőtt a baka, ha nem vehetett célba egy regement kakastollast.

*

Hölzl őrnagy járőr jelentéseinek bőbeszédűségével éppen ellentétben állanak Sucher őrnagynak – a másik szakasz parancsnokának – a Weidegger-Höheről küldött munkabeszámolóí. Száraz egymásutánban sorakoznak a századok, azok mögött meg az ilyen szavak : mellvédmegerősítés. Lövész- és futóárok mélyítés. Fém- és lőrélemezek beépítése. Álláscsatornázás. Kézigránátdobó lépcsők készítése stb.

Egyébként a „helyzet változatlan”. Ha az eső esik, akkor a helyzet unalmas, a munka több, ha a köd nagy, akkor a járőr dolga – semmi. Ha nem lehet látni, akkor nincs mit felderíteni.

Június 5-én megérkezett *Gmündenbe* a XI. menetzászlóalj, melyet Hermann Móric százados vezetett. Húsz nappal később bevonult az ezredhez mint 7. és 8. század. Ezzel lett teljes a II. zászlóalj. A menetzászlóalj megmaradt része, mint 13. század, a front mögött maradt, s várta a XII. menetzászlóaljat, mely Starkel százados parancsnoksága alatt útban volt a délnyugati harctérré. Ez a Starkel százados vezette menetzászlóalj lett magva és derekas része a IV. tábori zászlóaljnak, melyet 1915 augusztus 25-én helyeztek először állásba a Straninger-xMmtól keletre. Ezzel új szakasz illeszkedett az eddigi kettőhöz. Az új szakasz középpontja a *Rattendorfer-Alm*.

Ennek a szakasznak parancsnoka az augusztus 18-án őrnaggyá előlépett Starkel százados.

Ennek az új szakasznak karintiai élete igen nyugodt, üdülőállomásnak is beillő állásait egy hónappal tovább megtartja, mint az első három zászlóalj: október hó végén vonul ezek után a – Doberdóra.

Még augusztus hónapban megérkezik a XIII., szeptemberben pedig a XIV. menetzászlóalj.

*

1915 június 20-án meglátogatta a 7. hadtest egyes részeit Kirchbachban *Károly Ferenc József* trónörökös. A 39. gyalogezred egy tiszt és egy legénységi küldöttsége és a XI. menetzászlóalj állt ekkor a főherceg-trónörökös előtt. Itt látta a 39-es baka leendő királyát, a 39-es tiszt pedig volt ezredtársát.

A látogatás alkalmából a trónörökös igen megleghangú táviratot intézett az ezredtulajdonoshoz, báró Conrad vezérkari főnökhöz, melyben élénken csendül meg a 39-eseknél töltött szolgálati idő kedves emlékének hangja.

*

Zeiss Oszkár alezredes 1915 augusztusában a 46. (szegedi) gyalogezred parancsnoka lett. Ezáltal kivált a 39-esek soraiból. Zeiss Oszkár alezredes nevével a „39-esek hadirendje” című fejezetben találkoztunk először. A 39. gyalogezred tagja volt a háború előtt is, az maradt a háború alatt is.

Most búcsúzik. Már június hónapban megvált zászlóaljától s átvette a menetalakulatok harcszerű kiképzését. Hogy augusztusban 46-os ezredparancsnok lett, levelet intézett a 39-esekhez. A levélben többek közt ezeket mondja: „Ha hajtókámat meg is változtatom s mint hűséges 46-os érzek és gondolkodom is, a 39-esek sorsát mindenkor élénk érdeklődéssel fogom szemmel tartani s emelkedni fog a lelke azon dicső sikerek szemléletén, melyek ennek a vitéz és régi emlékü ezrednek osztályrészül fognak jutni.”

A 39-esek csak viszonzni tudják derék parancsnokuk és volt ezredtársuk ezen érzéseit s amint a történelem – ott, ahol csinálták, a harctéren! – bebizonyította, mindig szeretetteljes tisztelettel gondoltak Zeiss Oszkár alezredesre! ...

*

BALTAZÁR PÜSPÖK A 39.ESEKNÉL.

Baltazár Dezső dr. debreceni református püspök és Barabás Samu kolozsvári református esperes 1915 június hó közepén meglátogatták a 39-eseket a Straninger-Almon. A két egyházi férfiúnak ezen látogatá-

sáról, valamint egész harctéri útjukról beszámol Barabás Samu esperes „Harctéri utunk” című kis könyvében. Itt csak a 39-eseknél tett látogatásról emlékezem meg.

...1915 június 16-án különös és kedves vendégek jártak a Straninger-Almon. A 39-esek csak néztek, hogy ugyan ki lehet az a két polgári ruhába öltözött egyén, aki Vass Antal tábori lelkész és az ezredparancsnok társaságában az állásokat járja?... A közelebbkerülők azután fölismerték az egyik vendéget, a debreceni református püspököt. Hamarosan híre ment az egész ezred körében, hogy itt van a püspök úr!...

A látogató egyházi férfiak istentiszteletet tartottak az összegyűjthető 39-es katonákkal, áhítatra gerjesztő beszédet mondtak, áldást osztottak s szép emléket hagyva maguk után, visszamentek ugyanazon az úton, amelyen nagy fáradtsággal az ezredhez jutottak.

Azt a helyet, ahol a két tiszteletreméltó egyházi férfiú istentiszteletet tartott, a 39-esek a debreceni püspök nevééről nevezték el s táblát is állítottak ezzel a felirattal:

– Baliazánmagaslat. –

A 39. gyalogezred első három zászlóalja szeptember 7-ig volt a Zollner-szakaszon és a Straninger-Almon. Akkor lement pihenni a Gail völgyébe. A negyedik zászlóalj föntmaradt a Rattendorfer-Almon.

Az I. zászlóalj *Tarvisból Raiblba* került; *itt* töltött tíz napot, akkor visszament Tarvisba.

Ezt a három zászlóaljat szeptember 28-án Tarvisban vonatra rakták és elvitték egy új frontszakaszra, a hírből jól ismert *Doberdóra!*

*

A DOBERDÓN.

(1915 október 6–december 13-ig.)

Karintia hótakart hegycsúcsairól úgy nyilatkozott a 39-es baka rózsaszínű tábori lapon hiszékeny babájának, hogy azok 30–40 kilométer magasak, mert tizenkét óra hosszat tart, amíg fölér rájuk az ember. A síkvidéki hajdúsági baka gyűlölte a hegyet s az alföldi rónával szeretett volna egyenlővé tenni minden csatateret. Képzeltető, milyen nagy megkönnyebbüléssel sóhajtott föl, amikor szeptember 28-án vonatra rakták, hogy viszik tovább! ...

A háborús helyváltozásoknak megvolt az az előrevetett hatásuk, hogy szebb jövő reményét váltották ki az emberből. Az események azután azt bizonyították, hogy minden változás helyzetrosszabbodást vont maga után. Milyen jó ezt itt utólag megállapítani! . . . Milyen jó, hogy a magas hegyek miatt zúgolódó 39-es baka nem sejtette Tarvisban, hogy mi vár rá a Doberdón! Tán sohase jött volna le a Weidegger-Höheről, Straninger-Almról, Zollner-szakaszról! ... Ha csupán meséből hallotta volna, álmában látta volna azt az új harcteret, melyre 1915 szeptember utolsó napjaiban vitték, talán egymaga megtámadta volna az egész Hoher-Triebet, Mte Zermulát, Mte Dimont, meg minden égignyúló százkilométeres hegyet! . . . De nem sejtett senki semmit s így boldogan vonatozott minden 39-es az új harctérre, a Doberdóra!

1915 szeptember 29-én megállt a 39-eseket vivő vonat a Trieszt melletti *Nabrezina* állomáson; az ezred megérkezett a Karsztra! . . . A szürke kőtenger kellős közepébe épített város vasútállomásának magaslatáról szertenézhetett minden baka s négyhónapi rabságra ítélt szemeit szabadon legeltethette a dimbes-dombos tájon; alaposan tanulmányozhatta azt a köörszágot, mely a megérkezés napjától – ki tudja meddig? – minden dicsőségének és minden szenvedésének színhelye lesz! ... Halvány képzetek rakódtak le a tájékozatlan bakalelkekbe s a titkos sejtelem lidércnyomása elfárasztotta a testileg pihent regementet. Alig mozdultak nehéz vascipőikben, mikor első éjjeli szállásra *Sliuno* faluba bevonult az ezred. Másnap, szeptember 30-án, *Mavhinjén* állapodnak meg s várják – amint ilyenkor szokás – a további parancsokat.

1915 október 2-án megkapja az ezred az új beosztást. Ez a beosztás tulajdonképpen az a régi volt, melyből Karintiába menetében ki kellett válnia. Amikor a karintiai harctérre került az ezred, először a 33. dandárból vált ki, azután a 17. hadosztályt hagyta oda, végül a 7. hadtest is eltávozott tőle. Mindezek az alakulatok és parancsnokságok átjöttek a Doberdóra. Most megérkezett a 39. ezred is és viszontlátták egymást a – régi ismerősök. Újra József főherceg katonái lettek a 39-esek! ... Hadosztályparancsnokuk Gelb altábornagy, dandárparancsnokuk Soós Károly ezredes; az ezred parancsnoka 1915 július 16-a óta Hiltl József ezredes.

*

1915 október 3-án menetel a 39. gyalogezred első három zászlóalja Mavhinjéből Kostanievicán keresztül Segeti faluba. Itt összehívja Hiltl ezredes a tiszteket, kijelöli mindenkinek a maga helyét, ahol nyugodtan hajthatja le a fejét, mondván: – Uraim, mindenkinek rendelkezésére áll egy külön – bokor! – Lefeküdtek – aludtak ... Az út fáradal-

mait, múlt emlékeit, jövő aggodalmait pihenték!... A táj nem volt valami biztató! Csupa kő! . . . A kövek közt itt-ott apró cserjebokor. A hegyek tetején kevés fa. a simább területen szürke kő! . . . Semmi egyéb, csak kő! . . . Messziről hallik az ágyú! ...

Október 5-én kora hajnalban az ezredes, a zászlóalj- és századparancsnokok kimennek az első vonalba szemrevételezni. Hogy mik voltak a gondolataik, milyenek voltak az érzéseik – nem tudni! Egy sem volt, aki meg merte volna tenni, hogy papírra vesse első útja emlékeit. Pedig szép emléke lett volna ez az első úti feljegyzés a 39-esek hosszú doberdói háborújának! ...

Október 6-án reggel megjelent három parancs. Egyet a hadosztály, egyet a dandár-, egyet meg az ezredparancsnokság adott ki. Mind a három parancs ugyanazt mondta. Estére a 33. dandár felváltja a 34.-et, vagyis a 43-asok és 46-osok lejönnek, a 39-esek és 61-esek pedig felmennek az első vonalba, a St. Martinótól délre, a Monte dei sei Busi irányában húzódó állásokba.

A 17. hadosztály frontszakaszának betűkkel megjelölt részeit a két ezred akként foglalja el, hogy a 61-esek lesznek az északi (jobb) szárnyon az A-tól F-ig, a 39-esek a közepén G–L-ig, végül az ugyancsak a 17. hadosztályhoz tartozó 24-es vadászászlóalj foglalja el a déli (bal) két szakaszt, az M és N-et.

Az ezred útja Segetitől az első vonalig Opachiasella és Paljkisce községeken vezet keresztül... Milyen sima!... Ott, ahol olvasom, a dandárparancs lapjain, itt, ahol leírom, meg mindenkinek az emlékezetében, aki ezt az utat nem tette meg 1915 október 6-án! ... De akik megtették, akik napnyugtakor Opachiasellán áthaladtak, éji sötétben Paljkiscén keresztülmentek, azoknak bizony nem volt sima! . . . Azoknak az emlékezetében sem úgy él ez az út, mint ahogy az utókor elképzeleli. Azok a 39-esek, akik 1915 október 6-án vaksötét éjszakában Marcotininél nekivágtak egy nem látott iránynak, azok sokszor megbotlottak, nagyon megizzadtak, mire a dolináknak nevezett Karszt-tölcséren keresztül az állásnak hívott vonalba, a kőkerítésből rögtönzött „lövészárok” mellé értek! . . . Azoknak az emlékezetében az út egy hosszú sötétség, egy nagy, 30-40 kilométeres mélységbezuhanás, egy érthetetlen, láthatatlan, elképzelhetetlen fogalom, melynek neve – Doberdó! ...

*

Az ezred két zászlóalja állásba került, egy pedig dandártartalék lett. Az I. zászlóalj elfoglalta a G–H–J-t, a III. a J–K–L-et. Az 1. század került a G-be, a 4. a H-ba, a 3. az I-be. A 2. század zászlóalj-tartalék a H mögött. A 10. század megszállta a J-t, a 12. a K-t, a 11. az

L-et. A 9. század zászlóaljtaralék a balszárny, az L mögött. Dandár-tartalék a II. zászlóalj. Nyolc géppuska és hat aknavető lelt még helyet az ezred körzetében. Ezek az utóbbiak állandóan állásban voltak, csak a kezelőszemélyzet változott. A 43-asok ottmaradtak addig, míg a 39-esek meg nem tanulták az aknavető kezelését.

A 3. ISONZÓ-MENTI CSATA.

Mikor a 39-esek a Doberdóra kerültek – már javában folyt a harc Görzért meg Triesztért. Ezt a két várost szerette volna az olasz hadsereg elfoglalni, hogy „nemzeti vágyait” részben kielégítse. Ezt a két várost védte a délnyugati osztrák-magyar haderő a háború kitörésének napjától a háború utolsó napjáig. Hogy milyen eredménnyel, arra megfelel ennek a históriának további menete!...

Az előző fejezetben elmondtam, ami az első állásbavonulás alkalmával történt. Többet mondani nem érdemes. Annyi volt az egész, hogy mindén 39-es tudta, hogy a Doberdón van, érezte és hallotta, hogy az olasz gyalogság eszeveszetten lövöldöz kora estétől késő hajnalig; tudta minden ember, hogy melyik betűvel jelzett állásban van, de ezen kívül nem tudott semmit. Hogy mennyire van az ellenség, hogy milyen erős, mikor támad, meg hogy milyen lesz holnap az időjárás, ha feljön a nap, – azt nem tudta, nem sejtette, még csak nem is álmodta senki! ...

Az ezred létszáma az első állásbavonuláskor teljes hadilétszám. Ahány zászlóalj, annyi ezer ember. Karintiában alig volt veszteség, a menetzászlóaljak pontosan megérkeztek minden hónapban s a négy tábori zászlóaljon kívül két menetzászlóalj állt készenlétben a hadtápterületen az Isonzó mentének védelmére. A Karintiában hagyott IV. zászlóaljjal együtt kereken 6000 emberből áll a 39. gyalogezred 1915 október 6-án.

S milyenek ezek az emberek! Pihent, ép, egészséges egyének. A menetzászlóaljak fele ekkor még újonnan sorozott, harctéren nem járt emberekből áll. Másik felét sebesültekből vagy betegségből kigyógyult, harctéri tapasztalatokkal rendelkező emberekből állították össze. Jól táplált, pihent, teljes hadilétszámú ezred mi mindent tudott megvalósítani a legmostohább terepen – mutatja a következő hetek története!

Első alkalommal csupán hat napot töltött első vonalban az ezred. Akkor leváltották. Ízelítőnek elég ennyi! ... A II. zászlóalj meg a 9. század hadosztálytaralék lett Marcotinitől keletre, az I. és III. zászlóalj meg a műszaki század hadtesttaralék a Segeti melletti táborban, az úgynevezett „Segeti-tábor”-ban.

Károly Ferenc József trónörökös mellére tűzi Hiltl József 39-es ezredesnek a Lipót-rend lovagkeresztjét 1916.

József főherceg hadtestparancsnok fogadja a 39. gyalogezredet meglátogató Frigyes főherceget. 1916.

A „Segeti-tábor” ebben az időben még nem az a sokoldalú szórakozást és jótékony pihenést nyújtó hely, amivé kifejlődött; ekkor még azon a bizonyos kellő számú rendelkezésre álló bokron kívül, melyet Hiltl ezredes tisztjeinek figyelmébe ajánlott – alig van valami: kevés fedél, néhány épülő barak. De a munka folyik lázas sietséggel és – tervszerűen.

A hat nap, mely pihenőnek volt szánva – hamar eltelt. Október 19-én este ismét első vonalba került az ezred. Ugyanúgy, mint első alkalommal. Mindössze annyi változás történt, hogy egy betűvel többet tanult, mert a III. zászlóalj elfoglalta az M-szakaszt is. így nem maradt zászlóaljtalálékja: kölcsön kapott a II. zászlóaljtól egy századot.

Az október 19-i felváltást megelőző két nap hivatalos harctéri jelentése a délnyugati harcterről ezeket közli: „*Október 17.* A doberdói fennsík északnyugati szakasza ellen több olasz támadás; akadályainkon összeomlott.

Október 18. Az Isonzó-harcvonalon az ellenség élénkebb tevékenységet fejt ki. Peteanónál, a doberdói fennsík északnyugati szakaszán heves olasz támadásokat, melyek megközelítették állásainkat – visszavetettünk!”

Ezekben a harcokban a 39-esek elődje, a 43-as gyalogezred vett részt. Még október 19-én is támadást ver vissza, mielőtt átadja helyét a 39-eseknek. Úgy ezek, valamint az október 20-án intézett támadások eredménytelenek maradtak. A támadások nem jutottak túl állásainkon.

Október 21-én azonban az olasz gyalogság olyan nagy erővel támadott, hogy csapataink nem bírták visszavetni. Az ellenség behatolt állásainkba, rést ütött az I. zászlóalj frontszakaszán. Az ilyen részleges benyomulás azt jelentette, hogy az ellenség egy harapófogó csípőjébe került. Az olasz gyalogság érezte is azt, hogy tulajdonképpen ő van bajban. Az első elért árokban megállt és – nem mozdult. Várt arra, hogy a harapófogó két szárát megnyomják, a csípők összezárulnak s – fogásba kerül! ... De hát a mi parancsnokságunk nem nyomta meg a harapófogó két szárát, vagyis – hogy hasonlat nélkül szóljak – nem fogta két szárnyán oldalba a bennülő ellenséget, hanem nekiment – frontálisan! . . . Ellentámadást intézett a fogláló olaszok ellen úgy, hogy szembetámadta őket!... Ez a támadás egyet jelentett a biztos halállal!...

Október 21–23-ig egyik támadás a másikat érte, egyik támadás a másikat követte! ... A harmadik napon már a legnagyobb összevisszaságban kavartak a 39-esek, a 29-esek és a 43-asok az I. zászlóalj körzetében, ahol még mindig bent van a – digó! ... A fenti három ezred tartozékai alig tesznek ki összesen két századot. Parancsnokuk

Lupeán százados, aki október 23-án hajnalban hősi halált hal. Utóda, Sill százados, utolsó nagy erőfeszítésre készül. Az őt jellemző hidegvérrel rendelkezik, felosztja erőit, hogy az ellentámadást többoldalúlag, de céltudatosan vezesse. A támadás hatása mutatkozik. Az olasz főlény eltűnik, csapataink urává lesznek a helyzetnek! Még egy támadás, s az I. zászlóalj körzete tiszta! . . .

A veszteségek mindkét részen óriásiak! Az I. zászlóalj előtt ezer halottat számlálnak össze. Ez csak az ellenség! . . .

Ezredeink veszteségét pótolni kellett. Október 26-án a Marcotini mellett levő tartalékállásba vonul az ezred és fölveszi a XIV. és XV. menetzászlóaljat. Október 22-én megérkezik Karintiából a IV. zászlóalj és 24-én már állásban van a Doberdón! . . .

Október 29-én hajnalban szürke köd borul a doberdói szürke kőre; a tíz napja tomboló csata ágyúfüstje és vérgőze kábulttá tesz minden embert! . . . Talán senki sem gondolkozik! . . . Egyetlen tiszta hang süvít végig a nagy sötétségen, mely azt zúgja, hogy benn van az ellenség az állásokban és azt ordítja, hogy – ellentámadásra! ... Ez a parancs! ... A sok rekedt, fátyolozott, elcsukló pedig azt kérdezi, hogy hol, merre és mikor? . . . A felelet ennyi: azonnal, ott ahol a digó betört! ... S vadul és vakul, mint akinek úgymint mindegy, hogy élet vagy halál, tömörül és oszlik a támadó csapat, hogy golyóra vegyen minden alakot, mely a sűrű köd oszlásában, vagy vakmerő közeledtében éppen elébe akad! ... Egyik század a másik után pusztul, egyik tiszt a másik után bukik el, de a hang: rohamra! . . . rajta! . . . hurrá! . . . nem oszlik el ; még él, még ordít, süvít – vadít! ... A megtizedelt erők tízszeres erővel rohanják meg az állást s végső diadallal elsöprik a közbültolakodókat, úgyhogy mire embert látnak, saját testvéreik, a jó 46-osok állanak velük szemben! . . .

... Hörgött a Föld! . . . Vesztett az Isten! . . . Úrrá lett a Pokol a doberdói kösziklákön! . . .

*

A 3. isonzómenti csata 1915 november 4-ig tartott. A 39-esek 6000 embere visszavert minden olasz támadást.

A 4.-K ISONZÓ-MENTI CSATA.

A 3. isonzómenti csatát a 4.-től elválasztani csak papíron lehet. A kettő olyan közvetlenül követte egymást, hogy még csak egyórai szünet sem választotta őket el egymástól. A 4. isonzómenti csata – a hivatalos megállapítás szerint – 1915 november 11-én kezdődött. Eszerint

a megállapítás szerint november hó 10-e még a 3. csata idejébe esik. Ezen a napon pedig igen erős olasz támadás volt a 39. gyalogezred állásai ellen.

A 3. isonzómenti csata leghevesebb olasz rohamainak szerencsés visszaverése után tartalékba került az ezred és november 7-én ment újra első vonalba. Az I. zászlóalj az ABC, a III. pedig a DEF századszakszokat foglalta el. November hó 10-én a D-szakaszban dült a harc leghevesebben. Itt esett el ezen a napon három Hermann nevű tiszt, köztük Hermann Móric 39-es százados, minekutána századával négy olasz támadást visszavert.

A korabeli feljegyzésekből kitűnik, hogy ezen a napon egy század létszáma nem haladja meg az ötven embert! ...

. . . íme egy hónap a Doberdón! . . . Ennyire fogyott le a teljes hadilétszámú ezred a 3. isonzómenti csatában.

A szakadatlanul zuhogó eső, mely a leghevesebb nyári záporon is túltett, rendkívül nyomasztólag hatott az első állás lakóira. A tíznapos állásbanlétel után foganatosított felváltás már csak azért is nagyon üdvös volt, mert ilymódon száraz ruhához jutott az ezred. Ez alkalommal cserélték ki elsőízben a legénység ruháját a Segeti-táborban s ettől kezdve mindig tiszta száraz ruha várta a pihenőre hátra jött csapatokat. Az ezred mindössze öt napig volt pihenőn, akkor állásba kellett vonulni.

SELO-PIHENŐ.

(1915 december 13–1916 február 13.)

A megelőző fejezet utolsó mondatában említett ötnapos pihenő után, november 21-én este *Lokvicán, Paljkiscén,* illetve *Devetakin* keresztül első állásba ment az ezred. Ez alkalommal a régebbi állásaitól délre húzódott s a D-től J-ig terjedő századszakszokat szállotta meg. A III. zászlóalj a D, E, F, az I. pedig a G, H, J betűvel jelzett szakaszokba került. A IV. zászlóalj fele zászlóaljtalék. A 4. isonzómenti csata váltakozó hévvel és egyforma szerencsével tart.

November 28-án új hadosztály tartozékai váltják fel a 39. gyalogezredet. Először az I. zászlóaljat váltja fel a 106-os hadosztály; ez a zászlóalj a Devetaki melletti kavernákba kerül, mint hadosztálytalék. Azután felváltják a többi 39-eseket is s december első tíz napját ismét a Segeti-táborban tölti az ezred... Száritkozik, – pihen és vár. ... Nem új felváltásra, hanem arra a boldog pillanatra, amikor abba-hagyhatja a harcot és mehet pihenni, mehet úgynevezett „retablie-rungra”.

A háború folyamán sok új szót tanult meg a 39-es baka. Mivel ezek az új szavak csak olyan idegenek voltak, mint azok a régiek, melyeket háromsztendei keserves kínlódással ragasztottak a hortobágyi fiúk szájához, vagyis németek vagy megnémetesített még idegebbek, legtöbbjüket nem értette a magyar ember. Csak sejtette a szavak értelmét s inkább hallás után jegyezte meg azokat. Ha azután kiment a szó csengése a fülből, kiment az értelme is az emlékezetből. Ha néhány évtized elteltével eszébe jut majd a 39-es katonának egy háborúban tanult szó, egészen bizonyosan meg kell kérdeznie valakitől a jelentését. Hiszen már a háborúban összekeverte a hasonló hangzású szavakat, magyarosította a valamennyire magyarosan hangzó kifejezéseket. Hallott például Entlausungról, ami tetőtelenítést jelentett; mint küldönc vitte a hadtápparancsnokság kiadta utasításokat, közleményeket, melyeknek Verlautbarung volt a címe. Mikor megérkezett a parancsnokához, alázatosan jelentette, hogy elhozta a – Verlausbarungot! ... A málhásállat vezetője önmagát tekintette és nevezte Tragtiernek, az állat, melynek gondját viselte Tragtier-ló volt. A segélyhelyen állt egy táblácska, melyre ez volt írva: Hilfsplatz. Azért a 39-es baka mégis úgy mondta, hogy Hirsplacc! ... A Kampfflieger szóból, ami németül tudók szerint harcos repülő jelent – megszületett a kan-flieger. A „stb.-stb.”-t jelentő német-latin „etc-etc” a távbeszélő nyelvén csak úgy hangzott, hogy: „ecet ere-ecet ara”! Meg a jó ég tudná elszámolni, felsorolni azokat a kifejezéseket, melyeknek értelmét nem tudta, de hangzását megszokta, kiejtését pedig megmagyarosította az önmagát „nájnundrájcig”-nak nevező 39-es baka.

De tanult egy szót, melynek értelmét nagyon jól ismerte, kiejtését el nem csavarta, melyet mindig a maga hamisítatlan hivatalos alakjában adott szájról-szájra, melyet becsült, tisztelt és szeretett az egész háború alatt, ez a szó az volt, hogy – *Retablierung*.

Pihenő! . . . Mégpedig nem valami félórás, amelyet a bécsi gyakorlótéren adott a kapitány úr, ha rá akart gyújtani, nem is tíznapos kaverna-élet, ami kijárt minden bakának, aki elázott a kőkerítés mellett, hanem két egészhónapos pihenő. Messze hátul, ahol a madár is jár, ahová még az ágyú lövése se hallik el, ahol olyan az élet, mint otthon békében, mint. . . milyen is?. . . hogy egészen jól fejezzem ki magam? . . . mint otthon a kaszárnnyában! . . . Pihenőőőő! . . . Jaj de jó lesz, – jaj de szép lesz! ... Hosszú lesz! . . .

A doberdói nehéz napok és a másfél esztendeje egymáshoz sorakozó nehéz hónapok után 1915 december 13-án a Wippach-folyó völgyében fekvő *Selo* faluba került a 39. gyalogezred, hogy kipihenje fáradalmait. Ugyanide jött a 33. gyalogdandárparancsnokság. A 17. gyalog-

hadosztályt leváltotta a 28., a 7. hadtestparancsnokságot pedig a 3. hadtest ... Mindenki pihenni ment, József főhercegtől kezdve a – „Tragtierig”.

A DOBERDÓN.

(1916 február 13-augusztus 10-ig.)

A Selóban töltött kéthónapos retablierung kaszárnyaízü gyakorlatai, melyeket itt-ott tett harcszerűvé a terep s a fiatalabb tisztek ambíciója, már-már unalmassá tették a jótékony pihenés napjait. Valami változatosságról kellett gondoskodni. Rendeztek sportünnepélyt! . . . József főherceg, Gelb altábornagy és Soós brigadéros jelenlétében folyt le ez a tetszetős kis ünnepély.

1916 január 14-én meglátogatta Károly Ferenc József trónörökös az ő jó 39-eseit. Ez alkalommal tűzte az ezred parancsnokának, Hiltl ezredesnek mellére a Lipót-rend hadiékítményes lovagkeresztjét. A 39-es tisztikar fényes ebédet adott a trónörökös tiszteletére s a hangulat sokáig emelkedett maradt úgy ezen ebéd, mint a selői főherceglátogatás említése nyomán.

1916 február 13-án vége lett a selői retablierungnak. Következtek a tíznapos periódusok, a doberdói állás meg a Segeti-tábor egymást váltó dekádjai! . . .

A Doberdón folyó háború állóharc, vagy más néven állásharc volt. Egész nagyságában az egyformaság, apró részleteiben pedig a változatosság jellemezte. Az egyén eltűnt benne. Még a kisebb csoportok, rajok tevékenysége is a legcsekélyebbre zsugorodik össze. A szakasz a legkisebb harci egység. A küzdelem néhány méternyi földterületért, no, meg egy nagyhatalom becsületéért folyik! Egy húszméteres árok elvesztésébe nem nyugszik bele egy egész hadosztály s hajlandó feláldozni húszt, vagy akár kétszáz embert, hogy az „elveszett” árkot visszaszerezze! ...

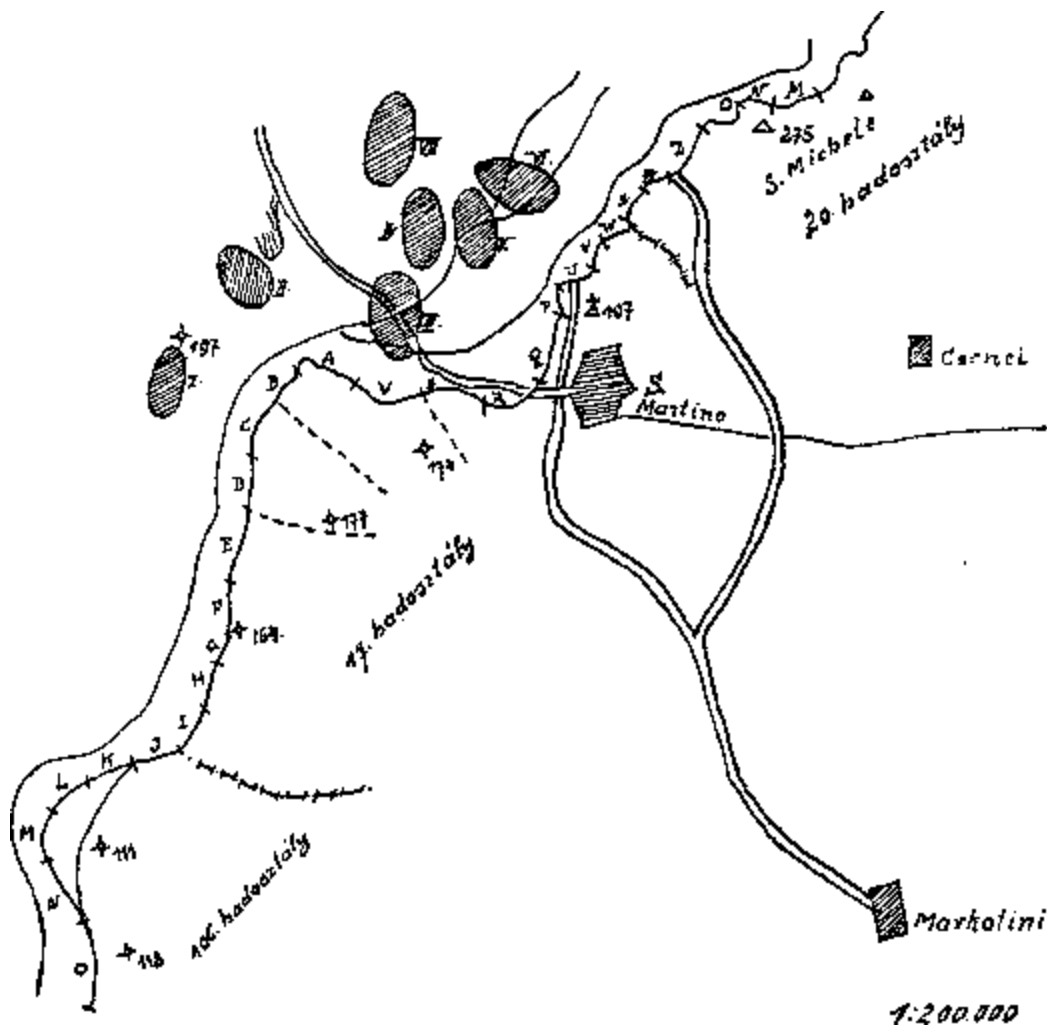
A 39. gyalogezred most következő félévi élettörténete nem lesz egyéb, mint napok pontos megjelölése. Vannak napok, melyek után ez a szó áll – állásban, ezek harcok, vannak, amelyek után ezt írom – a Segeti-táborban, ezek pihenők.

*

A selői kéthónapos nagy pihenőből 1916 február 14-én indult újra állásba a 17. gyaloghadosztály. Ezredünk ezen a napon a Segeti-táborba került. Ez annyit jelentett, hogy pihen. De ez az első segeti

pihenő mégsem volt igazi. Nem volt a selői pihenő folytatása, inkább a tíz nap múlva bekövetkező állászolgálat előjele. Hogy a két hónap óta pihenő ezred életébe egy kis harcszerűséget vigyenek, hogy az ezred

A St. Martino körüli állások. (1916 február hó.)

érezze, hogy nehéz harcok küszöbén áll, felszerelték gázálarccal, amit hivatalos német nyelven „Gasmasknak”, bakaszóval pedig „gázmacskának” hívtak... Mikor megkapták az emberek, azt sem tudták mi, hogyan kell használni, lesz-e rá szükség valaha? . . . Csak érezték, hogy jön az az idő, amikor ez a felszerelési tárgy fontosabb lesz még a pus-

kánál is! ... Hozzánő az emberhez – jobban, mint a kenyeres-tarisznya!

A Segeti-tábortól február 25-én ment állásba az ezred. Egy nappal előbb kellett volna ugyan a felváltásnak megtörténni, de állítólag tudomására jutott az ellenségnek, hogy felváltás lesz, így egy nappal elhalasztották. A 43. gyalogezredet kellett felváltani. A 39-esek mind a három zászlóalj első vonalba került. A B-J-ig terjedő nyolc századszakaszt összesen kilenc század foglalta el. Három század tartalék lett a megfelelő zászlóalj mögött.

Az ezredsegélyhely Devetakin volt; előrehelyezett segélyhely a 110-es --nál készített kavernában.

Az út, melyen állásba mennek, ismerős. Segetitől Lokvica, 187-es számmal jelzett kereszt, 8 7-es háromszögelési pont, Devetaki-110-es , vagyis ezredsegélyhely. Innen – puskaropogás, kőbebotlás, kiscigolyósüvítés, – dolina! ... minden olyan, mint volt decemberben! ... Két hónap alatt nem lehet sokat felejtetni! . . . Különösen nem a Doberdóból!...

1916 március 6-án felváltja a 39. gyalogezredet a 43-as. A III. zászlóalj két százada hadosztálytartalék Devetakinál a kavernákban, az ezred többi része bevonul a Segeti-táborba, pihenőre.

A Segeti-táborban pihenő 39-esek nem mondanak egészen búcsút az első vonalnak. Éjszakánként munkára mennek közvetlenül az első vonal mögé. Utat építenek. Munka közben elegendő alkalmuk nyílik arra, hogy lássák az előttük levő harcteret a maga borzalmas nagyszerűségében! ... A homogén éjjeli sötétséget méltóságteljesen űzi egy dús kévébe foglalt fénysugár, mely szélesedő sávjával szeszélyesen szaladgál ide-oda s mélyen bevilágítja a doberdói fennsíkot. Körülötte apró rakéták – a világítópisztolyok lövedékei – magnéziumfehérségű fényükkel 30-40 méter magasra emelkednek csak azért, hogy onnan megint visszaszálljanak s megvilágítsák a két ellenségesen szembenálló vonal körüli terepet! . . . Messziről bummogó ágyú srappellje közei a dolgozókhoz pukkan s kirobbanásának fényével kéjes gyönyörűséget okoz a – szemnek. A nehéz aknák (baka nyelven „macskák”) lecsapódását részvétsóhajjal kíséri minden ember; tudja jól, hogy ahová esik, ott a halál terem. Fejük fölött éjszakai repülő száll; a gép jellegzetes zúgása hallik; messziről lövik ágyúink s a bakák megjegyzésekkel kísérik az ég felé süvítő lövedékeket! . . . Szép! . . . Gyönyörű! . . . Játsszik az ember a tűzzel! ...

. . . Hajnaltájt bevonul a munkán volt csapat a Segeti-táborba. Útközben „tragtierekkel” beszélgetnek a bakák, hallgatják a legfrissebb híreket, elhiszik a legképtelenebb borzalmakat, az éjszakai veszteségek

túlzott számadatait, ezeket az érzéketlenné vált idegrendszer injekciót. A Segeti-táborban aztán lefeküsznek, alszanak, szárítkoznak, pihennek, üdülnek, fészülködnek, – mint egykor a háromszáz spártai a thermopylaei szorosban!...

EGY DOBERDÓI NAPLÓBÓL.

– Huszár Nándor feljegyzései. –

... Az előbbi fejezet végén nagyon elkalandoztam! . . . Azt vettem papírra, hogy a 39-es bakák a Segeti-táborban . . . fészülködtek, mint a háromszáz spártai a thermopylaei szorosban! . . .

... Vissza! ... Vissza a Doberdóra!... Vagy vissza a Segeti-táborba, nézzük az ottani életet, az 1916-as esztendő hónapjában! . . . Vissza az emberek közé, a 39-esek közé, hallgassuk őket, . . . mit jegyeztek föl napról-napra az ottani eseményekből! ...

Március 12. Az éjjeli erős ágyútűz egyre fokozódik. Nyugtalanító hírek jönnek az állásból; azért a Segeti-lágerben víg élet folyik. A kávéház tömve, víg zongora és nóta. A mozi szakadatlanul játszik. (A szó szoros értelmében „szakadatlanul”.) Valami jó filmet kaptak s nagyokat nevetünk Max Linder bohóságain. Egyik-másik baka fűvós hangszerén hamiskásan zenél. Hozzá a nagyszerű közbeszólások. Igazán mulattató!... S milyen olcsó!... Mindössze 10 fillér. Éppen, hogy nem ingyen!...

Március 13. Hajnali hatkor talpon van mindenki. Az erős ágyútűz kiverte az álmot a szemünkből. Úgy hírlik, hogy megkezdődött az ötödik Isonzó-csata!...

Előkerülnek a nagy csizmák, kissé lóg az orrunk. Azért a közös ebéd még víg. Gramofon kerül valahonnan egy szál lemezzel. Játsszadják a kimerülésig: „Rosa wir fahren nach Lotsch, Lotsch, Lotsch!” Végre ezt is megunjuk. Valaki beelő a tölcsérbe... Szegény Kosa!... Ki mulattat most bennünket!...

Délután két századunk állásba indul. Késő este olasz foglyok jönnek szakadó esőben; 46-os bakák hozzák. Ezekről halljuk, hogy az olaszok St. Martinónál betörték, de már kiverték őket – csak még egy darabban állnak a 43-asok állásaiban!... De csúnya is ez a Segeti így az indulás előtt!... Mintha más volna érkezésünkkor! Mindenki járkal, csomagol; szerteszét hulladék, – szemét.

Március 14. Reggel vagy száz fogoly megy a lágeren keresztül piszkosan, sárosan. Utánuk könnyű sebesültek – mind mesél. Kinek mit higyjünk?... Állítólag még a B-ben bent van az olasz s nem bírják ki-

verni. A 46-osokat az éjjel leváltották a 61-esek. Több olasz rohamot vertek vissza, most pihennek!... Boldog emberek!...

Délután megkapjuk az indulási parancsot. A második századot vettem át. Egypár régi arc üdvözöl, a régi karintiai második századból. Micsoda öröm!...

Késő éjjel értünk a helyünkre, a híres H-ba. Alig pár lépésre van itt a két rajvonal egymástól s a 43-asok, akiket váltottunk, rémes híreket mesélnek. Eleget is mond a dolinában fekvő nyolc halottjuk. Magukkal viszik, mert itt a sziklán temetni nem lehet.

Március 16. Most halljuk, hogy amire századok nem voltak képesek – megcsinálta egy kézigránátos járőr, kiverte az olaszokat. Daróczy zászlós a nap hőse. Ő és Tóth Lajos zászlós egy-egy önként jelentkező járőrrel oldalba fogta a már erősen befészkelődött olaszt. Tóth megsebesült, de Daróczynak sikerült az ellenséget hátbatámadni s irtózatos kézigránátharcban levetni. Regéket mesélnek róluk! Daróczy nevét emlegeti most mindenki; sikerének köszönhető, hogy sok emberünket megkímélhettük, mert az állást – bármilyen áron is – vissza kellett foglalni.

Kemény napunk volt a tegnapival együtt. Egész nap hullott ránk a gránát, „macska”, keverve kézigránátokkal. 40-től 80 lépésnyire állunk egymástól; a jobb szárnyon csak 20 lépés a köz. örökké az eget figyeljük, merről jön a „macska”!

Március 17. Ma van egy éve, hogy először kimentem a harctérre. Délelőtt kissé jubilálunk tojásos konyak mellett, de nem sokáig, mert jobbról feltűnt a „macska”. A dolina szélébe vágott. Kínos egy óra következik most, amíg a szokásos kilencet kilövi a digó!... Az egy órából kettő lett. Már két oldalról lövi dolináinkat. Van futás, menekülés – előre!... Egy kavernaszerű fedezék van itt mindössze. A józan ész életveszélyesnek találja a benne való tartózkodást s mégis, mikor fejünk fölött a rettenetes halál, abba menekülünk bele mindannyian. A hatalmas légnyomás a nyakunkba rázza a falak minden sarát. Irtózatos, soha el nem felejthető percek; mikor összehúzódva, szemünket behunyva várjuk a pillanatot: a detonációt. S utána a kirohanás, a füst, a jajgatás a szanitéc után! S ez így tart órákhosszat. Négy óra tájban sikerül a tüzéségünket rábírní, hogy lőjje viszonzásképp az olasz állásokat. Egyéb védelmünk nincs az akna ellen!... Gyilkoljuk egymást kíméletlenül és boszszúból. Egy kadettunk idegsokkot kapott, több emberünk meghalt.

Március 18. Hajnalban, mikor már szűnt a fegyvertűz, végigjártam az állást. A „H” van különösen széjjel löve. Ez egy dombon fekszik, melyet oldalról és hátulról is lő az olasz tüzéség. Az itt levő 1. századnak nagy vesztesége van. Virradatkor aludni akarok, de nem enged a korán megkezdődött „macskázás”. Tüzéséget kérünk, a „Jucik” ugyan-

csak dolgoznak. Tíz óra tájban az olasz tüzérség is megszólal és tartott a koncert délig. Most csend van. Talán mert ebédelnek a tüérek!

Március 19. A mai nap elég csendes volt. Veressel együtt terveztük jövő boldogságunkat!...

Március 20. Délelőtt a szokásos macskázás olasz részről. Daróczy zászlós megkapta az aranyat – a múltkori kézigránát-támadásért.

Március 21–22. Erős ágyú- és aknatűz. A dolinákat egypár „macska” alaposan felszántotta. Régen eltemetett hullákat, szemétgödröket, latrinákat forgatott ki.

Március 23. Délelőtt ismét ágyúharc, a dolina szélén garmadával fekszenek a nemrobbant sárga olasz lövedékek.

Este leváltás. Szakadó esőben, sárban, koromsötétségben. Faltól falig bujkálva, lapulva lopjuk az életünket. Egypár srappnell robban felettünk, de senkinek sem árt. Szerencsésen Segetibe érünk.

Március 24. Micsoda öröm! Megint a lágerben, kényelmes barakokban. A legénységre forró feketekávé és a tegnapi vacsora vár. József főherceg már kora hajnalban a lágerben jár, beszélget szeretett 39-eseivel. Századomhoz is bejött s tudakozódott, mennyi volt a veszteségünk, mikor mennek a bakák fürödni, van-e tiszta fehérműjük stb. Mindenre kiterjed a figyelme.

Március 26. Vasárnap. Délelőtt katolikus istentisztelet a Szent Márton-kápolnában, melyen József főherceg is résztvett. Az istentisztelet végeztével dekorálta Daróczyt az arany vitézségi éremmel. Egy bájos jelenet következett ezután. József főherceg odaforul ezredesünkhöz és előhivatja vele azt a 39-es bakát, akinek tegnap pipát ígért; most elhozta s át is adja.

Március 27. Délelőtt nagy ágyú- és puskatűz. Polazzo és Monfalcone között. Állítólag megint betörték az olaszok, de most a „Landstürmereknél”.

Este hat órakor ünnepélyes dekorálás a „Segeti-kávéház” előtt. Daróczy embereit, a 16 kézigránátost dekorálja József főherceg szép szavak kíséretében.

„Kitüntetek benneteket Felséges Urunk megbízásából, de nem azért, hogy céltalanul veszélynek tegyétek ki magatokat, hanem hogy bátor 39-esek maradjatok.” Mind nagyezüstöt kapott. Azonkívül a főherceg lefényképezte őket; ő maga is közéjük ült. Mindenki kapott egy képet a főherceg ezen ajánlásával: „Derék 39-es gránátvetőimnek.”

Március 29. A nap fényképezéssel telt el. Este nagy a jókedv az étkezőben. Kellott ez a mulatozás, különösen nekem, akit reggel óta erős honvágy gyötört. Szökni tudtam volna innen haza! Az én csinos kis falumba, ahol már szintén ébren a tavasz! ... Egy bolondos pacsirta minden reggel eldalolja ablakom előtt éjjeli álmát, reggeli imáját!...

A pacsirtadalra mindig nagyon figyelek. Egyszer az állásban, amint reggel lefekvés előtt végigjártam a század körletét, a pirkadó nagy csendben megütötte fületem egy pacsirta éneke... Lábaim gyökeret vertek. Nem tudtam tovább menni. Csak álltam és néztem a kis madarat, amint egy deszkából összerótt keresztben ül s köszönti a hajnalt, vagy imádja az Istent, vagy gyönyörködteti fészken ülő kedves párját!... S éppen egy fakareszten!... Istenem, milyen a sors!... Annak, aki ott lent nyugszik a fakereszt tövében, talán senkije sincs e világon, aki megsirassa, aki érte imát mondjon!... Jön egy kis pacsirta s a természet legszebb, legigazibb hangján elsiratja s imádkozik érte! ... Közben az élő gyönyörködik!... Mi is a mi gyönyörűségünk – ha nem az, hogy mi még halljuk a pacsirta énekét!?

Március 30. Ma ismét esik. Megint nyugodt vagyok. Ilyen idő kell a harctéren!... Ez kiöli az emberből az utolsó csepp életkedvet is, nem vágyik az életre, nem vágyódik a szabadba, nem kívánczik haza! ... Közömbösen hallgatom, mint koppannak az esőcseppek a kátrányos papírral bevont barakfedélen s boldoggá tesz az a tudat, hogy tető alatt vagyok. Egyéb vágyunk most nincs!... Este megint mulatozás a kávéházban!...

Március 31. Remek tavaszi idő. Tiszti céllövészet. A legjobb lövők részt fognak venni a hadtest lövőversenyén.

Április 1. Este állásba mentünk.

Április 2. Egész nap ingujjban járkalunk, olyan nagy a hőség. Ismét együtt vagyunk a H–J-dolinában. Prokopovitsch és Zvolenszky főhadnagyok, Veress és Jakab hadnagyok és én. Dél előtt nagy repülőharc, délután „macskázás”. Három hatalmas akna becsapott a dolinába, óriási robbanással. Megint felforgatott mindent. A bűz elviselhetetlen, alig győzzük magunkat mentolos vattával.

Április 4. Kora reggel megkezdődött az aknázás. Fáradt, elcsigázott embereink már két napja nem alusznak. Nagynehezen kaptunk tüzérségi tüzet, mely pompásan lőtte az olasz állásokat. Most az egyszer örömmel néztem, mint repülnek odaát a ruha- és emberdarabok!...

Éjjeli rettenetes órák; egymásután csapnak be a nehézaknák állásainkba. Hozzák az idegsokkosokat. Egyik nevet, a másik sírógörcsöt kapott. Nyolc örültet leküldtem a segélyhelyre. Tehetetlenül állunk e borzasztó fegyverrel szemben. Egy rozoga fedezékbe reszkettük át az éjszakát. Minden percben vártuk a rettenetes halált. Hajnalban az utolsó segítséghez, a tojáskonyakhoz nyúltunk.

Április 5. A digó egész nap és egész éjjel *aknázza* a H-t, a J-t, meg a dolinákat. Egy-egy beleesik a közepébe s iszonyatos reccsenéssel robban. A fedezékünk elé kétméteres homokzsákot raktunk, hogy megvédjen a repülő szilánkok ellen. A légnyomás ezt is ledöntötte. Ajtónk összetört,

sár és kő repül be hozzánk. Ha ma fel nem bomlik idegzetünk, akkor soha!

Éjjel, mikor az élelmet hozták s a „tragtierek” és a legtöbb ember szorongott a dolinában, belecsapott egy nagy akna. Két ember nyomtalanul eltűnt, húsznál több megsebesült.

Április 6. Ma sok az olasz repülő. Ágyúink erősen lövik. Az első eset, hogy látom, hogy egy repülőgépet srappnell talált. Törött szárnyal ereszkedik egyre lejjebb s csakhamar földet ér, – sajnos, az olasz állások mögött. Azért ez a baleset nem öli ki belőlem a vágyat, hogy repülő szeretnék lenni!...

Április 7. Furcsa hírek a lágerből. Nappal jönnek oda csapatok, éjjel ismét mennek vissza. Az olasz repülők sűrűn szállnak; úgy látszik ők sem értik, hogy mit jelent ez a felvonulás. A faagyúkat igazinak vélik a nagy magasságból!...

Április 8. Kínosan vártuk a reggelt. Az este ugyanis híre ment, hogy az olaszok hirtelen, meglepetésszerűen támadni fognak. A tegnapiénál is erősebb aknázás. Benn ülünk a fedezékben és beszélgetünk. Közben figyeljük a nyitott ajtón át a „macska-posztot”, hogy mikor jelzi a kalimpáló, felénk irányított macskát. A poszt egy nyugodt cigány, aki pipál, s a „macskára” ügyel. Olykor egy pillanatig merően bámul, majd ujjjával befogja a fülét, a következő pillanatban robban a macska. Nekünk elég a cigány arcát nézni, abból látjuk, hogy nem jön ide a „macska”. Egyszer tompa pukkanást hallunk; ez az akna kilövésének hangja. A cigány pipál és figyel. Egyszer csak borzalom! – kikapja a pipát a szájából és szalad!... Kővé meredten nézzük ezt a menekülő jelenetet. Meg sem tudunk mozdulni... Az akna pont oda esett, ahol a cigány állt. Berántottuk az ajtót. Az akna robban s hullt ránk a vas- és kődarab!... Krétafehéren jöttünk ki a fedezékből – mindannyian épen!...

Tíz óra tájban rákezdett az olasz tüzérség s egy félóra alatt rommá lőtte a „suttyogójával” a domboldalon levő H-t. Kértünk tüzérségi segítséget. Telefonáltunk a zászlóaljhoz, a zászlóaljparancsnok telefonált az ezredparancsnoksághoz, ez a dandárhoz, a dandár a hadosztályhoz, ez a tüzérdandárhoz s végre megkapták az ütegek a parancsot, hogy lőjjenek. Jó egy óra múlva jött az első lövés. Időközben az olasz tüzérség már elhallgatott. Most a mi lövéseinket kihívásnak vette (pedig hát csak megtorlás volt) s újra kezdte pontos lövéseit.

Délután „Feuerüberfallt” (meglepő heves tüzelés) kellett csinálnunk; este ismét. (Hogy mi húztuk a rövidebbet, azt említenem sem kell.) Halhatlan parancsok!... Mit akarnak ezzel elérni – nem tudjuk ... Hanem ha idejönne az, aki ezt ott hátul olyan szépen kigondolja!... Meg sem lehet itt moccanni!... s mi csináljunk meglepetést?... mikor egyetlen puskalövésünkre rögtön a készen álló olasz ütegek válaszolnak!...

Április 30. Ma jött a fel váltóparancs. Van öröm! Egy hónapja nem volt századom a lágerben!...

Május 1. Hajnalban – bódító májusi illatban – ballagunk a Segeti-tábor felé. Mennyi öröm, mennyi mókázás mindenfelé... örülünk, határtalanul örülünk az életnek!... Előttünk a remek nyár, üde zöld lombok, mögöttünk a kietlen, gránátdúlta Doberdó!... Egy-egy rakéta száll még fel olykor; srappell- és gránátfüstben a rajvonalak. S mi egyre távolodunk tőle, ránk vár a Segeti-tábor, a pihenés, az ezernyi apró öröm!...

AMI A DOBERDÓI NAPLÓBÓL KIMARADT.

a) *A JÓSZÍVŰ BAKA.*

A *Segeti-tábor* tíznapos pihenőideje letelt. A 39-es bakák kikuglizták, kihintázták, kialudtak és kipanaszkodták magukat. Következett a szokásos búcsú-istentisztelet, elején a „Tebenned bízunk elejétől fogva” kezdetű énekkel, a végén a megszokott „Mindezek utána ...” szavakkal induló áldással és – beesteledett. Az olasz megfigyelő-léggömböket levonták, a századok sorba álltak, s indultak az első vonalba, a St. Martinótól délre levő állásokba. Eleinte négyes sorban, azután párosával, onnan kezdve meg, ahol már járta a kiscigolyó, szép egyesével, hézagosan. Felváltás volt. Nem az első, nem is az utolsó!

A devetaki-i országútról bekanyarodó gyalogösvénynél, mely mellett rozoga kőfal húzódott s ahol az olasz puskagolyó, mint a mérges májusi cserebogár, zizzentett az ember füle, orra, meg takarója mellett, e nappali világosságnál sohasem látott gyalogút elején minden 39-es baka ezzel a sóhajtással kanyarodott be: Hej, ha kapnék hamarjában egy tízezerkoronás lövést! . . . Afféle finom sebesülés volt ez, amely csontot ugyan nem ért – no, még fejét sem –, de járt vele egy félesztendei kórházi kezelés, meg káderélet.

Alighogy az első bekanyarodó század fele végigsóhajtotta ezt a kívánságot, harsány hangon ordította valaki a század elején: Szanitéc! ... Szanitéeééc! . . . Megvolt az első tízezerkoronás lövés! . . .

A század végén kullogó szanitéc csak úgy magában dörmögte: – No, ennek sem a tüdejét érte a kiscigolyó, azért ordít olyan veszetűl! És ment másodmagával, lebontott hordággal a kiáltó hang irányában, hogy visszavigye az első sebesültet. A század során pedig szájról-szájra ment a hivatalos jelentés: – Kis Bálint megsebesült! . . . De jó neki!...

És Kis Bálint – ha tízet nem is, de ötezer koronát egészen biztosan megérő sebesülésével – egy igen finom hordágyon lekerült az ezred-

segélyhelyre, onnan meg a hadosztály egészségügyi intézetébe és kezdte nyomni az ágyat.

Másodszor sebesült a háborúban, első alkalommal a Doberdón. Az első sem volt súlyos, ez sem lesz halálos, az biztos. Olyan jófajta láb-lövés volt, amilyennel ha egyszer jól bekötözték, el lehetne gyalogolni akár Hajdúszoboszlóig. Így gondolta Bálint. Pedig hát nem egészen így volt. A sebesülés nem volt ugyan halálos, nem is volt veszedelmes, de azért a vérveszteség csak megmutatkozott az arcon s a természetes piros színt a láz tüzes-vöröse váltotta föl.

Bálintot elnyomta az álom. Aludt. Olyan jóízűen, amilyen jóízűen tíz napnak előtte, a Segeti-tábor első éjszakáján aludt. És álmodott! ... Nem úgy, mint akkor – új csatákról, digótámadásról, macskarepülésről, suttyogójárásról, hanem arról a bizonyosnak mondható hathónapi kórházi életről meg káderszolgálatról! . . . Ébren kezdte az álmot s jó fél napi alvás után ébren is folytatta. Ha rajta múlik – tán el sem alszik! ... De hát a láz csak elnyomta! . . . Amikor felébredt, hallotta, hogy néhány nap múlva viszik tovább. Viszik St. Dánielbe, ott vonatra teszik s viszik – a jó Isten tudja, hova. Laibachba, Bécsbe vagy Klagenfurtba! ... Itt még senki sem tudja bizonyosan, hogy hova! . . . Mikor elsőízben sebesült – Karintiában –, akkor Bécsbe került, onnan meg a káderhez, Königgrätzbe. Nem volt súlyos a sebe, nem kapott még szabadságot se! Hej, ha most sem kapna! . . . Pedig már jó egy eszten-deje, hogy nem volt otthon! Bizony elkelne néhány heti házikezelés – asszonycirógatás ... El ugyan! ...

Ilyenféle gondolatokkal bajlódott Bálint a hadosztály kórházában, amikor kinyílt az ajtó és belépett rajta a hadtestparancsnok: József főherceg. Eljött megnézni a sebesülteket, eljött megtudni, hogy hogyan arat a Doberdón a – halál kaszája.

Amikor Bálint megpillantotta József főherceget – eszébe jutott valami. Eszébe jutott a Segeti-tábor sok meséi közül – melyeket társaitól hallott – az, hogyha valaki valamit kér József főhercegtől, az a kérés teljesül. Ugyan mi lenne, ha ő most egy kéréssel állana elő? . . . Teljesülne? . . . Egészen biztos, hogy teljesülne! . . . Ha nem is kerülhetne mindjárt haza Hajdúszoboszlóba, talán eljuthatna egy debreceni kórházba?... Nagy kórház van ám Debrecenben, megférne ő benne!...

József főherceg sorra vette a sebesülteket, betegeket. Mindegyiknél megállt. Aki nem volt súlyos sebesült, azzal elbeszélgetett, aki meg olyan súlyos sebesült volt, hogy nem bírt beszélni, arról az orvossal beszélgetett. Mindenkitől megtudakolta, hogy mi a baja, hol sebesült meg, mióta beteg?... Éppen Bálint ágya elé ért. Megszólítja:

— Hogy hívnak, fiam?

— Kis Bálint.

- Hol sebesültél meg?
- A kőkerítésnél, felváltáskor.
- Van-e valami kívánságod?

Bálint nagyot nyelt, szemei még jobban csillogtak, mint eddig (talán egy kis könnyecsepp is segített azon a csillogáson!) s szóhoz sem tudott jutni hamarjában. Csak a fejét billentette úgy, hogy látni lehetett, hogy igenis van. Nagy erőlködés után kimondja aztán a szót: „Szeretnék a falum melletti kórházba kerülni. Már másodszor sebesültem s nem voltam...” – Jól van, fiam – szakította félbe József főherceg a hosszúnak induló panaszt –, majd megcsináljuk, hogy hazakerülj. Elővette a noteszét, a ceruzáját, ráírta egy lapra németül, hogy „ezt az embert vigyék abba a kórházba, mely otthonához legközelebb van”. Aláírta, a lapot kitepte és odanyújtotta Bálintnak, mondván: Ezt a cédulát mutasd föl mindenütt, ahova visznek, ezzel hazakerülsz.

Bálint átvette a cédulát és meg akarta köszönni. Ahogy azonban rápillantott az írásra – torkán akadt a szó s merően nézett.

József főherceg leolvasta az arcáról, hogy mondani szeretne valamit, biztatta tehát:

– No, mi az?

Bálint végül is kinyögte nagy aggodalmaskodással :

— Nem jó ez, fenséges uram!

— Miért, fiam?

— Azért, mert németül van, aztán Debrecenben nem tudják elolvasni. Meg én se tudom, mi van rajta. Kérek egyet magyarul is.

József főherceg elmosolyodott. Látszott ugyan rajta, hogy nem osztja Bálintnak a német nyelv miatti aggodalmait, de tetszett neki a fiú őszintesége s egy sebesült 39-es kedvét csak megteszi, hiszen az egészségesektől sem tagadott meg semmit. Írt tehát egy ugyanolyan cédulát magyarul s átadta Bálintnak azt is.

— No, most már egészen bizonyosan hazakerülsz Debrecenbe!

— Köszönöm szépen, fenséges uram, – szólott Bálint, átvéve az új cédulát. Összehajtotta szépen négyrét mind a kettőt, beletette üres pénztárcájába és a feje alá dugta. Vigyázott rájuk, mint afféle legbiztosabb útlevele...

Még aznap este a vonathoz szállították többedmagával Kis Bálintot s harmadnap reggel Laibachban volt egy kórházban. Lábára volt a legkevesebb gondja. Fáj. A földolog a két cédula! ... Azokra vigyázott, mint a szeme világára. Különösen itt, ebben a sokféle emberrel megtömött kórházban, ahol – ki tudja? – lopni is szoktak ...

Egy tiroli német mellett feküdt, akivel nagyon szeretett volna beszélgetni, de nem tudott németül. Azzal cserélte ki gondolatát a sógorral, hogy megmutatta neki a németül írt cédulát. Ezen aztán mind a

ketten mosolyogtak. Bálint ugyan valamivel tovább mosolygott, mint a tiroli baka, mert mikor arra került a sor, hogy elváljanak, a tiroli nagyon elszomorodott. A cédula hatása ugyanis hamarosan mutatkozott. Bálint örömmel vette tudomásul, hogy egy magyarországi szállítmányba van beosztva. Búcsúzott tehát a szomszédától, aki irigykedve tekintett rá, mint olyanra, aki boldog, mert mehet. Bálint megértette a fájó szívű szomszéd néma hangját s ha tudott volna németül, ezeket mondta volna neki: „Látod, komám! Ezért jó 39-esnek lenni! Verekedni kell, az igaz, de ha megsebesül az ember, akkor hazakerül, mert a fenséges úr mindent megtesz a 39-es bakának!” Bálint azonban nem tudott németül, tehát nem szólt semmit. Néma maradt ő is, mint a tiroli baka. De gondolkozott valamin ... Egyszer csak mosolyra deríti a tiroli szomszédot, így gondolta Bálint: Én már most Magyarországra megyek, az bizonyos. Ott a magyar cédulát kell elővenni, ezzel a némettel nem csinálhatok semmit. Hogy tehát kárba ne vesszen, odaadom ennek a németnek! . . . Legalább ő is hazakerül! ... De nem ingyen! . . . Egy komiszkenyeret ad érte! . . . Mert amíg én Debrecenbe kerülök, az soká lesz! . . . ő meg csak itthon van a maga hazájában! . . .

Az alku hamarosan meglett. Bálint a búcsúzó kézszerításkor a tiroli baka tenyerébe nyomta a német cédulát, nyakába vette az egész kenyérral bélelt tarisznyát, egy botra meg egy sebesült lábra támaszkodva kiballagott a vasútállomásra, beszállt a Magyarország felé induló vöröskeresztes vonatba és várta az indulást.

Úgy érezte, hogy megéhezett. Elővette a tarisznyát, felszelte a kenyeret s miközben az első falatot a szájához emelte, felsóhajtott: Hej, de boldog is lehet most az a tiroli baka, áldja meg az Isten a fenséges urat!... És falatozott.

„ADD TOVÁBB”...

A Doberdón harcolni nem volt gyerekjáték! ... Az olasz pergőtűzet állni idegek kellettek. Egy „isonzómenti csata”, mely a hivatalos jelentésben ilyen röviden hangzott, ott kint a helyszínen három napig, egy hétig, néha meg kettőig is eltartott. Amíg az olasz tüzérség ki nem merült, nekünk sem lehetett megpihenni. Akármilyen nehezek voltak is az ütközet második napján a baka-szempillák, nem lehetett őket lecukni, mert betört a digó! . . . Kiverni meg kétszeres áldozatba került.

A lövészároknak nevezett kőkerítés mellett halált váró, életre vágyó bakákat valami különös fogással kellett ébren tartani. Az ágyúk bumogása, az aknák fülsiketítő reccsenése, a kis golyók füttyülése annyira ébren tartotta a vonalat, hogy nem kellett külön kicövekelni a szem-

pillákat. De ha csend lett, kritikus csend, mely rendesen a gyalogsági támadás kezdetét jelentette, bizony jó rá kellett szólni egyik-másik öreg bakára, fiatal hősrre, hogy el ne aludják.

Az ébrentartásnak legjobban bevált módja az volt, hogy a század jobbszárnyán levő szakaszparancsnok kiadta a jelszót: „élesen figyelni! . . .” – vagy: „támadás várható! ...” s hozzátette, hogy – add tovább! Egyik ember mondta a másiknak, a másik a következőnek, az éber az álmosnak, az álmos az alvónak, jó hangosan, értelmesen s így ment a szó szájról fülre, fülről szájra, egészen a század balszárnyára. Ott fölfogták, elraktározták s viszonzásul új ébrentartó mondást találtak ki, melyhez hozzátették, hogy – add tovább! . . .

A század közepe a két mondás közötti öt percet akár alvásra is felhasználhatta! ... Egyik-másik gyengébb idegzetű baka félálomban motyogta, hogy – „nagyon élesen figyelni! – add tovább”. . . Olyan élesen figyelt, ahogy csak tudott – álmában.

*

A harmadik isonzómenti csatában történt, 1915 október valamelyik utolsó napján, hogy a zajos hadi lármát csend váltotta föl. Az a bizonyos gyanús csend, mely mögött minden tűzkeresztségen átesett katona gyalogsági támadást sejtett. Az egyik 39-es század jobbszárnyán levő szakaszparancsnok lelkiismeretes buzgósággal tekintett ki strucc-fedezékéből az ellenséges állások felé, hogy lássa, nem jön-e támadni az olasz gyalogság. A kőporral és gránátfüsttel borított előterepen alig látott egyebet a semminél. Nem mutatkozott ember sem szemben, sem oldalt – egyetlen egy sem. A csend tartott s a rég nem élvezett nyugalom egészen rabjává tette az ifjú hadnagy-szakaszparancsnokot... Nézett mereven előre, figyelt élesen előre s egészen megfélekedezett arról, hogy neki, mint a század jobbszárnyán levő tisztnek, valami ébrentartó mondást kellene leadni azzal a kísérettel, hogy – add tovább! ... Szemeivel együtt a lelke is a két állás közt járt, figyelt, vigyázott, nézett! . . . Jobbról balra, balról jobbra járatta legyezőalakban éles szemeit, s a füst oszlásában észrevette, hogy éppen az ő vonalszakaszával szemben egy apró kis fekete zászlócska nyúlik ki az olaszok állásából és vidáman meglebeg a tenger felől áramló levegőben. Nem tudta mire magyarázni ezt a szokatlan jelenséget, de nem is törte a fejét soká a zászlócska fontosságán, inkább humorosan fogta föl a látványt s jó hangosan, hogy a szomszéd szakasz hasonló vívású parancsnoka is meghallja, elkiáltotta magát: Meghalt Viktor Emánuel! . . .

A frontnak nevezett emberlánc, melynek egyik-másik bakaszeme már szunyókált, fölriadt erre a kiáltásra s a három legközelebbi ember

egyszerre ismételte az egyszerre hallott mondást: Meghalt Viktor Emánuel – add tovább! ... A hadnagy ajkán hangos gondolatként kiugró megjegyzés felült a fegyelem vaslovára és feltartóztatlanul ment az egész vonalon tovább! Lágyszívűeknél részvétet, jó embereknél megdöbbenést, értelmesebbeknél messzire nyúló politikai következtetést váltott ki e nem várt hír, mely a század balszárnya felé már egy hivatalos jelentés komolyságával – ment tovább.

A fekete zászlócska eltűnt, a csend múltfélben volt. Itt-ott már látszott egy akna, amint a levegőben kalimpál, hogy magának is fájó zuhánással lereccsenjen a köre. Mindez nem zavarta a frontot, nem állította meg a mondást; szerencsésen megérkezett a balszárnyra, hogy – meghalt Viktor Emánuel! . . .

A jó öreg baka – Tisza Pista katonája –, aki egészen a balszárny szélén állt s a szomszéd századdal az összeköttetést tartotta, tudomásul vette a gyászjelentést és – nem adta tovább . . . Egy darabig hallgatott, gondolkozott, azután visszaszólt oda, ahonnan a hírt kapta, a magakora-beli öreg bakához:

– Nem tudná kend megmondani koma, hogy melyik szakaszban volt az a szegény – Piktör Emánuel?...

„A KADÉT ÚR.”

A fronton a kora hajnali órák voltak a legcsendesebbek. Mintha a természet örök egyformaságának örök szépségén, a nap felkeltén annyira elbáméskodott volna a természet kontár mestere, az ember, hogy el is felejtett cselekedni; csak állt, hallgatott; nem üzte gyilkos kis játékait, nem küldte magaszepegve a pusztító lövedékeket, csak nézett, örült, hogy az örökkévalóságnak is beillő sötét éjszaka után ráköszönt a piros hajnal. Amikor a magányosan pislogó őrszem már látta is, hogy nem lát semmit, odaát is, ideát is megtelt a szív áhítattal s az elhomályosulni mindig kész szemek elégedetten tekintettek végig a számukra kiszabott csatapiacon. Az egész éjszakai vakság annál rémesebb volt, mert a kézifegyverropogás zaja, a fül mellett elsüvítő kis golyó szji-szji hangja még fokozta az amúgy is lázas kíváncsiságot. A reggel csendjében felváltás volt; az éjszaka szolgálatot teljesítő fület felváltotta a szem!... Éjjel az őrszem a fülével nézett! . . .

Az est beköszöntével munkába állított műszaki emberek a hajnal szürke levegőjében visszahúzódtak; az első vonal mögött elhelyezett parancsnokságtól meg elsővonali látogatásra indultak vezérkari tisztek, felsőbb parancsnokok.

Az előremenők és a hátrafelé jövők úgy a zászlóaljparancsnokság táján találkoztak össze. Kitértek egymásnak a szűk árokban; engedték haladni az előremenőket, a front felé igyekvőket, azután szakadozott sorban egyesével vonultak ki- és hazafelé! . . .

*

Valahányszor egy csapat első vonalba került, mindjárt az első nap végigjárta a vonalat az ezredparancsnok. Időnkint kiment szemlére a dandár- és hadosztályparancsnok, a hadosztály vezérkari főnöke meg parancsnoka. Csodálatos dolog, de úgy volt, hogy ezek a ritka vendégek jobban ismerték az első vonalat, mint maga a századparancsnok, vagy akár a baka. Ezek a felsőbb parancsnokok megkapták az összes árkok és állások vázlatát papíron, s annyit nézték és tanulmányozták a papírfrontot, hogy a legapróbb részletekig ismertek mindent... Csak egyet nem tudtak: – hogy hol csapott be a legutolsó gránát! . . . Ezt időnkint a helyszínen kellett megtekinteni.

A felsőbb parancsnokok rendszeren kora reggel mentek ki az első vonalba és mire felmelegedett az idő, már vissza is tértek. Olyan szép kis reggeli séta volt az egész! . . .

Mikor a 39-esek a Doberdóra kerültek, alig voltak állásban egy napja, máris akadt látogatójuk. Nem kisebb úr, mint maga a hadtestparancsnok – József főherceg. Jól ismerte a főherceget az ezred öregje; hiszen az orosz harctéren ismételten látták. Az ezred fiatalja is hallott róla eleget. A 39-es baka nem felejt, s amit tud, elmeséli másnak is. Meséltek az öregek a fiataloknak eleget József főhercegről. Sokkal mélyebb nyomokat hagyott József főherceg a 39-esek lelkében, sem-hogy azok Karintiában elfelejtették volna. Legfeljebb az esett meg, hogy egyik-másik fiatal baka még nem látta a fenséges urat. De hallani hallott róla egészen bizonyosan.

Most, hogy az első nap megjelent az első árokban, bizony csak a vén csontok meg régi parancsnokok ismertek rá. A bakák legnagyobb része éppen hogy sejtette, hogy nagy úr – olyan „Hinterlandi” látogató! ...

Ezek a látogatások az első vonalban nem keltettek nagy feltűnést. Még csak akkora hűhóval sem jártak, mint békében egy előre bemondott laktanyaszemle. Mindenki végezte a maga dolgát s alig vetett ügyet a látogatóra. Ha meg ez kíváncsi volt valamire, hát megkérdezte a századparancsnoktól vagy az ügyeletes tisztől. A baka háborítatlanul figyelt és dolgozott.

József főherceg szó nélkül ment végig az állásokon. Jobbra-balra nézett, mindenre figyelt, de nem kérdezett senkitől semmit. Egy figyelő

őrszemnél megállt és az embert félreállítva, kitekintett a szűk lőrésen a vonal előtti csendes területre. Nem hogy lásson valamit, hanem csak hogy hangulatot nyerjen, hogy érezze, milyen a lőrésen keresztül betóduló, ellenség felől jövő levegő! . . . Amikor kissé meghajolva kitekintett a lőrésen, az oldalt álló őrszem profilban látta a főherceget. Látta a gondozott, üde arcot, a blúz gallérját, rajta az aranysujtást, a három fehér csillagot s a kissé meghajolt mellen a – kitüntetések. Ezt a bakamindenséget, ezt a katonai vágyak netovábbját, a – „fityegőt!”. . . Mégpedig nem is egyet látott az őrszem, hanem sokat! . . . Annyira sokat, hogy szinte megcsodálta, s ámulatának ezekkel a szavakkal adott kifejezést: „Sokat lehetett a kadét úr patrulban, hogy annyi szép kitüntetése van!...”

A század- meg szakaszparancsnok megszeppent, a baka tovább figyelt, a hajnal reggeledett, az ellenség hallgatott, a háború tartott, József főherceg meg szelíden elmosolyodott és tovább is szerette a 39-eseket, akik mindig csak azt mondták, ami a szívüket nyomta.

*

1916 május 10-én állásba ment az ezred. Útja és élete olyan volt, amilyennek az előző epizódok bevezetésében rajzoltam. Felváltás alkalmával átveszi mindazon különleges harci felszereléseket, amelyek a háborús gazdálkodás ingó berendezését alkotják, Szivattyú 6 darab, fa-ágyú 12 darab, periszkóp 96 darab és világítópisztoly 11 darab. Dräger-féle önmentő – 47 darab. Ezek képezik az átadás és átvétel mindenkori leltárát. Most 350 darab acélsisak is járul ehhez a felszereléshez.

Átveszi az ezred azokat az utasításokat, melyek az állások kiépítését szabályozzák. Azt olvassuk ezekben az utasításokban, hogy az árkot nem fölfelé, hanem lefelé kell kiépíteni. Eddig tudniillik (no meg ezután is! . . .) úgy készítették az árkot, hogy lefelé csak annyit ástak, amennyit a sziklás, agyagos talajon csákánnyal, ásóval könnyűszerrel vájhattak. Azután a kötörmelékkal, dolina fenekén található agyaggal megtömték a homokzsákokat és az árok szélén falat raktak belőle. Először az ellenség felől eső részen, azután a másik oldalon is. Így jött létre a föld fölé épített árok! ... Ez volt a doberdói lövészárók! . . . Ha ebbe belecsapott egy gránát vagy akna, úgy széthullott, mintha nem is lett volna!... Újra kellett kezdeni a homokzsáktöltést, – árokemelést! . . .

1916 április 1-től kezdve nem betűvel, hanem számmal jelölték a századszakaszokat. A köztudatban azért csak a betűjelzés járta. Fogalommal vált az ilyenfajta megjegyzés: D-ben, I-ben, E-ben!. . . Csak így tudta a baka, hogy hol van, hová kell menni – ellentámadásra. Ha azt

emlegette valaki, hogy a 21-ben vagy 29-ben, bizony azt gondolta egyik-másik ember, hogy az életkora felől érdeklődnek!

1916 május 31-én a St. Martino-Redipuglia közötti terepet foglalta el az ezred. Délre húzódott. Számokkal jelölt századszakaszai ezen a helyen 21–35-ig. Ezentúl minden felváltás után délebbre kerül. Június 13-án már a 39. számú szakaszig húzódik a III. zászlóalj, így olyan messzire esik az ezred egy része a parancsnokságtól, hogy függetlenítik s a 24-es népfelkelő dandár parancsnoksága alá rendelik. Ez a III. zászlóalj nagyon közel van *Doberdó* faluhoz, ahhoz a romokban heverő helységhez, mely azzal lépett be a halhatatlanság templomába, hogy – meghalt. A zászlóalj segélyhelye a *Doberdó* melletti kavernákban van.

Június 18-án váltják a 43-asok a 39-eseket. Az I., II. és IV. zászlóalj a Kostanievicától délre fekvő táborba, az úgynevezett „Süd-Lager”-be került. Ez Hudi-Log község határában épült és utánzata volt a sokszor említett Segeti-tábornak.

1916 június 28-án volt a 39. gyalogezred hírhedt gáztámadása. Ez a különös harci eszköz itt került először és egyetlen egyszer alkalmazásra. Szomorú tapasztalattal gazdagította hadvezetőségünket és súlyos veszteségeket okozott ezredünknek. Volt hatása az ellenségre is, de nem olyan mérvű, amelyet vártak tőle, saját csapatunkra nézve pedig nem volt olyan ártalmatlan, amilyennek képzelték és – hirdették. Eredetileg június 24-re tervezték, június 28-án hajtották végre. Résztvevett benne az ezred III. és IV. zászlóalja. Az előre elkészített gáztartályok fúvatása hajnali fél 4 órakor történt. Utána nyomban előnyomultak járőreink a 22–23. és 24-es számú szakaszból és megállapították, hogy a gáz nem oltotta ki az olasz állásokból az életet!...

A gáztámadás utáni napon felváltották az ezred III. és IV. zászlóalját s egy éjszakára az előbbi *Devetakiba*, utóbbi pedig *Mikoli* községbe került.

Június 30-án éjjel elfoglalta az ezred a *Polazzo-Redipuglia* nevű részt a 32–42-ig terjedő századszakaszokkal. A IV. zászlóalj ugyanekkor a St. Martinóhoz tartozó 25–31-es századszakaszokat szállta meg. Az ezredsegélyhely *Paljkiscére* került, előretolt ezredsegélyhely pedig *Doberdón* és *Marcottinin* volt.

A július 8-i leváltás alkalmával az I. zászlóalj – mint tartalék – fönt marad a különböző dolinákban, az ezred többi része a „Déli-táborba” kerül. Innen vonul nyolcnap pihenő után a 32–47-es számmal jelölt századszakaszokba.

A SEGETI-TÁBOR.

Ezredem háborús történetének eddigi ismertetésében, a Doberdón eddig eltelt félesztendő históriájában sokat szerepel a Segeti-tábor, vagy ahogy hivatalos nyelven emlegettük: Segeti-Lager. Ott, azon a helyen kezdődött a 39. gyalogezred doberdói szereplése; ennek a Segeti nevű helységnek határában pihent meg első éjszaka a 39-es baka, minek-utána otthagya a karintiai hegyeket.

Ide húzódott vissza annyi véres csaták és veszteségteljes őrtállások után az ezred, hogy visszaszerezze a Doberdón vesztett erőt, harci- és munkakedvet.

Mikor az ezred nem volt első vonalban, akkor egy része mint tartalék a híres devetaki kavernákba került, nagyobbik fele meg pihent a Segeti falu melletti táborban. Tulajdonképen ez is tartalékállás volt; a Segeti-táborban pihenő csapat hadtesttartalék volt.

A Segeti-tábor részletes ismertetése nem a 39. ezred történetébe való, inkább az egész VII. hadtest históriájába tartozik. De ha nem emlékezném meg róla ezen a helyen is, úgy éreznék minden 39-es, hogy valami hiányzik az ezred háborús élettörténetéből. Hiszen a háború nem állt csak háborúból, volt abban béke is – talán még több, mint háború! ... Hogy ezt a békét nem a digóval meg a muszkával kötöttük meg, hanem egymásközt élveztük, az ebben az esetben még nem nagy baj! . . . Volt a háborúban nyugalom, csend, humor meg egy kis – áhítat! ... Ennek tanyája, színhelye, itt ezeken a lapokon meg emléke – a Segeti-tábor.

*

Az egyes emberek életében az imént emlegetett béke és a megelőző lapokon ismertetett háború, vagy akár csak az izgalmas és nyugodt percek, a szomorú és derűs pillanatok nem váltakoztak olyan szabályosan, mint egy egész ezred történetében. Az egyének életében a háború szenvedései, aggodalmai, vagy akár csak fáradtsága még akkor is elnyomta az örömöket, derűs percekét, pihenő napokat, ha tizedrésznyi ideig tartott is, mint ezek. Az egyén a háborúban sokat panaszkodott! . . . Csapatok életében azonban a mérleg nem billent mindig egy oldalra. Megtartotta az egyensúlyt és így megmutatta az igazságot.

A 39. gyalogezred abból a tíz hónapból, melyet a doberdói fennsíkon eddig eltöltött – a selői két hónapot nem számítva! –, éppen annyi napot töltött első állásban, mint annyit pihent a Segeti-táborban. Helyénvalónak mutatkoznék tehát, hogy ugyanannyi lapot szenteljek a pihenő napok emlékének, mint amennyi jutott a harcok történetének! . . . Ha ezt megtenném, akkor volnék ezredemnek igaz történet-

írója! . . . De nem teszem! . . . Háborút rajzolok, nem békét, harcot éneklek, nem nyugalmat! . . . Csak vázlatosan sorolom fel a Segeti-tábor száraz adatait.

A Segeti-tábort – mint a háború legtöbb intézményét – a szükség teremtette meg. A doberdói meg comeni fennsík apró falvai nem voltak elégségesek a harcoló csapatok meg hadtáp alakulatok befogadására. Végre is bokor aljában el lehetett tölteni egy éjszakát – kénytelenségből –, de állandó lakásnak nem volt alkalmas a szabad ég alja. A doberdói állásokban tíz napig őrtálló védőőrségnek fedeles hely kellett, hogy olyankor, mikor nincs állásban, kipihenhesse magát. Szénáspadláson, csűrben, istállóban nem húzhatta meg magát a baka, elég volt az ilyen tanyákból – Galíciában meg a Kárpátokban. Építeni kellett kellemes, otthonos barakokat.

Így készült el a Segeti-tábor, ahol két ezred részére volt elegendő hely. Az egyik ezred a 17. hadosztályból, a másik a 20-as honvéd-hadosztályból került ki. Megesett, hogy Debrecennek mindkét házi gyalogezrede, a 3-as honvéd és a 39-es egyszerre pihent a Segeti-táborban.

A tiszti és legénységi lakásokon kívül a hivatalos helyiségek, azután a középületek egészen várossá tették ezt a tábort. A szórakozóhelyek közül első helyen kell megemlíteni a „tiszti üdülőotthont”, melynek máskép I. számú kávéház volt a neve. Még zongora is volt benne, melyet Triesztből szállítottak ide. Különösen sok jókedv volt ebben a kávéházban. Jókedv, melyet a Doberdón takarítottak meg a 39-esek! . . . Nagymennyiségű szeszes és nem-szeszes ital fogyott itt el!... Magyar bort mértek, magyar vért hevítettek itt sok reggelig tartó csatában a 39-esek! . . . Aki nem ivott (ritka eset! ...), az beszélgetni járt ide. Rózsaszínű táborilap közvetítésével akár a falujával is elbeszélgethetett itt a 39-es katona! . . . Bizony, a Segeti-tábor sokszor volt közelebb Debrecenhez, mint – Devetakihoz! . . . De nemcsak a testnek, hanem a léleknek is kedvében jártak itt! Építettek kápolnát, templomot, imaházat minden felekezetnek. A katolikus kápolna védőszentje Szent Márton volt. Ide húzódott meg St. Martino, mikor őshazájából, a nevét viselő faluból kiűzték az olasz ágyúk! ... Ebben a Szent Márton tiszteletere épült kápolnában megtartott vasárnapi istentiszteletek rendes zenés misék voltak. Akár egy bazilikái C-dur mise! ... A hívők egy kicsit ájtatosabbak is! . . . Ó, a Doberdón meg lehetett tanulni imádkozni! . . . Közel volt a tengerhez! . . .

A XX. század embere – ha Attila korának mélyére süllyedt is – a „modern” szórakozás, a mozi nélkül élni nem tud! . . . Tehát mozit a Segeti-táborba! 1916 március 1-én kezd meg az 5. (Isonzó) hadsereg tábori mozija egy hétre tervezett előadássorozatát. Napjában van három előadás. Belépődíj legénységi személyek számára 10 fillér, tisztek 50 fil-

lért fizetnek. A megmaradó pénz az özvegyek és árvák alapjává. Egy hét elteltével elment ez a mozgóképvállalat, a „Kinó” nevű épület üresen állt április 15-ig. Ekkor újból megnyílt és ettől kezdve megszakitás nélkül működött.

Április hó 25-én megnyílt a tisztii üdülőben a könyvtár, melyből magyar- és németnyelvű műveket lehetett kölcsönözni – két hétre.

Április 21-én felavatják az I. kávéház udvarán a tekepályát; ettől az időtől kezdve van tennisz- és futballpálya is. Április 29-től kezdve lehetett az „oroszkuglizó”-val szórakozni, május 6-án ültek rá a bakák először az „ördögmalomra”, melyen egy menetért 2 fillért szedtek az „Isonzó-alap” javára.

*

A Segeti-tábor szigorú felügyelet alatt állt. Parancsnoka az a dandárparancsnok volt, aki Lokovicán székelt. A tábori életet a naponkint megjelenő „Tábori parancs” szabályozta. Ebben állapította meg a dandárparancsnok azt, hogy melyik ezred milyen őrséget állít, hány embert kell közmunkára küldeni, milyen csapat megy moziba, mikor van az istentisztelet, hány órákor kezdődik a tétzene. A rend laktanyaszerű! . . .

*

A Segeti-táborhoz hasonló célú és berendezésű telep volt a „Süd-Láger”-nek nevezett déli tábor, mely onnan kapta nevét, hogy ugyanannyira volt Kostanievicától délre, mint amennyire a Segeti-tábor északra. A 39-esek 1916 júniusától kezdve jártak ide pihenni. Szórakozási alkalmatosság itt nem volt annyi, mint a Segeti-táborban, de pihenni, beszélgetni, levelet írni – no meg kártyázni itt is lehetett! ...

MOZGÓHARC A KARSZTON.

1916 augusztus 1-én állásban van a 39. ezred. Védi Doberdó falut meg a mögötte fekvő Monarchiát. Augusztus 3-án megkezdődik a 6. isonzómenti csata. A dobpergészerű tüzérségi előkészítés tart három napig; augusztus 7-én megindul a gyalogsági támadás Görztől az Adriai-tengerig. Az olasz hadsereg a doberdói fennsíkon a Monte St. Michelét akarja elfoglalni. A 20. honvédgyaloghadosztály a benyomuló ellenséget visszaveti.

A 39. gyalogezred 22. számú menetzászlóalját Rubbiánál harcban vetik. Elesik Görz. Az egész doberdói arcvonalat vissza kell vonni.

A 39. gyalogezred 1916 augusztus 10-ének első órájában kezdte

meg a visszavonulást. Az erre a visszavonulásra vonatkozó ezredparancsnoki rendelkezés a következőképp hangzik:

„Több mint egy esztendei hősiesség után – melyet a 7. hadtest a Doberdón folytatott – felsőbb parancsra kénytelen a véráztatta első arcvonalat kiüríteni. Elfoglalja a Vallona-völgyet, hogy ott folytassa védelmi harcát.

A visszavonulást minden zászlóalj pontosan éjfélkor kezdi meg. Az I. zászlóalj a „Ritter-dolinán”, a II-IV. zászlóalj Doberdón keresztül Mikoliba. A visszavonulás leplezésére a zászlóaljak gyenge járőröket hagynak hátra, egy-egy erélyes altiszt parancsnoksága alatt. Ezeket a járőröket az egész arcvonalon egyenletesen kell elosztani, elegendő világítórakétával és lőszerrel kell őket ellátni.

Ha az ellenség visszanyomja ezeket a járőröket, akkor követik a visszavonult csapatot; a második vonalban megvetik lábukat és ott is feltartóztatják az ellenséget; végül Mikolin keresztül bevonulnak az ezredhez.

Pribil főhadnagy két géppuskával és egy gyalogos szakasszal elfoglalja a Dobertótól északkeletre levő magaslatot és innen tartóztatja föl az augusztus 10-én előnyomuló ellenséget. Ha ezen feladatát teljesítette – bevonul az ezredhez.

Anyagmentés. Az állás odahagyása alkalmával a legénység annyi anyagot vigyen magával, amennyit csak elbír. (Különösen lőszer, kézi-gránátot és szerszámot.) Az el nem szállítható anyag megsemmisítése végett még ma két pionír érkezik minden századhoz; ezek mellé századonként még két embert kell adni. Ezek alkalmas pillanatban, de semmi esetre sem a csapat elvonulását követő két órán belül felrobbanthatják az anyagot.

Az új vonal szemrevételezése élőszóval kiadott parancs szerint történik. Végzi a műszaki tiszt, aki mellé zászlóaljanként egy tisztet és századonként két altisztet kell adni. A műszaki század az alkonyat beálltával az új állásba vonul.

Az új állás elfoglalása. A szemrevételező tisztek Mikoli északi részén várják a zászlóaljakat. Az I. zászlóalj jobb felé a 61. gyalogezred, a IV. balfelé a III-b) szakasszal megteremti az összeköttetést. Az állás megszállását nyomban jelenteni kell az ezredparancsnokságnak. Augusztus 10-én minden zászlóalj egyszerű terepvázlatot küldjön.

Az állások megszállása után azonnal telefonvezetékkel kell fektetni az ezredparancsnoksághoz; a küldönc-kapcsolatot nyomban meg kell kezdeni.

Élelmezés: minden ember kap egy konzervet.

Az összes parancsnokok arra törekedjenek, hogy a visszavonulás a legnagyobb rendben és csendben, a lehető legcsekélyebb veszteséggel

történjék. Az új védelmi vonal elkészítését a legnagyobb eréllyel megkezdeni! ... A munkát feltűnés nélkül kell végezni.

Sebesültek Bonetibe szállítandók!

Minden zászlóaljhoz húsz málhásállat érkezik, hogy azt, ami legfontosabb – elvigye.

„Eltűntek” rovat tűnjön el! . . .

*

Úgy történt minden, ahogy a Sors rendelte.

Az Isonzó-vonal megmozdult. A Doberdón harcoló csapatok visszavonultak. Megkezdődött a mozgóharc a Karszt-fennsíkon.

A 39. gyalogezred elhelyezkedett a Valloné-völgy keleti szélén, hogy legalább egy napig védelmezze a doberdói harcokban elesett tagjainak sírjait!...

Az olasz hadsereg augusztus 10-én megindul előre, de előnyomulása nem támadó jellegű. Gél ját már ekkor elérte – Görz az övé! . . .

Utóvédjeink mindjárt a Valloné-völgyben föltartóztatják az elleneséget s az ezred zöme háboríthatatlanul helyezkedik el az új védelmi vonalban.

Ezredünk IV. zászlóalja *Lokovica* falu nyugati részén veszi fel a harcot az előnyomuló olaszokkal.

Az ezred északi irányba tolódik, a *Wippach*-folyó völgyében, *Pri-Stanti* és *S. Grado di Merna* között másfél hónapon keresztül vívja az 1916-os esztendőnek legvéresebb, legrémesebb csatáit.

A Lokovicánál harcba vetett IV. zászlóalj veszteségei már augusztus 14-én érezhetők s tíz napra *Lipa* községbe megy a zászlóalj pihenőbe. Ennek elteltével ez a zászlóalj is a hírhedt mernai kolostorhoz kerül. Itt vívja meg az egész ezred a 7. Isonzó-menti csatát, mely szeptember 12-én kezdődött és négy napig tartott.

1916 szeptember 16-án, mint hadosztálytartalék, *Ozreny* községbe kerül, ahonnan október 5-én – harmadízben és utoljára – a mernai kolostorhoz megy és október 10-ig marad állásban.

Október hó 11-én leváltják a nagy veszteségeket szenvedett ezredet s az egész 17. hadosztály, mint hadseregtartalék, a *Branica-folyó* völgyébe, Reifenberg mellé, *Pedrya* és *Cvertoz* községekbe menetel.

1916 október 17-én Kobila-Glavára mentek a 39-esek és megkezdték a nagy pihenőnek számító „retablierungot”. Itt látogatta meg őket október 23-án Frigyes főherceg, a hadsereg legfőbb parancsnoka.

Október 31-én riadó! . . . Vége lett a „retablierung”-nak!... Az olasz támad, s nincs aki állja! . . . Csapataink vonulnak vissza! ... Meg kell őket állítani! ... A visszavonulókat is, meg az előnyomulókat is! . . .

November első napjaiban harcba vetik a 17. hadosztályt és ez állítja meg az olaszokat s megvonja Kostanievicán keresztül azt a vonalat, melyben az 1917. esztendő telt.

Másfél hónapig tartja hadosztályunk és ezredünk ezt a megvont vonalat, akkor (december 15) átadja a 44-es osztrák honvéd hadosztálynak, maga meg folytatja az október 31-én kénytelenül megszakított pihenőt – a *retabliemngot*.

A 10. ISONZÓ-MENTI CSATA.

1916 november 1-én foglalta el a 17. hadosztály azokat az állásokat, melyek a sok megpróbáltatáson átesett Isonzó-hadseregnek új és a réginél biztosabb otthonává lettek. A 39. gyalogezred a Kostanievicától északra húzódó heglánc 363-as, 378-as és 464-es magaslati pontjain keresztül vonta meg vonalát.

Ezekből az új állásokból 1916 december 15-én jól megérdemelt pihenőre vonult az ezred az egész hadosztállyal, s háromhónapi pihenés után, 1917 március 17-én látta meg újra azóta sokban tökéletesedett állásait. Kétheti éber őrökösés után tartalékba került s az 1. és 4. zászlóalj nem is ment első állásba, csak egy hónap múlva. A 3. zászlóalj, mely március hóban tartalék volt, április 10–20-ig a 378-as magaslat mindkét oldalán teljesített szolgálatot.

Április 21-től május 6-ig Reifenbergen volt együtt az egész ezred; ezt a félhónapot jóleső pihenéssel és harcszerű gyakorlatokkal töltötte.

Április hó 30-án bevonult a 26. és fél 27. menetzászlóalj és az ezred felállítja a 2. tábori zászlóaljat. Ez az újonnan felállított zászlóalj belső egységének megszilárdítása végett két hétre különvált az ezredtől és csak a 10. isonzómenti csata után került annak keretei közé.

1917 május 6-án, még virradat előtt elhagyja az ezred három zászlóalja Reifenberget s ezen a napon Skrbinán állapodik meg. Még ugyanazon a napon felmegy az 1. és 4. zászlóalj az 503-as magaslatra, illetve az Eisner-Bubna-dolinába és a Golnek-hegy tövébe, hogy azután másnap felváltsa a 464-es csúcson és annak mindkét oldalán állásban levő 61-eseket. Ugyanekkor a 3. zászlóalj a 464-es magaslat és a Golnek-hegy közti nyergen foglal állást, mint ezredtartalék. Az ezredparancsnokság a Temnica–ranzianói út mentén, a Golnek tövében levő 414-es ponton, a József főhercegről nevezett dolinában ütötte fel tanyáját.

A felváltás – mint rendesen – éjjel történt, ami sohasem szokott nagyobb nehézséggel járn, ezen esetben pedig igazán könnyen ment,

mert úgy az ezredparancsnokság, mint a három zászlóalj ismerte az egész állás-, illetve árokrendszert. Tudta minden baka, hogy a szerpentint tűz alatt szokta tartani az ellenség, tehát itt sietni kell. Mikor aztán a híres „Bildstocknál” az 1. zászlóalj a Schuschnigg-záróároknaál bekanyarodott, a 4. pedig ugyanott elérte a „Hans-árkot”, akkor már ha akarta volna sem téveszthette volna el az utat, mert az egyik a 13 és 14-es alszakaszba, a másik meg a 464-es magaslatra vezetett. A tartalék 3. zászlóalj közvetlen a szerpentinút mellett nyert elhelyezést.

Úgy az 1., valamint a 4. zászlóalj ismerős volt azon a helyen, melybe került. Hiszen március 31-ét megelőzőleg itt töltött mindkét zászlóalj két hetet. Ismerte mindkét zászlóalj az állások fekvését, az árok előnyeit és hátrányos tulajdonságait. Az 1. zászlóalj jobb szárnyát alkotó 13-as alosztály márciusban még elég ép lombozatú fákkal volt borítva, úgyhogy az ellenség, mely ezen a ponton volt árkainkhoz a legközelebb, nem tekinthetett bele állásainkba, s nem is tartotta azt rendszeresen tűz alatt: inkább a mögötte elterülő sziklás kopár vidékre pazarolta tüzérségi lövedékeit.

Míg a messziről szabad szemmel belátható állásrészek, így a 4. zászlóalj szakaszai légvonalban 4-500 lépésnyire voltak az ellenségtől, addig a 14-es, 13-as és 12-es alszakasz mindinkább közeledett az olasz állásokhoz. Ott, ahol a két utolsó egymással találkozott, alig volt a két ellenséges vonal közt a távolság 150 méternél nagyobb.

A 13-as és 14-es alszakasznak ez a közelsége márciustól kezdve, hogy a csendesen telelő osztrák honvédek után a 39-esek foglalták el, sok kellemetlenséget okozott a mosolygó egű Itália csillagos gallérú fiainak. Innen, ebből a közeli pontból indultak ki azok a kisebb vállalkozások, melyeket az állásban levő zászlóalj rohamjárőrei hajtottak végre, inkább nagy zavart, mint sok veszteséget okozva az ellenséges állásokban.

Ezek a rohamcsapat-vállalkozások a régi lovassági rajtaütésekhez hasonlítottak s mintegy gyalogsági „huszárbravúroknak” tekinthetők. A rohamcsapatok általános feladata: nyugtalanítani. Részletes utasításai: előre meghatározott pillanatban pontosan nekiindulni az ellenséges állásnak; behatolni, kinek mi a kezeügyébe kerül (ember, hadianyag), összeszedni s azután vissza az otthoni állásba! ... A fődolog az ember, a fogoly! . . Foglyot kell keríteni a rohamjárőrnek, ha többet nem, legalább egyet. Hadd lássuk, ki támad bennünket, melyik olasz táj fiait kell visszavernünk!...

Az első rohamjárőr-támadás alkalmával, mely március 30-án volt, öt egészséges fogollyal tért vissza a rohamjárőr.

Nem mulaszthatom el, hogy akkor, amikor rohamjárőreink ezen szerepléséről megemlékezem, egynéhány sort ne szenteljek e rohamjár-

örök keletkezésének és fejlődésének. Ezt a hadseregen belüli hadsereget a háború hosszú tartama szülte meg. A hosszan tartó háború kialakította az állóharcot, vagy másképp állásharcot és nagyon sok embert követelt. Követelt – mondom – és nem válogatott!... Követelt öreget éppen úgy, mint fiatalot, egészségest éppen úgy, mint beteget és erősét éppen úgy, mint gyengét! . . . Mindezen testileg és lelkileg olyannyira különböző emberek egészen szépen meg voltak egymás mellett a jól kiépített lövészárkokban vagy gránátmentes fedezékben. Igen ám, de sem Ludendorff, sem Höfer altábornagy nem jelenthette éveken keresztül, hogy nyugalom van a frontokon, mert ilyen jelentésekkel a háború soha nem intéződött volna el. A nyugalom nem háborús foglalkozás!... A csend nem kedvez egy hadseregnek sem!... De hogyan teremtsenek mozgást? ... Hogyan indítsák el azt a nagyon is vegyes társaságot, mely ott az árokban, meg kavernában az apa és fiú minden tulajdonosságát egyesíti magában? ... Hogyan vegyék egy kalap alá a 46 és 18 éves embert?... Ez nagy gondot okozott a mindenre ügyelő hadvezetőségnek éppen úgy, mint a tényekkel számot vető csapattiszteknek ..... Kezdték válogatni! ... A hadvezetőség, mely mindent papíron számított ki, elővette a születési bizonyítványokat, a csapattisztek pedig elővették az önként jelentkező, vállalkozó szellemű embereket! . . . A fiatalok és a különös kedvvel dolgozók lettek azok, akik felkavarták a már-már elhaló fronti vérkeringést, akik maguk mögött hagyva az öregeket – kimozdították a kátyúból az ottrekedni kezdő háborúkocsit! ... Ezek lettek azok, akik nem vártak arra, hogy az ellenség jöjjön, hanem elibe mentek, jobban mondva – neki mentek! ...

Hogy a rohamjárőrök ilyen módon alakultak ki, arra példáért és bizonyítékért nem kell a szomszédba mennünk! . . . Bizonyíték arra maga a 39. gyalogezred, melyben jóval a roham járőrök megszervezése előtt voltak minden zászlóaljnál olyan emberek, akik az állásba behatolt ellenséget, még mielőtt az ott befészkelhette volna magát, merész ellentámadással, átkaroló mozdulattal kivetették, jobban szólva, foglyul ejtették. Ezek pedig *önként* jelentkező *fiatalemberek* voltak.

Tény az, hogy a 39. gyalogezred március 30-i vállalkozását kiképzett rohamjárőrök hajtották végre. Hogy ezen rohamjárőr-intézmény hogyan keletkezett, azt fentebb csak egyéni elgondolás alapján állapítottam meg; de hogy ezen roham járőröket hogyan képezték ki, azt már történeti hűséggel meg tudom állapítani.

Amint ennek a fejezetnek bevezetésében említettem, a kilencedik Isonzó-csata után, 1916 december havában, amikor már a tél is garantálta az ellenség tevékenységének lanyhulását, a 39. gyalogezred az egész 17. hadosztállyal pihenőre került a hadtestparancsnokság közelébe. Kobila-Glava lett a 39. gyalogezrednek, valamint a 33. gyalog-

dandár-parancsnokságnak téli szállása. Ennek a jellegzetes karszti községnek környéke igen alkalmas terület volt olyan gyakorlatok és munkák foganatosítására, melyek a valóságos karszti lövészárokban hasznosíthatók voltak. Itt, a Kobila-Glava melletti *Jelenca* nevű magaslaton képezték ki a hadosztály rohamjárőreit a 33. dandár parancsnokának személyes felügyelete alatt.

1917 január 1-én állította fel az ezred az első roham járőrtanfolyamot. Egy tiszt, hat altiszt és 48 ember ment erre a tanfolyamra. Az ezred részéről, mint képző tiszt, Komlósi László hadnagy működött ezen a tanfolyamon, aki megelőzőleg St. Peterben sajátította el a roham járőrszolgálat különös módozatait. Az év első napján megkezdett ezen tanfolyam három hétig tartott. Akkor új csoport kezdte meg a tanfolyamot. A résztvevők elsősorban önként jelentkezők, de mindenestre erős fiatal emberek, akik a fűrgeséget tagjaikban hordják! . . . Éppen ezen fűrgeség előmozdítására, lehetővé tételére a rohamjárőrök felszerelése – könnyű, egyszerű!... Talán még a legnehezebb a fejükön hordott acélsisak, meg a sziklás talajhoz alkalmazott, szegekkel kivert hegymászó-cipő!... A puska karabélymódra a vállon át kerül, a derékszíjon, a kis szurony mellett egy tör lóg, s a két vállon – keresztben –, a hónalj alá nyúlva, két homokzsák simul a testhez. Ez a kézigránatok és egyéb használható apróság befogadására való. Mindenkinél van drótvágó olló, világítópisztoly, meg villamos zseb-lámpa.

A január 24-én kezdődő második tanfolyamra Kiska Vince zászlóst vezényelte az ezredparancsnokság s ottmaradt Romanov Flórián hadnagy is, aki az első tanfolyamon tökéletes kiképzést nyert.

Február hó 1-én felállították a hadsereg rohamzászlóalját, melybe a 39. gyalogezred egy géppuskás-szakaszt adott 1 tiszt, 4 altiszt és 32 emberrel. Ugyanide vezényelt az ezred 5 nap múlva még 5 altisztet és 20 embert.

A rohamjárőrök további kiképzése és gyakoroltatása a hadosztály kötelessége volt. Hosszabb-rövidebb kiképzésben részesült a legtöbb ember, aki kora alapján kiképezhető volt. 28 éven felülieket nem képezték ki. Ezek a kiképzett emberek alkották a zászlóalj rohamszakaszát. Minden szakasz négy járőrre oszlott, s egy-egy altiszti volt a vezetője.

Lövészárokban folyik Európa ezen legnagyobb háborúja azóta, hogy megindult. Az első árok mögött van egy második, a második mögött egy harmadik vonul s az elsőt az utolsóval megint csak árok köti össze. így van – mondom – mindenütt, keleten és nyugaton, északon és délen! ... De a világnak négy táján vont ezen árkok, ha mind árok is, mégis csak különböznek egymástól, aszerint, hogy milyen

talajba vannak vésve! ... Az orosz síkság puha földje más árkot alkot, mint a Kárpátok erdős talaja. Franciaország városokkal beültetett földjén másképp alakul a hadsereg tanyája, s megint más természetű a Karszt-fennsík követ termelő talaja!... Van talaj, ahol az árok elkészítéséhez az ásó a fontos, van, ahol a fűrész is kell; itt, ahol most a mi ezredünk van, a csákány kezdi meg a munkát, a fúró folytatja és a dinamit végzi be.

A 17. hadosztály négy ezrede magyarországi ezred. A 39. meg éppen a legsimább alföld, a Hortobágy vidékének fiaiból tevődik össze. A homokon született és sík területhez szokott debreceni baka, ha még úgy megszokta is a földi munkát, itt, a kővilág beláthatatlan tengerében, teljesen tájékozatlan volt – eleinte! ... Jó ideje járta már a Doberdót, de még a háború harmadik esztendejében sem tudta, hogy hogyan kell a kőben árkot teremteni!... Erre külön meg kellett tanítani! ...

Kobila-Glaván, ahol elegendő idő állt az ezred rendelkezésére, tökéletesedett a műszaki csapat tudása is! Az ezred műszaki százada a már említett Jelenca-magaslaton mintaszerű árkokat vont keresztben-hosszában; megmutatta, hogy a magyar ember tud parancsolni a kőnek is! A műszaki század-készítette árokba azután bevonult az ezred legénysege és tökéletesítette, a maga szüségeleihez alkalmazta a kőbe vésett árkot.

Ezekben a jelencai kőárkokban sajátította el az ezred minden tagja a *lövészárokszolgálat* legaprólékosabb szabályait. Itt gyakorolta be az első állást soha nem látott baka éppen úgy, mint a régi harctéri ember a megfigyelő-, záró- és hallgatózó-örszem legegységesebb kötelességeit, hogyha majd fent az első vonalban, a 464-es csúcs tetején, vagy a 13-as alosztály erdőtakarta árkaiban szemtől-szembe áll a taliánnal, tudja, hogy mi a kötelessége!...

*

Az itt vázolt mozzanatok képezik mintegy a gerincét annak a testnek, mely a 10. isonzómenti csata történetének folyamán előttünk ki fog alakulni! ... Az 1916 december 15–1917 március 17-ig terjedő háromhónapos *retablierungnak*, nagy pihenőnek unalmassá válható perceit kitöltő, rövid időközökre szabott, de annál nagyobb kedvvel végzett ezen gyakorlatai olyan közel állottak a valósághoz, hogy az olyan csendes időben, mint amilyen az első tavaszi állásbanlétel volt, mindenki úgy érezhette magát, mintha gyakorlatozna a Jelencán! ...

Most, mikor a reifenbergi pihenő után – május 8-án – másodszor került állásba az ezred, már kora reggel vette észre mindkét első vonalban levő zászlóalj, hogy nem lesz egészen úgy, mint volt a Jelencán, sőt még csak úgy sem, mint volt március végén! . . .

Amióta az állásbavonulás ideje nyílt titok lett, itt is, ott is felhangzott a csendes megjegyzés: . . . régen nem volt offenzíva! ... S ezen megjegyzés mögött mindig ott volt a sejtelem: ... most valószínűleg lesz. Csak az maradt titok minden ember előtt – volt légyen tiszt vagy konyhagenerális –, hogy mi kezdünk egyet, vagy megvárjuk, míg az olasz támad! ...

Az 1. és 4. zászlóalj május 8-án elfoglalta állásait. A rendelkezésre álló kavernák bizalomgerjesztő hangulatot keltenek, a parancsnokok leadják az első jelentéseket, melyeknek megértése külön kis tudomány.

Ugyanakkor, mikor az egyes század- és zászlóaljparancsnokok telefonon jólértett varázsigéket mondanak egymásnak, s naponta többször leadják a helyzetjelentést, vagy anyagot kérnek, amikor még csend van, vagyis nem pusztította el az ellenség ágyútüze a telefonvezetéket és nem tette a föld színével egyenlővé a kőárkokat, ugyanakkor a zászlóaljparancsnokságtól az ezredparancsnokságig, innen meg a dandárig kisebb-nagyobb távolságra egymástól szűk kőodúba belekúprodvá vár két-két ember arra, hogy mikor szakad el a telefondrót, mikor hoznak az első vonal felől „levelet”, melyet stafétaszerűen továbbítani kell a rendeltetési helyére! ... A „relé”-nek nevezett apró láncszemek ezek, legválságosabb pillanatokban a legfontosabb szolgálatnak, a hírvitelnek lebonyolítói, elszánt mesterei! . . . Látni fogjuk majd őket a leghevesebb ágyútűzben, mikor a füsttől és kőportól három lépésnyire alig lehet látni, amikor nemcsak a gyenge telefondrót, hanem a karvastagságú kábelvezeték is cafrangokra szakad, – amint egyikük kidugja fejét sátorlappal elfüggönyözött kis kavernája nyílásából, nem hogy azt nézze, jó idő van-e, hanem hogy kikémlélje, vajjon megteheti-e az első lépést, nem süllyedt-e el körülötte ez a kőből lett világ? . . . Mondom, látni fogjuk majd ezeket a küldöncöket kötelességük teljesítése közben, most, amikor a telefon még végzi helyettük a híradó-szolgálatot, nekik megvan a maguk külön gondja, különös dolga. Fúróval és kalapáccsal a kezükben, mélyíteni kívánják azt a soha nem elég mély lyukat, mely két hétig tanyájuk, s – ki tudja, mi a sorsa! – talán sírjuk is lesz!

Az est beálltával nem nyugalom borul állásra, árokra és tartalékra, hanem élet ébred közel és távol az első vonal körletében. Skrbináról meg még messzebről az apró lovak és félszamarak sora – nemcsak a sötétség, hanem a végtelenség miatt is beláthatatlan hosszúságban húzódik az állásokba vezető út kőkerítéssel védett oldalán. A párosával egymás végébe akasztott két jószág már magától is odatalálna a serpentin alján ahhoz a bizonyos kőszenthez, ahol leszedik róla az embereknek hozott terhet, az élelmiszert. Ha a suttyogónak nevezett könnyű gránát az út valamelyik oldalán villámsebességgel lecsap, gaz-

dája példáját követve, szorosan a kőfal mellé húzódik a málhásállat, s azt is megteszi, hogy féltérde ereszkedve vonultatja el mindig fenyegetett feje fölött a veszedelmet. Mikor elhallgat az utat veszélyeztető csattanó löveg s pár percnyi nyugalom borul a tájra, mulasztását pótolni akarván, apró lábaival meg-megkocog gazdástul, terhes túl lefelé a szerpentin.

Mikor ezek az élelmet szállító málhásállatok oda érnek, ahol vége van az országútnak és kezdődik a futóárok, már várják őket az egyes századok emberei, hogy leszedjék róluk a zsákot kenyérrel, a hordókat itallal és bakavállon szállítsák tovább, az első vonal embereihez. Mikor azután kiürítettek minden edényt, akkor megint fölraják azokat a kis lovakra, s indítják őket vissza!...

Vannak olyan pontjai az állásnak, ahova három-négy óra hosszat is eltart az út oda és vissza. Addig, míg az üres edény vissza nem ér, ezek az állatok állnak és várnak. Ha csend van, akkor elálldogálnak nyugodtan, de ha támadás folyik, ha pergőtűz van a fronton, bizony évekké nyúlnak az órák, s nem is kerül minden ember és minden állat vissza oda, ahonnan este 8 órakor elindult. Sok málhásállat-vezető halt már hősi halált, sok kis ló adta már ki párját így menet- vagy várakozásközben.

Ma, május 8-án, csendes minden, zavartalanul jut az élelem az első vonalba. A Golnek-hegy lábánál levő tartalék jut legelőbb és legkönnyebben az ételhez. Ennek kell is vele sietni, mert a sötétség beálltával fontos tennivaló vár reá. Sürgős a munka! ... Az első vonalba menő századok parancsnokainak első dolga az, hogy végignézik állásaikat és megállapítják a legfeltűnőbb hiányokat, kérik a legszükségesebb anyagot. Gerenda – fából és vasból –, deszka, szeg, drótháló, védőpajzs, homokzsák és spanyolvasznak nevezett szegesdrótakadály odafönn mindig kell és sohasem lehet elég! . . . Mindezeket az anyagokat teherautók viszik, ameddig csak vihetik. De ott, ahol a málhásállatok elakadnak, ott meg kell állni az autónak is. Innen már ez is csak emberháton és embervállon juthat el igazi rendeltetési helyére, a legelső vonalba, meg az elé!... Ezt az anyagot az ezredtartalék emberei hordják fel az első állásba. Aki nem szükséges az anyagszállításhoz, az az árkot tisztítja, javítja. Nincsen árok – pedig sok van! –, melyben ne volna élet éjszaka, hacsak nem olyan heves az ellenséges ágyútűz, hogy a halál költözött beléje!...

Reggel azután, mikor már háromszor szólalt a kakas, mikor a fölkelni készülő nap sugaraitól már piroslik a hajnal, mikor a békés emberek zöld vetésének hű lakója – a pacsirta fölébred és magasba emelkedve dicséri az Urat, akkor itt kint a fronton eltűnik minden em-

ber mélyen a föld alá, a kő alá, hogy ne lássa az ellenség és csak itt-ott látja a napot, mely termelő meleggel táplálja a földet! ...

Ilyen eleven minden éjjel és csendes időben ilyen kihalt minden nappal minden árok, minden állás!...

Május 9-én és 10-én az összes helyzetjelentések telefonon mentek és így szóltak: „A helyzet változatlan!” Dél előtt 10 és 11 óra között egyszer könnyű, másszor nehéz gránát hullott az első vonalra meg közvetlenül a mögé, minden különösebb hatás nélkül. Ha itt-ott be is dőlt egy árok, azt még azon éjjel kijavították s másnap rendben volt minden az állásokban. Este lőtte az ellenség az utat, azért csak megérkezett minden állat, a tartalékok benépesítették az árkokat, s reggel pihenni tért minden ember.

Május 11-én, mikor már mindenki felébredt, még az is, aki délután két óráig aludt, akkor érdekes látvány tárult az alig kinyílt szemek elé! Nem volt a látvány éppen borzasztó, csak – amint említettem – érdekes, olyan, amelyet a fronti ember meg szokott figyelni. A legváltozatosabb átméretű lövedékek jöttek és csaptak le állásainkba, a tegnapiénál sokkal pontosabban. Az első árkokban sok volt az úgynevezett biztos találat! Amely lövedék pedig az első állás mögé esett, az az összekötő és futóárkot találta hasonló pontossággal. Vagy hat óra hosszat tartott ez a hatásos tüzelés és a hatórai tűz olyan pusztítást vitt véghez árkainkban, hogy a kárt nem lehetett egy éjszaka kijavítani.

A tüzéségi tevékenységnek ez az élénksége, a lövedékek sokfélesége és különösen a nem kis számmal reánk zúdított nehéz akna arra engedtek következtetni, hogy nem lehet messze az az idő, mikor ellenségünk rendszeresen előkészített támadást intéz állásaink ellen. Este 8 óráig tartott ez a tüzéségi tűz, mely után csend lett. Mély, sokat sejtető, nyugtalanító csend!...

Május 12-én reggel 4 órakor lehetett hallani és állásaink legnagyobb részéből lehetett látni is, hogy Görz felé erős az ellenséges tüzéségi tevékenysége. Az olasz hadseregnek hosszúéletű, de eddig kevés eredményre visszatekintő fővezére, *Cadorna* a gyalogsági támadást rendszeresen hosszú tüzéségi tüzellel szokta előkészíteni. Ezzel a tüzéségi előkészítéssel – amint a nevezett fővezér rendelkezéseiből megállapítható – a mi árkainkból nem csupán az ellenállóképességet, hanem még az életet is ki akarta irtani. Ez a célja most is. A nem ritkán álló olasz tüzéség közé angol ütegek is el vannak helyezve, s ezek a már említett pontossággal lövik állásainkat.

A háborús terminológia szűk körében olyan nehéz röviden kifejezni azt, ami itt történt a következő 56 órán át! . . . Május 12-én egybeolvadt az egész ezred sorsa a legszélsebb megfigyelő-őrszemtől kezdve az ezredparancsnokig. Nem volt különbség első állás és hátsó

árok között; ide éppen úgy hullottak a nehéz lövedékek, mint oda! ... A katonáink által „macskának” nevezett nehéz akna a maga óriási ekrazittartalmával éppen úgy vágott szét minden követ, akár a nyomába jövő 15 vagy 28 cm-es gránát. Ez utóbbiak süvítő-ordító zúgását sűrűn szakította félbe amannak lecsapódása. A nehéz lövedékeknek bűgő hangja és mennykőcsapásszerű lezuhanása egészen elnyomta a kisebb átméretű lövedékek süvítését, s olyan hatást tett, mintha ez utóbbiak nem is lettek volna. Pedig megvoltak ezek is, s a legkisebb gyalogsági ágyú éppen úgy okádta pici torkából a tüzet, akár a 40 cm-es aknavető! Csupán a kézfegyver hallgatott odaát éppen úgy, akár nálunk!

Mindenki eltűnt a kavernában, csak a megfigyelő-őrszem maradt a helyén.

A telefonvezetékek az első félórán elszakadtak. A küldöncök letették a fúrót és kalapácsot s várták, hogy melyik pillanatban kell nekik megmozdulniok. Nem soká kellett várniok!... A helyzetről jelentést kellett küldeni, s mert telefon nem volt, a század- és zászlóaljparancsnokok papírra vetették az eseményeket s ezt az írásos jelentést küldöncökkel továbbították. A jelentések tartalma egyforma: Az ellenség a legnehezebb lövedékekkel tűz alatt tart mindent.

Az írásbafoglalt jelentések mellett elsőrendűen fontos az, amit maga a küldönc mond el. ő látja igazán, hogy milyen az árok és az állás.... Betemetve minden! ...A kétméternyi mélységre sziklába vésett árok mintha eltűnt volna!... Hosszú hónapok nehéz munkájának eredményét pehelykönnyűséggel seperte el az első nap pergőtüze!... Árok helyett már gránáttölcséren keresztül jár az ember, egyik pillanatban mélyen lent, a másokban magasan, a tölcser szélére feltűrt sziklák tetején! . . . Köröskörül mindenféle gránát meg akna csap le, kő- és vasszilánkokat szórva szertesét!... Valóságos Isten csodája, hogy egy lépést is tudnak tenni ezek a küldöncök! ... Mikor célhoz érnek, eláll a szívdobogásuk, alig képesek belépni a kaverna ajtaján; rendesen beesnek, nem belépnek!... Átadják a jelentést, néhány percre leülnek, keveset szólnak, mert mindenki faggatja őket, hogy mit tudnak; akkor indulnak vissza! . . .

Az út, melyen jöttek – át van alakítva!... Előbbi tölcserék félig vagy egészen betemetve, kavernák lejárata beszakítva, majdnem azt hiszik a küldöncök, hogy rosszfelé járnak! ... Az imént még előre figyelő őrszem holtan fekszik egy gránátlyuk mellett!... Helyén nem áll senki!... A küldönc beszél a legközelebbi kaverna száján: Elesett a „Beobachtung!...” Hazaérve, valósággal ki kell kaparnia a századparancsnoki kaverna száját, annyira elöntötte – míg odajárt – a bedűlő fal kötörmeléke! ... Még szerencse, ha csak elöntötte, ha teljesen szét nem rombolta a gránát az egész kavernát! ... Éppen az első nap

pergőtüze tette a legnagyobb hatást! . . . Ekkor mutatkozott meg, hogy elég erősek-e a kavernák. kibírják-e a legnehezebb lövedékeket!

A tartalékként jóval az első vonal mögött elhelyezett 10. század parancsnokának kavernáját nehéz lövedék érte, beszakította, s a század parancsnoka, Izsó Gusztáv hadnagy, a szolgálattevő őrmester, a gázvédelmi altiszt és az egész egészségügyi őrség, a század telefonistái és küldöncei odavesztek! ... A Sors úgy rendelte, hogy ilyen kaverna-beomlás több nem történt, s az egész 10. Isonzó-csata alatt több ilyen súlyos veszteség nem érte ezredünket!

Május 13. Ha röviden akarnám jellemezni ezt a napot, azt mondanám, hogy a helyzet változatlan!... És ha az eddig elmondottak után a helyzetről mégis szólni fogok, akkor idejegyzek néhány sort az ezred 3. zászlóaljának parancsnoka által papírravetett jelentéséből. Így hangzik: „A tegnap megkezdődött ellenséges pusztító tűz megszakítás és lanyhulás nélkül tart, sőt időnkint fokozódik. A megszálló csapatok hősiezen kitartanak kavernaikban. Valóban azt kell mondani, hogy ‚hősiesen‘ tartanak ki, mert vannak kavernák, melyeknek egyes részei – különösen bejáratai – megrongálódtak, beomlottak, s a közelükben lecsapódó lövedékek gáza és a felhővé felkavart kőpor behúzódik a kavernába. A már másodnapja egymásra zsúfolt emberek testi kipárolgása undorító érzést kelt odabenn. A kavernák állandóan földrengés-szerű mozgásban vannak, úgyhogy valóságos csodának kell tekinteni, hogy az emberek lelki egyensúlya meg nem billent! ...”

Május 14-e már mozgalmasabb napja volt a 39. gyalogezrednek.

Ennek a napnak délelőttjén ismételten feltűntek kisebb olasz alakulatok, melyek vonalunknak 12-es és 13-as számmal jelzett alszakaszai ellen kíséreltek meg támadást, de tervüket nem tudták megvalósítani. Délben tekintélyes erők indultak neki ennek a két századszakasznak. Látszott, hogy az első ellenséges gyalogsági vonalat egy második készül követni, tehát hullámszerű támadást indít ellenünk az olasz gyalogság. Alig szólalt azonban meg a 13-as alszakasz jobbszárnyán elhelyezett géppuskánk, az olasz gyalogság megváltoztatta támadásának irányát és a lejtős Wippach völgyének vette útját – puska nélkül! . . . Megadta magát valamennyi.

Mivel az olasz gyalogság két kudarcot vallott vállalkozásából meggyőződött arról, hogy sem a 13-as, sem a 15-ös alosztályunk elleni támadása nem hozza meg a háború legkívánatosabb eredményét, a – győzelmet, a 464-es magaslat két lejtős oldalát próbálta megtámadni. Ennek is elejét vette az ottani megerősített védőrség.

Az 1. zászlóalj körzetében ezen eddig említett támadások után viszonylagos nyugalom volt. A tüzérségi tűz tartott ugyan tovább, de hevessége nem haladta túl az utolsó három nap mértékét, így joggal

lehetett arra következtetni, hogy az olasz gyalogságnak ezen a szakaszon nincsenek további tervei. Nem így a 4. zászlóaljnál. Itt még nem lehetett nyugodtan aludni!... Ennek a zászlóaljnak Kostanievica felé levő százada szomszédos volt a 46. gyalogezred egy zászlóaljával, mely a 378-as magaslatot védelte. Ez ellen a magaslat ellen május 14-én délután ismételt támadást intézett az olasz gyalogság. Bár ezen támadás nem ezredünket érte, annak visszaverésében balszárnyon levő századunk tevékeny részt vett!

A 378-as magaslat ellen intézett ismételt olasz támadás részletsikert is hozott az ellenségnek. Behatolt az első árokba, s ott megrekedt. Vissza nem mehetett, mert tüzéségünk elzárta a visszafelé vezető utat, előre nem mehetett, mert a 39. gyalogezred 11. százada két géppuskával és a dandártartalék két százada, melyet a Névtelen-hegyről ide vezényeltek, lehetetlenné tette a további előnyomulást!... Mit tett ebben a helyzetben a talián?... Amit tehetett! . . . Megadta magát mind egy szálig!... Elfogták őket a 46-os szegedi bakák, akik a 378-as magaslatot védelmezték! Több támadás nem volt ezen a napon! ...

Mikor késő este nyugovóra tértek az emberek, mikor bent volt mindenki megint a kavernájában, boldogan mondogatták egymásnak az emberek: „De jó volt egy kicsit a friss levegőn! . . .” Addig, amíg kint jártak, a kavernába is húzódott egy kicsi abból a bizonyos friss levegőből, s csendes álom borult a kimerült hortobágyi hősökre! . . . Úgy esett le mindenkinek a szempillája, mintha legalább is egy nagy karszti kő nehezedett volna rája!... Ha végigtekintett ezeken a kimerültség-elnyomta alvókon az ember, szinte látta az arcukon, amint a rég nem élvezett álom szárnyán visszaszáll a lelkük a virágoskertű falusi házba, ahol gond nélkül játszó gyermekek és időnek előtte megöregedett feleség, vagy sok száz éjszakát átvirrasztott édesanya gondol ezekben a pillanatokban az Isonzó-rontra! . . . Régmúlt békés időknek homályba vesző képe, csendes, vidám öregségnek áhított jövője mint álomkép tűnik fel egy-egy pillanatra az élénken működő agyvelőben!... A napközben átélt események hatása lidércként nehezedik a már-már kimerült lelkekre! . . . Van, aki álmodja azt, amit a megelőző napon végigélt, s megkönnyebbülve riad fel, mikor egy nehéz gránát felrobban a kaverna ajtajának közelében. Ijedségében is örül, hogy amit átélt, most csak – álom volt!...

Május 15-én még nem szűnt meg a harci lárma. Ezen a napon még tekintélyes erők támadtak vonalaink ellen. Csakhogy most nem ezredünk bal-, hanem annak jobbszárnyát fenyegette bekerítéssel az olasz gyalogság. Jobb szomszédunk egy osztrák hegyi lövészezred volt, melynek egyik századán rést ütött az olasz, s így vonalunk mögé kanyaro-

dott. A bekerítés veszedelmét előrelátásunk és az ennek nyomán az I. b) vonalba elhelyezett két géppuskánk hártotta el.

Május 16-tól kezdve az ellenség tevékenysége nem olyan élénk, mint a megelőző napokban volt. A tüzérségi tűz ezen a napon arra a területre húzódott vissza, amelyről ellenünk kiindult. Görz környékén dühöngött ezen a napon a csata.

*

Május 23-án reggel 6 órakor mintegy percre kiszámított ugyanazon időben zúdult az ezredre a közelmúltból jól ismert ellenséges pergőtűz és elárasztotta az első állástól kezdve az ezredparancsnokságig az egész harcteret. Az elmúlt hét tapasztalata alapján mindenki azt várta, hogy megismétlődik a mindent és mindenkit elpusztítani akaró háromnapos pergőtűz; nem kicsi volt az első vonal meglepetése, mikor néhányórai tüzérségi előkészítés után megindult az olasz gyalogsági támadás. Amilyen váratlanul érte ezredünket ez a roham, olyan váratlan eredményt hozott az olaszoknak. Még csak állásainkig sem jutott, kudarcot vallott a két hegycsúcs között.

Május 24-e azután nagy örömet hozott az ezrednek. Fölváltották. Már május 23-ra tervezte a hadosztályparancsnokság ezt a felváltást, de az ezen nap reggelén megindított heves olasz támadás maradásra kényszerítette digóverésben jártas ezredünket. Ezen a május 23-i napon kellett volna az olasz hadseregnek elérni Triesztet. Így mondta nekünk egy elfogott olasz katona. . . . Úgy látszik, az olaszoknál is vannak „szakácsparancsok”, ha mindjárt generális adja is ki őket! ...

A május 24-én leváltott 39. gyalogezred 1. és 3. zászlóalja a Golnek-hegy tövében levő kavernákba került, a 4. zászlóalj pedig az 503-as magaslati ponton kezdte el fáradalmait pihenni.

Mikor eltelt öt nap és a 39-esek arra gondoltak, hogy még messzebbre kerülnek az első vonaltól, esetleg elviszik az ezredet egy másik harctérre, egy hihetetlennek mutatkozó hír járta be az alig megnyugodott bakasorokat, tisztí csoportokat. Azt a hírt terjesztették, hogy támadást fogunk intézni az olasz állások ellen és elfoglaljuk a Fajti nevű magaslatot. Azt a velünk szemben emelkedő hegycsúcsot, ahonnan a 10. isonzómenti csata legtöbb támadása ellenünk kiindult.

Június 1-én kiadja az ezredparancsnokság az írásos rendelkezést, hogy másnap este a zászlóaljak elfoglalják azokat a pontokat, ahonnan a Fajti elleni támadás ki fog indulni. Már egy nappal előbb kiküldötte az ezredparancsnok Erdei hadnagyot a 12. és 13. alszakasz azon találkozási pontjára, ahonnan az ellenséges állás nem volt messzebb 150 méternél, hogy készüljön a támadás bevezetésére. Június 1-én követte Erdeit Vasas hadnagy és Vermes zászlós. Hármuknak összesen 11

rohamjárőrök volt. Feladatuk az, hogy figyeljék tüzérségünk hatását és megkezdjék a támadást.

A Fajti elleni vállalkozás taktikai részét az említettem rohamjárőrökön kívül a 4. zászlóalj volt hivatva keresztülvinni. Mint segítő-csapat az 1. zászlóalj szerepelt; további segédalakulatok: az ezred műszaki százada, egy árkászszázad, egy lángszórószakasz és két építőszázad.

Mindezen alakulatok június 2-án elfoglalták kiinduló állásukat.

Este 10 és 11 óra között olyan élénk mozgás volt a fronton, hogy az emberek alig tudtak egymástól megmozdulni. Az árkokban nem mehettek, mert az ismételten eltorlaszolt szakaszokon csak úgy lehetett túljutni, ha mellé kanyarodtak, a századok legtöbbször az árok mellett haladt kitűzött célja, az első vonal felé.

A 4. zászlóalj és a roham járőrök a 12-15-ös szakaszokban zsúfolódtak össze. Ha nem felejtjük el, hogy ezeknek az állásrészeknek megvolt a maguk rendes megszálló csapata, a 43-as és 61-es ezredek századai, akkor elképzelhetjük, hogy micsoda szorongás és tolongás volt ezekben az állásokban a fentemlített napon.

A 39-es katonák könnyű felszereléssel köszöntöttek be az első vonalba. Az embereken volt két kenyerestartisznya egy kevés élelemmel meg nagyon sok lőszerrel, meg a puská. Minden embernél volt három napra való élelem meg egy üveg ásványvíz. Rum, feketekávé, 5 kézigránát meg 200 gyalogsági töltény! ... Tehernek nem volt kicsi, de a két kenyerestartisznyában egész szépen elfért. Mentek az emberek árkokban és árok mellett, elhányt spanyollovasokon keresztül, gránát-tölcsérek át, csak mentek, s majdnem feljött a nap, mire kijelölt helyükre érkeztek.

... És felvirradt a nap, . . . ádáz tusa napja! . . . Tüzérségünk már második napja tűz alatt tartja a Fajti csúcsát. Olyan lassú, jól megfontolt lövéseket ad le rá, melyek talán nem is ölnek, de célt sem tévesztenek! ... Az árkokba meg kavernákba szorult tömeg rémülve hallja a 30 és feles mozsarak lövedékeinek üvöltő repülését, s árkostul, kavernástul megrezdül, mikor egy ilyen óriási lövedék becsapódik a tőlünk néhány száz méternyire levő olasz állásokba! ... S amint halad az idő, úgy fokozódik tüzérségünk tevékenysége. Este 8 órakor már valóságos pergőtűz alatt áll a Wippach völgyétől a tengerig az olasz állás! . . . Háromnegyed óráig tartott ez a pergőtűz, akkor megindult a gyalogsági támadás. Tüzérségünk megnyújtotta a lövedékek röppályáját, vagyis a hátrább levő olasz állásokra helyezte a tüzet, rohamjárőreink pedig előretörték s nekimentek a Fajtinak! ... Utánuk a második hullám, a gyalogság. Kissé távolról nézve, úgy festett ez az előnyomulás, mint egy

császárgyakorlat vége, ahol az utolsó felvonás játszódik le – nagyurak gyönyörködtetésére és mindenki meglepődésére! . . .

A benyomuló rohamjárőrök azonnal hozzáláttak a kavernatisztogatáshoz. Árok már nem volt az olasz vonalban! ... Nem mintha az olasz nem készített volna, hanem mert tüzérségünk tönkretette. Az utolsó óra pergőtüze minden olaszt bekergetett a kavernába, s innen nem volt nehéz őket kicsalni. A foglyokat külön arra rendelt emberek vették át ott a helyszínen és kísérték vissza a mi állásaink mögé.

*

Ha úgy, mint a régi időkben, most is az lett volna a szokás, hogy a hódító a meghódított vár csúcsára kitűzi zászlaját, s ezzel jelzi, hogy a vár az övé, akkor június 3-án este 10 óra 10 perckor a Fajti hegycsúcsán a 39. gyalogezred zászlaja lengett volna! ... S vajjon mit hirdetett volna ez a zászló?... Hangos szóval, hogy az egész világ hallja, kiáltotta volna oda a mélyen a völgybe leszorult ellenségnek: Ide nézz, Itália! A 39. magyar ezred zászlaja, győzelmi jelvénye leng itt, a te várhegyeden! ... Azé az ezredé, mely kemény támadásod alatt 17 napig állt veled szemben, s csak azért hagyta oda sikerrel védett állásait, hogy ide feljöhessen! . . . Ide nézz, Itália! Annak az ezrednek zászlaja leng itt fenn, frontod büszke taréján, mely ezelőtt néhány nappal ott szemben volt veled azon a kopasz hegycsúcson; mely tíz támadásodat verte vissza és még tízre fel volt készülve erővel! . . . Ide nézz, világ! ... Az olasz hadsereg 56 órás pergőtüze után a 39. gyalogezred arcvonala előtt, innen néhány száz méternyire vérbefúlt minden olasz támadás és százsámra hullott az ellenség; mi egy óra alatt kezünkbe kerítettük földünkre éhes ellenségünk legerősebb állását! ... Hol állnál meg te olasz hadsereg, ha testvéreink, a mögöttünk levő két zászlóaljunk szintén ellened vonulna!?... Annyi emberedet, mint ahányan mi vagyunk, máris foglyul ejtettünk, s ha messziről szedett erődöt ellenünk hozod, tudod, mi lesz azoknak a sorsa, hiszen emlékezhetel május 24-ére!?... Mi voltunk ott akkor, mi vagyunk itt most, mi, a debreceni 39-esek!... ... így beszélt volna a zászló, ha – amint mondtam – a régi idők szokása lett volna divatban!... De most nem zászló járja és diadalhirdetés, hanem technikai felkészültség és – csend! ...

A Fajti felénk eső oldalán kigyullad egy mécses; egy viharral dacoló olajlámpás, mely tüzérségünknek adja a jelt, hogy milyen tüzet adjon. Tüzérségünk röviden lő, vagy hogy jobban mondjam, ahol eddig ellenség tanyázott, ott már a mi csapataink vannak! ...

Kis idő múlva vörös rakéta repül a levegőben Fajtít elfoglaló csapatunk bal szárnyáról, onnan, ahova most érkezett meg a 3. század

összekötő része. Itt indítja meg az ellenség az ellentámadást l... Kattog a géppuska, a tüzérség zárótüze máris megérkezett.

Az ellenség nem nyugodott bele veszteségeibe. Egy jó óra hosszáig csend volt. Éjfél után, röviddel három óra előtt, heves ágyútüzet zúdít csapatainkra, melyek tartalék nélkül a maguk erejére voltak utalva. A 39-eseknek adott felsőbb parancs úgy szól, hogy a 4. zászlóaljnak kell a Fajtit elfoglalni és annak is kell a hegyet megtartani. Sem utánpótlást, sem felváltást nem helyeztek kilátásba.

Virradni kezdett. A 4. zászlóalj az éj folyamán három olasz támadást vert vissza, tekintélyes számú foglyot ejtett, de bizony maga is meggyengült, erőben, emberanyagban sokat veszített. Kémlelő őrünk újabb ellenséges készülődésről adtak hírt, s ez elől Popovics őrnagy kitért. Visszarendelte zászlóalját az elfoglalt Fajti csúcsáról.

Június 4-én a 4. zászlóalj visszajött a Fajtiról és ugyanarra a helyre ment, ahonnan vállalkozására elindult. Az 1. zászlóalj aznap estig föntmaradt az első állásban, a 378-as magaslaton. Napnyugta után aztán ugyancsak lejött, s az erdőben, az 555-ös magaslati ponton foglalt el pihenő állást.

Első dolga volt mind a két zászlóaljnak, hogy elkészítette a Fajti-vállalkozás mérlegét. Első volt a haszon. Eszerint az 1. zászlóalj ejtett 66 foglyot, zsákmányolt egy golyószórót. A 4. zászlóalj elfogott 7 tisztet és 334 embert, magával hozott egy olasz géppuskát és 2 francia gyártmányú golyószórót. Ezenkívül egy géppuskát felrobbantott. Több zsákmányolni való nem igen akadt, mert – amint a megszállók jelentettek – tüzérségünk tönkre tette az egész első vonalbeli berendezést!... Nem volt ott semmi elvihető ép darab, mikor embereink benyomultak az első ellenséges vonalba!... A nyereségen kívül számbavették veszteségeinket is. 1 tisztünk eltűnt, 8 emberünk elesett, 68 odaveszett. (A vállalkozásunkról kiadott olasz hivatalos jelentés szerint ezek közül 64 fogoly lett!) Odaveszett ezenkívül két géppuskánk, melyeket visszavonuló csapataink nem értesítettek kellő időben, hogy ott kell hagyni az olasz állásokat.

Ezen mérleg elkészítése után a két zászlóalj parancsnoka előterjesztette azoknak névsorát, akiket vitéz magatartásuk jutalmazására érdemesnek tartott, s ezzel nyugodni tért mindenki, a rohamjárórtól kezdve Popovics őrnagyig.

Június 5-én gyönyörű nyári reggel virradt arra a két zászlóaljra, melynek sorsáról és szerepéről ezeken a lapokon beszámoltam. Délajt ébredtek fel az emberek, akik előző este olyan sokat és olyan derekasán dolgoztak. Mikor felkeltek, megkezdődött a vándorlás a napsugaraktól tarkára festett fenyőerdő árnyas útjain. Mindenki keresett valakit. Ismerőst, földit, komát, rokont vagy testvért. Négy héttel előtte

mondtak egymásnak istenhozzádot, s ez a négy hét borzalmas idő volt. Most találkozhatnak újra. Akik összeverődnek, letelepsznek, a nyakba akasztott kulacsot, melyben egy kortynyi rum lötyög valahol a mélyen, otthoni szokás szerint kezükbe veszik, összeütik a nyakát, köszöntik egymást és – isznak egyet... Egy falunak, egy családnak emberei alkotják a kisebb csoportokat, s beszélgetnek közelmúlt rosszról, távoli jövőről. Így várják az estét, az esttel a málhásállatokat, melyek egészen a századig jönnek; nem kell eléjük menni s vállon cipelni az ételt gödrös, össze-vissza lőtt kőárokban! ...

Van olyan csoport is, amely szomorú. Beszélgetnek egy hiányzóról – keveset meg szépet! Egy hiányzóról, aki valahol messze hátul, ott, ahol a csata már nem tombol, *Lipa* alatt egy zöldlombos dolinában alussza örök álmát!... így múlik el az első nap – csendes részvét és kevés beszélgetés mellett.

Másnap már nagyobb csoportokat is lehet látni. Böbeszédű Hári Jánosok könnyen hívó embereket gyűjtenek maguk köré s mesélnek annyit, hogy leírásuk felérne, terjedelmét tekintve, egy egész ezredtörténettel. De hát ki írja le ezeket? ... Kinek van kedve elpusztítani annyi papírt, mint ahány taliánt ezek a mesélők megöltek – képzeletben!... Nem fontos beszédek ezek, de a hang, melyen előadják a félig igaz, félig költött eseteket, többnyire humoros, amin jókedvvel kacag mindenki, aki hallja.

Új mese vetődik fel, új monda születik, s talán még most is mesélnek a 10. Isonzó-csatáról a 39-esek, csak . . . nincs aki ellesse szavaikat, mint ahogy ellestem én akkor, amikor nem is sejtették, hogy ott vagyok közöttük! ...

Június 28-án este lejött a 39. gyalogezred az állásokból és a tartalékokból, és messzire hátra, a front mögé került, hogy kipihenje a 10. isonzómenti csata fáradalmait. Néhány napig abban az édes reményben ringatta magát, hogy elviszik egy másik csataterre, csendesebb háborús tájra, de ennek a reménykedésnek csalódás lett a vége! . . . Le kellett mondani erről a reményről! . . . Felejteni kellett a múltat, mert még sok megpróbáltatással teli jövőnek nézett elébe az ezred!...

A 11-IK ISONZÓ-MENTI CSATA.

A 10. Isonzó-csata, melynek kint a harctéren megírt történetét a megelőző fejezetben a szokottnál részletesebben közöltem – amint az utolsó naptári megjelölés is mutatja – június 28-án zárult le véglegesen. Ettől a naptól kezdve a 39. gyalogezred az első állásoktól távol, mint tartalék szerepel és július 10-én kerül újra állásba.

Míg az első két állásban lételünk a hadosztály jobb szárnyára esett, most a hadosztály másik felét, a bal szárnyat foglaltuk el. A 464-es magaslat déli lejtője és a Kostanievicától kissé északra emelkedő 363-as magaslat lett az ezred gondjaira bízott terület. Tíz napot töltött ezekben az állásokban ezredünk, akkor tartalékba került és húsz napig volt részint a különböző erdei állásokban, részint az első vonal mögötti barlang-, illetve kaverna-rendszerben.

1917 augusztus 10-én foglalta el az ezred a „déli ezredszakasznak” nevezett hadosztály-állást; mégpedig a IV. zászlóalj a III-as zászlóaljszakaszt (378-as magaslat), az I. zászlóalj a IV-es zászlóaljszakaszt (363-as magaslat), a III. zászlóalj pedig az V-ös zászlóaljszakaszt (Plenski). Az ezred II. zászlóalja ezredtartalék volt a „Névtelen-csúcsos”; az 5. század a Trieszti-dolinában, öt géppuska pedig a „Kranz-záróárokban” volt, mint állandó őrség.

Különböző jelekből egy közeli offenzívára lehetett következtetni; éppen ezért a dandárparancsnokság már augusztus 11-én elrendelte az ezredtartalék átcsoportosítását. Ez a következőképpen történt: A II. zászlóalj parancsnoksága a 7. századdal együtt a Trieszti-dolinába került; az 5. század a Trieszti-dolinából a III. zászlóaljszakaszba költözött, a 6. század pedig a IV-es zászlóaljszakaszba ment. Ugyanide jött később a 2. számú géppuskás század két géppuskája.

Augusztus 17-ének éjszakájáig nyugodtan telt el az idő, csak az ellenséges aknavetők élénkebb tevékenysége tűnt föl.

Augusztus 18-án a hajnali órákban megkezdődött a különböző átméretű ellenséges ágyúk és aknavetők tüzelése; az ismételt megjósolt 11.-ik szonmenti csata megkezdődött...

Ennek a csatának olyan részletes történetét, mint amilyen a 10-ik csatáról megvan, nem óhajtom adni. A harctér ugyanaz, az ellenség ugyanaz, ugyanazok a támadók és védekezők. Ugyanaz a végeredmény is. A 39. gyalogezrednek négy első vonalban küzdő zászlóalja súlyos veszteségek árán ugyan, de megtartja minden talpalatnyi földjét, elfog vagy 300 olaszt, tönkretesz két ellenséges repülőgépet, maga elveszít 8 tisztet és 974 embert, akik közül 171 hősi halált halt, s ezzel megvívta az 1917-es esztendőnek, egyszersmind a Karszt-fensíknak utolsó nagy csatáját. Ami ezután következett, az már nem a Karszt csatáihoz tartozik, az már egy új nagy háborús fejezetnek a bevezetése.

Mondom, ennek a csatának nem adom részletes leírását, csak a leghevesebb küzdelemlről számolok be, mégpedig a legilletékesebb kéz, az ezredparancsnokság keze nyomán készült hivatalos jelentés ide vonatkozó fejezetének közlésével. A 11. isonzómenti csata hivatalos jelentésének 1917 augusztus 22-ről készített részlete így hangzik:

„Az augusztus 21-ről 22-re átmenő éjjel úgy hajnali 4 óráig csend.

Ettől az órától kezdve váltakozó hevedességű romboló tűz alatt áll a szakasz.

D. e. 10 órakor az ellenség zárótűzet adott a hátsó vonalakra, s ugyanakkor mozgolódni, gyülekezni kezdett a szakasz előtti dolinákban. Saját ágyúink jól irányzott tüze azonban ez alkalommal visszaűzte az ellent állásaiba... Ismét megkezdődő erős tűz védelme alatt megkezdte az ellenség minden eddig felülmúló tömegtámadását. Az egész 378-as magaslat ellen szakadatlanul nyomultak a hullámok s a túlerő hatalmába kerítette a hegyet.

Megkezdődött ennek a csatának legszívósabb, legelkeseredettebb küzdelme. Az összes tartalékok ellentámadásba mentek. A mindenfajta eszközzel vívott küzdelem egy darabig változó szerencsével folyt. D. u. 3 órára sikerült az ellenséget az 1. a) vonalig visszaszorítani. Innen kivetni nem lehetett. Annyira befészkelte magát a 19-es alosztály kavernáiba és rókalyukaiba, s úgy megerősítette két szárnyát géppuskákkal, hogy az oldalról támadni készülő rohamjárőrünk nem mehetett neki. Egy- és másfélméteres robbanórudakat dobált az ellenség rohamjáróinkra. Súlyos veszteségeket szenvedtünk!... Hogy veszteségeinket ne szaporítsuk, a III. szakasz parancsnoka elhatározta, hogy a sötétség beköszöntéig megállítja ellentámadásunkat... A benyomult ellenség ettől kezdve ült a rókalyukakban és kavernákban, tüzérségünk elzárta előle a visszafelé vezető utat, előre meg úgy sem merészkedett... Várt!...

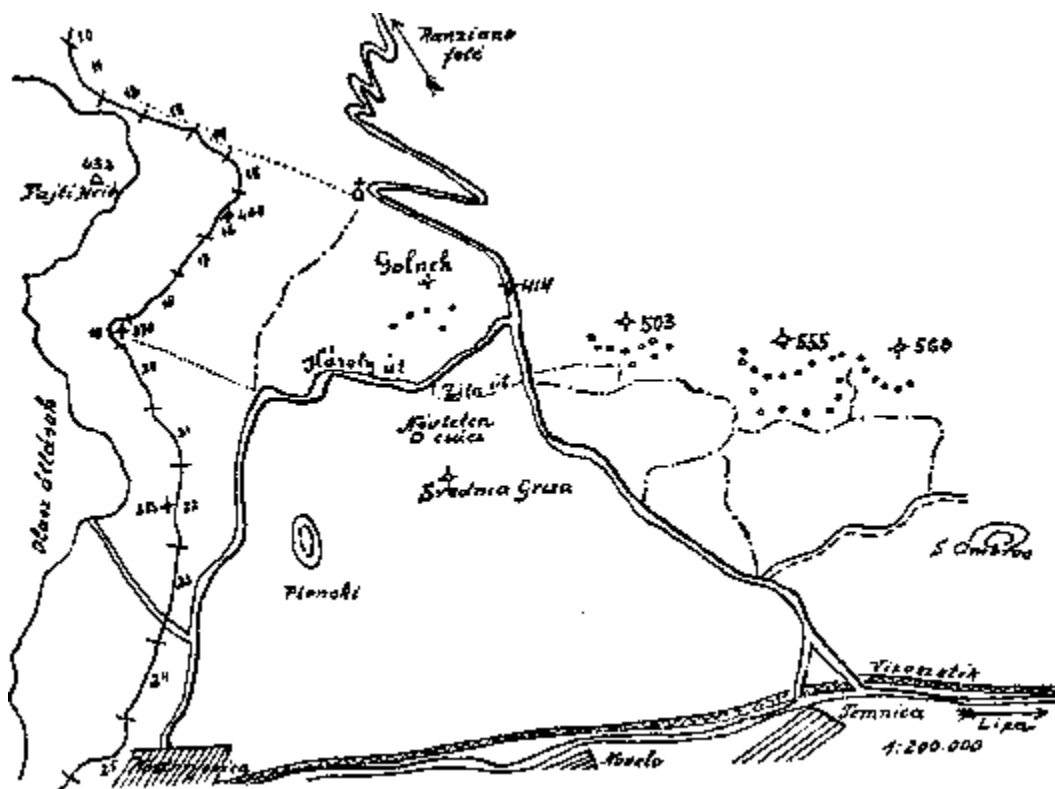
A IV-es zászlóaljszakaszból megfigyelték, hogy az ellenség ezen várakozási idő alatt kilenc postagalambot indított el. Ezek a galambok értesítették az olaszokat arról, hogy – menthetetlen a helyzet. A IV. zászlóaljszakasz jelentette az ezredparancsnokságnak, hogy a III. zászlóaljszakaszunkban bent ül az ellenség!...

Erre a 61. gyalogezred 14. százada parancsot kapott, hogy induljon a 378-as magaslatra ellentámadásra. Meg is indult ez a század, de mivel az ellenség tüzérségi záróterületén kellett keresztülmennie, csak 51 embere érkezett meg a Trieszti-dolinába.

A 33. dandár parancsnoka utasította a 61. gyalogezred 13 és 15. századát, hogy vonuljon a 378-as magaslaton levő ellenség kivetésére. Ezt a félzászlóaljat is elfogta az ellenséges ágyú- és aknatűz, s így az ellentámadás nem sikerült.

Időközben Popovics őrnagy, a III. zászlóaljszakasz parancsnoka megtette az este 9 órára tervezett ellentámadásra a szükséges előkészületeket. A következő rendelkezést adta ki: Barnabás tart. zászlós 4 roham járőrrel és 1 szakasszal a balszárny felől, Vasas hadnagy ugyanilyen erővel a jobbszárny felől, a 61. gyalogezred két századának és az összes megmaradt 39-eseknek szembeni támadásával egyidejűleg előrenyomul. Ezek a szemben támadó erők szuronyrohamra mentek!...

Mikor csapataink este 9 órakor megkezdték a támadást, az ellenséges megszállók is támadni kezdtek. A két támadó fél összeakadt! ... Az eredmény attól függött, melyik előzi meg a másikat – lélekjelenléttel ... Az ellenség soraiban zavar keletkezett!... Egy része futásnak eredt és visszafelé igyekezett, az olasz állások felé. Ezeket géppuskáink

A 17. hadosztály állásai 1917-ben.

vették üldözőbe. Legnagyobb részük fogságunkba esett. Két zászlóaljparancsnokot, 14 tisztet és kétszáz embert ejtettünk foglyul. A többi halott lett!...

Este kiállítottuk a tábori őrsöket és viszonylagos csendben töltöttük az éjszakát! ...”

A 11. isonzómenti csata augusztus 23-án véget ért. A déli ezredszakasz egész területén csend lett, ennek a napnak az estjén felváltották a 39-eseket.

A 12. ISONZÓ.MENTI CSATA.

Mindazok a hivatalos jelentések, melyek az osztrák-magyar hadseregnek a doberdói fennsíkon folytatott több mint kétesztendős küzdelmeiről, csatáiról és diadalairól beszámolnak, az 1917. év végén megindított és sikerrel járt nagy támadásunkat 12. isonzómenti csatának nevezik. Az isonzómenti csata fogalommal vált! . . . Nem azt jelentette, hogy csata folyik az Isonzó mentén, hanem még most is a kopár Karszt-fennsíkon vívják ezredeink a kegyetlen küzdelmet! . . .

Az a csata,, melynek fenti címet adtam én is, 1917 október hó 25–28-ig tartott és azt eredményezte, hogy az olasz hadsereg kiürítette kétéves állásait, elveszítette kétéves vérrel szerzett hódításait és messze a Monarchia határaitól, anyaországának szívében állapotodott meg. Ez volt az a nagy csata, melyet csapataink német segítséggel megnyertek, melyben azonban a kilenc isonzómenti csatában diadalmasan ellenálló 39. gyalogezrednek csak egy kis része vett részt, az sem jutott olyan szerephez, mely méltóan fejezte volna be kétesztendős küzdelmét. A 39. gyalogezrednek 3. zászlóalja, mint dandártartalék, a többi három zászlóalja mint hadosztály tartalék vesz részt a 12. isonzómenti csatában és nem mérheti össze erejét az ellenséggel olyan mértékben, mint ahogyan szeretne volna! ... A 3. zászlóalj még elérte a megáradt Isonzó-folyón a visszavonuló ellenség utóvédjeit, jelentékeny veszteséget is okozott annak, de a többi három zászlóalj egész napi járőföldre elmaradt a sietve visszavonuló ellenségtől.

Ennek a 12. isonzómenti csatának nyomán a 39. gyalogezred mélyen benyomult olasz földre és 1918 márciusában a Piave-folyó partján, *Conegliano* mellett, *Susegana* határában, a később híressé vált Montello-hegy tövében állapotodott meg, hogy éber őrtállással, majd az utolsó olasz elleni ütközettel betöltse azt a hivatást, melyet a Sors ebben a nagy háborúban reá mért.

Itt állították fel 1918 április 1-én a 139. számú gyalogezredet akként, hogy a 39. gyalogezred egy zászlóalja alkotta az új 139-es számú ezredet, a megmaradó két zászlóaljhoz a szatmári 5-ös számú ezred adott egy zászlóaljat, s így mindkét ezrednek három zászlóalja lett.

Az új 139-es számú ezrednek *Balogh Sándor* alezredes lett a parancsnoka, a régi ezred feletti parancsnokság *Klein László* ezredes kezében maradt.

*

Itt, a Piave-folyó partján, a Susegana melletti Montello-hegy tövében vívta meg mindkét ezred 1918 júniusában az utolsó nagy ütköze-

tet, a hatásaiban végzetesnek mondható Piave-csatát, melyben ezredünk kereken 1000 embert veszített el.

Amikor ennek a csatának híre megérkezett Königgrätzbe, ezredem történetének éppen ennél a fejezeténél tartottam. A hírre kiesett kezemből a toll!... Új munkakör várt rám!... Új harc, új küzdelem kezdődött, s a Sors úgy akarta, hogy ebből az új küzdelemből éppen úgy kivegyem a részem, akár az eddigiekből kivettem.

* * *

Ezzel a rövid ezredtörténelemmel megteremttem a kapcsolatot a kárpáti harcokban hadifogságba jutott és most visszakerült ezredtársaink és az olasz harctéren viaskodó ezred között. Ez volt a kitűzött célom. Most belekezdek a háborús életünk utolsó nagy fejezetének ismertetésébe.

AZ ENTENTE SZELLEMI OFFENZÍVÁJA.

»Timeo Danaos et dona ferentes.«

Háborús emlékirataimnak utolsó fejezetét írom. Innen-onnan hét esztendeje annak, hogy kezembe vettem a tollat, melynek forгатásában alig volt valami jártasságom, hogy papírra vessem a velem történt események vázlatát. Akkor még nem gondoltam arra, hogy írással a nyilvánosság elé lépek; beértem azzal a gondolattal, hogy magam lapozom egyszer végig s másoknak csak mesélni fogok arról, amit átéltem és megtanultam!... Ma már nem érem be a mesével! ... Odaadom mindenkinek a nyers, sokszor bántó valóságot, kezébe szeretném adni minden magyar embernek ezt az egész kötetet, hogy olvassa, tanulja, s a belőle merített tanulságoknak hasznát vegye!... Ki tudja teljesül-e vágyam? ... Ha eljutok az új haza partjaira, hol új nemzet veti meg léte alapját, ennek a kötetnek tűzrevetése után új könyvet kínálnék megvételre népemnek; olyan könyvet, melyben az eljövendő magyar birodalom története van megírva! ...

*

Most megkezdem az entente szellemi, vagy másnéven politikai offenzívájának kivédésére irányuló tevékenységem tárgyalását. Ismertetem azt az új feladatot, melyet pótzászlóaljam parancsnoka 1918 júniusában rám bízott, s melynek nagy buzgósággal igyekeztem ugyan megfelelni, de eredményt ezen az új téren – sajnos – nem igen érhettem el. Itt-ott rámutatok arra is, hogy az eredménytelenséget mi okozhatta, bár nem akarok bűnbakot keresni sem szűkebb környezetemben, m
m
kívánom elhíttetni, hogy politikai-társadalmi-gazdasági fölborulásunknak csak mi magunk vagyunk az oka!... Politizálni fogok, mert hiszen hivatalos megbízatásom alapját a politika adta meg. Állást is foglalok, mert hiszen azért tanulmányoztam a politikai propagandát, hogy el-

igazodást találjak benne, de kézzelfogható eredményt felmutatni nem tudok, mert nem volt, mert – elvesztettük a háborút! ...

*

1918 június hó elején ült össze Varsaillesben az entente politika-katonai tanácsa. Franciaország, Anglia és Olaszország ezen a haditanácson megállapodott abban, hogy az entente háborús céljai közé iktatja az önálló lengyel, cseh-tót és jugoszláv állam felállítását. Amerika nem csatlakozott ugyan ehhez az elhatározáshoz, de Lansing külügyi államtitkár szimpátiáját fejezte ki ezen mozgalom iránt. Később olyan hírek keltek szárnyra, hogy csupán a lengyelek kapnak önálló államot, a cseh-tót és délszláv törekvések pedig az entente jóindulatát élvezik.

Hogyan jutott az entente erre a gondolatra?... Miért nyúltak ellenségeink ehhez a különös politikai fegyverhez? ... Erre a kérdésre csak akkor tudunk felelni, ha ismerjük az entente egész hadviselési módját, ha megfigyeljük az ellenünk vezetett háború egész nagy be rendezkedését.

Az entente a háborút nem kizárólag a hadseregek dolgának tekintette, hanem a népek – mégpedig a különböző foglalkozású emberek – egymáselleni harcának. Mikor az entente diplomatái arra kényszerítették a központi hatalmakat, hogy nekik háborút üzenjenek, akkor nem tekintették hivatásukat befejezettnek, hanem tovább munkálkodtak azon, hogy – miután a központi hatalmak a kezdő lépést megtették – mentül több ellenséget szerezzenek ezeknek. Olaszország és Románia a háború kitörésekor közelebb állott a központi hatalmakhoz, mint az entente-hoz és mégis, egy esztendő múlva az egyik, két év múlva a másik üzen hadat a központi hatalmaknak. Az entente a háborút nem csupán a harctereken vezette ellenünk, hanem diplomáciai téren is, s mindig arra törekedett, hogy harctéri diadalainkat diplomáciai előnyökkel ellensúlyozza... A gorlicei áttörésre következett az olasz hadüzenet, Szerbia meghódítását követte az oláh készülődés, mely akkor pattant ki hadüzenet alakjában, mikor mi Olaszország ellen erélyesen léptünk fel. Mikor a központi hatalmak békére kényszerítették Oroszországot és Romániát, megüzente Amerika a háborút!... Egyetlen győzelmünket sem gyümölcsoztethettük még csak rövid ideig sem! ...

De nem csupán az entente diplomáciája folytatott ellenünk könyörtelen hadjáratot, hanem az egész entente-sajtó is piszkolt bennünket úgyannyira, hogy az egész világon az volt a közhit, hogy az entente védelmi háborút folytat, a központi hatalmak pedig – közönséges gyilkosok! ... Az entente minden népének minden tagja úgy gyűlölte a központi hatalmakhoz tartozó népeket és azon népek minden tagját, mint egyéni ellenségét!... Minden francia gyűlölt minden németet és

magyart, s ezt a gyűlöletet hangos szóval hirdette, újságjait evvel tele-tömte, úgyhogy a semleges külföld eltanulta tőle s a kultúrával egynek találta a német- meg magyargyűlöletet.

Mindezeknek alapján megállapítható, hogy az entente erkölcsi háborút is viselt ellenünk. Ennek az erkölcsi vagy morális, vagy még egyszerűbben szólva politikai háborúnak csúcspontján a *Wilson* elnök hirdette 14 pont áll. Ettől a politikai propagandától nagyobb eredményt várt az entente, mint akár a sztratégiai diadaloktól. A népek önrendelkezési jogának és a kis nemzetek védelmének nagyhangú hirdetése azonban nem hozta meg a várva-várt eredményt. Az Osztrák-Magyar Monarchia nem omlott össze – mint ahogy az entente már a háború első napjaiban remélte és várta –, a német birodalommal kötött szövetség szilárdan állt, sőt mi több, az 1918 elején Salzburgban lefolytatott gazdasági egyezmények alapján még szorosabbra fűződött, elannyira, hogy az entente kénytelen volt az eddiginél hevesebb politikai támadást előkészíteni.

Mivel az Osztrák-Magyar Monarchia népei nem voltak hajlandók a hírhedt wilsoni elvek alapján önrendelkezni, az entente egész egyszerűen rájuk parancsolt, hogy ezentúl önálló állami életet élnek s azzal az állammal, melynek eddig tagjai voltak, ezentúl háborút viselnek, így került ellenségeink hadseregébe a cseh-tót brigád, mely a Piave partján ütközött meg azzal a hadsereggel, melyhez tételes jog szerint tartozott; így alakultak meg a szoloniki fronton a délszláv ezredek, melyekbe az Osztrák-Magyar Monarchia szláv nemzetiségű polgárai léptek be, s így alakítottak külön hadsereget a lengyelek is, hogy hazájuk önállóságát kivívják! . . .

Az entente politikai offenzívája 1918 elején erős lendületet vett. Ekkor került bele Lord *Northcliffe*, több nagy angol lap tulajdonosa, mint propaganda-miniszter az angol kabinetbe. A Northcliffe irányította politikai támadások kimondott célja a központi hatalmak szövetségének megbontása, az Osztrák-Magyar Monarchia népeinek egymással és mindenkinek az uralkodóházzal való összevesztése. A legegyszerűbb mód, amellyel ezen utóbbi célt az entente el akarta érni, a Monarchia *munkásságának* forradalmasítása volt.

Angliában már a háború megindulásának pillanatától kezdve (sőt!... már békében is! . . .) megvolt a Monarchia elleni sajtó-propaganda; az angol kormány azonban nem adott ennek a mozgalomnak hivatalos jelleget. Ugyanígy áll a helyzet Itáliában, ahol az irredentizmus megszületett. Olaszország már 1917 október havában megbíz egy magasrangú hivatalnokot a külföldi propaganda vezetésével, illetve irányításával. Ugyanettől az időtől kezdve foglalkozik *Clemenceau* francia miniszterelnök politikai propagandával.

Az entente-államok politikai propaganda-főnökei az 1918. év folyamán több együttes tanácskozást tartottak. Ezeken a közös tanácskozásokon elsősorban azokat az ellentéteket kellett eltüntetni, melyek az egyes entente-államok között fennállottak. Azután megállapították a tervszerű eljárást és felosztották egymás közt azt a területet, melyen tevékenységüket kifejtik. Ezek közül az együttes tanácskozások közül legnevezetesebb az 1918 áprilisban *Rómában* megtartott nemzetiségi kongresszus. Résztvettek rajta a hivatalos propaganda-főnökökön kívül a *délszlávok* megbízottai, élükön Trumbics szerb külügyminiszterrel, a szerb parlament egy küldöttsége, a *lengyelek* képviselői, a *csehek*, *Benes* és *Hlavacsekkel* az élen; ott volt Masaryk leánya is. Az oláh dr. *Lupu* szocialista képviselő itt tiltakozott a bukaresti béke ellen. Végül ott voltak az olasz irredenta-alakulatok képviselői. Ez a konferencia rakta le az olasz-szláv szövetség alapjait; foglalkozott az Adria-kérdéssel és egy olasz-szláv akció megkezdésével. Ennek a konferenciának sarkalatos tételét így fogalmazták meg: „*Közös harc a közös ellenség ellen!*” A „közös ellenség” természetesen az Osztrák-Magyar Monarchia; ennek népeit kell „felszabadítani” és mindegyiket önálló államban tömöríteni. Ezen a konferencián Olaszország úgy szerepelt, mint a szlávok védelmezője és a tönkrement Oroszország jogutódának tüntette fel magát.

A konferencia végeztével a résztvevők kirándultak a frontra és *Diaz* olasz tábornagy is fogadta őket. Ez alkalommal – állítólag sikerült Trumbicsnak a konferencia határozatait kinyomatva több példányban az első vonalba juttatni és onnan csapatainkhoz átcsempészni.

Az entente-államok a következőképp osztották fel egymás közt szerepüket: A munkásság forradalmosítását Svájból és Skandináviából irányították; Németország behálózására Anglia vállalkozott, a Monarchia népeinek fellazítását pedig Francia- és Olaszország vállalta magára. A franciák a cseheket, az olaszok a délszlávokat voltak hivatva felvilágosítani, hogy a Monarchián belül el vannak nyomva! ...

Jellemző, hogy a római nemzetiségi konferencián az albánokat is úgy kezelték, mint „elnyomott” népet, ami ellen a jelenlevő albán képviselő tiltakozott. Erre abban állapodtak meg, hogy Albánia „jelenleg” elnyomott ország. (Tudni kell, hogy a konferencia napjaiban Albániát osztrák-magyar csapatok tartották megszállva.)

Nem fejtegethetem bővebben emlékiratom határai közt ellenségeink politikai propagandájának minden részletét, de néhány szóval mégis ismertetni kívánom azt a *módszert*, melyet ellenségeink a maguk érdekében, a mi kárunkra alkalmaztak. Az entente sajtója két hangot használt olyankor, amikor azt akarta, hogy *mi is* megértsük azt, amit mond. Az egyik hang barátságos, biztató, hízelt. Ezen a hangon csüg-

gedőinkhez, kishitű, *pacifista* polgárainkhoz szólt és azt hangoztatta, hogy már régen meg volna a béke, ha a központi hatalmak nem követnének nagyhatalmi célokat, vagyis nem törekednének területi nyereségre, hódításra... A másik hang a megfélemlítés hangja volt, melyen azokhoz szóltak, akik kitartottak, akik a háborút csakis azzal a feltétellel voltak hajlandók befejezni, hogy nekünk is megadassék mindaz az életfeltétel, mely egy szabadon élni akaró népnek kijár.

A két hang állandóan egymás mellett zengett. Ugyanazon újság egyik cikke békét hirdetett, a másik húsz évig tartó háborúról szavalt. Wilson hirdette a hadisarc nélküli békét, Clemenceau a *jóvátételhez* kötötte a maga békeparipáját. Amerika egyik újságírója kötelet kínál a német császárnak, hogy akassza fel magát (1. Debreceni Független Újság 1918 aug. 8, 2. 1.) és kijelenti, hogy az amerikaiak annyira gyűlölik a németeket, hogy soha német emberrel üzletet nem kötnek; a német irodalmat, zenét bojkottálják, s a háború után úgy kerülnek minden németet mint a bélpoklost; ugyanakkor Wilson kijelenti, hogy a *német nép* boldogulását óhajtja, csak a német államforma megváltoztatását tartja szükségesnek.

Az említett kétféle hang mindenikére idejegyzek egy-egy rövid példát. Íme a pacifistáknak való:

London, 1918 júl. 25. Reuter jelenti: A Barnes-kabinet munkaügyi minisztere azt táviratozta az amerikai munkásszövetségnek, hogy Wilsonnak, az amerikai csapatokhoz július 6-án küldött üzenetében foglalt hadicélok a munkásság általános helyeslésével találkoztak. Amióta Lloyd George januárban, utána Wilson a háborús célokat megállapította és a munkáspárt is kinyilatkoztatta a maga háborús céljait, azt lehet mondani, hogy minden józan ember egyetért abban, hogyha a központi hatalmak kinyilatkoztatják, hogy a három nyilatkozatot magukévá teszik, akkor ki lehet mondani, hogy a háború vége közel van; mi több – elérkezett.

Ebből a közleményből csak annyi világos, hogy a központi hatalmak nem hajlandók azt a bizonyos három nyilatkozatot magukévá tenni. Tehát a központi hatalmak nyújtják a háborút! ... – gondolja Békefi Ádám és Friedländer Henrik. Békefi Ádám és Friedländer Henrik ugyanis nem olvasták a „The Nation” című hetilap július 16-i számát, melyben a következő vallomás foglaltatik: „Pichon a cseh-tótok elé Franciaországot állítja oda, mint a függetlenség mintaképét. Balfour ezt a háborús célt elfogadja s Lansing távirati úton beleegyezését adja... Balfournak, Lloyd Georgenak, Wilsonnak mindazon ígéretei, hogy nem az Osztrák-Magyar Monarchia szétdarabolásáért folyik a harc, ezzel megsemmisültek. Mert az csak természetes, hogy a cseh-tótokat nem tehetjük függetlenné anélkül, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiát föl

ne darabolnánk apró részekre. A kettős monarchia egyéb részeit el lehetne szakítani anélkül, hogy a Habsburgok államát megsemmisítenénk; Csehország azonban Közép-Európa szívében fekszik. Ilyen háborús célt csak Bécs, esetleg Berlin megszállásával lehetne elérni!...”

Ezek a szavak világosan kimondják, hogy az entente háborús célja az Osztrák-Magyar Monarchiának sok, apró, életre képtelen, tehát egymással örök harcban álló államokra való feldarabolása. Ezek az apró államok a győzők kizsákmányolásának menthetetlenül ki vannak szolgáltatva.

Ilyen háborús célok láttára a központi hatalmak számára igazán nem maradt más lehetőség, mint folytatni a háborút és fegyverrel kényszeríteni az entente-hatalmakat háborús céljaik mérséklésére, megváltoztatására! ...

Azok számára, akik a hazai rög védelmében kitartottak, akik nem voltak „pacifisták”, hanem a háborút az erők összemérésének tekintették és nem voltak hajlandók entente-parancsolta békét kötni, akiket az entente sajtója *imperialistáknak*, *militaristáknak* nevezett el, azoknak készítette Northcliffe-Odysseus azt a bizonyos fenyegető hangot, melynek legszerényebb példáját ugyancsak ide jegyzem mutatoul:

Washington, 1918 júl. 25. (Ugyanazon a napon, melyen az előbb idézett Reuter-jelentés kelt!)

„A szenátus legutolsó ülésén Németország legújabb békepropagandájáról tanácskozott. A szenátorok azon a véleményen vannak, hogy mielőtt a béketárgyalások mérlegelésében belebocsátkoznánk, a *központi hatalmak* teljes megsemmisülése szükséges ... A köztársaságpárti Shermann kinyilatkoztatta, hogy a békét csak egy olyan győzelem hozhatja meg, mely a császárt és tanácsadóit elsöpri! ...”

Íme a két hang, mely – mint már említettem – egyszerre szólt mindig és nem volt igaz soha!...

*

Ennek az ellenséges politikai propagandának ellensúlyozására az osztrák-magyar haderő parancsnoksága egy külön hivatalt szervezett, melynek neve: „Ellenséges propaganda-védelmi csoport”.

Az ellenséges propaganda védelmét Bécsből irányította a hadvezetőség. Itt tartották meg azokat a tanfolyamokat, melyeken a katonai parancsnokságok kiküldöttei a védelmi anyagot áttekintették és a védekezés módjait elsajátították. Ezeknek a Bécsben megtartott tanfolyamoknak nyomán azután minden katonai parancsnokság székhelyén további tanfolyamot rendeztek, melyen a csapattestek kiküldöttei vettek részt. Königgrätz a leitzmeritzi katonai parancsnokság körlembé tartozott, tehát ezredünknek ide kellett egy tisztet vezényelni a tan-

folyamra. A vezényelt tiszt én lettem. így már hármas feladat hárult reám. Gyűjtöttem az anyagot háborús történelmünkhöz, egyengettem egy háborús emlékkönyv kiadásának mind göröngyösebbé váló útját, s most tanulmányoznom kellett az entente szellemi offenzívájának mindjobban érezhető hatását; és gondoskodnom kellett ezen hatás csökkenéséről, esetleg a propaganda végleges leszereléséről.

Az első tanfolyam, melyre behívót is kaptam, 1918 június hónapban volt. Erre nem mehettem el, mert megbetegedtem. Az ekkor járványszerűen dühöngő „spanyol-nátha” kerített hatalmába és 40°-os lázzal nyomtam az ágyat a tanfolyam tartama alatt. Betegségemből felgyógyulván, megjelentem a július 22–29-ig megtartott második tanfolyamon.

*

Mielőtt magáról a tanfolyamról részletesen beszámolok, tisztázni szeretnék egy kérdést, mely azt hiszem sok olyan fejben fel fog vetődni» mely a háború történetével alaposan óhajt foglalkozni. Felvetem a kérdést, hogy szerencsés gondolat volt-e a hadvezetőség részéről az, hogy ezt a mozgalmat saját kezelésbe vette, vagyis militarizálta? . . . Nem lett volna-e jobb az egész ellenséges hadjáratot a Monarchia, vagy – mondjuk – a központi hatalmak sajtójára bízni? . . . Erre a kérdésre igennel is, meg nemmel is lehet felelni.

Militarizálni kellett az ellenséges sajtópropaganda védelmét azért, mert a központi hatalmak az egész háborút a hadseregek ügyének tekintették, s a hadvezetőség úgy intézte a háborút, hogy abba semmiféle nem katonának beleszólása nem volt. – Az Osztrák-Magyar Monarchiának diplomatái a háború kitörésekor nyugalomba vonultak, vagy fölvettek a tartalékos hadnagyi egyenruhát és beálltak – parancsőr-tisztnek. Úgy a legfelsőbb körökben, valamint a nép széles rétegeiben az a hit csontosodott meg, hogy a háborút karddal meg ágyúval vívják, ehhez a kettőhöz pedig a hadsereg ért! . . .

A hadseregre kellett bízni az ellenséges sajtó-propaganda kivédését másodszor azért, mert 1918-ban már csak a hadseregen belül lehetett a Monarchia fennmaradásának szükséges voltáról beszélni. Ha polgáremberekre bízzák ezt a feladatot, akkor a monarchia tíz nemzete tízféle hangon szólal meg, s az egység védelme a rögtöni pusztulást, vagyis szétszűllést vonja maga után! . . . Hiszen a csehek 1918-ban nyíltan hangoztatták, hogy ők megvoltak mielőtt az Osztrák-Magyar Monarchia létezett, tehát meglesznek akkor is, amikor ez az államalakulat már nem fog létezni. Mondhatom, hogy 1918-ban a Monarchia népei közül a németsegen kívül csupán a magyar kívánta a központi hatalmak győzelmét, – bár a német diadaltól már a magyar is félt egy kicsit, s

inkább a becsületes megbékülést, mint a katonai túlsúly alapján létrehozott békét óhajtotta.

Ami a fölvetett kérdésre adható tagadó feleletet illeti, hogy t. i. nem kellett volna a hadseregnek az entente sajtó-propagandáját saját kebelén belül kivédeni, vagyis nem lett volna szabad a sajtó-hadjárat elleni védekezést a katonaságra bízni, ez már sokkal súlyosabban esik a latba, mint az igennel megadott feleletek együttvéve! .” .

Belevitték az osztrák-magyar hadseregbe a politikát olyankor, amikor már a politikusok legnagyobb része is elveszítette a fejét... Nem lett volna szabad a hadseregen belül politizálni még akkor sem, ha magának az uralkodónak személye és családja állt is a politika központjában!...

De nem lett volna szabad a hadseregnek ezt az itt tárgyalt szerepet elvállalni azért sem, mert nem állt rendelkezésére elegendő sajtó! ... Hiszen még annyi nyomdája sem volt a hadvezetőségnek, hogy a tanfolyamok anyagát kellő számú példányban kinyomathatta volna, nem hogy a napi sajtó természetes elevenségével bele tudott volna avatkozni a küzdelembe!...

A hadvezetőség, illetve a katonaság erkölcsi eszközökkel küzdött. Kiadta parancsban, hogy mindaz, amit az ellenségeink ránk kennek — nem igaz! ... Kimondotta, hogy amit az ellenségeink rólunk írnak, az reánk nézve káros, tehát elvetendő!... De nem határolta el élesen azt a vonalat, mely ellenség és jóbarát közt a valóságban megvolt. Az entente például kimondotta, hogy a cseh-tót állam a Monarchiával háborús állapotban van; itthon még a vak is látta, hogy a csehek szabotálnak, azért a hadsereg propaganda-védelmi szerve rendületlenül hirdette, hogy a csehek csakis a Monarchián belül találhatják meg létfeltételüket! ... Ahelyett, hogy a haldokló kétféjű sas kivájta volna a hullára vadászó oroszlán szemét, ahelyett, hogy a még elég erős német ököl végigsuhintott volna „zlata Prahán”, simogatták a mindig hű cseh népet és fiait elvitték a dúsan termő magyar vidékekre, ahonnan azok jóllakottan cipelték haza tömött hátizsákjaikat, a Königrätzre kárhóztatott mafvar baka meg kénytelen volt az éhségtől és fájdalomtól üzetve haza-”szökni” egy darab kenyérért.

Az a Monarchia, mely a Piave-csata után elsőnek kiáltotta el a „proximus ardet Ucalegon”-t, melynek első asszonyáról, a császár- és királynéről a legborzasztóbb vádat, a hazaárulás vádját terjesztették, amikor azt mondták róla, hogy elárulta a Piave-csatát, az a Monarchia a hadseregen keresztül azt prédikálta a cseheknek, hogy a fehérhegyi csata történelmi szükségesség volt, ahelyett, hogy Ukrajna és Albánia szélein lézengő hadseregét összeszedve egy erélyes lépéssel megkötötte volna a még megköthető békét!...

Nem lett volna szabad a hadseregnek politizálni!... Nem lett volna szabad olyan embereket nevelni, akik kellő tájékozottság híján a kiadott parancsra támaszkodva egyoldalú, a tények által meghazudtolt leifogást hirdettek, mert ez által még azt a kis hitet is megsemmisítették, mely a jobb lelkekben a háború szerencsés befejezésének lehetősége felől még élt! ...

Mikor a hadsereg az entente szellemi offenzívájának kivédésére vállalkozott, rövid programot adott, melyet önbizalom és a stratégiai diadalok mintájára bizonyosnak vett győzelem hite hatott át. íme néhány sor ebből a programúiból:

„Az a véderő, mely a Monarchiát összes ellenségének tömeges támadásával szemben megvédelmezte, most ugyanolyan szilárd elhatározással és a győzelembe vetett megingathatatlan hittel készíti azt a tervet, mely a Monarchia ellenségeinek legújabb, bár régóta előkészített politikai támadását ki fogja védeni.

Mint katonák – megszoktuk, hogy szemébe nézünk a veszedelemnek. Az ellenség ökle fenyegetőleg emelkedik föl, hogy nagyot sújtson reánk; – ezt az ütést is a véderőnek kell elsősorban felfogni...”

A véderő kétféle módon kívánta legújabbán vállalt feladatát megoldani. Először hazafias szellemű előadások megtartásával, azután meg ellenségeink hazugságainak, különösen a sajtó útján terjesztett rágalmaknak megcáfolásával. Az ellenséges szellemi offenzíva kivédésére hivatott központi szervezet bevallja, hogy a Monarchiában nagy a béke utáni vágy; a népet a háború folytatására megnyerni nehéz lesz; azt kívánja tehát, hogy a háború tisztességes befejezéséig, a kölcsönös megértésen alapuló békekötésig tartsunk ki, fogjunk össze!...

A propaganda-védelmi szervezet tagozódása a következő: Bécsben van a központ. Itt rendezték – amint már említettem – az első tanfolyamokat, melyeken a katonai parancsnokságok (Militärkommando) kiküldöttei vettek részt. Ezek a tanfolyamot végzett tisztek lettek azután a csapatoktól behívott oktatótisztek előadó-mesterei. A csapatoktatótisztek ismét csoportokat alkottak.

Azon a tanfolyamon, melyen én július 22–27-ig Theresienstadtban résztvettem, a következő című előadásokat tartották: 1. A tanfolyam célja. 2. A világháború döntés előtt. 3. Miért harcolunk? 4. Ez lesz-e az utolsó háború? 5. Az uralkodóház szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia fejlődésében. 6. A haditengerészet szerepe békében és háborúban. 7. Az Osztrák-Magyar Monarchia világpolitikai és nemzetgazdasági helyzete. 8. Az élelmezés. 9. Az orosz forradalom; a bolsevizmus és az orosz fogságból hazatérő katonák. 10. Ipari és szociális újjáépítés a

háború után. 11. A filmpropaganda; a katonai előadás módszere. 12. Személyi és anyagi leszerelés. 13. A hátramaradottak és ifjak gondozása. 14. Az ellenséges propaganda jelentősége.

Az előadásokat *Kövess Albin* ezredes, a leitmeritzi katonai parancsnokság propaganda-előadója tartotta egy hadnagy és egy főhadnagy közreműködésével. A hallgatóság tizenöt tisztből állott. Voltunk tartalékosok és ténylegesek – vegyesen. A magyar fajt egyedül képviseltem. Előadás volt naponta d. e. 9–1-ig és d. u. 4–5-ig. A délutáni előadások helyett néha szabad eszmecserét illesztettek be, amikor a hallgatók vehettek föl általános érdekű kérdéseket. Ezek azonban a hallgatók különböző rangjára, korára és nemzetiségére való tekintettel – nem gyarapították a tervezetben felsorolt előadásokat.

Úgy volt, hogy a tanfolyamon tartott előadások nyomtatásban is meg fognak jelenni, de a papírhiány és a magasnak minősített munkabérek elriasztották ettől a tervtől a vezetőséget. Mindössze 2–3 előadás jelent meg nyomtatásban. A legelső, mely már a tanfolyam előtt napvilágot látott és közkézen forgott, ezt a címet viselte: A világháború – döntés előtt. Ezt az iratot a tanfolyamon is felolvasták, nyomtatásban is terjesztették, úgyhogy ez a propaganda-védelem legismertebb iratának tekinthető. Ebből az iratból idézek néhány sort, hogy lássa az utókor, milyen helyesen ismerte fel a propaganda-védelmi szervezet a magunk helyzetét és ellenségeink háborús célját.

„Ellenségeink – mondja a röpirat – éppen nem azokért az eszményi célokért küzdenek, melyeket jól megfizetett sajtójuk olyan szép szavakkal hirdet. Az entente nem az elméleti népjogokért küzd, sem az általa annyiszor sújtott kis nemzetek önrendelkezési jogáért nem harcol; a „demokratikus” elvek győzelme is csak azért olyan kívánatos a monarchikus államforma fölött, hogy a kapitalista imperializmus uralmát még korlátlanabban kiterjeszthessék. Az entente háborús céljai inkább materialisztikusak, gazdaságiak. Úgy ahogy a régi időben a legyőzötteket rabszolgává tették és azok a győzők számára robotolni voltak kénytelenek, úgy most is csak azért akarja az entente a központi hatalmakat szétrombolni, hogy azok gazdasági életén uralkodhasson. Ha az ellenségeinknek sikerül, akkor mint bérrabszolgákat használ ki bennünket; akkor parancsszóval állapítja meg minden cikk árát, gyárainkat elnémítja, s munkásaink millióit kizsákmányoló tervei keresztülvitele céljából odaparancsolja, ahova éppen akarja! ...”

Amint a röpirat címe is elárulja, az utolsó erőfeszítésre, a végső, döntő rohamra buzdítja az immár csüggedni kezdő hadsereget s összetartásra serkenti a Monarchia mindinkább széthúzó népeit. Figyelmeztet arra, hogy a „nagy államok” korát éljük! . . . Sokféle nemzet tömörül egységbe, hogy érdekeit megvédelmezze. Ez az egység már

régóta megvan a Monarchiában. Rámutat az uralkodóház érdeköszegegyeztető szerepére s hangsúlyozza, hogy *Károly* császár és király megértette népei kívánságát és a Monarchián belül minden nép jogát tiszteletben kívánja tartani, s a nemzetek kulturális fejlődését elő akarja mozdítani. Figyelmezteti a cseheket, akikről megállapítja, hogy el akarnak szakadni a Monarchiától, hogy fellendülésüket csupán annak köszönhetik, hogy egy olyan nagyhatalom keretei közt éltek, amely sokirányú érdekeket tudott összeegyeztetni.

A tanfolyamon úgy az előadások keretein belül, valamint az azok között kitöltő szabadabb beszélgetések alatt sok szó esett szociális kérdésekről, a háborúban megrokkantak és egzisztenciát veszítettek gondozásáról. Különösen a tanfolyam vezetője, Kövess ezredes hangsúlyozta, hogy a legénységi személyek ügyes-bajos dolgainak, anyagi és erkölcsi érdekeinek megértésére és fölkarolására nagy gondot kell fordítanunk. Ez a megrokkant, orosz hadifogságot szenvedett öreg úr, aki alig tudott a lábán járni, olyan tárgyilagossággal, akkora lelkesedéssel és olyan meggyőző erővel tudott hozzánk szólni, hogy még csökönyös kishitűekben és ízzig-vérig sovén nacionalistákban is meggyőződéssé keményedett a már végsőt lehelő mondás: – Austria erit in orbe ultima! ...

*

A tanfolyam végeztével az lett a feladatomban, hogy a 39. gyalogezred pótzászlóaljának, később az egész königgrätzi helyőrség tisztikarának előadásokat tartsak ellenségeink politikai propagandájának mivoltáról és az ellene való védekezés módozatairól. A feladat nem volt könnyű. Ilyen szokatlan, a politika határait sok helyen áttörő úton haladni nehéz a cs. és kir. hadseregben. Nehéz különösen egy magyar embernek, aki nem szokta meg a kétkulacsos politikát. A Theresienstadtban tartott előadások politikai része a „nagy osztrák” levegőt lehelte; a háború csak az összmonarchikus érdekekért folyt és azokért is volt megnyerendő; a monarchia népeinek minden nemzeti törekvése csak mint az egyetemes, összmonarchikus érdekeknek kerékkötője szerepelt. A dualisztikus államforma csak a szavak üres csengésében jutott kifejezésre, s a „haza” szó csak mint díszítő-jelző szerepelt a „császár” szilárd fogalma mellett. Ezekért az összmonarchikus eszméért nem lelkesedtem, de éreztem azt is, hogyha a központi hatalmak elveszítik a háborút, nemcsak a Monarchia megy tönkre, hanem hazám, Magyarország is roncsként kerül ki a küzdelemből!...

Olyan formát kellett tehát találnom, melyben az ellenséges propaganda elleni védekezés is benne van, de magyar érzésem és célkitűzésem sem szenved csorbát. Az egész mozgalmat *kultúrmozgalomnak* tekin-

tettem és úgy is kezeltem. Előadásaimat nem mint katona, hanem mint tanár tartottam. Azt akartam, hogy hallgatóságom a maga okoskodása alapján jöjjön rá arra, hogy az a nagyhangú propaganda, melyet ellenségeink ellenünk mozgásban tartanak, nem a mi érdekeinket tartja szem előtt, hanem a mi vesztünkre tör.

Még egy nagy nehézséggel kellett mindjárt első előadásom alkalmával megküzdeni. Ez a nehézség a nyelv kérdése volt. Nem számomra okozott a nyelvkérdés nehézséget, hanem hallgatóim számára. A 39. gyalogezred azon tisztikarának, mely az én hallgatóságomat alkotta, 90%-a nem tudott németül. A hadsereg nyelve pedig német volt. Hivatalos ténykedés közben ezt a nyelvet kellett használni. De ha én a 39-eseknek német nyelven tartok előadást, akkor nem értik meg. Viszont ha magyarul szólok, megsértem azt a szellemet, mely a hadseregben élt.

Elhatároztam, hogy előadásomat magyar nyelven fogom megtartani. Csakis a magyar nyelven tartott előadást érthették meg hallgatóim; már pedig, az én előadásaimnak nem az volt a leglényegesebb része, hogy egy parancspont teljesült, hanem az, hogy megtudja mindenki, hogy mi az ellenség célja, melyek az eszközei és mi ellen kell védekeznünk. Figyelembe kellett venni azt is, hogy az én előadásom nyomán a tiszteknek a legénység részére további felvilágosító előadást kellett tartani. Ha a legfontosabb kifejezéseket a tiszték németül jegyzik meg maguknak, akkor vagy önkényesen ültetik át magyarra, vagy az történik ezzel az új tudománnyal is, aminek nyügét már évtizedek óta nyögi a tisztességes magyar ember, hogy olyan felemás nyelven kell neki megszólalni, amilyen az a laktanya-nyelv volt, melyet a cs. és kir. hadseregben meghonosítottak. Fele magyar, fele német, együtt – érthetetlen!... Jajt kiáltottam; senki sem vehette tőlem rossz néven, hogy olyan nyelven kiáltottam, amelyet hallgatóim és véreim megértettek! . . .

*

Első előadásomat Königrätzben a 39-es tisztikarnak július 31-én tartottam. Hosszabb bevezetés után kifejtettem az ellenséges propaganda mivoltát, kivédésének módozatait, megelőzésének lehetőségeit és végül ráirányítottam bajtársaim figyelmét a hazafias szellem ébren tartására.

Hogy hallgatóságom érdeklődését lekössem, néhány érdekes példával mutattam rá az ellenséges propaganda módszereire ... Az entente-nál a pénz nem számít!... Ez év júniusában a bécsi lapok egy rövid hírt közöltek, melyet svájci lapokból vettem át. A hír azt mondta, hogy Zita királyné fivérei, a Bourbon hercegek Stájerországban birtokot

vásároltak és ott fognak letelepedni... Ez a hír koholmány volt és elhelyezése 400.000 koronájába került az entente-nak.

A sajtó mellett fő propaganda-eszköz ellenségeink kezében a film, a mozi! Amerikában például filmen mutogatják, hogy hogyan vonulnak be az amerikai csapatok Berlinbe és hogyan fogják el Vilmos császárt.

Egész Svájcban adnak egy mozidarabot, melynek középpontjában egy polgári család csendes élete áll. A darab természetes menete a harmadik felvonás közepén megakad; mintha a film elszakadt volna. . . Berontanak a német katonák, rabolnak, fosztogatnak, felgyújtják a házat... azután gördül a film tovább. Csak azt akarták megmutatni a semleges svájci lakosságnak, hogy hogyan zavarta meg a német hadüzenet a világ békéjét! ... Az entente-országokban a mozitulajdonosok csak akkor kapnak filmet, ha propaganda-darabot is bemutatnak! . . . Ilyen a helyzet az egyéni szabadság országaiban! . . .

Tudjuk mindannyian fronti tapasztalatainkból, hogy az ellenséges repülőgépek szeretnek apró cédulákat leszórni. Tudjuk azt is, hogy a mi katonáink törik magukat ezekért a cédulákért! ... S mi van rajtuk? ... Olyan szöveg, mely az olvasóban a kishitűséget, a reménytelenséget ébreszti fel! . . . Lelki élesgolyók ezek a cédulák! ... S mégis, mennyire nem óvakodunk tőlük! . . . Talán a jövőben óvatosabbak leszünk!...

*

Ellenségeink szellemi támadásainak kivédéséről, a sajtó-propaganda ellensúlyozásáról minden héten jelentést kellett küldeni a katonai parancsnoksághoz. Ebben a jelentésben be kellett számolni a hét folyamán megtartott előadásról, a legénység, az orosz hadifogságból visszatérők és a lakosság hangulatáról. Meg kellett emlékezni a Katonától folyó életről, a katonaság számára rendelkezésre álló könyvekről és folyóiratokról, az esetleges mozidarabokról, melyeket katonáink megnéztek, s melyet propaganda-célzattal nekik megmutattunk. Végül indítványokat kellett felterjesztenünk, hogy a központi vezetőséget igényeink és eszméink felől tájékoztassuk.

Ilyen indítványom volt, hogy szenteljünk hetenkint egy teljes délutánt az ellenséges propaganda kivédésének, ami egyet jelent a hazafias szellem ápolásával. Ne csupán félóra gyülekezzen össze a pótzászlóalj rendszertelenül, hanem tudja minden tiszt és minden legénységi személy, hogy a hétnek egy délutánja kultúr-tevékenységre van szánva. Akkor – mondtam indítványom megokolásában – nagyobb kedvvel és érdeklődéssel jönnek az emberek meghallgatásunkra és buzgóbban követik tanácsainkat.

Pótzászlóaljparancsnokom ezt az indítványt nem fogadta el. Azt jegyezte meg rá, hogy akkor egy egész délutánt vonnánk el a kiképzésre szánt időből. Próbáltam érvelni, hogy a testi kiképzésnek azokat a méreteit, melyekhez békében hozzászoktunk, s amelyet a háború elején megtartottunk, már csak azért sem erőszakolhatjuk, mert a gyengén táplált test nem bírja el a békebeli kiképzést. Érvelésem nem ért semmit! ... Zászlóaljparancsnokom ezekkel a szavakkal vetett véget a kettőnk közt kifejlődni készülő vitának: „Százados úr, én vagyok a zászlóalj parancsnoka – nem ön!” Ezzel indítványom sorsa eldőlt! ... Belekerült a papírkosárba.

Mivel indítványom forma szerint nem nyert kedvező elintézését, arra törekedtem, hogy lényeges részét észrevétlenül vigyem át a pótzászlóalj életébe. Ez eléggé sikerült. Már augusztus 1-én megkezdtem egy fontos újítást. A naponta írásban kiadott pótzászlóalj-parancsban, az első – szolgálatot szabályozó – pont után beillesztettem egy rovatot, mely rövid néhány sorban közölte a pótzászlóaljjal az ezred háborús történetének nevezetesebb eseményeit. Ezt a pontot éppen úgy fel kellett minden századnál olvasni, akár a megelőző szolgálati rendelkezéseket. Ilyen módon ébren tartottam a pótzászlóaljban az ezredtörténet iránti érzéket és nemes anyagot szolgáltatam az embereknek az elmélkedésre, esetleg beszélgetésre. Úgy terveztem, hogy azokon a bizonyos kultúr-délutánokon ezek a vázlagszerű sorok lesznek a visszaemlékezés vezérfonalai. Hogy erre a való életből vett példát is adjak, kiválasztottam egy legközelebbi vasárnapot, október 6-át, amikor az istentisztelet elmaradt, összegyűjtöttem az egész pótzászlóaljat a Katonotthonba és következő vázlatú előadást tartottam ezredem pótzászlóaljának:

„Véreim! Magyarok!

Amióta a világon vagyunk, úgy szoktuk meg, hogy így vasárnap délelőtt elmegyünk a templomba, s az egész heti munkánk után az Éghez fordulunk, hogy hálát adjunk a jó Istennek azért, hogy bennünket megtartott és megáldott és kérjük, hogy tartson és áldjon meg bennünket a jövőben is. És amikor a templomban vagyunk, akkor a lelkiatya a kezébe vesz egy könyvet, kinyitja, olvas belőle néhány mondatot és ezekhez a mondatokhoz fűzi a maga gondolatait; így mond szentbeszédet! ... Az a könyv, melyet a pap a kezében tart és amelyből felolvas, a szentírás, a biblia. Az emberiség legszebb írása, az ó- és újszövetségnek a könyve. A világ keletkezésének, az emberiség küzdelmes történetének, az istenember életének, szenvedéseinek, halálának foglaltata; az emberi bölcsesség legrégebb kútforrása; az emberi tisztesség és a világot betöltő szeretet fundamentuma; ez az a könyv, amit röviden

úgy nevezünk, hogy biblia. Ez a könyv nyílik ki minden vasárnap a templomban, ennek alapján hallgatunk mi, hívek szentbeszédet; buzdító, tanító, hálaadó és könyörgő szavakat!...

Ma is vasárnap van!... Olyan nap, melyet a vallás az Úrnak szentelt. És ma mégsem templomba mentünk, hanem ide, a Katonától jöttünk. A közös istentisztelet ma elmaradt, ide hívott bennünket a katonai parancs. Itt nem az Úr felkent szolgájának szavait fogjátok hallani!... Nincs is az én kezemben a szentírás! ... Mint katonák jöttünk itt ma össze. Nem az Istent tisztelni, hanem embertársaink emlékét, meg a magunk múltját ünnepelni!... Legyen ma ez a Katonától az emberi és katonai tisztesség felszentelt temploma! ... És engedjétek meg, hogy néhány kegyeletet szót szóljak most hozzátok! ... Úgy fogok cselekedni, mint a lelkiatya; elveszem azt a könyvet, melyben a mi ezredünk, a 39. gyalogezred háborús története van megírva: kinyitom azon a lapon, melyen a mai nap háborús eseményei vannak megírva szépen sorjában évek szerint. És olvasom:

1914-ben ezredünk követi a Sztropkó felől visszavonuló oroszokat. 1915-ben az ezred délután 5 órakor elindul Segeti faluból, hogy elfogjalja a St. Martino és Monte dei sei Busi közötti állásokat. Első megjelenés a Doberdón.

Emlékeztek-e rá fiúk, hogy mi volt 1914-ben? ... A nehéz galíciai harcok, a rémes rohatyni, a küzdelmes komarnói csata után következett a nagy visszavonulás, annak a végén meg a legkegyetlenebb ellenség, a fekete rém, a kolera! ... Aki megszabadult az orosz fegyverektől, az szemben találta magát a még veszedelmesebb ellenséggel, a pestissel!... Aki fölött nem a galíciai mezőkön domborodott a sír, az elköltözött a hazai földre!... Sztropkón egy kis falu a 39-esek sírja!... Sok társunk alussza ott örök álmát!...

És akik megmaradtak, azok kiűzték a hazai földről az oroszokat; megmentették a Magyar Alföldet... Ma négy esztendeje aratták csapataink a Kárpátokban az első diadalokat; ettől az időtől kezdve van a magyar katonának minden harctéren rettegett és minden nép előtt tisztelt neve!

Ma van három esztendeje annak, hogy ezredünk először lépett a Doberdóra!... Amikor ezt a szót kimondom, legjobban szeretnék elhallgatni és csendes némaságban elmélkedni azon, hogy mit jelent nekünk, 39-eseknek ez a szó: Doberdó! . . . Mennyi élet, erő, áldozat és becsület volt ma három esztendeje a Doberdón! . . . Élet és erő sok ment ott tönkre, de nem hiába! . . . Gyarapodott az ott hozott áldozattal a becsület!... a magyar ember és a 39-es ezred becsülete!...

Tudjátok jól, hogy a ma három éve meginduló doberdói küzdelem kerek 10 hónapig tartott s ezalatt a 10 hónap alatt sok derék bajtársun-

kat temettük el a visintini temetőbe! Ma emlékezünk meg róluk első alkalommal így közös-együttesben. Fogadjuk meg, hogy nem leszünk méltatlanok hozzájuk és mondjuk el mindannyian szívünk mélyén:

Legyen áldott az emlékük!...

Nézzük mit mond ezredünk történetének következő lapja?

1916-ban az ezred nehéz harcot vív a mernai kolostornál.

1917-ben az ezred pihenőn van Smarjen és Kobila-Glaván.

Egészen bizonyosan vannak közöttetek, kedves barátaim, olyanok, akik a híres Wippach-völgyi kolostornál két évnek előtte nehéz harcot vívtak, nehéz napokat éltek át! ... Nem csak a mai napon tartott a küzdelem, nem is egy hétig állt ott a harc; három hétig kellett állni a Görzöt elfoglalt olasz seregek rohamait, ágyú- és aknatüzet! ... És a 39-esek állták!...

Egy évnek előtte csend volt! ... Az ezred pihent. Nehéz csaták fáradalmait pihente és erőt gyűjtött a következő harcra, mely eredményes volt, melynek nyomán kitakarodott a mi földünkről az olasz sereg!...

Ma mindannak, amit én itt felemlítettem már csak az emléke él. Az sem minden szívben. Akik az október 6-i harcokban életüket vesztették, azok ma eszébe jutnak azoknak, akik őket szerették. És ezek a szerető szívek is megtalálták már azóta a vigasztalódást! . . .

A mai napon a legtöbb ember a jelen és a legközelebbi jövőre szegzi tekintetét. Azt szeretné tudni minden ember, hogy mi van ma, október 6-án és mi lesz holnap, 1918 október 7-én.

... Tudjátok ugyebár kedves bajtársaim, hogy a mi államaink vezetői, a mi népünk sorsának intézői újra *békejobbot* nyújtottak az ellenségnek. Nem először, de hisszük, hogy utoljára!... Olyan hírek járnak mindenfelé, hogy most már egészen bizonyosan meg lesz a béke! Adja az Ég, hogy meg is legyen! . . . Elég sokan pusztultak már el ötven hónap alatt azért, mert nem volt meg az emberekből a szeretet és egyetértés! Térjen ez újra vissza a földre és legyen meg a béke!... És mi, akik talán megérjük, hogy vége lesz a halálnak, tanuljunk meg élni! . . .

Az a nép, mely a Rokitnó-mocsaraktól a Piaveig minden talpalatnyi területet vérével szentelt meg, találjon csendes, nyugodt hazát a Kárpátok alatt!...

És ha nem is vagyunk most templomban kedves atyámfiai, ha nem is a bibliából vett textus alapján elmékedtünk, mégis úgy gondolom, hogy igaz lélekkel vagyunk itt mindannyian és meghallgat bennünket az Ég, ha egy őszinte imádságot menesztünk hozzá! . . . Adjál, Uram, ennek a népnek, ennek a mai nemzedéknek ezekben a mai nehéz pillanatokban olyan vezetőket, akik a meggyötört emberi-

séggel együtt éreznek! ... Ne kormányozza a népeket ezekben a sorsdöntő pillanatokban erőszak, gőg és anyagi érdek, hanem belátás, szeretet és – ész! . . . Adjál, Uram, a magyar népnek, melynek nyelvén most Hozzád könyörgünk, olyan vezetőket, akik ezt a népet megértik, szeretik, akik vele együtt éltek és éreztek mindig! . . .

... És ti, akik ebben a pillanatban velem éreztek, okuljatok a múlton! Lássátok be, hogy az emberiséget nem viszi előbbre semmiféle erőszak, hanem csak a megértés és a szeretet! . . . Tanítsátok meg erre fiaitokat és unokáitokat, akiket az Isten óvjon attól, hogy apáik sorsára jussanak!”

ÖSSZEOMLÁS-LESZERELÉS.

A központi hatalmak egységén 1918 szeptember végén erős rést ütött az entente. A bolgár hadsereg letette a fegyvert és a Balkán-félszigeten harcoló entente-csapatok gyors iramban haladtak előre Magyarországra felé. A balkáni rést az osztrák-magyar és német seregek betömtek ugyan, de hosszú időre nyúló ellenállást nem fejthettek ki a meg erősített entente-csapatokkal szemben.

A nyugati arcvonalon a kimerült német seregeket amerikai segítséggel felfrissített szövetséges csapatok támadták, s előrelátható volt, hogy az olasz harctéren is megindul az élénkebb tevékenység a központi hatalmak ellen.

Ezen harctéri eseményekkel egyidejűleg bent az ország belsejében politikai nyugtalanság jelei kezdtek mutatkozni. A csehek és délszlávok megtagadták a Monarchiával a közösséget, Ausztria kezdett darabokra hullani.

Az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztere békeajánlattal fordult az ellenséges államokhoz, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok mindenható elnökéhez, de sem az entente, sem Wilson elnök nem adott a békeajánlatra érdemleges választ, úgyhogy világossá vált, hogy ellenségeink megérezték, hogy a rájuk nézve kedvező helyzet pillanata elérkezett; az idő nekik dolgozik! . . . Wilson elnök válaszában ki is jelentette, hogy az önálló cseh-tót államot elismerte, s az Osztrák-Magyar Monarchiát ezen titokban született utódjával való megegyezésre szólította fel.

A magyar parlament, melynek életét különös figyelemmel kísérem, az események lassú folyásával és mindig fenyegetőbb állapotával nem volt megelégedve és hevesen támadta a kormányt lagymatag viselkedéséért. A parlamentben képvisellel nem bíró polgári radikális és szociáldemokrata párt a sajtóval és a mind gyakrabban megrendezett

utcai tüntetésekkel támogatta a függetlenségi pártot, melynek vezére, Károlyi Mihály gróf azt a hitet tartotta ébren a társadalomban, hogy az entente-nál nagyobb súllyal tudná képviselni érdekeinket, mint akár a magyar kormány, akár a közös miniszterek.

A nép széles rétegei meg akartak szabadulni a háborútól, a sok ezerre rúgó bujkáló (köznyelven: lógó) katona pedig akár erőszakos fellépésre is kapható volt.

A legnagyobb bizonytalanság volt mindenütt, amikor Tisza István gróf, aki köré az immár nyolcadik esztendeje együttülő parlamentben a legtöbb képviselő tömörült, nyers őszinteséggel kimondta, hogy – elveszítettük a háborút! ... Ennek a kijelentésnek lesújtó hatása volt. Minden megakadt. Sem anyagi, sem erkölcsi áldozatra nem volt hajlandó ettől kezdve senki. Mindenki haza akart menni! ...

Ilyen volt a hangulat, amikor megjelent Königsgrätzben a leitmeritzi katonai parancsnokság szemlélő tábornoka, *Nickl* altábornagy s az egybegyűlt tisztikarnak nagy beszédet mondott, melyben a tiszteket a bolsevizmus elleni küzdelemre, a szocializmus elleni harcra és a kapitalizmus megvédelmezésére szólította fel, mert – mint magát kifejezte – veszélyben a katonatisztek egzisztenciája! ...

Éppen huszonnégy órával ezen tábornoki beszéd elhangzása után egy budapesti újság vezető-cikkében ezt a kérdést olvastam: Mi lesz a köztisztviselők egzisztenciájával? . . . Tervek, gondolatok, félve megtett indítványok, . . . adjon nekik az állam földet! ... Üssük agyon az Oroszországból hazajött bolsevikieket! ... Tegyük ezt, tegyük azt! ...

. . . íme, folyik az új háború! ... A szocializmusnak a kapitalizmus elleni küzdelme új állomáshoz ért! . . . Már bent folyik a harc az országon belül; már küzd ember ember ellen! . . . Egymás után szállnak ki a „*demokrácia*”-*nevű* trójai falóból a katonák, Sinon-Wilson bent van a városban! . . . Kinyitotta a faló ajtaját! ... Az első ház, a katonatiszteké, íme kigyulladt! . . . Nini! . . . Már ég a második is, a köztisztviselők palotája! .... Trója pusztul! . . . Nincs senki, aki megvédelmezné! . . . Győzött Odysseus! ...

És nekem ebben az égő, perzselő levegőben, ebben a mindent elpusztító tűzben néhány nappal *Nickl* altábornagy beszéde után előadást kellett tartanom az ellenséges propaganda kivédéséről! . . . Parancs volt rá!... Huszonnégy óra állt rendelkezésemre! . . . Sem meghatározott anyagom, sem kitűzött céloom nincs! ... De az előadást meg kell tartanom! ... Mit tegyek? . . . Feljajdultam! . . . Merészen, szinte vakmerően hirdettem pótzászlóaljam összegyűlt tisztjei előtt, hogy a világháború ötvenhónapos gigászi küzdelmét nem szabad és nem lehet polgárháborúra fordítani! ... Nem szabad a különböző társadalmi rétegeket egymás elleni harcra tüzelni! ... Nincs bolsevizmus, nincs a magyar kato-

nák soraiban bolsevik, de nincs kiváltságos egzisztencia sem, melynek érdekében a mások rovására áldozatokat kellene hozni!...

... Vitára keltem Nickl altábornagy felfogásával, s védelembe vettem a kisegzisztenciákat, a nagy terhet hordott egyszerű magyar embereket, a bakákat, akik ellen harcot hirdetni nem lehet, nem szabad!...

Előadásom húsz percig tartott. Utána a Katonaotthonban megjelenő legénységnek tartottam felolvasást az ezredtörténelemből és az ünnepi hangulat befejezéseként felkértem pótzászlóalj parancsnokát, hogy tűzze mellére Szenderffy egyéves-önkéntes tizedesnek a tizenegyedik kitüntetést, az arany vitézségi érmet. Dominig ezredes szép beszédet mondott, végezetül még nekem is megköszönte, hogy előadást tartottam az ezred múltjáról, s ezzel az egyetlen *kultúr-délutánunk* véget ért.

*

Október 28-án délután 6 órakor egyedül dolgoztam irodámban. Az utca felől tompa moraj, majd mind hangosabbá váló zúgás tett figyelmessé a kinti eseményekre. Kitekintetem a térre nyíló ablakon; láttam, hogy többnyire asszonyokból álló tömeg templomi zászlók alatt vonul és énekel. A szakadozottan felhallatszó tömegdallamból egy szó erősebben csendült ki!... Ezt a szót megértettem – béke!...

Odahagytam irodámat, lementem az utcára, ahol az előzőhöz hasonló nagyságú népcsoporttal találkoztam. Ezek már nem voltak olyan áhítatosak, mint az előbbi, ezek közt már hangos gyermekhad is vonult, mely pajzán játékkal egy bádogból készült kétféjú sast cipelt az Elba hídjá felé, s ott a vízbe dobta!...

Egy könyv- és papírkereskedés kirakatába frissnyomású újságlapot ragasztottak ki ezekkel a sorokkal: Az Osztrák-Magyar Monarchia megadta magát!... Nyomban utána egy térképet feszítettek ki az üvegre, mely a cseh-tót államot ábrázolta, hozzácsatolva Magyarországból hét vármegyét.

Október 29-én kora reggel nagyon izgatott volt a város. Az emberek csoportokba verődtek az utcán, katonáinkat pedig egyre-másra háborgatták. Azokat állították meg, akiken jobb ruha volt; akin új cipőt láttak, még a lábáról is lehúzták. A cseh katonák letépték a sapkarózsájukat, a tiszték kardbojt nélkül jártak. A ruharaktár cseh őrmestere (39-es magyar ezrednél mi más lett volna a raktáros őrmester, mint cseh?... ennek a napnak a reggelén magához vette a kulcsokat és a parancsnok urat be sem eresztette a raktárhelyiségbe!...

Délben az őrségváltásnál egy cseh kapitány úgy rendelkezett, hogy minden katonának anyanyelvén kell vezényelni! ... A cseheket

csehül, a magyarokat magyarul igazították útba!... A magyar csapatból álló készültségen egész jól hangzott a vezényszó: Vigyázz! . . . Kettős rendek jobbra át!...

A cseh lakosság és a cseh tisztek felszólították katonáinkat, hogy menjenek haza Magyarországra!... A vonaton nem kellett jegyet váltani, ami nagyon megkönnyítette az amúgy is hazavágyó katonák elmenetelét. Különösen a vegyes nemzetiségű Üdülő legénysége távozott csapatostul Königsgrätzből.

Mivel helytelennek és fegyelem elleni vétésnek tekintettük a katonák ilyen önkényes eltávozását, Dominig ezredes parancsára kimentem a vasútállomásra és visszatérésre szólítottam fel katonáinkat. Engedelmeskedtek. De megígértem nekik, hogy mindent el fogunk követni, hogy a pótzászlóaljt elhelyezzék Königsgrätzből Magyarországra, lehetőleg Debrecenbe!

Még ezen a napon összegyűltünk mi tisztek, hogy az új helyzetet megbeszéljük, s jövődő viselkedésünk felől döntsünk. Egyhangú volt a kívánság, hogy vigyenek el bennünket Königsgrätzből. Egy iratot szerkesztettünk, melyet mindannyian aláírtunk, s ezt másnap Dominig ezredes elé terjesztettem. Kértük benne a pótzászlóaljnak magyar földre való helyezését.

Dominig ezredes azzal hártotta el magától a kérés továbbvitelét, hogy ő nem tehet semmit, mert itthagyják a bakák. Erre én még egyszer kértem az ezredest, hogy tartsa erősebben együtt a katonákat, mert ha nem cselekszik, lassan magunk maradunk itt tisztek; az egész zászlóalj elmegy!... Dominig ezredes kijelentette, hogy nem cselekszik mást, csak amit fölöttes hatósága parancsol.

A tisztgyűlésről eltávozván, Prokopovitsch százados átvette a zászlóalj feletti parancsnokságot. Elmentünk a königsgrätzi „nemzeti tanács”-hoz, kértünk vonatot, este 8 órakor vonatra raktuk a pótzászlóalj és – elhagytuk Königsgrätzet. A vonat indulása előtt néhány perccel megérkezett a pótzászlóalj segédtisztje, Sül százados, akinek vezetése alatt aztán a Wdra-szoroson, Zsolnán és Kassán keresztül december hó 4-én reggel 8 órakor megérkeztünk *Debrecenbe*.

*

Szívünk minden vágyódása az volt, hogy nappal érkezzünk meg Debrecenbe. Azt hittük, hogy olyan örömmel fognak bennünket várni, amilyen lelkesedéssel mi *hazafelé* igyekeztünk. Nem kicsi volt a csalódásunk, amikor a vonathoz nem várt bennünket egy lélek sem. Annyira üres volt az állomás, hogy talán még a vasutasok is elbújtak, csak hogy ne lássunk magunkon kívül – embert!... Kiszálltunk a vonatból, fel-

álltunk katonás sorban és rendben és vártuk a városba bement parancsnokunk utasítását, hogy mitévők legyünk.

A Pavillon-laktanyába, ahova mi vágyakoztunk, még bent ült a 72-es cseh ezred, mely a háború második felében a 39-esek helyett Debrecenben állomásozott. Oda tehát nem mehettünk. Hanem volt a város szélén egy megrokkant barak, abba irányítottak bennünket. Négyes sorokban, elől a be nem osztott tisztek, utánuk az orosz hadifogságból visszatért katonák, akik még nem is voltak családjuknál, majd a pót-századok – katonás 39-esek, zuhogó esőben, hidegülő őszi reggelen, – mentünk Debrecen főutcáján végig! ... Az egész úton egyetlen egy öreg anyóka merészkedett hozzánk és megkérdezte tőlünk, hogy – kik vagyunk? ... Vagy ötven torok zúgott rá: – Harminckilencesek! . . . Ezzel el is volt intézve a – haza jövetelünk! ...

Amikor jól elázva fedél alá jutottunk, nagy sebbel-lobbal közénk rontott egy honvédőrnagy, széles nemzetiszínű szalaggal a vállán, nyomában két munkáskülsejű ember. Nem szóltak se Péternek, se Pálnak, csak fölálltak mind a hárman egy dobogóra és tüzes beszédet mondtak a katonákhoz. Szidták a háborút, a németet, az osztrákot, helyeselték, hogy Tisza grófot meggyilkolták, felszólították a legénységet, hogy esküdjék hűséget a „*nemzeti tanácsnak*” és válasszon két tagot a „*katonatanácsba*”.

Mikor mindez megtörtént, otthagytak bennünket a három vendég; mi a legénység részére étel után néztünk, magunk elmentünk az „Arany Bika”-szállóba ebédelni, s míg odajártunk, az 1000 emberből eltávozott 850; az ottmaradt 150 pedig már nem volt katona, csak – magánvállalkozó, aki nem tudta mihez fogjon, hát bemaradt katonának.

A „katonatanács” orosz forradalmi mintára alakult meg. Elnöke egy alezredes volt, tagjai pedig minden fegyvernemből egy tiszt és egy legénységi személy. A főkapitányság épületében ülésezett minden este, de dolga nem volt semmi, tehát haszon nélküli beszélgetéssel töltötte az időt. A katonákon kívül két szocialista alapon szervezett munkás is helyet foglalt benne. Ezek politikai célok és magánérdekek előmozdítására használták fel tanácstagságukat. Hogy ezen utóbbi állításomat igazoljam, idejegyzek egy jellemző esetet.

A fent már megemlített 72-es cseh ezred pótzászlóaljából Debrecenben maradt egy zenész, aki kérvényt nyújtott be a hatalom gyakorlóihoz – mondjuk, a katonatanácshoz –, hogy engedjék meg neki, hogy mint idegen állampolgár a városban maradhasson és a színházi zenekarban, mint *fagot*-játékos szerepelhessen. A tanács elé került ügyszó elsőnek egyik szociáldemokrata munkás szólalt hozzá és ezt mondta:

„Tisztelt katonatanács! Felesleges, hogy ez az ember ittmaradjon! Van nekem egy sógorom a vagongyárban, elvégez az a színházban mindenféle – famunkát!” Bár az elnök felvilágosította a felszólalót, hogy a sógora még kénytelen lesz várni az elhelyezkedéssel, a katonatanács úgy határozott, hogy a cseh katona elmehet – haza! ...

A katonatanács 4-5 napig volt együtt; akkor leszerelt éppen úgy, mint ahogy elbocsátottak minden embert a hadsereg kötelékéből, aki a polgári életben megtalálta a foglalkozását, s nem volt hivatásos katona.

November 10-én megérkezett a harctérről a 39. gyalogezred parancsnoka, Klein László ezredes. Egyedül jött. Katonái – éppen úgy, mint a legtöbb ezred katonái – már a határtól kezdve elhagyhatták a vasúti kocsikat és mehettek – haza! ...

Két nappal később megérkezett a 139. gyalogezred tisztikarának mintegy 20 tagja, Balogh Sándor ezredes vezetésével.

A Pavillon-laktanyában együtt tartott katonaság a szociáldemokrata izgatók kezei közé került. Fegyelemről minden nap kevésbé lehetett szó. Egyik századosunk, aki mint vezérkari tiszt járt Oroszországban, úgy nyilatkozott, hogy az összes jelek arra mutatnak, hogy haladunk a – *bolsevizmus* felé!...

A győztes hatalmak mélyen hazánk területén vonták meg a *demarkacionális* vonalat, vagyis azt a határt, mely mögé csapatainkat vissza kellett vonni, s mely – a történelem tanúsága szerint azután a békeszerződésben megcsonkított haza határa lett! . . . Elveszítettem szülőföldemet, Bács megyét! . . . Szerb csapatok vonultak be Szabadkára és attól délre megszálltak minden falut! ... A személy- és postaforgalom azonban szabad maradt. November végén elhatároztam, hogy karácsonyra hazamegyek! . . .

A LÉLEKHARANG.

1918 december 15-én elindultam Debrecenből haza, Kishegyesre, szüleimhez. Öt évnek előtte töltöttem otthon a karácsonyi ünnepet, gondoltam, most megint a szülői házban leszek együtt szeretteimmel.

Vonatom délelőtt 11 órakor indult Debrecenből. Már egy órával előbb kimentem az állomásra, beszálltam a vonatba, hogy valamelyes helyet kapjak olyan kocsiban, melynek van legalább még egy – ép ablaka. A legtöbb vasúti kocsinak ki volt törve minden ablaka. Annyira zsúfoltak voltak a háború vége óta a vonatok, hogy az utasok még a kocsi ajtaját is elállták, kisebb állomásokon, ahol nem volt tömeges

ki- vagy beszálló, a kocsi ablakán keresztül szálltak ki az utasok. Néha itt is húzták be őket a bentlevők!...

Budapesten keresztül utaztam Szabadka felé!... A Keleti-pályaudvarról délelőtt 10 órakor indult a vonatom. Sok olyan emberrel utaztam együtt, akik azóta jöttek fel Budapestre, hogy Bácska szerb megszállás alatt van. Ezek elmondták, hogy Szabadkán minden tisztnek jelentkezni kell a vasútállomáson levő katonai parancsnokságnál; ijesztgettek, hogy internálni fognak, s azt a jó tanácsot adták, hogy tüntessenek el ruházatokról minden olyan jelet, mely elárulná, hogy tiszt vagyok. A tanácsot megfogadtam. Katonasapkámat Budapesten vásárolt polgári kalappal cseréltem fel; levágattam galléromról a csillagokat, s a leszereléskor Debrecenben kapott bő polgári bundába úgy burkolóztam bele, hogy egyenruhámnak nyoma sem látszott.

Mikor a Szabadkától északra levő *Kisszállás* állomáson megpillantottam a szerb katonákat, összeszorult a szívem ... Fájt valami nagyon, de nem tudtam kimondani, nem bírtam rajta könnyíteni. Elviseltem!... Szabadkán kiszálltam és jelentkezni óhajtottam. Az állomáson ügyeletet tartó szerb tiszt visszaküldött a vonatba.

Öreg este volt, amikor megérkeztem *Kishegyesre*. A rossz petróleummal világított vasútállomáson nem volt senki. Az állomással szemben levő vendéglő már be van zárva. Kocsi nincs!... Csomagjaimat nem tehettem le sehol: ha nehezen is, vinnem kellett valamennyit!

A velem együtt érkező utasok előresietnek. Magam maradok a dombon épült állomáson. Nézek a falu felé, melynek széléről egy, a sötétséggel vívott küzdelemben kimerült villanylámpa hunyorgat felém! ... Mi ketten, – a lámpa meg én! – most testvérek vagyunk!...

Lassú léptekkel indulok hazafelé!... Nem a csomagok súlya alatt fáradok; a tél hidege se nagy, kettős bundám még melegít is! . . . Azért mégis fázom, és olyan nehezek a lábaim!... Ötvenkéthónapi nehéz harc után egyedül – megyek hazafelé!... A nagy csendbe belekondul az esti harangszó!... A gyermekkoromban magamhúzta kisharang vékony hangja gyorsabb tempóra serkenti lábaimat! . . . örülök, mikor elhallgat; érzem megint, hogy – egyedül vagyok! . . . Nem találkozom az úton senkivel.

Mikor házunk elé érek, már minden ablak sötét. Nem tudják, hogy érkezem; nem várnak!... Kopogtatásomra kinyílik az ablak, szavamra megnyílik az ajtó, s mikor beérek a szobába, a szülői szív és gyermeki szeretet csendes harmóniája tölti meg a házat, melybe immár hús esztendeje csak mint vendég járok!...

Reggel misére harangoznak!... Megint azzal a kis haranggal, amelyik engem az este hazakisért. Csodálkoztam, hogy most nem úgy harangoznak, mint amikor még itthon jártam. Meg is kérdeztem az

édesanyámat, hogy mi az oka annak, hogy mindig egy harang szól? ... „Jaj, fiam – kezdte a választ –, a háború alatt lesztek a toronyból a harangokat. Elvitték ágyúnak! ... Nem hagytak, csak egyet, a legkisebbet! ... Most mindég az szól. Nem is tudjuk, hogy mire harangoznak. Mindég azt hisszük, hogy haldoklik valaki, azért húzzák a – lélekharangot!...”

*

Otthon töltöttem a karácsonyi meg újévi ünnepet. Falum élete csendes volt. Egy szerb főhadnagy meg hat katona tartotta fenn benne a rendet. Sok volt a táncmultság. A harcterről megtért fiatalság tele tüdővel szívta magába a szabad polgári élet levegőjét, a négy év óta csak korccsal szórakozó leány sereg pedig szerelmesen ölelte át a komoly fiatalembereket!... Ünnepek előestéje, délutánja, meg éjszakája zeneszó és ömlő bor mellett találta a falu élethez ragaszkodó népét, s én, mint jóban-rosszban hű hegyesi – ott voltam minden mulatságon.

Karácsony másodnapján a kishegyesi ifjúság műkedvelő előadása volt. Színdarabot adtak elő, nem is egyet. Mintha az idők képét vitték volna a tarka deszkákra, mintha így – festett élet formájában panaszkodtak volna ki magukat, olyan igazi átérzéssel, olyan igazi fájdalommal énekelték:

*... Füttyül a szél Késmárk felett!...
Édes hazám – Isten veled!...*

Ez volt az 1914 július 26-i kishegyesi búcsúnak utolsó versszaka!

Hajnaltájt mentem haza! . . . Megint egyedül, úgy, mint tíz napnak előtte!... Csak a gondolatoknak és érzelmeknek raja zsongott körül; csak az este hallott nótának szövege nem akart kimenni a fejből! . . . Majd minden lépésnél felzúgott fülemben a nóta hangja: . . . Füttyül a szél – Késmárk felett... Mikor rátettem a kapu kilincsére a kezemet, a még alvó falusi csendbe belekiáltott a torony egyetlen, megmaradt árva harangja, a – lélekharang – hajnali szóra!... Megint olyan élesen, megint olyan fájón szólt, mint akkor este, amikor hazajöttem! ...

1919 január 10-én csomagoltam. Minden holmim elfért egy kis kosárban! ... Elindultam abban a hitben, hogy húsvétra ismét otthon leszek.

Szüleim kikísértek a vasútállomásra.

Itt elbúcsúztam tőlük; beszálltam a vonatba,
melynek ablakából még egyszer búcsút intettem
az utánam néző édesanyámnak, édesapámnak,
rokonaimnak, barátaimnak, ismerőseimnek,
minden kishegy esi embernek,
minden háznak, minden fának,
a keresztnek,
a toronynak,
melyben
azóta,
amióta
én otthagytam
nem szól más, csak a
l é l e k h a r a n g !

T A R T A L O M

József főherceg a 39-esekhez

Az olvasóhoz

ÉLMÉNYEK

Lap			Lap
Háború lesz.....	1	A mozgósítás	4

Az északi harctéren

Az első sikerek Galíciában	8	Galícián keresztül	67
A visszavonulás	19	rosz földön Wolhyniában	81
A Kárpátokban		Az 1915–16-os tél	101
A negyedik hadseregnél		A lucki áttörés	110

A délnyugati Harctéren

(A cs. és kir. 39. gyalogezrednél a Karszton)

Mlaka	135	A 11. Isonzo-menti csata	188
Kobila Glava	140	A Monte St. Gabriele	198
Az első éjszaka dolinában	144	A pihenés	199
Az első felváltás	146	A Plenski-barlang és vidéke	200
Kavernában ; a fronti élet	148	A galambposta	203
Tartalékban.....	157	A jelzőállomás	204
Skrbina	159	Kostanievica mellett.....	205
Este, éjjel – tartalékban.....	169	Készülődés az offenzívára	210
Skrbina környéke.....	170	A 12-ik Isonzo-csata	214
Reifenbergben	172	A Doberdón keresztül	217
Szabadságon	174	Sagrado	220
A Fajti-Hrib elfoglalása.....	176	A zsákmányolás	221
Az erdőben	177	Olasz földön	225
A névtelen csúcs.....	180	Megrakodva – hazafelé.....	227
Smarje, Swino, Trieszt	182	Portovecchio	233
A megfigyelőhelyen	186		

TANULMÁNYOK

	Lap		Lap
A káder	238	Debrecen és környéke	268
Königgrätz	241	A Zita-nap	271
Elhelyezkedés a pótzászlóaljnál ..	245	Látogatóban az ezrednél.....	273
A pótzászlóalj tagozódása.....	256	Conegliano	275
Az üdülő	260	Az Oroszországból visszatérő hadi-	
A katonaoththon	265	foglyok	286

A cs. és kir. 39. gyalogezred története

Az ezred múltja.....	291	Tokarnia	344
A mozgósítás	294	A délnyugati harctéren	347
A déli harctéren	297	Karinthiában	350
Rohatyn.....	298	A Zollner-szakasz.....	351
Komarno	302	A Straninger-Alm	354
A visszavonulás	304	Baltazár püspök a 39-eseknél ..	356
Sztropkó.....	306	A Doberdón	357
Blozsew Gorny.....	308	A 3. Isonzó-menti csata	360
A csoportok	315	A 4. Isonzó-menti csata.....	362
A Beszkidekben	317	Selo-pihenő	363
Roskóc	319	A Doberdón	365
Dukla	321	Egy doberdói naplóból.....	368
Felsőfenyves	323	Ami a doberdói naplóból kimaradt	373
Nagycsertész	324	A Segeti-tábor	382
Hocsa	325	Mozgóharc a Karszton	384
Spiess ezredes	327	A 10. Isonzó-menti csata.....	387
Egy kárpáti naplóból	334	A 11. Isonzó-menti csata	402
Számok.....	339	A 12. Isonzó-menti csata	406
Az utolsó hónap a Kárpátokban	342	Összeomlás–leszerelés.....	424
Az entente szellemi offenzívája	408		
A lélekharang.....	429		